

శ్రీ రస్తు.

చరక సంహిత

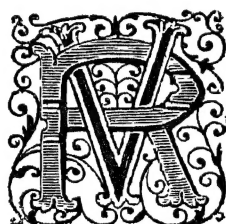
అగ్ని వే శ మ హ ర్షి కృ త ము

చరక ప్ర తి సం స్కృ త ము

దృ థ బ ల స ం పూ రి త

కల్ప - సిద్ధి స్థానములు

బ్రహ్మశ్రీ పణ్డిత నుదురుపాటి విశ్వనాథశాస్త్రి
ప్రణీతాంధ్ర వ్యాఖ్యానమలంకృతము.

చెన్న పురి:

నావిల్ల రామస్వామిశాస్త్రిలుఅండ్ సన్స్ వారిచే

బ్ర క 'టి ల్ ప్రింట్స్

1941.

All Rights Reserved.

Printed by
V. VENKATESWARA SASTRULU
of V. RAMASWAMY SASTRULU & SONS
AT THE 'YAVILLA' PRESS,
Madras.—1911.

ఉ పో ధా త ము

“చరకస్తు చికిత్సితే”

శ్రీపరాత్పరుండును చరాచర జగత్కారణుండును అనాదినిధ నుండును త్రిమూర్త్యాత్మకుండును అగు పరమాత్మయందు లీనములై యున్న నాల్గువేదములును తొలుత నిశ్వాసరూపముగ బైలువెడలినవని ఆర్షసిద్ధాంతము. ఈవిషయమునే “అస్యమహతో భూతస్య నిశ్వసిత మేవైతత్ యత్ ఋగ్వేదో యజుర్వేదస్సామవేదోఽధర్వణ ఇతి” (బృహదారణ్యకము); “యస్య నిశ్వసితం వేదాః”, ఇవి మున్నగు శ్రుతి స్మృతివాక్యములు వేనోళ్ల చాటుచున్నవి. ఈప్రమాణములబట్టి నాల్గు వేదములును పరమాత్మనుంబోలె ఉత్పత్తినాశరహితములై పరమాత్మ యందే లీనములై తాత్కాలికావిర్భావ తిరోభావములుగల్గి స్వతః ప్రమాణంబులును స్వయంప్రకాశంబులు నై వెలయుచుండునని స్ఫుట ముగ దెలియదగియున్నది.

అట్టివేదముల నాల్గింటికిని ఆయుర్వేదము, గాంధర్వవేదము, ధను ర్వేదము, స్థాపత్యవేదము అనునవి నాల్గును ఉపవేదములని ఆర్షసమ్మ తము. ఆనాల్గింటిలో ఆయుర్వేద మనునది ఋగ్వేదమున కుపవేదమని “ఋగ్వేదస్యాయుర్వేద ఉపవేదః” అనుచరణ పూర్వవాక్యముచే దెలిసెడిది. కొన్ని ప్రమాణవచనములచే అధర్వవేదాంగమనియు చెప్పదగి యున్నది. ఏది యెట్టులున్నను వేదమున కంగభూతమైనది ఆయు ర్వేదమనుట నిర్వివాదాంశము. ఈసీద్ధాంతమునుగురించి స్థలాంతరమున వివరింపబడినది.

అట్టి ఆయుర్వేదము కాయచికిత్స, కౌమారభృత్యము, భూత విద్య, శాలాక్యము, శల్యతంత్రము, అగదతంత్రము, రసాయన తంత్రము, వాజీకరణతంత్రము అని యెనిమిదియంగములతో కూడి యుండును. ఈయెనిమిది అంగములలో నొక్కొకఅంగమును ప్రథా నముగ జేసికొని తక్కినయంగముల సూచనామాత్రముగ దెల్పుచు ప్రాచీనఋషిపుంగవులు వారివారియుద్దేశ ప్రకారము కొన్నితంత్రముల రచించిరి. అందు కాయచికిత్సాంగములలో చరకసంహిత అగ్ర పదవి నలంకరించి సర్వోత్కృష్టమై వెలయుచున్నది. ఈతంత్రప్రాశ స్త్యము ఈతంత్రాంతమున నిట్లు చెప్పబడినది.—“చికిత్సా వహ్ని వేశస్య

సుస్థాతురహితం ప్రతి, యదిహస్తే తదన్యత్ర యన్నేహస్తి స తస్మాత్ క్వచిత్” (సి. అ. ౧౨. శ్లో. ౯౩). ఈవాక్యమునుబట్టి ఈతంత్రమున స్వస్థపరిపాలనమునకును రోగనివృత్తికిని కావలసిన చికిత్సావిధానము లన్నియు పూర్తిగనుండుటచే ఇయ్యది మిగులప్రశస్తమనియు, కాను చికిత్సాబోధకములగు భేడ-జతుకర్ణాదీతంత్రములయందగు ఇయ్యది విషయములే క్షుప్తముగ జెప్పబడినవనియు తెలిసెడిది. ఈవిషయమున వాగ్భటాచార్యులు ఇట్లు చెప్పెను:—“ఋషిస్త్రిణీతే ప్రతిష్ఠానా ముక్త్యా చరకసుశ్రుతో, భేడాద్యాః కిం న పత్యస్తే తస్మాద్భావ్యా సుభాషితమ్.”

చరకుడు ప్రతిసంస్కర్త:—ఆత్రేయమహర్షికి శిష్యుడైన చరకు వేశులు గురువువలన ఉపదేశమునొంది వారిచే నుపదేశింపబడినాడని కన్న న్యూనాతిరేకము గాకుండునట్లు కాయచికిత్సాప్రధానమున ఆయుర్వేదతంత్రమును తొలుతరచించెను. అయ్యది మిక్కిలి ప్రశస్తతమై యుండుటంజేసి పాత ప్రవచనాదులకు కష్టముగనుండునని యుద్దేశించి వైకుంఠధామనకు పర్యంకభూతుడగు ఆదిశేషుని ఈ వాద తారుండును, వ్యాకరణ మహాభాష్యప్రణేతయునగు పశంజలిమహర్షి అగ్ని వేశకృతతంత్రమును విపులముగ నున్నచోట సంగ్రహించి ను, సంక్షిప్తముగనున్నచోట విస్తరించియు సంస్కరించి క్షుప్తముగ తంత్రమును రచించెను. ఈపతంజలికే చరకుడను నాచూంతురము బ్యాపారికముగ నున్నది. ఈసుప్రసిద్ధనామముచే సీతంత్రము చరకసంహిత అని ప్రశస్తిగాంచినది. ఈవిషయమంతయు చికిత్సాస్థానమునందలి ఉపాధ్యక్షమున సహేతుకముగవివరింపబడినది.

దృఢబలప్రతిసంస్కారము:—పై జెప్పినరీతిగ అగ్ని వేశకృతమున చరకప్రతిసంస్కృతంబునుఅగు చరకసంహిత సూత్ర-నిదాన - విభాగ-శారీర-ఇంద్రియ-చికిత్సా-కల్ప-సిద్ధిస్థానము లను ఎనిమిదిస్థాన(ప్రకరణ)ములచే విభక్తమైనది. వానిలో చికిత్సాస్థానమున వదునేనధ్యాత్మికములు కల్ప-సిద్ధిస్థానములు పూర్తిగను కొన్ని కారణాంతరముల వలన కుండెను. అట్టియొడ పంచసదపుర వాస్తవ్యుడగుచు, కవిల బలపుష్కరాడును అగు దృఢబలుడను ఆయుర్వేదపండితుడు చరకమున అన్నియు ఈభాగముల పూర్తిగావించి కృతకృత్యుడయ్యెను. ఈవిషయమున చికిత్సాస్థానాంతమునను, సిద్ధిస్థానాంతమునను “అస్తిక సత్తదభావ్యా

యాః.....పూరణాయ యథాతథమ్” (చ. చి. అ. 30. శ్లో. ౧౨). “తచ్ఛబ్దరం భూతపతిం ప్రసాద్య సమపూరయత్, అఖణ్డాథం దృఢబలో జాతః షష్ఠానదే పురే,.....సప్తదశౌషధాధ్యాయ సిద్ధికల్పైరపూరయత్” (సి. అ. ౧౨.) అనువాక్యములచే దృఢబలుడు తాను సంస్కరించి పూర్తిగావించినభాగమును పరిగణనముచేసి కంతోక్తిగ నిర్దేశించెను. ఈవివరణమంతయును చికిత్సాస్థానమున దృఢబలునిచే పూర్తిగావింపబడిన పదునేడధ్యాయముల వివరణంబును చికిత్సాస్థానమునందలి ఉపాధ్యాయమున విస్తరింపబడెను.

చికిత్సాద్వైవిధ్యముః—చరకము కాయచికిత్సాబోధకములగు భేదజతుకణ్ణాది తంత్రములకన్న అగ్రగణ్యమైనదని వైని నిరూపింపబడినది. అట్టి చికిత్స శోధనమనియు శమనమనియు రెండు తెరంగులు. అందు మిథ్యాహారవిహారాదులచే ప్రకుపితములైన దోషములను ఆయాదోషములకు సమీపమునంగల మార్గములనుండియు బైటవెడలించునది శోధనమనంబరగు ప్రకుపితములైనదోషముల బైటవెడలంపకయే సమస్థితికి దెచ్చి సమస్థితినుండుదోషముల ప్రకోపింపజేయక ధాతుసామ్యరూపమైన ఆరోగ్యమును గల్గించునది శమనచికిత్స అనబడును. ఈశమనచికిత్స చికిత్సాస్థానమున విపులముగ నీతంత్రకారులచే నుపదేశింపబడెను.

శోధనముః—వమన-విరేచన-ఆస్థాపన - అనువాసన-నస్యకర్త భేదములచే నైదువిధములు. ఇవి పంచకర్తములని తంత్రకారులచే వ్యవహరింపబడును. అందు కఫప్రధానమైన వ్యాధులయందు వమనరూపమైన శోధనంబును, పిత్తప్రధానములగు రోగములయందు విరేచనంబును, వాతప్రధానములగు వ్యాధులకు ఆస్థాపన-అనువాసనవస్త్రీ కర్తంబులును, కంతమునకు పైభాగమున (శిరస్సున) జనించినవ్యాధులకు నస్యవిధియు నుపయోగింప దగియుండును. ఈసంశోధనములు ఆయాస్థానముల నుండుదోషముల నిశ్చేషముగ వెడలించుటచే అట్టిరోగములు మరల బొడసూపక రూపుమాయునని శమనచికిత్సకన్న శోధన ముత్కృష్టమని “యే తు సంశోధనైశ్శుద్ధాః న తేషాం పునరుద్భవః” అనువాక్యముచే తంత్రకారులుపదేశించిరి.

వస్త్రీకర్తముః—నిరూహ - అనువాసన - ఉత్తరవస్త్రీభేదములచే మూడు తెరంగులు. ఇయ్యది వాతహరచికిత్సలలో మిక్కిలి యుత్తమ

మైనది. ఈవిషయమునే వాగ్భటాచార్యులు—“వాతోల్బణేషు దోషేషు వాతే వా వ స్తిరిష్యతే, ఉపక్రమాణాం సర్వేషాం సోఽగ్రణీ స్త్రివిధశ్చ సః, నిరూహాన్వన్వాసనోవ స్తి రుత్తరః” (అ. హృ. సూ. అ. ౧౯.) అని చెప్పిరి. ఈతంత్రకారులును సూత్రస్థానమునందలి అగ్ర్యాధికారమున—“వమనం శ్లేష్మహరాణాం, విరేచనం పిత్తహరాణాం, వ స్తిర్వాతహరాణాం” (చ. సూ. అ. ౨౫. సూ. ౪౧.) అనువాక్యముచేత వమన-విరేచన-వ స్తికర్తములయొక్క అగ్రగణ్యతనుపదేశించిరి.

కల్పస్థానమున—అట్టిపంచకర్తములలో వమనవిరేచనముల కుపయోగింపదగు నౌషధములను వేరువేరుగ విభజించి, అందు మ్రంగకాయ, దేవదాళి (డావరడంగి), చేదుసొర, చేదుబీర, కొడిసెపాల, చిన్నచేదుబీర అను ఈయారిటిని వమనమునకు ప్రధానముగను; నల్లతెగడ, తెల్లతెగడ, రేల, లొడ్డుకు, బొంతజెముడు, సంబరేణు, దింబెన, దంతి, ద్రవంతి అను నీతొమ్మిదిటిని విరేచనమునకు ప్రధానముగను షరిగణనముచేసి, వానిఫలమూలాదులను సంస్కారాదివిశేషములంజేసి కల్పనాభేదములచే మూడువందల నేబదియైదు, (355) వమనౌషధయోగములను, రెండువందల నలువదియైదు (245) విరేచనౌషధయోగముల గల్పించువిధానమును నిపుణముగ నిరూపించిరి. పిదప వానిని ఆయావ్యాధులయందుపయోగించు విధానంబును, వాని అయోగ-అతియోగ-మిశ్రణయోగములచే గల్లువ్యాపత్తులును, వాని చికిత్సితములును నిర్దేశింపబడినవి.

సిద్ధిస్థానము:—వ స్తికర్తమన—ఔషధరూపములైన క్వాథ - కల్క-తైలాదిద్రవములను వ స్తి (మూత్రపుత్తి మున్నగు) యంత్రముచే శరీరమునందథోమార్గమునుండి లోనికి ప్రయోగించువిధానము. దీనినే ‘ఎసీమా’ అని పాశ్చాత్యవైద్యవిధానజ్ఞులు చెప్పెదరు. ఇయ్యది నిరూహము. (ఆస్థాపనము), అనువాసనము ఉత్తరవ స్తి యని మూడు విధములుగ పైని నిర్దేశింపబడినవి. అట్టి త్రివిధవ స్తికర్తములకు కావలసిన క్వాథ-కల్క-తైలాదుల గల్పించువిధానంబును, వాని ఆయా వ్యాధులయందుపయోగించు పద్ధతులును, పంచకర్తముల అయోగ-అతియోగాదులచే గల్లువ్యాపత్తులును, వానిచికిత్సితములును, నస్యకర్తవిధానంబును మున్నగు విషయములు ఈసిద్ధిస్థానమున సమర్థకముగ

విస్తరించి చెప్పబడినవి. శల్యతంత్రమున (సర్జరి) రక్తమోక్షణంబును, కాయచికిత్సలలో వస్త్రీకర్తయు ప్రాణులకు మిక్కిలి హితకరమని సుశ్రుతాచార్యు లిట్లు చెప్పిరి — “సిరావ్యధశ్చికిత్సార్థం శల్యతస్త్రే ప్రకీర్తితం, యథాప్రాణి హితస్సమ్యక్ వస్త్రీః కాయచికిత్సితే” (సుశ్రుతము). ఈతంత్ర కారులును — “సత్యసి దోషహరత్వే కటు. .... నృణాం దదాత్యాశు” (సి. అ. ౧౦ శ్లో. ౬-౭) అనువాక్యముచే తక్కిన సంతోధనములకన్న వస్త్రీకర్త నిరపాయంబును ప్రశస్తంబును నగునని కంఠోక్తిగ జెప్పిరి.

జ్వరాదిరోగముల చికిత్సావిధానంబులును అగ్రగణ్యమైన వస్త్రీకర్తమును ప్రధానముగగల పంచకర్తముల వివరణంబును ఈతంత్రమున విస్తరించి చెప్పినవిధముగ నితరతంత్రములయందు గానరావు. కావుననే “నిదానే మాధవశ్చేష్టః. .... చరకస్తు చికిత్సితే” అని ప్రాచీనాచార్యులచే ఈతంత్రము ప్రశంసింపబడినది.

అట్టి ఈతంత్రము మహాభాష్యప్రణేతయగు పతంజలివిరచిత మగుటంజేసి గంభీరాధ విశిష్ట ప్రాథవాక్యభూయిష్టంబై సామాన్యులకు గోచరింపకుండెను. అట్టిలోపమును నివర్తింప నుద్దేశముతోనందును ఆంధ్రజనోపయోగ్యమగునట్లు ఆంధ్రవ్యాఖ్యానమును సులభశైలితో రచించినాడ. ఈవ్యాఖ్యానచనమునకు చక్రపాణిదత్త విరచితమగు ఆయుర్వేదదీపిక యనువ్యాఖ్యానమును, సుశ్రుతవాగ్భటాదితంత్రములను సాహాయ్యకములుగ నిడికొని, అచ్చటచ్చట పరిభాషాదివిషయముల నిరూపించుచు వివరించి రచించినాడ. ఇందు అచ్చటచ్చట దొరికినపాఠాంతరములను కుండలీకరణ చిహ్నితములుగ పొందుపరచినాడ.

మరియు ఈవ్యాఖ్య రచించునపుడు లేఖనపరిశోధనాది కృత్యములచే నాకు దోడ్పడిన నాకుమారుడు చిరంజీవి శ్రీసుబ్బసుందరేశ్వరకు ఆయురారోగ్యవిజ్ఞానముల నొసంగి పురోభివృద్ధిని గల్పించి సంరక్షించుటకై పరమకారుణికుండగు జగదీశ్వరుని కేలుమొగిచ్చి వేడికొనియెడ.

భాషాద్ధారకాది బిరుదాంకితులును అముద్రిత ప్రాచీనగ్రంథముల ముద్రించి వెల్లడింప బడ్డాదరులును అగు బ్రహ్మశ్రీ శ్రీయుత వావిళ్ల వేంకటేశ్వరశాస్త్రిలుగారు నన్నీ వ్యాఖ్యానరచనమునకు ప్రోత్సహించి తగుపారితోషికమునొసంగి ముద్రణాదుల కావశ్యకములగు వ్యయప్రయాసములనైన సరకునేయక ఈగ్రంథమును

అధ్యాయ సంఖ్య.	అధ్యాయసంజ్ఞ.			పుట సంఖ్య.
7.	వస్త్రీవాసస్తిధి	...	...	270
8.	ప్రాసృతయోగికస్తిధి	...	...	289
9.	త్రిమర్తీయస్తిధి	...	...	305
10.	వస్త్రీస్తిధి	...	...	345
11.	ఫలమాత్రస్తిధి	...	...	358
12.	ఉత్తరవస్త్రీస్తిధి	...	...	371

ఈయధ్యాయానుక్రమణిక వివరమంతయు సూత్రస్థానమునందలి ముప్పది (30) యవ అధ్యాయమున, ఏబది (50) యవ శ్లోకముమొదలు డెబ్బది (70) యవ శ్లోకమువరకుంగల గ్రంథముచే చెప్పబడినది.

విషయసూచిక.

కల్పస్థానము

ప్రథమాధ్యాయము.	
విషయము.	పుటసంఖ్య.
వ్యాఖ్యానప్రారంభము	1
కల్పస్థానమునందలి విషయనిర్దేశము	2
వమన-విరేచనపడముల నిర్వచనము	3
వమన-విరేచనాషధములు వమనవిరేచనముల గల్గించువిధము	„
వమనవిరేచనయోగముల సంగ్రహము	5
వమనవిరేచనాషధములకు దేశకాలాది సంపద్విశేషముచే వీర్యాధిక్యము	7
దేశత్రైవిధ్యము	8
జాంగలదేశలక్షణము	„
అనూపదేశలక్షణము	9
సాధారణదేశలక్షణము	„
ఔషధమునకుండవలసిన దేశాదినమ్మ ద్వీపరణము	10
ఆయా ఔషధమును గ్రహింపదగిన కాలము	„
ఔషధగ్రహణనియమము	11
ఔషధముల భద్రపరచువిధము	12
వమనవిరేచనద్రవ్యములను భావన-ఆలోచనములజేయదగిన ద్రవ్యములసంగ్రహము	„
వమనార్థము మదనఫలముల (మంగకాయల) గ్రహించువిధము	13
వమనములకు మంగకాయల సిద్ధము చేయురీతి	„

విషయము.	పుటసంఖ్య.
మదనఫలముతో వమనాషధయోగములు నూటముప్పుదిమూడు, వమనాషధప్రయోగవిధి: మదనఫలకహాయయోగములు తొమ్మిది	14
వమనము చక్కగకానియెడ చేయదగిన యుపాయము	17
వమనాషధమున నైంధవలపణమును తేనెను జేర్చువిధి	„
౮. మదనఫలమాత్రాయోగము లెనిమిది	18
౯. ఫలపిప్పలీక్షీరాది వమనయోగములు నాలుగు	19
౧౦. ఫలపిప్పలీఘృతయోగము	20
౧౧. వమనమునకు ఫలపిప్పల్యాఘ్రాణయోగము	21
౧౨. ఫలపిప్పలీలేహము, చూర్ణంబును చేరి రెండు	„
౧౩. ఫలపిప్పలీవర్తియోగము లారు	22
౧౪. ఫలపిప్పలీలేహయోగము లిరువది	„
౧౫. మ్రంగపిత్తులచే నుత్కారికామోచకయోగములుచేరి నలువది	23
౧౬. ఫలపిప్పలీశఘ్నలీలాయోగములు చేరి ముప్పదిరెండు	24
శఘ్నలీ-అపూపయోగములు	„
౧౭. కొన్ని వమనయోగములు	25
మదనభర్యానసానుములు	„

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
అధ్యాయవిషయసంగ్రహము	26	౧. చేదుసొరకు సురాయోగ మొకటి	34
అధ్యాయసమాప్తి	"	౬. ఆరవక్షీరయోగములు	35
ద్వితీయాధ్యాయము.		2. క్షీరయోగము ఏడవది	"
౨. జీమూతకకల్పము	27	౮. క్షీరయోగము ఎనిమిదవది	"
జీమూతకల్పమునం దాశ్రయము		౨. చేదుసొరకు మస్తుతక్రయోగములు	
పర్యాయనామములు	27	రెండు	36
దేవదాళిగుణము	28	౧. చేదుసొరకు చేరిన ఘ్రియయోగ	
౬. దేవదాళీయోగములు ముప్పది		మొకటి	"
తొమ్మిది, అందు క్షీరయోగము		3. చేదుసొరకాయ మాంస-తైల-ఘృత	
లారు	"	యోగములు	"
౧. సురామండముతో జీమూతక		౬. వర్ధమానఫలయోగము కషాయ	
యోగ మొకటి	29	ములతో నారు.	37
౧౨. దేవదాళి కషాయముతో చేరిన		౯. చేదుసొరకు అశిమధురాదికషాయ	
కల్పనాయోగములు పండ్రెండు	"	ములతో యోగములు తొమ్మిది	"
2. దేవదాళి రేల మున్నగుకషాయ		౮. చేదుసొరవర్తియోగము లెనిమిది	38
ముల నేడిటితో యోగములు	30	౧. చేదుసొరలహయోగము లైదు	"
౮. దేవదాళీఫలమాత్రాయోగము లెని		౧. చేదుసొరగింజలమంథయోగ	
మిది.	31	మొకటి.	39
౪. దేవదాళి పానసాధనస్వరస		మాంసరసయోగ మొకటి	40
యోగములు నాలుగు	"	అధ్యాయవిషయసంగ్రహము	"
౧. దేవదాళి ఘృతయోగ మొకటి	32	చతుర్థాధ్యాయము.	
అధ్యాయవిషయసంగ్రహము	"	౪. ధామార్గ వకల్పము	41
అధ్యాయసమాప్తి	"	ధామార్గ వ (పెద్దచేదుబీర) పర్యాయ	
తృతీయాధ్యాయము.		నామములు.	"
3. ఇక్ష్వాకుకల్పము	33	పెద్దచేదుబీరచే వమనములజేయింపదగిన	
చేదుసొర పర్యాయనామములు	"	రోగములు	"
చేదుసొరను వమనమునకై యుపయో		పెద్దచేదుబీరను వమనౌషధమునకై	
గింపదగినవిషయములు	"	గ్రహింపదగినయంగములు	"
౧. ఇక్ష్వాకు(చేదుసొర)కు సంబంధి		౯. ధామార్గ వముతో వమనౌషధ	
చిన వమనయోగములు నలువది		యోగములు ఆరువది, అందు	
యైదు, అందు క్షీరయోగము లెని		పల్లవగుటికాయోగములు తొమ్మిది	42
మిది-అందు మొదటియోగము	34	ధామార్గ వక్షీర-సురాయోగములు ఏడు	"
౪. ఇక్ష్వాకుక్షీరయోగములు నాలుగు	"		

పుటసంఖ్య.	
కు సంబంధించిన కమయ	
నలు తొమ్మిది	42
కన్నముతో యోగ	43
యోగం బొకటి	„
నయోగములు	44
డు	„
గాగములు పది	„
ముతో. కల్కయోగ	45
ందుక మయయోగములు	„
గాగమొకటి	„
యసంగ్రహము	46
మాధ్యాయము.	
ము	„
పాల) పర్యాయ	47
స్త్రీపురుష భేదలక్షణములు	„
కాదుల ప్రాశస్త్యము	„
కు కమయములతో	48
గములు తొమ్మిది	„
చూర్ణమునకు బీజకాది	49
గాగములు విదును నర్ణ	„
తోకూడిన యోగములు	50
గో నొకయోగము	„
యసంగ్రహము	„
ప్తి	50
మాధ్యాయము.	
కల్పము	„
య నామములు	„
దులు	„

విషయము.	పుటసంఖ్య.
చిన్న చేదుబీరకు సంబంధించిన వమన	
యోగము లయవది. గి. అందు	
క్షీరాదియోగము లైదు	52
ఁ. చిన్న చేదుబీరకు కమయములతో	
యోగములు తొమ్మిది	„
ఁ. లేహయోగములు తొమ్మిది	„
౧3. పదిమూడుకమయయోగములు	53
౧౦. పిచ్చాయోగములు పది	54
ఆరు వర్తిక్రియాయోగములు, ఒక	
శ్చుతయోగము	„
2. చేదుబీరకు మాంసరసయోగము	
లేడు	56
౧. ఇక్షురసయోగ మొకటి	„
అధ్యాయవిషయసంగ్రహము	„
అధ్యాయసమాప్తి	57
సప్తమాధ్యాయము.	
2. శ్యామా-త్రివృత్కల్పము	„
అధ్యాయప్రారంభము	58
విరేచనములలో తెగడకు శ్రేష్ఠత్వము	„
తెగడ పర్యాయనామములు	„
తెగడసామాన్యగుణములు	59
తెగడభేదములు, అందు ఎఱ్ఱతెగడ	
పేరుగుణములు	„
నల్ల తెగడపేరుగుణములు	„
త్రివృత్తును గ్రహించువిధి	60
విరేచనాషణోపయోగవిధి	„
110. ఈత్రివృత్కల్పమునందలి	
యోగములు నూటపది.	
9. అందు కాంబికాదులతో	
యోగములు తొమ్మిది	61
నైంధవాదులతో చేరిన త్రివృత్తచూర్ణ	
యోగములు పండ్రెండు	„

విషయము. పుటసంఖ్య.

౧౮. తెగడకు మూత్రముతో యోగములు పదునెనిమిది	62
౧. తెగడకు అతిమధురముతో యోగములు రెండు, అందు మొదటియోగము	„
౧. తెగడకు జీవకాదులతో జేరిన యోగములు పదునాల్గు, అతి మధురయోగం బొకటియు	„
2. ఊర్రాదులతో యోగము లేదు	63
౧౨. తెగడకు లేహయోగము లేనిమిది	„
3. మూడవలేహయోగము	64
౪. నాల్గవలేహయోగము	„
౫. ఐదవలేహయోగము	„
౪. శర్కరామోదకాదియోగములు నాల్గు	65
౬. ఆరవది లేహయోగము	„
2. ఏడవది లేహయోగము	„
౫. తెగడతో పానకాదియోగము లైదు	66
౧. తర్పణయోగములు రెండు; అందు మొదటియోగము	„
౫. ఐదు మోదకయోగములు, అందు మొదటియోగము	67
౮. ఎనిమిదవ లేహయోగము	„
౨. రెండవ మోదకయోగము; (కల్యాణగుడము)	68
3. తెగడకు వ్యోమోదకముతో మూడవ మోదకయోగము	69
౪. తెగడకు పథ్యాదులతో మోదకయోగము నాల్గవది	70
౫. ఐదవ మోదకయోగము	„
౬. వర్షాదిముతువు లారిటియందును వేరు వేరుగ నుపయోగింపదగిన	

విషయము. పుటసంఖ్య.

త్రివృద్ధ్యోగము లారు, అందు వర్షర్తుపయోగ్యయోగము	71
శరత్కాలోపయోగ్యయోగము	72
హేమంతోపయోగ్యయోగము	„
గ్రీష్మోపయోగ్యయోగము	„
ముతుసామాన్యముగను, శిశిరముతువు నందును ఉపయోగింపదగిన త్రివృద్ధ్యోగము	„
వసంతర్తువునందును ముగను ఉపయోగింపదగిన త్రివృద్ధ్యోగము	73
3. ఘృతయోగములు మూడు, ౧. ఊరయోగ మొకటియు	74
౨. తెగడకు సురాయోగములు రెండు	75
౨. తెగడకు కాంజీకముతో యోగములు రెండు, అందు సావీరకయోగము	„
తుషోదకమును రెండవకాంజీకయోగము	76
౧౦. తెగడకు మోదకాదులతో పది యోగములు	„
విశేషనాషధమును సేవించు నపుడు వాంతి కాకుండుటకై మూడు యోగములు, ఉపచారములును	77
అధ్యాయసమాప్తి	78
అష్టమాధ్యాయము.	
౮. చతురశ్లోకల్పము	79
చతురశ్లోలపర్యాయనామములు	„
చతురశ్లోల (రేల) గుణములు వాని యుపయోగము	„
రేలను శ్లోషణోపయోగముగ చేయు విధము	80
౧౨. రేలకు సంబంధించిన విశేషన యోగములు పండ్రెండు.	

విషయము. పుటసంఖ్య.

౧. అందు మొదటిది ద్రాక్షారస
యోగము 80

౨-౬. చతురంగులమునకు సురామున్న
గునైడిటితో నైదుయోగములు ,,

౭-౮. రేలుమజ్జకు కషాయయోగములు
రెండు 81

౯. లేహయోగము తొమ్మిదవది ,,

౧౦. ఘృతయోగములు రెండు, అందు
మొదటియోగము ,,

౧౧. రెండవ ఘృతయోగము 82

౧౨. అరిష్టయోగం బొకటి ,,

అధ్యాయవిషయసంగ్రహము 83

అధ్యాయసమాప్తి ,,

నవమాధ్యాయము.

౯. తిల్వకల్పము 84

తిల్వక (బొద్దుగ) పర్యాయనామములు ,,

లొద్దుగ నుపయోగించువిధి ,,

౧౬. తిల్వకముతో విరేచనయోగములు

వదునారు, ౧౭. అందు దధిమం

డాదులతో నైదుయోగములు 85

౬. లొద్దుగకు సోపీరకముతో

యోగ మొకటి ,,

౭-౮. లొద్దుగు సురాయోగ మొక

టియు, అరిష్టయోగ మొకటియు 86

౯. కంశిల్లకయోగ మొకటి ,,

౧౦. తిల్వకలేహయోగములు మూడు,

అందు మొదటిది 87

౧౧. తిల్వకలేహయోగము రెండవది ,,

౧౨. తిల్వకలేహయోగము మూడవది ,,

౧౩-౧౬. ఘృతయోగములు నాలుగు,

అందు మొదటియోగము ,,

ఘృతయోగములు మూడు 88

అధ్యాయవిషయసంగ్రహము 89

విషయము. పుటసంఖ్య.

అధ్యాయసమాప్తి 89

దశమాధ్యాయము.

౧౦. సుధాకల్పము 90

సుధా (జెముడు) ప్రయోగమునకర్హములు,,

జెముడు నుపయోగింపదగనివారు 91

సుధాభేదములు ,,

సుధాపర్యాయనామములు ,,

సుధాక్షరగ్రహణవిధి; కాలము ,,

౭. సుధాయోగములు ఇరువది, అందు

సోపీరకాదియోగములు ఏడు 92

౮-౯. ఘృత, మాంసరసములతో

రెండు సుధాయోగములు 92

౧౦. పానకముతో జేరిన సుధాయోగ

మొకటి 93

౧౧. శ్రేయరూపమైన సుధాయోగ

మొకటి 93

౧౨. లేహరూపమైన సుధాయోగ

మొకటి 94

౧౩-౧౬. యూషాదులతో సుధా

యోగములు మూడును, మత్స్య

మాంసములతో రెండుయోగ

ములును ,,

౧౮-౨౦. ఘృతయోగములు రెండు,

సురాయోగ మొకటియు 95

అధ్యాయవిషయసంగ్రహము ,,

అధ్యాయసమాప్తి 96

ఏకాదశాధ్యాయము.

౧౧. సప్తలాశంఖనీకల్పము. ,,

సప్తలాశంఖనీపర్యాయనామములు ,,

సప్తలాశంఖనుల నుపయోగింపదగిన

వ్యాధులు 97

సప్తలాశంఖనులనుండి గ్రహింపదగిన

యంగములు ,,

విషయము.	పుటసంఖ్య.
౧-౧౬. సప్తలాశంఖసీలతో చేరిన విశేషనయోగములు ముప్పది తొమ్మిది, అందు కహయ యోగములు పదునారు 97	
౧౭. ఆరు తైలయోగములు, అందు మొదటియోగము 98	
౧౮-౨౨. ఏడు తైలయోగములు ,,	
౨౩. పుత్రయోగము తెనిమిది, అందు మొదటిపుత్రయోగము 99	
౨౪-౩౦. ఏడు పుత్రయోగములు ,,	
౩౧-౩౫. లేహయోగములు మూడు, సురా కంపిల్ల యోగములు రెండు 100	
౩౬-౩౯. సౌవీరకాదియోగములు నాలుగు 101	
అధ్యాయవిషయసంగ్రహము 102	
అధ్యాయసమాప్తి ,,	
ద్వాదశాధ్యాయము.	
౧౨. దంతీద్రవంతీకల్పము 102	
దంతీ-ద్రవంతీపర్యాయనామములు 103	
దంతీద్రవంతులగ్రహ్యంగములు, వానిసంస్కారము ,,	
దంతీద్రవంతీగుణములు 104	
౧౩. దంతీద్రవంతీ విశేషసాధన యోగములు నలువదెనిమిది, అందు దధ్యాదులతో నేడు కల్పయోగములు ,,	
౧౪-౧౦. దంతీద్రవంతీయోగములు మాంసరసములతో మూడు 105	
౧౫. స్నేహయోగములు మూడు ,,	
౧౬-౧౭. దంతీ-ద్రవంతుల లేహ యోగములు ఆరు, అందు రెండు లేహయోగములు 106	

విషయము.	పుటసంఖ్య.
౧౬. మూడవ లేహయోగము 101	
౧౭-౧౯. లేహయోగములు మూడు 101	
౨౦. చూర్ణయోగ మొకటి ,,	
౨౧. ఇక్షుయోగ మొకటి ,,	
౨౨-౨౯ మాంసరసయోగములు ఎని మిది 10౬	
౩౦-౩౨. యవాగ్వాదియోగములు మూడు ,,	
౩౩-౩౪. ఉత్కరికా-మోదక యోగములు రెండు ,,	
౩౫. మద్యయోగ మొకటి 109	
౩౬. భక్ష్యయోగ మొకటి ,,	
౩౭. చూర్ణయోగ మొకటి ,,	
౩౮. మరయొక మోదకయోగము 110	
౩౯. అసవయోగములు అయిదు, అందు మొదటి యాసవ యోగము 111	
౪౦. అసవయోగము రెండవది ,,	
౪౧. అసవయోగము మూడవది ,,	
౪౨-౪౩. అసవయోగములు రెండు 112	
౪౪. మదిరాయోగ మొకటి ,,	
౪౫-౪౮. సౌవీరకాదియోగములు నాలుగు ,,	
అధ్యాయవిషయసంగ్రహము 113	
వసునవిశేషసాధనయోగసంఖ్యావివర ణము 114	
ప్రధానద్రవ్యమునుబట్టి ఆయాయోగ సంజ్ఞ 115	
విరుద్ధవీర్యసంయోగముచే గల్గుగుణ ములు 116	
విరుద్ధవీర్యద్రవ్యసంయోజనమునకు కారణములు ,,	
బాష్పధమునకు వీర్యాధిక్యకల్పనమునకు విధి 117	

విషయము.	పుటసంఖ్య.
ద్రవ్యాంతరసంయోగాదిప్రయోజనం	117
అనుక్రమనాద్యోషధకల్పనావిధి	118
వసునాద్యోషధములలో తీక్షణ-మధ్య- మృదుభేదములు, వానిలక్షణము లును	"
తీక్షణోషధలక్షణము	119
మధ్యోషధలక్షణము	"
మృద్యోషధలక్షణము	"
తీక్షణోషధముల నుపయోగింపదగిన విషయము	120
తీక్షణ-మధ్య-మృదువ్యాధిలక్షణములు	"
పిత్తము కనబడునంతాక వసునోషధ ప్రయోగవిధి	121
త్రివిధబలానుసారముగ నోషధ ప్రయోగవిధి	"
ఔషధాంతరము నుపయోగించవలసిన సమయము	122
వసునోషధ ప్రయోగమున ఔషధ జీర్ణకాలమును నిరీక్షింప నవ సరము లేదనుట	"
ఆవస్థావిశేషముచే విరేచనోషధమున పునః ప్రయోగవిధి	"
దుర్బలాదులకు స్వల్పవిరేచనమున జేయదగినవిధి	123
దోషశేషశమనోపాయము	"
మృదుశోధనోషధమును ప్రయోగింప దగినవారు	124
విరేచనోషధ మూర్ధ్వముగ వ్యాపించి నపుడు జేయదగినచికిత్స	125
దోషము వెడలకున్నపుడు చేయదగిన చికిత్స	"
దోషముచే నోషధము నిరోధింపబడి నపుడు చేయుచికిత్స	"
దోషాత్రిప్రవృత్తియందు చికిత్స	"
చ-క-సి—C	

విషయము.	పుటసంఖ్య.
ఔషధము కఫముచే నిరుద్ధమగునెడ చేయదగినవిధి	126
విరేచనోషధము వాతముచే నావరింప బడునెడ కల్లలక్షణములు, చికిత్స	"
పిత్తావృతలక్షణము, దానిచికిత్స	127
విరేచనోషధము కఫముతో గూడినపుడు కల్లలక్షణములు, చికిత్సయు	"
ఔషధము నిరుద్ధమైనపుడు ఆవస్థా విశేషమునుబట్టి లంఘనవిధి	"
విరేచనముకాకయే ఔషధము జీర్ణ మైనచో జేయవలసిన చికిత్స	128
విరేచనముగాకయే దోషములు తీ ణించువారికి చేయదగినయుపా యము	"
స్నిగ్ధరూక్షవిరేచనోషధముల నుపయో గింపదగినవారు	129
విధిపూర్వకసంశోధన ప్రయోజనము	"
శోష్ణబలదృఢునుసారముగ శోధనోషధ మాత్రాకల్పనవిధి	130
ఔషధములకు సంబంధించిన మానపరి భాష, అందు వంశీమొదలు శా ణమువరకుంగల మానములు	"
ద్రంక్షణమానము	131
కర్షణమానము	"
శుక్తి-పల-ప్రవృత్తమానములు	"
కుడవ-మానికామానములు	132
ప్రథ-అధికమానములు	"
కంస-ద్రోణమానములు	"
శూర్ప-గోణీమానములు	"
వాహ-తులామానములు	"
ద్రవ-అర్ద్రద్రవ్యములకు ద్వైగుణ్య విధి	133
తులా-పలములకు ద్వైగుణ్యనిషేధము	134

విషయము.	పుటసంఖ్య.
అనుక్తమానాది నిర్ణయపరిభాష:	
స్నేహపాకపరిభాష	134
స్నేహపాకవిధియందు అనుక్తద్రవా	
నిర్ణయపరిభాష	135
త్రివిధస్నేహపాకములు, వానిలక్షణ	
ములు	„
త్రివిధపాశోపయోగములు	136
మానదైవవిధ్యము	„
కల్పస్థానోక్తవిషయసంగ్రహము	„
అధ్యాయసమాప్తి	137

సిద్ధిస్థానము.

ప్రథమాధ్యాయము.

వ్యాఖ్యానప్రారంభము	139
పంచకర్తకల్పనావిషయమై యగ్ని	
వేశుల పండ్రైండు ప్రశ్నములు	140
1. “కా కల్పనా పంచమ కర్త	
సూక్తా” అను మొదటి ప్రశ్న	
ముచ కుత్తరము, అందు స్నేహ	
కర్తకాలావధి	141
స్నేహవిధిగుణము	143
స్వేదకర్తగుణము	„
పమనవిరేచనముల దోషోష్ణోష్ణశన	
ముచకై యాహారవిధి	„
వైశేష్యిని యాహారనియమమునకు	
కారణము	144
2. “క్రమశ్చ కః?” అను రెండవ	
ప్రశ్నమున కుత్తరము, అందు	
పమన-విరేచన సేవనక్రమము	„
పమన-విరేచనానంతరము పేయూది	
క్రమముగ నన్నసంసర్జనక్రమము	145
పేయూదిక్రమ ప్రయోజనము	148
త్రివిధశుద్ధిలక్షణములు	148

విషయము.	పుటసంఖ్య.
3. “కింకృతాఽకృతేషు లింగం?	
తదైవాతికృతేషు?” అనుమూ	
డవప్రశ్నమునకుత్తరము. అందు	
పమనసమ్యగ్యోగలక్షణము	150
పమనాఽసమ్యగ్యోగలక్షణము	„
పమనాఽతియోగలక్షణములు	„
విరేచనసమ్యగ్యోగలక్షణములు	151
విరేచనాఽయోగలక్షణములు	„
విరేచనాఽతియోగలక్షణములు	„
నిరూహోఽనువాసనవిధానము	152
అనువాసనపత్తి కాలనియమము	153
అనువాసనమున కొన్నినియమములు	„
4. “సంఖ్యా? కా” అను నాల్గవ	
ప్రశ్నమున కుత్తరము. అందు	
దోషానుసారముగ పత్తిసంఖ్యా	
నియమము	154
శోధనానంతరము మరల శోధనము	
జేయుటకు కాలావధి	155
5. “కింగుశో వస్తి?” అను నైడవ	
ప్రశ్నమున కుత్తరము, అందు	
ఆసాధనపత్తి గుణములు	„
నిరూహోనంతరము అనువాసనపత్తిచే	
కల్పగుణములు	156
నిరూహోనువాసనపద్దుల సామాన్యగుణ	
ములు	157
6. “కేషుచ కశ్చ వస్తి?” అను	
నారవప్రశ్నమున కుత్తరము.	
అందు వివరీతగుణపత్తికల్పనవిధి	158
నియతముగ శోధనము చేయదగిన	
వ్యాధులు	„
సంశోధనపత్తికి అనర్హులు	„
పత్తియొక్క విశేషగుణములు	159

విషయము. పుటసంఖ్య.

వస్త్రీయొక్క సమ్యగ్యోగ - అయోగ-
అతియోగముల విశేషలక్షణములు.
అందు తాత్కాలికసమ్యగ్యోగ
సామాన్యలక్షణము 160

నిరూహవస్త్రీ సమ్యగ్యోగలక్షణములు ,,

నిరూహవస్త్రయోగలక్షణములు ,,

నిరూహవస్త్రీయోగలక్షణములు 161

అనువాసనవస్త్రీ సమ్యగ్యోగలక్షణములు,,

అనువాసనవస్త్రయోగలక్షణములు ,,

అనువాసనవస్త్రీ అతియోగలక్షణములు 162

అనువాసనవస్త్రీయందు స్నేహము

బయట వెడలదగినకాలము ,,

కర్త-కాల-యోగవస్తులస్వరూపము,

వానికి వేరువేరుగ సంఖ్యావిభా

గము ,,

నిరూహంగముగ చేయబడు అనువాసన

వస్త్రీ సంఖ్యావివరణము. 163

శిరోవిరేచన సస్యకల్పనావిధి, అందు

సస్యప్రయోగము 164

శిరోవిరేచనసమ్యగ్యోగ-అయోగ-అతి

యోగలక్షణములు ,,

పంచకర్తప్రయోగోపసంహారము 165

7-8. వస్త్రీకర్త జేసికొనునపుడు విన

ర్ణించవలసినకృత్యములు, వాని

కాలనియమము ,,

9-11. వస్త్రీషధము లొనప్రవేశించ

కుండుటకును, చిరకాలమునకు

దైటవెడలుటకును కారణ

ములు 166

10. వస్త్రీషధము శీఘ్రముగ

బయటవెడలుటకు కారణ

ములు ,,

విషయము. పుటసంఖ్య.

12. చక్కగ వస్త్రీప్రయోగము

చేసినను సాధ్యములైన కొన్ని

వ్యాధులును శమించకుండు

టకు కారణములు 167

కొన్నిరోగములు తగుచికిత్సచే

శమించకుండుటకు మరికొన్ని

ఇతరకారణములు ,,

అధ్యాయోక్తవిషయసంగ్రహము 168

అధ్యాయసమాప్తి ,,

ద్వితీయాధ్యాయము.

అధ్యాయప్రారంభము 169

విషయనిర్దేశము ,,

సామాన్యముగ పంచకర్తానర్థులు,

అర్థులును ,,

వమనకర్తానర్థులు 171

పమనానర్థులకు వమనముచే గల్గు

వ్యాపత్తులు ,,

వమనము చేయదగినవారు 173

విరేచనము జేయదగనివారు 175

అనర్థులకు విరేచనమువలన గల్గు

వ్యాపత్తులు ,,

విరేచనము చేయదగినవారు 177

ఆస్థాపనవస్త్రీ కనర్థులు 178

అనర్థుల కాస్థాపనవస్త్రీచే గల్గువ్యాప

త్తులు 179

ఆస్థాపనవస్త్రీ చేయదగినవారు 180

అనువాసనవస్త్రీకనర్థులు 182

అనర్థుల కనువాసనముచే గల్గువ్యాప

త్తులు ,,

అనువాసనవస్త్రీకర్థులు 183

శిరోవిరేచనమునకనర్థులు ,,

అనర్థులకు శిరోవిరేచనముచే గల్గు

వ్యాపత్తులు 184

విషయము.	పుటసంఖ్య.
శిరోవిరేచనమున కర్తులు	186
శిరోవిరేచనము చేయదగినకాలము	187
అధ్యాయవిషయసంగ్రహము	„
వైవిధిని పేదములయందు వైద్యుని	„
యూహ ఆవశ్యకము	188
అధ్యాయసూక్తి	189
తృతీయాధ్యాయము.	
అధ్యాయప్రారంభము	„
వస్త్రవిషయమై యగ్నిపేశుని ప్రశ్న	„
ములు	„
1. వస్త్రవిషయమై ముఖ్యముగ	
గమనించవలసినవిషయములు	190
2. వస్త్రినేత్రమును నిర్ణయించుటకు	
దగిన లోహాదిద్రవ్యములు	191
3-5. వయోఽనుగుణముగ వస్త్ర	
నేత్రప్రమాణవిధి, ఆకృతి,	
గుణంబును	192
6. వస్త్రయంత్రనిర్మాణవిధి	193
7. నిరూహవస్త్రప్రయోగవిధి	
(కల్పము)	194
నిరూహవస్త్రవిధానము	„
నిరూహవస్త్ర అసమ్యక్గోగమున గల్గు	
వ్యాపత్తులు	197
వస్త్రవిషయమున ద్రవ్యనిత్యేపక్రమము	198
వామపార్శ్వశయనమునకు ప్రయో	
జనము	199
వాత-పురిషవేగముకల్గినపుడు నిరూహ	
వస్త్రప్రయోగవిధి	„
వాత-పిత్త-కఫములకు ప్రత్యేకముగ	
నిరూహవస్త్రసంఖ్యావిధి	„
నిరూహవస్త్ర టైటువేడలినపిదప చేయ	
వలసినకృత్యము	200

విషయము.	పుటసంఖ్య.
స్త్రీహము శీఘ్రముగ జైట రాకుండు	
టక్త చేయుకృత్యము	201
8. నిరూహవస్త్రయందు కషాయ	
స్త్రీహముల పరిమాణము	202
వయోభేదము ననుసరించి నిరూహ	
వస్త్రప్రమాణము	„
9. వస్త్రని చేసినవెనుక శయనము,	
ప్రశస్తత్య	204
అనువాసనానంతరము భోజ్యవిధానము	„
10. శొన్నిదోషహరనిరూహవస్త్రులు,	
అందు వాతహరవస్త్రులు ఐదు,	
(అందు మొదటివస్త్ర)	205
2. స్థిరాదినిరూహవస్త్ర (వాత	
హరము, రెండవది)	206
3. విరండనిరూహవస్త్ర (వాత	
హరము మూడవది)	„
4. వాతహరనిరూహవస్త్ర (నాల్గ	
వది)	208
5. వాతహరనిరూహవస్త్ర (ఐదవది)	„
1. పిత్తహరనిరూహవస్త్రులు నాల్గు.	
(అందు మొదటిది)	209
2. పిత్తహరనిరూహవస్త్ర (రెండవది)	„
3. పిత్తహరనిరూహవస్త్ర (మూడ	
వది)	210
4. పిత్తహరనిరూహవస్త్ర	
(నాల్గవది)	211
1. కఫరోగములయందు వయో	
గింపదగిన నిరూహవస్త్రులు	
నాల్గు (అందు మొదటిది)	212
2. కఫరోగమున రెండవనిరూహ	
వస్త్ర	213
3. కఫహరనిరూహవస్త్ర	
(మూడవది)	„

విషయము. పుటసంఖ్య.

4. కఫహరనిరూహవస్త్రీ
(నాల్గవది) 214

సంసర్గ-సన్నిపాతములయందు చేయ
దగిన నిరూహవస్త్రీ 215

వాతాదిదోషానుసారముగ నిరూహ
వస్త్రీ సంఖ్యానిర్ణయము 216

నిరూహసంతరము వాతాద్యనుసార
ముగ భోజననియమము, దోషాను
సారముగ ననువాసనవస్త్రీ విశేష

విధియు 217

అధ్యాయోక్తవిషయసంగ్రహము 218

అధ్యాయసమాప్తి ,,

చతుర్థాధ్యాయము

అధ్యాయప్రారంభము 219

అధ్యాయవక్తవ్యవిషయనిర్దేశము ,,

అనువాసనవస్త్రీ తైలయోగములు,
అందు వాతహరబిల్వాదితైలము ,,

అనువాసనమునకు శతాహ్వదితైలము 220

అనువాసనమునకు జీవనీయ (యమక)
స్త్రీహము 221

పిత్తహర చందనాదితైలానువాసనవస్త్రీ ,,

కఫరోగముల కనువాసనవస్త్రీతైలము 222

కఫహరమదన ఫలతైలానువాసనవస్త్రీ ,,

విడంగాదితైలము 223

స్త్రీహవస్త్రీ (అనువాసనవస్త్రీ) గుణ
ములు 224

స్త్రీహవస్త్రీ అనువాసనమిథ్యాయోగ
వ్యాపత్తులు ,,

వాతాద్యావరణమునకు కారణములు 225

వాతావృతస్త్రీహలక్షణము, దాని
చికిత్స ,,

పిత్తావృతస్త్రీహలక్షణము, దాని
చికిత్స 226

విషయము. పుటసంఖ్య.

కఫావృతస్త్రీహలక్షణము 227

కఫావృతస్త్రీహవాగ్దవచ్చికిత్స ,,

అధికాహారవృతస్త్రీహలక్షణము ,,

అహారావృతస్త్రీహవాగ్దవచ్చికిత్స ,,

మూవృతస్త్రీహలక్షణము, చికిత్సయు 228

స్త్రీహ మూర్ధ్వగతమైనపుడు గల్గు
లక్షణములు ,,

ఊర్ధ్వగతస్త్రీహవాగ్దవచ్చికిత్స 229

స్త్రీహము బైటవెడలకున్నను ఉపద్ర
వము లేనపుడు చికిత్సానిషేధము 230

అనువాసనవస్త్రీయందు స్త్రీహము
వెడలినపిదప నాహారనియమము,
జలపానము ,,

ఉష్ణోదకపానగుణము 231

అనువాసనవస్త్రీ విషయమై కొన్ని
నియమములు 232

అనువాసన నిరూహవస్తులలో నొక్క
దానినే యుపయోగించు జనదని
నిషేధము ,,

మాత్రావస్త్రీకి అర్హులు, దానిచరి
మాణము 233

మాత్రావస్త్రీగుణము 234

అధ్యాయోక్తవిషయసంగ్రహము ,,

అధ్యాయసమాప్తి 235

పంచమాధ్యాయము.

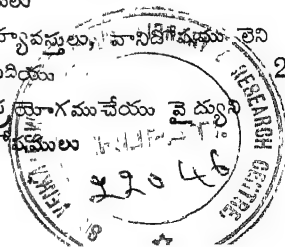
అధ్యాయప్రారంభము 235

అధ్యాయవిషయనిర్దేశము 236

అగ్రాహ్యవస్త్రీనేత్రములు, వానిదోష
ములు ,,

అగ్రాహ్యవస్తులు, వానిదోషములు, తిని
మిదియు 237

వస్త్రీప్రయోగముచేయు వైద్యుని
దోషములు ,,

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
వస్త్రీయంత్రమును బిగించక యుప యోగించిన గల్లవ్యాపత్తులు, వానిచికిత్స	238	కొంచెముగ స్నేహనముచేసి విరే చనము చేయింపవలసినవారు	244
దుత్ప్రణీతాదిదోషములచే గల్ల వ్యాపత్తులు, వానిచికిత్స	"	స్నేహవిరేచనము నెవ్వరికి? రూక్ష విరేచన మెవ్వరికి?	245
వస్త్రీ యూర్ధ్వముగ బోవుటకు కార ణము, దానిచికిత్స	"	సంశోధనమున సమ్యగ్యోగోపపత్తి	"
వస్త్రీని ప్రయోగించునపుడు నడుము నిలిపినచో గల్లవ్యాపత్తులు, వానిచికిత్స	239	స్నేహస్వేదవిధుల ప్రయోజనము	246
వస్త్రీనేత్రకంపనముచే గల్లవ్యాప త్తులు, వానిచికిత్స	"	ఆహారము జీర్ణముకానియపుడు సంశో ధనము త్రాగినచో గల్లలక్షణ ములు	"
ప్రమాణాధికముగ వస్త్రీనేత్రమును ప్రవేశింపజేయుటవలన గల్ల వ్యాపత్తులు, వానిచికిత్స	"	మాత్రావదోషధగుణములు	247
వస్త్రీయంత్రమును మెల్లగ ప్రవేశింప జేయుటవల్ల గల్లవ్యాపత్తులు, వానిచికిత్స	240	ఔషధసేవనసమయమున మనస్సున కేకాగ్రత యావశ్యకము	"
అలిపీడనమున గల్లవ్యాపత్తు, దాని చికిత్స	"	వమనవిరేచనములకు ముందుదినము చేయవలసిన భోజననియమము	"
అధ్యాయోక్తవిషయసంగ్రహము	"	సమ్యక్ శుద్ధిలక్షణములు	248
అధ్యాయసమాప్తి	241	సమ్యగ్యోగానంతరము ఔషధకేష మున్నచో వమనము చేయించ వలెననుట	249
షష్ఠాధ్యాయము.		సమ్యగ్యోగయుక్తవమనప్రయోజనము	"
అధ్యాయోపక్రమము	"	వమనవిరేచనానంతరము పేయాది	"
విషయనిర్దేశము	"	క్రమమునకు ప్రయోజనము	250
సంశోధనయోగ్యకాలవిభాగ-నిర్ణయ ములు	242	తర్వాదిక్రమము నాచరించవలసిన విషయము	"
సంశోధనమునకైన ప్రావృడాదిముతు విభాగము	"	జీర్ణోషధలక్షణములు	251
వమనాదిశోధనముల పరుసగజేయు నపుడు నడుము స్నేహస్వేదకర్త వ్యతానిర్ణయము	244	ఔషధాజీర్ణలక్షణములు	"
		వ్యాపత్తును కల్గింపసాషధము	"
		వమనవిరేచనవ్యాపత్తులు పది, అవి కల్గుటకు హేతువులు	252
		సంశోధన (వమనవిరేచన) సమ్య గ్యోగ-అతియోగ - అయోగ ములస్వరూపము	"
		అయోగవివరణము	253

విషయము.	పుటసంఖ్య.
శోధనామయోగమున చికిత్స	254
రెండవతూరి శోధనము చేయదగని వారు	"
శోధనామయోగమునగల్గు వ్యాపత్తులు	255
అయోగమునగల్గు మరికొన్ని వ్యాపత్తులు	"
శోధనామయోగజన్యవ్యాపత్తులకు చికిత్స	256
శోధనామయోగమున గల్గువ్యాపత్తులు	257
శోధనామయోగజన్యవ్యాపత్తుల సామాన్యచికిత్స	"
పమనామయోగచికిత్స	258
పమనామయోగమున దవస్థానుసారముగ చికిత్స	259
పమనామయోగమున మరికొన్ని విశేష చికిత్సలు	"
శోధనామయోగమున పేయాదిక్రమ విధి	260
1. ఆధ్వానాదివిదివ్యాపత్తులక్షణములును చికిత్సలును. అందు ఆధ్వానమును వ్యాపత్తులక్షణము	"
ఆధ్వానచికిత్స	261
2. పరికర్తకాలక్షణము సంప్రాప్తియు	"
పరికర్తకాచికిత్స	262
పరికర్తకయం దాహావస్థికచికిత్స	"
3. పరిస్రావమును వ్యాపత్తులక్షణము	"
పరిస్రావచికిత్స	263
4. హృద్గ్రహమును వ్యాపత్తులక్షణము,, హృద్గ్రహచికిత్స	264
5. అంగగ్రహవ్యాపత్తులక్షణము, చికిత్సయు	265
6. జీవాదానమును వ్యాపత్తులక్షణము	"

విషయము.	పుటసంఖ్య.
జీవరక్తపరీక్ష	265
జీవాదానవ్యాపచ్ఛికిత్స	266
జీవాదానవిశేషచికిత్స	"
7. విభ్రంశభేదములు మూడు, వాని చికిత్స	267
8. స్తమ్భమును వ్యాపత్తులక్షణము, చికిత్స	268
9. ఉపద్రవరూపవ్యాపత్తులక్షణము, దానిచికిత్సయు	"
10. క్షమమునువ్యాపత్తు, దానిచికిత్స	269
అధ్యాయోక్తవిషయసంగ్రహము	"
అధ్యాయసమాప్తి	270
సప్తమాధ్యాయము.	
వస్త్రీవ్యాపత్తిస్థిరారంభము	"
1-2-3 వస్త్రీవ్యాపత్తులు-పండ్రెండు, వానిసామాన్యకారణములును	271
1. వస్త్రీవ్యాపత్తులు పండ్రెండు, అందు అయోగవ్యాపత్తుయొక్క లక్షణము	272
అయోగవ్యాపత్తుచికిత్స	273
2. వస్త్రీతియోగవ్యాపత్తులక్షణము, చికిత్సయు	274
వస్త్రీతియోగమునగల్గు దాహమునకు చికిత్స	"
3. క్షమమును వస్త్రీవ్యాపత్తులక్షణము	"
క్షమమును వస్త్రీవ్యాపత్తు చికిత్స	275
4. ఆధ్వానమును వస్త్రీవ్యాపత్తులక్షణం	276
ఆధ్వానవ్యాపత్తుచికిత్స	277
5. హిక్మయను వస్త్రీవ్యాపత్తులక్షణము	278
హిక్మవ్యాపచ్ఛికిత్స	"
6. హృదయస్రాప్తియను వస్త్రీవ్యాపత్తులక్షణము, దానిచికిత్స	279

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
7. ఊర్ధ్వగతమును వస్త్రవ్యాపత్తు లక్షణము	279	హరంబును వర్ణకరంబును నగు నిరూహవస్త్ర	289
ఊర్ధ్వగతవస్త్ర నాకర్షించునుపా యము	280	2. వాతహరనిరూహవస్త్ర	290
ఊర్ధ్వగవస్త్రవ్యాపచ్ఛిత్న	281	3. వాతహరనిరూహవస్త్ర రెండవది	„
అవస్థాభేదముబట్టి చికిత్సావిశేషము	„	4. శుక్రకరనిరూహవస్త్ర	„
8. ప్రవాహిక యనువస్త్రవ్యాపత్తు లక్షణము	„	5. మేహాదిహర పంచతిక్తనిరూహ వస్త్ర	291
ప్రవాహికావ్యాపత్తుచికిత్స	282	6. క్రిమినాశన విడంగాదినిరూహ వస్త్ర	„
9. శిరోర్ధ్వవస్త్రవ్యాపత్తులక్షణము	„	7. వృష్య (శుక్రవృద్ధి) కరనిరూహ వస్త్ర	292
శిరోర్ధ్వవస్త్రవ్యాపత్తుచికిత్స	283	8. మలభేదనకరనిరూహవస్త్ర	„
10. అంగార్ధియను వస్త్రవ్యాపత్తు లక్షణము	„	9. మూత్రకృచ్ఛమునకు శ్వదంత్రాది నిరూహవస్త్ర	„
అంగార్ధివస్త్రవ్యాపచ్ఛిత్న	284	వస్త్రయోగాతియోగములయందు చికిత్స	293
11. పరికర్తిక యనువస్త్రవ్యాపత్తు లక్షణము	285	వస్త్రప్రయోగమునకల్గిన గుదదాహాదు లకు ద్రాక్షరసాదిపానము	„
పరికర్తికావ్యాపత్తుచికిత్స	„	విరేకాతిరేకముచే గల్గినపురీషక్షయ మునకు చికిత్స	294
12. పరిస్రవమును వస్త్రవ్యాపత్తు లక్షణము	286	వస్త్రమిథ్యాప్రయోగముచే సంభ వించు అతీసారములచికిత్సలు,	„
పరిస్రవవ్యాపత్తుచికిత్స	„	అందు ఆమాతిసారచికిత్స	„
వస్త్రయొక్క మృదుత్వ-ఠిక్కుత్వముల గల్పించువిధము	287	పురీషాద్యతిసారములై టికిని సామాన్య చికిత్సానిర్దేశము	295
వస్త్రప్రయోగముచే సర్వశరీరమల హరత్వస్థియము	„	వస్త్రమిథ్యాప్రయోగముచే సంభవించు అతిసారభేదములు ముప్పది	„
వస్త్రశరీరమునందలి మలాంశమును మాత్రము హరించువిధము	288	యారు, వానివివరణము	„
అధ్యాయోక్తవిషయసంగ్రహము	„	అతిసారోపద్రవములు	296
అధ్యాయసమాప్తి	„	వైద్యబుడిచికిత్సాభేదములకు వేరు వేరుచికిత్సలు, అందు ఆమాతి సారచికిత్స	„
అష్టమాధ్యాయము.	„	కేవలపురీషాతిసారమునకు చికిత్స	297
అధ్యాయప్రారంభము	289		
విషయనిర్దేశము	„		
1. మార్దవస్నేహనములైన నిరూహ పస్తులు తొమ్మిది. అందు వాత	„		

విషయము. పుటసంఖ్య.

కేవలవాతాతినారచికిత్స 297

కేవల రక్త-పిత్త-కఫాతినారముల

చికిత్సలు ,,

ద్విసంసర్గాతిసారముల ముప్పదిటి

కిని వేరువేరుచికిత్సలు ,,

త్రిచతుః-పంచసంసర్గాతినారకల్పనము,

వానిచికిత్సావిధానము 300

ఆమాదు లారిటియొక్కయు, పురీ

హదు లైదిటియొక్కయు సం

సర్గమున చికిత్సాకల్పనము 301

అతినారహరణ్ముతము ,,

అతినారహరయవాగువు ,,

రెండవయవాగు 302

మరికొన్నియవాగువులు ,,

ఇంకొకయవాగువు 303

పూర్వోక్తాతినారచికిత్సాసంగ్రహము ,,

అధ్యాయోక్తవిషయసంగ్రహము 304

అధ్యాయసమాప్తి ,,

నవమాధ్యాయము.

వస్త్రమర్చియసిద్ధిప్రారంభము 305

మర్తములసంఖ్య ,,

మర్తములలో హృదయ-శిరో-వస్త్ర

మర్తములకు ప్రాధాన్యము 306

హృదాశ్రితధమనులు 307

శిరోమర్తాశ్రితవివరణము 308

వస్త్రమర్తాశ్రితవివరణము ,,

హృదయాదిమర్తత్రయరక్షణావశ్యకత,,

హృదయమర్తాభిఘాతమున కల్లు

వ్యాపత్తులు 309

శిరోమర్తాభిఘాతమున కల్లురోగములు ,,

వస్త్రమర్తాభిఘాతమున కల్లువ్యాధులు ,,

మర్తాశ్రితవ్యాధిచికిత్సలలో వస్త్రకర్త

ప్రాస్త్ర్యము 310

చ-క-సి-D

విషయము. పుటసంఖ్య.

ప్రధానమర్త పరిపాలనోపాయము 311

హృదయమర్తము వాతము వికృతి

జెందినచో చికిత్స ,,

శిరోమర్త వాతవికృతి చికిత్స 312

వస్త్రమర్త వాతవికృతిచికిత్స ,,

హృదయాది మర్తరక్షణావశ్యకత,

వానిరక్షణోపాయసంగ్రహము 314

హృదయాది మర్తత్రయరోగముల

చికిత్సాప్రారంభము ,,

హృదయమర్తరోగములు, అందు

అపతంత్రకవాత లక్షణములు,

సంప్రాప్తియు 315

అపతానకవాతలక్షణములు ,,

అపతంత్రకవాతహరప్రథమననస్యము 316

శిరోవిరేచననస్యము ,,

అపతంత్రకహరయవక్షాగ్రపానము ,,

అపతంత్రకహరహింసాద్వికాస

పానము ,,

అపతంత్రకమున శోధన (నిరూప)

వస్త్రనిషేధము 317

తంద్రానిదానము సంప్రాప్తియు ,,

తంద్రాలక్షణములు ,,

తంద్రాచికిత్సితము 318

వస్త్రితరోగములు, అందు మూత్ర

మునకు సంబంధించినరోగములు

పదిమూడు ,,

1. మూత్రోక్తసాదలక్షణము, చికిత్స ,,

2. మూత్రజఠరలక్షణము 319

మూత్రజఠరచికిత్స ,,

3. మూత్రకృచ్ఛలక్షణము 320

4. మూత్రోత్పన్నజలక్షణము ,,

5. మూత్రక్షయలక్షణము ,,

6. మూత్రాంతరీక్షలక్షణము 321

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
7. ఆష్టీలా లక్షణము	321	నన్యకర్త గుణములు, శిరోరోగములు	
8. వాతవస్త్రీలక్షణము	"	యందు దానిప్రాశస్త్యము	335
9. ఉష్ణవాతలక్షణము	"	నన్యకర్త భేదములు	"
10. వాతకుండలికాలక్షణము	322	నావన-అవపీడ-ధ్వాపననన్యభేదములు	336
11. రక్తగ్రంథిలక్షణము	"	ధూమపాన-ప్రతిమర్మనన్యముల	
12. విడ్విఘ్నాతలక్షణము	323	కృత్యవిశేషములు	"
13. వస్త్రీకుండలలక్షణము, దానిభేదములును	"	శిరోవిరేచననన్యము నుపయోగించదగిన వ్యాధులు	337
వస్త్రీకుండలసాధ్యాసాధ్యలక్షణములు	324	సంతర్పణనన్యము నుపయోగించదగిన వ్యాధులు	"
మూత్రకృచ్ఛాచివ్యాధులకు చికిత్సావిధి	"	శమన-ధ్వాపన-ధూమపాననన్యముల నుపయోగించదగిన వ్యాధులు	"
ఉత్తరవస్త్రీయంత్రనిర్మాణము, అందు పుష్పనేత్రము	"	విరేచననన్యవిషధకల్పనము	338
ఉత్తరవస్త్రీస్త్రీహవరిమాణము	325	అవపీడనన్యమును ప్రయోగించు విధానము	339
ఉత్తరవస్త్రీప్రయోగవిధి	"	ధూమనస్యోపయోగప్రయోగము	340
ఉత్తరవస్త్రీయందు స్నేహకర్షణమునకు వర్తిప్రయోగము	326	ప్రధ్వాపననన్యము నుపయోగించు క్రమము	"
ఉత్తరవస్త్రీనంతరవిధి	327	నన్యకర్తయందు మిథ్యాహారాదులచే గల్గువ్యాపత్తులు, అందు విరేకనన్యముచే గల్గువ్యాపత్తులు, వానిచికిత్సయు	341
స్త్రీలకు ఉత్తరవస్త్రీ నుపయోగించవలసిన కాలము	"	స్త్రీహననన్యమిథ్యాయోగమున గల్గు వ్యాపత్తులు, వానిచికిత్సయు	342
ఉత్తరవస్త్రీ వస్త్రీనేత్రప్రమాణము	328	రూక్షనన్యముచే గల్గువ్యాపత్తులు, వానిచికిత్సయు	"
ఉత్తరవస్త్రీప్రయోగము విశేషవిధి	329	నన్యప్రయోగవ్యత్యయముచేగల్గిన తిమిరరోగమునకు చికిత్స	343
స్త్రీలకు ఉత్తరవస్త్రీప్రయోగక్రమము	"	ప్రతిమర్మనస్యోపయోగక్రమము, దానగల్గుగుణము	"
శిరోమర్దగతరోగములు, అందు శంఖకమను శిరోరోగలక్షణము, దానిచికిత్స	330	అధ్యాయోక్తవిషయసంగ్రహము	344
అర్ధావభేదకనిదానము, లక్షణము	331	అధ్యాయసమాప్తి	"
అర్ధావభేదక శిరోరోగచికిత్స	"		
సూర్యావర్తలక్షణము	333		
సూర్యావర్తచికిత్స	334		
అనంతవాతలక్షణము, చికిత్స	"		
శిరఃకంపవాతము, దానిచికిత్స	335		

విషయము. పుటసంఖ్య.

దశమార్థాయము.

- అధ్యాయోపక్రమము 345
 అధ్యాయవిషయనిర్దేశము ,,
 బలాద్యనుగుణముగ నొవధముల విభజించి చేయబడువస్తిగుణోత్తరము ,,
 వస్త్రప్రాశస్త్యము 346
 విరేచనాదిశోధనములకన్న వస్త్రకిశ్రేష్ఠత్వము ,,
 వస్త్రభేదములు, వానియుపయోగమునకు జేరినవిశేషవిధి ,,
 బృంహణీయవస్త్రాని శోధనీయవస్త్రాని అన్వయము 347
 కార్యవిశేషములబట్టి వస్త్రసంస్కారవిశేషవిధి 348
 వస్త్రావాపద్రవ్యములు, వానియుపయోగనిర్ణయము 349
 వ్యాధిబలాద్యనుసారముగ తీక్షణ్య-మృదు-అవాపద్రవ్యముల జేర్చునియమము,, నిధవస్త్రము ముప్పదియేడు, వానియుపయోగవిధి 350
 1-3. ముప్పదియేడువస్త్రవివరణము, అందు వాతమున ప్రశస్తములగు మూడువస్త్రయోగములు ,,
 4-6. పితృవికారముల ప్రశస్తములగు మూడువస్త్రములు 351
 7-9. కఫరోగములకు ప్రశస్తములయిన మూడువస్త్రయోగములు ,,
 10-13. పక్వాశయశోధనములగు నాల్గవస్త్రయోగములు 352
 14-17. వృష్య (శుక్ర-మాంసవృద్ధికర) వస్త్రయోగములు నాలుగు ,,

విషయము. పుటసంఖ్య.

- 18-21. సాంగ్రహికవస్త్రయోగములు నాల్గు 353
 22-23. పరిస్రావోపయోగవస్త్రయోగములు రెండు ,,
 24-25. దాహహరవస్త్రయోగములు రెండు ,,
 26-27. పరికర్తోపయోగ్యవస్త్రయోగములు రెండు 354
 28-29. ప్రవాహణోపయోగ్యవస్త్రయోగములు రెండు ,,
 30-31. వస్త్ర్యతియోగమున నుపయోగింపదగిన వస్త్రయోగములు రెండు ,,
 32-34. జీవాదానమున వస్త్రవ్యాపత్తున కుపయోగింపదగిన వస్త్రయోగములు మూడు 355
 35-36. రక్షపిత్తోపయోగ్యవస్త్రయోగములు రెండు 356
 37. ప్రమేహోపయోగ్యవస్త్రయోగముకటి ,,
 అధ్యాయోక్తవిషయసంగ్రహము 357
 అనుక్తవస్త్రకల్పనావిధి ,,
 అధ్యాయసమాప్తి 358
 ఏకాదశార్థాయము.
 అధ్యాయప్రారంభము ,,
 వస్త్రయోగములయందు ఫలాదిగుణతారతమ్యమును నిర్ణయించుటకై ఋషిసమావేశము 359
 మదనాదిఫలముల గుణాదినిర్ణయమున శౌనకాదులయభిప్రాయములు ,,
 ఫలగుణములవిషయమున నాత్రేయసిద్ధాంతము 361

విషయము.	పుటసంఖ్య.
దేవదాళి మున్నగువాని ప్రత్యేకోప యోగము; మదనఫలప్రాశస్త్యము	361
వస్త్రగుణములను ద్వేషించి శివ్యగుణ ప్రశ్నము	362
వస్త్రగుణములగూర్చి యాత్రేయుల ప్రశంస	"
గజాశ్వాదిజంతుచికిత్స, అందును వస్త్రశ్రేష్ఠత్వము	363
గజాదుల కువయోగింపదగిన వస్త్ర యంత్రము	364
గజాదులకు వస్త్రకర్మయం దువయో గింపదగిన వస్త్రినేత్రపరిమాణము	"
గజాదుల కువయోగింపదగిన వస్త్రా షధమాత్రానిర్ణయము	365
గజాదిజంతుసాధారణమగు వస్త్రాషధ యోగము	"
ఏనుగులకు విశేషవస్త్రాషధయోగ కల్పనము	"
గోవులకు వస్త్రాషధయోగము	366
ఖర-ఉష్ణముల కువయోగింపదగిన వస్త్రాషధయోగము	"
మేకలకును గొఱియలకును వస్త్రాషధ యోగము	"
ఎల్లప్పడును రోగవీడలు	367
ద్విజాదులకు దీర్ఘకాలము రోగములు వీడించుచు సంభవించుటకు కారణ ములు	"
సతతరోగవీడితులకు ఫలవర్తిప్రయో గము	368
సతతరోగులకు నిరూహవస్త్ర	369
వేరొకనిరూహవస్త్రయోగము	"

విషయము.	పుటసంఖ్య.
సతతరోగులకు అనువాసనవస్త్రయోగ ములు	371
బాలుల కువయోగ్యములగు నిరూహ- అనువాసనవస్త్రయోగములు	"
అధ్యాయవిషయసంగ్రహము	37
అధ్యాయసమాప్తి	"
ద్వాదశాధ్యాయము.	
అధ్యాయోపక్రమము	"
పమనాదిశోధనానంతరము రోగిని మిథ్యోపచారములనుండి కా పాడువిధము	372
సంశుద్ధకాగ్నిసంధుక్షణమునకు పేయాదిక్రమవిధి	373
మధురాదిరసక్రమాభ్యాసము	"
పేయాదిక్రమముచే స్వస్థతనొందిన వానిలక్షణములు	375
ప్రకృతినొందనివాడు విసర్జించవలసిన విషయము తెనిమిది	"
ఉచ్చైర్భాష్య-అతిసంభాషణాదులచే చేరుచేరుగ గల్గువ్యాధులు	376
ఉచ్చైర్భాష్యాదులచే గల్గువ్యాధుల యొక్కసంగ్రహము	"
1. ఉచ్చైర్భాష్య-అతిసంభాషణ ములచే గల్గువ్యాధులు	"
2. రథక్షోభముచే గల్గువ్యాధులు	377
3. అతిచంక్రమణమున గల్గు వ్యాధులు	378
4. అత్యాసనముచే గల్గువ్యాధులు	"
5. అజీర్ణ-అధ్యశనములచే గల్గు వ్యాధులు	"
6. విషమ-అహితాశనములచే గల్గు వ్యాధులు	379

విషయము. పుటసంఖ్య.

7. దివాన్స్వప్నముచే గల్లవ్యాధులు 379

8. మైథునముచే గల్లవ్యాధులు ,,

1. వైశేష్ఠియ యెనిమిదింటికి వరుసగ చికిత్సితము, అందు ఉచ్చైస్య-అతిభావ్యులచికిత్స 380

2.3-4 రథసంక్షోభ-చంద్రమణ-అత్యాసనములచే గల్లవ్యాధులచికిత్స 381

5. అజీర్ణ-అధ్యశనములచే గల్లిన వ్యాధులచికిత్స ,,

6. విషమ-అహితాశనములచే గల్ల వ్యాధులచికిత్స ,,

7. పవలు నిదురించుటచే గల్లిన స్త్రీకవ్యాధులచికిత్స 382

8. స్త్రీసంభోగముచే గల్లవ్యాధుల చికిత్స ,,

1. ఒక్కొక్కయోగమువంతున నిర్దేశింపబడిన యావనవస్తులు ఇరు పదితొమ్మిది (29), అందు ముస్తాదియావనవ స్తి 383

2. ఏరండమూలాదియావనవ స్తి 384

3-4 సహచరాది-బృహత్పాది యావనవస్తులు రెండు 385

5. బలాదియావనవ స్తి 386

6. బలాదియావనవ స్తి రెండవ యోగము 387

7. హపుషాదియావనవ స్తి 388

8. హ్రస్వపంచమూలాదియావనవ స్తి ,,

9. బలాదియావనవ స్తి మూడవ యోగము ,,

10. బలాదియావనవ స్తి (నాల్గవ యోగము) 389

11. కాలివర్ణ్యాదియావనవ స్తి ,,

విషయము. పుటసంఖ్య.

12. స్థిరాది (హ్రస్వపంచమూలాది) యావనవ స్తి 390

కుక్కుటాంజరసకల్పనముననుసరించి కల్పించబడిన ఆతిదేశికయావన వస్తులు మూడు (3) ,,

13. తిత్తిర్యాది యావనవ స్తి యోగము ,,

14. ద్విపంచమూలాది యావనవ స్తి యోగము 391

15. మయూరాదియావనవ స్తి యోగము ,,

మయూరకల్పప్రకారము విష్క్రిరాది గణములై దిటిచే సిద్ధము చేయబడిన వస్తులు నూటపదునైదు (115) 392

16. గోధాదిమాంసములచే సిద్ధమగు నూపనావ స్తి ,,

17. కూర్మమాంససిద్ధయావనావ స్తి యోగము పదునేడవది. కర్కటకాదిసిద్ధ ఆతిదేశికవ స్తియోగములు పది (10) యు 393

18. గోవుషాది సిద్ధయావనావ స్తి 394

19. కర్కటకరసాదియావనావ స్తి యోగము ,,

20. దశమూలాదియావనావ స్తి యోగము ,,

జాంగలమృగ-విష్క్రిర-అహి-విలే శయజంతువులచే దశమూలాది కల్పప్రకారము సిద్ధము చేయబడిన యావనావస్తులు ఏబది తొమ్మిది (59) యోగములు 395

21. మాధుత్వైలికవ స్తియోగములు. అందు మధు-ఘృతాది యావనవ స్తియోగము 396

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
22. మధుఘృతాదియాననవస్తి యోగము రెండవవిధము	396	యాపనావస్తియోగములవివరణము	404
23. మధుఘృతయాపనవస్తి యోగము మూడవవిధము	397	యాపనావస్తి బైటవెడలకున్న చేయ దగినవిధానము	405
24. సురాసౌపిరకాది యాపనవస్తి యోగము	„	యాపనావస్తి తిసేవనముచే గల్గు నుపద్రవములు	„
25. ద్విపంచమూలాది యాపనవస్తి యోగము	398	అతిసేవనోపద్రవముల చికిత్స	„
26. శతావర్యాదీతైలసిద్ధ అను వాసనరూప యాపనావస్తులు మూడు, అందు మొదటి యోగము	„	అధ్యామోక్తవిషయసంగ్రహము	406
27. బలాదితైలసిద్ధయాపనా (అను వాసన) వస్తియోగము	400	సిద్ధిస్థానపదనిర్వచనము	„
28. సహచరాది తైలసిద్ధయాపనా అనువాసనవస్తియోగము	401	తంత్రోపసంహారము	„
శతపాక-సహస్ర పాకవస్తివిధానము	402	ఈతంత్ర పఠనమున గల్గుఫలము	„
యాపనావస్తి సామాన్యగుణములు	403	ప్రతిసంస్కర్తకర్తవ్యము, చరక-దృఢ బలప్రతిసంస్కారవిభాగము	407
యాపనావస్తిప్రయోగమున విస ర్గింపవలసినవి	„	ముప్పదియారుతంత్రయుక్తులు, వాని వివరణము	408
		తంత్రయుక్తిప్రయోజనము	409
		ఈతంత్రమునకు ప్రాశస్త్యము	„
		శాస్త్ర సమ్యక్జ్ఞానఫలము.	410
		ఈతంత్ర పఠనముచేగల్గు దృష్టాంత దృష్టఫలము	„
		అధ్యాయసమాప్తి	412

సంస్కృత గ్రంథములు.

— ౩ వైద్యగ్రంథములు. —

	ప్రతి 1-కి రుప్ర అ.
అశీర్ణమంజరి, సాంధ్రతాత్పర్యము	... 0 8
అనుపానమంజరి ,,	... 0 4
అష్టాంగహృదయము, సూత్రస్థానము	... 6 0
డిటా చికిత్సాకల్పస్థానములు	... 5 0
డిటా శారీరనిదానస్థానములు	... 3 8
డిటా ఉత్తరస్థానము	... 6 0
ఇలాజుల్ గుర్బా, యూనానివైద్యము	... 3 0
కాలజ్ఞానము, ఆంధ్రతాత్పర్యసహితము	... 0 4
రావణకుమారతంత్రము ,,	... 0 6
గదనిగ్రహము ,,	... 2 8
ఘృతతరంగము ,,	... 1 0
చక్రదత్త ,,	... 8 12
చరకసంహిత, సూత్రస్థానము, ప్రథమ సంపుటము	... 6 0
,, శారీర, ఇంద్రియ, నిదాన, విచారస్థానములు, ద్వితీయ సంపుటము	... 5 0
,, చికిత్సాస్థానము, తృతీయ సంపుటము	... 8 0
చికిత్సాసారము, ఆంధ్రతాత్పర్యసహితము	... 2 8
దేహతత్త్వనిర్ణయము ,,	... 0 4
నాడీజ్ఞానము ,,	... 0 4
బసవరాజీయము ,,	... 7 0
భేషజకల్పము, సాంధ్రతాత్పర్యము	... 0 6
మళాచికము (Small-pox)	... 0 4
రసప్రదీపిక, పద్యకావ్యము, ఆంధ్రతాత్పర్యము	... 0 12
రాజమార్గాండము ,,	... 0 10
లోలంబరాజీయము ,,	... 0 8
వస్తుగుణమహోదధి, తెనుగుపదనము	... 5 0
వంధ్యాతంత్రము, సాంధ్రతాత్పర్యము	... 0 8
విషవైద్యచింతామణి ,,	... 2 0
వృక్షాయుర్వేదము ,,	... 0 4
వైద్యశతశ్లోకి ,,	... 0 6
శార్దూలరసంహిత, క్రితహారు ,,	... 3 0

విషయ సూచిక.

27

విషయము.	పుట.	విషయము.	పుట.
అయుక్తేదాధ్యయనముచే గల్గు లి	816	ఇంద్రియస్థానమునందలి యధ్యాయములు పండ్రెండు, వాని నామములును	823
తంత్రము మున్నగువాని నుద్దేశించిన యెనిమిది ప్రశ్నములు.	817	చికిత్సాస్థానమున ముప్పదియధ్యాయములు, వానివివరణము	824
తంత్రస్వరూపము	818	కల్పస్థానమునందలి పండ్రెండధ్యాయములవివరణము	825
స్థానవివరణము	819	సిద్ధిస్థానమునందలి పండ్రెండధ్యాయములవివరణము	826
స్థానములకు వేరువేరుగ నధ్యాయ సంఖ్యానియమము	,,	తంత్రార్థ-అధ్యాయార్థ నిరూపణము	,,
ఉక్తార్థానువాదము	,,	ప్రశ్న-ప్రశ్నార్థములవివరణము	827
సూత్రస్థానమున ముప్పదియధ్యాయములు, వాని నామ భేదములు	820	తంత్ర-స్థాన-అధ్యాయపదనిర్వచనము	,,
చతుష్కముల వివరణము	821	వైద్యపరీక్షావశ్యకత	829
జ్ఞోకస్థానపదనిర్వచనము	822	అసజ్జైద్య, సజ్జైద్యనిర్ణయము	,,
నిదానస్థానమునందలి యధ్యాయములు (ఎనిమిది)	,,	అసజ్జైద్యనిర్వచనము, సజ్జైద్యార్థయము	830
విమానస్థానాధ్యాయము లెనిమిది, వాని నామములు	,,	ఈతంత్రాధ్యయనమున గల్గియుండు ప్రయోజనము	831
కారీరస్థానమునందలి యధ్యాయములు ఎనిమిది, వానినామ భేదములును	823	అధ్యాయవిషయసంగ్రహము	,,

శ్రీ రస్తు.

చరక సంహిత

ఆంధ్ర వ్యాఖ్యాన సంహితము

కల్పస్థానము

ప్రథమాధ్యాయము.

మూ. అథాతో మదనకల్పం వ్యాఖ్యాస్యామః.

౧

ఇతి హస్తాహ భగవానాశ్రేయః.

౨

❀ వ్యాఖ్యాన ప్రారంభము. ❀

సస్తాత్రమద్వయమనాదిమనస్తమీశం యోగీద్యమేకమగుణం గుణనిర్వికల్పం,
 ఆనందరూపమమరైరపి చిన్మయమానం దేవం పురాణమనిశం కలయే హృదాహమ్.
 యోగేన మానసభవం మలినం తదైవ వాచోఽపి శబ్దవితతేరనుశాసనేన,
 శారీరకం త్వమలవైద్యకబోధనేన యోఽపాకరోద్భువి పతజ్జాలిమానతస్తమ్.
 బ్రహ్మాణం దక్షిమహం బలసూదనమశ్వినౌ భరద్వాజమ్,
 నత్వా చరకవ్యాఖ్యాం కుర్వే స్థానస్య కల్పనామ్.
 స ఏవ పూర్ణాం చరకస్య కౌముదీం వ్యాఖ్యాం తనోత్యార్యజనోపయోగాశ్చం,
 న విశ్వనాథో లఘుధీరయం స్వయం విమోహమాయాన్తి చ యత్ర యోగినః.

అవతరణికః:—చికిత్సాస్థానమున నాయావ్యాధుల చికిత్సితముల జెప్పునపుడు
 అచ్చటచ్చట పమన-విరేచనరూపచికిత్సలును విధింపబడినవి; కావున అట్టి పమనవిరేచన
 ముల కల్పముల వివరముగ జెప్పుటకై యీకల్పస్థానము చెప్పబడును. వస్త్ర ప్రయోగం
 బును చికిత్స కంగముగనే యున్నను, పమనవిరేచనపూర్వకముగనే సామాన్యముగ వస్త్ర
 విధి ప్రయోగ ముండును. కావున వస్త్రవిధానము దెల్పు సిద్ధిస్థానమునకు ముందు కల్ప
 చ-కల్ప—1

స్థానమును జెప్పట సమంజసము. (వమనవిరేచనముల కల్పములుగల భాగము కల్పస్థానము. ఈగుర్థము “వమనవిరేచనానాం కల్పాః తిష్ఠన్తస్మిన్ ఇతి కల్పస్థానం” అను విగ్రహముచే నేర్పడును.)

వమనవిరేచనములతో కూడ విరేచనము వమనపూర్వకముగ విధింపబడును. కావున వమనకల్పములే తోలుదొలుత చెప్పబడును. అందును “వమనద్రవ్యాణాం మదనఫలాని శ్రేష్ఠతమాన్యాచక్షురేనపాయితాత్” అను వాక్యముచే వమనద్రవ్యములతో మదనఫలములు (మ్రంగకాయలు) మిగుల శ్రేష్ఠములని క్రింద జెప్పబడును. కావున తోలుత మదనకల్పమే చెప్పబడును.

వ్యా. చికిత్సాస్థానమును జెప్పినపిదప చికిత్సాంగభూతమైన వమనాషధకల్పములలో మదనకల్పమును దెల్పునట్టి యధ్యాయమును ఆశ్రేయు లుపదేశించినదానికి న్యూనాతిరేకము గాకుండునట్లు వివరించి చెప్పెదనని యర్థము.

—● కల్పస్థానమునందలి విషయనిర్దేశము. —●

మూ. అథ ఖలు వమనవిరేచనార్థం వమన విరేచనద్రవ్యాణాం సుఖోప
భోగ(గర్భ)తమైః సహఽన్వైర్ద్ర్యవైః వివిధైః కల్పనార్థం,
(భేదార్థం విభాగార్థం చేత్యర్థః.) తదోగ్ధానాం చ క్రియావిధేః
సుఖోపాయస్య, సమ్యగుపకల్పనార్థం, కల్పస్థానముపదేయోమో
ఽగ్నివేశ !

3

వ్యా. వమనములను విరేచనములను జేయించుటకై మ్రంగకాయ మున్నగు వమనద్రవ్యములను, తెగడ మున్నగు విరేచనద్రవ్యములను సుఖముగ నుపయోగింపదగిన సురసౌవీరకము మున్నగు పలుచెరుగులైన యితర ద్రవ్యములతో గూర్చి ప్రయోగభేదములను భాగభేదములను కల్పించుటకును, అట్టి వమనవిరేచన ద్రవ్యములకు సంబంధించిన స్వరసాదిరూపముల జక్కగ గల్పించుటకును కల్పస్థాన ముపదేశింపబడునని యగ్నివేశునకు ఆశ్రేయుట చెప్పెను.

(మ్రంగకాయ మున్నగు వమనద్రవ్యములను తెగడ మున్నగు విరేచనద్రవ్యములను తత్కాలసఖమునేగాక యారోగ్యరూపసఖమును గల్పింపదగిన సురసౌవీర కాదీతరద్రవ్యములతో గూర్చి వానివాని భేదములను భాగభేదములను గల్పించి, అట్టి యాషధయోగములను స్వరసాదిభేదముల గల్పింపతగు నుపాయముల జూపి యాషధముల గల్పించి యుపయోగించి వమనవిరేచనముల జేయించుటకై యీకల్పస్థానము చెప్పబడునని యీకల్పస్థానమునందలి విషయము లీవాక్యముచే నిర్దేశింపబడినవి.)

❧ వమన-విరేచనపదముల నిర్వచనము. ౧౯ ❧

మూ. తత్ర దోషహరణమూర్ధ్వభాగం వమనసంజ్ఞకం, అథోభాగం విరేచనసంజ్ఞకం; ఉభయం వా శరీరమలవిరేచనాత్ విరేచన సంజ్ఞం లభతే. ౪

వ్యా. శరీరమునందలి దోషమును ఊర్ధ్వభాగముగ (నోటినుండి) వెడలించుట వమనము. అథోభాగమునందలి దోషమును గుదమూర్తమునుండి వెడలించుట విరేచనము. శరీరమునందలి యూర్ధ్వాసోభాగముల నుండుమలములను నోటినుండియు గుదము నుండియు వెడలించుటంజేసి వమనవిరేచనములు రెండును సామాన్యముగ విరేచనశబ్దముచే వ్యవహరింపదగియు నుండును.

ఇచ్చట “రిచ్ ర్ ష్టరణే” అను ధాతువుచే నిష్పన్నమైన విరేచనశబ్దమునకు ‘స్రవింపజేయునది’ యని యర్థము. అయ్యది శరీరమునందలి యూర్ధ్వాసోభాగముల మలమును నోటినుండియైనను గుదమునుండియైనను వెడలించుటంజేసి వమనవిరేచనములకు రెంటికీని సామాన్యముగ సంజ్ఞావాచకమై యీతంత్రమున వ్యవహరింపబడునని తంత్రకారుల యాశయము. కావుననే తంత్రకారులు వడ్విరేచనశతాశ్రితీయమునందును “ఇహ ఖలు వడ్విరేచనశతాని భవన్తి” అను వాక్యమున వమనవిరేచనసామాన్యవాచకముగ విరేచనశబ్దము నుపయోగించెను. మరియు నీపదము వమనవిరేచనములకు మాత్రము పంకజాదిపదములవలె యోగరూఢముగ జెప్పబడినది. కావున వస్తి-శిరోవిరేచనములకు వాచకముగ నుపయోగింపంజనదు.

❧ వమన-విరేచనోపధములు వమనవిరేచనముల గల్గించువిధము. ౨౦ ❧

మూ. తత్ర ఉష్ణ-తీక్ష్ణ-సూక్ష్మ-వ్యవాయి-వికాసీని ఔషధాని స్వవీర్యేణ హృదయముపేత్య, ధమనీరనుసృత్య, స్థూలాణుసోతోభ్యః కేవలం శరీరగతం దోషసంక్లాతం ఆగ్నేయత్వాత్ విష్యన్దయన్తి; తైక్ష్ణ్యేత్ విచ్ఛిన్దన్తి; స విచ్ఛిన్నః పరిప్లవక్ (పరిప్లవః) స్నేహభావితే కాయే, స్నేహక్తభాజనస్థమివ ఔద్రం అసజ్జక్, అణుప్రవణభావాదామౌషయమాగమ్య, ఉదానప్రణున్నః, అగ్నివాయ్వాత్తకత్వాత్, ఊర్ధ్వభాగప్రభావాత్, ఔషధస్య ఊర్ధ్వముక్షిప్యతే; సలిలపృథివాత్తకత్వాత్ అథోభాగప్రభావా

చ్చాపధస్య అధః ప్రవర్తతే; ఉభయతశ్చోభయగుణప్రభా
వాత్, ఇతి లక్షణోద్దేశః. ౫

వ్యా. ఉష్ణము, తీక్ష్ణము, వ్యవాయి (తొలుత శరీరమునందెల్ల వ్యాపించి పిమ్మట జీర్ణమగుస్వభావము), వికాసి (శరీరమునందలి రోమకూపాదిసూక్ష్మరంధ్రముల వ్యాపించు స్వభావము), అను సీగుణములు కలయాషధములు తనయందలి ప్రభావముచే హృదయ స్థానమునజేరి, ధమనుల ననుసరించి, తనయందలి యాగ్నేయ (అగ్నిసంబంధమైన యుష్ణ) గుణము కల్గియుండుటచేత శరీరమునందెల్ల సంచితమైన దోషసంచయమును ద్రవింపజేసి, శరీరమునందలి స్థూలంబులును సూక్ష్మంబులు నగు స్రోతస్సులనుండి విడదీసి వేరుపరచును. అట్టి విడదీయబడిన దోషసంచయము శరీరమునం దొకచోట నిల్కడలేక నలుప్రక్కల సంచరించుచు, సూక్ష్మమార్గముల సంచరించు స్వభావంబును, కోవ్థమున కున్తుభిమగు స్వభావంబును కల్గియుండుటంజేసి, తొలుతనే స్నేహవిధానప్రయోగముచే భావితమై స్నిగ్ధముగనుండు శరీరాంతర్భాగమునం దెచ్చటను (సూనె మున్నగు స్నేహద్రవ్యముల సంబంధముచే జిడ్డుకల్గినపాత్రయందు లేనె యంటకుండుభంగి) అంటికొనక ఆమాశయ మున జేరిన దోషసంచయము (ఊరఃస్థానముననుండు) ఉదానవాతముచే ప్రేరేపింపబడి, ఔషధమునందు అగ్నివాయుగుణంబు లధికముగ నుండుటవలనను ఊర్ధ్వమార్గమునుండి దోషముల వెడలించుస్వభావము కల్గియుండుటవలనను అట్టి యాషధముచే నోటనుండి వెడలించబడును.

వైజెష్ఠినరీతిగనే తీక్ష్ణోష్ణాదిగుణములుగల యాషధములును వైజెష్ఠినరీతిగనే స్వకృత్యముల జేసి, తనయందు సలిలవృధివీగుణములు అధికముగ నుండుటంజేసి అధోభాగ మున దోషముల వెడలించజేయు ప్రభావవిశేషముచే నధోమార్గమున వెడలించజేయును.

మరియు నౌషధములు అగ్నివాయుగుణంబులును జలవృధివీగుణంబులును సమాన ములుగ నుత్కటములై యుండుటంజేసి తనయందలి దోషముల నుభయమార్గముల వెడలించజేయు ప్రభావవిశేషముచే సూర్ధ్వమార్గమునను, అధోమార్గ మునను దోషమును వెడలించజేయును.

ఇచ్చట “అగ్నేయత్వాత్ వివృన్దయతి” అనుటచేతనే వమనద్రవ్యములు అగ్నేయములని తెలియుచున్నను మరల “అగ్నివాయ్వాత్తకత్వాత్” అని చెప్పటవలన వమనద్రవ్యములు సామాన్య-విశేషగుణములచే నగ్నివాయుగుణముల కల్గియే యుండ వలెననియు అందును అగ్నిగుణము ప్రబలముగ నుండవలెననియు నర్థము. వమనవిశేషన సామాన్యముగ “అగ్నేయత్వాత్” అనుపదముచే విశేషనద్రవ్యములును అగ్నేయములని

తెలియుచున్నను విశేషగుణముల జెప్పతరి “సలిలపృథివ్యాత్మకత్వాత్” అని నిర్దేశించుటవలన విరేచనద్రవ్యములయందు సామాన్యముగ నాగ్నేయగుణము కల్గియున్నను, విశేషముగ జల-పృథివిగుణము లధికముగనుండునని తెలిసెడి. (వసునద్రవ్యములయందు ఆగ్నేయగుణభాగ మధికముగ నుండవలెననియు, విరేచనద్రవ్యములయందు సలిలపృథివి గుణములు బహుళముగ నుండవలెననియు ఫలితార్థము.)

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—అగ్నివాయుత్మకద్రవ్యములు వసునకరములనియు, ఆగ్నేయములై పృథివీజలగుణభూయిష్టద్రవ్యములు శరీరమునం దనోభాగదోషహరవిరేచనకరంబులనియు వైవివరణముచే సిద్ధాంతమైనది. అట్టియెడ అగ్నివాయుగుణములు ఊర్ధ్వముగ వ్యాపించుట స్వతస్సిద్ధము. పృథివిజలగుణము లనోగమనశీలంబులు. కావున అట్టి గుణవిశేషములబట్టియే వసునద్రవ్యములు ఊర్ధ్వభాగమున దోషహరములనియు, విరేచనద్రవ్యములు అనోభాగవ్యాపకస్వభావముచే ననోభాగదోషముల ననోమార్గమునుండి వెడలించుననియు నేర్పడును; అటులుండ “ఊర్ధ్వభాగప్రభావాత్, అనోభాగప్రభావాత్” అనుపదములు వసునవిరేచనముల కేల విశేషవిధిగ జెప్పవలెనన్న:—అగ్నివాయుగుణములు కలద్రవ్యములు ఊర్ధ్వముగనే దోషముల హరించుననియు, పృథివిజలగుణములు కలద్రవ్యము లనోభాగదోషములనే వెడలించుననియు నియతముగ జెప్ప వలనుపడదు. అట్లు చెప్పనపుడు కటుకరసద్రవ్యములు ఆగ్నేయములగుటవలన అన్నియు నూర్ధ్వభాగదోషహరములుగనే యుండవలసివచ్చును. అట్లు అనుభవమున కానరాదు. కావున వైజెషికు గుణములు కల్గి ఊర్ధ్వభాగదోషహరప్రభావముకల వమనాదిద్రవ్యములు వసునకరంబులనియు, అనోభాగదోషహరప్రభావము కల తెగడ మున్నగు ద్రవ్యములు విరేచనకరంబులనియు చెప్పబడినది. (వైజెషికురీతిగ గుణవిశేషములు కల్గియున్నను ప్రభావవిశేషముచే వసునవిరేచనముల జేయునని భావము.) అట్టి రెండుప్రభావముల గల్గినద్రవ్యములు వసునవిరేచనముల రెంటిని ఏకకాలమున గల్గించునని యెరుంగునది. ఇదియును ద్రవ్యనిష్టప్రభావవిశేషము.

—ॐ వసునవిరేచనయోగముల సంగ్రహము. ॐ—

మూ. తత్ర ఫలజీమూతకేఠ్వైకుఢామార్గవకుటజకృతవేధనానాం, శ్యామాత్రివృచ్చతు రజ్జుశతీల్వకమహావృక్షసప్తలాశజ్ఞినీదస్తీద్రవస్తీనాం చ, నానావిధదేశకాలసమ్భవాస్వాదరసవీర్యప్రభావగ్రహణాత్, దేహదోషప్రకృతివయోబలాగ్నిభక్తిసాత్త్వి

రోగాఽవస్థాదీనాం నానాప్రభావత్వాచ్చ (నానాత్వకత్వాచ్చ),
విచిత్రగంధరసస్పర్శానామపయోగసుఖార్థం (ఉపభోగసుఖా
ర్థం) అసజ్జేయసంయోగానామపి చ సతాం ద్రవ్యాణాం వికల్ప
మార్గోపదర్శనార్థం షడ్విరేచనయోగశతాని వ్యాఖ్యాస్యమః.

వ్యా. మ్రుంగకాయ, దేవదాలి (డావరడంగి), చేదుసొర, ఆవడ, (చేదువీర, పెద్దది) కొడిసెపాల, (చేదువీర చిన్నది), అను నీవమనోషధులును, నల్ల తెగడ, తెల్ల తెగడ, రేల, లొద్దుకు, బొంతజెముడు, సంబరేణి, దింటెన (శంఖని), దంతి, (నేపాళము), ద్రవంతి (పెద్ద నేపాళము), అను నీవిరేచనద్రవ్యమును ఇవి పలుచెరంగులైన దేశములయందును కాలములయందును పుట్టునవియునై యుండును. మరియు వాని రుచియు, రసంబులును, వీర్యంబును, ప్రభావంబును పలుచెరంగుల కానవచ్చుచున్నయవి. మనుజులకు సంబంధించిన శరీరములు, వాతాదిదోషములు, ప్రకృతి, వయస్సు, బలము, జాతరాగ్ని, మనుజులకు బాడము ఇచ్చు, సాత్త్వికము, రోగములయొక్క అవస్థావిశేషము, సత్త్వము, అహారము అనునవి యన్నియును పలుచెరంగులైన ప్రభావవిశేషముల గల్గియుండును. కావున (వమనోషధివిరేచనోషధంబులును, దేహదోషాదిపరిస్థితియు వైజ్ఞేషినిరీతిగ నాచారవిధములై యుండుటవలన) అట్టి యాషధములను ఉపయోగించు నపుడును ఉపయోగానంతరంబును సుఖముగనుండుటకై విచిత్రములైన గంధ-రస-స్పర్శములు కల్గిండుటకై యాషధసంయోగంబులును సంఖ్యాతీతములై యుండవలసి వచ్చును. అట్టి గణనాతీతములైన యాషధసంయోగవికల్పమార్గములను అతివిస్తరంబును అతిసంక్షిప్తంబునుగాక యుండునట్లు చూపుటకై ఆరువందలవిరేచనయోగముల సీక్రింద వివరించెదము.

ఇచ్చట నీవివరణము నెరుంగునది:—వమన-విరేచనోషధముల గల్పించునెడ అట్టి యాషధముల యుత్పత్తిదేశమును, కాలమును, వాని రస-వీర్య-ప్రభావములను చక్కగ గమనించి, మనుజుని శరీరము, దోషములు, ప్రకృతి, వయస్సు, శరీరబలము, జాతరాగ్ని పరిస్థితి, రోగికింగల యభిలాష, సాత్త్వికము, ఆయారోగములయవస్థాభేదములు, వీని నన్నిటింగూడ గమనించి తత్తదనుగుణముగను, ఔషధమును సేవించునపుడును, ఉత్తర కాలమునను సుభోషభోగముగనుండుటకై చిత్రములైన గంధ-రస-స్పర్శములు గల్గి యుండునట్లును ఔషధముల గల్పింపవలెను. అట్లు కల్పింపబడిన యాషధ మే నమ్య గ్యుక్తంబును స్వకార్యసమర్థంబును నగును. ఈవిషయమునే తంత్రకారులు సూత్రస్థానమున నిట్లుపదేశించిరి.—“అథైవం పునరే...పాయయేత్; ప్రసమీత్య దోషభేషజకాల

బలశరీరాహారసాత్త్వసత్త్వప్రకృతివయసాం అవస్థాంతరాణి వికారాంశ్చ” (సూ. అ. ౧౧. సూ. ౨౧) అట్టి సమ్యగ్గోళమునే చికిత్సితాంతమనను:—“దేశకాలప్రమాణానాం సాత్త్వాఽసాత్త్వస్య చైవహి, సమ్యగ్గోళగః, అన్యథా హ్యేషాం పథ్యమప్యన్యథా భవేత్” (చి.అ. ౩౦) అని యుపక్రమించి దేశకాలాది సమ్యగ్గోళమును వివరించి చెప్పి యున్నది.

అట్టియెడ మ్రంగకాయ మున్నగు వమనౌషధంబులకును తెగడ మున్నగువిరేచ నౌషధంబులకును ఉత్పత్తిదేశకాలంబులును, రసవీర్యవిపాకప్రభావంబులును పలుచెరంగుల నుండును. అందు కొన్ని యౌషధములు కొన్ని దేశములయందును కొన్ని కాలములయందును మాత్రము దొరకును. మరియు మనుజులదేహంబును, దోష-ప్రకృతి-వయో-బలఽగ్ని-భక్తి-సాత్త్వ-రోగావస్థ-సత్త్వంబులును చానావిధభేదములు కల్గియుండును. అట్టిమనుజుల దేహాదిభేదముల కనుగుణముగ, దేశకాలాదులచే పలుచెరంగులైన వమనాద్యౌషధములను, రోగీచ్ఛానుసారముగ విచిత్రగంధరసస్పర్శాదులు కల్గియుండునట్లు కల్పింపవలెనన్న అట్టి కల్పనావికల్పములు అసంఖ్యాకములుగను కల్పించుటయు దుస్సాధముగ నుండును. కావున అట్టి యౌషధకల్పనావికల్పములను వై జెప్పిన వమనవిరేచనద్రవ్యముల నుద్దేశించి మిక్కిలి సంఖ్యాతీతము గాకుండునట్లు మందప్రజ్ఞులకు సుబోధముగ నారుపందల ప్రయోగమార్గము లీక్రింద వివరింపబడునని సముచితార్థము. మిక్కిలి వికాలబుద్ధులగు వారికి సంగ్రహము నపేక్షింపకయే యిచ్చుట జెప్పబడని యోగములయందును కల్పనా సామర్థ్య ముండునుకావున వారు అనుక్రయోగముల గూడ కల్పించుకొనవచ్చునని తంత్రకారులయాశయము. ఈవిషయము సూత్రస్థానమునను షడ్విరేచనశతాశ్రితీయ మున నిట్లుపదేశింపబడినది.—‘నహి విస్తరస్య ప్రమాణమస్తి...బుద్ధిమతాం చ స్వాంతః క్షాంతౌ అనుమానయుక్తికుశలానాం అనుక్తార్థజ్ఞానాయ’ (సూ. అ. ౪. సూ. ౭౧)

❧ వమనవిరేచనౌషధములకు దేశకాలాదిసంపద్విశేషముచే వీర్యాధిక్యము. ❧

మూ. తాని తు ద్రవ్యాణి దేశ-కాల-గుణ-భాజన, సమృద్ధీర్య-బలా ధానాత్, క్రియాసమర్థతమాని భవన్తి. 2

వ్యా. వై జెప్పబడిన వమన-విరేచనద్రవ్యములు దేశముయొక్కయు, కాలము యొక్కయు, గుణములయొక్కయు, ఔషధము నుండుస్థానముయొక్కయు సంపద్విశేష మునుబట్టి వాని వీర్యము మిక్కిలి యధికముగ నుండును. దానంజేసి యవి మిక్కిలి వానికృత్యములజేయు సామర్థ్యము కల్గియుండును.

—౧౭ దేశత్రైవిధ్యము. ౧౭—

మూ. త్రివిధః ఖలు దేశః జాజ్ఞలోఽనూపః సాధారణశ్చేతి. ౮

వ్యా. దేశము జాంగలము, అనూపము, సాధారణము నని మూడువిధములుగ నుండును.

—౧౮ జాంగలదేశలక్షణము. ౧౮—

మూ. తత్ర జాజ్ఞలః—పర్యాకాశభూయిష్టాః, తరుభిరపి చ కదరఖది రాఽనసాఽశ్వకర్ణధవతినిశసల్లకీసాలసోమవల్క బదరీతిన్దుకాఽశ్వ ణ్ణవటామలకీవనగహనః, అనేకశమీకకుభశింశపాప్రాయః, స్థిర శుష్కపవనబలవిధూయమానప్రవృత్త్యత్తరుణవిటసః, ప్రతత మృగతృష్ణికోపగూఢతనుఖరపరుషసికతాశర్కరాబహుళః, లావ తిత్తిరిచకోరాఽనుచరితభూమిభాగః, వాతపిత్తబహుళః, స్థిరకఠిన మనుష్యప్రాయః జ్ఞేయః. ౯

వ్యా. అందు జాంగలదేశము విశాలముగనుండు బయలు ప్రదేశముకల్గి యీక్రింద చెప్పబడు చెట్లతో గూడి యుండును.—వెలిచంద్ర, నల్లనిచంద్ర, వేగిన, అశ్వకర్ణ చంద్రలోభేదము, ధవ (చంద్రభేదము), నెమ్మిచెట్టు, అందుకుచెట్టు, మద్దిచెట్టు, సోమ వల్క (చంద్రభేదము), రేగు, తుమికిచెట్టు, రావిచెట్టు, మఱ్ఱి, ఉసిరికచెట్టు, ఈచెట్లుతో కూడి యరణ్యభూయిష్టముగ నుండును. అందును జమ్మిచెట్టును, ఏరుమద్దిచెట్టును, విరిగి చెట్టును విశేషముగ నుండును. స్థిరంబులై యెండి గాలిచే కదలింపబడి నటనముచేయునటు కదలుచున్నవిటపములు (చిన్నచెట్లు) కల్గియుండును. నిడుదలైన యెండమావులగల్గి మిగుల సూక్ష్మంబులును కఠింబులు నైనయిసుకయు సున్నపురాళ్లును విశేషముగ వ్యాపించి యుండును. లావుకపిట్ట, తీతువుపిట్ట, చకోరములు అను సీపక్షిజాతులచే వ్యాపించిన భూప్రదేశము కల్గియుండును. దృఢముగను కఠినముగ నుండుశరీరము కలమనఃస్థులు విశేషముగ వాతపిత్తప్రాయులై యుందురు. (ఈలక్షణములు కల్గినది జాంగలదేశమని యెరుంగునది.)

ఇచ్చట కదర-ఖదిర-ధవ-సోమవల్క-శబ్దము చంద్రచెట్టుభేదముల బోధించు పర్యాయనామములు. ఈజాంగలాదిదేశలక్షణముల బోధించుగ్రంథము అనార్వమని కొందరియభిప్రాయము.

❁ అనూపదేశలక్షణము. ❁

మూ. అథానూపః—హింతాలతమాలనారీశేఖకదలీవనగహానః, సరిత్స
ముద్రపర్యవృత్తప్రాయః, శిశిరపవనబహుళః, వజ్రుళవాసీరోప
శోభితీరాభిః సరిద్భిరుపగతభూమిభాగః, ఊతిధరనికుంజోప
శోభితః, మన్దపవనానువీజిత ఊతిరుహగహానః, అనేకవనరాజీ
పుష్పితవనగహనభూమిభాగః, స్నిగ్ధతరుప్రతానోఽగూఢః,
హంసచక్రవాకబలాకానన్దీముఖిపుష్కరీకకాదమ్బ మద్గుభృజ్జరాజ
శతపత్రమత్తకోకిలానునాదితతరువిలపః, సుకుమారపురుషః,
పవనకఫప్రాయో జ్ఞేయః.

౧౦

వ్యా. అనూపభూమి—హింతాలములు, కానుక, కొబ్బరిచెట్లు, అరటిచెట్లు అను
నీపృక్షములు గల్గియుండును. నదులకును సముద్రమునకు సమీపించియుండును. చల్లని
గాలి విశేషముగ వీచుచుండును. పొగడచెడ్డచేతను నీరు ప్రబ్బలిచెట్లచేతను ప్రకాశింప
బడిన గీట్లుకల ప్రవాహములచే నాక్రమింపబడిన భూమిభాగములు కల్గినదియు, పర్వత
ములచేతను పొదరిండ్లచేతను ప్రకాశించునదియు, మందమారుతముచే కదలింపబడిన
చెట్లు కల్గినదియు, అనేకములగు వనసమూహముచేతను పుష్పించినవనముచేతను వ్యాపింప
బడిన భూభాగముతో కూడినదియు, స్నిగ్ధంబులైన పృక్షములచేతను తీవెలగుంపుచేతను
నిగూఢమగు ప్రదేశము కల్గినదియు, హంసములు, చక్రవాకములు, బెగ్గురుపక్షులు,
నందముఖములు, పుండరీకములు, కలహంసములు, నీరుకొట్ట, శతపత్రములు, మదించిన
కోయిలలు అను నీపక్షులకలకలముతో గూడిన చెట్లకొమ్మలు కల్గినదియు, సుకుమార
పురుషులుండునదియు, వాతకఫబహుళంబును నగుభూమి అనూపమని చెప్పబడును.

❁ సాధారణదేశలక్షణము. ❁

మూ. అనయోరేవ ద్వయోః దేశయోః వీరుద్వనస్పతివానస్పత్యశకుని
మృగగణయుతః, స్థిరసుకుమారబలవర్జసంహాననోపవన్న సాధా
రణగుణయుక్తపురుషః, సాధారణో జ్ఞేయః.

౧౧

వ్యా. పైని జాంగలానూపదేశముల రెంటికిని చెప్పబడిన వీరుత్ (పొదరిండ్లు),
వనస్పతి, వానస్పత్యములను చెట్లతోడను, హంసచక్రవాకాదిపక్షులతోడను మృగముల
చ-కల్ప—2

తోడను కూడి స్వైర్యంబును సుకుమారత్వంబును శరీరకాంతియు కల్గి సామాన్యగుణములు కల్గినపురుషులు కల్గినదియు నగుభూమి సాధారణదేశమని యెరుంగనగును.

(ఇచ్చట దట్టముగ నల్లిన లతాసమూహము వీరు త్తనియు, పుష్పించకయే ఫలించు అత్తి వనస మున్నగునవి వనస్పతులనియు, పుష్పించి ఫలించు మామిడి మున్నగునవి వాన స్పత్యములనియు నెరుంగనది.)

—౧౭ బౌషధమునకుండవలసిన దేశాదినమ్మద్వివరణము. ౧౭—

మూ. తత్ర దేశే సాధారణే జాగ్రలే వా యథాకాలం శిశిరా౨౬తప
పవనసలిలనేవితే, సమే, శుచౌ, ప్రదక్షిణోదకే, శ్శశానవైత్య
దేవయజనాగారసభాశ్వభ్రామవల్క్యోషరవిరహితే, కుశరోహి
షాస్తీర్ణే, స్నిగ్ధ-కృష్ణ-మధురమృత్తికే, సువర్ణవర్ణమధురమృత్తికే
వా, మృదా, అపాలకృప్తే, అనుపహతే౨ నైర్విర్బలవ త్తరైర్ద్వమైః,
బౌషధాని జాతాని ప్రశస్యంతే. ౧౮

వ్యా. వై జెప్పబడిన గేశములలో సాధారణదేశమునందైనను జాంగలదేశము నందైన ఆయాముతువునకు నైజమైన శీతోష్ణములచేతను గాలిచేతను జలముచేతను వ్యాపింపబడినదియు, ని మ్నొన్నతముగాక సమంబును, పరిశుద్ధంబును, ప్రదక్షిణముగ వెడలుజలము కల్గినదియు, శ్శశానము రచ్చతిన్నె యజ్ఞములజేయు గృహము సభాస్థలము బొరియలు ఉద్యానవనము పుట్టలు చౌటిమన్ను అనునవి లేకున్నదియు, దర్భలచేతను వచ్చికచేతను వ్యాపింపబడినదియు, స్నిగ్ధంబును కృష్ణవర్ణంబు మధురంబు నైనమట్టి కల్గినదియు, లేక బుంగరుంగును మధురరసంబును కలమట్టితో కూడినదియు, నాగలిచే దున్నకుండునదియు, మిక్కిలి బలవత్తరములగు నితరవృక్షములచే నభిఘాతము లేనిదియు నగు ప్రదేశమున పుట్టినయాషధములు మిగుల ప్రశస్తములు.

—౧౮ ఆయా యాషధమును గ్రహింపదగినకాలము. ౧౮—

మూ. తత్ర యాని కాలజాతాని, ఆగత (ఉపగత) సమ్పూర్ణప్రమాణ
రసవీర్యగన్ధాని, కాలాతపాగ్నిసలిలపవనజన్తుభిరనుపహతగన్ధవర్ణ
రసస్పర్శప్రభావాణి, ప్రత్యగ్రాణ్యదీచ్యాం దిశి స్థితాని; తేషాం
శాఖాపలాశమచిరప్రరూఢం వర్షావస్తంతయోర్గ్రాహ్యం, గ్రీష్మే
మూలాని శిశిరే వా శీర్ణప్రరూఢపర్ణానాం, శరది త్వక్కుష్ణ
క్షీరాణి, హేమస్తే సారాణి, యథర్తు పుష్పఫలమితి. ౧౩

వ్యా. వైశేష్యబడిన లక్షణములతో గూడిన దేశమున పుట్టిన యాషధములు ఆయా యాషధములకు నియతమైన కాలమున పుట్టియుండవలెను. (ఇది కాలమునకు జేరిన సంవత్సరము మరియు నవి సంపూర్ణములైన నరసంబును పరిమాణంబును మధురాదిరసంబులును పీర్ణంబును గంధంబును కల్గియుండవలెను. వాని గంధవర్ణరసస్పర్శంబులును ప్రభావంబులును కాలముచేతను ఎండచేతను నిష్పచేతను జలముచేతను గాలిచేతను కీటాదిజంతువుల చేతను చెడక మంచిగుణములు కల్గియుండవలెను. (ఇది గుణములకు సంబంధించిన సంవత్సరము) ఇట్టి దేశాదిసంవత్సరగల్గి తానుండు ప్రదేశమున కుత్తరదిశయందుండు ఔషధముల గ్రహింపవగును.

అందు శాఖలను ఆకులను క్రొత్తగనుండువానిని వర్షర్తువునందును, వసంతముతువునందును గ్రహింపవగును. గ్రీష్మముతువునందైనను శిశిరముతువునందైనను చెట్లకు ఆకులు రాలి క్రొత్తగ చిగిరించి యున్నపుడు వానిమూలములను (జేళ్లను) గ్రహింపవగును. త్వక్కును (పట్టను) గడ్డలను తీరములను శరత్కాలమున గ్రహింపవగును. సారములను చంద్రమున్నగువానిచేపను) హేమంతముతువున గ్రహింపవలెను. పుష్పములను ఫలములను ఆవి యేయేముతువున సంభవించునో అముతువున గ్రహింపవగును.

ఇచ్చట “గ్రీష్మే మూలాని, శిశిరే వా” అనుచోట ఆగ్నేయములగు నౌషధములములను గ్రీష్మమునందును, సౌమ్యములగు నౌషధములములను శిశిరముతువునను గ్రహింపవలెనని కాలవిభాగము నెరుంగునది. ఈవిషయమును సుశ్రుతు లిట్లుపదేశించెను:— ‘సౌమ్యాన్యౌషధాని సౌమ్యేష్వుతు ష్వాదదీత, ఆగ్నేయాన్యౌగ్నేయేషు’ (సు. సూ. ౨. ౩౬)

— ఔషధగ్రహణనియమము. —

యూ. మజ్జభాచారః, కల్యాణవృత్తిః, శుచిః, శుక్లవాసాః, సమృద్ధ్యా దేవతాః అశ్వినౌ గోబ్రాహ్మణాంశ్చ, కృతోపవాసః ప్రాజ్ఞుభిః ఉదజ్ఞుభిః వా గృహ్ణీయాత్. ౧౪

వ్యా. ఔషధముల గ్రహించు మనుజుడు శుభకరమైన యాచారంబును చేష్టాదులను కల్గి పరిశుద్ధుడై తెల్లనివలువలందాల్చి, ఇష్టదేవతలను అశ్వినీదేవతలను గోబ్రాహ్మణులను పూజించి, నా డుపవాసముచేసి తూర్పుముఖముగ నైనను ఉత్తరముఖముగ నైనను తానుండి పై జెప్పిన దేశకాలాదిసంవత్సరమున యాషధమును, శాఖాపత్రాదులకు పైన ర్ణయింపబడిన ఆయాకాలమున గ్రహింపవలెనని భావము.

— ౧౭ యోగముల భద్ర పరచువిధము. ౧౭ —

మూ. గృహీత్వా చానురూపగుణవద్భజనస్థాన్యగారేషు ప్రాగుద
ద్వారేషు నివాతప్రవాతైకదేశేషు నిత్యపుష్పిపహారబలికర్త
వత్సు, అగ్నిసలిలోపస్వేదధూమ రజోమూషకచతుష్పదాం
అనభిగమనీయాని స్వవచ్చన్నాని శిశ్యేష్వాసజ్య స్థాపయేత్. ౧౮

వ్యా. పై జెప్పినరీతిగ గ్రహింపబడిన యాషధములను, ఆయాషధములకు
అనురూపములైన గుణసంపత్తుల పాత్రలో నుచి తూర్పువాకిలియైనను ఉత్తరపువాకిలి
యైనను కల్గి గాలిలేని యొకప్రదేశంబును, గాలిపీచుచుండు వేరొకప్రదేశంబును కల్గి,
పుష్పములు ఉపహారములను బలికర్త విధానంబునంగల యిండ్లయందు పదిలముగ బెట్టి,
అట్టి యాషధపాత్రములయందు నిప్పు జలము ఆవిరి పొగ ధూళి ఎలుకలు ఇతరములగు
పశ్చాదిజంతువులను చొరకుండునట్లు వానిపై మూతలుపెట్టి యుట్లపై నుంచవలెను.
(ఇది భాజనసంపత్తు).

— ౧౮ { పమనవిరేచన ద్రవ్యములను భావన-ఆలోచనములజేయదగిన } — ౧౮ —
ద్రవ్యములనుగ్రహము.

మూ. తాని చ యథాదోషం ప్రయుజ్జీతః—సురా-సౌవీరక-తుషో
దక - మైరేయ - మేదక-ధాన్యాష్ట-ఫలాష్ట-దధ్యష్టాదిభిః వాతే;
మృద్వీకామలక-మధు-మధుక-పరూషక-ఫాణిత-క్షీరాదిభిః పిత్తే;
స్లేష్మణి తు మధుమూత్రకషాయాదిభిః, భావితాన్యాలోడితాని
చేత్యుద్దేశః, తం విస్తరేణ ద్రవ్య-దేహ-దోష-సాత్త్వాదీని ప్రవి
భజ్య వ్యాఖ్యాస్యామః. ౧౯

వ్యా. పై జెప్పినరీతిగ భద్ర పరచబడిన యాషధములను ఆయాదోషములకువగున
ట్టిక్రింద జెప్పబడువిధముగ నుపయోగించవలెను.—అందు సురామద్యము, సౌవీరకము,
తుషోదకము, మైరేయమునుమద్యము, మేదకము, ధాన్యాష్టము (పుల్లనిగంజి), ఫలాష్టము
(దానిమ్మ మున్నగుఫలముల పుల్లనిరసము), పులిసినపెరుగు, ఇవి మున్నగువానిలో జేసి
యందైనను యోషధమును భావనచేసి వానియందే కలిపి వాతమునం దుపయోగింపదగును.

పిత్తమునందు—ద్రాక్షపండ్లరసము, ఉసిరికకాయలరసము, లేనై, అతిమధుర
స్వరసము, ఈశపండ్లరసము, చక్రైరపాకము, ఆపుపాలు మున్నగువానిలో నోషధమును
భావనచేసి వానియందే కలిపి యుపయోగింపదగును.

కఫమున—తేనే, మూత్రములు, కఫహరద్రవ్యముల జేర్చి సిద్ధముచేయబడిన క్వాథము మున్నగువానితో నౌషధముల భావనజేసి వానిలో కలిపి యుపయోగింపవలెను. ఇతైరంగున వాతసి త్తకఫముల ననుసరించి సంక్షిప్తముగ నౌషధప్రయోగవిధి చెప్పబడినది. మరియు ద్రవ్యము, దేహము, దోషములు, సాత్త్వికము, (సత్త్వము, ప్రకృతి, బలము) మున్నగువానిని పేరుపేరుగ విభజించి యౌషధప్రయోగవిధి యీక్రింద వివరింపబడును.

❧ వమనార్థము మదనఫలముల (మ్రంగకాయల) గ్రహించువిధము. ❧

మూ. వమనద్రవ్యాణాం మదనఫలాని శ్రేష్ఠతమాన్యాచక్షతే, అనపాయిత్యాత్. తాని వసన్తగ్రీష్మయోరన్తరే పుష్యాశ్వియుజాభ్యాం మృగశిరసా వా (అన్తరా పుష్యేఽశ్వియుజ మృగశిరసి వా) గృహ్ణీయాత్, మైత్రే ముహూర్తే. ౧౭

వ్యా. వమనద్రవ్యములలో మదనఫలములు (మ్రంగకాయలు) అపాయమును (వమనవ్యాపత్తును) కల్గింపదు; కావున నిది మిగుల శ్రేష్ఠముగ జెప్పబడును. అట్టి మ్రంగకాయలను వసంత గ్రీష్మములుపులమధ్యకాలమున పుష్యము, అశ్విని, మృగశిరములలో నొకనక్షత్రము నాడు మిత్రదేవతాకమైన శుభముహూర్తమున సదాచారాదినియమయుక్తుడై గ్రహించవలెను.

❧ వమనములకు మ్రంగకాయల సిద్ధముచేయవీటి. ❧

మూ. యాని పక్వాని అకాణ్డాని, అహరితాని, పాణ్డాన్యకృమిణి, ఆపూతీని, అజన్తుజగ్ధాని, అహస్వాని; తాని ప్రమృజ్య కుశపుతే బద్ధ్యా గోమయేనాఽలిప్య యవతుష (బువ) శాలికులుత్థముద్గ పలానాం (ఘణ్డానాం) అన్యతమే నిదధ్యాదప్తరాత్రమ్. ౧౮

అత ఊర్ధ్వం మృదూభూతాని మధిష్టగగ్ధాన్యధ్వత్త్య శోషయేత్, సుశుష్కాణాం ఫలపిప్పలీః (ఫలానాం పిప్పలీః) ఉద్ధరేత్.

తాసాం ఘృతదధిమధుపలవిమృశితానాం పునశ్శుష్కాణాం నవం కలశం సుప్రమృష్టవాలుకం అరజస్కుం ఆకంఠం పూరయి త్వా, స్వవచ్ఛన్నం స్వనుగుప్తం శిశ్నేష్వాసజ్య (ష్వవస్పజ్య) సమ్యక్ స్థాపయేత్. ౨౦

వ్యా. గ్రహింపబడిన మ్రంగకాయలలో చక్కగ పండినవియు, కాడలు లేనివియు, పచ్చనిరంగులేనివియు, పాండువర్ణంబులును, పురుగులులేనివియు, దుర్గంధము లేనివియు, కీటములు మున్నగుజంతువులచే నమలబడకుండునవియు, మిక్కిలి హ్రస్వములు గాక యుక్తపరిమాణము కల్గినవియు నగువాని నేర్పరచి గ్రహించి శుభ్రముగ కడిగి, దర్భలను సంపుటముగజేసి యందు నడుమ కాయల నునిచి బిగియ గట్టి యాపొట్లముపై పేడ బూసి, యవలు, పొట్టు, వరిధాన్యము, ఉలవలు, పెసలు, వీనిరాసులలో నొకదాని యందు నడుమ (పైజెప్పబడినయోషధమును) నెనిమిదిదినములకాల ముంచవలెను.

ఎనిమిదిరాత్రులు కడచినపిదప ధాన్యాదిరాశిలో నుంచబడిన మ్రంగకాయలు మెత్తపడి తేనెవలె నింపైనగంధము కల్గియుండును; అత్తరి వాని వెలికిందీసి చక్కగ నెండించి యాకాయలలోనుండు విత్తనముల నూడదీసి యుంచుకొనునది. పిదప వానిని (మ్రంగకాయగింజలను) నెయ్యి పెరుగు లేనె మాంసము అనువానిలో నొకదానియందు కలిపి మద్దనముచేసి చక్కగ మరలనెండించి, ఇసుక మున్నగుధూలి లేక శుభ్రముగనుండు నొక క్రొత్తమట్టిపిడతలో నిండుకు పైజెప్పిన మ్రంగకాయల గింజలచే నిండించి, దానిపై భద్రముగ మూతమూసి, ఉట్టిపై పదిలముగ నుంచవలెను.

☞ { మదనఫలముతో పమసౌషధయోగములు నూటముప్పదిమూడు. } ☞
 { పమసౌషధ ప్రయోగవిధి: మదనఫలకషాయయోగములు తొమ్మిది. }

మూ. అథ చ్చర్ధనీయమాతురం ద్వ్యహం త్ర్యహం వా స్నేహస్నేహోప పన్నం, శ్వశ్చర్ధయితవ్యమితి గ్రామ్యానూపాదక మాంసరస - ఊర-దధి-మాష-తిలశాకాదిభిః సముల్లేశిత స్లేష్మాణం వ్యపితం జీర్ణాహారం, పూర్వాహ్నే కృతబలిహోమమజ్జశ స్రాయశ్చిత్తం, నిరన్న మనతిస్నిగ్ధం, యవాగ్వాఘృతమాత్రాం పీతవస్తం, తాసాం ఫలపిప్పలీనాం అస్తర్నఖముష్టిం యావద్వా సాధు మన్యేత, జర్జరికృత్య యష్టిమధుకషాయేణ, కోవిదార-కర్బుదార-నీపవిదుల బిమ్బా-శణపుష్పి-సదాపుష్పి-ప్రత్యక్కుష్పికషాయాణాం అన్యత మేన వా గాత్రిముషితం, విమృజ్య పూతం మధునైస్థవయుక్తం సుఖోష్ణం కృత్వా పూర్ణం శరావం మస్త్రేణానేనాభిమస్తయేత్.

“బ్రహ్మదక్షాశ్విరుదేన్ద్రభూచన్ద్రార్కానిలాఽనలాః,
 ఋషయస్సౌషధిగ్రామాః భూతసంఖ్యాశ్చ పాన్తు తే.

రసాయనమివర్షిణాం దేవానామమృతం యథా,
సుధేవోత్తమనాగానాం భైషజ్యమిదమస్తు తే.”

౨౨

ఇత్యేవమభిమన్త్య ఉదబ్బుఖం ప్రాబ్బుఖం వా ఆతురం పాయ
యేత్; శ్లేష్మజ్వరగుల్మప్రతిశ్యాయార్తం విశేషేణ పునః పున
రాపితాగమనాత్. తేన సాధు వమతి.

౨౩

వ్యా. పిష్టుట వాంతి చేయింపవలసినరోగికి రెండుదినములైనను మూడుదినము
లైనను విధ్యుక్తప్రకారము స్నేహస్వేదవిధులచే స్నిగ్ధస్నిగ్దశరీరునిగ జేసి, వమ
నముచేయించుదినమునకు ముందుదినమున గ్రామమునందలి జంతువులయొక్క మాంస
రసము, అహుబజంతువులమాంసరసము, ఉదకముననుండు మత్స్యదులమాంసరసము, పాలు,
పెరుగు, ఉద్దిపప్లవ, నువ్వులు, శాకములు మున్నగువానిచే నాహారమిడి, రోగికి శ్లేష్మము
స్వస్థానమునుండి వెలిపడునట్లుచేసి, నాడురాత్రి నిశ్శంకముగ నిదురించి ముందు భుజింప
బడినయాహారము జీర్ణమైయుండునపుడు ప్రాతఃకాలమున పూజావిధానమును హోమమును
మంగళాశాసనములను ప్రాయశ్చిత్తమును చేసికొన నిరాహారుడై యున్నరోగికి క్రిందచెప్ప
బడురీతిగ వమనౌషధమును త్రాగించవలెను. మరియు రోగి మిక్కిలి స్నిగ్ధశోషుడు
కాకుండునెడ యవాగువుతో ఘృతమును మితముగ జేర్చి త్రాగించి పిష్టుట వమనౌషధ
మును త్రాగించవలెను—వైజిషినిరీతిగ సిద్ధముచేసి యుంచబడిన మ్రంగకాయవిత్తన
ములను ఒకపిడికిలి మాత్ర పరిమాణమునైనను, లేక దోహదిబలానుగుణమైన పరిమితముగ
నైనను గ్రహించి నలియజేటి అతిమధురకషాయమునందైనను, ఎఱ్ఱనిదేవకాంచనము
తెల్లనిదేవకాంచనము, కడిమి, ప్రబ్బలి, దొండ, గిలకచెట్టు, (జనుచుచెట్టు) సదాపుష్పి,
ఉత్తరేణి, అనువానితో దేనినైన నొకదాని చేర్చి సిద్ధముచేయబడిన కషాయమునందైన
నొకరాత్రియంతయు నూరబెట్టి, చక్కగపిసికి వడగట్టి, యాకషాయమున తేనెను సైంధవ
లవణమును కొంచెముగజేర్చి, సుఖోష్ణముగజేసి యాయౌషధమును పూర్ణశరావమునబెట్టి,
“బ్రహ్మదక్షశ్వీ...మిదమస్తు తే” అనుమంత్రముచే (మంగళార్థము) అభిమంత్రించి
వమనమునకు సిద్ధముగనున్నరోగిని తూర్పుముఖముగనైనను ఉత్తరముఖముగనైనను నిలిచి
వానికి త్రాగించవలెను.

శ్లేష్మము, జ్వరము, గుల్మము, పీనసము అనునీరోగములచే వీడింపబడినవానికి
విశేషముగ వమనౌషధము నుపయోగింపవలెను. ఇతైరంగున రోగికి పిత్తవరుస బైటవెడల
కుండునందాక వమనౌషధమును మాటిమాటికిని త్రాగించుచుండవలెను. దీనిచేత చక్కగ

వమనమగును. (ఈలోమిదియోగములును “నవయోగాః కహాయేషు” అని సంగ్రహముగ నిర్దేశింపబడును.)

(ఇచ్చట సీసంగ్రహము నెరుంగునది:—వమనము చేయించవలసినరోగికి తొలుత స్నేహస్వేదవిధులను విద్యుత్ప్రకారము రెండుమూడు దినములు చేసి స్నిగ్ధజైవద్రవ వమనము చేయదలచినదినమునకు ముందుటిదినమున కఫము స్వస్థానమునువదలి పమనోస్తుభముగనగుటకై గ్రామ్యానూపాదిజంతువుల మాంసరసము మున్నగువానితో నాహారమిడి రాత్రి సుఖముగ నిదురించినవానికి మరునాడు బలిహోమాదుల నిర్వర్తించి ముందు భుజించినయాహారము చీర్ణమై పరగడుపుతోనున్నపు డుదయకాలమున వమనోషధమును వానికి త్రాగింపవలెను. ఒకవేళ ముందుజేసినస్నేహవిధిచే పూర్తిగస్నిగ్ధమౌకనియెడ వానికి యవాగువున నేలిన మితముగ గలిపి త్రాగించి పిదప వమనోషధమును త్రాగింపవలెను—వైశెష్ఠినరీతిగ సంస్కరించి పదిలముగ నుంచబడియుండు మ్రంగకాయవిత్తనములను వ్యాధ్యాదిబలానుగుణమునను తగిన పరిమాణముతో గ్రహించి నలియగొట్టి అతిమధుర కహాయము మున్నగు ద్రవములలో నొకదానియందు ముందుటిరాత్రియంతయు నూరబెట్టి చక్కగ విత్తనములసారము కహాయమునజేరునట్లు పిసికి వడగట్టి యాకహాయము సుఖోష్ణముగనున్నపుడు వైశెష్ఠినమంత్రముతో నభిమంత్రించి రోగిని తూర్పుముఖముగ నైనను ఉత్తరముఖముగనైనను కూర్చుండబెట్టి త్రాగింపవలెను. పిత్తవసరు మాత్రము బైటరాక కఫము పూర్తిగవెడలునందాక పలుమారు త్రాగించవలెనని సముదితార్థము.)

ఈవమనోషధమును సేవించురోగికి ముందుగనే స్నేహస్వేదవిధులచేసి స్నిగ్ధస్విన్నునిగ జేయుట ముఖ్యము. ఈవిషయమునే సుశ్రుతు లిట్లుపదేశించెను:—‘పేతైర్వివిధైరన్నైః దోషానుల్లేశ్య దేహినః, స్నిగ్ధస్విన్నాయ వమనం దత్తం సమ్యక్ ప్రవర్తతే’ (సు. చి. అ. 33) “ఆపిత్తగమనాత్” అనుచోట ఆజుమర్యాదార్థకము కావున పిత్తము బైటవెడలకుండునందాక వమనోషధమును మాటిమాటికి నుపయోగింపవలెనని యర్థము. కావుననే సిద్ధిస్థానమున “పితృస్తావమిష్టం వమనం” (సి. అ. ౧) అని చెప్పబడును.

మంత్రార్థము:—బ్రహ్మ, దక్షప్రజాపతి, అశ్వినీదేవతలు, రుద్రుడు, ఇంద్రుడు, భూదేవత, చంద్రుడు, సూర్యుడు, వాయుదేవుడు, అగ్నిదేవుడు, దేవర్షి బ్రహ్మర్షులు, ఓషధిసమూహములు, పంచభూతసముదాయము, వీరందరును నిన్ను కాపాడెదరుగాక! నేనాసంగ సీయాషధము ఋషులకు రసాయనమును బోలియు, దేవతల కమృతమును బోలియు, ఉత్తములగునాగులకు సుధనుబోలియు నీకారోగ్యమును గల్గించి యాయువును వృద్ధినించుచుగాక.

—౧౭ వమనము చక్కగకానియెడ చేయదగిన యుపాయము. ౧౭—

మూ. హీనవేగంతు విష్ఫల్యామలకసర్వ పవచాకల్మకషాయేణ, లవ
ణోష్ణోదకైః పునః పునః ప్రవర్తయే దాపిత్తదర్శనాత్, ఇత్యేషః
సర్వచ్ఛర్ధనీయోగవిధిః. ౨౪

వ్యా. వైని చెప్పిన యాషధప్రయోగముచే వమనములు చక్కగ గాకుండునెడ
పిష్పస్థ్ల, ఉసిరికకాయలు, ఆవాలు, వన, వీనికల్మకషాయమును ఉప్పుకలిపిన వేడినీళ్లను
మాటిమాటికి త్రాగించి విత్తముకనుబడునందాక వమనముల నెడలించవలెను. వమనయోగము
లన్నిటియందును ఈవిధానమునే యెరుంగునది.

—౧౮ వమనాషధమున నైంధవలవణమును లేనెను జేర్చువిధి. ౧౮—

మూ. సర్వేషు తు మధునైన్ధవం కఫవిలయనచ్ఛేదార్థం వమనేషు విద
ధ్యాత్. న చోష్ణవిరోధో మధునః ఛర్దనయోగయుక్తస్య, అవి
వక్ష్వప్రత్యాగమనాత్ దోషనిర్హరణాచ్చ. ౨౫

వ్యా. వమనాషధయోగము లన్నిటియందును కఫము పలుచవడి పట్టువదలి నెడలు
టకై నైంధవలవణమును లేనెను కూడ చేర్చవలెను. లేనె యుష్ణద్రవ్యములతో జేర్చిన
విషతుల్యమగునని సామాన్యముగ జెప్పియున్నను వమనప్రయోగమున నయ్యది వక్ష్వము
గాకయే (వమనరూపముగ) బైటనెడలుటంజేసియు, దోషముల నెడలించునది యగుటం
జేసియు, వమనాషధమున జేర్చినను విరుద్ధము కానోపదు. (ఇచ్చట “అవివక్ష్వప్రత్యాగమ
నాత్” అని చెప్పబడిన హేతువువలన లేనె యుష్ణపదార్థములతో కలిసి జాతరాన్ని
సంబంధముచే వక్ష్వమైనపుడు మాత్రము విషతుల్యమగునకాని, వక్ష్వముగాక బైటనెడలు
నెడ విరుద్ధముకానేరదని తంత్రకారులభావము.)

ఇచ్చట నీవివరణము నెరుంగునది:—లేనె నానావిధములగు పుష్పములయందలి
మకరందమును లేనెటిగలు ఒకచోట చేర్చినపదార్థము. కావున దానికి విషసంబంధము
కల్గియుండును. అట్టిలేనెను ఉష్ణపదార్థములతో జేర్చి యుపయోగించినను, ఉష్ణవీడితల
కుపయోగించినను విషతుల్యమై ప్రాణముల హింసించును. ఈవిషయము నీతంత్రకారులు
మాత్రస్థానమున “హన్యాన్మధూష్ట్ర, ఉష్ణార్థం అథవా సవిహిన్వయాత్” (సూ.అ.౨౭.
శ్లో. ౨౪) అనువాక్యముచే నుపదేశించిరి. వాగ్భటాచార్యులును—“ఉష్ణముష్ణార్థముష్టిచ
యుక్తం చోష్ణైః నిహన్త్యసూక్” అనువాక్యముచే స్ఫుటముగ జెప్పిరి. ప్రకృతమున

ఉష్ణవీర్యముగు వమనార్థకషాయమున తేనెనుచేర్చుట యెట్లుచితముగునన్నచో వమనాషధమున మాత్రము తేనెను జేర్చుట విరుద్ధము కానేరదని “న చోష్ణవిరోధో.....నిర్హరణాత్” అనువైవాక్యముచే సహేతుకముగ విధింపబడినది. ఈవిషయమునే వాగ్భటాచార్యులును ఇట్లుచెప్పిరి:—“ప్రచ్ఛర్దనే నిరూపేచ మధూష్టం న నివార్య తే, అల్పభాక మాశ్లేప తయోర్యస్సాన్నివర్తతే” ఈయపవాదశాస్త్రమునుబట్టి నిరూపావస్థియందును మధూషయోగము విరుద్ధము కానేరదని యెరుంగునది. ఈవిషయమంతయు సూత్రస్థాన వ్యాఖ్యయందును మాచే జూపబడినది.

ఇచ్చట “సర్వేషు” అని చెప్పినది ప్రాయుకముకావున శ్రేయాదివమనాషధముల కొన్నిటియందు తేనెను జేర్చుటలేదు. మరియు—“అశచ్ఛర్దనీయం” అనియుపక్రమించి చెప్పబడినప్రయోగమున అతిమధురము మున్నగుతోమ్మిదిద్రవ్యములను పేరుపేరుగ క్వాథముల తొమ్మిదిటినిచేసి వానితో నుపయోగింపబడిన వమనయోగములు తొమ్మిదియగునని యెరుంగునది.

—౨౭ (౮) మదనఫలమాత్రయోగము లెనిమిది. —

మూ. ఫలపిప్పలీనాం ద్వౌ ద్వౌ భాగౌ కోవిదారాదికషాయేణ త్రిస్సప్తకృత్వః స్రావయేత్; తేన రసేన తృతీయం భాగం పిష్ట్యా మాత్రాం హరీతకీభిః విభీతకైరామలకైర్వా తుల్యాం వర్తయేత్; తాసామేకాం ద్వే వాపూర్వోక్తానాం కషాయాణామన్య తమన్య అజ్జలిమారేణ విమృద్య బలవన్ఘోష్టప్రసేకగ్రన్థిజ్వరోదరారుచిషు సాయయేదితి సమానం పూర్వేణ. ౨౮

వ్యా. వైనిద్యేశింపబడిన మ్రంగవిత్తనముల గ్రహించి మూడుభాగములుగ జేసి యందు రెండుభాగములను మాత్రము గ్రహించి, వైయోగమున జెప్పబడిన దేవకాంచనము మున్నగుద్రవ్యములలో నొకద్రవ్యమును క్వాథముచేసి యాకషాయమున వైయోగమున జేషిన్ ప్రకారము ఒకరాత్రి భావనచేసి మరునాడుదయమున పిసికి కషాయమును మాత్రము వంచుకొనవలెను. ఇత్తైరంగు నాకషాయముననే మరల రెండుభాగముల మ్రంగకాయగింజలను భావనచేసి మరుసటిదినము కషాయమునుమాత్రము గ్రహించునది. ఇత్తైరంగున నొకేకషాయమున మ్రంగకాయవిత్తనముల మాటిమాటికి జేర్చుచు నిరువది యొకసారి భావనచేసి కషాయమును మాత్రము గ్రహించునది. ఇత్తైరంగున నిరువదియొక సార్లుభావనచేసి గ్రహించబడినకషాయమును మూడవవంతుగ నుంచబడిన మ్రంగవిత్తనముల కల్గముతో కలుపుకొని మెత్తగ నురి కరకకాయ, తానికాయ, ఉసిరికకాయ, అను

వానితో నొకదానిపరిమితి కల్గియుండునట్లు ఉండలుగజేసి, వానిలో నొకటివైనను రెంటివైనను, నాల్గుపలముల పరిమితమైన దేవకాంచనాదికహాయములలో నొకదాని యందు నూరి కలిపి వమనముచేయించవలసినరోగికి త్రాగింపవలెను. ఈయాషధమును మిక్కిలి ప్రబలముగ కఫము కారునప్పుడును, గ్రంధిరోగమునందును, జ్వరమునందును, ఉదరమునందును అరోచకమునందును ప్రయోగింపందగును. స్నేహస్నేహదవిధుల జేయుట, శౌషధాభిమంత్రణము మున్నగునవియున్నయు పైయోగమున జెప్పబడిన క్రమముననుసరించియే చేయవలెను. (ఈక్రింద జెప్పబడు యోగములన్నిటియందును 'సమం పూర్వేణ' అనుదాని కిదియే యర్థము) ఈయోగములు "మాత్రాస్వప్తా" అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—మొదటియోగమున తొమ్మిది కహాయద్రవ్యములలో నతిమధురమును మాత్రము వదలి తక్కినదేవకాంచనము మున్నగు నెనిమిది ద్రవ్యములలో నొకదానిని క్వాథముచేసి యాక్వాథముననే రెండుభాగముల మ్రంగకాయ గింజలకల్పమును జేర్చి యిరువదియొకసారి భావనచేసి కహాయమును గ్రహింపవలెను. ఏద్రవ్యముయొక్క కహాయమున భావనలేనెదరో అకహాయమునందే మ్రంగింజలనూరి కరక-తాని-ఉసిరికకాయలలో నొకదానిపరిమితముగ నుండల జేయవలెను. సేవించునపుడును తొలుత భావనచేసినదినును కహాయముననే కలిపి త్రాగవలెను. ఇదియొకయోగము. ఇతరెరుంగుననే దేవకాంచనము మున్నగు నెనిమిదికహాయములయందును పేరుపేరుగ నొషధమును కల్పింపవలెను. ఈకహాయభేదములబట్టి ఫలపిప్పలి (మ్రంగకాయగింజల) మాత్రా యోగము లెనిమిదివిధములగునని యెరుంగునది. ఈమాత్రాయోగములే "మాత్రాస్వప్తా" అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

—ॐ (౪) ఫలపిప్పలీక్షీరాది వమనయోగములు నాల్గు. —

మూ. ఫలపిప్పలీక్షీరం, తేన వా క్షీరయవాగూం అథోభాగే రక్త పిత్రే హృద్ధాహే చ, తజ్జస్య వా దధ్నుః ఉత్తరకం కఫచ్ఛర్ది తమకప్రనేకేషు; తస్య వా పయసః శీతస్య సంతానికాంజలిం పిత్రే ప్రకుపితే, ఉరఃకణ్ఠహృదయే చ తనుకఫోపదిగ్ధే; ఇతి సమానం పూర్వేణ.

౨౭

వా. మ్రంగకాయగింజలను ఆవుపాలలోజేర్చి క్షీరపాకవిధి ప్రకారము షక్వము చేసిన నయ్యది ఫలపిప్పలీక్షీర మనఁబడును. ఈక్షీరమును; దీనినిచేర్చి విధ్యుక్తప్రకారము

సిద్ధముచేయబడిన యవాగువును, అధోగతరక్తసిద్ధమున వమనమునకై త్రాగించవలెను. మరియు అట్టిక్షీరమున తోడుబెట్టి (చేమిరిబెట్టి) సిద్ధముచేయబడిన పెరుగుపైనుండుమిగ డను కఫము వాంతియగునపుడును, తమకశ్వాసమునందును, నోట నీరుకారునప్పుడును వమనముచేయించుట కుపయోగింపనగును. వైశేషిక ఫలపిప్పలీక్షీరము చల్లారినపిదప దాని పైనుండు మిగడను నాల్గుపలములను సిద్ధము ప్రకాశించినపుడును, ఉరస్సునందును కంఠమునందును హృదయమునందును స్వల్పముగ కఫముచే నావరింపబడినప్పుడును వమన మున కుపయోగింపనగును. (స్నేహస్నేహదాదివిధుల మునుపటియోగమునందువలెనే యెరుంగునది.)

❧ (౧) ఫలపిప్పలీఘృతయోగము. ❧

మూ. ఫలపిప్పలీఘృతక్షీరాత్ నవనీతముత్పన్నం ఫలాదికల్మకషాయ సిద్ధం, కఫాభిభూతాగ్నిం విశుష్కద్వేహం (విశుష్కదేహం విశుష్కమాణం) చ మాత్రయా పాయయేత్, ఇతి సమానం పూర్వేణ.

౨౮

వ్యా. మ్రంగకాయగింజలనుచేర్చి కాచబడిన క్షీరమునుండి తీయబడిన వెన్నలో ఫలజీమూతాది వమనద్రవ్యములకల్మమును, వానిచే సిద్ధముచేయబడిన కషాయమునుజేర్చి ఘృతపాకవిధిననుసరించి వక్రముజేసి, యాఘృతమును కఫముచే జాతరాగ్ని మండగించి నపుడును, శరీరము శుష్కించునపుడును, తగుపరిమాణముతో త్రాగించవలెను. స్నేహదుల మునుపటివలె నెరుంగునది.

ఇచ్చట వైశేషిక క్షీరయోగములును, ఈఘృతయోగమును జేరి ఫలపిప్పలీక్షీర యోగములు ఏదని యెరుంగునది. విషయసంగ్రహమునందును “వయో ఘృతే షంఛ” అని పరిగణింపబడినది. ఈయోగమున ‘ఫలాదికల్మ’ అనుచోట,—“తత్ర ఫలజీమూత... పేథనానామ్” (సూ. ౬) అని నిర్దేశింపబడిన మ్రంగకాయ మున్నగు ద్రవ్యముల గ్రహించునది.

ఇచ్చట వైశేషిక క్షీరమును సిద్ధముచేయునపుడు మ్రంగకాయచిత్తనములకు ఎనిమిదింతలు పాలను, పాలకునాల్గింతలు నీళ్లునుకలిపి, నీరంతయు చుండి పాలుమాత్రము మిగులునట్లు కాచవలెను. ఈక్షీరపాకతంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“క్షీరమష్ట గుణం ద్రవ్యాత్ క్షీరాన్నిరం చతుర్గుణమ్, క్షీరావశేషమ్” క్షీరపాకస్థలములయందెల్ల విశేషవిధి లేనపు డీసామాన్యపరిభాషానుసారముగ కల్పించునది.

—౧౭ (౧) వమనమునకు ఫలపిష్పల్పాపూజయోగము. ౧౭—

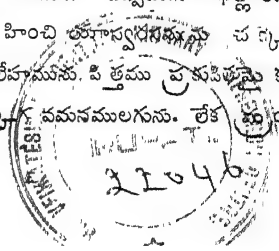
మూ. ఫలపిష్పలీనాం ఫలాదికషాయేణ త్రిస్సప్తకృత్యః సుపరిభావితేన
పుష్పరజః ప్రకాశేన చూర్ణేన సరసి సజ్జాతం, బృహత్సరో
రుహం సాయాహ్నే అవచూర్ణయేత్, తద్రాత్రివ్యవసితం
ప్రభాతే పునరవచూర్ణితం ఉద్భృత్య, హరిద్రాకృసర-క్షీర-యవా
గూనామన్యతమం నైశ్శవగుడఘాణితయుక్తం ఆకణ్ఠం పీతవస్త్రం
ఆఘ్రూపయేత్. సుకుమారముల్లిష్టపిత్తకఫం బౌషధద్వేషిణం,
ఇతి సమానం పూర్వేణ. ౨౯

వ్యా. మ్రుంగకాయగింజలను పుష్పాడివలె శ్లక్షణముగ నుండునట్లు పొడిచేసి
యాచూర్ణమును వమనద్రవ్యములైన ఫలజీమాతాదిద్రవ్యముల జేర్చి సిద్ధముచేయబడిన
కషాయమున నిరువదియొకమారులు భావనజేసి యాచూర్ణమును సరస్సునందు గొప్ప
తామరపువ్వువై చల్లి రాత్రియంతయు నుండనిచ్చి, మరునటిదినమున నాకమలమును
గ్రహించి మరల ఫలచూర్ణమును చల్లి యుంచుకొనునది. పిదప వమనము చేయించవలసిన
వానికి, పసుపునుచేర్చి పక్వముచేయబడిన కృసరము (పులగము) నైనను, పాలనైనను,
యవాగవు నైనను, అందు కొంచెము నైంధవలవణమును బెల్లమును చక్కెరపాకమును
కలిపి, (రోగికి) కుత్తుకపరకును నిండునట్లు త్రాగించి, పిమ్మట వైశిష్ట్యబడిన తామరపువ్వును
ఆఘ్రూణింపజేయవలెను. ఈయాషధమును సుకుమారులకు పిత్తకఫములు వమనోన్ముఖ
ములైఁగున్నతరి నుపయోగింపందగును. తక్కినస్నేహశ్వేదాదివిధుల నన్నిటిని వమనాంగ
ముగ వైశిష్ట్యబడినవిధముగనే యాచరింపనగును.

—౧౮ (౨) ఫలపిష్పలీలేహము, చూర్ణంబును చేరి రెండు. ౧౮—

మూ. ఫలపిష్పలీనాం భల్లాతకవిధిపిష్టతం స్వరసం పక్త్వా ఘాణితీభూత
మాతస్తులీభావావల్లేహయేత్; ఆతపశుష్కం వా చూర్ణీకృతం
జీమూతకాదికషాయేణ పిత్తే కఫస్థానగతే పాయయేత్; ఇతి
సమానం పూర్వేణ. 30

వ్యా. మ్రుంగకాయవిత్తులను, రసాయనప్రకరణమున చెప్పబడిన భల్లాతవిధి
ప్రకారము పక్వముచేసి యందుండి స్వరసమును గ్రహించి యాచూర్ణమును చక్కెర
పాకమువలె తీగలుసాగునంతవరకు పక్వముచేసి యాలేహమును. పిత్తము ప్రకుపితమై కఫ
స్థానమున చేరియున్నపుడు రోగికి నాకించినయెడ చక్కెర వమనములగును. లేక మ్రుంగ

కాయవిత్తులను యెండనెండించి మెత్తగచూర్ణముచేసి దేవదాళిమున్నగు వమనద్రవ్యముల కషాయమునకల్పి త్రాగించినను చక్కగ వమనములగును. తక్కిన విధానమునంతను మును పటివలె నెరుంగునది. ఇది ఫలసిప్పలిచూర్ణరూపమైన వమనయోగము. (ఇచ్చట లేహ చూర్ణరూపములైన యోగములు రెండు చెప్పబడినది.) ఇచ్చట “భల్లాతకవిధిపరిశ్రుతమ్” అనుచోట రసాయన ప్రకరణమున “భల్లాతకాన్యాయోగ్య అష్టగుణే గుణేనాంభసా సాధు సాధయేత్ లేహం రసమష్టభాగావశేషం పూతం” (చ. చి. అ. ౧ పాదం ౨. శ్లో. ౧౩) అనిచెప్పబడిన భల్లాతకరసవిధానముననుసరించి మ్రంగకాయగింజలను నలియ కొట్టి దాని కెనిమిదింతలు జలమునుచేర్చి యెనిమిదవవంతు మిగులునట్లు కాచి యాస్వరస మును పడగట్టి గ్రహించునది. ఈరసమును వైజెప్పిన ప్రకారము లేహ పాకముగ వక్రము చేయవలెనని యెరుంగునది. (వైమాడుయోగములును “ఏకః ఘణితే చూర్ణే ఘ్రేయే” అని సంగ్రహముగ నిర్దేశింపబడును).

—౨౭ (౬) ఫలసిప్పలీవర్తియోగము లారు. ౨౭—

మూ. ఫలసిప్పలిచూర్ణాని పూర్వవత్ ఫలాదీనాం షణ్ణామన్యతమ కషాయస్రతాని వర్తిక్రియాః ఫలాదికషాయోపసర్జనాః (కోవి దారాదికషాయోపసర్జనాః) వేయా ఇతి సమానం పూర్వేణ. ౩౧

వా. మ్రంగకాయగింజలనెండించి మెత్తగచూర్ణముచేసి యాచూర్ణమును వమన ద్రవ్యములగ చెప్పబడిన మ్రంగకాయ, దేవదాళి, చేదుసొర, ఆవడ, పెద్దచేదుబీర, కొడినెపాల, చిన్న చేదుబీర అనునాదిటితో నేదైననొక ద్రవ్యముచే సిద్ధమయినకషాయమున కలిపి వైజెప్పబడిన భల్లాతకవిధి ప్రకారము, అష్టగుణకషాయమునచేర్చి కాచి అష్టమాంశ మునుగ్రహించి యారసమును మరల చక్కెరపాకమువలెకాచి వానిచే వర్తులను (గుటిక లను) చేయునది. ఆవర్తులను మ్రంగకాయ మున్నగువానికషాయమున కలిపి త్రాగించు నది. తక్కిన వమనాంగవిధులను పూర్వమువలె చేయునది. (ఇత్తెరంగున మ్రంగకాయ గింజలపాడిని మ్రంగకాయ మున్నగు వమనద్రవ్యములలో నొక్కొకకషాయమున వేరు వేరుగ జేయబడిన వర్తియోగములు ఆరువిధములగునని యెఱుంగునది.) ఈయోగము లారును “వర్తిక్రియాను షట్” అని నిర్దేశింపబడును.

—౨౮ (౭) ఫలసిప్పలీలేహయోగము లిరువది. ౨౮—

మూ. ఫలసిప్పలీనామారగ్వధ-వృక్షక-స్వాదుకణ్ణక-పాతా-పాటలా-శార్దూల-
 ష్టా-మూర్వా-సప్తవర్ణ-నక్తమూల- పిచుమర్ద - పటోల - సుషవీ -

గుడూచీ - సోమవల్కదీప్తికానాం, విప్పలీ - విప్పలీమూల - హస్తీ
విప్పలీ-చిత్రక-శృజ్జబేరాణాం చాన్యతమకషాయేణ, సిద్ధోలేహః,
ఇతి సమానం పూర్వేణ. 3౨

వ్యా. తేల, కొడిసెపాల, పుల్లవెలగ, చిరుబొద్ది, కలిగొట్టు, కరువింద, చాగ,
ఏడాకులపొన్న, కానుక, వేము, చేదుపొట్ట, కాకర, తిప్పలీగె, వెలిచండ్ర, వస,
(వాకుడు) విప్పట్ల, మోడి, గజవిప్పలి, చిత్రమూలము, శుంఠి, అను నీయిరువదిద్రవ్య
ములలో నొక్కొకదానికషాయమునందు మ్రంగకాయవిత్తనముల చూర్ణమును కలిపి
లేహపాకవిధి ప్రకారము పేరుపేరుగ చేయనగును. (వైశేషిని యిరువదికషాయములలో
పేరుపేరుగ చేర్చి చేయబడిన ఫలవిప్పలీలేహయోగము లిరువదియగునని యెరుంగునది.)

❧ (౪౦) మ్రంగవిత్తులచే నుత్కారికా-మోదకయోగములుచేరి నలువది. ❧

మూ. ఫలవిప్పలీష్వేలాహరేణుకా శతపుష్పా కుస్తుమ్బురు తగరకుష్ఠ
త్వక్ చోరకమరువ కాగురుగుగ్గుల్వేలవాలుక శ్రీవేష్టకపరిపేలవ
మాంసీ శైలేయక స్థాణేయక సరలపారావత పద్యశోకరోహి
ణీనాం వింశతే రన్యతమస్య కషాయేణ సాధితోత్కారికా,
ఉత్కారికా కల్పేన, మోదకా వా మోదకకల్పేన, యథా
రోగదోషభక్తి ప్రయోజ్యా ఇతి సమానం పూర్వేణ 3౩

వ్యా. ఏలకులు, రేణుకలు, సదాప, కొతిమిరి(దనియాలు), గ్రంథితగరము, చెంగల్వ
కోష్ఠ, లవంగపువట్ట, కచోరములు, మరువము, అగరు, గుగ్గిలము, నూగుదోస (కూతురు
బుడమ), దేవదారుబంక, కైవర్తముస్తలు, జటాహంసి, శైలేయకమును గంధద్రవ్యము,
స్థాణేయక మనుగంధద్రవ్యములు (లేక పచ్చాకు), దేవదారు, ఎక్కుడుతీగె, అశోక,
రోహిణి (కటుకరోహిణి), అను నీయిరువదిద్రవ్యములలో నేలై ననొకద్రవ్యమునుచేర్చి
కషాయము కాచి, మ్రంగవిత్తులచూర్ణమును విష్టముగనుంచుకొని దానిచే నపూపముగజేసి
వైశేషిని కషాయముయొక్క యావిరియం దుడికించునది. (ఉదయేయత్కారిక) మరియు
మ్రంగకాయవిత్తులచూర్ణమును కుడుములుగజేసి వైశేషిని కషాయమునం దావిరిచే నుడి
కించునది. (ఇది మోదకము). వీనిని రోగమును దోషమును రోగియొక్కయిష్టమును
అనుసరించి యుపయోగించిన వసునములు చక్కగనగును. (ఈలేహ-ఉత్కారికా-
మోదకయోగములు “వింశతిర్వింశతిర్లేహమోదకోత్కారికాసుచ” అని సంగ్రహముగ
నిర్దేశింపబడును).

ఇచ్చట ఉత్కారికా-మోదకకల్పనావిధానము పాకశాస్త్రముచే నెరుంగుననుచు
వైజెప్పినరీతిగ మ్రంగవిత్తులను విలకులు మున్నగునిరుపదిద్రవ్యములలో నొక్కొకదానిని
కషాయమునం దుత్కారికలజేసిన యిరుపదియుత్కారికాయోగము లగును. అత్తైరంగు
ననే మోదకములును ఇరుపదియగును. ఈయోగములన్నియు కలిసి నలువది ఫలపిష్టమునను
పమనయోగము లగును.

(మరియు కషాయము నొకపాత్రలోబోసి వాసెనగట్టి యావాసెనలో బొమ్మ
పిష్టమునునిచి మూతమూసి యుడికించిన కషాయముయొక్క యావిరచే పక్వమగును.)

❖ (3-2) ఫలపిష్టశీతశుక్లీ-అపూపయోగములు చేరి ముప్పదిరెండు. ❖

మూ. ఫలపిష్టశీ స్వరసకషాయ భావితాని తిలశాలితణ్డుల పిష్టాని
తత్కషాయోపసర్జనాని శుక్లీకల్పేన వా శుక్లీలక్ష్మి, పూప
కల్పేన వా పూపాః ఇతి సమానం పూర్వేణ. 3 ర

వ్యా. మ్రంగకాయగింజల స్వరసమునందైనను కషాయమునందైనను నువ్వులను
వరిబియ్యమును భావనావిధి ప్రకారము భావనచేసి పిండిచేసి యాపిండిని ఆకషాయమునా
కలిసి పక్వముజేసి శుక్లీ (చక్రీలముల) కల్పప్రకారము చక్రీలములనైనను, అపూప
విధిననుసరించి యపూపములనైనను చేయునది. వీనిని పమనమునకై పై జెప్పిన విధి
ప్రకారము సేవించునది. (ఇచ్చట శుక్లీకల్పన మొకటియు, అపూపకల్పన మొకటియు
కలిసి ఫలపిష్టశీయోగములు రెండు చెప్పబడినవి).

❖ శుక్లీ-అపూపయోగములు. ❖

మూ. ఏతేనైవ చ కల్పేన సుముఖ-సురస-కులేరక-కాణ్డీర-కాకమాలక-
పర్ణాసక-క్షువక-ఫణిజ్జక-గృజ్జాన-కాసమర్ద-భృగ్గరాజానాం, పోశే
తుబాలికా కాలజ్మతక-దృడైరకాణాం చ అన్యతమస్య కషా
యేణ కారయేత్. 3 > 2

వ్యా. పైజెప్పబడిన కల్పముననుసరించి మ్రంగకాయగింజల కషాయకల్పములలో
భావనజేయబడిన నువ్వులను బియ్యమును పిండిచేసి యాపిండిని—పిష్టావాలు, తులసి,
తెల్లగగ్గెర, కాకర, నల్లగగ్గెర, గగ్గెర, క్షవకము (తుమ్మలగల్లించుచేట్లు), మరుచము,
వెల్లులి, కసివెండు, గుంటకలగర, కాకివెదురు, తెల్ల చెరుకు, నల్ల చెరుకు, సాధారణమైన
చెరుకు, అను నీవదులైదింటిని వేరువేరుగ కషాయముల సిద్ధముచేసికొని వానిలలో

నొక్కొకదానియందు (వైశేషిక సింహిని) కలిపి వైశేషికరీతిగ వదునైనశఘ్నలీయోగములనైనను, అపూర్వయోగములగునైనను కల్పించి వచనమునకై వైశేషికరీతి నుపయోగింపదగును. (ఇచ్చట మ్రంగగింజల కషాయమున భావనచేయబడిన నువ్వులు బియ్యము ఈరంటిసింహిని చేర్చి వైశేషికరీతిగ వదునైనశఘ్నలీయోగంబులును, వదునైన అపూర్వయోగంబులును ఏర్పడును. ఈమఘ్నదియోగములును వైశేషికరీతిగ శఘ్నలీఅపూర్వయోగములు రెండును కలిసి ముప్పదిరెండు వచనాషధయోగము లగును.) ఈయోగములు “శఘ్నలీఅపూర్వయోగోష్ఠికాః యోగాష్టాదశ షోడశ” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

—౨౭ (౧౦) కొన్ని వచనయోగములు. ౨౭—

మూ. తథా బదరషాడబ-రాగ-లేహ-మోదకోత్కారికా-తర్పణ - పానక-మాంసరస-యూష-మద్యానాం మదనఫలాన్యన్యతమేన ఉపసృజ్య, యథారోగదోషభక్తి దద్యాత్, తైస్సాధు వమతీతి. 3౬

వ్యా. రేగువండ్ల చేర్చి సిద్ధముచేయబడిన షాడబము, రాగము (పానకవిశేషము), లేహము, మోదకము, ఉత్కారిక, తర్పణము (నరుసిండిలో పెరుగును కలిపి చేయబడిన ద్రవపదార్థము), పానకము, మాంసరసము, యూషము, మద్యము, అను సీపదివిధములైన ద్రవములలో దేనియందైనను మ్రంగగింజలచూర్ణమును కలిపి, వచనమునకై యుపయోగింపదగును. వానిలో రోగియొక్కదోషమును రోగమును ఇష్టమును గమనించి తత్తదను కూలమైనదానియందు చేర్చి యుపయోగింపం దగును. అటు చేసినచో చక్కగ వచనము లగును. (ఇచ్చట షాడబ-రాగాదిలక్షణములు స్థలాంతరమున వివరింపబడినవి. మరియు వైశేషికరీతిగ వదిద్రవ్యములతో మ్రంగకాయవిత్తుల జేర్చి వేరువేరుగ కల్పించబడుయోగములు వదియగునని యెఱుంగునది) ఈవదియోగములును “దశాన్యే షాడబాద్యేభిః” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

—౨౮ మదనపర్యాయనామములు. ౨౮—

మూ. మదనః కరహాటశ్చ రాతః పిణ్డీతకః ఫలం,

శ్వసనశ్చేతి పర్యాయైః ఉచ్యతే తస్య కల్పనా.

32

వ్యా. మదనము, కరహాటము, రాతము, పిండితకము, ఫలము, శ్వసనము, అను సీపర్యాయపదములచే మ్రంగకాయ చెప్పబడును. కావున వానికల్పనాస్థలములయందు ఈపర్యాయపదములు చెప్పబడినయెడ మ్రంగకాయయని యెఱుంగునది.

చ-కల్ప-4

(ఈపర్యాయనామములు తంత్రమునందు విశేషముగ ప్రయోగింపబడునుకావున సుబోధమునకై యిచ్చట పర్యాయనామములు చెప్పబడినవి. ఇట్లెవ్వరు మున్నగువాని పర్యాయనామకథనము నితైరంగుననే యెరుంగునది).

— అధ్యాయవిషయసంగ్రహము. —

తత్ర శ్లోకాః.—

మూ. నవయోగాః కషాయేషు, మాత్రాస్వప్నై, పయోఘృతే,
పఞ్చ, ఏకః ఘాణితే, చూర్ణే, ఘేయే; వర్తిక్రియాసు షట్.
వింశతి ర్వింశతిర్లహ-మోదకో-త్కారికాసు చ,
శఘ్నలీపూపయోశ్చైతా యోగాఃషోడశ షోడశ. 3౯
దశాన్యే షాడబాద్యేషు, త్రయస్త్రింశదిదం శతమ్,
యోగానాం విధివద్దృష్టం ఫలకల్పే మహర్షిణా. ౪౦

వ్యా. మ్రుంగకాయవిత్తుతో కషాయరూపమైన యోగములు తొమ్మిది. మాత్రా యోగములెనిమిది, తీరయోగములునాల్గున, ఘృతయోగ మొకటియుచేరి యైదు. ఘాణిత మొకటి, చూర్ణ మొకటి, ప్రేయము (మూర్క్ఖనదగినది) ఒకటి, వర్తిక్రియలు ఆరు, లేహములు ఇరువది, మోదకము లిరువది, ఉత్కారికలిరువది; శఘ్నలీయోగములు పదు నారు, అపూపయోగములు పదునారు, షాడబాలయోగములు పది. ఇతైరంగున నివి యన్నియుచేరి మదనఫలకల్పముచే నైన పమనౌషధయోగములు నూటముప్పదిమూడు (133) ను ఈయధ్యాయమున మహర్షియగు నాత్రేయులచే నుపదేశింపబడినరీతి అగ్ని వేశులచే విధన్యక్తప్రకారము వివరింపబడినది. (ఇచ్చట చెప్పబడినయోగముల సంఖ్యా విభాగము అచ్చటచ్చట వ్యాఖ్యానముననే జూపబడినది.)

— అధ్యాయసమాప్తి. —

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరక ప్రతిసంస్కృతే దృఢబలసమ్మూరితే
కల్పస్థానే మదనకల్పో నామ ప్రథమోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇతైరంగున నగ్నివేశకృతంబును, చరక ప్రతిసంస్కృతంబును నగుచరక సంహితయను నాయుర్వేదతంత్రమున దృఢబలునిచే పూర్తిగావింపబడిన కల్పస్థానమున మదనకల్పమునది ప్రథమాధ్యాయము సంపూర్ణము.

ద్వితీయాధ్యాయము.

—౨౨ (౨) జీమాతకకల్పము. —

అవతరణిక:—మంగకాయనుబోలె జీమాతంబును (దేవతాడియు) వమన యోగములలో నిరపాయమైనది యగుటంజేసి ఫలకల్పానంతరము జీమాతకల్పము చెప్పబడును.—

మూ. అథాతో జీమాతకకల్పం వ్యాఖ్యాన్యాయః.

౧

ఇతి హ స్తాహ భగవానాశ్రేయః.

౨

వ్యా. ఫలకల్పమును జెప్పినపిదప జీమాతకల్పమును త్రికాలజ్ఞానసంపన్నుడగు నాశ్రేయు డుపదేశించినదానికి న్యూనాతిరేకము గాకుండునట్లు వివరించి చెప్పెద నని యర్థము.

జీమాతమును వమనయోగ్యోషధముగ కల్పించువిధానము జీమాతకల్పము. దాని నధికరించి చెప్పనట్టి యధ్యాయము జీమాతకల్పమగును. అట్టి యధ్యాయమును చెప్పెదనని యర్థము. తక్కినస్థలములయందును (ఇత్వోక్తకల్పము మున్నగుచోటను) ఇదేయర్థమని యెరుంగునది. మరియు వమనోషధములలో నిచ్చట వరుసగ జెప్పబడు మదన-జీమాతక-ఇత్వోక్త-ధామార్గ వ - వత్సక - కృతవేధనము లనునారిటిలో పూర్వ పూర్వము ఒకదానికన్న నొకటి నిరపాయమగుటంజేసి శ్రేష్ఠముగ నుండును. అట్టి శ్రేష్ఠ త్వమున తారతమ్యమునుబట్టియే మదన-జీమాతాదిక్రమముగ వరుసగ జెప్పబడినవి యని యెరుంగునది.

—౨౩ జీమాతకల్పమునం దాశ్రయము పర్యాయనామములు. —

మూ. కల్పం జీమాత కస్యేషం ఫలిపుష్పాశ్రయం శ్రౌణు,

గరాగరి చ వేణీ చ తథా స్యాద్దేవతాడకః.

3

వ్యా. వమనములకై దేవతాశియొక్క ఫలములను పుష్పములను ఆశ్రయించిన యోషధకల్పమును జెప్పెద వినుమని యర్థము. గరాగరి, వేణి, దేవతాడి, యనుపర్యాయ ములచే జీమాతము ఇచ్చట వ్యవహరింపబడును.

ఇచ్చట “ఫలిపుష్పాశ్రయం” అని చెప్పటచేత ఈకల్పమున వమనమునకై దేవతాడియొక్క ఫలములను పుష్పములను మాత్రము గ్రహింపనగుగాని ఆకులు కాడలు మున్నగువాని గ్రహింపదగదని తెలియదగును.

జీమూతమన డావరడంగి—ఇయ్యది చేదుగల్గియుండును. దీనిః
భావప్రకాశమున నిట్లు చెప్పబడినవి:—“దేవదాశీరసే తిక్తా కఫార్యశ్శోఫవే
నాశయేత్ వామసీతిక్తా జ్వరహిక్మాకృమిజ్వరాః.....వాతసుత్పరమ్”
నిది లశజాతిలో చేరినదనియు, దీనిపువ్వులు తెల్లగను పసుపురంగుగను ఎఱ్ఱ
మూడురకములగా నుండుననియు చిన్నపుచ్చకాయలంత కాయలు కల్గియుండ
తెలుగువ్యాఖ్యలో వివరించుచున్నది. అందు ఈకల్పమున పచ్చపువ్వులు కలది
దగును. చక్రపాణివ్యాఖ్యయందును “జీమూతకః పీతఘోషకః” అని చెప్పియుం

—❧ దేవదాశిగుణము. ౭౭ —

మూ. జీమూతకం త్రిదోషఘ్నం యథాస్వోషధకల్పితం,
ప్రయోక్తవ్యం జ్వరశ్వాసహిక్మాద్యేష్యామయేషు చ.

వ్యా. జీమూతకము (డావరడంగి) త్రిదోషహరము. వాతాదిదోషహర
నాషధములతో జేర్చియు, కల్పించియు నుపయోగించినచో నాయాది
హరించును. మరియు శ్వాసము, జ్వరము, ఎక్కిళ్లు మున్నగురోగములయందును
రోగముల హరించునాషధముల జేర్చి కల్పించి యుపయోగింపదగును.
ఆదిశబ్దముచేత నురస్సు నాశ్రయించి జనించు కాసము మున్నగురోగములును
బడును.)

—❧ (౬) దేవదాశీయోగములు ముప్పదితోమ్మిది, అందు ఊరయోగము లారు.

మూ. యథోక్తగుణయుక్తానాం దేశజానాం యథావిధి,
పయః పుష్పేఽస్య, నిర్వృత్తే (పయః పుష్పేషు నిర్వృత్తై
వేయా పయస్కృతా.
లోమశే ఊరసంతానం, దధ్యుత్తరమలోమశే,
శృతే పయసి దధ్యమ్లం జాతం హరితపాణ్డుః.
జీర్ణానాం చ సుశుష్కాణాం న్యస్తానాం భాజనే శుచౌ,
చూర్ణస్య పయసా శుక్తిం వాతపిత్తార్దితః విజేత్.

వ్యా. మదనకల్పమున సామాన్యముగ జెప్పబడిన గుణవీర్యదేశకాలాది సంక
విధ్యుక్తప్రకారము గ్రహింపబడి యథావిధిగ గ్రహించియుంచబడిన దేవదాశిః
పుష్పముల చేర్చికాచబడినపాలను; లేతపిండెలుగనుండు దేవదాశిఫలములజేర్చి కా

పాలచే సిద్ధముచేయబడిన యవాగువును; రోమములబోలిన నూగుతో కూడియుండు కాయలజేర్చి కాచబడినపాలవై మిగడను; నూగులేకయుండుకాయలజేర్చి పాలనుకాచి యాపాలతో సిద్ధముచేయబడిన పెరుగుపైయుండు మిగడను, పచ్చనిరంగును పాండు వర్ణంబునకల్గి చక్కగ ముదిరిన దేవదాళికాయలజేర్చి కాచబడినపాలతో సిద్ధమై పులిసిన పెరుగును; వసునమునకై త్రాగవలెను. మరియు చక్కగపండిన దేవదాళికాయలను చక్కగ నీడనెండించి యుక్తమైన పాత్రయందుంచి, మెత్తగ చూర్ణముచేసి అందు శుక్తిప్రమాణము (అర్థపలము) ఆవుపాలతో కలిపి వసునమునకై త్రాగవలెను. (ఇత్తైరంగున దేవదాళికి పాలతో కల్పనావిశేషరూపముగను, ఆలూడనరూపముగను, ఆరుక్షీరయోగములు చెప్పబడినవి. ఈభేదములనే “పట్ ఊరే” అని సంగ్రహమున చెప్పియున్నది.)

ఇచ్చట మదనకల్పమున “తత్ర దేశే సాధారణే జాంగలే వా.....స్థాపయేత్” (౧౨-౧౫-సూ.) అనుగ్రంథముచే జెప్పబడిన ఔషధగ్రహణకాలాదుల నెరుంగునది. కాలజాత్యాదిసంపత్తనుదానినే యెరుంగునది. మరియు “చృద్ధనీయమాతురం ద్వ్యహం త్ర్యహం వా...దోషనిర్వరణాచ్చ” (సూ.౨౧.౨౫) అనుగ్రంథముచే వసునసాధారణముగ జెప్పబడిన స్నేహస్వేదాదినియమముల నెరుంగునది.

—౨౨ (౧) సురామండముతో జీమూతకయోగమొకటి. ౨౨—

మూ. ఆసుత్య చ సురామణ్డే మృదిత్వా ప్రస్తుతం పిబేత్,
కఫజేఽరోచకే కానే పాణ్డరోగే సయత్క్షణి.

౮

వ్యా. చక్కగ పండిన దేవదాళిఫలములను విధిప్రకారము గ్రహించి చక్కగ నలియకొట్టి సుర యనుమద్యమున నునిచి పిసికి రాత్రియంతయు నునిచి మరుసటిదినమున చక్కగ తేరినయామద్యమును మాత్రము తేటగ గ్రహించి కఫముచే గల్గినయరోచకము నందును, కాసమునందును, పాండురోగమునందును, రాజయత్క్షమనందును రోగికి విద్యుక్త ప్రకారము త్రాగింపనగును. (ఇది యొకయోగము. “మదిరామణ్డే ఏకః” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడినది.)

ఇచ్చట విశేషనిర్దేశము లేదు కావున “ఫలం పర్యాగతం గ్రాహ్యం” అను సామాన్యపచనముచేత చక్కగ పండినదేవదాళిఫలమును గ్రహింపనగును. క్రిందజెప్పబడు యోగములందును ఫలమునే గ్రహింపవలెను.

—౨౩ (౧౨) దేవదాళికి కషాయముతోచేరిన కల్పనాయోగములు పండ్రెండు. ౨౩—

మూ. ద్వే చాపోథ్యాఽథవా త్రీణి గుడూచ్యా మధుకస్య వా,
(గుడూచ్యామలకస్య వా)

కోవిదారాదికానాం వా నిమ్బస్య కుటజస్య చ.

కషాయేష్వాసుతం పూర్వా తేనైవ విధినా విజేత్,

వ్యా. విధ్యుక్తముగ గ్రహింపబడిన దేవదాళిఫలములలో రెంటినైనను మూటి నైనను నలుగగొట్టి, తిప్పతీగ కషాయమునందైనను, అతిమధురకషాయమునందైనను, లేక మదనకల్పమున “కోవిదార” అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన ఎఱ్ఱని దేవకాంచనము, తెల్లని దేవకాంచనము, కడిమి, ప్రబ్బలి, దొండ, జనుము, సదాపుష్పి (సదాప), ఉత్తరేణి, అను నీయెనిమిదిటిలో నొకదానికషాయమునందైనను, వేపచెక్కకషాయమునందైనను, కొడిసెపాలపట్ట కషాయమునందైనను చేర్చి రాత్రియంతయు నానబెట్టి మరుసటిదినమున నాశితకషాయమును వడగట్టి మదనకల్పమున జెప్పబడిన విధి ప్రకారము వమనమునకై త్రాగవలెను.

ఇచ్చట తిప్పతీగ, అతిమధురము, దేవకాంచన మున్నగునవి యెనిమిది, పేము, కొడిసెపాల, అను నీపండ్రెండుద్రవ్యములచే వేరువేరుగ సిద్ధమైన కషాయములతో దేవదాళిఫలములకు వేరువేరుగ గల్పింపబడిన యోగములును పండ్రెండగును. ఈకషాయ యోగములే “ద్వాదశ చాపరే” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

మరియు మదనకల్పమున “కోవిదార-కర్బుదార - నీప-బిదుల-బిమ్బా-శణపుష్పి-సదాపుష్పి-ప్రత్యక్షుష్పి” అని నిర్దేశింపబడిన యెనిమిదికషాయద్రవ్యములును “కోవిదారాదికానాం వా” అనుపదముచే గ్రహింపబడును. “తే నైవ విధినా విజేత్” అను చోట కషాయాణామస్యతమేన వా...పాయయేత్” (అ. ౧. సూ. ౨౨) అని చెప్పబడిన పానవిధి నెరుంగునది.

— (౨) దేవదాళికి రేల మున్నగుకషాయముల నేడిటితో యోగములు. —

మూ. అథ వాఽఽరగ్వధాదీనాం సప్తానాం పూర్వవత్పిజేత్. ౧౦

ఏకైకస్య కషాయేణ పిత్తగ్నేష్వజ్వరాద్దితః,

వ్యా. మదనకల్పమున నిర్దేశింపబడిన రేల, కొడిసెపాల, పుల్లశెలగ, చిరుబొడ్డి, కలిగొట్టు, కురువింద, చాగ అను నీయేడుద్రవ్యములలో నొక్కొకదానిని చేర్చి వేరు వేరుగ కాచబడిన కషాయములలో నొక్కొకదానియందు దేవదాళిఫలకల్కమును చేర్చి వమనమునకై త్రాగవలెను. (ఏడువిధములైన కషాయములలో దేవదాళికి నేడుయోగము లగును. దీనినే సంగ్రహమున “సప్త చారగ్వధాదీనాం కషాయేణ” అని నిర్దేశించి యున్నది). ఈయోగమును పిత్తకఫజ్వరపీడితుడు త్రాగవలెను.

ఇచ్చట “అరగ్వధాదీనాం” అన్నచోట మదనకల్పమున “ఫలపిష్పలీనామార
గ్వధ-పుష్క- సాష్టదుకట్టక-పాతా-పాటలా-శార్ఙ్గిష్టా-మూర్వా” (అ. ౧. సూ. ౩౨)
అని నిర్దేశింపబడిన రేల మున్నగు కషాయద్రవ్యములేడును గ్రహింపవగును.

—౨౭ (౮) దేవదాళీఫలమాత్రాయోగము లెనిమిది. ౨౭—

మూ. మాత్రాస్పృశ్యః ఫలనచ్చాప్తే, కోలమాత్రాస్తు తాః మతాః ౧౧

వ్యా. మదనకల్పమున మ్రంగవిత్తుల నుద్దేశించి మాత్రాయోగము లెనిమిది చెప్ప
బడినవి; ఆవిధముగనే దేవదాళీఫలములకును ఎనిమిదివిధములగు గల్పింపవగును. అట్టి
మాత్రలను రేగుకాయపరిమాణముగ నిర్ణయించవలెను. (ఫలమాత్రాయోగమున కరకకాయ-
తానికాయ ఉసిరికకాయలంటేసి మాత్రల గల్పింపవలెనని చెప్పబడినది. ఇచ్చట అటు
గాక రేగుపండంటేసి మాత్రల కల్పింపవలెనని విశేషవిధి.)

ఈమాత్రాకల్పము మదనకల్పమున—“ఫలపిష్పలీనాం ద్వౌద్వౌ భాగౌ కోవిదా
రాదికషాయేణ.....తుల్యం వర్తయేత్” (అ-౧-సూ. ౨౬) అని చెప్పబడినది.
ఆకల్పము ననుసరించి యిచ్చట కల్పనము నిర్దేశింపవలెనని—దేవదాళీఫలములను గ్రహించి
మూడుభాగములగు విభజించి, అందు రెండుభాగములను ఎఱ్ఱదేవకాంచనము మున్నగు
నెనిమిదిద్రవ్యములలో నొకదానికషాయమున చేర్చి యిరువదియొకమార్లు భావన చేయుచు
నాకషాయమును వంచుకొని యందు దేవదాళీఫలముల మూడవభాగమును చేర్చి మెత్తగ
నూరి రేగుపండంటేసి మాత్రలచేసి, వైశిష్ట్య కషాయములలో నాల్గవలముల పరిమిత
మున కలిపి త్రాగునది. ఈమాత్రాయోగములను కషాయసంఖ్యనుబట్టి యెనిమిదియగును.
ఇయ్యది సంగ్రహమున “అష్టా చ వర్తిషు” అని నిర్దేశింపబడును.

—౨౮ (౯) దేవదాళికి పానసాధనస్వరసయోగములు నాల్గు. ౨౮—

మూ. జీవకర్షభక్షత్రూణాం శతావర్యా రసేన వా,

పిత్తశ్లేష్మజ్వరే దద్యాత్ వాతపిత్తజ్వరేఽథ వా.

౧౨

వ్యా. దేవదాళీఫలములను జీవకముయొక్కయు, ఋషభకముయొక్కయు, చెరకు
యొక్కయు, పిల్లిపీచరగడ్డలయొక్కయు రసములలో నెద్దానియందైన కలిపి పిత్తశ్లేష్మ
జ్వరమునందును, వాతపిత్తజ్వరమునందును వసునమునకై త్రాగింపవలెను. (త్రాగుటకు సౌక
ర్యముగ నుండుటకై వైశిష్ట్య నాల్గు రసములలో నెద్దానినైన ననుపానముగ గల్పించ
వలెనని భావము. ఇవియును నాల్గయోగములు. ఇది “జీవకాదిషు చత్వారః” అని
సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడినది.)

—ॐ (౧) దేవదాళీ-ఘృతయోగ మొకటి. ॐ—

మూ. తథా జీమూతకక్షీరాత్ సముత్పన్నం పచేత్ ఘృతం,

ఫలాదీనాం కషాయేణ శ్రేష్ఠం తద్వమనం తు తమ్. ౧౩

వ్యా. మరియు దేవదాళీఫలములనుచేర్చి కాచబడిన ఫాలనుండి తీయబడిన వెన్నను మ్రంగకాయవిత్తులు మున్నగువానికషాయమును చేర్చి ఘృతపాకవిధి ప్రకారము వక్ష్యము చేయబడిన ఘృతమును పానముచేసినచో నియ్యది యుత్తమమైన వమనౌషధమగును. (ఈఘృతయోగ మొక్కటి. ఇయ్యది “ఘృతం చైకం ప్రకీర్తితమ్” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును).

—ॐ అధ్యాయవిషయసంగ్రహము. ॐ—

మూ. షట్ క్షీరే, మదిరామద్ధే ఏకో, ద్వాదశ చాపరే,

సప్తచారగ్వధాదీనాం కషాయే, ఒష్ఠౌ చ వర్తిషు. ౧౪

జీవకాదిషు చత్వారః, ఘృతం చైకం ప్రకీర్తితం,

కల్పే జీమూతకానాం చ యోగాస్త్రింశన్న వాధికాః. ౧౫

వ్యా. ఈజీమూతకల్పమునందు దేవదాళికి సంబంధించి క్షీరయోగములారును, మధ్యయోగం బొకటియు, కషాయకల్పయోగములు పండ్రెండును, ఆరగ్వధాదికషాయ యోగము లేడును, వర్తి (మాత్రా) యోగము లెనిమిదియు, జీవకాదిస్వరసయోగములు నాలుగును, ఘృతయోగం బొకటియు చేరి దేవదాళివమనయోగము ముప్పదితొమ్మిది యాయధ్యాయమున చెప్పబడినవి. (వీనివివరమంతయు నాయాశ్లమలయందే పైనిచెప్ప బడినది.)

—ॐ అధ్యాయసమాప్తి. ॐ—

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసమ్పూరితే,

కల్పస్థానే, జీమూతకకల్పో నామ ద్వితీయోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇత్తైరంగున నగ్ని వేశకృతంబును, చరకప్రతిసంస్కృతంబును నగు చరక సంహితయను నాయు ర్వేదతంత్రమున దృఢబలసంపూరితకల్పస్థానమునందు జీమూతక కల్పముననది ద్వితీయాశ్వాసము సంచూర్ణము.

తృతీయాధ్యాయము.

— (3) ఇత్వాకుకల్పము. —

అవతరణిక:—పైయధ్యాయప్రారంభముననే యీకల్పములకుంగల పౌర్వాపర్య సంబంధము చెప్పబడినది. అట్టి సంబంధమునంజేసి క్రమప్రాప్తమైన యిత్వాకుకల్పము చెప్పబడును:—

మూ. అథాత ఇత్వాకుకల్పం వ్యాఖ్యాన్యాయః.

౧

ఇతి హ స్తాహ భగవానాశ్రేయః

౨

వ్యా. జీమూతకకల్పమును చెప్పినపిదప ఇత్వాకు(చేదుసార)ను పమనాషధముగ గల్పించువిధానమును దెల్పునధ్యాయమును ఆశ్రేయు లుపదేశించినదానికన్న న్యూనాతి రేకము కాకుండునట్లు వివరించెదనని యర్థము.

మూ. సిద్ధం వత్వామ్యథేత్వాకుకల్పం యేషాం ప్రశస్యతే,

వ్యా. ఇత్వాకుకల్పము వేని కుపయోగింపదగునో వానికెట్ల నీక్రింద వివరింపుచు సిద్ధకల్పమును చెప్పెదను.

— చేదుసార పర్యాయనామములు. —

మూ. లమ్బాఽథ కటుకాలాబూస్తుమ్బి పిణ్డాఫలా(లం) తథా.

3

ఇత్వాకుః ఫలినీ చైవ ప్రాచ్యతే తస్య కల్పనా,

వ్యా. లంబ, కటుకాలాబు, తుందీ, పిండాఫల, ఇత్వాకు, ఫలినీ, అనుపర్యాయ నామములచే చేదుసార దానికి సంబంధించిన కల్పనావసరమున పర్యాయపదములుగ వ్యవహరింపబడును.

— చేదుసారను పమనమునకై యుపయోగింపదగినవిషయములు. —

మూ. కాసశ్వాసవిషచ్ఛర్ది జ్వరారౌ కఫకర్మితే.

౪

ప్రతామ్యతి నరే చైవ వమనార్థం తదిష్యతే,

వ్యా. కాసము, శ్వాసము, విషము, వాంతి, జ్వరము, కఫముచే శరీరము కృశించుట, తమకశ్వాసము, అను నీవ్యాధులచే బాధితుడగువానికి పమనముచేయించుటకై చేదుసారకాయ మిగుల శ్రేష్ఠముగనుండును.

చ-కల్ప—5

❧ (౧) ఇత్వాకు(చేదుసార)కు సంబంధించిన
వమనయోగములు నలువదియైదు.
అందు ఊరయోగము లెనిమిది-అందు మొదటియోగము.

మూ. అపుష్పస్య ప్రవాళానాం ముష్టిం ప్రాదేశసమ్మితాం
క్షీరప్రస్థే శృతం దద్యాత్ పితౄద్రిక్తే కఫజ్వరే,

వ్యా. పుష్పించక (లేతదిగ) యుండు చేదుసారచెట్టుయొక్క
పిడికిలి నిండునంత గ్రహించి ప్రస్థపరిమితమైన అపుపాలలో నునిచి
గింతల జలమును చేర్చి పాలుమాత్రము మిగులునట్లు చుండకాచి యా
మైన కఫజ్వరమున వమనమునకై త్రాగింపవలెను (ఈవమనయోగము
స్నేహస్వేదాదివిధులు మదనకల్పమున సామాన్యముగ జెప్పబడినవి గ్రహించి
నిచ్చట “ముష్టిం ప్రాదేశసమ్మితం” అని చెప్పియుండుటవలన తంత్రములయ
మైన పలప్రమాణమగుముష్టిని గ్రహింపకయే చేలికిసంబంధించిన పిడికి
గ్రహింపవలెను.)

❧ (౪) ఇత్వాకుక్షీరయోగములు నాల్గు. ❧

మూ. పుష్పాదిషు చ చత్వారః క్షీరే జీమూతకే యథా.
యోగాః

వ్యా. మై జీమూతకకల్పమున. “వయః పుష్పే...మలోమశే”
చెప్పబడినప్రకారము చేదుసారకాయయొక్క పుష్పఫలముల జేర్చి క్షీర
సంస్కృత యవాగు-దధిమండములను నాల్గుక్షీరయోగముల గల్పించునది.

(చేదుసారపువ్వును చేర్చి కాచబడినక్షీర మొకటి, అట్టి పాలజేర్చి
బడిన యవాగువు రెండవది, నూగులోకూడి లేతగనుండు చేదుసారపిండలజే
పాల పైమిగడ మూడవది, నూగు లేకయుండు కాయల జేర్చి కాచబడిన
మైన పెరుగు పైమిగడ నాల్గవది. ఇత్యైరంగున పుష్ప-ఫలములచే సిద్ధముచే
యోగముల నాల్గిటిని చేదుసారకల్పమున నెరుంగునది).

❧ (౧) చేదుసారకు సురాయోగ మొకటి. ❧

మూ. హరితపాణ్డూనాం సురామణ్డేన వజ్రాః

వ్యా. హరితవర్ణంబులును పొండువర్ణంబులువైన చేదుసార కాయల
కల్పమున చెప్పబడిన సురాయోగప్రకారము (కాయలను నలుగగొట్టి న

రాత్రియంతయు నూరబెట్టి మరునాడుదయమున నాసురామద్యము వైతేటను మాత్రము గ్రహించి) ఇత్తుకవుతోను సురాయోగమును కల్పింపనగును. ఇది యైదవయోగము.

ఇచ్చట “అనుత్య చ సురామండే మృదిత్వా ప్రస్తుతం విజేత్” (౧-౨) అని జీమాతకకల్పమున జెప్పబడిన సురాయోగము నెరుంగునది. వైజెప్పిన పుష్ప-ఫలసిద్ధతీర యోగములు నాల్గును సురాయోగ మొకటియు చేరి యైదుయోగములును జీమాతకకల్ప విధిననుసరించిన యోగములని చెలుపుటకై యిచ్చట “షష్ఠమః” అని సిద్ధేశింపబడినది.

—౨౭ (౬) ఆరవక్షీరయోగములు. ౨—

మూ. ఫలస్వరసభాగం చ త్రిగుణక్షీరసాధితం.

2

ఉరఃస్థితే కఫే దద్యాత్ స్వరభేదే చ పీనసే,

వ్యా. చక్కగ పండిన చేదుసొరకాయలస్వరస మొకభాగమును, మూడుభాగములు ఆవుపాలను, (ఆవుపాలకు నాలుగింతలజలమును) చేర్చి (క్షీరావశిష్టముగ) షడ్వము చేయబడిన క్షీరమును కఫము ఉరస్థానమున చేరినప్పుడును, స్వరభేదమునందును, పీనసము నందును త్రాగవలెను (ఇచ్చట “క్షీరాత్తోయం చతుర్ధణం, క్షీరావశేషః కర్తవ్యః క్షీరపాకే త్వయం విధిః” అనుపరిభాష ననుసరించి చతుర్ధణజలమును జేర్చునగును. క్షీరపాక ఫలములయందెల్ల నీపరిభాష నెరుంగునది).

—౨౮ (౭) క్షీరయోగము ఏడవది. ౩—

మూ. జీర్ణే మథోన్మిధృతే క్షీరం ప్రక్షిపేత్తద్యదా దధి.

౩

జాతం స్యాత్ స కఫే కాసే శ్వాసే వమ్యాం చ తత్ప్రిభేత్,

వ్యా. చక్కగ పండిన చేదుసొరకాయలలో మధ్యముననుండు గుంజును తీసి ఆవు పాలను ఆబుట్టులో పోసి (తోడుపెట్టి) అయ్యది చక్కగ గడ్డగట్టి పేరినపిదప దానిని కఫముతో కూడిన శ్వాసకాసములయందును వాంతియందును త్రాగనగును.

ఇచ్చట “హృతమధ్యే ఫలే జీర్ణే స్థితం క్షీరం యదా దధి” అనుపాఠాంతరము ప్రాచీనముదితప్రతియందున్నది. ఈపాఠమే సుబోధము.

—౨౯ (౮) క్షీరయోగము ఎనిమిదవది. ౪—

మూ. అజాక్షీరేణ బీజాని భావయేత్ పాయయేత చ
(భావితాని ప్రయోజయేత్).

౪

విషగుల్లోదరగ్రాహిణ్యేషు స్థిపదేషు చ,

వ్యా. చేదుబీరవిత్తనములను మేకపాలతో భావన చేసి చూర్ణముచేసి (కల్కముచేసి) మేకపాలలో కలిపి విషములయందును గుల్మములయందును గ్రంథయందును, గండమాలయందును, స్థిపదముల (బోదకాలు) యందును త్రాగింపవలెను.

ఇతైరంగున చేదుసారకు సంబంధించినక్షీరయోగములు ఎనిమిదియు చెప్పబడిన దీనిని సంగ్రహమున “పయస్యష్టా” అని నిర్దేశించియున్నది.

—౨౨ (౨) చేదుసారకు మస్తు-తక్రయోగములు రెండు. ౨౨—

మూ. మస్తునా వా ఫలాన్తధ్యం పాణ్డుకుష్ఠవిషార్దితః. ౧౧

తేన తక్రం వివక్వం వా సక్షౌద్రలవణం పిబేత్,

వ్యా. చేదుసారవండునందలి గుంజును మిగడతో కలిపియైనను, ఆగుంజును కలిపకవ్వముచేయబడిన మజ్జిగనైనను లేనెచు లవణమును కలిపి త్రాగవలెను. ఈయోగము రెండిటిని పాండువులయందును కుష్ఠములయందును విషమునందును ఉపయోగించందగును (ఈరెండుయోగములను, పైజెప్పబడిన సురామండయోగమును చేర్చి మూడుయోగములగు సంగ్రహమునందు “సురా-మజ్జా-మస్తు-తక్రేషు చ త్రయః” అని నిర్దేశింపబడును.)

—౨౩ (౧) చేదుసారకుచేరిన ఘ్నేయయోగ మొకటి. ౨౩—

మూ. తుంబ్యాః ఫలరసైః శుష్కైః సప్తప్నైరవచూర్ణితం. ౧౧

ఛర్దయేన్ద్రాల్యమామ్రాయ గన్ధసమ్పత్సుభోచితః,

వ్యా. చేదుసారకాయలరసముచే దానియెండినపువ్వులచేతను భావనచేయబడిన పుష్పమాలికను సుగంధము నాఘ్రాణించెడియలవాటుగల సుకుమారుడు మూర్ఖునినచో వమనములగును. (సుగంధము నాఘ్రాణించు వాడుకగలవారు పైజెప్పినరీతిగ భావన చేయబడిన పువ్వుల మూర్ఖునినంతమాత్రమున నాదుర్గంధమును నహింపలేక వారికి వాంతియగునని భావము.)

—౨౪ (౩) చేదుసారకాయ మాంస-తైల-ఘృతయోగములు. ౨౪—

మూ. భక్షయేత్ఫలమధ్యం వా గుడేన పలలేన చ. ౧౨

ఇక్ష్వౌకుఫలతైలం వా, సిద్ధం వా పూర్వవత్ ఘృతమ్,

వ్యా. చేదుసారకాయ లోపలనుండుగుంజును బెల్లముతోనైనను మాంసముతోనైనను కలిపి యుపయోగించునది. లేక చేదుబీరకాయల కల్కమునుచేర్చి కాచబడిన

తైలమునైనను; జీమాతకకల్పమున జెప్పబడిన ఘృతయోగవిధిప్రకారము (దేవదాళికి బదులు చేదుసారకాయను చేర్చి కాచబడిన తీరమునుండి తీయబడినఘృతమును మ్రంగ కాయ మున్నగు వమనద్రవ్యములకషాయమును చేర్చి ఘృతపాకవిధిప్రకారము) పక్వముచేయబడిన ఘృతమునైనను వమనమునకై యుపయోగింపదగును. (ఇచ్చట ఇత్వాకువునకు మాంసముతో యోగమొకటియు, ఇత్వాకుతైలయోగ మొకటియు, ఘృత యోగ మొకటియు, చేరి మూడు యోగములు చెప్పబడినవి.)

— (౬) వర్ధమానఫలయోగము కషాయములతో నారు. —

మూ. పఞ్చాశద్దశవృద్ధాని ఫలాదీనాం యథోత్తరమ్. ౧౩
సిబేద్విమృద్య బీజాని కషాయేష్వాశతం పృథక్,

తా. చేదుసారవిత్తనములను ఏబదిమొదలు పదేసివంతున హెచ్చించుచు మదన కల్పమున జెప్పబడిన మ్రంగకాయ మున్నగుద్రవ్యములలో నొక్కొకదానికషాయము నందు కలిపి మద్దించి త్రాగునది. ఏబదింజలను మ్రంగకాయలకషాయమున కలిపి సేవించు నది. ఇది యొకయోగము. ఇత్తెరంగున సేబికి పైపైన పదేసి ఒక్కొక్కయోగమునకు హెచ్చించుచు, వేరువేరుగ యోగములవరుసగ నొక్కొక కషాయమునజేర్చుచున్నయెడ ఆరుయోగములగును. (మొదటియోగమున ఏబదింజలు అది మొదలు పదేసి హెచ్చించిన యెడ (౨) ఆరువది (౩) డెబ్బది, (౪) ఎనుబది, (౫) తొంబది, ౬ నూరువంతున ఆరు యోగములగునని భావము).

లేక మొదటియోగమున పదింజల జేర్చునది. తక్కినయోగములయందును పదేసి హెచ్చించుచు సేబియగునందాక యోగముల గల్పించునది. ఈపక్షమున మ్రంగ కాయ మున్నగువానికషాయము లారు అగును, కావున అట్టికషాయసంఖ్యనుబట్టి ఆరు యోగములగును. ఈరెండుమార్గములును చక్రపాణివ్యాఖ్యానమున జూపబడినవి. ఏపక్ష మునందైనను కషాయయోగము లారే యగును.

(వైరి చెప్పబడిన శ్రేయ-ఫల - తైల-ఘృత-ఫల-వర్ధమానకషాయయోగములు “శ్రేయం, సఫలం, తైలం, వర్ధమానాః, ఫలేషు షట్” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింప బడును).

— (౯) చేదుసారకు అతిమధురాదికషాయములతో యోగములు తొమ్మిది. —

మూ. యష్టాష్టాకోవిదారాద్యైః ముష్టిమస్తర్నఖం పితేత్. ౧౪

వ్యా. అతిమధురమును ఎఱ్ఱని దేవకాంచనము మున్నగు నెనిమిదిద్రవ్యములను పేరుపేరుగ కషాయముల జేసి, అందు పిడికెడు చేదుసారకాయగింజలచూర్ణమును కలిపి త్రాగనగును. (ఇచ్చట అతిమధురము దేవకాంచనము మున్నగు తొమ్మిదిద్రవ్యములచే పేరుపేరుగ సిద్ధములైన కషాయముల తొమ్మిదితోను చేదుసారవిత్తులచూర్ణమును కలిపి కల్పింపబడిన యోగములను తొమ్మిది యగునని యెరుంగునది.)

ఇచ్చట మదనకల్పమున తొలుత “యష్టిమధుకకషాయేణ, కోవిదార-కర్బుదార-సీప-బిదుల-బిమ్బ-శణపుష్పి - సదాపుష్పి - ప్రత్యక్షుష్పి కషాయాణామన్యతమేనవా... పాయయేత్” (క. అ. ౧) అని నిర్దేశింపబడిన కషాయములు తొమ్మిదియు “యష్ట్యై హ్వకోవిదారాద్యైః” అనుపదముచే గ్రహించునది. (ఈయోగములు తొమ్మిదియు “కషాయేషు నవాన్యే మధుకాదిషు” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును).

— (౮) చేదుసారప ర్తియోగము తెనిమిది. —

మూ. కషాయైః కోవిదారాద్యైః మాత్రాశ్చ (వర్తయః) ఫలవత్ స్మృతాః,

వ్యా. మదనకల్పమున “ఫలపిష్పలీనాం ద్వాద్వై భాగో కోవిదారాద్యైః త్రిస్సప్తకృత్యః.....పాయయేత్” (క. అ. ౧). అని మాత్రాయోగములు ఎనిమిది చెప్పబడినవి. ఆకల్పనమునే అనుసరించి చేదుసారవి త్తనములకును దేవకాంచనము మున్నగు నెనిమిదికషాయములతో మాత్రాయోగముల చేయునది. (ఈమాత్రాకల్పనము జీమాతకకల్పమునందును వివరింపబడినదికావున నచ్చట జూచునది. ఈయోగములు “అష్టా వ ర్తిక్రియాః” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.)

— (౯) చేదుసారలేహయోగములైదు. —

మూ. బిల్వమూలకషాయేణ తుమ్మిబీజాశ్శాలిం పచేత్. ౧౫

పూతస్యాస్య త్రయో భాగాః చతుర్థః షాణితస్య తు,

(పూతస్యాస్య త్రయో భాగాః త్రయస్త్రికటుకస్య చ.)

సఘృతో బీజభాగశ్చ పిష్టానర్ధాంశకాంస్తథా. ౧౬

(పిష్టాహ్వార్ధాంశకాస్తథా)

మహాజాలినిజీమాతకృతవేధనవత్సర్కా,

తం లేహం సాధయేద్ధర్వాక్ష ఘట్టయక్ మృదునాగ్నినా. ౧౭

యావత్స్యాత్తస్తుమత్తోయే పతితం తు న శీర్శతే,
తం లిహ్యన్తాత్రయా లేహం (కాలే) ప్రమథ్యాం చ పిబేదను.
కల్ప ఏహోఽగ్నిమన్దాదౌ చతుష్కే పృథగుచ్యతే,

వ్యా. చేదుసారవిత్తనములను ఒకఅంజలి (నాల్గుపలముల) పరిమితము నలుగగొట్టి దాని కెనిమిదింతలు బిల్వవేరుకషాయమునుజేర్చి నాల్గవపాలు(రెండుకుడవములమాత్రము) మిగులకాచి వడగట్టియుంచుకొనునది. ఈకషాయములు మూడుభాగములు, నాల్గవపాలు ఘాణితము (అర్ధపాకముగ కాచబడిన చెరకురసము), ఘృతము నాల్గవభాగము, చేదుసార కాయలచూర్ణంబును నాల్గవవంతు మహాజాలిని (పచ్చనిపువ్వులకల చేదుపుచ్చు), దేవదాళి, చేదుబీర, కొడినెపాల ఈనాల్గిటిగింజలు ప్రత్యేకముగ నొక్కొకటి యర్ధభాగము, ఈవిత్తనముల వైదింటిని మెత్తని చూర్ణముచేసి వైజెప్పినవానితో కూడజేర్చి మృద్వన్నిచే తీగలు సాగునట్లును జలమున వైచిన కరుగకుండునట్లుగను వక్రమగునంతకాలము వండునది. ఈలేహమును తగిన ప్రమాణముతో నేవించి వెంటనే ప్రమథ్యమను కషాయమును త్రాగవలెను.

ఈకల్పనిధి ప్రకారముగనే మహాపంచమూలములలో జేరిన తక్కిన కూరనెల్లివేళ్లు, దుండిగపువేళ్లు, గుమ్మడివేళ్లు, కలిగొట్టువేళ్లు, ఆను సీనాల్గిటిని వేరువేరుగ (వైజెప్పిన బిల్వకషాయమునుబోలె) నాల్గకషాయముల సిద్ధముచేసి అందు చేదుసారవిత్తులచే నాల్గవిధములగ లేహయోగములను చేయునది. ఇత్తైరంగుర మహాపంచమూలకషాయములతో చేదుసార లేహయోగములు ఐదుగ నగును. (ఇయ్యది సంగ్రహమున “లేహః పంచ” అని నిర్దేశింపబడును.)

ఇచ్చట ప్రమథ్యమన—అలిసారచికిత్సితమున “ఽప్పలీ నాగరం ధాన్యం—తిస్త్రః ప్రమథ్యా విహితాః” (చి. అ. ౧౯. శ్లో. ౨౫. ౨౬) అని చెప్పబడిన ప్రమథ్యముల గ్రహించునది.

❧ (౧) చేదుసారగింజలమంథయోగ మొకటి. ❧

మూ. సక్తుభిర్వా పిబేన్నం తుమ్బ్యాస్వరసభావితైః. ౧౯
కఫజేఽథ జ్వరే కాసే కణ్ఠరోగేష్వరోచకే,

వ్యా. బొరుగులను చేదుబీరకాయలస్వరసమున భావనచేసి వానిని సత్తుపిండిచే యాస్వరసముననే కలిపి త్రాగవలెను. దానిని కఫముచే కల్గిన జ్వరమునందును, కాసమునందును, కంఠరోగములయందును, అరోచకమునందును ఉపయోగింపందగును. (ఇది యొకయోగము.)

—౧౭ మాంసరసయోగ మొకటి. ౧—

మా. గుల్మే మేహే ప్రనేకే చ కల్కం మాంసరసైః విజేత్ . ౨౦
నరః సాధు వమత్వేవం న చ దౌర్బల్యమశ్నుతే,

వ్యా. గుల్మమునందును, ప్రమేహమునందును, నోట జొల్లుకారునపుడును, చేదు సారవిత్తుల కల్కమును మాంసరసముతోగూర్చి త్రాగినచో మనుజునకు దౌర్బల్యము లేక చక్కగ పనునము లగును. (ఈయోగములు రెండును “మన్థీరసస్తథా” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.)

—౧౮ అధ్యాయవిషయసంగ్రహము. ౧౮—

మా. పయస్యప్తే, సురామణ్డ-మస్తు-తక్రేషు చ త్రయః. ౨౧

ప్రేయం, సవలలం, తైలం, వర్ధమానాః ఫలేషు షట్,
ఘృతమేకం, కషాయేషు నవ అన్యే మధుకాదిషు. ౨౨

అప్టౌ వర్తిక్రియాః, లేహః షడ్భు, మన్థో, రసస్తథా,
(మన్థే, రసే తథా)

యోగాః షడ్భ్యోకుకల్పే తే (కల్పేఽస్తిక్) చత్వారింశచ్చ షడ్భుచ.
ఉక్తా మహర్షిణా సమ్యక్ ప్రజానాం హితకామ్యయా,

వ్యా. ఈయిష్టోకుకల్పమున చేదుసారకు సంబంధించి పాలతో నెనిమిదియోగం బులుచు, సురామండముతో నొకటియు, మస్తుయోగ మొకటియు, తక్రయోగం బొకటియు, ప్రేయ-మాంస-తైలయోగములు మూడును, మ్రంగకాయ మున్నగు ఆరుకషాయయోగములతో వర్ధమానయోగము లారును, ఘృతయోగం బొకటియు, మధుకాది ద్రవ్యకషాయములతో వేరువేరుయోగములు తొమ్మిదియు, శోవిదారాది ద్రవ్యకషాయములతో వర్తియోగము లెనిమిదియు, బిల్వాదిపంచమూలకషాయములతో వేరువేరుగ సిద్ధములైన లేహయోగము లైదును, మంధయోగం బొకటియు, మాంసరసయోగం బొకటియు కలిసి నలువదియైదు పనునయోగములు అన్ని వేశమహర్షిచే లోకమునకు హితమునుకోరి చెప్పబడినవి. (ఇచ్చట చందను ననుసరించి ఘృతము భిన్నక్రమముగ నిర్దేశింపబడినది.)

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసమ్పాదితే,
కల్పస్థానే ఇష్టోకుకల్పో నామ తృతీయోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇత్తెరంగున నగ్ని వేశకృతంబును, చరకప్రతిసంస్కృతంబును, నగు చరక సంహితయను నాయుచ్చేదితంత్రమునందలి దృఢబలసంపూరితమైన కల్పస్థానమున ఇష్టోకుకల్పముననుచి మూడవయధ్యాయము సంపూర్ణము.

చతుర్థాధ్యాయము.

—౧౧ (౪) ధామార్ద్రవకల్పము. ౧౧—

అవతరణిక:—వైశిష్టిన సంబంధక్రమానుసారముగ ఇత్యౌకుకల్పమును చెప్పిన పిదప ధామార్ద్రవకల్పము చెప్పబడును:—

మూ. అథాతో ధామార్ద్రవకల్పం వ్యాఖ్యాన్యాయః ౧

ఇతి హ స్తాహ భగవానాత్రేయః. ౨

వ్యా. ఇత్యౌకుకల్పమును జెప్పినపిదప ధామార్ద్రవమునకు సంబంధించిన పమనౌషధ కల్పనవిధానమును తెలుపునధ్యాయము వివరించి చెప్పబడును. (ధామార్ద్రవమున పెద్ద చేదుబీర).

—౧౧ ధామార్ద్రవ (పెద్దచేదుబీర) పర్యాయనామములు. ౧౧—

మూ. కర్కోటకీ కోఠఫలా (కటుఫలా) మహాజాలినిరేవ చ,

ధామార్ద్రవస్య పర్యాయాః రాజకోశాతకీ తథా. 3

వ్యా. కర్కోటకీ, కోఠఫల (కటుఫల), మహాజాలిని, రాజకోశాతకీ, అనునవి పెద్దచేదుబీరకు పర్యాయనామములు. (ఇచ్చట “ధామార్ద్రవః - కీతఘోషకః” అని చక్రపాణి వ్యాఖ్యానముచేసెను. ‘కావున పసుపురంగుపువ్వులుకల చేదుబీరను గ్రహింప నగును’).

—౧౧ పెద్దచేదుబీరచే పమనములజేయించదగిన రోగములు. ౧౧—

మూ. గరే గుల్మోదరే కాసే వాతే శ్లేష్మశయస్థితే,

కఫే చ కణ్ఠవక్త్రస్తే కఫసంక్లయజేషు చ. ౪

రోగేష్యేషు (తత్) ప్రయోజ్యం స్యాత్ స్థిరాశ్చ గురవశ్చ యే,

వ్యా. గరము (కృత్రిమవిషము, పెట్టుడుమందు) గల్తము, ఉదరము, కాసము, శ్లేష్మగుళయందును; కఫస్థానమున వాతము చేరినప్పుడును, కఫము కంఠమునందును చోటియందును చేరినప్పుడును, కఫసంచయముచే గల్గినవ్యాధులయందును, స్థిరములై గొప్పవిగనుండు వ్యాధులయందును పెద్దచేదుబీరను పమనమునకై యుపయోగింపనగును.

—౧౧ పెద్దచేదుబీరను పమనౌషధమునకై గ్రహింపదగినయంగములు. ౧౧—

మూ ఫలం పుష్పం ప్లవాళం చ విధినా తస్య సంహరేత్. ౫

చ-కల్ప—6

వ్యా. మైజెప్పబడిన పెద్దచేదుబీరయొక్క కాయలను, పువ్వులను, చిగుళ్లను, పమ నౌషధముకొరకు విధ్యుక్తప్రకారము సంగ్రహించవలెను. (ఇచ్చట మదనకల్పమున “తత్రయాని కాలజాతాని.....గృహీయాత్” (క. అ. ౧) అని చెప్పబడిన యోషధి గ్రహవిధి నెరుంగునది.)

❧ { (౯) ధామార్ద్రపముతో పమనౌషధయోగములు అరువది, } ❧
అందు పల్లవగుటికాయోగములు తొమ్మిది.

మూ. ప్రవాళస్వరసం శుష్కం కృతాశ్చ (కృత్వా చ) గుళికాః పృథక్,
కోవిదారాదిభిః పేయాః కషాయైః మధుకస్య చ. ౬

వ్యా. పెద్దచేదుబీర చిగుళ్లనుండి స్వరసము దీసి యెండించి యాస్వరసచూర్ణము అతిమధురము చేవకాంచనము మున్నగు తొమ్మిదిద్రవ్యముల పేరుపేరుగ నొక్కొకదాని కహాయములో చేనియించైనను పక్వముచేసి గుటికలుగ జేసి యాగుటికలను ఆకషాయము నందే చేర్చి త్రాగవలెను. కషాయములసంఖ్యనుబట్టి యాయోగములు తొమ్మిది యగును. (ఇయ్యది సంగ్రహమున “పల్లవే నవ” అని నిర్దేశించబడును).

మదనకల్పమున జెప్పబడిన మధుక-కోవిదారాదిద్రవ్యముల తొమ్మిదిటిని కషాయ ద్రవ్యముల గ్రహించునది.

❧ ధామార్ద్రపక్షీర-సురాయోగములు ఐదు. ❧

మూ. పుష్పాదిషు పయోయోగాః చత్వారః పశ్చాదామీ సురా,
పూర్వవత్

వ్యా. జీమూతకల్పమున “పయః పుష్పేఽస్య.....హరితపాణ్డుకే” (క. అ. ౨. శ్లో. ౬) అని చెప్పబడిన క్షీర-పేయా-మస్త-దధిమస్త యోగముల నాల్గిటి ననుసరించి నాల్గుక్షీరయోగములను; “ఆనుత్య చ సురామజ్ఞే మృదిత్వా ప్రస్తుతం పిబేత్” (క. అ. ౨. శ్లో. ౮.) అని చెప్పబడిన సురాయోగమును, ఈయైదుయోగములును ప్రకృతమున పెద్దచేదుబీరకు సంబంధించియు యోగములగల్పించునది. (ఈయైదుయోగములును సంగ్రహమున “చత్వారః క్షీర, ఏకస్సరాసవే” అని నిర్దేశించబడును.)

❧ (౯) చేదుబీరకు సంబంధించినకషాయయోగములు తొమ్మిది. ❧

మూ. జీర్ణశుష్కాణామతః కల్పః ప్రవక్ష్యతే.
మధుకస్య కషాయేణ భీజకణ్ఠోద్ధృతం ఫలమ్, ౭

సగుడం వ్యవితం రాత్రిం కోవిదారాదిభిస్తథా.

౮

దద్యాద్ధుత్తోదరాత్తేభ్యోయే చాప్యన్యే కఫామయాః,

వ్యా. చక్కగా పండి యెండిన పెద్దచేదుబీరకాయను తెచ్చి తొడిమవద్ద విత్తనములు నిలచియుండుభాగమున తెగకోసి అతిమధురముచేసిన కషాయమును అబ్బు నిండుకు పోసి, అందు బెల్లమునుకూడ నునిచి ఒకరాత్రియంతయు నుంచునది. మరుసటి యుదయమున నాకషాయమును విద్యుక్తప్రకారము త్రాగించవలయును. ఇత్తెరంగుననే మదనకల్పమున చెప్పబడిన దేవకాంచనము మొదలగు నేనిమిదికషాయములలో నొక్కొక్కదానిని వేరువేరుగ నుపయోగింపదగును. ఈకషాయయోగములను గుల్మములయందును, ఉదరములయందును, ఉదావర్తములందును, ఇతరములగు కఫవ్యాధులయందును నుపయోగింపదగును. (ఈకషాయయోగముల తొమ్మిదిటిని నధ్యాయాంతమున “జాత్యాః సౌమనసాయిన్యా” అని యుపక్రమించి చెప్పబడు పదునొకండుకషాయయోగములను చేర్చి ఇరువదికషాయయోగములను “కషాయే వింశతిః” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడినది.)

జతూకర్ణతంత్రమున నీయోగ మిట్లు చెప్పబడినది:—“ధామార్గవఫలేషు ఉదృత బీజమధ్యేషు సగుడోపితాః కోవిదారాదికషాయాః నవ.” ఈవాక్యమునుపట్టి చేదుబీరకాయ మూతి తెగకోసి అందుండి విత్తనములను, గుంజును, వెలికిండిసి యాబ్బుతో మధుకాదికషాయములను వేరువేరుగ జేర్చుచు బెల్లమును కూడ కలిపి రాత్రియంతయు నందుండించి మరుసటిదినము సేవింపవలయునని యర్థమగుచున్నది.

— (౧) చేదుబీర కన్నముతో యోగ మొకటి. —

మూ. దద్యాదన్నేన సంయుక్తం ఛర్దిహృద్రోగశాంతయే.

౯

వ్యా. చేదుబీరవిత్తులచూర్ణమును అన్నముతో కలిసి తిన్నను వాంతియగును. దీనిని వాంతియందును హృద్రోగమునందును నుపయోగింపదగును.

— (౧) ఆఘ్రియయోగం బొకటి. —

మూ. చూర్ణైర్వాఽప్యత్పలాదీని భావితాని ప్రభూతశః,

రసక్షీరయవాగ్వాదితృప్తో హ్రూత్వా వమేత్సుఖమ్.

౧౦

వ్యా. పెద్దచేదుబీరచూర్ణముచేతను, రసముచేతను, నల్లకలువ, తామరపువ్వు మొదలగుపుష్పములను పలుమారు భావనచేసి రోగికి మాంసరసమునైనను, క్షీరము యవాగూ మున్నగు నాహారములను తృప్తిగ భుజింపజేసి వైదేక్షినపుష్పలను ఆహూరింప

జేసిన సుఖముగ వసునములగును. (ఇది యొకయోగము) ఈరెండుయోగములను “అన్న ఓకస్తథా ఘేయే” అని సంగ్రహముగ నిర్దేశింపబడినది.

—౧౭ (౧౨) శకృద్రసయోగములు పండ్రెండు. ౧౭—

మూ. చూర్ణీకృతస్య వర్తిం వా కృత్వా బదరసంమితాం,
విసీయాంజలిమాత్రే తు పిబేద్గోఽశ్వశకృద్రసే. ౧౧

పృషతర్ఘ్యకురణ్ణాహ్వాగజోష్ట్రాశ్వతరావికే,
శ్వదంష్ట్రఖరఖణ్ణానాం చైవం పేయాత్ శకృద్రసే. ౧౨

వ్యా. చేదుబీరవిత్తులను చూర్ణముచేసి దానికహయముచే ఈచూర్ణమును కలిపి రేగుపండంత మాత్రను చేసి అవుపేడరసమునందైనను, గుట్టపులద్దెరసమునందైనను, నాల్గుపలముల పరిమితమున కలిపి త్రాగునది. ఇత్తైరంగుననే పొడలయిర్పి, దుప్పి, లేడి, యేనుగు, ఒంటె, కంచరగాడిచె, గొట్టె, లోడేలు, గాడిచె, ఖడ్గమృగము అను నీపది జంతువులయొక్క పేడ, రసమును, అవుపేడరసముతో కలుపుచు అందు వైజెప్పిన మాత్రను కలిపి త్రాగవలయును. ఇచ్చట గోవు మున్నగు పండ్రెండు జంతువులపేడ రసమును వేరువేరుగ నుపయోగించుటవలన నియ్యవి పండ్రెండు యోగములగును. (ఈయోగము “దశద్వై చ శకృద్రసే” అని సంగ్రహముగ నిర్దేశింపబడును.)

—౧౮ (౧౦) లేహయోగములు పది. ౧౮—

మూ. జీవకర్షభకౌ వీరామాత్మగుప్తాం శతావరీం,
కాకోలీం శ్రావణీం మేదాం మహామేదాం మధూలికామ్ ౧౩

ఏకైకశోఽభిసంచూర్ణ్య సహధామార్గవేణ తే,
శర్కరామధుసంయుక్తా లేహా హృద్దాహకాసినామ్. ౧౪
సుఖోదకానుపానాః స్యుః పిత్రోష్ఠసహితే కఫే,

వ్యా. జీవకము, ఋషభకము, ఊరకాకోలి, దూలగొండివిత్తులు, పిల్లిపీచరగడ్డ, కాకోళి, బోడతరము, మేద, మహామేద, చాగ అనుపదింటిలో దేనినైన నొకదానిని మెత్తని చూర్ణముగచేసి యాచూర్ణమునకు సమభాగముగ పెద్దచేదుబీరవిత్తనముల చూర్ణమును కలిపి లేహపాకమునకు కావలసినంత చక్కరను, లేనను కలిపి లేహపాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేయునది. ఇత్తైరంగున వైజెప్పిన పదిద్రవ్యములచూర్ణములలో నొక్కొక్కదానితో చేదుబీరచూర్ణమును కలుపుచు చేయబడినలేహయోగములు పది

యగును. ఈలేహమును పితృముయొక్క యుష్ణముతో కూడికఘమునందు సుఖోష్ణ మయిన జలము ననుపానముగ జేసికొని యుపయోగింపదగును. ఇయ్యది “దశలేహః” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

— ౨౭ (౧) యూషముతో కల్కయోగ మొకటి. —

మూ. ధాన్యతుమ్మరుయూషేణ కల్కః సర్వవిషాపహః. ౧౫

వ్యా. దనియాలును, తుంబురుగింజలను చేర్చి సిద్ధము చేయబడిన యూషమునందు చేదుబీరగింజల కల్కమును కలిపి త్రాగిన వమనములగును. వీరిచే విషములన్నియు నశించును. (ఇయ్యది ఒకయోగము. “కల్కే” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడినది.)

— ౨౮ (౧౧) పదునొకండుకషాయయోగములు. —

మూ. జాత్యాః సౌమనసాయీన్యా రజన్యాశ్చైరకస్య చ,
వృశ్చికస్య మహాత్సుద్రసహా హైమవతస్య చ. ౧౬
బిమ్బ్యాః పువర్నవాయా వా కాసమర్దస్య వా పృథక్,
ఏకం ధామార్లవం ద్వే వా కషాయే పరిమృద్య తు. ౧౭
పూతం మనోవికారేషు పిబేద్విమనము త్తవమ్,

వ్యా. జాడి, అడవి మొల్ల, పసుపుక-చోరములు, తెల్లగలిజేరు, అడవి వెసర, అడవి మినుము, వస, దొండ, యెఱ్ఱగలిజేరు, కసివెండ అను నీపదునొకండు ద్రవ్యములలో నొకదాని కషాయమును చేదుబీరకాయలను ఒకటియైనను, రెంటియైనను కలిపి పిసికి యాకషాయరసమును వడగట్టి మానసికవ్యాధులయందు వమనమునకై త్రాగించినయెడ చక్కగ వాంతియగును. ఇవి మిక్కిలి యుత్తమమైన కషాయయోగములు. ఇచ్చట జాడి మున్నగు పదునొకండుకషాయములలో చేదుబీరకాయలను వేరువేరుగ కల్పించు పదునొకండుయోగములుగ గల్పింపనగును.

— ౨౯ (౧) ఘృతయోగ మొకటి. —

మూ. తచ్ఛృతక్షీరజం సర్పిః సాధితం వా పలాదిభిః. ౧౮

వ్యా. చేదుబీరకాయలచూర్ణమును కలిపి కాచబడిన పాలనుండి తీసిన వెన్నయందు మ్రంగకాయ మున్నగు వమనద్రవ్యముల కషాయము దేనియైన నొకదానిని కలిపి ఘృత పాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేయబడిన ఘృతము నుపయోగించినను చక్కగ వమనము లగును.

❧ అధ్యాయవిషయసంగ్రహము. ❧

తత్ర శ్లోకాః—

మూ. పల్లవే నవ, చత్వారః క్షీరే, ఏకః సురానవే,
కషాయే వింశతిః, కల్కే, దశ ద్వా చ శకృద్రనే. ౧౯
అన్న ఏకః, తథా ఘ్నేయే, దశ లేహస్తథా ఘృతం,
కల్పే ధామార్ద్రవసోఽశ్విక్తాః పష్టిరోగైశ్చ మహర్షిణా. ౨౦

వ్యా. ఈ ధామార్ద్రవకల్పమున చిగుళ్లతో తొమ్మిదియోగంబులును, క్షీరయోగములు నాల్గును, సురామద్యముతో నొకయోగంబును, కషాయయోగములు ఇరువదియు, కల్కయోగం బొకటియు. శకృద్ర సయోగము పండ్రెండును, అన్నముతో యోగ మొకటియు, ఆ ఘ్నేయయోగం బొకటియు, పది లేహయోగంబులును, ఘృతయోగం బొకటియు, చేరి పెద్దచేడుబీరకాయకుచేరిన పమనయోగములు అరువది మునిపుంగవుడగు నగ్ని వేశునిచే నుపదేశింపబడినది.

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసంపూరితే
కల్పస్థానే ధామార్ద్రవకల్పో నామ చతుర్థోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇత్తైరంగున అగ్ని వేశకృతంబును, చరకప్రతిసంస్కృతంబునయున చరక సంహితయను నాయుర్వేదతంత్రమునందు దృఢబలసంపూరితమయిన కల్పస్థానమున ధామార్ద్రవకల్పమునది చతుర్థాధ్యాయము సమాప్తము.

పంచమాధ్యాయము.

❧ (౫) వత్సకకల్పము. ❧

అవతరణికః—వైనిసూచించిన సంబంధానుసారముగ ధామార్ద్రవకల్పమును జెప్పిన
పిదప వత్సకకల్పము చెప్పబడును:—

మూ. అథాతో వత్సకకల్పం వ్యాఖ్యాన్యాస్యామః. ౧
ఇతి హ స్తాహ భగవానాశ్రేయః. ౨

వ్యా. ధామార్ద్రవకల్పమును జెప్పినపిదప వత్సకకల్పమును (కొడినెపాలను వసు నౌషధయోగములుగ గల్పించువిధానములు దెల్పునధ్యాయమును) భగవానుడగు నాశ్రేయ్యు లుపదేశించినదానికి న్యూనాతిరేకము గాకుండునట్లు వివరించి చెప్పెద.

మూ. అథ వత్సకనామాని భేదం స్త్రీపుంసయోస్తథా,
కల్పం చాస్య ప్రవక్ష్యేమి విస్తరేణ యథాతథమ్.

3

వ్యా. వత్సక (కొడిసెపాల) మునకు సంబంధించిన పర్యాయనామములును, స్త్రీ పురుషభేదమును, వానికల్పమును ఈ క్రింద విస్తరముగ నాయాయోగానుగుణముగ జెప్పెద వినుము.

— వత్సక (కొడిసెపాల) పర్యాయనామములు. —

మూ. వత్సకః కుటజశ్శక్రః వృక్షకో గిరిమల్లికా,
బీజానీన్ద్రయవాస్తస్య తథోచ్యన్తే కలిజ్జకాః.

౪

వ్యా. వత్సకము, కుటజము, శక్రము, వృక్షకము, గిరిమల్లిక, అను నీనామములచే కొడిసెపాల చెప్పబడును. మరియు వానివిత్తనముల ఇంద్రయవములు, కలింగకములు, అని పర్యాయములచే తంత్రములలో జెప్పబడును.

— కొడిసెపాలలో స్త్రీపురుషభేదలక్షణములు. —

మూ. బృహత్ఫలః శ్వేతపుష్పః స్నిగ్ధపత్రః పుమాన్ భవేత్,
శ్యామా చారుణపుష్పా స్త్రీఫలబృన్దైః (పుష్పైః) తథాణుభిః.

వ్యా. పెద్దకాయలును, తెల్లనిపువ్వులును, స్నిగ్ధములైన యాకులును కల్గినది పురుషజాతితో జేరిన కొడిసెపాల యగును. శ్యామవర్ణంబైనను, అరుణవర్ణంబైన కల పుష్పములతోగూడి చిన్నవియగుపుష్పములును ఫలములును కల్గినది స్త్రీజాతియనియు చెరుంగునది.

ఇచ్చట కొడిసెపాలలో స్త్రీపురుషభేదములనుబట్టి గుణభేదమును ప్రయోగ భేదమును గానరావు. అయిన పైజెప్పిన లక్షణముల గ్రాహకులు సంశయించెదరని యయ్యది నివర్తించుటకు వస్తుభేదము లేదని దృఢపరచుటకు వానిభేదలక్షణములు మాత్ర ముపదేశింపబడినవి యని యెరుంగునది.

— కొడిసెపాలగుణాదులప్రాశస్త్యము. —

మూ. రక్తపిత్తకఫఘ్నస్తు సుకుమారేష్వనత్యయః,
హృద్రోగజ్వరవాతాశ్మక్ వీసర్వాదిషు శస్యతే.

౬

వ్యా. కొడిసెపాలవిత్తనములు రక్తపిత్తమును హరించును. మిక్కిలి సుకుమారులుగ నుండువారికి శ్రమమును కల్పించక పనిచేయును. వీనిని హృద్రోగము, జ్వరము, వాత రక్తము, విసర్పము మున్నగువ్యాధులయందు పయోగించుట చాల ప్రశస్తము.

—ॐ (౯) కొడిసెపాలకు కషాయములతో చేరినయోగములు తొమ్మిది. ॐ

మూ. కాలే ఫలాని సజ్జహ్య తయోశ్చష్కాణి సంక్షేపేత్,
తేషామస్తర్షణం ముష్టిం జర్జరీకృత్య భావయేత్. ౭
మధుకస్య కషాయేణ కోవిదారాదిభిస్తథా,
నిశి స్థితం విమృద్యైతత్ లవణక్షౌద్రసంయుతమ్. ౮
పిబేత్తద్వమనం శ్రేష్ఠం పిత్తశ్లేష్మనిబర్హణం,

వ్యా. మై పురుషభేదములచే రెండువిధములుగ జెప్పబడిన కొడిసెపాల చెట్టును చక్కగ పండి యెండినకాయలను యుక్తమైనకాలమున బోషధగ్రహణమున చెప్పబడిన విధి ప్రకారము గ్రహించి వానివిత్తనములను నలియగొట్టి అందు పిడికిలి పరిమాణమును గ్రహించి అతిమధురకషాయమునందైనను, కోవిదారాది (యెఱ్ఱజీవకాంచ నము మొదలగు సెనిమిదికషాయద్రవ్యములతో నొకదానియందైనను, నొకరాత్రి యందు నునిది భావనచేసి మరుసటినా డుదయమున చక్కగ పిసికి కషాయమును వడ గట్టుకొని యందు నైంధవలవణము తేసెను కలిపి విద్యుక్తప్రకారము త్రాగవలెను. ఈవసునయోగము పిత్తకఫములను చక్కగ హరించును. మిక్కిలి యుత్తమమయినది.

ఇచ్చట మదనకల్పమున చెప్పబడిన యష్టిమధుకకోవిదారాది భావనకషాయ ద్రవ్యముల తొమ్మిదిటిని గ్రహించి వేరువేరుగ కషాయయోగములచే తొమ్మిదియోగ ములుగ గల్పింపవగును. ఈయోగములు “కషాయైర్నవా” అని సంగ్రహముగ నిర్దేశింప బడును. మరియు “సర్వేషు తు మధునైస్థవం కఫవిలయనచ్చేదనార్థం వసుశేష విదధ్యాత్” (క. ఆ. ౧.) అనుసామాన్యవాక్యముచేతనే మధునైంధవములు చేర్పదగునని విధింప బడినను, ఇచ్చట మరల చెప్పటచేత నీరెంటిని ఈయోగమునందు విశేషముగ చేర్చవలెనని తెలిసెడిది.

—ॐ { (౮) కొడిసెపాలచూర్ణమునకు జీవకాదికషాయయోగములు ఐదును
నర్న పాదిజలముతోఁగూడిన యోగములు మూడు. } ॐ

మూ. అష్టాహం పయసార్జేన తేషాం చూర్ణాని భావయేత్. ౯
జీవకస్య కషాయేణ (జీమూతకీకషాయేణ) తతః పాణితలం పిబేత్,

ఫలజీమూతకేక్ష్వాకు జీవస్తీనాం పృథకో తథా.

౧౦

సర్వపాణాం మధూకానాం లవణస్యాథవాఽమృతానాం,

వ్యా. కొడిసెపాలవిత్తులచూర్ణమును బ్రేక్షేషుసాలయందును పనిమిదిదినములు భావన చేసి అందు పాణతలప్రమాణ(కాలువల)ము బోసుచున్నప్పుడు గమయమున కలిసి త్రాగునది. ఇత్తెరంగునకే మ్రంగులము, దేవదారి, పోసుసూర, మనుచాల అనునాల్లటియొక దేనికహయమునందైనను చేర్చి త్రాగునగును. (రసయోగములయొక్కములైనను) మరలయొక అచాలు, అతిమధురము, నైంధనలపణము అను సేవలు చేసితిమి. అప్పుడు దానిని బలమున కలిపి ఈసీటి యనుపానముక వైతేషిన కొడిసెపాలచూర్ణమును త్రాగునది. (ఇది చూడు యోగములు) ఈయెసిమిదియోగములును “చూర్ణశ్చ పంచైవైక సర్వైశ్చ త్రయై” అని సుగ్రహమున నిర్దేశింపబడినవి.

— (౧) కృశరముతో పోగుచేయుము. —

మూ. కృశరేణాథవా యుక్తం విదధ్యాస్వమనం భవతి.

౧౧

వ్యా. లేక వైతేషినచూర్ణమును కృశరమున కలిపి త్రాగుచున్నప్పుడు కృశ్రగ పదమన వగును. ఇప్పుడు కృశరమనః—విద్యమనా, పోసు, చేర్చి అందు ఉప్పును, అల్లిమును, ఇంగువను కలిపి నీళ్లు పోసి యందున పట్టుచున్నప్పులగును. అది పానము భావప్రకాశమున నిట్లున్నది.—“తండులాదాలనంమిత్ర లవణాద్ధి” అని పోసి, పానమునకు సర్వైశ్చ త్రయై కృశరాః కలిథా బుద్ధిః” (భా. ప్ర. భా. య. ప్ర. ౫. ప్థ. ౧.)

— అధ్యాయవిషయసంగ్రహము. —

తత్ర శ్లోకః—

మూ. కషాయైర్నవ, చూర్ణశ్చ పంచైవైక, సర్వైశ్చ త్రయై,

ఏకశ్చ కృశరాయాం స్యాత్, యోగం స్తేఽష్టైశ్చైవ స్మృతం. ౧౨

వ్యా. ఈవత్సరకల్పము కొడిసెపాలను చూర్ణించి రసయోగములు చేర్చి పోసు, చూర్ణయోగములు పడును, ఉచితముతో యోగములు ముడుచును, కృశరమున కలిపి యోగమును, కలిపి పడునెనిమిది పదనయోగములు నన్ని పాతల పానమును చేయును.

చ-రల్ప—7

—ॐ అధ్యాయసమాప్తి. ॐ—

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరక ప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసంపూరితే
కల్పస్థానే వత్సకకల్పో నామ పశ్చిమోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇత్యైతరంగున అగ్ని వేశకృతంబును చరక ప్రతిసంస్కృతంబును నైన చరక సంహితయను నాయు ర్వేదతంత్రమునందలి దృఢబలసంపూరితమైన కల్పస్థానమున వత్సక కల్పమనునది యైదవయధ్యాయము సంపూర్ణము.

షష్ఠాధ్యాయము.

—ॐ (౬) కృతవేధనకల్పము. ॐ—

అవతరణికః—తొలుత జెప్పిన సంబంధమునుబట్టి క్రమస్రావ్యమైన కృతవేధన కల్పము క్రింద వివరింపబడును:—

మూ. అథాతః కృతవేధనకల్పం వ్యాఖ్యాన్యాయః.

౧

ఇతి హ స్తాహ భగవానాశ్రేయః.

౨

వ్యా. వత్సకకల్పమును జెప్పినపిదప వమనకల్పములలో కడపటిదియగు కృత వేధనకల్పమును (చిన్న చేదుబీరకు సంబంధించిన వమనయోగకల్పనముల వివరించు నధ్యాయమును) భగవానుడగు నాశ్రేయు డుపదేశించినదానికి న్యూనాతిరేకము గాకుండునట్లు వివరించెదననియర్థము.

—ॐ కృతవేధనపర్యాయనామములు. ॐ—

మూ. కృతవేధననామాని కల్పం చాస్య నిబోధత,

త్వేడః కోశాతకీ చోక్తం (జాలీ) మృదజ్జఘలమేవ చ.

3

వ్యా. కృతవేధనము (చిన్న చేదుబీర) యొక్క పర్యాయనామంబులును, దానిచే వమనయోగముల గల్పించువిధంబును చెప్పెద వినుడు:—త్వేడ-కోశాతకీ-మృదంగఘల, ఆను పర్యాయనామములచే కృతవేధనము చెప్పబడును.

—ॐ కృతవేధనగుణాదులు. ॐ—

మూ. అత్యర్థకటుతీష్ణోష్ణం గాఢేష్విప్తం గదేషు చ,

కుష్ఠపాణ్డ్యామయస్థీహాశోఘగుల్మగరాదిషు.

౪

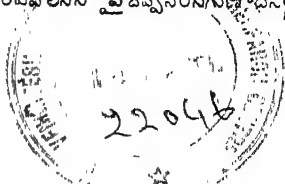
వ్యా. చిన్నచేదుబీరకాయ అధికమైన కటురసంబును, మిక్కిలి తీక్ష్ణోష్ణగుణంబులును కల్గియుండును. కృష్ణము, పాండురోగము, స్త్రీహవృద్ధి, శోఘము, గుల్మము, గరమనువిషము, ఇవి మున్నగు మిక్కిలి గాఢములై క్రూరములగు రోగములలో నుపయోగింపదగియుండును. (దీనిని జాలిని యనియు కొందరు చెప్పెదరు.)

[ఇచ్చట సీవిషయము నెరుంగునది:—ఈకల్పములయందు నాల్గవయధ్యాయమున ధామార్గవశబ్దమును ప్రధానముగ జేసియు, ఈయధ్యాయమున కృతవేధనశబ్దమును ప్రధానముగ జేసికొనియు వమనకల్పములు చెప్పబడినవి. ఈరెండుపదములచే బోధింపబడు ద్రవ్యములు రెండుగ నుండితీరవలెను. నిఘంటువులయందు వీనిరెంటికిని పర్యాయనామము కలిసియే యుండుటంజేసి వస్తుభేదమును గమనింప సంశయము కల్గుచున్నది.—భావప్రకాశమున “మహాఞ్శాతకీ, రాజఞ్శాతకీ” యని రెండుభేదముల జూపుచు వీనిపర్యాయనామములరెంటియందును ధామార్గవపదమును చెప్పిరి, కాని రెండవదాని పర్యాయములలో మాత్రము కృతవేధనపదము కానవచ్చును. మరియు నివి రెండును బీరకాయలజాలిలో చేరినదని యాంధ్రవ్యాఖ్యానముచే దెలిసెడిది. అందును పర్యాయపదములలో మహాఞ్శాతకీ, ఞ్శాతకీ, అను రెండుపదములచేత, పెద్దది, చిన్నది, అని యీరెంటికిని భేదము కల్పింపదగియున్నది.

ఈతంత్రకారుడును ధామార్గవపర్యాయములయందు “మహాజాలినిరేవ చ..... రాజఞ్శాతకీ తదా” అని చెప్పిరి. ఈపదములచే పెద్దబీర ధామార్గవపదనాచ్యమని చెప్పదగియున్నది. కృతవేధనపర్యాయములయందు “క్షేదః ఞ్శాతకీ జాలీ” అని ఞ్శాతకీ, జాలీ, అనుపదముల నిరుపపదములుగ జెప్పియుండుటచేత, చిన్నబీర కృతవేధనపదనాచ్యమని దృఢమగుచున్నది.

మరియు కృతవేధనగుణముల చెప్పనపుడు “అత్యర్థకటుతీక్ష్ణోష్ణం గాఢష్విప్తం” అని చెప్పటచేత నిది మిక్కిలి అధికమైన కటురసంబును తీక్ష్ణోష్ణగుణంబులు కల్గినదియు మిక్కిలి యుత్కృతావస్థనుండు కుష్ఠాదులయం దుపయోగింపదగినదనియు తెలిసెడిది. దీనిని పరికించినచో ధామార్గవము దీనికన్న తక్కువగ కటురసతీక్ష్ణోష్ణముల గల్గియుండుననియు, కుష్ఠాదుల సామాన్యవస్థయం దుపయోగింపదగినదనియు నూహింపదగియున్నది. దీనింబట్టి చూడ ధామార్గవము పెద్దచేదుబీర చిన్నదానికన్న మృదువమనకరంబని తేలినది.

మరియు అట్టి రెండువిధములైన బీరలలోను మధుర-కటు, భేదములు కల్గియుండును. అందు వమనయోగములకు చేదుబీరనే గ్రహింపబడెనని వైశిష్టినరసగుణాదిసర్గయముచే తెలిసెడిది.

❧ { చిన్న చేదుబీరకు సంబంధించినకవనయోగము లరువది. } ❧
(గీ) అందు క్షీరాదియోగము లైదు.

మూ. క్షీరాదికుసుమాదీనాం, సురా చైతేషు పూర్వసత్.

వ్యా. చిన్న చేదుబీరపువ్వుల చేర్చి కాచబడిన క్షీరయోగమును, కాయల చేర్చి కాచబడిన పాలను చేర్చి సిద్ధముచేయబడిన పేయాయోగమును, క్షీరసంతాదికాయోగమును, సురాయోగమును, దధ్యుత్తర-దధ్యుష్ణయోగములను, ఈయైదిటిని జీమాతకకల్ప విధానము ననుసరించి కల్పించవగును.

ఇచ్చట జీమాతకల్పమున “పయః పుష్పేఽస్య నిర్వృత్తే...హరితపాణ్డుకే” (క. అ. ౨-శ్లో. ౬) అని చెప్పబడిన క్షీరాదియోగముల నాల్గిటిని, “ఆసుత్యాచ సురా మ్మణ్డే వృదిత్వా ప్రస్తుతం పిబేత్” అని చెప్పబడిన సురాయోగ మొకటిని యెరుంగు నది. దీనివివరణ మచ్చటనే చూచువది. ఈయైదుయోగములును “క్షీరే ద్వా ద్వా, సురా చైకా” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

❧ (F) చిన్న చేదుబీరకు కషాయములతో యోగములు తొమ్మిది. ❧

మూ. సుశుష్కాణాం తు జీర్ణానాం

(బీజానాం) ఏకం ద్వే వాయథాబలమ్. గీ

కషాయైర్తద్ధు కాదీనాం నవభిః ఫలవత్పిబేత్,

వ్యా. చక్కగ పండి యెండిన చిన్న చేదుబీరకాయలనుండి విత్తనముల గ్రహించి అందు రోగియొక్క బలానుసారముగ నొకటిపైనను రెంటిపైనను మదనకల్పమున జెప్పబడిన మధుక-కోవిదారాదిద్రవ్యములచే వేరువేరుగ సిద్ధముచేయబడిన కషాయములలో నొకదానియందుచేర్చి రాత్రియంతయు భావన చేసి యుదయమున మదనకల్పమున జెప్పబడిన విధాన ప్రకారము త్రాగవలెను. (ఈకషాయములతో యోగములు తొమ్మిది.)

❧ (F) లేహయోగములు తొమ్మిది. ❧

మూ. క్వాథయిత్వా ఫలం తస్య పూత్వా లేహం నిధాపయేత్. ౬

(క్వాథయిత్వా రసం తం చ కృత్వా

(రసం తస్య పక్త్వా) లేహం నిధాపయేత్)

కృతవేధనకల్కాంశం ఫలాద్యర్థాంశసంయుతం,

వ్యా. చిన్నచేదుబీరకాయగింజలను చూర్ణముచేసి యాచూర్ణ మొకభాగంబును, మ్రంగకాయ మున్నగు వమనద్రవ్యము లారిటిలో నొకదానిచూర్ణము అర్థభాగంబును, వైశెప్పబడిన అతిమధురము దేవకాంచనము మున్నగు తొమ్మిది ద్రవ్యములచే పేరుపేరుగ సిద్ధములైన కషాయములలో నొకదానియందు చేర్చి, లేహపాకమునకు కావలసినంత చక్కెరపాకమును తేనెను కలిపి, లేహపాక ప్రకారము పక్వముచేయునది. (ఈలేహ యోగములను తొమ్మిదికషాయములతో పేరుపేరుగ గల్పించుటంజేసి తొమ్మిది యగును).

ఈలేహయోగముల తొమ్మిదిటిని “ఫలపిప్పలీనాం...అన్యతమకషాయేణ సిద్ధో లేహః” (క. అ. ౧. సూత్రము. 33) అని మదనకల్పమున జెప్పబడిన కల్పనము ననుసరించి కల్పించవగును. మరియు నీలేహయోగములు తొమ్మిదియు సంగ్రహమున జెప్పి యుండుటలేదు; కాని పర్తిక్రియానంతరము ‘లేహ౨ష్టా’ అని యెనిమిదిలేహయోగములు నిర్దేశింపబడినవి. ఆవరుస ననుసరించి “కోశాతకాని పక్వాని...కల్పయేత్సృగ్గళ” అని యెనిమిదియోగములను తంత్రకారులు చెప్పియున్నారు. కావున నిచ్చట “క్వాథ యిత్యా” అని చెప్పిన గ్రంథము అనార్థమని కొందరు చెప్పెదరు. జతుకర్ణతంత్రమున—“తత్ర బీర్ణబీజానాం మదనఫలపత్ కషాయై ర్లేహః భవంతి నవ” అని యీ తొమ్మిది లేహయోగములు చెప్పబడినవి. ఈజతుకర్ణతంత్రమును ప్రమాణముగజేసి చక్రపాణివ్యాఖ్యలో “తచ్చ సంగతార్థం” అని స్వసిద్ధాంతమును వ్రాసిరి.

—౨౩ (౧3) పదిమూడుకషాయయోగములు. —

మూ. పృథక్చూరగ్వథాదీనాం త్రయోదశభిరాసుతమ్.

2

వ్యా. రేల-కోడినె పాలచిత్తులు మున్నగు పదిమూడుద్రవ్యముల పేరుపేరు కషాయములలో నొక్కొక దానియందు చిన్నచేదుబీరచిత్తనముల చూర్ణమును కలిపి రాత్రి యంతయు భోజన చేసి మరునాడుపయమున పడగట్టి త్రాగవలెను. పదిమూడుకషాయములలో పేరుపేరుగ నుపయోగించుటంజేసి యీకషాయయోగములను పదిమూడగును.

ఇచ్చట—“మదనకల్పమున ఫలపిప్పలీనామారగ్వధ-వృక్షక-స్వాదుకణ్డక-పాతా-సాటా-శార్దూల-మూల-వింశత్య-సప్తవర్ణ-సక్తమల-విచుమర్ద-వటోల-సుషవీ - గుడూచీ” అని నిర్దేశింపబడిన పదిమూడు కషాయద్రవ్యములను గ్రహించునది. ఈకషాయయోగములు పదిమూడును వైశెప్పబడిన తొమ్మిదియు కలిపి యిరువదిరెండు కషాయయోగములగును. ఈయోగములు “క్వాథా ద్వావింశతిస్తథా” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

—౧౦ (౧౦) పిచ్చాయోగములు పది. —

మూ. శాల్తలీమూలచూర్ణానాం (వృంతానాం) పిచ్చాభిర్ద్రవభిస్తథా,

ప్ర్యా. బూరుగపట్ట చూర్ణమునైనను పువ్వులకాడలనైనను పిచ్చావిధానప్రకారము రసము దీసి యారసమునందు చేదుబీరకాయల చూర్ణమును కలిపి త్రాగవలెను. ఇత్తెరంగన విమానస్థానమున జెప్పబడిన శాల్తల్యాదిద్రవ్యముల పదిటిని వేరువేరుగ గల్పించి వానితో వేరువేరుగ చిన్నచేదుబీరకాయలచూర్ణమును కలిపి యుపయోగించుటచే పది యోగము లగును.

ఇచ్చట 'శాల్తలీమూల' అనుచోట మూలశబ్దము అధివాచకము. "శాల్తలీ, మూలం (ఆచిక) యేషాం లే-శాల్తలీమూలాః" అను విగ్రహముచే శాల్తలీ మున్నగు పదిద్రవ్యము లని యర్థమగును. అయ్యవి విమానస్థానమందలి రోగభిషగ్నిత్యమున నిట్లు నిర్దేశింపబడి నవి- "శాల్తలీ-శాల్తలిక-భద్ర-ప్ర-జ్యేష్ఠ-ప-హ్య-పా-ది-క-బ-ద్ధ-ల-క-ధ-న్వ-న-రా-జ-ద-న-ఉ-ప-చి-త్రా-గో-పీ..." (వి. అ. ర. సూ. ౧౭౩) బూరుగ, శాల్తలిక (బూరుగలో భేదము), పెద్ద గుమ్మడి, సన్నరావ్వము, దుంపబచ్చలి, విరిగి, తడచెట్టు, మొరళిచెట్టు, నేపాళము, సుగంధ పాల అనునవి పదియు పైవాక్యముచే జెప్పబడినవి. ఈపదిటిలో నేదైన నొకదానియొక్క పచ్చిపట్టనైనను, పువ్వులనైనను గ్రహించి నలుగగొట్టి పచ్చియాకులనైనను దర్శలనైనను దానికి జుట్టి పొట్టము గట్టి వైన నల్లనిమట్టి కవచమిచ్చి పూసి పిడుకలలో పుటముపెట్టు నది. ఆమృత్తిక యెండినసమయమున దాని గ్రహించి లోపలియకాషధమును రోట దంచి యందుండి రసమును పిండునది. ఇది పిచ్చావిధానము. ఈస్వరసమున చేదుబీరవత్తనముల చూర్ణము కలిపి యుపయోగింపవలెనని వైమూలమునకు అర్థము.

ఈపిచ్చావిధానము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:— "పరివేష్ట్య కుతై రాదైః ఆర్ద్రావృస్తాని శాల్తలే, కృష్ణమృత్తికయాఽఽలిప్య స్వేదయత్ గోమయా గ్నినా. సుశుష్కం మృత్తికాం జ్ఞాత్వా తాని వృస్తాని శాల్తలే.....మృద్నియా దాపాఢ్యోలూఖలే తతః" ఇదియే పుటపాకవిధి యగును.

(ఈపిచ్చాయోగములు పదియు "దశ పిచ్చాః" అని సంగ్రహమున నిర్దేశింప బడును.)

—౧౧ ఆరు వర్తిక్రియాయోగములు, ఒక ఘృతయోగము. —

మూ. వర్తిక్రియాః షట్ ఫలవత్, ఫలాదీనాం ఘృతం తథా.

౮

వ్యా. మ్రంగకాయ నుద్దేశించి మదనకల్పమున చెప్పబడినరీతిగ చిన్నచేదుబీరకు వర్తిక్రియాయోగము లారును కల్పించునది. మరియు చేదుబీరగింజలజేర్చి పక్వముచేయ బడిన తీరమునుండి తీయబడిన పెన్నలో మ్రంగకాయ మున్నగు నారుద్రవ్యములకల్పములను, ఆయారిటిని వేర్చి సిద్ధముచేయబడిన కషాయమునుజేర్చి ఘృతపాకవిధిప్రకారము ఘృతమును పక్వము చేయవలెను. (ఇది యొక యోగము. ఈఘృతయోగమును సర్వీయ లారును “ఘృతం చైకం, వర్తిక్రియాష్టత్” అని విషయసంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.)

వర్తిక్రియావిధానము—మదనకల్పమున—“ఫలపిష్పలీచార్థాని పూర్వవత్ ఫలాదీనామన్యతమకషాయపరిస్రుతాని వర్తిక్రియాః ఫలాదికషాయోపసర్జనాః పేయాః” (క. అ. ౧. సూ. 3౧) అని నిర్దేశింపబడినప్రకారము ప్రకృతమున చిన్నచేదుబీరకాయగింజలచూర్ణమును వమనద్రవ్యములుగ జెప్పబడిన మ్రంగకాయ దేవదాళి మున్నగు నారుద్రవ్యములచే సిద్ధములైన యూరుకషాయములలో నొకదానియందు భావనజేసి యాకషాయమున చూర్ణమును కలిపి లేహపాకవిధిప్రకారము మరల పక్వము చేసి వర్తుల చేయవలెను. మ్రంగకాయ మున్నగు నారుద్రవ్యములకషాయములలో పేరుపేరుగ గల్పించుటంజేసి యారువర్తియోగము లగును.

మరియు “ఫలపిష్పలీశృతతీరలో” అని మదనకల్పమున చెప్పబడిన ఘృతవిధానము నెరుంగునది.

మూ. ఖోశాతకాని పచ్చాశ్శతో కోవిదారరసే పచేత్,
తం కషాయం ఫలాదీనాం కల్లైక్లగ్ధేహం పునః పచేత్. ౯
త్యేష్యత్యత్ర భాగస్సాశ్శో శేషాణ్యర్థాంశకాని తు,
కషాణ్యైః కోవిదారాద్యైః ఏవం తత్కల్పయేత్పృథక్. ౧౦
(కషాణ్యైః కోవిదారాద్యైః అష్టాభిస్తం పృథక్ పిచేత్.)

వ్యా. చిన్నచేదుబీరకాయనిత్తును వీరిని ఎట్లుదేవకాంచనముచే సిద్ధమైనకషాయమున చేర్చి కాచవలెను. ఆకషాయమును గ్రహించి, అందు మ్రంగకాయ మున్నగు వమనద్రవ్యముల నారిటిని పేరుపేరుగ సర్ధాంశముగను, చిన్నచేదుబీరవిత్తుల నొకభాగము గను కల్పముచేసి కలిపి లేహపాకవిధిప్రకారము మరల పక్వముచేయునది. ఇత్తెరుగున దేవకాంచనము తెల్లదేవకాంచనము మున్నగు సెనిమిదిద్రవ్యముల పేరుపేరు కషాయములలో సెనిమిదిలేహయోగముల గల్పించునది. అట్టియెడ నేకషాయమున లేహము పక్వముచేయుదురో ఆకషాయమునే అనుపానముగజేసి త్రాగవలెను.

ఇచ్చట కాలుభాగము కషాయమున కషాయమునకు నాల్గిత (ఒకభాగము) చేదుబీరగింజలచూర్ణమును ఆచూర్ణములూ నర్థభాగము తక్కిన మ్రంగకాయ మున్నగు నాచుకల్కద్రవ్యములను (ప్రత్యేకము అర్థభాగమువంతునను) కల్పించవలెను. కోవిదా రాదిద్రవ్యముల సెనిమిడిటిని మదనకల్పమున జెప్పబడినవాని నెరుంగునది. (ఈలేహ యోగములు 'లేహేఽష్టా' అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.)

— (2) చేదుబీరకు మాంసరసయోగము లేడు. —

మూ. కషాయేషు ఫలాదీనా మానూషం శిశితం పృథక్,
కోశాతక్యాయ సమం పక్త్యా రసం సలవణం పిబేత్. ౧౧
ఫలాది విప్పలీయుక్తం తద్వత్ క్షేడరసం పిబేత్,

వ్యా. మ్రంగకాయగింజలు దేవదాళి మున్నగు నేడు వమనద్రవ్యముల పేరుపేరు కషాయములయందు ఆనూపమాంసమును, చిన్న చేదుబీరకాయవిత్తులను సమభాగములుగ గూర్చి పక్వముచేసి, అందు నైంధవలవణమును మితముగ జేర్చి త్రాగనగును. (మ్రంగ కాయ మున్నగునారిటికషాయములూ పేరుపేరుగ గల్పించుటంజేసి యిది ఆరుయోగములు.)

మరియు చిన్న చేదుబీరగింజలను కషాయముచేసి, అందు మ్రంగకాయగింజలు మున్నగు నారుద్రవ్యముల సమదాయము చూర్ణమును ఆనూపమాంసమును సమభాగములుగ గూర్చి పక్వముచేసి, యామాంసరసమున లవణమును కలిపి త్రాగవలెను. ఇది యొకయోగము. ఇత్తెరంగున చిన్న చేదుబీరవిత్తులకు జేరిన మాంసరసయోగములూ విడగును. (ఇవి "సప్త మాంసే చ" అని నిర్దేశింపబడును.)

— (౧) ఇక్షురసయోగ మొకటి. —

మూ. క్షేడం కాసీ పిబేత్సిద్ధం మిశ్రమిత్తురసే చ. ౧౨

వ్యా. చిన్న చేదుబీరగింజల చూర్ణమును చెరకురసమున కలిపి పక్వముచేసి కాసమున త్రాగవలెను. జఠూకర్ణతంత్రమున "క్షేడ మిత్తురసే శృతం" అని చెప్పియుండుటవలన (ఇచ్చట 'సిద్ధం' అనుపదమునకు పక్వముచేయబడినదని యర్థము. ఇయ్యది "యోగ ఇక్షురసేఽపరః" అని నిర్దేశింపబడును.)

— అధ్యాయవిషయసంగ్రహము. —

తత్ర శ్లోకాః—

మూ. క్షీరే ద్వా ద్వా, సురా వై కా, క్వాథాః ద్వావింశతిస్తథా,
దశ పిచ్ఛాః, ఘృతం వైకం, పట్న వర్తిక్రియాః శుభాః. ౧౩

లేహేఽప్తా, సప్త మాంసే చ, యోగ ఇత్తురనేఽచరః,
కృతవేధనకల్పేఽస్త్రికృషష్టిర్యోగాః ప్రకీర్తితాః.

౧౪

వ్యా. ఈకృతవేధనకల్పమున చేదునీరకు తీరమునకు జేరినయోగములు నాల్గును, సురాద్యోగం బొకటియు, కావ్యయోగము నిరుపచారండును, సిద్ధాయోగములు పదియు, ఘృతయోగం బొకటియు, వర్తియోగము లారును, లేహయోగంబు లేనిమిదియు, మాంసయోగము లేడును, ఇత్తురసయోగం బొకటియు, నీరి యిరుపచి సమనయోగములు చెప్పబడినవి.

(ఇత్తైరంగున ప్రథమాధ్యాయమున “తత్ర ఫలబీమాతశ్చేత్సౌమధామార్గ ప కుటుజకృతవేధనానాం” అని నిర్దేశింపబడిన నమరకషణము లారిటికి వేరువేరుగ కల్పనా భేదములచే ననయాషధయోగములు (సెనె) యుచువండుట మీదియైదును వాని యుపయోగక్రమంబును వైయధ్యాయము లారిటి వీ నుననిచి చెప్పబడినవి.)

—ॐ అధ్యాయసమాప్తి. ౧౬—

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే, చరక ప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసమ్మారితే,
కల్పస్థానే, కృతవేధనకల్పో నామ షష్ఠోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇత్తైరంగున నగ్ని వేశకృతంబును చరక ప్రతిసంస్కృతంబును నగు చరక సంహిత యను నాయుర్వేదతంత్రమునందలి దృఢబలసగృహీతకల్పస్థానమున కృతవేధన కల్పముననది యారవయధ్యాయము సంపూర్ణము.

సప్తమాధ్యాయము.

—ॐ (౭) శ్యామ-త్రిపుష్కల్యము. ౧౭—

అవతరణికః—వమనకల్పములు ముగించినవలెన, ప్రథమాధ్యాయమున “శ్యామా త్రిపుష్...దస్తీద్రవస్తీనాం” అని నిర్దేశింపబడిన విరేచనసమీక్షమై యుపయోగింప దగిన నల్లతెగడ మున్నగుసౌమధములను విరేచనశోమయోగ్యముగ గల్పించువిధానములు చెప్పబడును. అందును విరేచనద్రవ్యములగు “త్రిపుష్కలచేనానాం” అని అర్థాగ్రాధి కారమున చెప్పబడిన ప్రకారము త్రిపుష్క మిగుల శ్రేష్ఠమును గుణవిరేచనంబును నగుటం జేసి ప్రధానమైన త్రిపుష్కల్యము లొకట చెప్పబడును:—

చ-కల్ప—౪

❧ అధ్యాయప్రారంభము. ❧

మూ. అథాతః శ్యామా త్రివృత్కల్పం వ్యాఖ్యాస్యామః.

ఇతి హ స్తాహ భగవానాశ్రేయః.

వ్యా. పమనకల్పనముల జెప్పినపిదప విరేచనద్రవ్యములలో శ్యామా (నల్ల తెగడ త్రివృత్ (ఎఱ్ఱ తెగడ) అనుద్రవ్యముల రెంటిని విరేచనోపయోగ్యములుగ గల్పించువిధము వివరించునధ్యాయమును భగవానుడును నాశ్రేయు లుపదేశించినదానికి న్యూనారేకము గాకుండునట్లు చెప్పెదనని యర్థము. (శ్యామా త్రివృత్కల్పమని యధ్యాయసంజ్ఞ

ఇచ్చట వివరణమున “మూలం తు...మూలం యదరుణప్రభం” అను వాక్యవచేత ఎఱ్ఱ తెగడయే ముఖ్యమని చెప్పబడును. అయినను దోషనివృత్తియందు నల్ల తెగడ మిగుల గుణోత్తరమని యారెంటిలో నల్ల తెగడయే తొలుత నిర్దేశింపబడినది.

మరియు సీయధ్యాయమున జెప్పబడు యోగములన్నియు నల్ల తెగడనైనను, ఎఱ్ఱ తెగడనైనను, ఈరెంటిని చేర్చియైనను దోషశరీరబలాదుల గమనించి తత్తదనుగుణముగ గల్పింపనగును. కావుననే యధ్యాయోపక్రమమున రెంటినిచేర్చి నిర్దేశింపబడినది.

❧ విరేచనములలో తెగడకు శ్రేష్ఠత్వము. ❧

మూ. విరేచనే త్రివృత్కలం శ్రేష్ఠమాహుర్వనీషిణః (మహర్షయః),
తస్యాస్సంజ్ఞా గుణాః కర్తృభేదః కల్పశ్చ వక్ష్యతే. 3

వ్యా. విరేచనవిషయమై తెగడవేరు మిగుల శ్రేష్ఠమని జ్ఞానగరిష్ఠులగు మునిపుంగవులు చెప్పెదరు. అట్టి తెగడకు సంబంధించిన పర్యాయనామములును, గుణంబులును, కర్తృభేదంబును, విరేచనోపధముగ నుపయోగింపదగిన కల్పనావిధానంబును ఈక్రింద చెప్పబడును. (ఇచ్చట “త్రివృత్కలం” అనుపదముచేత రెండువిధములైన తెగడ సామాన్యముగ గ్రహింపబడును).

❧ తెగడ పర్యాయనామములు. ❧

మూ. త్రిభణ్డీ త్రివృతా చైవ శ్యామా కూటరణా తథా,
(శ్యామా సువహః కోటరా తథా)

సర్వానుభూతిస్సువహః (సరళా) శబ్దైః పర్యాయవాచకైః. ౪

వ్యా. త్రిభండ్రి, త్రివృత, శ్యామ, కూటరణ, సువహ, కోటర, సర్వానుభూతి, సువహ, (సరళ), అను నీపర్యాయనామములచే తెగడ సామాన్యముగ జెప్పబడును.

❧ తెగడసామాన్యగుణములు. ౧❧

మూ. కషాయా మధురా రూక్షా విపాకే కటుకా చ సా,

కఫపిత్తప్రశమనీ రౌక్ష్యాచ్చానిలకోపనీ.

౫

నేదానీమాష్మధైర్యక్తా వాతపిత్తకఫాఽపహ్నాః,

కల్పవై శేష్యమాసాద్య సర్వరోగహరా భవేత్.

౬

వ్యా. తెగడ కషాయమధురరసంబులును రూక్షగుణంబును కటువిపాకంబును కల్గియుండును. స్వభావముచేతనే కఫపిత్తముల శమింపజేయును. రూక్షగుణము కల్గి యుండుటంజేసి వాతమును మాత్రము ప్రకోపింపజేయును.

అట్టివిశేషగుణములు కల తెగడను వాతపిత్తకఫహరములైన యాషధముల జేర్చి యీక్రింద జెప్పబడు కల్పనావిశేషముల ననుసరించి కల్పించినయెడ, వాతాదిదోషములచే వేరువేరుగ నైనను అన్నింటిచేనైనను సంభవించినరోగముల నన్నిటిని శమింపగల్గి యుండును. (వాతహరాషధయోగముచే వాతరోగములను, వై సర్వికగుణవిశేషముచే పిత్తకఫరోగములను హరించునని యర్థము.)

❧ తెగడభేదములు, అందు ఎఱ్ఱతెగడవేరుగుణములు. ౧❧

మూ. మూలం తు ద్వివిధం తస్యాః శ్యామం చారుణమేవ చ,

తయోర్మృఖ్యతమం విద్ధి (శ్రేష్ఠతరం విద్ధి)

మూలం యదరుణప్రభమ్. ౭

సుకుమారే శిశౌ వృద్ధే మృదుకోష్ఠే చ తచ్ఛుభం,

వ్యా. వైజెప్పబడిన తెగడవేరు శ్యామవర్ణముగ నుండునది యొకటి, అరుణవర్ణముగ నుండునది వేరొకటి. (ఇట్టి వర్ణభేదములచే తెగడ రెండువిధములని భావము). ఆ రెంటిలో నెఱ్ఱని తెగడవేరు మిగుల శ్రేష్ఠముగ నుండును. అయ్యది సుకుమారులకును షని బాలురకును వృద్ధులకును మృదువైనకోష్ఠముకలవారికిని విరేచనమునకై చాలప్రశస్తముగ నుండును. (ఎఱ్ఱ తెగడవేరు వ్యావత్తులు లేక సుఖముగ విరేచనముజేయుస్వభావము కల్గినది యగుటంజేసి సుకుమారులకును, బాల-వృద్ధ - మృదుకోష్ఠులకును ఉపయోగింపదగినదని భావము.)

❧ నల్ల తెగడవేరుగుణములు. ౧❧

మూ. మోహయేదాశుకారిత్వాత్ శ్యామా షీణీత్ర మూర్ఛయేత్.

(శ్రాంతం షీణోతి చ.)

తైష్ఠ్యాత్ కర్షతి హృత్కణ్ఠం ఆశు దోషం హరత్యసి,
శస్యతే బహుదోషాణాం శ్రూరకోఘాశ్చ యే నరాః.

వ్యా. నల్లనిరంగుకల తెగడవేరు ఆశుకారియగుటంజేసి చిత్తశ్రమము నొందించును. ధాతువుల తీడింపజేయును. తీక్ష్ణగుణమువలన హృదయమును కంఠమును లాగివట్టును. ఐనను దోషములను శీఘ్రముగ హరించును. కావున నియ్యది ప్రబలముగ దోషనాశచయము కలవారికిని కోష్ఠము కఠినముగనుండువారికిని మిగుల శ్రేష్ఠముగ నుండును.

—౧౭ త్రిపుత్తును గ్రహించువిధి. ౧౭—

మూ. గుణవత్త్వాం తయోర్భూమా జాతం మూలం సముద్ధరేత్,
ఉపోష్య ప్రయతః శుక్లే శుక్లవాసాస్సమాహితః. ౧౦
గమ్భిరానుగతం శ్లక్ష్యం అతిర్యగ్విస్మృతం చ యత్,
తద్విపాటోర్విధరేద్ధర్భం త్వచం శుష్కం నిధాపయేత్. ౧౧

వ్యా. మొదటియధ్యాయమునందు ఓషధిగ్రహణప్రస్తావమున జెప్పబడినగుణము గల ప్రశస్తభూమియందు పుట్టిన వైజెషినరీతిగ రెండువిధములైన తెగడవేరును, శుక్లపక్షమున నుపవాసముచేసి తెల్లనివస్త్రమును ధరించి నిశ్చలచిత్తుడై గ్రహించవలెను. అట్టివేరు భూమిలో మిక్కిలి లోతునకు దిగి గణపులు లేక నునుపుకల్గి యుండవలెను. అడ్డుముగ భూమిలో వ్యాపించియుండువేరును గ్రహింపదగదు. అట్టితెగడవేరును వైజెషిన నియమముతో గ్రహించి శుభ్రముగ కడిగి చీల్చి యందుండునరములను దూరంబుచ్చి పట్టును మాత్రము చక్కగ నెండించి విధ్యుక్తప్రకారము పదిలముగ నుంచునది.

ఇచ్చట ఔషధమున కుండవలసిన గుణంబులును, ఔషధగ్రహణస్థాపనవిధియు ప్రథమాధ్యాయమున జెప్పబడినరీతిగ నెరుంగునది.

—౧౮ విరేచనౌషధోపయోగవిధి. ౧౮—

మూ. స్నిగ్ధస్విన్నో విరేచ్యస్తు వేయామాత్రోపితః సుఖం,

వ్యా. విరేచనముచేయించవలసిన వానికి తొలుత విధ్యుక్తప్రకారము స్నేహస్వేద విధులచేసి, నుందుదినమున పేయను మాత్రము ఆహారముచేయించి మరుసటినాడు సుఖముగ విరేచనము చేయించవలెను.

ఇచ్చట—సూత్రస్థానమున “అతైనం పునరేవ...పాయయేత్” (సూ. అ. ౧౧. సూ. ౨౧) అని చెప్పబడిన ఔషధసేవనవిధి ననుసరించునది.)

❧ { (110) ఈ త్రిపుత్రల్పమునందలి యోగములు నూటపది. } ❧
(9) అందు కాంజికాదులతో యోగములు తొమ్మిది.

మూ. అక్షమాత్రం తయోః పిణ్డం వినీయాఽష్టేన నా పిబేత్. ౧౨
గోఽవ్యజామహిషీమాత్ర సౌవీరకతుషోదకైః,
ప్రసన్నయా త్రిఫలయా శృతయా చ పృథక్ పిబేత్. ౧౩

వ్యా. వైశేషిసరీరిగ గ్రహించి పదిలముగ నుంచబడిన నల్లతెగడ యెఱ్ఱతెగడల వేరుపట్టు వేరువేరుగ నైనను రెంటినైనను (యథాయుక్తముగ) కర్ష పరిమితమును నూరి ముద్దచేసి యాముద్దను పులిగించిలో కలిపి విఘ్నక్తప్రకారము త్రాగవలెను. ఇత్తైరంగుననే గోమాత్రము, గొఱ్ఱపంచితము, మేకపంచితము, బఱ్ఱపంచితము, సౌవీరకము, తుషోదకము, సురామద్యముయొక్క లేట, త్రిఫలాకషాయము, అనునీ ద్రవములలో నొకదానిలో కలిపి త్రాగనగును (ఇత్తైరంగున త్రిపుత్తునకు వైశేషిస కాంజికాది నవద్రవములలో వేరు వేరుగనుపయోగముచే తొమ్మిదియోగములగును. ఈయోగములు “ఏకోఽష్టాదిభిరప్తా చ” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును).

❧ సైంధవాదులతో చేరిన త్రిపుచ్ఛార్ణ రోగములు పండ్రెండు. ❧

మూ. ఏకైకం సైన్ధవాదీనాం ద్వాదశానాం సనాగరం,
త్రిపుద్విగుణసంయుక్తం (త్రిగుణసంయుక్తం)
చూర్ణముష్ణామ్బునా పిబేత్ ౧౪

వ్యా. రోగభిషగ్జీయాధ్యాయమునందలి లవణస్కంధమున జెప్పబడిన సైంధ వాదిలవణములలో పండ్రెండులవణముల నొకదానిని గ్రహించి దానికి సమభాగము కుంకిని, ఈరెంటికిని ద్విగుణము త్రిపుత్తును చేర్చి చూర్ణముచేసి సుఖోష్ణముగనుండు వేడినీళ్లలో కలిపి త్రాగునది. (ఇత్తైరంగున పండ్రెండులవణముల నొక్కొకదానితో చేయబడినయోగములు పండ్రెండగును. ఇయ్యవి “దశ ద్వా సైన్ధవాదిభిః” అని సంగ్రహమున నిష్పబడును.)

ఇచ్చట “సైన్ధవాదిభిః” అనుపదముచేత రోగభిషగ్జీయాధ్యాయమున—
సైన్ధవ - సౌవర్ప - కాల-బిడ-పాక్య-అనూప - కూప్య-వాలుకైలమాలకసాముద్ర -
కోమక-బొద్దిద-బొంపర-పాశేయక-పాంసుజాని” (వి. అ. ౮. సూ. ౧౮౧) అని నిర్దేశింపబడినలవణములలో పండ్రెండు గ్రహింపబడును.

❧ (౧౮) తెగడకు మూత్రముతో యోగములు పదునెనిమిది. ౧౭

మూ. పిప్పలీ పిప్పలీమూలం మరిచం గజపిప్పలీ,

సరలః కిలిమం హిఙ్గు భార్గి తేజోవలీ తథా. ౧

ముస్తం హైమవతీ పథ్యా చిత్రకో రజసీ వచా,

స్వర్ణక్షీర్యజమోదా చ శృంగవేరం చ త్రైః పృథక్. ౧

ఏకై కార్ధాంశసంయుక్తం పిబేద్దోమూత్రసంయుతం,

వ్యా. పిప్పళ్లు, మోడి, మిరియాలు, ఏనుగపిప్పళ్లు, సరళదేవదారు, కిలిమవ (దేవదారులొభేదము.), ఇంగువ, భారంగి, పెదపెక్కుడుతీగ, తుంగముస్తలు, తెల్లనివన కరక్కాయలు, చిత్రమూలము, పసుపు, వస, కంకుష్ఠము, ఓమము, శుంకి, అనుసీపడ నెనిమిద్రవ్యములతో నొక్కొక్కవానిని అర్ధభాగంబుగను, తెగడచూర్ణము నొక భాగమును, కలిపి చూర్ణముచేసి గోమూత్రమున కలిపి త్రాగునది. పిప్పలిమున్నగు పదునెనిమిది ద్రవ్యములతో పేరుపేరుగ గల్పించుటంజేసి యీ యోగములు పదునెనిమిది యగును. (ఇయ్యది “మూత్రైకప్రదశ” అని సంగ్రహముగ నిర్దేశింపబడును.)

❧ (౧) తెగడకు అతిమధురముతో యోగములురెండు, అందుమొదటియోగము. ౧౮

మూ. మధుకార్ధాంశసంయుక్తం శర్కరాంబుయుతం పిబేత్. ౧౮

వ్యా. అర్ధభాగము సతిమధురమును నొకభాగమును తెగడచూర్ణమును చక్కెర పానకములతో కలిపి త్రాగునది. ఈయోగమును క్రింద “యష్ట్యాహ్వావిధినా పిబేత్” అని చెప్పబడుయోగమును చేర్చి సంగ్రహమున “యష్ట్యాం ద్వా” అని నిర్దేశింపబడును.

❧ { (౧) తెగడకు జీవకాదులతో జేరినయోగములు పదునాల్గు } ❧
అతిమధురయోగం బొకటియు.

మూ. జీవకర్షభకౌ మేదాం శ్రావణీం కర్కటాహ్వాయం,

ముద్గనూషాఖ్యపర్ణ్యా చ మహతీం శ్రావణీం తథా. ౧౯

కాకోలీం, క్షీరకాకోలీం ఇన్ద్రాం భిన్నరుహం తథా,

క్షీరశుక్లాం పయస్యాం చ యష్ట్యాహ్వాం విధినా పిబేత్. ౧౯

బాత-పిత్తహితాన్యేతాన్యన్యాని తు కఫానిలే,

వ్యా. జీవకము, ఋషభకము, మేద, పిన్నబోడతరము, కర్కటకశృంగి, అడవి పెసర, అడవిమినుము, పెద్దబోడతరము, కాకోలి, క్షీరకాకోలి, పిన్నపావర, తిప్పతీగ,

నేలగుమ్మడు, మనుబాల, అతిమధురము, అను నీపదునైదు ద్రవ్యములలో నొక్కొక్కదానిని నర్థభాగమును, తెగడచూర్ణము నొకభాగమును ప్రత్యేకముగా గలుపుచు పదునైదుయోగములుగ గల్పించి వైజేషిన విధ్యుక్తప్రకారము త్రాగునది. ఈయోగములు వాత-పిత్త-రోగములయందు విరేచనమునకై హితకరములుగా నుండును. తక్కినయోగములు కఫవాతసంసర్గమున నుపయోగింపదగును. (ఇచ్చట 'పయస్యా-అర్కపుష్పీ' యని చక్రపాణివ్యాఖ్యలో నున్నది. అర్కపుష్పి స్వనామఖ్యాతలరావిశేషమని భావప్రకాశమున నున్నది).

(ఇచ్చట జీవకాదిద్రవ్యముల పదునాల్గిటితో తెగడను పేరుపేరుగ చేర్చిన నాల్గయోగము లగును. అతిమధురముతో యోగముపై యోగముతో చేర్చి రెండుయోగములుగ నిర్దేశింపబడినది. తక్కిన పదునాల్గయోగములును "జీవకాదా చతుర్దశ" అని నిర్దేశింపబడును).

— (2) క్షీరాదులతో యోగము లేడు. —

మూ. క్షీరమాంసేషు కాశ్చర్య ద్రాక్షపీలురనైః పృథక్. ౨౦
సర్పిషా వా తయోశ్చుర్ణం అభయాంధాంగికం విబేత్,

వ్యా. ఆవుపాలు, మాంసరసము, చెరకురసము, నేలగుమ్మడిగడ్డరసము, ద్రాక్షపండ్లరసము, కొండగోగుకాయలరసము, నెయ్యి అనునీద్రవములతో రెండువిధములయిన తెగడప్రేళ్లలో నేదైన నొకదానిచూర్ణ మొకభాగమును, కరకకాయలచూర్ణ మర్థభాగమును కలిపి త్రాగునది. ఇచ్చట క్షీరాదిద్రవము లేడిటితో నేడుయోగములుగ గల్పింపనగును. (ఇయ్యది 'క్షీరాదా సప్త' అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.)

— (౧౨) తెగడకు లేహయోగము లేనిమిది. —

మూ. లిహ్యద్వా మధుసర్పిర్భ్యం సంయుక్తం సనీతోపలమ్. ౨౧
అజగన్ధా తుగాక్షీరీ విదారీ శర్కరా త్రివృత్,
చూర్ణితం ఔద్రసర్పిర్భ్యం లీడ్వా సాధు విరిచ్యతే. ౨౨
సన్నిపాతజ్వరస్తంభదాహాత్పష్టార్దితో నరః,

వ్యా. తెగడచూర్ణమును, శీనాకలకండపాడిని, లేసెను, నేతిని వీనినన్నిటిని నొకటిగ కలిపి లేహము చేయదగును. ఓమము, వెదురుపప్పు, నేలగుమ్మడిగడ్డ, తెగడ వీనినన్నిటిని చూర్ణముచేసి అందు లేసెను నేతిని కలిపి నాకినను చక్కగ విరేచనమగును. ఈ

యోగములచేత సన్నిపాతజ్వరములను, మలమూత్రాదిస్తంభనమును, దప్పిని శమింపజేయును. (ఇవిరెండు లేహయోగములు).

—౩ (3) మూడవలేహయోగము. ౧—

మూ. శ్యామా త్రివృత్కషాయేణ కల్లేన చ సశర్కరమ్. ౨3
సాధయేద్విధివల్లేహం లిహ్యత్పాణితలం తతః,

వ్యా. రెండువిధములయిన తెగడనేళ్లయొక్క కషాయమును, వానికల్కచూర్ణమును, చక్కెరను కలిపి లేహపాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేసి, అందు కర్షప్రమాణము సేవించిన సుఖముగ విరేచనములగును. ఇచ్చట చక్కెరను, తెగడచూర్ణమును సమభాగములుగను, క్షౌఢమును, నాలవపంతును జేర్చి లేహపాకము చేయదగును. (ఇది మూడవలేహయోగము.)

—౪ (౪) నాల్గవలేహయోగము. ౧—

మూ. సత్కౌద్రాం శర్కరాం పక్త్వా కుర్యాన్నృద్భాజనే నవే. ౨౪
క్షిపేచ్ఛీతే త్రివృచ్ఛార్ణం త్వక్పత్రమరివైః సహ,
మాత్రయా లేహయేదేతత్ ఈశ్వరాణాం విరేచనమ్ ౨5

వ్యా. తేనెను, చక్కెరను కలిపి పాకముచేసి యొకక్రొత్తమట్టిపాత్రలో నునిచి యందు తెగడచూర్ణమును, లవంగపుపట్ట, లవంగపుత్ర, మిరియాలు, ఈమూడిటి చూర్ణమునుగూడ కలిపి యుక్తమైన పరిమాణముతో సేవించిన చక్కగ విరేచనములగును. ఇయ్యది రాజయోగ్యములైన విరేచనయోగము.

ఇచ్చట శర్కరాపాకమునకు నాల్గవపంతు త్రివృచ్ఛార్ణమును కలిపి, అందు సుగంధమకల్లుటకై లవంగపుపట్టమున్నగువానిని యధోచితముగ చేర్చినగును. ఈయోగము కేవలము సుకుమారశరీరులును స్నిగ్ధశరీరులును నగువారికి సుపయోగింపదగియుండునని “ఈశ్వరాణాం విరేచనమ్” అని చెప్పబడినది. (ఇది నాల్గవలేహయోగము.)

—౫ (౫) ఐదవలేహయోగము. ౧—

మూ. కుడవాంశా రసానిక్షుద్రాక్షౌపీలుషరూషకాః,
సితోపలాపలం కౌద్రాత్ కుడవార్ధం చ సాధయేత్. ౨౬
తం లేహం యోజయేచ్ఛీతం త్రివృచ్ఛార్ణేన శాస్త్రవిత్,
ఏతదుత్పన్నదుత్కృష్టపిత్తానాం ఈశ్వరాణాం విరేచనమ్.

వ్యా. చెరకురసము, ద్రాక్షపండ్లరసము, వరగోగురసము, చిట్టితరసము ఈరసములు ప్రత్యేక మొక్కక కుడవము, చీనాకల్కండ పలము, లేనె అర్ధకుడవము, వీనినన్నిటి నొకటిగ గూర్చి లేహవక్ష్వముచేసి యది చల్లబడినపిదప తెగడచూర్ణమును లేహమునకు నాల్గవపాలు ప్రక్షేపన్యాయానుసారము కలిపి యుంచునది. ఈలేహమును మిక్కిలి పృథ్విసోదినపి త్తముల సుకుమారులకు విరేచనమునకై యుపయోగింపందగును. (ఇది యైదవ లేహయోగము.)

—౧౭ (౪) శర్కరామోదకాదియోగములు నాల్గు. ౧౭—

మూ. శర్కరామోదకా వర్తిః గులికామాంసపూపకాః,
అనేన విధినా కుర్యాత్ ప్రైత్తికానాం విరేచనమ్. ౨౮

వ్యా. శర్కరయందు వైజెప్పబడిన చెరకురసము మున్నగు నాల్గురసములను ప్రత్యేక మొక్కకకుడవమువంతునను, అర్ధకుడవము లేనెను కలిపి వైజెప్పినరీతిగ వక్ష్వముచేసి, అందు త్రివృచ్చూర్ణమును కలిపి యాలేహపాకముచేతనే మోదకములను, వర్తులను, గులికలను, మాంసముతో కూడిన యపూపములను కూడ సిద్ధముచేయనగును. ఈనాల్గుయోగములును పిత్తవికారములయందు విరేచనమున కుపయోగింపందగును. (ఇచ్చట చెరకురసము మున్నగుద్రవములను చక్కెరతో కలిపి మోదకాదులన్నించుటకు దగునట్లు పాకముచేయదగును.) ఈయోగములు “చత్వారస్థితయాపి చ” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

—౧౮ (౬) ఆరవది లేహయోగము. ౧౮—

మూ. పిప్పలీం నాగరం తౌరం శ్యామాం త్రివృతయా సహ,
లేహయేన్తధునా సార్ధం శ్లేష్మలానాం విరేచనమ్. ౨౯

వ్యా. పిప్పళ్లు, శుంఠి, యవతౌరము, నల్ల తెగడవేళ్లు, ఎఱ్ఱ తెగడవేళ్లు వీనినన్నిటిని చూర్ణముచేసి లేనెలొ కలిపి సేవించనగును. ఇయ్యది కఫము ప్రకోపించినవారిక విరేచనమునకై యుపయోగింపనగును. (ఇది యారవలేహయోగము).

—౧౯ (౭) ఏడవది లేహయోగము. ౧౯—

మూ. మాతులుక్లాఽభయాథాత్రిశ్రీవర్ణికోలదాడిమాత్,
సుభృష్టాః స్వ(సు)రసాః తైలే సాధయేత్ తత్ర చాపవేత్.
సహకారాత్ కపిత్థాచ్చ మధ్యం, అష్టం చ యత్ఫలమ్,
చ-కల్ప—9

పూర్వపద్మహాలీభూతే త్రివృచ్ఛార్ణం సమావపేత్ 30
 త్వక్ష్మత్ర కేసరైలానాం చూర్ణం మధు చ మాత్రయా,
 లేహోఽయం కఫపూర్ణానాం ఈశ్వరాణాం విరేచనమ్. 31

వ్యా. మాదీఫలములరసము, కరకకాయలస్వరసము, ఉసిరికకాయలస్వరసము, పెద్దగుమ్మడికాయస్వరసము, రేగుపండ్లస్వరసము, పుల్లదానిమ్మరసము ఈస్వరసములను తైలము చేర్చి చక్కగ కాచి లేహపాకముగ జేసి యందు తీయమామిడిపండు గిజిరును, వెలగపండులాని గుజ్జను, మాదీఫలము మున్నగువానిరసమును ప్రత్యేకము కుడవము వంతునగూర్చి ముద్దయగునట్లు పక్వముచేసి, అందు తెగడచూర్ణమును, లవంగపుపట్ట, లవంగపుపత్రి, నాగకేసరములు, విలకులు వీనిచూర్ణమును కూడ కలిపి, లేహను మితముగ కలిపి లేహముచేయునది. ఇయ్యది కఫము ప్రకోపించియుండు సుకుమారులకు విరేచన మునకై యుపయోగింపదగును. ఇది యేడవలేహయోగము. ఇదియును 'త్రివృచ్ఛాణామ తాస్త్రిస్తక' అని చెప్పబడు లేహయోగంబును చేరి యెనిమిది యగును.

— (గ) తెగడతో పానకాదియోగము లైదు. —

మూ. పానకాని రసాన్ యూషాన్ మోదకాన్ రాగషాడబాన్,
 అనేన విధినా కుర్యాత్ విరేకార్థం కఫాధిక్. 33

వ్యా. వైశేష్యబడిన లేహవిధి ననుసరించి తెగడచూర్ణముతో పానకములను, మాంసరసములను, యూషములను, మోదకములను, రాగములతో కూడిన షాడబములను సిద్ధముచేసి, కఫం బధికముగ నున్నపుడు విరేచనమునకై యుపయోగింపందగును. (ఈ యోగములైదును “పానకాదిషు పఞ్చైవ” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును).

ఇచ్చట రాగషాడబము నిట్లు తెలియదగును—“కృత్రిమం తు గుడోపేతం సహ కారఫలం నవం, తైలనాగరసంయుక్తం విశ్లేయో రాగషాడబః” ఇయ్యది సూత్రస్థానము నందలి యన్న పానవిధ్యధ్యాయమున వివరింపబడినది.

— (ర) తర్పణయోగములు రెండు; అందు మొదటియోగము. —

మూ. భృశ్చైలాభ్యాం సమా నీలీ, తైస్త్రివృత్, తైశ్చ శర్కరా,
 చూర్ణం ఫలరసక్షౌద్రసక్తుభిస్తర్పణం పిబేత్. 34
 వాతపిత్తకఫోద్దేహు రోగేష్వల్పానలేషు చ,
 నరేషు సుకుమారేషు నిరపాయం విరేచనమ్. 35

వ్యా. దాల్చినచెక్క, ఏలకులు ఈరెండును సమభాగములు, ఈరెంటికిని సమభాగము నీలి, ఈమూటికిని సమభాగము తెగడ వేళ్లు, ఈనాల్గిటికిని సమభాగము చక్కెర, ఈభాగముల ప్రకారము వీనినన్నిటిని కూర్చి చూర్ణముచేసి దానిమ్మపండ్లరసములో కలిపి అందు తేనెను సత్తుపిండిని కలిపిన నయ్యది సంతర్పణమగును. దీనిని వాత-పిత్త-కఫరోగములయందును, జాతరాన్ని మందగించినవారికిని, సుకుమారులకును విరేచనమునకై యుపయోగించినచో నిరపాయముగ విరేచనములగును. (ఇది యొక సంతర్పణ చూర్ణయోగము. రెండవది “త్రివృతాం త్రిఫలాం...తద్యోజ్యం తర్పణే...యుక్తిమ్” అని (౬గీ. శ్లో.) సంతర్పణయోగము చెప్పబడును. ఈరెంటిని చేర్చి “ద్వా చూర్ణే తర్పణే తథా” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.) ఇచ్చట “ఫలరసః...దాడిమరసః” అని చక్రపాణివ్యాఖ్యలలో నున్నది. ఇయ్యది త్రిదోష సామాన్యమగుటంజేసి సర్వర్తుసామాన్యమగును.

—౧౭ (గీ) ఐదు మోదకయోగములు, అందు మొదటియోగము. —

మూ. శర్కరా త్రిఫలా శ్యామా త్రివృత్తిప్పలిమాక్షికైః,

మోదకస్సున్ని పాతోర్ధ్వర క్తపిత్తజ్వరాపహః.

3౬

వ్యా. చక్కెర, త్రిఫలములు, నల్లతెగడ, ఎఱ్ఱతెగడవేళ్లు, తేనె వీనినన్నిటిని కూర్చి మోదకముల జేసి విరేచనమునకై యుపయోగించిన నన్ని పాతంబును, ఊర్ధ్వరక్తపిత్తంబును, జ్వరంబును శమించును. (ఇది యొక మోదకయోగము.)

ఇచ్చట త్రిఫలాదిద్రవ్యములను చూర్ణముచేసి చూర్ణమునకు ద్విగుణితమైన చక్కెరను పాకముబట్టి, యందు చూర్ణమును తేనెను కలిపి మోదకముల జేయునది.

—౧౮ (౮) ఎనిమిదవ లేహయోగము. —

మూ. త్రివృచ్ఛాణా మతాస్త్రీస్రః త్రిస్రశ్చ త్రిఫలాత్వచః,

విడజ్జపిప్పలీక్షారశాణాస్త్రీస్రశ్చ చూర్ణితాః.

3౭

లిహ్యత్ సర్పిర్చధుభ్యాం చ, మోదకం వా గుడేన తు,

భక్షయేన్నిష్పరీహరం ఏతత్ శోధనముత్తమమ్

(ఏతత్ శ్రేష్ఠం విరేచనమ్).

3౮

గుల్మం స్లీహోదరం శ్వాసం (కాసం) హలీమకమరోచకం,

కఫవాతకృతాంశ్చాన్యైక్ వ్యాధీనేతద్వ్యపాహతి.

3౯

వ్యా. తెగడవేళ్లు పట్ట మూడుశాణములు, త్రిఫలములబెరడు మూడుశాణములు, వాయువిడంగములను పిప్పళ్లును యవక్షారంబును చేరి షూడుశాణములు. ఇత్తైరంగున పీనినన్నిటిని కూర్చి చూర్ణముచేసి తేనెను నేతిని కలిపి సేవించునది. లేక వైజెప్పిన చూర్ణమును బెల్లముపాకమున కలిపి మోదకములుగ జేసి సేవించనగును. ఇయ్యది నిర పాయమైన విరేచనయోగము. దీనివలన గుల్మంబును, స్త్రీహంబును, ఉదరంబును, శ్వాస కాసములును, హలీమకంబును, అరోచకంబును, కఫవాతములచే జనించిన యితరరోగంబు లును నివర్తించును. (ఇది యెనిమిదవ లేహయోగము. ఇచ్చట మోదకయోగంబును చెప్ప బడినది. అయినను “లిహ్యద్వా మధుసర్పిర్భాస్కం.....ఈశ్వరాణాం విరేచనం” (శ్లో. ౨౧-౩౨) అనుగ్రంథమున జెప్పబడిన లేహయోగముల నేడిటిని, ఈలేహయోగమును జేర్చి సంగ్రహమున ‘లేహోఽక్షౌ’ అని పరిగణనముచేసియున్నది. ప్రకారాంతరముగ నీయోగమున జెప్పిన మోదకభేదంబును లేహమునందే యంతర్భూతమగునని యుద్దేశించి తంత్రకారులు చెప్పినట్లు లోచిడి.)

❦ (౨) రెండవ మోదకయోగము; (కల్యాణగుడము). ❧

మూ. విదజ్జపిప్పలీమూలత్రిఫలాధాన్యచిత్రకాఁ,
మరిచ్ఛేన్ద్రీయవాఽజాఙీ పిప్పలీహస్తీపిప్పలీః. ౪౦
లవణాన్యజమోదాం చ చూర్ణితం కార్షికం పృథక్,
తిలతైలత్రివృచ్ఛూర్ణభాగౌ చాప్తపలోన్తి తే. ౪౧
థాత్రీఫలరసప్రస్థాఁ త్రీఁ, గుడార్ధతులాం తథా,
పక్వా మృద్వగ్ని నా ఖాదేత్ బదరోదుష్పరోపమాఁ. ౪౨
గుడాఁ కృత్వా, న చాత్ర స్యాత్ విహారాహారయస్త్రణా,
మద్దాగ్నిత్వం జ్వరం మూర్ఛాం మూత్రకృచ్ఛ్రమరోచకమ్. ౪౩
అస్వప్నం గాత్రశూలం చ కాసం శ్వాసం భ్రమం క్షయం,
కుష్ఠార్కః కామలామేహగుల్తోదరభగద్దరాఁ. ౪౪
గ్రహణీపాణ్డురోగాంశ్చ హన్యుః పుంసవనాశ్చ తే,
కల్యాణకా ఇతి ఖ్యాతాః సర్వేష్వృతుషు యాగికాః. ౪౫
(ఇతి కల్యాణకగుడః)

వ్యా. వాయువిడంగములు, మోడి, త్రిఫలములు, దనియాలు, చిత్రమూలము, మిరియాలు, కొడినెపాలమిత్తులు, జీలకర, పిప్పళ్లు, ఏనుగుపిప్పళ్లు (పెద్దపిప్పళ్లు), పంచ

లవణములు, ఓమము వీనిని వేరువేరుగ ఒక్కొక్క కర్ణమువంతున గ్రహించి చూర్ణముచేసి యుంచుకొనునది; నువ్వులనూనె యెనిమిదిపలములు, తెగడచూర్ణము ఎనిమిదిపలములు, ఉసిరికపండ్లరసము మూడుప్రస్థములు, ఏబదిపలములు బెల్లము, వైజెప్పిన ద్రవమున బెల్లము పాకముబట్టి, అందు వైజెప్పిన విడంగాదిచూర్ణమును తెగడచూర్ణమును కూడ కలిపి మృద్వన్నిచే వండి పక్వమైనపిదప, రేగుషండంలేసియైనను అత్తిపండంలేసియైనను గుడికలు చేసి నేవింపదగు. దీనిని నేవించునపుడు ఆహారవిహారములవిషయమై నియమము లేదు. దీనివలన అగ్నిమాంద్యంబును, జ్వరంబును, మూర్ఛయు, మూత్రకృచ్ఛంబును, అరోచకంబును, నిమరబట్టవండుటయు, ఒడలిసొప్పులును, శ్వాసకాశంబులును, ఒడలు తిరుగుటయు, ధాతుక్షయంబును, కుష్ఠంబును, అర్శోరోగంబును, కామలయు, ప్రమేహంబును గుల్మంబును, ఉదరంబును, భగందరంబును, గ్రహణిరోగంబును, పాండురోగంబును, నివర్తించును. మరియు నీగుడికలు పురుషసంతానమును కల్పించును. ఇవి కల్యాణకగుడికలని చెప్పబడును. మరియు నివి వసంతాదిబుతువులన్నిటియందు నుపయోగింపందగియుండును. (ఇని రెండవ మోదకయోగము).

— (౩) తెగడకు వ్యోషాదులతో మూడవ మోదకయోగము).

మూ. వ్యోషతృప్తమునైలావిడణ్ణామలకాఽభయాః,
సమభాగా భిషద్దద్యాత్, ద్విగుణం చ మకూలకమ్. ౪౬
త్రివృతోఽష్టగుణం భాగం, శర్కరాయాశ్చ పద్మణం,
చూర్ణితం గుడికాః కృత్వా ఔద్రేణ పలసప్తితాః. ౪౭
భక్షయేత్, కల్మముత్థాయ శీతం చాను పిబేజ్జలం,
మూత్రకృచ్ఛే జ్వరే వమ్యాం కానే శ్వాసే ప్రమేక్షయే. ౪౮
తాపే పాణ్డ్యామయేఽల్పేఽగ్నో శస్తా నిర్యస్త్రణాశినః,
యోగస్సర్వవిషాణాం చ మతశ్చేష్టో విరేచనే. ౪౯
మూత్రజానాం చ రోగాణాం విధిజ్ఞేనాఽవచారితః,

వ్యా. త్రికటుకములు, లవంగపువట్ట, లవంగపువత్రి, తుంగగెడ్డలు, ఏలకులు, వాయువిడంగము, ఉసిరికకానులబెరడు, కరకకాయలబెరడు ఇవియన్నియు సమభాగములు, నేపాశపువేళ్ల రెండుభాగములు, తెగడవేళ్లపట్ట ఎనిమిదిభాగములు, చక్కెర యెనిమిదిభాగములు వీనినన్నిటిని వైజెప్పినభాగములప్రకారము చేర్చి ఔషధముల

నన్నిటిని మెత్తని చూర్ణముచేసి చక్కెరపాకములో కలిపి పక్వముచేసి, యందు మోదకములుగ చేయుటకు వలసినంత లేనను కలిపి యొక్కొక పలపరిమితముగ మోదకముల గల్పించునది. ఈ మోదకములను పూటకొకటివంతున ప్రాతకాలముననే లేచి సేవించి వెంటనే చల్లనినీళ్లను (అనుపానముగ) త్రాగవలెను.

ఈ మోదకములను మూత్రకృచ్ఛము, జ్వరము, వాంతి, శ్వాసకాశములు, భ్రమము (ఒడలుతిరుగుట), ధాతుక్షయము, తాపము, పాండురోగము, అగ్నిమాంద్యము, అను నీవ్యాధులయందెల్ల విరేచనమునకై సేవింపదగును. ఇయ్యది సర్వవిషములయందును శ్రేష్ఠమైనవిరేచనోషధము. మూత్ర వ్యాధు లన్నింటియందు నుపయోగింపదగును. దీనిని సేవించునపుడు ఆహారవిహారముల నియమము లేదు. దీనిని ప్రయోగసమర్థుడైన వైద్యుడు దేశకాలాదుల కనుగుణముగ నుపయోగించినచో వైజెప్పిన వ్యాధులన్నియు శమించును. (ఇది మూడవ మోదకయోగము.)

ఇచ్చట భాగకల్పనమున “ద్విగుణం చ మకూలకమ్” ఇది మున్నగునోట నేపాళము మున్నగువానిభాగము వైజెప్పినసమభాగ ద్రవ్యములలో నొక ద్రవ్యభాగమునకు ద్విగుణాదిగ నుండునట్లు కల్పింపవలెను. కొందరు త్రికటుకాదిద్రవ్యసముదాయమునకు ద్విగుణాదికభాగకల్పనము చెప్పిరి. ఈరెండు పక్షములును చక్రపాణివ్యాఖ్యానమున జూపియున్నాడు.

—ॐ (౪) తెగడకు పథ్యాదులతో మోదకయోగము నాల్గవది. —

మూ. పథ్యా ధాత్యుగ్రిరుబూ కాణాం ప్రసృతౌ ద్వా త్రివృత్పలమ్.

దశ తాణ్ మోదకాణ్ కుర్యాత్ ఈశ్వరాణాం విరేచనం,

వ్యా. కరక కాయలబెరడు, ఉసిరికకాయలబెరడు, అముదపువ్వు ఈమూడును చేరి రెండు ప్రసృతములు (నాల్గవలములు), తెగడ యొకపలము, వీనిని చూర్ణముచేసి విద్యుక్త ప్రకారము పది మోదకములుచేసి యుపయోగించునది. ఇయ్యది మిక్కిలి సుకుమారులగు ప్రభువులకు విరేచనమునకై యుపయోగింపదగును. (ఇది నాల్గవ మోదకయోగము.)

—ॐ (౫) విదవ మోదకయోగము. —

మూ. త్రివృద్ధైమవతీ శ్యామా నీలినీ హస్తీవిప్పలీ.

౫౧

సమూలా పిప్పలీ ముస్తమజమోదా దురాలభా,

కార్షికం నాగరపలం గుడస్య పలవింశతిమ్.

౫౨

చూర్ణితం మోదకాణ్ కుర్యాత్ ఉదుమ్బరఫలోపమాణ్,
హింజుసౌవర్చలవ్యోషయవానీబిడజీరకైః. ౫౩

వచాఽజగన్ధా త్రిఫలా చవ్యచిత్రకథాన్యకైః,
మోదకాణ్ వేష్టయేచ్ఛాన్తైః తాణ్ సతుమ్బురుదాడిమైః. ౫౪

త్రికవంక్షణహృద్వస్త్రి కోష్ఠార్కః స్త్రీహశూలినామ్. ౫౫
హిక్మా కాసాఽరుచిశ్వాసకఫోదావర్తినాం శుభాః (హితాః),

వ్యా. ఎఱ్ఱతెగడపట్ట, కరక్కాయలబెరడు, నల్లతెగడ, నీలివేళ్లు, పెద్దపిప్పళ్లు, మోడి, పిప్పళ్లు, తుంగగెడ్డలు, ఓమము, దురదగొండి ఇవి ప్రత్యేక మొక్కలకర్షము; శుంఠి యొకపలము వీనినన్నిటిని చూర్ణముచేసి, యిరువదిపలములు బెల్లమును పాకముబట్టి, యందు పైజెప్పినచూర్ణమును కలిపి పక్వముజేసి యత్తిపండంలేసి మోదకముల జేయ నగును. మరియు ఇంగువ, సౌవర్చలపణము, త్రికటుకము, ఓమము, బిడాలపణము, జీలకర, వస, వాయుంట, త్రిఫలములు, చవ్యము, చిత్రమూలము, దనియాలు, తుంబురులు, దానిమ్మకాయలబెరడు వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి చూర్ణముచేసి యాచూర్ణమున పైని చెప్పబడిన మోదకములను నీమోదకములపై పూర్తిగ చూర్ణము కవచముబోలె నంటికొనియొండునట్లు చల్లి సేవించునది.

ఈమోదకములు—వెన్నెముకకు క్రిందిసంధియందును, గజ్జలయందును, హృదయమునందును, వస్తియందును, కోష్ఠమునందును, నొప్పికలవారికిని; ఆర్థోరోగంబును, స్త్రీహరోగంబును, హిక్మాకాసంబులును, అరుచియు, శ్వాసంబును, కఫరోగంబులును, ఉదావర్తంబును కలవారికిని విరేచనమునకై చాల హితకరములుగ నుండును. (ఇది యైదవమోదకయోగము. ఈమోదకయోగము లైదును “పంచ మోదకాః” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును. ఇచ్చట మోదక మనునది గుటికాపర్యాయము.)

— { (౬) వర్షాదిముతువు లారిటియందును వేరువేరుగ నుపయోగింపదగిన త్రివృద్ధ్యోగము లారు, అందు వర్షర్తూపయోగ్యయోగము. } —

మూ. త్రివృతాం కౌటజం బీజం పిప్పలీం విశ్వభేషజం,
క్షౌద్రద్రాక్షారసోపేతం (సమృద్ధీకారసత్కౌద్రం)
వర్షాన్వేతద్విరేచనమ్. ౫౬

వ్యా. తెగడ, కొడిసెపాలవిత్తులు, పిప్పళ్లు, శుంఠి, వీనిని సమభాగములుఁ
చూర్ణముచేసి తేనెను, ద్రాక్షపండ్లరసమును కలిపి వర్షముతువునందు విరేచనమునకై
సేవింపదగును.

— శరత్కాలోపయోగ్యయోగము. —

మూ. త్రివృద్ధురాలభాము స్తశర్కరోదీచ్యచన్దనం,
ద్రాక్షామ్బునా సయప్త్యాహ్వాసాతలం జలదాత్యయే. ౫౭

వ్యా. తెగడ, దూలగొండివేళ్లు, తుంగగెడ్డలు, చక్కెర, పట్టివేరు, చందనము,
అలిమధురము, సంబరేణు వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి ద్రాక్షపండ్లరసమున
కలిపి శరదృతువునందు విరేచనమునకై సేవింపదగును. (ఇచ్చట సాతల అనునది తీగె
జాతిలో చేరినది, అడవులలోనుండును. సంబరేణు అని లోకమున చెప్పబడును.

— హేమంతోపయోగ్యయోగము. —

మూ. త్రివృతాం చిత్రకం పాతాం అజాఙీం సరలం వచాం,
స్వర్ణక్షీరిం చ హేమస్తే పిప్ట్యా తూష్ణాంబునా విబేత్. ౫౮

వ్యా. తెగడ, చిత్రమూలము, విషబొద్ది, జీలకర, సరలదేవదారుపట్ట, వన, స్వర్ణ
క్షీరి వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి వేడినీళ్లతో కలిపి నూరి హేమంతముతువున
విరేచనమునకై త్రాగునది.

— గ్రీష్మోపయోగ్యయోగము. —

మూ. శర్కరా త్రివృతా తుల్యా గ్రీష్మకాలే విరేచనం,

వ్యా. తెగడచూర్ణమును శర్కరతో సమభాగములుగ కలిపి గ్రీష్మముతువునందు
విరేచనమునకై యుపయోగింపదగును.

— { ఋతుసామాన్యముగను, శిశిరముతువునందును }
ఉపయోగింపదగిన త్రివృద్ధ్యోగము. —

మూ. త్రివృత్రాయ స్తిహపుషాః సాతలాం కటురోహిణీమ్. ౫౯
(హపుషాం సప్తలాం శ్యామాం ద్రవస్తీం కటురోహిణీం)
స్వర్ణక్షీరిం చ సంచూర్ణ్య గోమూత్రే భావయేత్త్యహం,
ఏష సర్వర్తుకో యోగః స్నిగ్ధానాం మలదోషహృత్. ౬౦

వ్యా. తెగడ, కలుకానుగ, బోడతరము, సంబరేణు, కటుకరోహిణి, స్వర్ణక్షీరి, పీనినన్నిటిని సమభాగములుగగూర్చి చూర్ణముచేసి గోమూత్రమునందు మూడుదినములు భావనచేసి యుంచుకొనునది. ఈచూర్ణమును శిశిరముతువునందేకాక తక్కిన ఋతువు లన్నిటియందును సామాన్యముగ విరేచనమునకై యుపయోగింపదగును. మరియు స్నిగ్ధ శరీరులుగ నుండువారికి మలములను, త్రిదోషములను హరించుటకు ఇయ్యది ప్రశస్తముగ నుండును.

— { వసంతర్తువునందును ఋతుసామాన్యముగను
ఉపయోగింపదగిన త్రివృద్ధ్యోగము. } —

మూ. త్రివృచ్ఛాశ్రమా దురాలమ్భా వత్సకం హస్తిపిప్పలీ,
నీలినీ త్రిఫలా ముస్తం కటుకాచ సుచూర్ణితమ్. ౬౧
సర్పిర్తాంసరసోష్ణాంబుయుక్తం పాణితలం తతః,
పిబేత్సుఖితమం హ్యేతత్ (పిబేదేతత్ సర్వకాలం)
రూక్షాణామపి శసన్ధతే. ౬౨

వ్యా. యెఱ్ఱితెగడ, నల్ల తెగడ, దూలగొండి, కొడిసెపాలవిత్తులు, పినుగపిప్పళ్లు, నీలివేరు, త్రిఫలములు, తుంగగడ్డలు, కటుకరోహిణి పీనినన్నిటిని మెత్తగ చూర్ణము చేసి నెయ్యి, మాంసరసము, వేడినీళ్లు అనుద్రవములతో కర్షమాత్రము కలిపి త్రాగవలయును. ఇయ్యది వసంతమునను సర్పముతువుసామాన్యముగను ఉపయోగింపదగిన సుఖమైన విరేచనయోగము. మరియు రూక్షశరీరులకును, ఇయ్యది ప్రశస్తముగ నుండును.

ఈవిరేచనయోగము లారును “షడ్వతా” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

మూ. త్రూషణం త్రిఫలా హిజ్జు కార్షికం త్రివృతాపలం,
సౌవర్చలార్ధకర్షం చ ఫలార్ధం చాప్లువేతసాత్. ౬౩
తచ్ఛూర్ణం శర్కరాతుల్యం మద్యేనామ్లైన వా పిబేత్,
గుల్మపార్శ్వాన్తరినుత్ సిద్ధం జీర్ణే చాద్యాద్రసాదనమ్. ౬౪

వ్యా. త్రికటుకములు, త్రిఫలములు, ఇంగువ, ఇవి ప్రత్యేక మొక్కకర్షము; తెగడ యొకపలము; సౌవర్చలవణము అర్ధకర్షము, ఆప్లువేతసము (పుల్లప్రబ్బలి) అర్ధపలము, ఈభాగము ప్రకారము అన్నిటిని చేర్చి చూర్ణముచేసి చూర్ణమునకు సమభాగము చక్కెరను కలిపి మద్యముతోనైనను, అప్లుకాంజికముతోనైనను చేర్చి త్రాగునది.
చ-కల్ప—10

ఈయోగము గుల్మములయందును ప్రక్కనోష్ఠలయందును నుపయోగించినచో నవి శమించును. ఔషధము జీర్ణమైనపిదప మాంసరసముతో నన్నమును భుజింపనగును.

మూ. త్రివృతాం త్రిఫలాం దన్తీం సప్తలాం వోష్యపైర్థవం,
కృత్వా చూర్ణం తు సప్తాహం భావ్యమామలకీరసే. ౬౫
తదోజ్యం తర్పణే యూషే విశితే రాగయుక్తిషు,

వ్యా. తెగడ, త్రిఫలములు, దంతి, (నేపాళపువేళ్లు) సంబరేణు, త్రి కటుకములు, సైంధవలవణము వీనినిన్నిటిని చూర్ణముచేసి ఉసిరికకాయలరసమునందు విడుదినములు భావనచేసి యూషమునందైనను, మాంసమునందైనను, రాగషాడబాదిపానకములందైనను, కలిపి త్రాగునది. ఇయ్యది సంతరణమునకై యుపయోగింపతగియుండును.

— { (3) ఘృతయోగములు మూడు, } —
(౧) ఊరయోగ మొకటియు.

మూ. తుల్యాష్టం త్రివృతం కల్కసిద్ధం గుల్మహరం ఘృతమ్. ౬౬

శ్యామా త్రివృతయోర్ధూలం పచేదామలక్తైః సహ,
జలే తేన కషాయేణ పక్త్వా సర్పిః పిబేన్నరః. ౬౭

శ్యామాత్రివృత్కషాయేణ సిద్ధం సర్పిః పిబేత్తథా,
సాధితం వా పయస్తాభ్యాం సుఖం తేన విరిచ్యతే. ౬౮

వ్యా. తెగడకల్కమును ఘృతమునకు నాల్గవవంతును ఘృతమునకు సమభాగము మాతులుంగాదిఫలముల పుల్లనిరసమును కలిపి ఘృతపాకవిధి ననుసరించి పక్వముచేసి త్రాగిన గుల్మముల హరించును. (ఇది యొకఘృతయోగము.)

ఎఱ్ఱనితెగడను నల్లతెగడను (ఈరెండిటివేళ్లును) ఉసిరికకాయలబెరడును జలమున జేర్చి విధ్యుక్తప్రకారము కషాయమును పక్వముచేసి, యాకషాయమును కలిపి ఘృతమును ఘృతపాకవిధిప్రకారము పక్వముచేసి విరేచనమునకై త్రాగనగును. (ఇది రెండవ ఘృతయోగము.)

రెండువిధములైన తెగడవేళ్లును రెంటినిమాత్రము సమభాగములుగ జలమునజేర్చి క్వాధముచేసి యాకషాయమున ఘృతమునుచేర్చి విధ్యుక్తప్రకారము ఘృతమును పక్వముచేసి విరేచనమునకై త్రాగనగును. (ఇది మూడవ ఘృతయోగము.)

ఎఱ్ఱతెగడవేళ్లును నల్లతెగడవేళ్లును అవుపాలలలో చేర్చి ఊరపాకవిధిప్రకారము ఊరమును పక్వముచేసియైనను త్రాగునది. (ఇది ఊరయోగ మొకటి. వైశేషిక ఘృతయోగ

ముల మాటిని ఈక్షీరయోగ మొకటిని చేర్చి “చత్వారశ్చ ఘృతేక్షీరే” అని సంగ్రహమున నిర్దేశించియున్నది.)

—౨౭ (౨) తెగడకు సురాయోగములు రెండు. ౨౭—

మూ. త్రివృన్తుష్టింస్తు సనఖాః అష్టా ద్రోణేఽమృతః పచేత్,
(జలద్రోణే త్రివృన్తుష్టికష్టే తు సనఖాః పచేత్)
పాదశేషం కషాయం తం పూతం గుడతులాయుతమ్. ౬౯
స్నిగ్ధేస్థావ్యం ఘృతేక్షౌద్రపిప్పలీఫలచిత్రకైః,
ప్రలిప్తే మధునా మాసం జాతం తత్ మాత్రయా పిబేత్. ౭౦
గ్రహణీపాణ్డురోగఘ్నం గుల్మశ్వయధునాశనం,
సురాం వా త్రివృతాయోగకిణ్వాం తత్కావ్యభసంయుతమ్.
(సురాం వా త్రివృతా కిణ్వాం పిబేత్ తత్కావ్యభసంయుతాం)

వ్యా. తెగడవేరుపట్టను ఎనిమిదిపిడికిళ్లల పరిమితమును ద్రోణపరిమితజలమున వైచి నాల్గవపాలు మిగుల కషాయముకాచి వడగట్టి, యందు నూరుపలములు బెల్లమును కలిపి, పిప్పళ్లను మ్రంగకాయవిత్తులను చిత్రమూలమును లేనె బోసి నూరి, నేతితో మోగిన యొకకుండలో భాగమున పూసి యాకుండయందు వైజేష్ఠినయకాషధమును బోసి వాసెనగట్టి యొకమాసము పదిలముగ నుంచునది. అయ్యది చక్కగ రసము దిగినపిదప యుక్తమైన పరిమితముగ గ్రహించి లేనెలో కలిపి సేవించునది. ఇయ్యది గ్రహణి రోగములను, పాండురోగములను, గుల్మములను, శోఫములను హరించును. (ఇది యొక సురాయోగము.)

లేక తెగడను కూడ చేర్చి సిద్ధముచేయబడిన సురాబీజముతో విధ్యుక్తప్రకారము సాధితమైన సురామధ్యమునందు తెగడకషాయమును కలిపియైనను త్రాగవలెను. ఇది రెండవ సురాయోగము. (ఈయోగములు రెండును “ద్వామద్యే” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.)

—౨౮ (౨) తెగడకు కాంజీకముతో యోగములు రెండు, అందు సౌవీరకయోగము. ౨౮—

మూ. యవైః శ్యామా త్రివృత్కావ్యభస్మిన్వైః కుల్తాషమమృతా,
అసుతం షడహం పల్లే జాతం సౌవీరకం పిబేత్. ౭౧

వ్యా. యవలను తెగడకహాయమున నుడికించి పైపొట్టు నొలిచి నూరి యాపిష్టమును నీళ్లతో కలిపి మండలో బోసి మూతమూసి చీలమన్ను లేవనముచేసి ఆరుదినములు ధాన్యరాశినడుమ నునిచి, చక్కగ రసము దిగినపిదప నారసమును విరేచనమునకై త్రాగ నగును. (ఇది సౌవీరకమను కాంజికయోగము.)

సౌవీరకలక్షణము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“సౌవీరం తు యవై రామైః పత్వైర్వా నిస్తుమైః కృతమ్.

—౨౨ తుషోదకమను రెండవ కాంజికయోగము. ౨౨—

మూ. భృష్టాన్వా సతుషా శుద్ధా యవాంస్తచ్చూర్ణసంయుతాః,
అసుతానమ్మసా తద్వత్ పిబేజ్జాతం తుషోదకమ్ 23

వ్యా. పొట్టుతోడి శుభ్రమైనయవలను వేయించి నలుగగొట్టి తెగడచూర్ణముతో కలిపి నీళ్లలోబోసి మూతమూసి వానెగట్టి పైజెప్పినరీతిగ నారుదినములు ధాన్యరాశినడుమ నునిచి చక్కగ రసము కల్గినపిదప వడియగట్టి త్రాగునది. (ఇది తుషోదకమను రెండవ కాంజికయోగము. ఈయోగముల రెంటిని జేసి “కాంజికే ద్వాప” అని సంగ్రహమున నిర్దేశించియున్నది).

తుషోదకలక్షణము తంత్రాంతరమున నిట్లున్నది:—“తుషోదకం యవై రామైః సతుషైశ్శకలీకృతైః”.

—౨౩ (౧౦) తెగడకు షాడబాదులతో పదియోగములు. ౨౩—

మూ. యథా మదనకల్పోక్తా షాడబాదీః పృథగ్దశ,
త్రివృచ్చూర్ణేన సంయోజ్య విరేకార్థం ప్రయోజయేత్. 24

వ్యా. తెగడచూర్ణమును షాడబ-రాగ-లేహ-మేదక-ఉత్కారికా-తర్పణ-పానక-మాంసరస-యూష-మద్యములను పదిటితో వేరువేరుగ చేర్చి పదియోగములను మదన కల్పోక్తప్రకారము కల్పించి విరేచనమునకై యుపయోగించునది. ఈయోగములు “దశాన్యే షాడబాదిః” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

ఇచ్చట మదనకల్పమున—“తథా-బదర-షాడబ-రాగ-లేహ-మేదక-ఉత్కారికా-తర్పణ-పానక-మాంసరస-యూష-మద్యానాం” (క. అ. ౧) అని నిర్దేశింపబడిన షాడబాదుల సేరుంగునది. దీనివివరణ మచ్చటనే చూచునది.

— { విరేచనాషధమును సేవించునపుడు వాంతికాకుండుటకై } —
 మూడుయోగములు, ఉపచారములును.

భవతత్పత్ర:—

మూ. త్వక్సేసరాఽఽమ్రతకదాడిమైలా

సితోపలామాక్షికమాతులుడైః,

మద్యైస్తథాఽమైశ్చ మనోఽనుకూలైః

యుక్తాని దేయాని విరేచనాని.

2౫

శీతామ్బునా పీతవతశ్చ తస్య

సిఞ్చేన్ముఖం చ్చర్దివిఘాతహేతోః,

హృద్యాంశ్చ మృత్తుష్పఫలప్రవాళాః

అఘ్నం చ దద్యాదుపజిప్రణాథమ్.

2౬

వ్యా. మరియు లవంగపువట్ట, నాగకేసరములు, ఆమ్రతకము (అంబాళము, లేక రాచమామిడి), దానిమ్మపండ్లు, ఏలకులు, కండచక్కెర, తేనె, మాదీఫలములు ఈ ద్రవ్యములతో యథాలాభముగ జేర్చియైనను, మద్యములతో జేర్చియైనను దానిమ్మ మున్నగు పుల్లనిరసములతో గూర్చియైనను రోగికి వమనము గాకుండుటకై మనస్సు కింపుగానుండు నట్లు సంస్కరించి విరేచనాషధమును త్రాగింపనగును. (రోగికి బౌషధమువలన వమనము గాకుండుటకై విరేచనాషధమునందు వైజిషిన త్వక్సేసరాదులు, మద్యములు, అఘ్నరసములు అనుమూడుయోగములలో రోగిమనసు కింపైనదానిని చేర్చి త్రాగించవలెనని భావము.)

మరియు విరేచనాషధమును త్రాగినవెంటనే వమనము రాకుండుటకై చల్లని నీళ్లను ముఖముపై చిలకరించి మనసుకు రమ్యమైన మృత్తు (మట్టి పెళ్లలు), పుష్పములు, ఫలములు, చిగుళ్లు, అఘ్నరసములు మున్నగువాని మూర్క్కినుటకై యియ్యవలెను. (వైజిషినవానిలో నెద్దానినైన నాఘ్రుణించినచో వమనముగాకుండునని భావము).

తత్ర శ్లోకాః.—

మూ. ఏకోఽఘ్నాదిభిరప్తౌ చ, దశ ద్వా నైన్దవాదిభిః,

మూత్రేఽష్టాదశ, యష్ట్యాం ద్వా, జీవకాదౌ చతుర్దశ. 2౭

క్షీరాదా సప్త, లేహేఽష్టా, చత్వారస్పితయాపి చ,
 పానకాదిషు పఞ్చైవ, షడ్వతౌ, షడ్చ మోదకాః. ౭౮
 చత్వారశ్చ ఘృతే క్షీరే, ద్వా చూర్ణే తర్పణే తథా,
 ద్వా మద్యే, కాఞ్చికే ద్వా చ, దశాన్యే షాడబాదిషు. ౭౯
 శ్యామాయాస్త్రివృతాయాశ్చ కల్పేఽస్త్రికా సముదాహృతం,
 శతం దశోత్తరం సిద్ధం యోగానాం పరమర్షిణా. ౮౦

వ్యా. రెండువిధములయిన తెగడలకు సంబంధించిన ఈశ్యామాస్త్రివృత్కల్పమున
 అష్టాదుల తొమ్మిదియు, సైంధవాదులతో చేరినయోగములు పండ్రెండును, గోమూత్ర
 ముతో పదు నెనిమిదియోగంబులును, అలిమధురముతో రెండుయోగంబులును, బీవకాదుల
 యందు పదునాల్గుయోగంబులును, క్షీర-మాసాదులతో ఏడుయోగంబులును, లేహయోగంబు
 లెనిమిదియు, మోదకాదిరూపమయిన సితా (శర్కరా) యోగములు నాల్గును, పాన
 కాదులతో నైదుయోగంబులును, వహ్నిదిబుతువులకు సంబంధించిన వేరువేరుయోగంబు
 లారును, మోదకయోగము లైదును, ఘృతయోగములు మూడును, క్షీరయోగం బొకటియు
 కలిసి నాల్గు యోగంబులును, తర్పణచూర్ణయోగంబులు రెండును, మద్యయోగంబులు
 రెండును, సౌవీరక-తుహంబురూపములగు కాంఠియోగంబులు రెండును, షాడబాదియోగ
 ములు షడియు, ఇవియన్నియు కలిసి నూటపది విశేషసద్ధియోగములు ఋషిపర్యుడగు
 నగ్నివేళునిచే నీయధ్యాయమున చెప్పబడినవి. ఈయోగములవివరణమంతయు నాయా
 యోగములయందే వ్యాఖ్యానము చేయబడినది.)

❖ ఆధ్యాయసమాప్తి. ❖

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తస్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసమ్పూరితే
 కల్పస్థానే శ్యామాస్త్రివృత్కల్పే నామ సప్తమోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇతైరంగున అగ్నివేశకృతంబును, చరకప్రతిసంస్కృతంబును నైన చరక
 సంహితయను నాయుర్వేదతంత్రమునందలి దృఢబలసంపూరితమైన కల్పస్థానమున
 శ్యామాస్త్రివృత్కల్పమునది సప్తమాధ్యాయము సంపూర్ణము.

అష్టమాధ్యాయము.

❧ (౮) చతురజ్ఞుశకల్పము. ❧

అవతరణిక:—మృదువిరేచనంబగు శ్యామాత్రివృత్కల్పంబుల జెప్పినపిదప వానిం బోలే మృదువిరేచనంబగు చతురంగుల (రేల) మునకు సంబంధించిన విరేచనకల్పములు చెప్పబడును.

మూ. అథాతః చతురజ్ఞుశకల్పం వ్యాఖ్యాస్యామః.

౧

ఇతి హ స్తాహ భగవానాత్రేయః.

౨

వ్యా. శ్యామాత్రివృత్కల్పమును చెప్పినపిదప చతురంగుశమునకు (రేలకు) సంబంధించిన విరేచనకల్పముల దెల్పునట్టి యధ్యాయమును భగవానుడగు నాత్రేయు డుపదేశించినదానికి న్యూనాతిరేకము గాకుండునట్లు వివరించెదనని యర్థము

❧ చతురజ్ఞులపర్యాయనామములు. ❧

మూ. ఆరగ్వధో రాజవృక్షః శమ్భూకశ్చతురజ్ఞుశః,

ప్రగ్రహః కృతమాలశ్చ కర్ణికారోఽవపూతకః.

3

వ్యా. ఆరగ్వధ, రాజవృక్ష, శంపాక, చతురంగుశ, ప్రగ్రహ, కృతమాల, కర్ణికార, అవపూతక అను నీపర్యాయనామములచే చతురంగుశము వ్యవహరింపబడును.

❧ చతురజ్ఞుల (రేల) గుణములు వానియుపయోగము. ❧

మూ. జ్వరహృద్రోగవాతాస్మగుదావర్తాదిరోగిషు,

రాజవృక్షోఽధికం పథ్యో మృదుర్తద్ధురశీతలః,

బాలే వృద్ధే శ్చతే షీణే సుకుమారే చ మానవే,

యోజ్యో(దేయో) మృద్వినపాయిత్యాద్విశేషాచ్చతురజ్ఞుశః.

౪

వ్యా. చతురంగుశమునది మృదువిరేచనంబును, మృదుగుణము కల్గినదియు, శీతవీర్యముగ నైయుండును. జ్వరము, హృద్రోగము, వాతరక్తము, ఉదావర్తము, మున్నగురోగములచే పీడితులగువారలకు విరేచనమునకై యుపయోగించిన చాల హితకర ముగనుండును. మరియు బాలరతును, వృద్ధులకును, ఉరఃక్షతముచే బాధితులకును, ధాతు శ్చయముకలవారికిని, సుకుమారులకును, గూడ నియ్యది మృదువిరేచనంబై అనపాయ ముగ నుండునుపట్టి విశేషముగ నుపయోగింపదగియుండును.

—ॐ రేలను ఔషధోపయోగముగ చేయువిధము. ॐ—

మూ. ఫలకాలే ఫలం తస్య గ్రాహ్యం పరిణతం చ యత్,
(రేచనార్థే పరిణతం ఫలం తస్యా హరేద్బుధః),
తేషాం గుణవతాం భారం (జాతం) సికతాసు నిధాపయేత్
సప్తరాత్రాత్ సముద్భృత్య శోషయేదాతపే భిషక్,
తతో మజ్జానముద్భృత్య శుచౌ భాణ్డే నిధాపయేత్.

వ్యా. రేలచెట్టు ఫలించుకాలమున చక్కగ వండి శుభ్రముగను, ఓషధిసాఢమునకు చెప్పియుండు ప్రశస్తగుణములు కల్గినవియునగు రేలపండ్లను సమృద్ధిగ గ్రహింపుకలలో ఏడురాత్రులు గడచునంతదాక పాతిపెట్టవలయును. పిదప నాఫలము గ్రహించి యెండలో చక్కగ నెండించి వానినొక్కోదానిని చీల్చి వానిలోఁపలను మజ్జను (గిజరును) గ్రహించి పరిశుభ్రమయిన యొకమట్టిపాత్రలో నునిచి యాషఁ నుంచవలసిన పద్ధతిప్రకారము పదిలముగ నుంచుకొనవలయును.

(ఇచ్చట ఓషధిగుణములను ఓషధిగ్రహణవిధిని దానిని భద్రపరచువిధానవ మదనకల్పమున చెప్పినరీతి నెరుంగునది.)

—ॐ { (౧౨) రేలకు సంబంధించిన విరేచనయోగములు పండ్రెండు. } ॐ—
(౧) అందు మొదటిది ద్రాక్షారసయోగము.

మూ. ద్రాక్షారసయుతం దద్యాత్ దాహోదావర్తపీడితే,
చతుర్వర్షముఖే బాలే యావద్ద్వాదశవార్షికే.
చతుర్జ్వలమజ్జస్తు ప్రసృతం వాఽథ వాఽజ్జలిమ్,

వ్యా. రేలజీగురును రెండుపలములనైనను, నాలుగుపలములనైనను, ద్రాక్షరసమున కలిపి నాలుగువత్సరములమొదలు పండ్రెండువత్సరముల వయస్సుకు లోబడ బాలురకు ఉదావర్తము, తాపము అనువ్యాధులు సంభవించినపుడు విరేచనమునఁ త్రొగించవలయును. (ఈయోగము “ద్రాక్షారసే” అని సంగ్రహమున చెప్పబడును.)

—ॐ (౨౬) చతురంగులమునకు సురామన్నగు నైదిటితో నైదుయోగములు. ॐ—

మూ. సురామణ్డేన సంయుక్తం, అథ వా కోలశీధునా.
దధిమణ్డేన వా యుక్తం (సమ్యక్) రసేనామలకస్య వా,
కృత్వా శీతకషాయం తం పిబేత్సావీరకేణ వా.

వ్యా. వైశేష్యబడిన రేలజిగురును సురయను మద్యముయొక్క వైలేటతోనైనను; రేగుపండ్లచే సిద్ధమయిన శీఘ్రమద్యముతోనైనను; పెరుగుమీది లేటనీటితోనైనను; ఉసిరికపండ్ల రసముతోనైనను; కలిపి విరేచనమునకై త్రాగవలయును. మరియు రేలగుఱ్ఱము శీతకషాయముగ సిద్ధముచేసి, యాకషాయమును సౌవీరకమును కాంజికముతో చేర్చి యైనను త్రాగవలయును. (ఇవి యైదుయోగములు. ఈయోగము లైదును, “సురా శిఘ్నో దధ్ని చామలకీరసే సౌవీరకే” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.)

—౧౭ (౭-౮) రేలమజ్జను కషాయయోగములు రెండు. ౧౭—

మూ. త్రివృతో వా కషాయేణ మజ్జః కల్పం తథా పిబేత్,
తథా బిల్వకషాయేణ లవణక్షౌద్రసంయుతమ్ ౧౮

వ్యా. తెగడను విఘ్నక్తప్రకారము క్వాఢముచేసి, అందు రేలమజ్జను కలిపి త్రాగవలయును. ఇది విడవయోగము. మరియు బిల్వవేరును క్వాఢముచేసి, అందు సైంధవలవణమును లేనెను కలిపి రేలమజ్జను చేర్చి త్రాగవలయును. ఇది యెనిమిదవ యోగము. (ఈకషాయయోగములు రెండును “కషాయే చ త్రివృతో బిల్వకస్య చ” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.)

—౧౮ (౯) లేహయోగము తొమ్మిదవది. ౧౮—

మూ. కషాయేణాథవా తస్య త్రివృచ్ఛార్ణం గుడాన్వితం,
సాధయిత్వా శనైర్లేహం లేహయేన్తాత్రయా నరమ్. ౧౯

వ్యా. రేలగుఱ్ఱము చేర్చి క్వాఢముచేసి యాక్వాఢమున బెల్లము పాకముఁజెట్టి, అందు తెగడచూర్ణమును కలిపి లేహపాకవిధిప్రకారము మందాన్నిచే పక్వముచేసి తగిన పరిమాణముతో నాలేహమును విరేచనమునకై నేవించతగును. ఈలేహము తొమ్మిదవ యోగము. (ఇయ్యది “లేహే” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.)

—౧౯ (౧౦) ఘృతయోగములు రెండు, అందు మొదటియోగము. ౧౯—

మూ. చతురశ్చులసిద్ధాద్వా క్షీరాద్యదుదియాఘృతం,
మజ్జః కల్కేన ధాత్రిణాం రసే తత్సాధితం పిబేత్. ౨౦

వ్యా. రేలగుఱ్ఱము పాలలో కలిపి క్షీరపాకవిధిప్రకారము పక్వముచేసి యా పాలనుండి తీయబడిననేతిలో రేలగుఱ్ఱకల్పమును ఉసిరికపండ్లరసమును చేర్చి ఘృతపాక చకల్పము—11

విధిప్రకారముచేసి యాఘృతమును విరేచనమునకై త్రాగవలయును. ఇది మొదటి ఘృత యోగము.

❧ (౧౧) రెండవ ఘృతయోగము. ❧

మూ. తదేవ దశమూలస్య కులుత్థానాం యవస్య చ,
కషాయే సాధితం సర్పిః కల్మైః శ్యామాదిభిః పితేత్. ౧౪

వ్యా. వైశేషబడినరీతిగ చతురంగులసిద్ధి తీరమునుండి తీయబడిన ఘృతమునందు దశమూలములను ఉలవలను చేర్చి క్వాథముచేయబడిన కషాయమును కలిపి మదనకల్పమున చెప్పబడిన యెఱ్ఱతెగడ నల్లతెగడ మున్నగు (శ్యామాది) ద్రవ్యముల తొమ్మిదిటిని కల్కముగజేసి కలిపి ఘృతపాకవిధిప్రకారము ఘృతమును సిద్ధముచేసి విరేచనమునకై త్రాగునది. ఇది రెండవఘృతయోగము. (ఈఘృతయోగములు రెండును 'ఘృతే ద్వైచ' అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

ఇచ్చట మదనకల్పమున “శ్యామాత్రివృత్ చతురక్షుశ తిల్వకమహావృక్ష సప్తలా శంఖనీ దస్తీ ద్రవస్తీనాం చ” (క. అ. ౧ సూ.) అని నిర్దేశింపబడిన శ్యామాది ద్రవ్యముల తొమ్మిదిటిలో యథాయోగ్యముగ వ్యాధ్యాదిబలానుసారముగ చేర్చి ఈఘృతమును సిద్ధముచేయవగును.

❧ (౧౨) అరిష్టయోగం బొకటి. ❧

మూ దస్తీక్వాథేఽజ్జలిం మజ్జః శమ్పాకస్య గుడస్య చ,
దత్వా మార్గమాసస్థమరిష్టం పాయయేత చ. ౧౫

వ్యా. నేపాళపువేళ్లు కషాయమున నాలుగువలముల రేలగుఱ్ఱును కలిపి బెల్లమును చేర్చి యొకమట్టిపాత్రలో పోసి పైన మూతమూసి యొకటిన్నరమాసమువరకు ధాన్యరాశిలో నుంచి సిద్ధమయిన యాయరిష్టమును విరేచనమునకై తగుప్రమాణము త్రాగనగును. ఈయరిష్టయోగము పండ్రెండవది. (ఇయ్యది “అరిష్టే” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును. ఇచ్చట అరిష్టసంధానమునకు కావలసినపాత్ర సంస్కారము మున్నగు నవి పరిభాషానుసారముగ నెరుంగదగు.

మూ. యస్య యత్పానమన్నం చ, (అష్టం చ) హృద్యం స్వాద్యథవా కటు,
లవణం వాభవే తైన యుక్తం దద్యాద్విరేచనమ్. ౧౬

వ్యా. మరియు మనుజునకు మధుర-కటు-లవణరసములలో నేరసముతో కూడిన యన్నపానములు రుచించునో, అట్టి యన్నపానములయందు విరేచనాషధమును చేర్చి విరేచనమున కుపయోగింపదగును. (అట్లు చేసినచో మనస్సున కింపగుటచేత ఔషధము వాంతికాక ఇమిడి చక్కగ పనిచేయును.)

—ॐ అధ్యాయవిషయసంగ్రహము. ॐ—

తత్తత్త్వోక్తాః—

మూ. ద్రాక్షారసే సురాశీర్ధ్వోః దధ్ని చామలకీరసే,
సౌవీరకే, కషాయే చ త్రివృతో బిల్వకస్య చ. ౧౭
లేహే, అరిష్టే, ఘృతే ద్వే చ, యోగాః ద్వాదశ కీర్తితాః,
చతురజ్జులకల్పేఽస్మిన్ సుకుమారాః సుఖోదయాః. ౧౮

వ్యా. చతురజ్జులకల్పమను నీయధ్యాయమున రేలకు ద్రాక్షారసముతో నొకయోగంబును; సురా-శీర్ధ్వ-దధి-అమలకరస-సౌవీరకముల నైదిటితో నైదుయోగంబులును; తెగడయొక్కయు, మారేడుయొక్కయు కషాయములు రెంటితో రెండుయోగంబులును; లేహయోగం బొకటియు, అరిష్టయోగం బొకటియు; ఘృతయోగంబులు రెండును; ఇవియన్నియు కలిసి పండ్రెండుయోగములు చెప్పబడినవి. ఈచతురజ్జులయోగములు మిక్కిలి సుకుమారుల కుపయోగింపదగినవియు, సుఖమును కల్గించునవియునై యుండును.

—ॐ అధ్యాయసమాప్తి. ॐ—

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసమ్పూరితే
కల్పస్థానే చతురజ్జులకల్పో నామ అష్టమోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇత్తైరంగున అగ్నివేశప్రణీతంబును చరకప్రతిసంస్కృతంబును నగు చరకసంహితయను నాయుద్వేదతంత్రమునందలి దృఢబలసంపూరితమైన కల్పస్థానమున చతురజ్జులకల్పమనునది యెనిమిదియవయధ్యాయము సమాప్తము.

నవమాధ్యాయము.

—౨౭ (F) తిల్వకకల్పము. ౨—

అవతరణిక:—రేలనుబోలె తిల్వకంబును (లోద్ధుగ) అపాయము లేకయే విరేచన కారియగుటంజేసి చతురంగుళ (రేల) కల్పమును జెప్పినపిదప తిల్వకకల్పము (లోద్ధుగును విరేచనాషధముగ గల్పించువిధానము తెలుపు ప్రకరణము) ఈ క్రింద చెప్పబడును:—

మూ. అథాత స్తిల్వకకల్పం వ్యాఖ్యాస్యామః.

౧

ఇతి హ స్తాహ భగవానాశ్రేయః.

౨

వ్యా. చతురంగుళకల్పమును జెప్పినపిదప తిల్వక(లోద్ధుగ)మును విరేచనోపయోగ్య యోగములుగ గల్పించువిధానమును దెలుపునట్టియధ్యాయమును, భగవానుడగు నాశ్రేయు లుపదేశించినదానికి న్యూనాతిరేకము గాకుండునట్లు వివరించి చెప్పెదనని యర్థము.

—౨౮ (తిల్వక(లోద్ధుగ)పర్యాయనామములు. ౨—

మూ తిల్వక స్తు మతో లోధ్రః బృహత్పత్ర స్తిరీటకః,

వ్యా. “తిల్వక-లోధ్ర-బృహత్పత్ర-తిరీటక” అను పర్యాయనామములచే లోద్ధుగు చెప్పబడును.

(లోద్ధుగచెట్టు పర్వతప్రాంతముల విశేషముగ పెరుగును. దీనిపువ్వులు తెలుపు పసుపు ఎరుపు రంగులుకల్గి యుండును).

—౨౯ లోద్ధుగ నుపయోగించువిధి. ౨—

మూ. తస్య మూలత్వచం శుష్కం అస్తర్వల్కలవర్జితమ్.

3

చూర్ణయేత్తు త్రిథా కృత్వా ద్వా భాగా శోఛితయేత్తతః,

లోధ్రస్యైవ కషాయేణ తృతీయం తేన భావయేత్.

౪

భాగం తం దశమూలస్య పునః క్వాఢేన భావయేత్,

శుష్కం చూర్ణం పునః కృత్వా తత ఊర్ధ్వం ప్రయోజయేత్.

వ్యా. దోషరహితమై ఓషధుల కుండవలసినగుణములతో కూడియుండు లోద్ధుగ చెట్టువేళ్లను ఓషధిగ్రహణవిధ్యుక్తప్రకారము యుక్తకాలమున గ్రహించి, వానిలోనుండు కఠినములైన నరములను పీచును దూరంబుచి, పట్టను మాత్రము గ్రహించి చూర్ణముచేసి మూడుభాగములుచేసి, యందు రెండుభాగములను క్వాఢము (వడ్డణజలమున)చేసి, యిరు

వదియొకసారి యాక్వాభమును వడగట్టి కషాయమును వంచుకొనునది. పిమ్మట మూడవ వంతు లొడ్డుకుపట్టను కల్కము(దూర్ణము)చేసి పైజెప్పినకషాయముననే భావనచేసి యెండించి మరల దశమూలములకషాయమున భావనచేసి మెత్తనిచూర్ణముచేసి యెండించి వదిలముగ (బొప్పధము నుంచువిధిప్రకారము) నుంచుకొని ఆయాయోగముల నుపయోగింపందగును.

(ఇచ్చట మదనకల్పమున “ఫలపిప్పలీనాం ద్వా భాగా... త్రిస్తవ్యకృత్వస్యానైవ యేత్” (క. అ. ౧. సూ. ౨౬) అని చెప్పబడిన విధిప్రకారము తిల్వక(లొడ్డుగ) పేళ్లను మూడుభాగములుచేసి, అందు రెండుభాగములచూర్ణమును లొడ్డుగకషాయముననే యిరువదియొకసారి భావనచేసి వంచుకొని, యాకషాయమునందే లొడ్డుగపేళ్లలో మూడవ భాగమును భావనచేసి, యెండించి, మరల దశమూలకషాయమున భావనచేసి యెండించి చూర్ణముచేయునది).

❧ { (౧౬) తిల్వకముతో విశేషయోగములు పదునారు, } ❧
(౧) అందు దధిమండాదులతో నైదుయోగములు.

మూ. దధిమృద్ధ సురామృద్ధ మూత్రైః బదరశీధునా,

రనేనామలకానాం వా తతః పాణితలం పిబేత్.

౬

వ్యా. పెరుగుమీసితేట, సురయనుమద్యముపైలేట, గోమూత్రము, రేగుపండ్లరసముతో సిద్ధముచేయబడిన శీధుమద్యము, ఉసిరికకాయలరసము, ఈయైదుద్రవములలో పేరుపేరుగ పైజెప్పబడిన లొడ్డుగుచూర్ణమును కర్షప్రమాణముకలిపి విశేషమునక్షత్రాగవలెను. (ఇవి యైదుయోగములు. ఈయోగము లైదును “పశ్చి దధ్యాదిభిః” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును).

❧ (౬) లొడ్డుగకు సౌవీరకముతో యోగ మొకటి. ❧

మూ. మేషశృంగ్యభయాకృష్టా చిత్రకైః సలిలే శృతే,

మరుజా సునుయాత్, తచ్చ జాతం సౌవీరకం యదా.

౭

భవేదజ్జలినా తస్య లోధ్రకల్కం పిబేత్సదా,

వ్యా. మేషశృంగి (దుడ్డుపువేరు), కరకకాయలబెరడు, పిప్పళ్లు, చిత్రమూలము, వీనినన్నిటిని సమభాగములగ గూర్చి నలుగగొట్టి నీళ్లలో బోసి కావ్యధముచేసి వడగట్టి, యందు వేయించినదీయ్యమును నలుగగొట్టి వైచి మూతమునీ వాసెనగట్టి ధాన్యరాశిలో

నునిచి అయ్యది జాతరసమైన సౌవీరక మనబడును. అందు అంజలి (నాల్గుపలముల) పరిమితమును గ్రహించి యొకకర్షప్రమాణము లొద్దుగుచూర్ణమును కలిపి విరేచనమునకై త్రాగనగును. (ఇది సౌవీరకయోగము.)

❧ (౭-౮) లొద్దుగు సురాయోగమొకటియు, అరిష్టయోగమొకటియు. ❧

మూ. సురాం లోద్రకషాయేణ జాతాం పక్షస్థితాం పిబేత్. ౮
దస్తీచిత్రకయోద్ధోజే సలిలస్యాథకం పృథక్,
సముత్కృష్ట్య గుడనైకాం తులాం లోద్రస్య చాఞ్జలిమ్. ౯
ఆవపేత్తత్ పరం పతూత్ మద్యపానాద్విరేచనం,

వ్యా. లొద్దుగుపట్టు జలమున జేర్చి క్వాథముచేసి, యాకషాయమున పరిపిండి మున్నగుపిష్టమును జేర్చి సురాసంధానవిధి ప్రకారము మూసి వాసెనగట్టి, అయ్యది చక్కగ రసము (పులుపు) గల్గునట్లు పదునైదుదినములు ధాన్యరాశిలో నుంచి, యాసురను మిత ప్రమాణముతో త్రాగిన విరేచనమగును. (ఇది సురాయోగము.)

మరియు నేపాళపువేళ్లు ఒక ఆఢకమును, చిత్రమూలము ఒకయాఢకమును ద్రోణ పరిమితజలమున వైచి క్వాథముకాచి యాకషాయమును వడగట్టి, యందు నూరుపలములు బెల్లమును, నాల్గుపలములు లొద్దుగుచూర్ణమును కలిపి, అన్నిటి నొకభాండమున బోసి యరిష్టసంధానవిధి ప్రకారము మూతమును బిగించి, యొకపక్షమువరకును ధాన్యరాశిలో నుంచి, చక్కగ రసము కల్గినపిదప నామద్యమును లొద్దుగుచూర్ణమును కలిపి త్రాగినచో చక్క విరేచనములగును. (ఇది యరిష్టయోగరూప విరేచనయోగము.)

వైజెషిన్ సౌవీరక-సురా-అరిష్టయోగములు మూడును సంగ్రహమున “ఏకా సురా-సౌవీరకేణ చ ఏకోఽరిష్టస్తథా యోగః” అని నిర్దేశింపబడును.

ఇచ్చట “శాలిషష్టికపిష్టాదికృతం మద్యం సురా స్తత్రా” యను సురాలక్షణము సేరుంగునది. సౌవీరక-అరిష్టలక్షణములు స్థలాంతరమున జెప్పబడినవి.

❧ (౯) కంపిల్లకయోగ మొకటి. ❧

మూ. కమ్పిల్లక (తిల్వకస్య) కషాయేణ దశకృత్వస్సుభావితాం. ౧౦
మాత్రాం కమ్పిల్లకస్యైవ కషాయేణ పునః పిబేత్,

వ్యా. కంపిల్లకమును గంధద్రవ్యమును విఘ్నక్తప్రకారము కషాయము కాచి యాకషాయమున తిల్వక (లొద్దుగ) చూర్ణమును మితమైన ప్రమాణమును పదిమార్లు

యూచూర్ణమును కమ్మిల్లకకషాయానుపానముననే త్రాగినచో విరేచనమగును. కమ్మిల్లకేన చ" అని సంగ్రహమున నిద్దేశింపబడును.

(౧౦) తిల్వకలేహయోగములు మూడు, అందు మొదటిది. ౧౦

తురజ్జుళకల్పేన లేహోఽస్యః కార్య ఏవ చ. ౧౧

౩. చతురంగుళకల్పమున జెప్పబడిన లేహయోగవిధి ప్రకారము లొద్దుగుపట్టను పారముగ కషాయము కాచి, యందు త్రివృచ్ఛార్ణమును కలిపి జెల్లము విధి ప్రకారము లేహముచేయునది. ఇది యొక లేహయోగము. (ఇచ్చట శవా తస్య... లేహయేస్తాత్రయా నరమ్" (క. అ. ౮. శ్లో. ౧౨) అని చెప్ప మోగవిధి నెరుంగునది.)

❧ (౧౧) తిల్వకలేహయోగము రెండవది. ౧౧

ఫలాయాః కషాయేణ ససర్పిర్మధుఘాణితః,
ధ్రుచూర్ణయుతస్సిద్ధో లేహశ్శ్రేష్ఠో విరేచనే. ౧౨

. త్రిఫలముల క్వాథముచేసి యందు లొద్దుగుచూర్ణమును కలిపి చక్కెర హపాకవిధి ప్రకారము వక్షముచేసి, చల్లారినపిదప తేనెకలిపి యుపయోగించు వ్యమైన విరేచనయోగము.

❧ (౧౨) తిల్వకలేహయోగము మూడవది. ౧౨

వ్యకస్య కషాయేణ కల్పేన చ సశర్కరః,
స్మృతః సాధితో లేహః స చ శ్రేష్ఠో విరేచనే (శ్రేష్ఠం విరేచనమ్.)

. లొద్దుగుపట్టను పరిభాషానుసారముగ కషాయము కాచి చక్కెరపాకమున యను లొద్దుగుచూర్ణమును నేతని జేర్చి లేహపాకవిధి ప్రకారము లేహమును యుపయోగింపదగును. ఇది శ్రేష్ఠమైన విరేచనోపధము. (ఈలేహయోగములు లేహస్తయః" అనువాక్యముచే సంగ్రహమున నిద్దేశింపబడును.)

(౧౩-౧౬) ఘృతయోగములు నాలుగు, అందు మొదటియోగము. ౧౩

హృదస్తౌ త్రివృతాదీనాం ముష్టింస్తు సనఖాః పృథక్,
శ్లేణిపాం సాధయేత్పాదశేషే ప్రస్థం ఘృతాత్పచేత్. ౧౪

స్తైస్తైరేవ బిల్వంశైః సమూత్రలవణైరథ,
కోమాత్రం పిబేత్కాలే శ్రేష్ఠమేతద్విరేచనమ్. ౧౫

వ్యా. 'శ్యామా-త్రిపుల్.....ద్రవంతీనాం చ' (కల్ప. అ. ౧.) అని చెప్పబడిన నల్ల తెగడ, తెల్ల తెగడ, రేల, లాద్దుగు, జెముడు, దింటెన, సంబరేణు, నేపాళము, పెద్ద నేపాళము అను నీతోమ్మిదివిరేచన ద్రవ్యములను ప్రత్యేకము ఎనిమిదేసి పిడికెళ్ల వంతున గ్రహించి ద్రోణపరిమితమైన జలమున జేర్చి నాల్గవభాగము మిగుల క్వాథముచేసి, యందు ప్రథమాశ్రమును నేతిని వైజెప్పబడిన తెగడ మున్నగు తోమ్మిదిద్రవ్యములను ప్రత్యేక మొక్కకపలమువంతున గూర్చి కల్కముచేసి, యాకల్కమును కూడ కలిపి ఘృతమునకు సమభాగము గోమూత్రమును, పలమాశ్రము నైంధవలవణమును జేర్చి ఘృతపాకవిధి ప్రకారము పక్వముజేసి, యాఘృతమును అగ్ని బలాద్యనుసారముగ పరిమాణము గల్పించి త్రాగినచో విరేచనమగును. ఇదియును శ్రేష్ఠమైన విరేచనయోగము.

ఇచ్చట "సనఖాఁ ముష్టిక్" అనుచోట చేతనుండు గోళ్లను బొటనవ్రేలి గోరులో కలియబట్టిన పిడికిలిలో నిముడునంత పరిమాణముని యర్థము. మరియు నీఘృత యోగమున లాద్దుగు ప్రధానము కావున తెగడ మున్నగుదనుసుల నొక్కొక్కముష్టి ప్రమాణముగను, లాద్దుగునుమాత్రము ద్విగుణముగ (రెండుముష్టులుగ)ను గ్రహించవలెను. ఈవిషమయనే జఠాకర్ణతంత్రమున—“త్రిపుదాది ద్విగుణో లోధ్రక్వాథః” అని స్ఫుటముగ జెప్పియున్నది.

—ॐ ఘృతయోగములు మూడు. ॐ—

మూ. లోధ్రకల్నేన మూత్రాన్యులవజైశ్చ పచేద్ధృతం,
చతురక్లుశకల్నేన సర్పిషీ ద్వే చ సాధయేత్.

౧౬

వ్యా. లాద్దుగుయొక్క కల్కమును ఘృతమునకు నాల్గవవంతును, అష్టవర్గములలో జేరిన నిమ్మకాయలు దానిమ్మ మున్నగువాని పులుపురసమును జేరి ఘృతమునకు నాలుగింతలును స్మృతఃసనగూర్చి ఘృతపాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేసి యుపయోగించునది.

మరియు చతురంగులకల్పమున “కషాయేణాథవా తస్య.....లేహయేన్ద్రాశ్రయా నరమ్” (కల్ప అ. ౮. శ్లో. ౧౨.) అనియు; “చతురక్లుశసిద్ధాద్వా.....సాధితం పిబేత్” (కల్ప అ. ౮. శ్లో. ౧౩) అనియు చెప్పబడిన రెండుఘృతయోగముల ప్రకారము ఇచ్చట లాద్దుగునుగూర్చియు రెండుఘృతయోగముల గల్పించునది. ఎట్లులన:—లాద్దుగుచే సిద్ధమయిన క్వాథమున లాద్దుగుచూర్ణమును ఘృతమును కలిపి ఘృతపాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేయునది. ఇది యొకఘృతయోగము.

మరియు లాద్ధగుచూర్ణమును అవుపాలలో కలిపి తీరమును పక్వముచేసి దాన జనించినఘృతమున లాద్ధగుకల్కమును, ఉసిరికకాయలరసమును కలిపి ఘృతపాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేయునది. ఇది యొక ఘృతయోగము. ఇతైరంగున “అష్టాష్టా త్రివృతాదీనాం” అని యుపక్రమించి ఘృతయోగములు నాల్గు చెప్పబడినవి. ఈనాల్గు యోగములును, “ఘృతేనాపి చత్వారః సంప్రకీర్తితాః” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింప బడును.

❧ ఆధ్యాయవిషయసంగ్రహము. ❧

తత్ర శ్లోకాః—

మూ. పశ్చిదధ్యాదిభిః, త్వేకా సురా సావీరకేణ చ,

ఏకోఽరిష్టస్తథా యోగః, ఏకః కంపిల్ల కేచ చ.

౧౭

లేహస్త్రయో, ఘృతేనాపి చత్వారస్సంప్రకీర్తితాః,

యోగాస్తే లోధ్రమాలానాం కల్పే షోడశ కీర్తితాః.

౧౮

వ్యా. లాద్ధగువ్రేళ్లుకు సంబంధించిన విరేచనకల్పమున పెరుగు మున్నగువానితో నైదుయోగంబులును; సురా, సావీరకము, అరిష్టము అనువానితో నొక్కొక్క యోగంబును; కంపిల్లముతో నొకయోగంబును; లేహయోగములు మూడును; నాల్గు ఘృత యోగంబులును; చేరి విరేచనయోగములు పదునారు ఈతిల్వకకల్పాధ్యాయమున చెప్పబడినవి.

❧ ఆధ్యాయసమాప్తి. ❧

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసంఘాతే

కల్పస్థానే తిల్వకకల్పో నామ నవమోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇతైరంగున అగ్ని వేశకృతంబును, చరకప్రతిసంస్కృతంబును, నయినచరక సంఘాతయను నాయుర్ద్వేదతంత్రమునందలి దృఢబలసంఘాతకల్పస్థానమున తిల్వకకల్ప మునునది నవమాధ్యాయము సమాప్తము.

దశమాధ్యాయము.

—౧౩ (౧౦) సుధాకల్పము. ౧౩—

అవతరణిక:—పదునారు విరేచనయోగముల దెల్పుతిల్వకకల్పమును మైయధ్యాయమును దెలిపినపిదప సంఖ్యాక్రమము ననుసరించి వైసంఖ్యకన్న నధికసంఖ్యయైన యిరువది యోగముల దెల్పునట్టి సుధాకల్పము చెప్పబడును. ఇట్టి క్రమసంఖ్యాధిక్యమునుబట్టియే మైయధ్యాయముల రెంటికింగూడ ఆసంతర్వసంబంధము నెరుంగునది.

మూ. అథాతస్సుధాకల్పం వ్యాఖ్యాస్యామః.

౧

ఇతి హ స్తాహ భగవానాశ్రేయః.

౨

వ్యా. తిల్వకల్పమును జెప్పినపిదప సుధాకల్పము (బొంతజెముడు విరేచనయోగములుగ గల్పించువిధానమును దెలుపునధ్యాయము) భగవానుడగు నాశ్రేయు డుపదేశించినదానికన్న న్యూనాతిరేకము గాకుండునట్లు వివరింపబడును.

—౧౩ సుధా (జెముడు) ప్రయోగమునకర్హులు. ౧౩—

మూ. విరేచనానాం సర్వేషాం సుధా తీక్ష్ణతమా మతా,

సంఘాతం హి భిసత్త్యాశు దోషాణాం కష్టవిభ్రమా.

3

తస్తాన్నైషా మృదౌ కోష్ఠే ప్రయోక్తవ్యా కదాచన,

న దోషనిచయే చాల్పే సతి మార్గపరిక్రమే (చాన్యపరిక్రమే).౪

వ్యా. పలుదెరుగులైన విరేచనద్రవ్యములలో జెముడు మిక్కిలి తీవ్రమైనది. ఇయ్యది చాలకాలమునుండి వృద్ధిజెంది చేరియుండు దోషసంచయమును శీఘ్రముగ భేదించును. మిగుల కష్టసాధ్యములగు నుపద్రవముల గల్గించునది. కావున నట్టి తీవ్రమైన జెముడును మృదుకోష్ఠము కలవారికిని, దోషసంచయము స్వల్పముగ నుండువారికిని ఒకప్పుడు నుపయోగింపంజనదు. మరియు వ్యాధి యెట్టి క్రూరదశయందున్నను చికిత్సజేయవేరుతెరవున్నపుడు దీని నుపయోగింపంజనదు. (వేరే చికిత్సాంతరముచే సాధ్యముగాక గత్యంతరాభావమున మాత్రము దీని నుపయోగింపదగుంగాని, ఇతరౌషధముల కవకాశమున్నపుడు జెముడును మానుట మంచిదని భావము.)

మరియు “మృదౌ కోష్ఠేఽబలే బాలే స్థవిరే దీర్ఘరోగిణి” (అ. హృ. కల్ప. అ. ౨) అని వాగ్భటులు చెప్పిరి కావున బలహీనులకును, బాలరకును, పృథ్వులకును, చిరకాలము రోగవీడితులకును దీని నుపయోగింపదగదని తెలిసెడిది.

—ॐ జేముడు నువయోగింపదగనివారు. ౧८—

మూ. చాణ్డ్యరోగోదరే గుల్తే కుష్ఠే దూషీవిషార్దితే,
శ్వయంభా మధుమేహే చ దోషవిభ్రాంతచేతసి. ౫
రోగైరేవంవిధైర్గ్రస్తం జ్ఞాత్వా సప్రాణమాతురం,
ప్రయోజయేన్తహావృక్షం సమ్యక్ స హ్యవచారితః. ౬
సద్యో హరతి (నుదతి) దోషాణాం మహాన్తమసి సంచయం,

వ్యా. పాండురోగము, ఉదరము, గుల్మము, కుష్ఠము, దూషీవిషము, వాపు, ప్రమేహములు, దోషప్రకోపముచే మనస్సు చంచలమైయున్న యున్నాదము అను నీరోగముల చేతను, వీనికి సమానములైన యితరవ్యాధులచేతను పీడితుడగురోగి బలము కల్గి యున్నయెడ అట్టిబలానుసారముగ జేముడును విరేచనమునకై యుపయోగింపదగును. అట్టి వ్యాధులయందు జేముడును విధ్యుక్తప్రకారముగ నుపయోగించినచో మిక్కిలి వృద్ధి నొందియున్నదోషసంఘాతమునైనను అలిశీఘ్రముగ హరించును.

(మధుమేహము అసాధ్యము కావున నిచ్చట మధుమేహశబ్దముచేత ప్రమేహసామాన్యము గ్రహింపబడును.)

—ॐ సుధాభేదములు. ౧౯—

మూ. ద్వివిధస్స మతోఽలైశ్చ బహుభిజ్ఞైవ కణ్ఠకైః. ౭
సుతీక్ష్ణైః కణ్ఠకైరలైః ప్రవరో బహుకంటకః,

వ్యా. జేముడు రెండు తెరంగులు. అందొకటి మిక్కిలి వాడికలముండ్లు కొద్దిగ కల్గియుండును. ఇంకొకటి దట్టముగ ముండ్లుకల్గి యుండును. రెంటిలో దట్టముగ ముండ్లు కల్గినది మిక్కిలి శ్రేష్ఠము.

—ॐ సుధాపర్యాయనామములు. ౨౦—

మూ. స నామ్నా స్సుక్ గుడాఽఽనన్దా సుధా నిస్త్రింశపత్రకః. ౮

వ్యా. పైచేర్కొనబడిన జేముడు స్సుక్, గుడ, ఆనంద, సుధ, నిస్త్రింశపత్ర, అను పర్యాయనామములచే జెప్పబడును.

—ॐ సుధాక్షరగ్రహణవిధిః; కాలము. ౨౧—

మూ. తం విపాట్యాఽఽహరేత్ ఊరం శస్త్రేణ మతిమాన్ భిషక్,
ద్వివర్షం వా త్రివర్షం వా శిశిరాస్తే విశేషతః. ౯

వ్యా. పైజెప్పబడిన రెండువిధములైన జెముడును శిశిరఋతువునంః
ములలో కత్తితో చీల్చి యందుండి స్రవించు జెముడుపాలను గ్రహించవ
మాడునవత్సరములకాలము గడచిన జెముడుచెట్టుపాలను గ్రహించుటకు
డును. (క్షీరగ్రహణమునకు “శరది త్వక్కుష్టక్షీరాణాం” సామాన్యముగ ?
శింపబడినను, విశేషవిధిచే జెముడుపాలను మాత్రము శిశిరాంతమున గ్రహింః

❧ (2) సుధాయోగములు ఇరువది. అందు సౌవీరకాదియోగములు ఏ

మూ. బిల్వాదీనాం బృహత్యా వా కణ్ణకార్యాస్తజైకశః,
కషాయేణ సమాంశం తం కృత్వాఽఞ్జారేషు శోషయే
తతః కోలసమాం మాత్రాం పిబేత్ సౌవీరకేణ వా,
తుషోదకేన కోలనాం రసేనామలకస్య వా.
సురయా దధిమణ్డేన మాతులుజ్జరసేన వా,

వ్యా. మారేడు మున్నగు మహాపంచమూలములవేళ్లు, చిన్నములక
వేళ్లు, వీనిలో దేనినైన నొకదాని గ్రహించి క్వాథవిధిప్రకారము నాల్గవపా
కషాయము కాచి దానికి సమభాగముగ (పైజెప్పినరీతిగ గ్రహింపబడిన) జెవ
గూర్చి యొకపాత్రలో బోసి నిష్పలమిద నునిచి, అయ్యది చుండి ముద్దగుగ
కాచి రేగుపండంటేసి మాత్రల జేయనగును. పిమ్మట నామాత్రను సౌవీరకష
కము, తుషోదకము, రేగుపండ్లరసము, ఉసిరికకాయలరసము, సురయనుమద్యక
మిది తేటనీరు, మాదీఫలరసము, అను సీద్రవములతో నొకదాని యనుపానవ
నగును.

ఇచ్చట సౌవీరకాదిద్రవము లేడిటితో వేరువేరుగ సువయోగించుటం
సుధాయోగములని యెరుంగునది. ఈయేడుయోగములును “సౌవీరకాదిభిః
సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును. కావుననే బిల్వాదికషాయభేదముల ననుసరి
సంఖ్యను నిర్ణయింపబడదు.

❧ (౮-౯) ఘృత, మాంసరసములతో రెండు సుధాయోగములు. ❧

మూ. సాతలాం కాఞ్చనక్షీరీం శ్యామాదీని కటుత్రికమ్
(ఫలత్రికమ్).

యథోపపత్తి సప్తాహం సుధాక్షీరేణ భావయేత్,
కోలమాత్రాం ఘృతేనాతః పిబేత్సంసరసేన వా.

వ్యా. సంబరేణు, స్వర్ణక్షీరి, ప్రథమాధ్యాయమున “శ్యామాత్రివృత్ చతురంగుళ... ద్రవస్తీనాం చ” అని చెప్పబడిన తెగడ మున్నగు విరేచనద్రవ్యములు తొమ్మిది, త్రికటుకములు, అనునీ ద్రవ్యము దొరకినంతమట్టుకు గ్రహించి చూర్ణముచేసి, జెముడు పాలలో నేడుదినములవరకు భావనావిధిప్రకారము భావనజేసి అర్ధకర్ష పరిమితమును నేతిలోపై నను మాంసరసములోపై నను కలిపి త్రాగునది. (ఇచ్చట ఘృత-మాంసరసములతో జేరిన సుధాయోగములు రెండని యెరుంగునది. ఈరెండుయోగములును “సర్విషాచ రసేన చ” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.)

మరియు “శ్యామాదీని” అను పదముచేత ప్రథమాధ్యాయమున జెప్పబడిన తెల్ల తెగడ, నల్ల తెగడ, రేల, లాద్దుగు, బొంతజెముడు, దింటెన, సంబరేణు, నేపాళము, పెద్దనేపాళము అను తొమ్మిది విరేచనద్రవ్యములు గ్రహింపబడు. మరియు శ్యామాది పదముచేతనే సాతల (సంబరేణు) గ్రహింపబడినను ‘సాతలాం’ అని వేరుగ చెప్పి యుండుటచేత సంబరేణును మాత్ర మొక్కదానినే ప్రధానముగ గ్రహించి యాషధమును కల్పించునపుడు తక్కినవానిగో దొరకినంతవరకు జేర్చవలెనని భావము.

—౨౭ (౧౦) పానకముతోజేరిన సుధాయోగమొకటి. ౨౭—

మూ. త్యూక్ష్మణం త్రిఫలాం దస్తీం చిత్రకం త్రివృతాం తథా,
స్నుక్క్షీరభావితం సమ్యక్ విదధ్యాత్ గుడపానకమ్. ౧౪

వ్యా. త్రికటుకములు, త్రిఫలములు, నేపాళము, చిత్రమాలము, తెగడ ఈద్రవ్యములను యథాలాభముగ గ్రహించి చూర్ణముచేసి, వైయోగమున జెప్పినరీతిగ నేడు దినములు చక్కగ భావనజేసి బెల్లముచుజేర్చి సంస్కరించి సిద్ధముచేయబడిన పానకమున తగుమాత్రము కలిపి త్రాగినను చక్కగ విరేచనమగును. (ఇయ్యది సంగ్రహమున ‘పానకం’ అని నిర్దేశింపబడును.)

—౨౮ (౧౧) ఘోయరూపమైనసుధాయోగమొకటి. ౨౮—

మూ. త్రివృతారగ్వధం దస్తీం శజ్ఞినీం సప్తభాం సమం,
గోమూత్రే రజనీం కృత్వా (నిశి స్థితాం గవాం మూత్రే)
శోషయేదాతపే తతః. ౧౫

సప్తాహం భావయిత్వైవం, స్నుక్క్షీరేణాఽపరం పునః,
సప్తాహం భావయేచ్ఛుష్కం తతస్తేనాపి భావితమ్. ౧౬

గన్ధమాల్యం తదాఘ్రాయ (సమాఘ్రాయ) ప్రావృత్యపటమేవ చ,
సుఖమాశు విరిచ్యన్తే మృదుకోష్ఠా నరాధిపాః. ౧౭

వ్యా. తెగడ, రేల, నేపాళము, కడిల, సంబరేణు వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి గోమూత్రమున నొకరాత్రియంతయు నూరబెట్టి మరుసటిదినము పగలంతయు ఎండలో నెండబెట్టునది. (ఇది యొకభావన.) ఇతైరంగున నేడు రేయింబవలును భావన చేయవగును. షిమ్మట జెముడుపాలలో వైజెప్పినవిధముగ భావనజేయూనది. విదప నెండించి చూర్ణము చేసి యాచూర్ణమును పుష్పమాలికలపై జల్లి భావనజేసి యాగంధమును (పరిమళమును) మూర్కొనినచో చక్కగ విరేచనములగును. లేక భావనచేసిన యాచూర్ణమును గుడ్డపైజల్లి భావనచేసి యాగుడ్డను ముఖముపై గప్పికొనినను సుఖముగ విరేచనమగును. (ఇది ఘోయ (ఆఘ్రాణింపదగిన) రూపమైన సుధావిరేచనయోగము.) ఇది మిక్కిలి సుకుమారులకును మృదుకోష్ఠముగల రాజమాత్రులకు నుపయోగింపందగినది.

— (౧౨) లేహరూపమైన సుధాయోగ మొకటి. —

మూ. శ్యామాత్రివృత్తపాయేణ స్రుక్ క్షీరఘృతఘాణిత్రైః,
లేహం పక్వా (కృత్వా) విరేకార్థం లేహయేన్తాత్రయా నరమ్.

వ్యా. నల్ల తెగడ, తెల్ల తెగడ, ఈరెంటిని నాల్గింతలు జలముగూర్చి నాల్గవపాలు మిగులనట్లు కషాయముకాచి యాకషాయమును జెముడుపాలను అవునేటిని యొకటిగ గూర్చి చక్కెరపాకమున లేహపాకవిధి ప్రకారము పక్వముజేసి యగ్నిబలానుసారముగ సేవించిన విరేచనమగును. (ఈలేహయోగంబును వైజెప్పబడిన ఘోయయోగంబును సంగ్రహమున “ఘోయలేహా చ” అని నిర్దేశింపబడును.)

— { (౧౩-౧౭) యూషాదులతో సుధాయోగములు మూడును మత్స్య } —
మాంసములతో రెండుయోగములును.

మూ. పాయయేత సుధాక్షీరం యూషైర్మాంసరసైః ఘృతైః,
భావితా శుష్కమత్యాన్వా మాంసం వా భక్షయేన్నరః. ౧౯

వ్యా. జెముడుపాలను యూషము (పెసలు మున్నగువానికట్టు)నందైనను, మాంస రసములయందైనను, ఆయాఘృతములయందైనను కలిపి విరేచనమునకై త్రాగవలెను. (ఇవి యూష-మాంసరస-ఘృతయోగరూపములైన సుధాయోగములు.)

మరియు ఎండిన మత్స్యములనైనను, ఎండిన మాంసమునైనను జెముడుపాలలో పలుమారు భావనజేసి విరేచనమునకై తినవలెను. (తైజెప్పబడిన యూహావియోగములు మూడును, మత్స్యమాంసయోగములు రెండును సంగ్రహమున “యోగాః యూహావిధిస్త్రయః, ద్వౌ శుష్కమత్స్యమాంసాభ్యాం” అని నిర్దేశింపబడును.)

— (౧౮-౨౦) ఘృతయోగములు రెండు, సురాయోగ మొకటియు. —

మా. ఊరేణామలకైస్సర్పిః చతురణ్శుభవత్ పచేత్,

సురాం వా కారయేత్ ఊరే ఘృతం వా పూర్వవత్ పచేత్.

వ్యా. “చతురంగుళసిద్ధాద్వా...తత్సాధితం విచేత్” అని చతురంగుళసంఖ్యమున క. ఆ. ౮) జెప్పబడిన ఘృతయోగప్రకారము ఘృతమును సుధాఊరముతో సిద్ధము చేయవలెను. ఎట్టులనఁ— జెముడుపాలను ఆవుపాలతో జేర్చి కాచి, దానినుండి తీయఁబడిన నేతితో జెముడుపాలను ఉసిరికకాయల కల్కమును జేర్చి ఘృతపాకవిధిప్రకారము ధ్ధముచేయునది. ఇది యొకఘృతయోగము.

మరియు జెముడుపాలను సురామధ్యమున కలిపి పదునైదుదినములు ధాన్యపునీలమున నునిచి రసము చక్కగ కల్గినపిదప పానము చేయదగును. (ఇది సురతో యోగమనఁబడఁజూపఁబడును.)

మరియు—“లోధ్రకల్లేన మూత్రాష్టలవజైశ్చ పచేత్ ఘృతమ్” (గల్ప-౧౧-౯) అని చెప్పబడిన ఘృతయోగప్రకారము, ఘృతమున గోమూత్రమును, పుంజురసమును, ముడుపాలను కలిసి ఘృతపాకవిధిప్రకారము పక్వముచేసి విరేచనమునకై (గంజయోగమనవలెను. (ఇది రెండవ ఘృతయోగము. ఈయోగములు ముఁడుపాల ‘సుందరీ’, స్వీ పిప్పి’ అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.)

— అభ్యాయవిషయసంగ్రహము. —

త్రయోకాః—

మా. సౌవీరకాదిభిస్సప్త, సర్పిషా చ, రసేన చ,

పానకం, మ్రేయ-లేహశా చ, యోగాః యూహావిధిస్త్రయః. ౨౧

ద్వౌ శుష్కమత్స్యమాంసాభ్యాం, సురై కా, ద్వౌ చ సర్పిషీ,

మహావృక్షస్య యోగాస్తే వింశతిస్సముదాహృతాః. ౨౨

వ్యా. జెముడును సౌవీరకాదులతో నేడుయోగంబులును, ఘృతయోగంబును, పానకయోగం బొకటియు, మ్రేయయోగం బొకటియు, లేహయోగంబొకటియు,

యాష-మాంస-రస-ఘృతములతో మూడుయోగంబులును, మత్స్యమాంసములతో రెండు యోగంబులును, సురాద్యోగం బొకటియు, ఘృతయోగములు రెండును కలిసి విరేచన మునకైన సుధాద్యోగము అరువదియు నీసుధాకల్పమున జెప్పబడినవి.

—ॐ అధ్యాయసమాప్తి. ॐ—

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరక ప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసంపూరితే
కల్పస్థానే సుధాకల్పో నామ దశమోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇత్తైరంగున నగ్ని వేశకృతంబును, చరక ప్రతిసంస్కృతంబును నైన చరక సంహిత యను నాయుద్వేదతంత్రమునందలి దృఢబలసంపూరితకల్పస్థానమున సుధాకల్ప ముచునది దశమాధ్యాయము సమాప్తము.

ఏకాదశాధ్యాయము.

—ॐ (౧౧) సప్తలాశంఖినీకల్పము. ॐ—

అవతరణిక:—సుధాకల్పమును జెప్పినపిదప యోగసంఖ్యాధిక్యక్రమరూపసంబంధముచే సప్తలాశంఖినీకల్పము చెప్పబడును.

మూ. అథాతస్సప్తలాశంఖినీకల్పం వ్యాఖ్యాన్యాయః.

౧

ఇతి హ స్తాహ భగవానాశ్రేయః.

౨

వ్యా. సుధాకల్పమును జెప్పిన పిదప సప్తల-(సంబరేణు) శంఖుని (దింబెన) అను రెంటిని విరేచనాషధముగ నుపయోగింప దగువిధానమును చెల్పు సప్తలాశంఖినీకల్పమును భగవానుడగు నాశ్రేయు లుపదేశించినదానికి న్యూనాతిరేకము కాకుండునట్లు, వివరించి చెప్పెదనని భావము.

(ఈయధ్యాయమున జెప్పబడు విరేచనయోగములన్నియు శ్యామాత్రివృత్కల్పమున జెప్పిన యోగములవలె సంబరేణునైనను, దింబెనైనను, రెండిటి నైనను జేర్చి కల్పింప నగును.

—ॐ సప్తలాశంఖినీపర్యాయనామములు: ॐ—

మూ. సప్తలా చర్మసాహ్వో చ బహుఘ్నేనరసా చ సా,

శంఖినీ తిక్తలా చైవ (తిక్తకా జ్ఞేయా) యవతిక్తాక్షి(క్ష)వీడకః. 3

వ్యా. సప్తల, చర్మపాహ్వా, బహుభేదరస, అను నీవర్యాయపదములచేత సంబరేణు చెప్పబడును. శంఖని, తిక్తల, (తిక్తక), యవతిక్త, అక్షిపీడక, అను నీవర్యాయపదములచేత శంఖని (దింటెన) చెప్పబడును.

—౧౭ సప్తలాశంఖనుల నుపయోగింపదగినవ్యాధులు. ౧౭—

మూ. తే గుల్మగరహృద్రోగకుషళోఘోదరాదిఘ,
వికాసి తీక్ష్ణరూక్షత్వాత్ యోజ్యే శ్లేష్మాధికేషు తు. ౪

వ్యా. ప్రైశేషబుడిన సప్తలశంఖనులను గుల్మము, విషము, హృద్రోగము, శోషము, ఉదరము మున్నగు క్రూరవ్యాధులయందు నుపయోగింపందగును. మరియు నవిరెండును వికాసి-తీక్ష్ణ-రూక్షగుణముల గల్గియుండును కావున శ్లేష్మము అధికముగ కల్గియుండువ్యాధులలో విశేషముగ నుపయోగింపందగియుండును.

—౧౮ సప్తలాశంఖనులనుండి గ్రహింపదగినయంగములు. ౧౮—

మూ. నాతిశృంఖం ఫలం గ్రాహ్యం శఙ్ఖిన్యా నిస్తుపీకృతం,
సప్తలాయాశ్చ మూలాని గృహీత్వా భాజనే టిపేత్. ౫

వ్యా. దింటెనచెట్టునుండి కాయలను అవి కొంచెముగ నెండియుండునపుడు గ్రహించి ప్రైశాట్టు నొలిచి పదిలముగ నుంచవలెను. సంబరేణునుండి వేళ్లను గ్రహించి యుంచవలెను.

—౧౯ { (౧—౧౬) సప్తలాశంఖనీలతో చేరిన విరేచనయోగములు } ౧౯—

మూ. అక్షమాత్రం తయోః పిణ్డం ప్రసన్నా లవణాయుతం,
హృద్రోగే కఫవాతోత్థే (హృద్రోగకఫవాణార్తే)
గుల్మే చైవ ప్రయోజయేత్. ౬

ప్రియాలపీలు-కర్కణ్డు కోలామ్రాతకదాడిమైః,
ద్రాక్షోపససఖర్జురబదరాష్లుపరూపకైః. ౭

మైరేయే దధిమణ్డేఽష్టే సావీరకతుషోడకే,
శీఘ్రా చావ్యేష కల్పస్యాత్ సుఖం శీఘ్రవిరేచనః. ౮

వ్యా. సంబరేణు, దింటెన, ఈరెంటిని నొకటిగవైనను వేరువేరుగవైనను సైంధవలవణమునుకూడచేర్చి మద్యము వైలేటను కూర్చి నూరి ముద్దచేసి యుంచుకొనునది.
చ-కల్ప—13

యాకల్కములో కర్షప్రమాణము గ్రహించి మొరళి, వరగోగు, కమ్మరేగు, పెద్దరేగు, అడవిమామిడి, దానిమ్మ, ద్రాక్షపండు, చనస, భర్జూరము, పుల్లనిరేగు, చిట్టిత ఆను నీపడకొండుద్రవ్యములలో నొకదాని కహాయమునందైనను, మైరేయమును మద్యమునందైనను, పుల్లని పెరుగువైతేటయందైనను సౌవీరకతుషోదకములయందైనను, శీఘ్రమద్యమునందైనను (వైజిష్యినకల్కమును) కలిపి త్రాగినచో శీఘ్రముగ సుఖముగ విరేచనమగును. ఈయోషధమును పృథ్విగమునందును, కఫ-వాతములచే గల్గినరోగమునందును, గుల్మమునందు సుపయోగింపదగును.

ఇచ్చట మొరళి మున్నగువాని కహాయములు మొదలగు ద్రవద్రవ్యములను వైజిష్యిన కల్కాషధమును పరిభాషానుసారముగ నాల్గింతలు చేర్చినగును. “కల్కే మధుస్మృతం తైలం.....ద్రవా దేయాశ్చతుర్థణాః” అని పరిభాష. మరియు ప్రియాలాదికహాయములు మొదలగు పదునారు ద్రవద్రవ్యములతో సంబరేణు దింటెనల కల్కమునకు పదునారువిరేచనయోగములని యెరుంగునది. మరియు మైరేయాదిద్రవములు కహాయములు గాకున్నను కహాయసముదాయసాహచర్యమునందేసి సంగ్రహమున “కహాయా దక వత్తైష” అని నిర్దేశింపబడును.

❧ (౧౭) ఆరు తైలయోగములు, అందు మొదటియోగము. ❧

మూ. తైలం విదారిగంధాద్యైః పయసి క్వధితే పచేత్,
సప్తలాశంఖినీకల్కే త్రివృచ్ఛామార్ధభాగికే. F
దధిమణ్డేన సన్నియ సిద్ధం తత్పాయయేత చ,

వ్యా. విదారిగంధాదిద్రవ్యములను చేర్చి క్వాథముచేసి యాక్వాథమునకు నాల్గవ పాలు తైలమును (నువ్వులనూనెను), సప్తలా-శంఖినీకల్కమునకు అర్ధభాగముండునట్లు తెల్లతెగడ, నల్లతెగడ. కల్కమును చేర్చి తైలమునకు సమభాగముగ పెరుగుమీది లేటను కలిపి (వీనినన్నిటిని నొకటిగ గూర్చి) తైలపాకవిధిప్రకారముచేసి విరేచనమునకు సుపయోగించునది. (ఇది యొక తైలయోగము.)

ఇచ్చట సప్తలా-శంఖినీకల్కమును రెండుభాగములును, త్రివృత్ (తెగడ) శ్యామాకల్కములు ఒకభాగమును చేరిన కల్కసముదాయము తైలమునకు నాల్గవపంతు నుండవలెను.

❧ (౧౮-౨౨) ఐదు తైలయోగములు. ❧

మూ శంఖినీచూర్ణభాగౌ ద్వౌ తిలచూర్ణస్య చాపరా.
(నీలీచూర్ణస్య చాపరా)

హరీతకీకషాయేణ తైలం తత్ప్రీడితం పిబేత్,

అతసీసర్షపై రణ్డకరజ్జ్వేష్వేష సంవిధిః.

౧౧

వ్యా. దింటెనచూర్ణమును రెండుభాగములును, నువ్వులపిండి యొకభాగమును కరక కాయకషాయమున కలిపి మర్దనచేసి, అందుండి తైలమును తీసి యాతైలమును విరేచనమునకై త్రాగవలయును. ఇతైరంగుననే అవిశేషింజలు, ఆపాలు, ఆముదపుగింజలు, కానుగింజలు అను సీనాల్గిటిలో ఒక్కొక్కదానిని చూర్ణముచేసి, నువ్వులచూర్ణమునకు బదులు కలుపుచు వైజెప్పినరీతిగ తైలముదీసి విరేచనమునకు త్రాగనగును.

వైజెప్పబడిన తైలయోగ మొకటియు సీతైలయోగము లైదును చేరి ఆరుతైలయోగము లగును. ఈతైలయోగములు “షట్తైలైః” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

❧ (౨౩) ఘృతయోగము లెనిమిది, అందు మొదటిఘృతయోగము. ❧

మూ. శఙ్ఖసీస ప్తలాసిద్ధాత్ ఊరాద్యదుదియాద్భృతం,

కల్కభాగే తయోరేవ త్రివృచ్ఛామార్ధసంయుతే.

౧౨

ఊరేణాలోడ్య సంపక్వం (విపచేత్) పిబేత్తచ్చ విరేచనం,

వ్యా. దింటెనను, సంబరేణును పాలలో కలిపి ఊరపాకవిధిప్రకారము పక్వము చేసి, యాఊరమునందు నేతిని తీసికొని ఆఘృతమునందు శంఖసీస-ప్తలాకల్కము రెండు భాగములను, ఆకల్కమునకు అర్ధభాగము త్రివృత్ శ్యామాకల్కమును కలిపి ఘృతమునకు నాల్గింతలు ఆవుపాలను కూర్చి ఘృతపాకవిధిప్రకారము చేయునది. ఈఘృతమును విరేచనమునకై యుపయోగింపదగును. ఇది యొక ఘృతయోగము.

❧ (౨౪-౩౦) ఏడు ఘృతయోగములు. ❧

మూ. దస్తీద్రవ స్తీకలోఽయం అజశృఙ్గ్యజగన్ధయోః.

౧౩

ఊరిణ్యా నీలికాయాశ్చ తదైవ చ కరంజయోః,

మసూరవిదలాయాశ్చ ప్రత్యక్షపర్ణ్యాస్తదైవ చ.

౧౪

ద్విపర్ణాధాంశక లేన తద్వత్సాధ్యం ఘృతం పునః,

శఙ్ఖసీస ప్తలాధాత్రికషాయే చాపరం ఘృతం,

త్రివృత్ కల్పేన సర్పిశ్చ.....(సాధయేద్భృతమ్).

౧౫

వ్యా. నేపాళము, పెద్దనేపాళము; వాయుంబు, దుష్టపువేరు; పాలగుమ్మడి, నీలి, కానుగ, కలుకానుగ, నల్ల తెగడ, ఉత్తరేణి ఈచెప్పిన ద్రవ్యములవరుసలూ రెండేసి ద్రవ్యములను కల్పముచేసి ఈకల్పమునకు రెట్టింపు శంఖానీ-సప్తలాకల్పమును కల్పించి వైయోగమున చెప్పినరీతిగ శంఖానీ-సప్తలాసిద్ధమయిన తీరమునుండి తీయబడిన ఘృతమున కలిపి ఆవుపాలను చేర్చి వైజెప్పినవిధముగ నే ఘృతపాకవిధిప్రకారము ఐద ఘృతములను సిద్ధముచేయునది. (ఈయోగములయందు వైజెప్పబడిన యోగమువలెనే తెగడకు, నల్ల తెగడకును బదులు దంతీ, ద్రవంతీ మున్నగు రెండేసి ద్రవ్యములకల్పమును శంఖానీ-సప్తలాకల్పమునకు అర్థభాగముగ చేర్చుచు వైకల్పప్రకారముగ నే ఘృతయోగముల సిద్ధము చేయునది.)

మరియు దింటెన, సంబరేణు, ఉసిరికకాయలు, ఈమూడిటిని కషాయముచేసి, యాకషాయమునకు నాల్గవంతు ఘృతమును, ఘృతమునకు నాల్గవపాలు శంఖానీ-సప్తలాకల్పమును కలిపి ఘృతపాకవిధిప్రకారము ఘృతమును సిద్ధముచేయునది.

మరియు త్రివృత్కల్పమున చెప్పినప్రకారము తెగడకు బదులు దింటెన-సంబరేణువునుచేర్చి ఘృతమును సిద్ధముచేయునది. ఇచ్చట “శ్యామాత్రివృత్ కషాయేణ సిద్ధం నర్హిః పిఠేత్తథా (కల్ప. అ. ౭. శ్లో ౬౮.)” అను ఘృతయోగకల్పము ననుసరించి తెగడకు బదులు శంఖానీ-సప్తలాకషాయమును జేర్చి ఘృతమును సిద్ధముచేయునది. ఇతైరంగున “శంఖానీ-సప్తలాసిద్ధాత్” అని యుపక్రమించి యెనిమిదిఘృతయోగములు చెప్పబడినవి. ఈయెనిమిది ఘృతయోగములును “అష్టా చ సర్విషి” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

—౨౨ (౩—౩౫) లేహయోగములు మూడు, సురాకష్టియోగములు రెండు. ౨౨

మూ.

త్రయో లేహశ్చ లోధ్రవత్,

సురాకష్టియోగోగః కారోగ్య లోధ్రవదేవ చ.

౧౬

వ్యా. తిల్వకల్పమునందు “చతురశ్శులకల్పేన” అని యుపక్రమించి “సఘృతస్సాధితో లేహః స చ శ్రేష్ఠో విరేచనే” (కల్ప. అ. ౯. శ్లో. ౧౧. ౧౩.) అని చెప్పబడిన కల్పము ననుసరించి లాఘ్వాగతుబదులు దింటెనను, సంబరేణును, చేర్చుకొనుచు లేహయోగముల మూటిని సిద్ధముచేయనగును.

మరియు లోధ్రకల్పమున “సురాం లోధ్రకషాయేణ.....మద్భూపానాద్విరేచనమ్. (కల్ప అ. ౯. శ్లో. ౮. ౯) అని చెప్పబడిన సురాకల్పము ననుసరించి

లాద్ధుగకు బదులు దింటెన-సంబరేణును చేర్చుచు సురాయోగమును సిద్ధముచేయునది. అత్తైరంగుననే “కమ్మిల్లకహయేణ.....కహయేణ పునః పితే.” (కల్ప. అ. ౧౦. శ్లో. ౧౦) అని చెప్పబడిన కంపిల్లకయోగమును కూడ గల్పించునది. ఎట్టులన—కంపిల్లక మనుగంధద్రవ్యమును విధ్యుక్తప్రకారము క్వాథముచేసి, అందు సంబరేణుదింటెనల చూర్ణమును పదిమాఱు భావనచేసి, యాచూర్ణమును కంపిల్లకహయోనుపానముననే త్రాగ వలెను. (ఇది సంబరేణుదింటెనలకు కంపిల్లకముతో యోగము) ఇచ్చట జెప్పబడిన లేహ-కంపిల్లకయోగములు “త్రయో లేహః, యోగః కమ్మిల్లకే తథా” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

—౩౭ (౩౬-౩౮) సౌవీరకాదియోగములు నాల్గు. ౨—

మూ. దంతీద్రవస్తోః కల్పేన సౌవీరకతుషోదకే,

అజగంధాఽజశృణ్ణోశ్చ తద్వత్ స్యాతాం విరేచనే.

౧౭

వ్యా. దంతీద్రవంతికల్పమున “అజగంధాకహయేణ సౌవీరకతుషోదకే” (కల్ప-అ. ౧౨-శ్లో-౩౫) అని చెప్పబడిన ప్రకారము సంబరేణు దింటెనలకహయమును దంతీ ద్రవంతికహయమునకు బదులుగ జేర్చి (పరిభాషానుసారముగ) సౌవీరకమును, తుషోదక మును కల్పించనగును.

మరియు “తథా దంతీద్రవస్తోశ్చ కహయే సాజగంధయోః గౌడః కార్యోఽజ శృణ్ణో వా సవై సుఖవిరేచనః” (కల్ప-అ-౧౨-శ్లో, ౩౩) అని చెప్పబడిన అరిష్టకల్పము ననుసరించి రెండరిష్టయోగముల సిద్ధముచేయనగును. ఎట్టులన:—సంబరేణుదింటెనలను వాయింటును జేర్చి విధ్యుక్తముగ కహయము గాచి, యొకకుండకు లోభాగమున పిప్పలి మున్నగువాని కల్కమును లేవనముచేసి, వైజెష్ఠిన కహయమును బోసి బెల్లమును జేర్చి మూలిమూసి చీలమున్ను బూసి సంధానవిధి ప్రకార ముంచునది. ఇది యొకయరిష్టము. మరియు సంబరేణుదింటెనలతో దుష్టుపువేరును జేర్చి కహయము కాచి వైజెష్ఠినరీతిగ సంధానవిధి ప్రకార ముంచునది. ఇది రెండవయరిష్టము.

ఇత్తైరంగున వైని పదునారవశ్లోకమున జెప్పబడిన సురాయోగం బొక్కటియు, ఇచ్చట జెప్పబడిన సౌవీరక-తుషోదకయోగంబులును, అరిష్టయోగములు రెండును జేరి సంబరేణుదింటెనలకు సంధానరూపయోగములు విదగగును. ఇయ్యవి ‘పశ్చా మద్యే’ అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును. (మరియు సౌవీరక-తుషోదక-అరిష్టసంధానము స్థలాంతర మున విస్తరముగ జెప్పబడినది.)

❖ అధ్యాయవిషయసంగ్రహము. ౧౬ ❖

తత్ర శ్లోకాః—

మూ. కమాయా దశ షట్ చైవ, షట్టైలే, ఽష్టౌ చ సర్విషి,
పఞ్చమద్యే, త్రయో లేహః, యోగః కమ్పిల్లకే తథా. ౧౮
సప్తలాశంఖినీభ్యాం తే త్రింశదుక్తాః నవాధికాః,
యోగాః సిద్ధాః సమస్తాభ్యాం ఏకశోఽపి చ తే హితాః. ౧౯

వ్యా. ఇత్తైరంగున పదునారు కమాయయోగంబులును, ఆరు షైలయోగంబులును, ఎనిమిది ఘృతయోగములును, ఐదు మధ్యయోగంబులును, మూడు లేహయోగంబులును, కంపిల్లకముతో నొకయోగంబును జేరి ముప్పదితొమ్మిది విరేచనాషధయోగములు సంబంధించి దింబెనల నుద్దేశించి యాయధ్యాయమున జెప్పబడినవి. ఈయోగములను ఈరెంటిని గూర్చియైనను, ఒక్కొక్కదానిని గూర్చియైనను సిద్ధముచేసి యుపయోగించునెడ మిక్కిలి హితకరములుగ నుండును. (ఇచ్చట “పంచ మద్యే” అనుచోట మద్యశబ్దముచే సంధాన సామాన్యముచే సురా-సౌవీరక-తుషోదక-అరిష్టములు గ్రహింపబడును.)

❖ అధ్యాయసమాప్తి. ౧౭ ❖

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరక ప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసమ్మూరితే
కల్పస్థానే సప్తలాశజ్ఞినీకల్పో నామ ఏకాదశోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇత్తైరంగున నగ్ని వేశకృతంబును, చరక ప్రతిసంస్కృతంబును నగు చరక సంహితయను నాయుచ్చేదతంత్రమునందలి దృఢబలసంపూరితకల్పస్థానమున సప్తలాశజ్ఞినీ కల్పమనునది యేకాదశాధ్యాయము సమాప్తము.

ద్వాదశాధ్యాయము.

❖ (౧౨) దంతీద్రవంతీకల్పము. ౧౮ ❖

అవతరణికః—సంఖ్యాధిక క్రమసంబంధము ననుసరించి సప్తలాశంఖినీకల్పానంతరము దంతీద్రవంతీకల్పము చెప్పబడును:—

మూ. అథాతో దంతీద్రవంతీకల్పం వ్యాఖ్యాస్యామః.

ఇతి హ స్తాహ భగవానాశ్రేయః.

వ్యా. సప్తలాశంఖానీకల్పమును జెప్పినపిదప దంతీద్రవంతీకల్పమును (చిన్న నేపాళము పెద్దనేపాళము అనుద్రవ్యములను విరేచనోపయోగముగ నౌషధమును సిద్ధముచేసి యుపయోగించువిధానమును చెల్పినధ్యాయమును) భగవానుడగు నాత్రేయు లుపదేశించినదాని కన్న న్యూనాతిరేకము గాకుండునట్లు వివరించెదనని యర్థము.

❧ దంతీ-ద్రవంతీపర్యాయనామములు. ౧❧

మూ. దన్త్యదుమ్బురవర్ణీ స్యాత్ నికుమ్భోఽథ ముకూలకః.

ద్రవస్తీ నామతః చిత్రా న్యగ్రోధీ మూషికాహ్వయా. 3

(తథా మూషికవర్ణీ చాప్యపచిత్రా చ శామ్బరీ,
ప్రత్యక్షేణీ సుతశ్రేణీ దన్తీర(చ)ణ్డా చ కీర్తితా.)

వ్యా. దంతి, ఉదుంబరవరి (ఆత్తియాకులవంటియాకులకలది), నికుంభము, ముకూలకము, అనుపర్యాయనామములచే (దంతి చిన్న నేపాళము) చెప్పబడును. ద్రవంతి, చిత్ర, న్యగ్రోధి, మూషికాహ్వ, మూషికవర్ణి, ఉపచిత్ర, శాంబరి, ప్రత్యక్షశ్రేణి, సుతశ్రేణి, దంతి, రండు, చండు, అనుపర్యాయనామములచే ద్రవంతి (పెద్దనేపాళము) చెప్పబడును. (ఈరెండును త్సుపజాలిలో చేరినవి.)

❧ దంతీద్రవంతులగ్రహ్యంగములు, వానిసంస్కారము ౧❧

మూ. తయోర్తాలాని సజ్జహ్య స్థిరాణి బహులాని చ,

హస్తీదన్తప్రకారాణి శ్యావతామ్రాణి బుద్ధిమాన్. ౪

పిప్పలీమధులిప్తాని స్వేదయేత్ మృత్తుశాస్తరే,

శోషయేదాతపేఽర్కాగ్ని (దాతపేఽగ్న్యర్కౌ)

హతో హ్యేషాం వికాసితామ్. ౫

వ్యా. వైజెషిన్ రెంటిలో చిన్న నేపాళపు పేరు శ్యామవర్ణముగను, పెద్దనేపాళపు పేరు తామ్రవర్ణముగను ఉండును. అట్టి దంతీద్రవంతులపేళ్లలో సారవంతములై ఘనమైన చర్మముకల్గి యేనుగుదంతములబోలె లావుగ నుండువానిని గ్రహించి వానిపైని పిప్పళ్లను అతిమధురమును నూరి కల్కముచేసి పూసి, వైన దర్బల జుట్టి, దానిపై మట్టితో కవచ మిచ్చి, నిప్పునెగలో నునిచి యుడికించి, యెండ నెండించవలెను. అట్టి యగ్నిసంబంధము చేతను, ఎండనెండించుటచేతను దంతీద్రవంతీమూలములకుం గలవికాసిగుణము శమించును.

(ఇచ్చట వికాసి యన—సంధిబంధములను శిథిలముగ జేసి రసాదిధాతువులనుండి యోజస్సును వేరుపరచుగణము. దంతీద్రవంతులకుండు అట్టి తీవ్రమైనగుణము వైజేష్ఠిన రీతిగ నిష్పన్న నుడికించి యెండ నెండించినచో శమించునని భావము. మరియు 'శ్యావ తామ్రాణి' అనుచోట దంతీద్రవంతులకు యథాసంఖ్యముగ నన్వయించి దంతి శ్యామ వర్ణంబనియు, ద్రవంతి యరుణవర్ణంబనియు వస్తుస్వరూపము జెప్పబడినది.)

—౨౨ దంతీద్రవంతీగుణములు. ౨౨—

మూ. తీక్ష్ణోష్ణాన్యాయశుకారీణి వికాసీని గురూణి చ,

విలాయయన్తి దోషా ద్వా మారతం కోపయన్తి చ. ౬

వ్యా. వైజేష్ఠబడిన దంతీద్రవంతులు రెండును తీక్ష్ణ-ఉష్ణ-గురుగుణంబులును, అశుకారీత్వంబును (శీఘ్రముగ పనిచేయు శక్తియు), వికాసిత్వంబును కల్గియుండును. పిత్త కఫముల హరించును. వాతమును ప్రకోపింపజేయును.

—౨౩ { (౧—౨) దంతీద్రవంతీవరేచసౌషధయోగములు నలువడెని మిది, అందు దధ్యాదులతో నేడుకల్పయోగములు. } ౨౩—

మూ. దధితక్రసురామణ్డైః పిష్టమక్షసమం తయోః,

ప్రియాలకోలబదరపీలుశీధుభిరేవ చ. ౭

పిబేద్ధుల్తోదరీ దోషైః అభిఖన్నశ్చ (అభిష్యిష్ణశ్చ) యో నరః,

వ్యా. వైజేష్ఠినరీతిగ గ్రహించి యుడికించి యెండ నెండింపబడిన దంతీద్రవంతీ మూలములను నూరి ముద్దచేసి యందొకకర్షమాత్రము గ్రహించి పెరుగుమిది తేట నీటితోనైనను మజ్జిక తేటతోనైనను, సురామద్యముయొక్క తేటతోనైనను కలిపి త్రాగ వలెను. మరియు మొరళివేరు, రేగువేరు, పెద్దరేగువేరు, వరగోగువేరు ఈనాల్గిటిని వేరు వేరుగ చేర్చి సిద్ధముచేయబడిన శీధుమద్యములనాల్గిటిలో నొక్కొకమద్యమున వేరువేరుగ వైనను దంతీద్రవంతీకల్పమును కలిపి త్రాగవగును. ఈయేడుయోగములను గుల్మరోగి యు, ఉదరరోగియు నుపయోగింపవగును. మరియు వైరోగములయందు మిక్కిలి దోష ప్రకోపము కల్గినపుడు గుండ్తముగ నుండును. ఇచ్చట దద్యాదియోగములు మూడును, ప్రియాలాదిశీధువులతోగూడిన యోగములు నాల్గును జేరి యేడుదంతీద్రవంతీయోగములు అగును.

—౧౧ (౮—౧౦) దంతీద్రవంతీయోగములు మాంసరసములతో మూడు. ౧౧—

మూ. గోమృగాఽజరః పాణ్డుః క్రిమికోష్ఠీ భగన్దరీ. ౮

వ్యా. వైజేష్ఠబడిన దంతీద్రవంతీకల్పముద్దను గోమాంసరసముతోనైనను, జింకమాంసరసముతోనైనను, మేకమాంసరసముతోనైనను కలిపి పాండురోగము కలవారును, కోష్ఠమున క్రిములుచేరియున్నవారును, భగందరపీడితులును త్రాగవలెను. (ఈమాంసరసయోగములు మూడును “త్రయో రసే” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.)

—౧౨ (౧౩) స్నేహయోగములు మూడు. ౧౨—

మూ. తయోః కల్కే కషాయే చ దశమూలరసాయతే,
కఠ్యైలజీవినర్సేషు దాహే చ విపచేత్ ఘృతమ్. F,
తైలం మేహే చ గుల్మే చ సోదావర్తే కఫాఽనిలే,
చతుస్సేహం శక్రచ్చుక్రవాతసజ్ఞానిలార్తిషు. ౧౦

వ్యా. దంతీద్రవంతీకల్పమును నాల్గవవంతును, వానికషాయమును, దశమూలముల రసమును ఘృతమున జేర్చి స్నేహపాకవిధిప్రకారము పక్వముజేసి కఠ్య-ఆలజి, విసర్పము అనురోగములయందు విరేచనమున కుపయోగింపనగును. (ఇచ్చట ఘృతమునకు నాల్గవ వంతు దంతీద్రవంతీకల్పమును, దంతీద్రవంతీకషాయమును దశమూలరసమును సమభాగములుగ జేర్చి ఘృతమునకు నాల్గింతలును జేర్చి స్నేహపాకవిధిప్రకారము ఘృతమును సిద్ధముచేయునది. ఇది సామాన్యపరిభాషానుసారకల్పనము. ఈకల్పమునే క్రిందజెప్పబడు స్నేహయోగముల రెండిటికి నెరుంగునది.)

మరియు వైజేష్ఠినరీతి తైలమునందును దంతీద్రవంతీకల్పమును వానికషాయమును దశమూలరసమునుగూర్చి పక్వముజేసి ప్రమేహమునందును, గుల్మమునందును, ఉదావర్తమునందును, కఫవాతరోగములయందును విరేచనమున కుపయోగింపనగును.

ఇత్తైరంగుననే స్నేహచతుష్కమును (ఘృతము, సువ్వులనూనె, పన, మజ్జ అను నీనాల్గును చేరిన సముదాయమును) సిద్ధముచేసి మల-శుక్ర-వాతములబంధమునందును, వాతరోగములయందును విరేచనమున కుపయోగింపనగును. (ఈస్నేహయోగములు మూడును “స్నేహేషు వై త్రయః” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.)

❧ { (౧౪—౧౫) దంతీ-ద్రవంతుల లేహయోగములు ఆరు. } ❧
అందు రెండు లేహయోగములు.

మూ. రనే దన్త్యజశ్చక్రోశ్చ గుడక్షౌద్రఘృతాన్వితః,

లేహస్నిగ్ధో విరేకార్థే దాహసంతాపమేహనుత్.

౧౧

వాతతర్షే జ్వరే పైత్తే స్యాత్ స ఏవాఽజగన్ధయా,

వ్యా. దంతివేళ్లను, దుష్టుఫ్రతీగవేళ్లను స్వరసముచేసి, అందు బెల్లమును చేర్చి లేహపాకవిధి ప్రకారము వక్రముచేసి, యందు లేసెను, అపునేతినిచేర్చి సిద్ధముచేయబడిన లేహమును దాహము, సంతాపము, ప్రమేహము అను నీరోగములయందు విరేచనమునకు నుపయోగించిన శమించును. (ఇది మొదటి లేహయోగము.)

మరియు దంతివేళ్లను, వాయింటవేళ్లను చేర్చి స్వరసముచేసి పైజెప్పినరీతిగ బెల్లమును లేసెను నేతిని కలిపి సిద్ధముచేయబడిన లేహమును వాతముచేకల్గిన దప్పి యందును, పిత్తజ్వరమునందును విరేచనమునకై యుపయోగింపదగును. (ఇయ్యది రెండవ లేహయోగము.)

❧ (౧౬) మూడవ లేహయోగము. ❧

మూ. దన్తీద్రవన్త్యోర్మూలాని పచేదామలకీరనే.

౧౨

త్రీంస్తు తస్య కషాయస్య భాగౌ ద్వా ఫాణితస్య చ,

తప్తే సర్పిషి తైలే చ భర్జయేత్, తత్ర చావపేత్.

౧౩

కల్పం దన్తీద్రవన్త్యోశ్చ శ్యామాదీనాం చ భాగశః,

తత్స్నిధం ప్రాశయేల్లేహం సుఖం తేన విరిచ్యతే.

౧౪

వ్యా. చిన్నదంతియొక్క, పెద్దదంతియొక్కయు వేళ్లను ఉసిరికకాయలరసమున నునిచి కాచవలయును. ఆ కషాయమును మూడుభాగములును, చక్కెరపాకము రెండుభాగములును, చేర్చి కాగుచున్న నేతియందైనను, నూనెయందైనను పోసి వక్రముచేయుచు, అందు దంతీద్రవంతులకల్పమును, నల్లతెగడ మున్నగు ద్రవ్యములను ప్రత్యేక మొక్కొక్కభాగమువంతునగూర్చి కల్పముచేసి, కలిపి లేహపాకవిధి ప్రకారము సిద్ధముచేయునది. ఈలేహమును సేవించినచో సుఖముగా విరేచనమగును. (ఇయ్యది మూడవ లేహయోగము.)

ఇంతదనుక దధ్యాదియోగములు మొదలుజేసి చెప్పబడినవి దంతీద్రవంతులకు వదునారు విరేచనయోగము లగును, ఇది యొకపోడశికమని సంగ్రహమున పరిగణింప బడును,

ఇచ్చట 'శ్యామాదీనాం' అనుచోట "శ్యామాత్రిపు...ద్రవంతీనాం చ" (క.అ.౧) అని చెప్పబడిన నల్ల తెగడ మున్నగువానిని గ్రహించునది.

— (౧౭—౧౯) లేహయోగములు మూడు. ౧౭ —

మూ. రనే చ దశమూలస్య తథా వైభీతకే రనే,
హరీతకీరనే చైవ లేహనేవం పచేత్పుష్కరే. ౧౫

వ్యా. దంతీద్రవంతీమూలములను దశమూలకహయమునందైనను; తునికాయల కహయమునందైనను, కరకకాయలకహయమునందైనను, షడ్వముచేసి యాకహయమును మూడుభాగములును; చక్రైరపాకములు మూడుభాగములును, కాగిన నేలియందైనను, నూనెయందైనను, చేర్చి దంతీద్రవంతీమూలములను, నల్ల తెగడ మున్నగువానిని ఒక్కొక్కభాగముగ కల్పముచేసి కలిపి వైజెప్పిన లేహవిధిప్రకారము లేహముల మూటిని పేరుపేరుగ సిద్ధముచేయునది. ఈయోగములు మూడును, వైజెప్పిన లేహ యోగములు మూడును చేరి ఆరు లేహయోగములగును. ఇవి "లేహ్యాః షట్" అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

— (౨౦) చూర్ణయోగ మొకటి. ౧౮ —

మూ. తయోః బిల్వసమం చూర్ణం తద్రనేనైవ భావితం,
అస్పృష్టే విశి వాతోత్తే గుల్లే చాప్లుయుతం శుభమ్. ౧౬

వ్యా. దంతీద్రవంతీమూలములను చూర్ణముచేసి, యాచూర్ణమున నొకపలపరిమితమును గ్రహించి దంతీద్రవంతీమూలకహయముననే విధ్యుక్తప్రకారము భావనచేసి, యాచూర్ణమును దానిష్టరసము మున్నగు పుల్లనిరసములలో కలిపి మలబంధమునందు వాతముచే గల్గినగుల్మమునందును విరేచనమునకై త్రాగవలయును. (ఇది చూర్ణయోగము) ఇయ్యది "చూర్ణే ద్వైకవివచ" అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.)

— (౨౧) ఇక్షుయోగ మొకటి. ౧౯ —

మూ. పాటయిత్వేక్షుకాండం వా కల్నేనాలిప్య చాస్తరా,
స్వేదయిత్వా తతః (నరః) ఖాదేత్ సుఖం తేన విరిచ్యతే. ౧౭

వ్యా. దంతీద్రవంతీమూలములను కల్పముచేసి యాకల్పమును నొకచెరుకు తుంటను చీల్చి దాని లోభాగమున దట్టముగపూసి నిప్పునెగ నుడికించి యాచెరుకుతుంటను నమలి రసమును మ్రింగినచో సుఖముగ విరేచనమగును. (ఇయ్యది ఇక్షుయోగము. ఇయ్యది "ఇక్షావేకః" అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

❖ (౨౨—౨౯) మాంసరసయోగములు ఎనిమిది. ❖

మూ. మూలం దంతీద్రవన్యోశ్చ సహముద్వైర్విపాచయేత్,

లావవర్తిరికాదైశ్చ తే రసాస్స్యైరేచనే.

౧౮

వ్యా. దంతీద్రవంతులమూలములను, పెసలపప్పులలో చేర్చి యూషపాకవిధి ప్రకారము కాచి, యారసముచు సూత్రస్థానమున చెప్పబడిన లావుకపిట్ట, వార్తిరకము మున్నగువిష్కరిజాతిలో చేరిన యెనిమిదిపత్తులలో నొక్కొక్కదానిమాంసరసమున కలిపి పక్వముచేసి త్రాగినచో సుఖముగ విరేచనమగును.

ఇచ్చట సూత్రస్థానమున “లావో వర్తిరకశ్చైచ వార్తికః స కపిజ్ఞాలః, చకోర శోచన చక్రశ్చ కకుభో రక్తవర్ణకః” (సూత్ర. అ.౨౭. శ్లో.౪౭) అని చెప్పబడిన లావుక పిట్ట, అర్తిరకము, వాతీకము, కపింజలము, చకోరము, ఉపచక్రము, కుక్కుభము, కారు కోడి అను నీయెనిమిదిపత్తులయొక్క మాంసరసములను వేరువేరుగ సిద్ధముచేసుకొని వాని యనుపానములతో ముద్గరససిద్ధమయిన దంతీద్రవంతీరసము లుపయోగించుటచే మాంసరస యోగములు ఎనిమిది యగును. (ఈయోగములు “ముద్గమాంసానాం చ రసాః” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.)

❖ (౩౦—౩౨) యవాగ్వాదియోగములు మూడు. ❖

మూ. తయోర్వాపి కషాయేణ యవాగ్నాం జాంగలం రసం,

మాష(మాంసం)యూషం చ సంస్కృత్య దద్యాత్తైశ్చ విరిచ్యతే.

వ్యా. దంతీద్రవంతులవేళ్లను విధ్యుక్తప్రకారము కషాయము కాచి యాకషాయ ముచేత యవాగువును, జాంగలమాంసరసమును, ఉద్దివప్పచే సిద్ధముచేయబడిన యూష (కట్టు)ను, సిద్ధముచేసి విధిప్రకారము సంస్కరించి త్రాగినచో విరేచనము సుఖముగ నగును. (ఈయవాగువు, జాంగలరస, మాషయూషములు మూడును; “యవాగ్వాదౌ త్ర యశ్చ” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.) ఇతైరంగున “రసే చ దశమూలస్య” (శ్లో. ౧౫) అని యుష్పక్రమించి చెప్పబడిన పదునారుయోగములు ద్వివీర్యపాకశిక్షమని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

❖ (౩౩-౩౪) ఉత్కారికా-మోదకయోగములు రెండు. ❖

మూ. తత్కషాయాత్తయో భాగాః ద్వా సితాయాస్తథైవ చ,

మకో గోధూమచూర్ణానాం కార్యా చోత్కారికా శుభా. ౨౦
మోదకో వాస్య కల్పేన (కల్పేన) కార్యస్తచ్చ విరేచనం,

శ్వా. దంతీద్రవంతీమూలములను క్వాథముచేసి యాకషాయము మూడుభాగ
చక్రైర రెండుభాగములును, గోధూమపిండి యొకభాగమును చేర్చి మద్దనచేసి
కయను యపూపవిశేషముగ చేయవలయును. (ఉత్కారికయన:—గోధూమ
దంతీద్రవంతీకషాయమున వైచెప్పిన భాగప్రకారముగ చేర్చి చక్రైరను కలిపి
రిచే నుడికించిన యపూపవిశేషము.)

సరియు వైచెప్పినసీతిగా గోధూమపిండి మున్నగువానిని మోదకముగనైనను,
య. (మోదకమన లడ్డువలె చేయబడినయుండలు.) సీరెండుయోగములును
క్రైకావిధా” “ఏకశ్చ మోదకే” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

—౩౧ (౩౧) మద్యయోగ మొకటి. —

తయోశ్చాపి కషాయేణ మద్యాన్యసోఽపకల్పయేత్. ౨౧

శ్వా. దంతీద్రవంతీమూలములకషాయమును మద్యసంధానవిధిప్రకారము మద్య
క్షముచేసి విరేచనమున కుపయోగింపదగును. ఇది మూడవయోగము. ఇయ్యది
కైకా” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

—౩౨ (౩౨) భక్ష్యయోగ మొకటి. —

స్త్రీక్వాథేన చాలోఽద్య దస్తీతైలేన సాధితాన్,

ఉడలావణికాన్భక్ష్యాన్వివిధాన్భక్షయేన్నరః. ౨౨

శ్వా. దంతీద్రవంతీకషాయమున గోధూమపిండి మున్నగువానిలో కలిపి, అందు
చను, లవణమునైనను కలిపి దంతీద్రవంతులతైలమున భక్ష్యవిశేషములుగ కాల్చి
భక్షించినయెడ సుఖముగ విరేచనములగును. ఈభక్ష్యయోగమును నాల్గవది.
ఏకస్తత్ క్వాథతైలకే” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

—౩౩ (౩౩) చూర్ణయోగ మొకటి. —

స్త్రీం ద్రవస్త్రీం మరిచం యవాసీముపకుశ్చికాం,

గంగరం హేమదుగ్ధాం చ చిత్రకం చేతి చూర్ణితమ్. ౨౩

ప్రాహం భావయేన్నూత్రే గవాం, పాణితలం తతః,

పిబేత్ ఘృతేన, జీర్ణే తు విరిక్తిశ్చాపి తర్పణమ్. ౨౪
 సర్వరోగహరం ముఖ్యం సర్వేష్వపుత్రుషు యాగికం,
 చూర్ణం తదనపాయిత్యాద్వాబ్జలవృద్ధేషు పూజితమ్. ౨౫
 దుర్బక్తాజీర్ణపార్శ్వార్తిగుల్మస్థీహోదరేషు చ,
 గణ్డమాలాసు వాతే చ (స్రవాతే చ) పాణ్డారోగే చ శస్యతే.

వ్యా. దంతివేళ్లు, పెద్దదంతివేళ్లు, మిరియాలు, ఓమము, నల్లజీలకర్ర, శుంఠి, స్వర్ణక్షీరి (కంకుష్టము), చిత్రమూలము, పీసినన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి చూర్ణము చేసి గోమూత్రమున సేదవినములు విద్యుక్తప్రకారము భావనచేయునది. ఆచూర్ణము కర్షమాత్రము ఆవునేతిలో కలిపి త్రాగునది. అయ్యది జీర్ణమై విరేచనములైనపిదప సత్తు పిండి మొదలగుసంతర్పణమును ఆహారముచేయునది. ఈచూర్ణయోగము రోగముల నన్నిటిని హరించునది. వసంతాదిబులుతువు లన్నిటియందును ముఖ్యముగ సేవింపదగి యుండును. మరియు నియ్యది యేవిధమయిన యపాయము లేక విరేచనముల చేయును గాన బాలులకును, వృద్ధులకును, సేవించుటకు యుక్తమైనది. మరియు నాహారపదార్థముల వ్యత్యాసముచే కల్గినరోగములయందును, అజీర్ణమునందును, పార్శ్వశూలయందును, గుల్మము, స్థీహము, ఉదరము, గణ్డమాల; వాతరోగము, వాతరక్తము, పాండురోగము అనునీరోగములయందును; విరేచనమునకై యుపయోగించుటకు మిగుల శ్రేష్ఠములై యుండును. ఇది ధైవదపయోగము. ఇయ్యది “చూర్ణ మేకం” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

❧ (౩౮) మరియొక మోదకయోగము. ❧

మూ. పలం చిత్రకదన్తోశ్చ హరీతక్యాశ్చ విశతిః,
 త్రివృత్తిప్పలీకర్షా ద్వా గుడస్యాప్తపలేన తత్. ౨౭
 వినీయ మోదకాన్కుర్యాత్ దశ; ఏకం భక్షయేత్తతః,
 ఉష్ణాంబు చ పిబేచ్ఛాను (చ్ఛేషాన్) దశమే దశమేఽపి చ.
 ఏతే నిష్పరిహారాః స్యుః సర్వరోగనిబర్హణాః,
 గ్రహణీపాణ్డారోగార్భః కణ్డూకోతానిలాపహః. ౨౯

వ్యా. చిత్రమూలము దంతివేళ్లును చేరి ఒకపలము; కరకకాయలు ఇరువది కాయలు; తెగడయు, పిప్పళ్లును ఒక్కొక్కరద్దముగను; పీసినన్నిటిని చూర్ణముచేసి

యెనిమిది పలములు బెల్లమును కలిపి చక్కముచేసి పడునొకండు ఉండలంగ చేయనగును. 'వానిలో' నొకయుండను వేడినీళ్ల యనుపానముచే నేవించనగును. పిమ్మట తక్కినపది యుండలును పడేసిదినముల కొక్కటివంతున వైజెప్పినరీతిగ పుచ్చుకొననగును. ఈమోదకములు నిర్బాధకములు రోగముల నన్నిటిని హరించును. మరియు గ్రహణి, పాండు రోగము, అర్శోరోగము, జిల, మండలకుష్ఠము అను నీరోగములను హరించును. ఇయ్యది యారవయోగము. దీనిని "పునఃత్సైకో మోదకః" అని సంగ్రహమున చెప్పబడును.

—౨౯ (౩౯) ఆసవయోగములు అయిదు, అందు మొదటియాసవయోగము. —

మూ. దస్తీద్విపలనిర్యూహో ద్రాక్షార్థప్రస్థసంయుతః (సాధితః),

విరేచనం పిత్తకానే పాణ్డూరోగే చ శస్త్యతే.

30

వ్యా. రెండుపలములు దంతివేళ్లను చేర్చి కషాయము కాచి, అందు అర్థప్రస్థము ద్రాక్షపండ్లను చేర్చి ఆసవకల్పనావిధిప్రకారము ఆసవమును సిద్ధముచేసి త్రాగినచో ముఖముగ విరేచనమగును. ఇయ్యది పిత్తకాసమునందును, పాండురోగమునందును, ప్రశస్తముగ నుండును. ఇది యేడవయోగము.

—౩౦ (౪౦) ఆసవయోగము రెండవది. —

మూ. దస్తీకల్పం సమగుడం శీతవారియుతం పిబేత్,

విరేచనం ముఖ్యతమం కామలాహరముత్తమమ్.

31

వ్యా. దంతివేళ్లకల్పమునకు సమభాగము బెల్లమును చేర్చి చల్లనినీళ్లలో కలిపి యొకభాండమున వైచి మూతమూసి, చీలమన్ను లేపనముచేసి, ఆసవసంధానవిధి ప్రకారము భూస్థాపితముచేసి సిద్ధముచేయునది. ఇయ్యది మిక్కిలి ముఖ్యమైన విరేచకావధము. కామలారోగమును హరించుటకు ఉత్తమమైనది. ఇది యెనిమిదవయోగము.

—౩౧ (౪౧) ఆసవయోగము మూడవది. —

మూ. శ్యామా దస్తీరసే గౌడః పిప్పలీఫలచిత్రకైః,

లిప్తేఽరిష్టోఽనిలశ్లేష్ట స్థీహపాణ్డూదరాపహః.

32

వ్యా. నల్ల తెగడను, దంతివేళ్లను సమభాగములుగ గూర్చి క్వాథముచేసి, బెల్లములో కలిపి యుంచుకొని పిప్పళ్లను చిత్రమూలమును, మెత్తగ నూరి లోభాగమున గ్రాయబడిన యొకక్రొత్తపండ్లలో పోసి, అరిష్టసంధానవిధి ప్రకారము సిద్ధముచేయునది. ఈయరిష్టము నేవించినచో వాతకఫంబులును, స్థీహపాండురోగములును, ఉదరమును హరించును. ఇది తొమ్మిదవయోగము.

❖ (౪౨-౪౩) ఆనవయోగములు రెండు. ౧❖

మూ. తథా దన్తీద్రవన్యోశ్చకషాయే సాజగన్ధయోః,
గౌడః కార్యః; అజశ్మజ్ఞాన్య వా సవై సుఖనిరేచనః. 33

వ్యా. దంతీద్రవంతీమూలములు, వాయంటవేరును చేర్చి క్వాథముచేసి వైజెప్పిన రీతిగ పిప్పళ్లను చిత్తమూలమును నూరి లాభాగమున పూయబడినకుండలోని భాగని సంధానవిధి ప్రకారము అరిష్టమును సిద్ధముచేయునది. ఇది పదియవయోగము.

మరియు దంతీద్రవంతీమూలమును, దుష్టపువేరును చేర్చి క్వాథముచేసి, యందు బెల్లమును వైజెప్పినరీతిగ అరిష్టమును సిద్ధముచేయునది. ఇయ్యది పదునొకండవయోగము, (వైజెప్పబడిన ఆనవయోగములు ఐదును క్రిందజెప్పబడు మదిరాయోగంబును. “ఏకః .....వశ్చ చానవే” అని నిర్దేశింపబడును.)

❖ (౪౪) మదిరాయోగమొకటి. ౧❖

మూ. తచ్ఛూర్ణ క్వాథమాషామ్బుకీణ్వలోయసముద్భవాః,
మదిరా కఫగుల్తోల్బవహ్నిపార్శ్వకటిగ్రహే. 3౪

వ్యా. దంతీద్రవంతీమూలమును శూర్ణముచేసి యుంచుకొని అందు దంతీద్రవంతీ క్వాథమును, మినుములకషాయమును గూర్చి సురాబీజముగ చేసుకొని, జలముచే మదిరాకల్పప్రకారము మద్యమును సిద్ధముచేయునది. ఇయ్యది కఫరోగము, గుల్మ, మందాగ్ని, ప్రక్కకూల; నడుమునొప్పి అను నీరోగములయందు విరేచనమునకై యుపయోగింపదగును. ఇది పండ్రెండవయోగము.

❖ (౪౫-౪౮) సౌవీరకాదియోగములు నాల్గు. ౧❖

మూ. అజగన్ధాకషాయేణ సౌవీరకతుషోదకే,
సురాకమ్పిల్లకే యోగౌ లోద్ధ్రవచ్చ తయోః స్పృతౌ. 3౫

వ్యా. దంతీద్రవంతీమూలములను వాయంటవేరు కషాయమునకూర్చి సంధానవిధి ప్రకారము సౌవీరకమును, తుషోదకమును, కల్పింపనగును. మరియు తొమ్మిదివ అధ్యాయమున “సురాం లోద్ధ్రకషాయేణ.....మద్యపానాద్విరేచనమ్” (కల్ప. అ. ౯. శ్లో. ౯.) అని చెప్పబడిన ప్రకారము లోద్ధ్రకషాయమునకు బదులు దంతీద్రవంతీకషాయమును చేర్చి సురాయోగమును కల్పించునది. మరియు “కమ్పిల్లకకషాయేణ.....పునః విజేత్” (కల్ప. అ. ౯. శ్లో. ౧౦) అని చెప్పబడిన కమ్పిల్లకయోగమును గల్పించునది,

ఇచ్చట సౌవీరకయోగమున లోభకషాయమునకు బదులు దంతీద్రవంతీకషాయమును జేర్చియు, కంపిల్లకయోగమున లూద్దుగుచూర్ణమునకు బదులు దంతీద్రవంతీచూర్ణమును కంపిల్లక కషాయము చేర్చియు సేవింపవగునని విశేషము నెరుంగునది.

ఇచ్చట సౌవీరక-తుషోదక-సురా-కమ్పిల్లకయోగములు నాల్గును “ఏకస్సౌవీరకేఽఘైరో యోగః స్యాత్తు తుషోదకే, ఏకాసురా కమ్పిల్లకేఽఘైకః” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును. ఈనాల్గుయోగములను, వైనవివరించిన పండ్రెండుయోగములును చేరినమొత్తము మూడవషోడశిక మగును. ఈమూడు షోడశికయోగములు చేరి దంతీద్రవంతీ విశేషనయోగములు నలువదియెనిమిదియోగము లగును. ఇవియే “దంతీద్రవంతీకల్పేఽస్మిన్ ప్రోక్తాః షోడశికాః శ్రయః” అని సంగ్రహమున పరిగణనము చేయబడినవి.

—ॐ అధ్యాయవిషయసంగ్రహము:—

తత్ర శ్లోకాః—

మూ. దధ్యాదిషు త్రయః, షష్ఠ ప్రియాలాద్యైస్త్రయో రసే,
 స్నేహేషు వై త్రయో, లేహాః షట్, చూర్ణే త్వేక ఏవచ.
 ఇత్యవేకం, తథా ముద్గమాంసానాం చ రసాః త్రయః,
 యవాగ్వాదౌ త్రయః, చైక ఉక్త ఉత్కూరికావిధౌ. 32
 ఏకశ్చ మోదకే, మద్యే చైకస్తత్కూర్ణకైలకే,
 చూర్ణ మేకం, పునశ్చైకో మోదకః, షష్ఠ చాసవే. 3౪
 ఏకః సౌవీరకేఽఘైరో యోగః స్యాత్తు తుషోదకే,
 ఏకాసురా, కమ్పిల్లకే చైకః, షష్ఠ ఘృతే స్పృతాః. 3౯
 దంతీద్రవంతీకల్పేఽస్మిన్ ప్రోక్తాః షోడశికాస్త్రయః,
 నానావిధానాం యోగానాం భక్తిదోషామయాన్ప్రీతి. ౪౦

వ్యా. ఈయధ్యాయము దంతీద్రవంతులతో చేరినవిశేషనయోగములు దధి-తక్ర-సురామండములతో మూడును, ప్రియాల-రోల-బదర-పీలు - శిధు-పులన వైడుటితో నాల్గును; మాంసరసములతో మూడును, స్నేహములతో మూడుయోగంబులును, లేహ్యరూపముగ నారుయోగంబులును, చూర్ణయోగం బొకటియు, ఇత్తుయోగం బొకటియు, ముద్గమాంసరసములతో మూడుయోగంబులును యవాగువు మున్నగువానితో మూడుయోగంబులును, ఉత్కూరికామోదకయోగంబులు రెండును, మద్యయోగం చ-కల్ప—15

బొకటియు, చూర్ణ మోదకయోగంబులు రెండును, ఆనవయోగము లైదును, సౌపీరక-
తుషోదక-సురా-కంపిల్లయోగములు నాల్గును చేరి నలంపదియెనిమిది విరేచనయోగము
లగును. దంతీద్రవంతులను ప్రధానముగ జేసి వైచెప్పినరీతిగా పలుతెరంగులైన విరేచ
సౌషధయోగములను రోగియొక్క యభిరుచిని వాతాదిదోషములను ఆయారోగములను
పట్టి చెప్పబడినవి తత్తదనుసారముగ వీని నుపయోగింపవగును. ఈవిషయసంగ్రహాశ్లోక
ములలో “పశ్చుఘృతే స్పృతాః” అని చెప్పినవానికి అర్థము కానరాదు. లేక “తయోః
కల్మే... అని లాఠిపు” (౯.౧౦) అని చెప్పబడిన స్నేహయోగములు మూడును;
“రసే దంత్యజశ్చక్షోశ్చ గడతౌద్రఘృతాన్వితః” (౧౧) అని చెప్పబడిన లేహయాప
ఘృతయోగం బొకటియు, “దంతీం ద్రవంతీ మరిచం... పితేష్ఠ్యతేన” (౧౩) అని
చెప్పబడిన ఘృతానుపానంబును జేరి ఐదుఘృతయోగములగునని “పంచఘృతే స్పృతాః”
అని నిర్దేశించియుండవచ్చునని తోచెడి.

మరియు—“పశ్చు ప్రియాలాదైః” అనుచోట పంచశబ్దము ప్రియాల-కోల-
బదర - పీట - శీధవులను ద్రవ్యసంఖ్యను నిర్దేశించియున్నదికాని యోగసంఖ్య
నిర్దేశము కానేరదు. అచ్చట శీధుశబ్దము ప్రియాలాదులనాల్గిటితో వేరువేరుగ నన్వ
యించుటచే నాల్గుయోగములే యగునుకాని, ఐదుయోగములు కాదు. అట్లులైనచో
యోగసంఖ్యలో వ్యత్యాసము తప్పక సంభవించును. కావున “పంచ ప్రియాలాదైః”
అనుసంఖ్యానిర్దేశము ద్రవ్యముల నుద్దేశించినదికాని యోగనిర్దేశము కాదనుట
సమంజసము.

❧ వమనవిరేచసౌషధయోగసంఖ్యావివరణము. ❧

మూ. త్రిశతం పశ్చుపశ్చుశతౌ యోగానాం వమనే స్పృతం,
ద్వే శతే నవకాః పశ్చు యోగానాం తు విరేచనే. ౪౧
ఉద్ధౌగ్ధానులోమభాగానామిత్యుక్తాని శతాని షట్,
ప్రాధాన్యతః సమాశ్రిత్య ద్రవ్యాణి దశ పశ్చుచ. ౪౨

వ్యా. శరీరమునం. దూర్ధ్వభాగమునందలి దోషములను వెడలింపజేయుటకై
మూడుపందలయేబదియైదు వమనయోగములును; ఆఘోభాగమునందలి దోషములను
ఆఘోహర్షముగ వెడలింపజేయుటకై రెండుపందలనలుబదియైదు విరేచసౌషధయోగ
ములును; ఈరెండునుచేరి ఆరుపందల ఔషధయోగములు ఈకల్పస్థానమున చెప్పబడినవి.
అందు మొదటిఅధ్యాయమున “ఫలజీమూత.....కృతవేధనానాం” అని నిర్దేశించబడి

ఆరువమనద్రవ్యములను ప్రధానముగజేసి వమనౌషధయోగంబులును; “శ్యామాత్రిపుల్.....ద్రవంతీనాంచ” అని నిర్దేశింపబడిన తొమ్మిదివిరేచనద్రవ్యములను ప్రధానముగజేసి విరేచనౌషధయోగంబులును, కల్పనాభేదములచే వివరింపబడినది. మొత్తమున వమనవిరేచనద్రవ్యముల పదునైదిట్టిని ప్రధానముగ నుంచుకొని ఆ యాకల్పనాభేదములచే దౌషధరూపములుగ కల్పించి వమనవిరేచనయోగములు ఆరు పందలుగ విభజించి చెప్పబడినది.

కల్పస్థానమునందలి వమనవిరేచనౌషధయోగములపట్టిక.

అధ్యాయము.	కల్పనామములు.	యోగసంఖ్య.
1	ఫలకల్పము.	133
2	జీమూతకల్పము.	39
3	ఇక్ష్వాకుకల్పము.	45
4	ధామార్గవకల్పము.	60
5	వత్సకకల్పము.	18
6	కృతవేదనకల్పము.	60
	వమనౌషధయోగముల మొత్తము	355
7	శ్యామాత్రిపుత్కల్పము.	110
8	చతురంగుళకల్పము.	12
9	తీర్థకకల్పము.	16
10	సుధాకల్పము.	20
11	సప్తకౌ-శంఖానీకల్పము.	39
12	దంతీ-ద్రవంతీకల్పము.	48
	విరేచనౌషధయోగముల మొత్తము.	245
	రెండిటినముదాయము.	600

— ప్రధానద్రవ్యమునుబట్టి ఆయా యోగసంఖ్య. —

భవంతిచాత్ర:—

మూ. యద్ధి యేన ప్రథానేన ద్రవ్యం సముపసృజ్యతే,
తత్సంజ్ఞకః స సంయోగో భవతీతి వినిశ్చితమ్.

ఫలాదీనాం ప్రధానానాం గుణభూతాః సురాదయః,

తే హి తాన్యనువర్తంతే మనుజేన్ద్రమివేతరే.

౪౪

వ్యా. ఏదౌషధయోగములయందు ఏద్రవ్యము ప్రధానముజేసి చేర్చబడునో అట్టి ప్రధానద్రవ్యము పేరుచేతనే ఆయాషధయోగము వ్యవహరింపబడును. మరియు తైజెష్విని ఔషధయోగములయందు ఫలజీమూతాదియోగములయందు ప్రధానములుగ నున్న సురాసౌపీరకము మున్నగు ప్రధానములైన ఇతరద్రవ్యములు జేర్చబడినను ఆయ్యవి (యొక ప్రభువును తక్కినజనులందరును ఆశ్రయించి ప్రధానభూతుడయిన రాజుకు ప్రతికూలములేక తదనుకూలకృత్యముల చేయుభంగ) ప్రధానభూతములైన విరేచనాదిద్రవ్యములకు అనుకూలముగ నే విరేచనాదికృత్యముల నెరవేర్చుచుండును.

— విరుద్ధవీర్యసంయోగముచే గల్గుగుణములు. —

మూ. విరుద్ధవీర్యమప్యేషాం ప్రధానానామబాధకం,

అధికం తుల్యవీర్యే హి క్రియాసామర్థ్యమిష్యతే.

౪౫

(సమానవీర్యేఽప్యధికం క్రియాసామాన్యమిష్యతే,)

వ్యా. తైజెష్వినిరీతిగ వమనాదౌషధములయందు ప్రధానములుగనుండు ఫల జీమూతాదిద్రవ్యములు విరుద్ధవీర్యములైన మాంసరసాది అప్రధానద్రవ్యములు చేరి యున్నను, ప్రధానద్రవ్యగుణాదులను బాధించి తత్కార్యమునకు భంగము కల్గింపనేరవు. మరియు ప్రధాన అప్రధానద్రవ్యములు రెండు నసమానవీర్యమును గల్గియున్నయెడ విరేచనాది క్రియాసామర్థ్యము మిక్కిలి యధికముగా నాయౌషధమునకు కల్గియుండును. ఇదియే విశేషము.

— విరుద్ధవీర్యద్రవ్యసంయోజనమునకు కారణములు. —

మూ. ఇష్టవర్ణరసస్పర్శగన్ధార్థం ప్రతి చామయం,

అతో విరుద్ధవీర్యాణాం ప్రయోగ ఇతి నిశ్చితమ్.

౪౬

వ్యా. సమానవీర్యగుణాదులుగల యౌషధముల కల్పించినచో నయ్యవి యధికముగ క్రియాసమర్థము లైయుండునని మైన చెప్పబడినది; ఐనను రోగికి మనస్సున కింపైన రసంబును, స్పర్శంబును, గంధంబును, ఔషధమున గల్గియుండుటకును; రోగములయొక్క బలానుసారముగ ఔషధము తీవ్రతనుడిగి వానిచనులను మిక్కిలి తీవ్రములుగాక

సామాన్యములుగ నుండుటకు విరుద్ధపీఠ్యద్రవ్యములను సంయోగరూపములుగ జేర్చి
యాషధములు గల్పింపబడును.

—౨౭ ఔషధమునకు వీర్యాధిక్యకల్పనమునకు విధి. ౨౭—

మూ. భూయశ్చైషాం బలాధానం కార్యం స్వరసభావనైః,
సుభావితం హ్యల్పమపి ద్రవ్యం స్యాద్భూతకర్తృకృత్. ౪౭
స్వరసైస్తుల్యవీర్యైర్వా తస్మాద్భివ్యాణి భావయేత్,

వ్యా. మరియు స్వల్పమైనబలముగల యౌషధమును క్రియాసమర్థముకాకుండును
గాన అట్టిద్రవ్యము స్వరసము మున్నగువానియందు విధ్యుక్తప్రకారము పలుమారు
భావనచేసి యుపయోగించినచో నయ్యది బలవత్తరపీఠ్యముకల్గి అనేక క్రియలజేయ సమర్థ
మగును. కావున కొన్ని యౌషధద్రవ్యములను స్వరసములచేతను, వానికి సమానగుణములైన
ఇతరద్రవ్యములచేతను, పలుమారు భావనచేసి యౌషధమును గల్పించవలెనని చెప్ప
బడినది.

—౨౮ ద్రవ్యాంతరసంయోగాదిప్రయోజనము. ౨౮—

మూ. అల్పస్యాపి మహార్థత్వం ప్రభూతస్యల్పకర్తృతామ్,
కుర్యాత్సంయోగవిశ్లేషకాలసంస్కారయక్షిభిః, ౪౮

వ్యా. వైశేష్యబడిన పమనవిశేషసౌషధములలో స్వల్పమైన పీఠ్యముగలవారికి
అధికపీఠ్యము కలుగునట్లు సమానగుణపీఠ్యముగల వస్తువుంతరసంయోగముచేతను, కాల
విశేషమునుబట్టియు, భావన మున్నగు సంస్కారవిశేషముచేతను, యుక్తియుక్తమై
వస్తువుంతరసంయోగ విశేషముచేతను గల్పింపవగును. అధికపీఠ్యముగల యౌషధమునకు
సమానగుణపీఠ్యములైన ఇతరవస్తువులను చేర్చుకుండుటచేతను, కాలవిశేషమునుబట్టియు,
భావన, స్వేదనము మున్నగు సంస్కారవిశేషములచేతను, వానికి స్వభావమైన పీఠ్యమును
తగ్గించవలయును.

వివరణము:—ఈస్థానమున చెప్పబడిన యేదైన నొకయౌషధయోగము మిక్కిలి
పీఠ్యహీనమై స్వల్పముగ పనిచేయునదిగ నున్నయెడ అట్టియౌషధమున సమాన-అధిక-
పీఠ్యముగల ఇతరవస్తువసంయోగముచేతనైనను; కాలవిశేషమునుబట్టియైనను; భావన
మున్నగు సంస్కారవిశేషములచేతను, అయౌషధమునకు స్యాద్భూతకర్తృకృత్ పీఠ్యమును
కల్పించినయెడ తీవ్రముగ పనిచేయును. అట్టి యౌషధమును రోగియొక్క అగ్నిదీప్తిని,

కారణమును, కోష్ఠభేదమును, పట్టి తీవ్రముగా వ్యాపించుటకై యుపయోగింపనగును. మరియు ఔషధము మిక్కిలి తీవ్రమైన వీర్యముకల్గి తీవ్రముగ పనిచేయునదిగ నున్నచో అట్టియోగమునందు చెప్పబడిన సమానాధికగుణము కలద్రవ్యములను దూరము బుచ్చి కల్పించినచో వాని వైజమైన పీర్వాధిక్యము నుడిగి స్వల్పవీర్యమై వమనవిరేచ నాదికృత్యములను స్వల్పముగనే చేయును. ఇయ్యది మృదుకోష్ఠమునందును, వ్యాధి స్వభావము సామాన్యముగ నున్నపుడు సుపయోగింపదగును అని భావము.

— అనుక్తపమనా ద్యౌషధకల్పనావిధి. —

మూ. ప్రదేశమాత్ర మేతావద్ద్యిష్టవ్యమిహ పట్భుతమ్. ౪౯

స్వబుద్ధ్యైవం సహస్రాణి కోటిర్వాపి ప్రకల్పయేత్,

బహుద్రవ్యవికల్పత్వాద్యోగసంఖ్యా న విద్యతే. ౫౦

వ్యా. వమనవిరేచనవిషయమై ఈకల్పస్థానమున చెప్పబడిన ఆరుపదలయోగ ములను దిక్షాత్రముగ నిర్దేశింపబడినవి. అట్టి విరేచనద్రవ్యంబులును; వాని వికల్పకల్పనా భేదంబులను సంఖ్యాతీతములై లెక్కిడ నలవికాకయుండును. కావున వైజెష్ఠినరీతిగ ఆల్పవీర్యములను సంయోగాదులచే నధికవీర్యములగును, అధికవీర్యములను విరుద్ధగుణాది ద్రవ్యముల వీడదీయుట సంస్కారము మున్నగువానిచేతను స్వల్పవీర్యముగను చేసికొని యౌషధయోగములను కల్పించినచో వేలు కోట్లసంఖ్యకన్న నధికములగును. కావున రోగియొక్కబలము, అగ్నిదీప్తి, కోష్ఠభేదము మున్నగువానిని గమనించి తత్తదనుగుణముగ సౌషధయోగముల స్వబుద్ధిచే గల్పించి యుపయోగించవలయునని భావము.

— వమనాద్యౌషధములలో తీక్ష్ణ-మధ్య-మృదుభేదములు, వానిలక్షణములు. —

మూ. తీక్ష్ణమధ్యమృదూనాం తు తేషాం శృణుత లక్షణం,
సుఖం ఊప్రం మహావేగమసక్తం యత్ప్రవర్తతే. ౫౧

నాతిగ్లానికరం పాయా హృదయే న చ రుక్కరం,
అంతరాశే మక్షిణ్యై కృత్స్నం దోషం నిరస్యతి. ౫౨
విరేచనం నిరూహో వా త త్తీక్ష్ణమితి నిర్దిశేత్,

వ్యా. వమనవిరేచనౌషధముల నిర్దేశించి తీక్ష్ణ - మధ్య-మృదుభేదంబులును; వాని లక్షణంబులును, నీక్రింద వేర్వేరుగ వివరింపబడును. — శరీరమునకు శ్రమకల్పించక గుదస్థానమున విశేషముగ బాధను కల్పించకయు, హృదయమునందు తీవ్రమైననొప్పిని

గల్గించకయు, ఆమాశయము పక్వాశయము మున్నగు సంతరవేగములను బాధించకయు, శరీరమునందలి దోషము నిశ్శేషముగ బద్ధకము లేక యతివేగముతో బయట వెడలించజేయు వమనవిరేచననిరూపావస్థాషధములు తీవ్రమైనదని యెరుంగునది. (ఇచ్చట “విరేచనమ్” అనుశబ్దముచే “ఉభయం హి శరీరదోషములవిరేచనాత్ విరేచనశబ్దం లభతే” (కల్ప. అ. ౧) అను ప్రమాణము ననుసరించి దోషవిర్హారణరూపక్రియాసామాన్యమును పట్టి వమనవిరేచనాషధములు రెండును గ్రహింపబడును.

—ॐ తీక్ష్ణాషధలక్షణము. ౧౭—

మూ. జలాగ్నికీటైరస్పృష్టం దేశకాలగుణాన్వితమ్. ౫౩

ఈషన్తాత్రాధికైర్ద్యుక్తం తుల్యవీర్యైః సుభావితం,
స్నేహస్వేదోషవన్నస్య తీక్ష్ణత్వం యాతి భేషజమ్. ౫౪

వ్యా. జలముచేతను, నిష్పచేతను, పురుగులచేతను, స్పృశింపబడక దేశమునకును, కాలమునకును చెప్పబడిన గుణములతో కూడిన యాషధంబును; యథోక్తప్రమాణమునకన్న కొంచెమధికమైన ప్రమాణముకల ద్రవ్యములతో కూడిన యాషధంబును; సమానవీర్యములైన ద్రవ్యాంతరములచే చక్కగ భావనచేయబడిన యాషధంబులును; మిక్కిలి తీక్ష్ణమై తీవ్రముగ పనిచేయును. మరియు స్నేహస్వేదములచే విధ్యుక్తప్రకారము శోధనపూర్వకముగ దోషములు శిథిలమైయున్నపుడు ప్రజెప్పినగుణములగు నాషధములు తీక్ష్ణములై చక్కగ పనిచేయును.

—ॐ మధ్యాషధలక్షణము. ౧౮—

మూ. కిఞ్చిదేభిర్గుణైర్హీనం పూర్వోక్తైః మాత్రయా తథా,
స్నిగ్ధస్విన్నస్య వా సమ్యక్ మధ్యం భవతి భేషజమ్. ౫౫

వ్యా. ప్రజెప్పబడినగుణములలో కొన్నిగుణములు మాత్రము కల్గి కొద్దిగ పరిమాణముగల యాషధము మధ్యవీర్యముగ నుండును. అయ్యది చక్కగ స్నేహస్వేదవిధుల నాచరించినవారికిని మధ్యవీర్యముగనే యుండును.

—ॐ మృద్వాషధలక్షణము. ౧౯—

మూ. మృదవీర్యం విరూక్షస్య హీనమాత్రం తు భేషజం,
అతుల్యవీర్యైః సంయుక్తం మృదుస్యాన్తందవేగవత్. ౫౬

వ్యా. మిక్కిలి వీర్యము మందమై స్వల్పపరిమాణముగలి సమానగుణములుగాక విరుద్ధవీర్యములైన యాషధములతో సంయోగముకల్గి పమనవిరేచనౌషధములు మృదువుగ నుండును. మరియు స్నేహస్వేదముల నాచరింపక రూక్షశరీరముగలవారికి సుపయోగింప బడిన యాషధమును మృదువుగనుండును. అట్టి మృదువైనయౌషధము పమనవిరేచన పేగములను స్వల్పముగనే చేయును.

❧ తీక్ష్ణౌషధముల సుపయోగింపదగినవిషయము. ❧

మూ. అకృత్స్నదోషహరణాదశుద్ధీ తే బలీయసాం,
మథ్యావరబలానాం తు ప్రయోజ్యే సిద్ధిమిచ్ఛతా. ౫౭

వ్యా. వైశేషబడిన మధ్య - మృదు - విరేచనముల రెండును మిక్కిలి బలకాలు లైన రోగులకును, ప్రబలమైన దోషములవారికిని, ఉపయోగించినయెడ దోషములను పూర్తిగ వెడలింప సమర్థములు కానేరవు. కావున మధ్యమమైన బలముగలరోగులకు, మధ్యవీర్యమైన విరేచనౌషధమును, హీన బలులైనవారికిని, స్వల్పదోషముకలవారికిని మృదువిరేచనౌషధంబు సుపయోగింపదగును. ఇతైరంగున బలతారతమ్యమును గమనించి కార్యసిద్ధికాగోరు వైద్యుడు మధ్యమృదువిరేచనౌషధముల సుపయోగింపవలయును.

ఇచ్చట “అకృత్స్నదోషహరణాత్” అని కారణమును జెప్పటవలన బలిష్ఠులైనవారికిని దోషము స్వల్పముగ నున్నపుడు దోషముల పూర్తిగ వెడలించునని తోచినయెడ మధ్యమృదువిరేచనములగుడ సుపయోగింపదగునని యెరుంగునది. మధ్య-అల్పబలంకుమాత్రము దోషమును పూర్తిగ వెడలించగల్గునుగాన మధ్య-మృదువిరేచనముల నియతముగ సుపయోగింపదగునని భావము.

❧ తీక్ష్ణ-మధ్య-మృదువ్యాధిలక్షణములు. ❧

మూ. తీక్ష్ణో మధ్యో మృదుర్వాధిః సర్వమథ్యాల్పలక్షణః,
తీక్ష్ణాదీని బలాపేక్షీ భేషజాన్యేషు యోజయేత్. ౫౮
(తీక్ష్ణాదీని భిషక్ తేషు బలాపేక్షీ ప్రయోజయేత్)

వ్యా. తీక్ష్ణ - మధ్య - మృదుభేదములచే జ్వరాదిరోగంబులును మూడుతెరంగు లగును. అందు ఆయావ్యాధికి చెప్పినలక్షణములన్నియు పూర్ణముగ నుండినచో నయ్యాది తీక్ష్ణము. వ్యాధికి చెప్పబడినలక్షణములు మధ్యమముగ నుండినచో మధ్యమవ్యాధి యనియు, లక్షణములు స్వల్పముగ నుండినచో మృదువనియు నెరుంగునది. అట్టివ్యాధి

భేదములు గమనించి రోగియొక్కబలము ననుసరించి మృదు - మధ్య - తీక్ష్ణరూపములైన యౌషధములను యథాసంఖ్యముగ ప్రయోగింపదగును. (తీక్ష్ణరోగమునకు తీక్ష్ణౌషధమును; మధ్యమరోగమునకు మధ్యమౌషధమును, మృదువ్యాధికి మృద్వాషధమును వరుసగ నుపయోగింపదగునని భావము. అందును తీక్ష్ణరోగముగలవానికి బలము చక్కగనున్నపుడే తీక్ష్ణౌషధము నుపయోగింపదగునని “బలాపేక్షే” అనుపదముచేత సూచింపబడినది.)

—ॐ పిత్తము కనబడునందాక వమనౌషధప్రయోగవిధి. ౧—

మూ. దేయం త్వనిర్హృతే పూర్వం వీలే పశ్చాత్తునః పునః,

భేషజం వమనార్థి యం ప్రాయ ఆపిత్తదర్శనాత్.

౧౯

వ్యా. వమనౌషధమును త్రాగినపుడు దోషము చక్కగ వెడలకున్నయెడ వమనము నకైతొలత నుపయోగింపబడిన యౌషధమునే మరల చలుమారు నుపయోగింపవలయును. ఇత్రైరంగున ఆమాశయమునుండి పిత్తవసరు వెడలువరకును వమనౌషధము నుపయోగింప వలయును. (వమనౌషధము త్రాగినచో నామాశయమునందలి కఫము తొలత పూర్తిగ వెడలి, వెంటనే పిత్తము వెడల నారంభించును. కఫము నిశ్శేషముగ వెడలినవెనుక పిత్తము వెడలకమునుపే వమనముల నాపవలయును. ఈవిషయమే “పిత్తాంతవిచ్చం వమనం” అని సిద్ధిస్థానమున (ఆ. ౧. శ్లో. ౧౪) చెప్పబడినది. కావున వమనౌషధమును సేవించినపుడు కఫరూపదోషమును వమనరూపముగ వెడలకున్నయెడ కఫము నిశ్శేషముగ వెడలి పిత్తము పొడనూపువరకు వమనౌషధమునే చలుమా రుపయోగించవలయును. లేకమాత్రమయిన పిత్తవసరు అగువడినచో నంతట వమనౌషధము నాపవలయునని భావము.)

—ॐ త్రివిధబలనుసారముగ నౌషధప్రయోగవిధి. ౨—

మూ. బలత్రైవిధ్యమాలక్ష్య దోషాణామాతురస్య చ,

పునః ప్రదద్యాద్భిషజ్యం సర్వశో వా వివర్జయేత్.

౨౦

వ్యా. దోషముయొక్కయు, రోగియొక్కయు ప్రవర - మధ్యమ - ఆవరబల భేదములను గమనించి, అందు దోషంబును, రోగియు, బలవత్తరమైయున్నపుడే వైజెష్ఠిన రీతిగ వమనౌషధమును మాటిమాటికి నుపయోగింపవలయును. అటుగాక రోగికిని దోషమునకు సంబంధించిన బలము మధ్యమముగ నున్నయెడ నొకసారి మాత్రము వమనౌషధము త్రాగింపవలయును; అట్టిఫలము మిక్కిలి హింసకృతి నున్నపుడు దోషశోధన మునకై వమనౌషధము నుపయోగింపక బొత్తుగ నుపయోగింపవలయును.

❧ ఔషధాంతరము నుపయోగించవలసినసమయము. ❧

మూ. నిర్హృతే వాపి జీర్ణే వా దోషనిర్హరణే బుధః,

భేషజేన్యత్ప్రియుజ్జీత ప్రార్థయన్నిధిముత్తమామ్.

౬౦

వ్యా. దోషమును బైటవెడలించజేయుటకైన యౌషధము నుపయోగించినపుడు అయ్యది దోషమును వెడలించకయే (ఔషధము మాత్రము) బైటవెడలినను, అట్టి యౌషధము (వమనారంభమైన సంక్షోభాదుల గల్గించక) జీర్ణాభిముఖమైనను, చికిత్సా ఫలమునుగోరు విద్యుదైవ్యుడు ఆదినముననే మరల వమనౌషధమును ప్రయోగించవలెను. (వమనౌషధము వక్రముకాకయే వమనముల గల్గించును కావున వమనమునకు తొలుత నుపయోగించబడిన యౌషధము వమనమును గల్గించునుచేకము లేకయున్నపుడు జీర్ణావస్థ నొంది మందవీర్యమై యున్నదని యెరింగి, మరల నాదినముననే వేరు వమనౌషధమును ప్రయోగించవలెనని భావము.) ఇచ్చట 'దోషనిర్హరణే' అనుపదమునకు దోషముల వెడలించుటకు సాధనమైనదని యర్థము. అయ్యది 'భేషజే' అనుపదమునకు విశేషణము.

❧ వమనౌషధప్రయోగమున ఔషధజీర్ణకాలమును నిరీక్షింప నవసరము లేదనుట. ❧

మూ. అవక్వం వమనం దోషం (దోషాఽ) పవ్యమానం విరేచనం,

నిర్హరేత్; వమనస్యాతః పాకం న ప్రతిపాలయేత్.

౬౧

వ్యా. వమనౌషధము పాకమునొందకయే దోషములను వెడలించునృశావము కల్గి యుండును. విరేచనౌషధము పాకమునొందుదోషముల వెడలించును. కావున వమనౌషధమును తొలుత ప్రయోగించినపుడు దోషముల వెడలించుప్రయత్నము లేకున్నపుడు దానిపాకకాలమును ప్రతీక్షించక వెంటనే మరల వమనౌషధమును ప్రయోగించవలెనని యర్థము.

❧ అపఘ్నావిశేషముచే విరేచనౌషధమున పునఃప్రయోగవిధి. ❧

మూ. వీతే ప్రస్తంసనే (ప్రస్తంసనే) దోషాఽ న నిర్హృత్య జరాం గతే,
వమితే చౌషధే ధీరః పాయయేదౌషధం పునః.

౬౨

వ్యా. విరేచనౌషధమును ప్రయోగించినపుడు దోషములను వెడలించకయే జీర్ణమై యున్నను, ఔషధమును త్రాగినవెంటనే అయ్యది వమనరూపముగ (ఔషధముమాత్రము) బైటవెడలినను, ఆదినముననే మరల విరేచనౌషధమును త్రాగించవలెను.

మూ. దీప్తాగ్నిం బహుదోషం తు దృఢన్నే హగుణం నరం,

దుశ్శుద్ధం తదహర్భుక్తం శ్వోభూతే (భూయః) పాయయేత్పునః.

వ్యా. విరేచనమునకై దోషధము నుపయోగించినపుడు విరేచనములు చక్కగ కాక దోషము కొద్దిగ వెడలినప్పుడు, అట్టిరోగికి జఠరాగ్నిదీప్తమై దోషము ప్రబలముగ నుండి శరీరమున స్నేహగుణము దృఢముగ కల్గి స్నిగ్ధమైయుండినచో నాటిదినము యుక్తమైన పథ్యాహారమును వానికి బెట్టి మరునాడు మరల విరేచనాషధమును వానికి త్రాగించవలెను.

ఇచ్చట “దృఢస్నేహగుణం” అని చెప్పటవలన దోషము పూర్తిగ వెడలక శరీరము స్నిగ్ధముగనుండువానికే మరునాడు విరేచనాషధమును మరల ప్రయోగించవగును, కాని శరీరము స్నిగ్ధముకానినాడు మరల విరేచనమును ప్రయోగించదగదని తెలిసెడిది. అట్టి యెడ నస్నిగ్ధావస్థయందు విరేచనాషధము నుపయోగించినచో చక్కగ శోధనచేయ చోచదు; కావున స్నేహనమునే యాచరించుట యుక్తమని భావము.

— దుర్బలాదులకు స్వల్పవిరేచనమున జేయదగినవిధి. ౧౯ —

మూ. దుర్బలో బహుదోషశ్చ దోషపాకేణ యో నరః,

విరిచ్యతే శనైరోఘ్నైః (రనైరోఘ్నైః)

భూయస్తమనుసారయేత్.

౬౪

వ్యా. విరేచనాషధమును త్రాగినరోగి బలహీనుడై దోషములు ప్రబలములుగ నుండు నపుడు దోషములు పరిచక్వములై యుండుటచే మెలమెల్లగ విరేచనములగు నున్నచో అట్టి యవస్థయందు వాతము ననులోమముగ జేయుభోజనపదార్థముల నుపయోగించి దానిమూలముగ దోషముల వెడలించవగును. (దోషములు పక్వములై గమనోక్తాశిములుగ నున్నపుడు మరల విరేచనాషధమును ప్రయోగించినచో విరేచనము లధికములై అతియోగదోషము సంభవించును గాన భోజ్యపదార్థముల నుపయోగించియే దోషముల వెడలించవలెనని భావము.)

— దోషశేషశమనోపాయము. ౨౦ —

మూ. పమనైశ్చ విరేకైశ్చ విశుద్ధస్యాప్రమాణతః (ప్రమాణతః),

భోజనాన్తరపానాభ్యాం (భోజనోత్తరపానాభ్యాం)

దోషశేషం శమం నయేత్.

౬౬

వ్యా. పమనములును విరేచనములును తీవ్రముగనైనను (దోషభాహుళ్యముచే) శస్త్రము చక్కగ శుద్ధముకాక కొంచెము శేషించి యున్నచో పావనమైన యవాగువు యున్నగు తేలికగనుండు నాహారముతో కూడ కషాయాదుల త్రాగించియైనను, భోజనా

సంతరము కషాయము త్రాగించియైనను దోషశేషమును శమింపజేయనగును. (మరల విరేచనాషధము నుపయోగింపజనదనుట). ఇచ్చట “ప్రమాణతః” అను పాఠాంతరమున— సమ్యగ్గోగమునందును భోజనకషాయములను, కోష్ఠమున కొంచెముగ నంటిగొనియందు దోషము శమించుటకై యుపయోగింపవలెనని యర్థము.

౨౭ మృదుశోధనాషధమును ప్రయోగింపదగినవారు. ౨౭

మూ. దుర్బలం శోధితం పూర్వం అల్పదోషం చ మానవం,
అపరిక్షితకోష్ఠం చ పాయయేదాషధం మృదు. ౬౭

వ్యా. బలహీనుడైనవానికిని, తొలుత శోధనముచేసినపిదప దోషశేషముకలవానికిని, దోషము స్వల్పముగ నుండువానికిని, కోష్ఠము మృదుమధ్యాదిభేదములచే నిర్ణయించి తెలిసికొన వలనుపదనిస్థితి నుండువానికిని మృదువీర్యమైన యాషధమును శోధనమునకై యుపయోగింపనగును. (వైజిప్సినవారికి తీక్ష్ణాషధము నుపయోగించినచో శోధనాతియోగంబును బలహీనంబును కల్గును కావున మృదుశోధనము నుపయోగింపవలెనని భావము.)

మూ. శ్రేయో మృద్వసకృత్ప్రీతం అల్పబాధం నిరత్యయం,
న చాఽతితీక్ష్ణం యత్ ఔష్రం జనయేత్ప్రాణసంశయమ్. ౬౮

వ్యా. వైజిప్సబడిన దుర్బలాదులకు మృదువైన శోధనాషధమును పలుమారుపయోగించినను, తీక్ష్ణాషధమున కన్న స్వల్పముగనే బాధగల్గించును. అపాయమును గల్గింపనేరదు; కావున మృదుశోధనమునే యుపయోగించుట మంచిది. అట్టివారికి మిక్కిలి తీక్ష్ణమైన శోధనాషధము శీఘ్రముగ ప్రాణసందేహమును కల్గించును; కావున నొకప్పుడును తీక్ష్ణాషధము నుపయోగింపంజనదు.

మూ. దుర్బలాఽపి మహాదోషో విరేచ్యో బహుశోఽల్పశః,
మృదుభిర్భేషజైః, దోషాః హస్యస్తేనమనిర్హృతాః. ౬౯

వ్యా. ప్రబలమైన దోషముకల్గినవాడు బలహీనుడైయున్నను మృదువీర్యములైన శోధనాషధములను స్వల్పపరిమాణముగ పలుమారుపయోగించి విరేచనము చేయించవలెను. బలహీనావస్థనుండినను దోషము మిక్కిలి బలిష్ఠములుగ నున్నపుడు వానిని వెడలింప జేయకున్నయెడ రోగిని తప్పక చంపును; (కావున దుర్బలాడుగ నున్న వానికి దోషములు బలిష్ఠముగ నున్నచో మృదుశోధనముల పలుమారుపయోగించి వెడలింపవలెనని భావము).

❧ విరేచనాపద మూర్ధ్వముగ వ్యాపించినపుడు జేయదగినచికిత్స. ❧

మూ. యసోర్ధ్వం కఫసంస్పృష్టం వీతం యాత్యానులోమితం,
వమితం కబలైశ్శుద్ధం లఙ్ఘితం పాయయేత్తు తమ్. 20

వ్యా. విరేచనకై త్రాగబడిన ఔషధము కఫముతో కూడి యూర్ధ్వమూర్ధముగ వెడలుచున్నచో, నాఔషధమును పూర్తిగ వమనము చేయించి, యాహారము నిడక లంకణముచేయించి, వేడినీళ్ల చే శుభ్రముగ నోరును కుత్తుకను పుక్కళించి మరల విరేచనాపదమును త్రాగింపవలెను. (ఇచ్చట 'అనులోమిక' మన అనులోమముగ విరేచనముల జేయు ఔషధమని యెరుంగునది.)

❧ దోషము వెడలకున్నపుడు చేయదగినచికిత్స. ❧

మూ. విబధ్ధే(న్ధే)ల్వే చిరాద్దోషే స్రవత్యుష్ణం పిబేజ్వలం,
తేనాత్థానం తృపాచ్ఛర్దిః విబధ్ధశ్చైవ శామ్యతి. 21

వ్యా. విరేచనాపదమును త్రాగినపుడు ఆశయమునందలిదోషము బద్ధగింపబడి దోషము కొంచెము కొంచెముగ చిరకాలమునకు స్రవించుచున్నచో కడుపులో గడబిడ చేయుచు నుబ్బరించి దష్టియు వాంతియు కల్గును; అట్టియెడ మిక్కిలి వేడిగనుండు జలమును త్రాగించినచో బద్ధకము నడలి దోషము చక్కగ వెడలి కడుపుబ్బరము మొదలగు సుషద్రవములు శమించును.

❧ దోషముచే నాపదము నిరోధింపబడినప్పుడు చేయుచికిత్స. ❧

మూ. భేషజం దోషరుద్ధం చేత్ నోర్ధ్వం నాధః ప్రవర్తతే,
సోద్ధారం సాజ్గహాలం చ; స్వేదం తత్రా2వచారయేత్. 22

వ్యా. ఔషధము దోషములచే బద్ధగింపబడినపుడు ఔషధ మూర్ధ్వమూర్ధముగ నైనను అధోమూర్ధముగనైనను వెడలక నుక్షిలోనే బద్ధగింపబడియుండును. దానంజేసి యొకలింతలును ఒడలిసోపులును కల్గును. అట్టియెడ స్వేదవిధిచే చెమటబట్టించవలెను.

❧ దోషాతిప్రవృత్తియందు చికిత్స. ❧

మూ. సువిరిక్తే తు (సువిరిక్తస్తు) సోద్ధారం ఆశ్వేవాపదముల్లిఖేత్,
అతిప్రవర్తనం జీర్ణే (అతిప్రవృత్తం జీర్ణే తు)
సుశీతైః స్తమ్భయేద్భిషక్. 23

వ్యా. (విరేచనౌషధమును సేవించినపుడు కఫము బైటవెడలునందాక విరేచనములు అగునెడ చక్క విరేచనములయినవని యెరుంగవలెను. ఈవిషయము “కఫాంతం తు విరేకమాహుః” (సి. అ. ౧.) అని చెప్పబడును). అట్టి సమ్యగ్విరిక్తలక్షణములు కానవచ్చినపుడును ఔషధము పూర్తిగ జీర్ణముగాక పచ్యమానావస్థనుండి ఔషధస్వరూపముగానవచ్చుచు శ్రేణువులు వెడలుచున్నయెడ అట్టి జీర్ణ శేషౌషధమును వెంటనే పమనము చేయించి బైటవెడలించవలెను. (లేనియెడ నా ఔషధము పూర్తిగ జీర్ణమగునరికి విరేచనములు ప్రమాణాధికములై విరేచనాలియోగమునంజేసి కల్లునుపద్రవములు సంభవించును; కావున నాదినముననే పమనము చేయించవలెనని భావము. ఇచ్చట శ్రేణువులబట్టి ఔషధమును పచ్యమానావస్థనున్నదని యెరుంగునది.)

మరియు విరేచనౌషధము పూర్తిగ జీర్ణమై సువిరిక్తలక్షణములు కానవచ్చిన పిమ్మటకూడ విరేచనములు అంతట నిలువక యధికముగ నగుచున్నయెడ శీతోపచారముల జేసి విరేచనములు కాకుండ స్తంభింపజేయవలెను.

—౧౭ ఔషధముకఫముచే నిరుద్ధమగునెడ చేయదగినవిధి. —

మూ. కదాచిత్ శ్లేష్మణా రుద్ధం తిక్తత్కూరిసి భేషజం,

క్షీణే శ్లేష్మణి సాయాహ్నా గాత్రా వా తత్ ప్రవర్తతే. ౭౪

వ్యా. విరేచనౌషధమును సేవించినపు డొకానొకసమయమున నా ఔషధము కఫముచే నడ్డగింపబడి రొమ్మునందే నిలచియున్నయెడ కఫము క్షీణించిన పిదప సాయంకాలమునందైనను; రాత్రియందైనను ఔషధము వ్యాపించి విరేచనముల వెడలించజేయును.

ఇచ్చట ప్రతీకారము జెప్పకున్నను రొమ్ము బరువుగనుండుట మున్నగులక్షణముల బట్టి వైశేషిసరిగ నౌషధము వ్యాపింపనీయక శ్లేష్మము అడ్డగించియున్నదని గమనించి, అట్టి యవస్థయందు రాత్రివర్యంతము ప్రతీక్షించినచో ఔషధము జీర్ణమై తమంతటనే విరేచనములగునని యెరుంగునది. రాత్రివరకు నిరీక్షించి యుండుటయే ప్రతీకారమని వైవాక్యముచే సూచితము.

—౧౮ విరేచనౌషధమువాతముచే నావరింపబడునెడ కల్లులక్షణములు, చికిత్స. —

మూ. రూక్షౌనాహారయోజ్యైరే (విరూక్షౌనాహారయోజ్యైరే)

విప్రభోర్విధ్వం గతేపి వా,

వాయునా భేషజే, త్వన్యత్ సస్నేహాలవణం పిబేత్.

వ్యా. కోష్ఠము స్నిగ్ధముకాక రూక్షముగ నుండువారికిని, ఆహారమును భుజింపక యుండువారికిని, విరేచనోషధము జీర్ణించియున్నను, వాతముచే నడ్డగింపబడి యాషధ మూర్ధ్వభాగమున జేరియున్నను విరేచనములు కానేరవు; అట్టియెడ నితరవిరేచనోషధ మున పైంధవలనమును స్నేహమును జేర్చి త్రాగించవలెను.

❧ పితృవృక్షలక్షణము దానిచికిత్స, ❧

మూ. తృణోహ్రమమూర్ఛాయాః స్యుశ్చేత్ జీర్ణతి భేషజే
(స్యుర్జీర్ణతి హి భేషజే),
పిత్తఘ్నం స్వాదు శీతం చ భేషజం తత్ర శస్త్యతే. ౨౬

వ్యా. విరేచనోషధము జీర్ణమగునపుడు (అయ్యది పిత్తముచే నావరింపబడినచో) దప్పి కల్గును. మైకము గ్రమ్మును. ఒడలు తిరుగును. మూర్ఛ గ్రమ్మును. అట్టియెడ పిత్త హరంబును, మధురరసంబును, శీతవీర్యంబును నగునోషధమును సేవించుట ప్రశస్తము.

❧ విరేచనోషధము కఫముతో గూడినపుడు కల్లలక్షణములు, చికిత్స, ❧

మూ. లాలాహృల్లాసవిప్రమ్భలోమ(శీత)హర్షాః కఫావృతే,
భేషజం తత్ర తీక్ష్ణోష్ణం కటృద్ది కఫనుద్ధితమ్. ౨౭

వ్యా. విరేచనోషధము కఫముచే నావరింపబడినప్పుడు నోట బొట్లుకారును. ఓకళింతలు కల్గును. విప్రంభంబును రోమహర్షంబును కల్గును. (దానంజేసి విరేచనములు చక్కగ కానేరదు). అట్టియెడ తీక్ష్ణంబును, ఉష్ణవీర్యంబును, కటురసంబును కలఁబోషధ మును సేవించుట మిక్కిలి హితకరము.

❧ బోషధము నిరుద్ధమైనపుడు అపస్థాపితేషమునుబట్టి లంఘనవిధి. ❧

మూ. సుస్నిగ్ధం శ్రూరకోష్ఠం చ లఙ్ఘయేదవిరేచితం,
తేనాస్య స్నేహజః శ్లేష్మ సగ్గశ్చైవోపశామ్యతి. ౨౮

వ్యా. మిక్కిలి స్నిగ్ధమైన కోష్ఠముకలవానికిని, శ్రూరకోష్ఠమును విరేచనములు చక్కగకాక కొంచెముగవైనచో వానికి లంకణము చేయించవలెను. దానివలన స్నేహ ముచే కల్గినకఫము హరించి దోషసంగఘ్న శమించును.

❖ విరేచనముకాకయే దోషధము జీర్ణమైనచో జేయవలసిన చిత్కృ. ❖

మూ. రూక్షబహ్వనిలక్రూరకోష్ఠవ్యాయామశాలినాం (శూలినాం),
 దీప్తాగ్నినాం చ బైషజ్యం అవిరిచ్యైవ జీర్యతి. ౭౯
 తేభ్యో వస్త్రీం పురా దత్వా పశ్చాద్దద్యాద్విరేచనం,
 వస్త్రీప్రవర్తితం దోషం (వస్త్రీప్రచాలితం దోషం)
 హరేచ్ఛీఘ్రం విరేచనమ్. ౮౦

వ్యా. రూక్షమైన కోష్ఠముకలవారికిని, కోష్ఠమున వాతము ప్రబలముగ నుండు వారికిని, క్రూరమైన కోష్ఠముకలవారికిని, జఠరాగ్ని మిక్కిలి ప్రబలముగ నుండువారికిని విరేచనాషధము విరేచనముల గావింపకయే జీర్ణమగును. అట్టివారికి తొలుత (స్నేహ) వస్త్రీప్రయోగముచేసి పిమ్మట విరేచనాషధము నియ్యవలెను. అటుచేసినచో వస్త్రీప్రయోగముచే న్నష్టానమునుండి చలించి బైటవెడలనున్నదోషమును విరేచనాషధము శీఘ్రముగ బైటవెడలించజేయును.

ఇచ్చట నీవివరణము నెరుంగునది:—“నిరూహదానాత్పవనాద్భయం స్యాత్” నరో విరిక్తస్తు నిరూహదానం విపర్జయే త్సప్తదినాన్యవశ్యమ్, శుద్ధో నిరూహేణ విరేచనం తు” (సిద్ధి. అ. ౧) ఆనువాక్యములచే విరేచనానంతరము వెంటనే నిరూహవస్త్రీచేయ దగదనియు, నిరూహవస్త్రీని చేసినపిదప నేడుదినములవరకును నిరూహవస్త్రీని ప్రయోగింప దగదనియు చెప్పబడినది. కావున నిచ్చట “వస్త్రీం పురా దత్వా” అనుచోట స్నేహవస్త్రీయని యర్థముచేయు టుచితమని కొందరు చెప్పెదరు. మరికొందరు:—కేవల నిరూహ వస్త్రీమాత్రము వాతవర్ధకముకాని స్నేహవస్త్రీని నిరూహవస్త్రీని (రెండిటిని) ప్రయోగించు నెడ వాతరోగముల కవకాశము కల్గదు కావున నిచ్చట నిరూహస్నేహవస్త్రీలు రెండును విధింపబడునని చెప్పెదరు. మరియు నిరూహానంతరము వెంటనే విరేచనము నుపయోగింపక సప్తాహకాలవ్యవధిచే నుపయోగించునెడ నిర్బాధకము కావున రూక్షాదికోష్ఠలకు తొలుత స్నేహనిరూహవస్త్రీలజేసి పిదప విరేచనాషధము నుపయోగించుట సమంజసమగునని యెరుంగునది.

❖ విరేచనముగాకయే దోషములు క్షీణించువారికి చేయదగినయౌషయము. ❖

మూ. రూక్షాశనాః కర్తవ్యత్యాః యే నరాః దీప్తపావకాః,
 తేషాం దోషాః క్షయం యాన్తి కర్తవ్యాతాఽతపాఽగ్నిభిః.
 (వాయుకర్తాఽగ్నిభిస్తేషాం యాన్తి దోషాః క్షయం సదా)

విరుద్ధాఽధ్యశనాఽజీర్ణదోషానపి సహన్తి తే,

స్నేహ్యాస్తే మారుతాత్ రక్ష్యాః

నాఽవ్యాధౌ తాన్ విశోధయేత్ (విరేచయేత్). ౮౨

వ్యా. కేవలము రూక్షమైన యాహారమును భుజించువారికిని, నిరంతరముగ వ్యాయామము మున్నగుపనుల నభ్యాసముగజేయువారికిని, మిక్కిలి దీప్తమైన జాతరాగ్ని కలవారికిని, వాతాదిదోషములు వ్యాయామాదికర్తలచేతను, గాలిచేతను, ఎండచేతను, నిప్పువేడిమిచేతను శమించియుండును. వారికి విరుద్ధాశనముచేసినను, ఆధ్యశనముచేసినను, ఆజీర్ణభోజనముచేసినను సంభవించుదోషములను వారు సహించునోపుదురు. కావున వారికి వాతమువలన బాధ సంభవించకుండునట్లు స్నేహనమును జేయు టుచితము కాని, వ్యాధివిశోధనముచేతనే సాధింపవలసినప్పుడుతప్ప సామాన్యముగ వారికి శోధనము నుపయోగింపంజనదు. (ఈవిషయమునే స్థలాంతరమున నిట్లుపదేశించిరి:—“అస్మిరితానాం దోషాణామిరణం ప్రశస్యతే, ఉపర్యుపరి సక్తానాం అశ్చ నామివ ఘట్టనం (తాడనమ్).” దోషములుగ మనోన్మథములు కాకుండునపుడు వానిని రేపెట్టుటకై శోధనముజేయుట యుక్తముకాదు. అటుచేసినచో నొకదానిపై నొకటి వరుసగ నిమిడి బిగిసియుండురాతిని పెకలించినచో నది చలించనిభంగి దోషములు వెడలనేరవు. కావున దోషములు స్వస్థానము నుండి చలంపకుండుదోషములను వెడలంపదగదని భావము.)

❖ స్నిగ్ధరూక్షవిరేచనౌషధముల నుపయోగింపదగినవారు. ❖

మూ. నాతిస్నిగ్ధశరీరాయ దద్యాత్ స్నేహవిరేచనం,

స్నేహోష్ణిష్టశరీరాయ రూక్షం దద్యాద్విరేచనమ్.

౮౩

వ్యా. మిక్కిలి స్నిగ్ధమైన శరీరముకలవానికి స్నేహరూపమైన విరేచనౌషధము నుపయోగింపంజనదు. ఆట్టి స్నేహముచే దోషములు నడలియున్న వారికి రూక్షమైన విరేచనౌషధము నియ్యవలెను.

❖ విధిపూర్వకసంశోధనప్రయోజనము. ❖

మూ. ఏవం జ్ఞాత్వా విధిం ధీరః దేశకాలప్రమాణవిత్,

విరేచనం విరేచ్యేభ్యః ప్రయచ్ఛన్నాపరాధ్యతి.

౮౪

విశ్రంశో విషవద్యస్య సమ్యగ్యోగో యథాఽమృతం,

కాలేష్వవశ్యం పేయం చ తస్మాద్యత్నాత్ ప్రయోజయేత్.

చ-కల్ప—17

వ్యా. వైశేష్యబడిన సంశోధనవిధానమును చక్కగ గమనించి, జేశపరిష్కరిని కాలస్వభావము ఔషధముయొక్క పరిమాణమును చక్కగ దెలిసినవైద్యవరుడు విరేచనమున కర్హులైనవారికి విరేచనౌషధము నిచ్చినచో పొరబాటులేనివాడగును. మరియు సంశోధనౌషధమును చక్కగ విధానము ననుసరింపక వ్యతిరేకముగ నుపయోగించినచో నయ్యది విషతుల్యమై హింసించును. సంశోధనము చక్కగ పనిచేసినచో నమృతమునుబోలె కాపాడ సమర్థమై యుండును; కావున శోధనౌషధము నుపయోగింపదగిన సమయమున శోధనము నవశ్యముగ త్రాగింపవలెను.

—ॐ కోష్ఠబలాద్యనుసారముగ శోధనౌషధమాత్రాకల్పనవిధి. ॐ—

మూ. ద్రవ్యప్రమాణం తు యదుక్తమస్మి మధ్యేషు తత్ కోష్ఠవయో బలేషు, తన్మూలమాలమ్భ్య భవేద్వికల్ప్యం (తన్మూలమాలక్ష్య భవేద్వికల్పః), తేషాం వికల్పోద్భవ్యధికోనభావః.

వ్యా. ఈశోధనప్రకరణమున కొన్నిద్రవ్యములకు ఔషధములకును ఉపయోగించుటకై కర్షము మున్నగుపరిమాణము అచ్చటచ్చట జెప్పబడినది; అట్టిప్రమాణము మధ్యకోష్ఠములను మధ్యవయస్సును మధ్యబలమును ఉద్దేశించి చెప్పబడినది. కావున అట్టి ప్రమాణమును ప్రధానముగ జేసికొని కోష్ఠము, వయస్సు, బలము ఉక్తముముగ నున్నపుడు అధికపరిమాణమును; కోష్ఠాదులు హీనములుగ నున్నపుడు తక్కువపరిమాణమును గల్పించి తత్తదనుసారముగ నుపయోగింపదగును.

—ॐ { ఔషధములకు సంబంధించిన మానపరిభాష. అందు పంశీమొదలు శాణమువరకుంగల మానములు. } ॐ—

మూ. షడ్వంశ్యస్తు మరీచిస్సన్యత్, షణ్ణరీచ్యస్తు సర్వపః,
అష్టో తే సర్వపాః రక్తాః తణ్ణులశ్చాపి; తద్వయమ్. ౮౭
ధాన్యమాషో భవేదేకః, ధాన్యమాషద్వయం యవః,
అణ్ణ(ణ్ణి)కాస్తే తు చత్వారః, తాశ్చత్రస్త్ర మాషకః. ౮౮
పేమశ్చ ధాన్యకశ్చోక్తః, భవేచ్ఛాణస్తు తే త్రయః,

వ్యా. ఆరుపంశీలు ఒక మరీచి యనబడును. ఆరు మరీచులు ఒక సర్వప మనియు, ఎనిమిది రక్తసర్వపములు (ఎఱ్ఱనియావారు) ఒక తండులమనియు, రెండు తండులములు ఒక ధాన్యమాషమనియు, రెండు ధాన్యమాషములు ఒక యవమనియు, నాల్గు యవలు

ఒక అండికయనియు, నాల్గు అండికలు ఒక మాషమనియు చెప్పబడును. మాషమనునది హేమమనియు, ధాన్యకమనియు పర్యాయపదములచే జెప్పబడును. అట్టి మాషములు మూడు ఒకశాణ మనబడును.

ఇచ్చట ధ్వంశి యన గవాక్షరంధ్రములనుండి ప్రసరించు సూర్యకిరణములలో గానంబడు రేణువని యెరుంగునది. ఇయ్యది “జాలాంతరగతైస్సూర్యకరైర్వంశీ విలోక్యతే” అని వంశీయనునామాంతరముచే చెప్పబడినది.

— ద్రంక్షణమానము. ౭౭ —

మూ. శాణౌ ద్వా ద్రజ్జణం విద్యాత్ కోలం బదరమేవ చ. ౮౯

వ్యా. రెండు శాణములు ఒకకోల మనబడును. ఇయ్యది ద్రంక్షణము, బదరము ననుపర్యాయపదములచే జెప్పబడును.

— కర్షమానము. ౯౦ —

మూ. విద్యాత్ ద్వా ద్రజ్జణౌ కర్షం సువర్ణం చాక్షమేవ చ,
బిడాలపదకం చైవ పిచుం పాణితలం తథా. ౯౦
తిన్దకం చ విజానీయాత్ కవలగ్రహమేవ చ,

వ్యా. రెండు ద్రంక్షణములు (శాణములు నాల్గు) ఒకకర్ష మనబడును. ఇయ్యది సువర్ణము, అక్షము, బిడాలపదకము, పిచువు, పాణితలము, తిందుకము, కవలగ్రహమునను పర్యాయపదములచే (కర్షము) చెప్పబడును.

— శుక్తి-పల-ప్రస్థమానములు. ౯౧ —

మూ. ద్వే సువర్ణే పలాధం స్యాత్ శుక్తిరష్టమికా తథా. ౯౧
ద్వే పలాధే పలం ముష్టిః ప్రకుఞ్చి౭థ చతుర్థికా,
బిల్వం షోడశికా చామ్రం; ద్వే పలే ప్రస్థతం విదుః. ౯౨

వ్యా. రెండు సువర్ణములు (కర్షములు) అర్థపలమని చెప్పబడును. ఇయ్యది శుక్తి, అష్టమిక యనుపర్యాయపదములచే జెప్పబడును. రెండు అర్థపలములు (శుక్తలు) ఒక పలమగును. ఇయ్యది ముష్టి, ప్రకుంచము, చతుర్థిక, బిల్వము, షోడశిక, ఆమ్రము, ననుపర్యాయపదములచే జెప్పబడును. రెండుపలములు ఒక ప్రస్థతమని చెప్పబడును. (ఇయ్యది ప్రస్థతియని తంత్రాంతరమున జెప్పబడినది.)

—౧౭ కుడవ-మానికామానములు. ౧౭—

మూ. పలం చతుర్థణం విద్యాత్ అజ్ఞలిం కుడవం తథా,
అప్టమానం తు విజ్ఞేయం, కుడవౌ ద్వౌ తు మానికా. ౯౩

వ్యా. నాల్గుపలములు ఒక కుడవము, ఇయ్యది అంజలి, అప్టమానము ననుపర్యాయ పదములచే జెప్పబడును. రెండు కుడవములు ఒక మానిక యనంబడును.

—౧౮ ప్రస్థ-అఢకమానములు. ౧౮—

మూ చత్వారః కుడవాః ప్రస్థః, చతుః ప్రస్థమథాఽఽఢకం,
పాత్రం తదేవ విజ్ఞేయం.

వ్యా. నాల్గు కుడవములు ఒక ప్రస్థము, నాల్గు ప్రస్థములు ఒక అఢకము, అఢక మనునది పాత్రము, అనుపర్యాయపదములచే జెప్పబడును.

—౧౯ కంస-ద్రోణమానములు. ౧౯—

మూ. కంసః ప్రస్తాప్తకం తథా. ౯౪
కంసశ్చతుర్థణో ద్రోణశ్చాఽర్తణం నల్వణం చ తత్,
స ఏవ కలశః ఖ్యాతో ఘట ఉన్తానమేవ చ. ౯౫

వ్యా. ఎనిమిది ప్రస్థము లొక కంసము, నాల్గు కంసము లొక ద్రోణము. ఈ ద్రోణమనునది అర్తణము, నల్వణము, కలశము, ఘటము, ఉన్తానము అను నీపర్యాయ పదములచే జెప్పబడును.

—౨౦ శూర్ప-గోణీమానములు. ౨౦—

మూ. ద్రోణస్తు ద్విగుణశూర్పః విజ్ఞేయః కుమ్భ ఏవ చ,
గోణీం శూర్పద్వయం విద్యాత్, ఖారీం భారం తక్షైవ చ. ౯౬

వ్యా. రెండు ద్రోణము లొకశూర్పమనియు, కుంభమనియు చెప్పబడును. రెండు శూర్పము లొకగోణీయగును. గోణీ యనునది ఖారి; భారము అనుపర్యాయపదములచే జెప్పబడును.

—౨౧ వాహ-తులామానములు. ౨౧—

మూ. ద్వాత్రింశతం విజానీయాత్ వాహం శూర్పాణి బుద్ధిమాన్,
తులాం పలశతం విద్యాత్ పరిమాణవిశారదః. ౯౭

వ్యా. ముప్పదిరెండు శూర్పము లొక వాహ మనబడును. నూరుపలము లొకతుల యని చెప్పబడును. ఇత్తైరంగున పరిమాణమును తెలిసినపండితులు చెప్పెదరు.

—౩ ద్రవ-ఆర్ద్రద్రవ్యములకు దైవగుణ్యావిధి. —

మూ. శుష్కద్రవ్యేష్విదం మానం ఏవమాది ప్రక్షీర్తితం,

ద్విగుణం తు ద్రవేష్విష్టం తథా సద్యోద్ధృతేషు చ.

౯౮

వ్యా. ఏదైన నొక యోగమునందు కొన్నిద్రవ్యముల నిద్దేశించినపుడు ఆయా ద్రవ్యముల నిద్దేశించిన పరిమాణమును ఎండనెండిన ద్రవ్యములకు మాత్రము నియతముగ నుండును. ఆద్రవ్యములలో కొన్నిటిని ఎండినవానిని కొన్నిటిని ద్రవములను కొన్నిటిని పచ్చిగను జేర్చునెడ ఆర్ద్రద్రవ్యాద్రవ్యములను వానికి జెప్పిన పరిమాణమునకు ద్విగుణముగ (రెట్టింతగ) జేర్చుకొనవలెను.

ఎండినద్రవ్యములయందు గురుతీక్ష్ణగుణములు కల్గియుండును కావున వానిని వానికి నియమింపబడిన పరిమాణముగనే జేర్చునగును. పచ్చివిగనుండు ద్రవ్యముల జేర్చునెడ వానికి తీక్ష్ణాదిగుణము లుండవు కావున రెట్టింతపరిమాణముగ జేర్చునగునని భావము. ఈవిషయమునే తంత్రాంతరమున నిట్లు నిర్ణయించిరి:—“శుష్కద్రవ్యస్య యా మాత్రా త్వాద్ద్రీస్య ద్విగుణా హి సా, శుష్కస్య గురుతీక్ష్ణత్వాత్ తస్మాద్ధ్రం ప్రయోజయేత్.”

మరియు నిచ్చట పరిమాణసామాన్యముగ శుష్క - ఆర్ద్ర - ద్రవముల మూటికిని భేదము చెప్పబడినది. కాని తంత్రాంతరములయందు కొన్నివిశేషవచనములబట్టి వ్యవస్థ యేర్పడుచున్నది. ఎట్టులన:—“గుఙ్గాదిమానమారభ్య యావత్సౌత్ కుడవస్థితిః, ద్రవార్ద్రశుష్కద్రవ్యాణాం తావత్తానం సమం మతమ్, ప్రక్షాదిమానమారభ్య ద్విగుణం తత్ ద్రవార్ద్రయోః మానం; తథా తులాయాశ్చ ద్విగుణం న క్వచిత్ స్తృతమ్.” దైవగుణ్యం న తులమానాత్ ఇతి మానవిదో విదుః” ఈవాక్యములనుబట్టి గుంజాపరిమాణము మొదలుజేసి కుడవపరిమాణమువరకుంగల పరిమాణములను శుష్క - ఆర్ద్ర - ద్రవములయందు తారతమ్యములేక యథోక్తపరిమితములుగనే గ్రహింపవలెననియు, ప్రస్థము (పదునూరుపలములు) మొదలుచేసి తులా (నూరుపలములు) పరిమాణమువరకుంగల పరిమాణములను ద్రవ-ఆర్ద్రములకు రెట్టింతగ గ్రహింపవలెననియు, తులమానము మొదలుజేసి ద్రవార్ద్రములకు దైవగుణ్యము లేదనియు వ్యవస్థ యేర్పడును.

మరియు నీదై వగుణ్యము వీద్రవ్యము ఆర్ద్రముగనైనను పచ్చిగనైనను ఉపయోగింపదగియుండునో అట్టి యార్ద్రద్రవ్యమునకేగాని, నియతముగ నార్ద్రముగనే యుపయోగింపవలసిన అడ్డనరము, కొడిసెపాల, కూశ్మాండము మున్నగు ద్రవ్యములకు దై వగుణ్యము లేదు. ఈవిషయము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“వాశాకుటజ కూశ్మాణ్డశతావర్యమృతా లతా, మరణైరణ్డలశునఖర్జూరబిసక తృణాః, పశ్చిమూలం లఘు మహత్ తృణాఖ్యం మాంసమార్ద్రకమ్, శారీబామ్బుఘనాశీరం కమలం కందమాషధం. నిత్యార్ద్రమేవ యోజ్యం స్యాత్ న లేహం ద్విగుణం భవేత్” వైశేషిని వాశాది ద్రవ్యములు పచ్చిగనున్న నే వీర్యవంతములు కావున వానికి దై వగుణ్య మవసరములేదని భావము.

❧ తులా-పలములకు దై వగుణ్యనిషేధము. ❧

మూ.(యత్ర)యద్ధి మానం తులా ప్రోక్తా పలం వా తత్ ప్రయోజయేత్

వ్యా. ఎచ్చటనైనను తులాశబ్దమునుగాని పలశబ్దమునుగాని పరిమాణమునకు నిర్దేశించియున్నయెడ నచ్చట మాత్రము ఆర్ద్రద్రవ్యమునకు దై వగుణ్యము లేక యథోక్త పరిమాణముగనే గ్రహింపవలెను.

❧ అనుక్తమానాదినిర్ణయపరిభాష: స్నేహపాకపరిభాష. ❧

మూ. అనుక్తే పరిమాణే తు తుల్యం మానం ప్రకీర్తితమ్.

८८

ద్రవకార్యేఽపి చానుక్తే సర్వత్ర సలిలం స్మృతం,

యతశ్చ పాదనిర్దేశః చతుర్భాగస్తతశ్చ సః.

౧౦౦

వ్యా. ఔషధయోగములయందు ద్రవ్యముల మాత్రము నిర్దేశించి వానికి వేరువేరుగ పరిమాణమును నిర్దేశించకుండునెడ నాద్రవ్యములను సమభాగములుగ గ్రహింపవలెనని యెరుంగునది.

మరియు ద్రవముల జేర్చి సాధింపవలసిన తైలాదియోగములయందు స్వరసకషాయాది రూపద్రవవిశేషములను నిర్దేశించకుండునెడ సామాన్యముగ జలమును ద్రవమునకై గ్రహింపగును. ఎచ్చటనైన పాదాంశమని నిర్దేశించినయెడ నాల్గవంతుగ నెరుంగునది.

—॥ స్నేహపాకవిధియందు అనుక్తద్రవానిర్ణయపరిభాష. ౭॥

మూ. జలస్నేహశాషధానాం తు ప్రమాణం యత్ర నోదితం,
తత్ర స్యాదౌషధాత్ స్నేహః స్నేహాత్తోయం చతుర్థణమ్

వ్యా. (స్నేహపాకవిధియందు జలంబును కల్కంబును స్నేహంబును నియతముగ నుండవలెను. అట్టియెడ) జలమునకును స్నేహమునకును కల్కౌషధమునకును పరిమాణము నిర్దేశింపకున్నయెడ నచ్చట కల్కౌషధమునకన్న స్నేహంబును, స్నేహమునకన్న జలంబును నాల్గింత లుండవలెనని యెరుంగునది. (వానిపరిమాణమును విశేషవిధిగ నిర్దేశించియున్నచో 'నిర్దిష్టే తత్రదేవతు' అను ప్రమాణాంతరముచేత నిర్దేశింపబడిన పరిమాణమునే గ్రహింపవలెనని భావము.)

—॥ త్రివిధస్నేహపాకములు, వానిలక్షణములు. ౭॥

మూ. స్నేహపాకస్త్రిధా జ్ఞేయః మృదుర్మధ్యః ఖరస్తథా,
తుల్యే కల్కేన నిర్యానే భేషజానాం మృదు స్సస్పృతః. ౧౦౨
సంయావ ఇవ నిర్యానే మధ్యో దర్శ్యం విముఞ్చతి,
శీర్ణమాణే తు నిర్యానే వర్త(ర్త్య)మానే ఖరస్తథా. ౧౦౩

వ్యా. స్నేహపాకము మృదు - మధ్య - ఖరభేదములచే మూడుతెరంగులు. స్నేహమునందు కల్కాదులను యథోక్తముగ జేర్చి పక్వముచేయునపుడు అందు జేర్చబడిన యౌషధములకల్కము, పక్వమగునపుడు నాకల్కముతో సమముగనే యున్నయెడ నయ్యది మృదుపాకము. స్నేహమునం దడుగుననుండుకల్కమును గరిటెతో దీసి చేతపట్టి చూచినచో నయ్యది గరిటె కంటికింక నేలిన గోధుమసిండితో కలిసి మద్దించి చేయబడినయుండవలె చేతికంటక మెత్తవడియున్నచో నయ్యది మధ్యపాకము. అట్టి కల్కమును పాకమగుచున్నపుడు గరిటెతో దీసి వ్రేళ్లలో నలిపినచో నయ్యది కరకుగల్గి విడిసి పోవుచున్నచో నయ్యది ఖరపాకమని యెరుంగునది.

ఈ త్రివిధపాకభేదము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినవి:—“ఈషత్పరస కల్కస్తు స్నేహపాకో మృదుర్భవేత్, మధ్యపాకే చ సిద్ధశ్చ కల్కే నీరసకోమలే. ఈ షత్కరినకల్కశ్చ స్నేహపాకో భవేత్ ఖరః” స్నేహమును పక్వముచేయునపుడు అందు జేర్చబడిన యౌషధకల్కమును పరిక్షించినచో నయ్యది కొంచెము ద్రవముతో గూడి యున్నయెడ మృదుపాకమనియు, కల్కమున ద్రవము కొంచెమైనను లేక మెత్తవడి

యున్నచో మధ్యపాకమనియు, కల్కము కొంచెము కఠినముగ నున్నచో ఖరపాకమనియు నర్థము.

—ॐ త్రివిధపాకోపయోగ్యములు. ॐ—

మూ. ఖరోఽభ్యక్లే స్తృతః పాకః, మృదుర్నస్యక్రియాసు చ,
మధ్యపాకస్తు పానార్థే వస్తా చ వినియోజయేత్. ౧౦౪

వ్యా. ఖరపాక మభ్యంగనమునకును, మృదుపాకము నస్యకర్షకును, మధ్యపాకము త్రాగుటకును వస్త్రీప్రయోగమునకును, ఉపయోగింపదగును.

—ॐ మానవై వ్యవిధ్యము. ॐ—

మూ. మానం చ ద్వివిధం ప్రాహుః కాలిక్లం మాగధం తథా,
కాలిక్లాత్ మాగధం శ్రేష్ఠం ఏవం మానవిదో విదుః. ౧౦౫

వ్యా. కాలింగమానమనియు, మాగధమానమనియు మానము (పరిమాణము రెండుతెరంగుల నుండును. అందు కాలింగమానమునకన్న మాగధమానము శ్రేష్ఠమని పరిమాణమును చక్కగ చెలిసిన వైద్యవరులు చెప్పెదరు.

ద్రవ్యములగూర్చి పరిమాణము ఆయాదేశముల ననుసరించి పలుచెరంగుల నుండును. అందు కలింగమానమనియు మాగధమానమనియు రెండువిధముల మానమును ఆయుర్వేదతంత్రములయందు సామాన్యముగ గ్రహింపబడినది. అందు కలింగదేశమున వాడుకలోనుండునది కాలింగమానమనియు, మగధదేశమున ప్రాయికముగ వాడబడు మానము మాగధమనియు నన్వర్థముగ జెప్పబడినది. ఈమానభేదములన్నియు నాయుర్వేద పరిభాషయందు వివరింపబడినవి. విస్తరభీతిచే నిచ్చట వివరింపబడలేదని యెరుంగునది.

—ॐ కల్పస్థానోక్తవిషయసంగ్రహము. ॐ—

తత్ర స్తోకాః—

మూ. కల్పార్థశ్శోధనం, సంజ్ఞా పృథక్ష్ఠేతుః ప్రవర్తనే,
దేశాదీనాం ఫలాదీనాం గుణాః, యోగశతాని షట్. ౧౦౬
వికల్పహేతుర్నామాని తీక్ష్ణమథ్యాఽల్పలక్షణం,
విధిశ్చాపస్థితో మానం స్నేహపాకశ్చ దర్శితః. ౧౦౭

వ్యా. శోధనాషధమును పలుకెరంగుల కల్పించుటకు ప్రయోజనము, వమన విరేచనములకు శోధనసంజ్ఞ శోధనాషధములు కొన్ని వమనరూపముగ నూర్ధ్వమార్గముగను, విరేచనములమున నధోమార్గముగను దోషముల వెడలించుటకు పేరుపేరుకారణములు, బాంగలాదిదేశములు మున్నగువానియొక్కయు మ్రంగకాయ మున్నగువానియొక్కయు పేరుపేరుగుణములు, అట్టియాషధములచే పేరుపేరుగ గల్పించబడిన యారువందల శోధనాషధయోగంబులు, శోధనయోగముల పలువిధములుగ గల్పించుటకు కారణము, మ్రంగకాయ మున్నగుశోధనాషధముల వర్మాయనామములు (ఇవి ప్రత్యధ్యాయము సందును ఆయాద్రవ్యము నుద్దేశించి ప్రారంభమున చెప్పబడినవి.) శోధనాషధములయొక్క తీర్థ - మధ్య - మృదులక్షణంబులు, అష్టాభేదము ననుసరించి శోధనాషధము నుపయోగించువిధానము (అట్టి యష్టాభేదములయందు చేయఁగినవిధానము), ద్రవ్యమానసరిభాష, త్రివిధస్నేహపాకభేదములు ఎనిమిదిగుణములు ఇవియన్నియు నీకల్పస్థానమున వివరముగ చెప్పబడినవి.

— అథ అభ్యాసము — ౧౭ —

ఇత్యగ్నిపేహకృతే తన్మే, చరక ప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసంపూరితే
కల్పస్థానే దస్తీద్రవస్తీకల్పో నామ ద్వాదశోధాభ్యామః.

వ్యా. ఇత్తరంగున సన్నివేశకృతంబును, చరక ప్రతిసంస్కృతంబును నగు చరక సంహితయను సూర్యునిరేవద్రవస్తీకల్పమునందలి దృఢబలసంపూరితకల్పస్థానమున దంతీ ప్రసంగితకల్పమనునది ద్వాదశోధాభ్యాయము (స్థానంబును) ననుబ్రుము.

ఇతి విశ్వనాథసిరదితసద్వ్యఖ్యాసాం శు చరకశామిన్యమ్,

కల్పస్థానం చేసం నీమోగాస్త్రేత సమచరితే.

ఇది శ్రీశ్రీశ్రీ శాహస్తిసంఘానాథపాస్థానవిద్వదవతంస సర్వతంత్రస్వతంత్ర బ్రహ్మశ్రీ కుంభకోణము లక్ష్మీనృసింహశాస్త్రివరేణ్య చరణశమలసంసేచనమాసాదిత పాణినియాదిశాస్త్రవిజ్ఞానసముల్లసితుండును, ఆహ్లాద్యుదయ - పరిహితసంహితా - మంథపనిదానా ద్యాయుర్వేద తంత్రాంధ్రవ్యాఖ్యాతయు, శ్రీవైఖానసకులతిలక - ఆయుర్వేదమార్తాండ-భిషక్తుణి - వైద్యరత్న-వండిత దీవి గోపాలాచార్యసంస్థాపితాయు - చ-కల్ప—18

రేవదాశ్రమాస్థానవిద్వాంసుండును, ఉభయభాషాకవితావిరాజితుండును, శ్రౌత
 ప్రక్రియాధారేయుండును, ఆపస్తంబసూత్ర - కౌండిన్యగోత్రపవిత్ర సుదురుపాటి
 పంశపయఃపారావారసాధాకరుండును, వేదవేదాఙ్గశ్రౌతాభిజ్ఞ బ్రహ్మశ్రీ మహాగ్నిచిత్
 సీతారామవాజపేయయాజి శ్రీమతీసీతామ్బసోమపీఠినీ సాధ్వీమతల్లికాతనూభవుండును,
 ఉభయభాషాకవితాధురీణ శ్రౌతాగమధారేయ-బ్రహ్మశ్రీ సుబ్రహ్మణ్య యాయజూ
 కానుజుండును నగు వైయాకరణవిద్వాక్ బ్రహ్మశ్రీ పండిత సుదురుపాటి విశ్వనాథ
 శాస్త్రిచే విరచితమగు కౌముది యను చరకసంహితాంధ్రవ్యాఖ్యానమున కల్పస్థానము
 సమాప్తము.

శ్రీ రస్తు.

చరకసంహిత

ఆంధ్ర వ్యాఖ్యానసహితము

సిద్ధిస్థానము

ప్రథమాధ్యాయము.

మూ. అథాతః కల్పనాసిద్ధిం వ్యాఖ్యాస్యామః.

౧

ఇతి హస్తాహభగవానాశ్రేయః.

౨

—౧౧ వ్యాఖ్యానప్రారంభము. ౧౧—

జగదిదమస్తద్దీనం వ్యాకృత్యాఽనుప్రవిశ్య బహుధా తత్,
 యః క్రీడతే సిరస్తరమీశమనీశం హృదా తమాకలయే.
 యోగిన మానసభవం మలినం తస్యైవ వాచోఽపి శబ్దవితతేరనుశాసనేన,
 శారీరకం త్వమలవైద్యకబోధనేన యోఽపాకరోద్భువి పతజ్జాలిమానతస్తమ్.
 బ్రహ్మణం దక్షమహం బలసూదనమశ్వినౌ భరద్వాజమ్,
 సత్వా సిద్ధిస్థానం వ్యాకుర్వే చరకసంహితాయాశ్చ.
 స ఏవ పూర్ణం చరకస్య కౌముదీవ్యాఖ్యాం తనోత్యార్యజనోపయోగిన్మి,
 స విశ్వనాథో లఘుధీరయం స్వయం విమోహమాయాన్తి చ యత్ర యోగినః.

అపితరణికః—పమన విరేచనకల్పనాదిభేదముల సరూపించుకల్పస్థానమును జెప్పిన
 పిదప అట్టిపమనాదులను విధ్యుక్తముగ జేయక తద్విపరీతముగ జేసినదానిచేగల్లు (అయో
 గాతిగమోగాదులచే సంభవించు) వ్యాపత్తులకు దగినచికిత్సావిధానమును దెలుపుసిద్ధిస్థానము
 చెప్పుటను.

వ్యా. కల్పస్థానమును జెప్పినపిదప సిద్ధిస్థానము జెప్పబడును. అందును సిద్ధిస్థానమున
 జెప్పబడు పంచకర్మలకు సామాన్యమగు పంచకర్మల కల్పనావిధానము మున్నగువిషయముల

దెల్పుకల్పనాసిద్ధియను నధ్యాయమును త్రికాలజ్ఞానసంపన్నుడగు ఆత్మేయమహర్షి యుపదేశించినదానికన్న న్యూనాతిరేకము కాకుండునట్లు వివరించి చెప్పెదనని యర్థము.

— పంచకర్త కల్పనావిషయమై యగ్నివేశుల పండ్రెండు ప్రశ్నములు. —

మూ. కా కల్పనా పశ్చాదు కర్త సూక్తా ? (1)

క్రమశ్చ కః ? (2) కిం చ కృతాకృతేషు,

లిప్తం తథై వాతికృతేషు ? (3) సంఖ్యా

కా ? (4) కిం గుణః ? (5) కేషు చ కశ్చ వ స్తి ? (6)

3

కిం వర్జనీయం ప్రతికర్త కాలే ? (7)

కృతే కియాన్ వా పరిహార కాలః ? (8)

ప్రణీయమానశ్చ న యాతి కేన ? (9)

కేనైతి శీఘ్రం ? (10) సుచిరాచ్చ వ స్తి ? (11)

౪

సాధ్యా గదాః వైశ్వమనైశ్చ కేచిత్,

కస్తాత్ప్రియుక్తైః న శమం వ్రజన్తి ? (12);

(సాధ్యా యథాస్వం శమనైశ్చ కేచిత్

కస్తాద్గదాః న ప్రశమం వ్రజన్తి)

ప్రచోదితశ్శిష్యవరేణ సమ్యక్

ఇత్యగ్నివేశేన భిషగ్వరిష్ఠః.

౫

(ఇత్యగ్నివేశో భిషజాం వరిష్ఠం

పప్రచ్ఛ తస్మై స చ సర్వమాహ)

పునర్వసుస్తస్త్రవిదాహ తస్మై

సర్వప్రజానాం హితకామ్యయేదమ్.

వ్యా. (వసునము, విరేకము, ఆస్థాపనము, అనువాసనము, నస్యకర్తము, అమనీ) పంచకర్తములయందును (వానికంగముల) కల్పనావిధానమెద్ది? (1); అట్టిపంచకర్తముల కును, వానిని విధ్యుక్తప్రకారము చేసినపిదప అన్నసంసర్జనమునకును క్రమమెద్ది? (2); అట్టి వసునాదికర్తలసమ్యగ్యోగ - అయోగ - అతియోగములయందు వేరువేరులక్షణము లెవ్వి? (3); (దోహనుసారముగ) వస్త్రవిధానసంఖ్య యెద్ది? (4); (ఏయేదోషమునందు ఎన్నేసిమాడ్లు వస్త్రప్రయోగము చేయవలెనని యర్థము), వస్త్రకర్తలచే గల్గుగుణము

5); ఎట్టిచోట నెట్టిచిన్నిని చేయవలెను? (6); వస్త్రీకర్తను చేయునపుడు వేసినది పడును (పట్టిగు) పలుకు? (7); అట్టి వర్జ్యములను వస్త్రీప్రయోగమును చేసినది పలుకును దినస్థిరమగుట? (8); వస్త్రీప్రయోగము చేసినపుడు వస్త్ర్యాపదము ఏకారణమగునని ప్రవచించునందును? (9); అయ్యది యేకారణము చే శిశ్నుముగ బైటికి? (10); ఏకారణము చే నాలస్యముగ బైట వడలును? (11); సాధ్యములైనవిలు పునెననికే నియమితములైన శమనములను యాశీక్తముగ జేసినను అందు శ్వాసలు శమించునందునను కారణమెట్టి? (12); ఇతరంగన నన్నివేశులు పంచమయమై సంద్రండు ప్రశ్నముల జేసినపుడు, అనుర్వేదతంత్రపేత్తలతో నగ్రము పునస్కృత (ఆత్మ) (ముడు) ములకందరము హితమును కోరి మైప్రశ్నముల నీ క్రింద జెప్పబడినవి పరునగ బదులునిపెను.

అంతయు గురువువై భక్తిశ్రద్ధలుగలనట్లుఃస్యులు చారిత్రవనరముగ తెలిసికొనవలచినముల నుద్దేశించి గురువుల బ్రశ్నించినచో పారిమనసున విచారమునొంది ప్రశ్నానుకరించువారు స్వాత్మి పట్టి వగుత్తరములజెప్ప నుత్సాహులగుదురు ఈవిషయముగల్గియున్నట్లుననుటయి:—“అప్రదుష్టత భావన ప్రసన్నేనాంతరాత్మనా, నమ్యం పుష్ట్య గురీ: బుద్ధా ప్రాశస్త్యే” ఇట్టి విప్రచారము ననుసరించి శిష్యుండగున్నవాడును పంచార్థల నుద్దేశించి వైజ్ఞానికనిరీతిగ సంద్రండుముల గురుబుద్ధప్రశ్నములైన యడిగినని యునిగునను.

❧ { (1) “గో కల్పనా పంచగు కర్తృశూన్యం” అనుమునటి ప్రశ్నముననుత్తరము. అందు స్నేహకర్తకాలావధి. } ❧

శ్రీహావరం సప్తదినం వరస్తు
స్నేహో నరః స్వీకరయితవ్య ఉక్తః (ఇప్తః),
నాతఃవరం స్నేహానమూచితేన్ది
సాత్త్వికభవేత్ సప్తదినాత్పరస్తు,

౬

విశ్న. (స్నేహ-స్వీకరణకరీతనగు శిశ్నుము చేయించవలెనని శిశ్నాంగముగ స్నేహముగలుగును.) అట్టినుడ శిశ్నము చేయబడినవానికి మూడుదినములైనను ఏడుదినములైనను వస్త్రీప్రశ్నము స్నేహపానము చేయించి చక్కగ స్నిగ్ధుడైనలక్షణములు గలవగువాని. బుద్ధ్యక్తప్రచారము స్వీకరణ చేయించవలెను. ఏడుదినముల స్నేహము జేయించునది. ఏడుదినములకుపైన కూడ స్నేహము జేయునెడ సాత్త్వికమగునకాపున నేడుదినములకుపై స్నేహవిధి చేయంజనదని భావము.

ఇచ్చట మృదుకోష్ఠముకలవారికి మూడుదినంబులును, కూరకోష్ఠాలకు ఏడుదినంబులును స్నేహనము చేయవలెనని కోష్ఠభేదమునుబట్టి స్నేహవిధికాలము నిర్దేశింపబడినది. ఈవిషయము సూత్రస్థానమున నిట్లుపదేశింపబడినది:—“మృదుకోష్ఠప్రిరాత్రేణ స్నిహ్య త్యచ్ఛోభసేవయా, స్నిహ్యతి కూరకోష్ఠస్తు సప్తరాత్రేణ మానవః.” (సూ. అ. ౧౩ శ్లో. ౬౫) మధ్యకోష్ఠమునుద్దేశించి స్నేహకాలావధి నిర్దేశింపకున్నను ఏడుదినములపరమావధి కాలమునకు మధ్యమైన యైదుదినములవరకును మధ్యకోష్ఠమున పరమావధి స్నేహకాలమని యూహింపదగును.

ఇచ్చట నీనియమము నెరుంగనగును:—మృదు-మధ్య-కూరకోష్ఠాలు వైజెషిన్ త్రిదిన-పంచాహ-సప్తదినములకు వరుసగ సుస్నిగ్ధులగుదురని యుద్దేశించి వైని కాలావిధి నిర్దేశింపబడినది. ఇచ్చట వివక్షితము ముఖ్యముగ సుస్నిగ్ధత్వము, కావున నొకవేళ స్నేహమును స్వల్పమాత్రగ నుపయోగించుటచేతనైనను కారణాంతరములచేనైనను వైజెషిన్ నియతకాలమునకు సుస్నిగ్ధలక్షణము కానంబడనియెడ అట్టి త్రిరాత్రాదికాలమునకు నధికముగ కూడ (సుస్నిగ్ధుడగునందాక) స్నేహవిధి నాచరించదగును. ఈవిషయమునే వాగ్భటాచార్యు ఓట్లు సూచించిరి:—“త్ర్యహమచ్ఛం మృదౌ శోష్ఠే కూరే సప్తదినం పిబేత్, సమ్యక్ స్నిగ్ధోఽథవా యావత్, అతస్సాత్త్వి భవేత్పరమ్” (అ. హృ; సూ. అ. ౧౬. శ్లో. ౨౯). ఇచ్చట సమ్యక్ స్నిగ్ధలక్షణములు పూర్తిగ గానవచ్చునందాక స్నేహవిధి చేయనగుననియు, స్నిగ్ధలక్షణములు కానవచ్చినపిదప స్నేహపానము సాత్త్విమై స్నిగ్ధత నధికముగ జేయజాలదనియు వీరియాశయము. ఈనిర్ణయముచేత నొకవేళ మాత్రాధిక్యాదికారణములచే వైజెషిన్ నియతకాలమునకు ముందుగనే సుస్నిగ్ధలక్షణములు కానవచ్చినచో స్నేహపానమును విరమించవలెననియు ననుజ్ఞానొసంగి నట్లు చెప్పదగును.

స్నేహము సాత్త్విమైనచో మలాదుల వెడలింప నేరదనియు, స్నేహాతియోగ మునంజేసి తంద్ర, ఉడ్లేశము మున్నగునుపద్రవములు కలుగనియు నెరుంగనది. ఈవిషయము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“సాత్త్విభూతే చ కురుతే న మలానా ముదీరణం, అతియోగేన వా వ్యాధీక్ యథామౌ హ్యతియోజనాత్.” ఈవివరణమునుబట్టి కోష్ఠభేదానుసారముగ స్నేహపానావధి సామాన్యముగ జెప్పబడినదనియు, సుస్నిగ్ధలక్షణములు కా నవచ్చునందాక స్నేహపానమునకు పరమావధియనియు సిద్ధాంత మేర్పడును.

— శ్లో శ్నేహవిధిగుణము. ౧౯ —

మూ. శ్నేహోఽనిలం హన్తి మృదూ కరోతి

దేహం మలానాం వినిహన్తి సజమ్.

౭

వ్యా. సంశోధనాంగముగ జేయబడిన శ్నేహవిధి వాతమును హరించును. శరీరమును మృదువుగ జేసి మలబద్ధకమును నడలించును.

— శ్లో స్వేదకర్తృగుణము. ౨౦ —

మూ. స్నిగ్ధస్య సూక్ష్మేష్వయ నేషు లీనం

స్వేదస్తు దోషం నయతి ద్రవత్వమ్,

వ్యా. శ్నేహవిధిజేసినవిష్టుట స్నిగ్ధశరీరమునకు స్వేదమును విధిప్రకారముచేసి నచో సూక్ష్మరంధ్రములయందణగియున్నదోషమును ద్రవముగ జేయును.

— శ్లో వమనవిరేచనముల దోషోత్క్లేశనమునకై యాహారవిధి. ౨౧ —

మూ. గ్రామ్యాదకానూపరపై స్పృహంనైః (సమాప్తైః)

ఉత్క్లేశనీయః పయసా చ వమ్యః.

౮

రపై స్తథా జాగ్రలజై స్సయాపైః

స్నిగ్ధైః (స్నిగ్ధః) కఫాఽవృద్ధికరైర్విరేచ్యః,

వ్యా. వమనము చేయింపవలసినవానికి శ్నేహవిధిజేసినపిదప గ్రామములబుట్టిన జంతువులయొక్కయు, జలమున సంచరించుజంతువులయొక్కయు, జలప్రాంతముననుండు జంతువులయొక్కయు మాంసరసములతోనైనను, మాంసములతోనైనను పాలతోనైనను ఆహారమును భుజింపజేసి కఫము వృద్ధి నొంది యూర్ధ్వహర్గమున వెడల నుద్యుక్తమగు నట్లు చేయవలెను.

విరేచనము జేయించదలచిన వానికి శ్నేహకర్తృ జేసినపిదప (మూడుదినములం) కఫమును వృద్ధి నొందింపని జాంగలజంతువులమాంసరసములతోడను యూషములతోడను ఆహారమును భుజింపజేయించవలెను.

ఇచ్చట విరేచనాంగముగ శ్నేహపానము జేసినయెడ శ్నేహపానానంతరము మూడుదినములవరకును వైజెప్పినరీతిగ జాంగలమాంసరసాదులతో భుజించి పిదప విరేచనాషధమును త్రాగవలెననియు, వమనాంగముగ శ్నేహపానముజేసినపిదప నొకదినము

మాత్రము గ్రామ్యాది జంతుమాంసరసాదులతో నాహారము భుజించి వమనాపత్రాగవలెననియు కాలనియమము నెరుంగునది. ఈవిషయము సూత్రస్థానమున కారు లిట్లుపదేశించిరి:—“స్నేహతో ప్రసృష్టనం జస్త్యః త్రిరాత్రోవరతః స్నేహవద్భ్రష్టముష్ణం చ త్ర్యహం భుక్త్వా రసాదనం, ఏకాహోపరతస్తద్వత్ ప్రచ్ఛద్దనం పిబేత్.” (సూ. అ. ౧౩ శ్లో. ౮౧) (ఇచ్చట “ఉద్దేశనమున” క స్వస్థానమునుండి చలింపజేసి యూర్ధ్వమార్గమనోస్తుభిముగ జేయుట).

❧ వైజిషిన్ యాహారనియమమునకు కారణము. ❧

మూ. శ్లేష్మోత్తరః ఛర్దయతి హ్యదుఃఖం (ప్రసృష్టం);

విరిచ్యతే మద్దకఫస్తు సమ్యక్.

అథః కఫేఽల్పే వమనం విరేచయేత్ (విగచ్ఛేత్, నియచే
విరేచనం వృద్ధకఫే తథోర్ధ్వమ్,

వ్యా. కఫము వృద్ధినందియన్నపుడు వమనాషధమును త్రాగినచో శరీర కష్టములేక సుఖముగ వమనమూలమున కఫమును వెడలించును. కఫము తక్కువగ తరి విరేచనాషధమును త్రాగినచో సుఖముగ విరేచనములగును. అటుగాక కఫము ముగనున్నపుడు వమనాషధమును త్రాగినచో నయ్యది యథోమార్గమున వెడ కఫంబధికముగనున్నపుడు విరేచనాషధమును త్రాగినచో నయ్యది యూర్ధ్వమార్గమున వెడలును. (కావున వైజిషిన్ రీతిగ స్నేహపానానంతరము ఒకదినము కఫవర్ధకాహార భుజించి వమనాషధమును త్రాగవలెననియు, మూడుదినములు కఫమును తగ్గించునమును భుజించి విరేచనాషధమును త్రాగవలెననియు భావము).

ఇచ్చట “త్ర్యహంవరం” అని యుపక్రమించి యింతదనుక చెప్పబడినవి. కల్పనా పంచసు కర్తృసూక్తా” అనుమొదటిప్రశ్నమున కుత్తరమని యెరుంగునది.

❧ { (2) “క్రమశ్చ కః?” అను రెండవప్రశ్నమున కుత్తరము. } ❧
అందు వమన-విరేచన సేవన క్రమము.

మూ. స్నిగ్ధాయ దేయం వమనం యథోక్తం

వాస్తవ్య వేయాదిరనుక్రమశ్చ,

(సిగ్ధస్య చ స్విన్నవతశ్చ కార్యం

విరేచనం యోగ్యతమం తతశ్చ)

స్నిగ్ధస్య సుస్విన్నతనోర్యథావత్
విరేచనం యోగ్యతమం ప్రయోజ్యం,

వ్యా. పైని జెప్పినరీతిగ స్నేహనవిధిచే సుస్నిగ్ధుడైనవానికి వమనము చేయించు దినమున మరల నభ్యంగనముచే శరీరమును స్నిగ్ధముగజేసి మధనకల్పాత్తవిధిప్రకారము వమనోషధమును త్రాగించవలెను. చక్కగ వమనములైన పిదప (క్రింద జెప్పబడువిధముగ) పేయాదిక్రమము ననుసరించవలెను. మరియు స్నేహపానముచే సుస్నిగ్ధుడై స్వేదవిధిచే శరీరముపై చక్కగ చెమటబట్టించినవెనుక (శరీర-దోష-బలాద్యనుసారముగ యుక్తమైన) విరేచనోషధమును విధ్యుక్తప్రకారము త్రాగింపవలెను.

ఇచ్చట పానజనితస్నేహము ముందే నిర్దేశింపబడినది. కావున 'స్నిగ్ధాయ జేయం' అనుచోట వమనముల చేయించుదినమున మరల నభ్యంగనముచే స్నిగ్ధశరీరసమ వమనోషధమును త్రాగింపవలెనని యర్థము. ఈయర్థము చక్రపాణిదత్తవ్యాఖ్యానసమ్యతము.

❧ వమన-విరేచనానంతరము పేయాదిక్రమముగ నన్నసంస్థనక్రమము. ❧

మూ. పేయాం విలేపీమకృతం కృతం చ
యూషం రసం త్రిద్విరక్షైకశశ్చ.
క్రమేణ నేవేత విశుద్ధకాయః
ప్రధానమథ్యాఽవరశుద్ధిశుద్ధః,

౧౧

వ్యా. (వమన-విరేచనరూపమైన శోధనమును సేవించునెడ నాయోషధముచే గల్గిశోధనతారతమ్యభేదమునుబట్టి ప్రధానశుద్ధియనియు, మధ్యమశుద్ధియనియు, అవర (అధమ) శుద్ధియనియు మూడువిధముల నుండును. ఈమూడిటిస్వరూపము "జఘన్యమధ్య" అనుగ్రంథముచే జెప్పబడును.)

అట్టి ప్రధాన-మధ్య-అవరశుద్ధులచే శుద్ధులైనవారిలో ప్రధానశుద్ధిచే చక్కగ శుద్ధ శరీరముకలవాడు శోధనానంతరము (నాడుసాయంకాలమునందైనను మరుసటిదినమునందైనను ఉపక్రమించి) మూడు అన్నకాలములయందు పేయను (మెతుకులతో కూడి ద్రవముగనుండునట్లు కాచబడిన) గంజిని త్రాగవలెను. పిమ్మట మూడుఅన్నకాలములయందు విలేపి (కొంచెము ద్రవముగ పక్వముచేయబడిన) యనుగంజిని త్రాగవలెను. అందుపై మూడుఅన్నకాలములయందు ఆకృత (స్నేహ-లవణములచేర్చి సంస్కరింపక సిద్ధముచేయబడిన) యూషమును, కృత (స్నేహలవణములజేర్చి సంస్కరించి సిద్ధముచేయబడిన) యూషముతో గూర్చిన శాల్యన్నమును అహారము చేయవలెను. దానిపై

మూడుఅన్నకాలములయందు అకృత-కృతమాంసరసముతో శాల్యన్నమును భుజింపవలెను. (ఇత్తైరంగున పండ్రెండుఅన్నకాలముల గడపి పిమ్మట మధురాదిరసయు క్తమైనయన్నమును మామూలుగ భుజించునట్లు భుజింపనగునని భావము.)

మరియు మధ్యమశుద్ధిచే విశుద్ధకాయుడు శోధనాంతరము వైజ్ఞేషిన్ పేయ - విలేషి - ఆకృతకృతయూష-ఆకృతకృతమాంసరసములను నాల్గిటిని వరుసరెండేసి యన్నకాలములయం దొక్కొకదానిని భుజింపవలెను.

అవరశుద్ధి శుద్ధశరీరుడు శోధనాంతరము పేయాదుల నాల్గిటిని ఒక్కొకదాని నొక్కొకయన్నకాలమువంతున వరుసగ భుజించుచు నాల్గఅన్నకాలములను గడపి పిమ్మట మామూలుగ నన్నమును భుజింపవలెను.

వివరణము:—పేయాదిలక్షణము తంత్రాంతరమున నిట్లుచెప్పబడినది:—“సిక్లకైః రహితో మద్దః, పేయా సిక్లసమన్వితా, యవాగూర్భహుసిక్థా స్పాల్, లిలేషీ విరళ ద్రవా.” మెతుకులు లేకుండునట్లు సిద్ధము చేయబడినగంజి మండవనియు, కొంచెముగ మెతుకులతో కూడినది పేయయనియు, మెతుకులు దట్టముగ కల్గినది యవాగువనియు, కొంచెము పలుచక కాచబడినది విలేషియనియు నర్థము.

మరియు అకృత-కృతలక్షణములు సూద (పాక) శాస్త్రమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“అన్నేహలవణం సర్వం ఆకృతం కటుకైర్విహ, విజ్ఞేయం లవణస్నేహకటుకైః సంస్కృతం కృతమ్.” నెయ్యిమున్నగుస్నేహములను ఉప్పును కారమును జేర్చక సిద్ధము చేయబడినయూష-మాంసరసాదులన్నియు ఆకృతమనియు; స్నేహలవణములను కారము జేర్చి సిద్ధముచేసి సంస్కరింపబడినది కృతమనియు నర్థము.

ఇచ్చట “ఆకృతం కృతం చ” అనుపదములు “యూషం రసం” అను రెండిటికిని విశేషణములుచేసి కృత-ఆకృతయూషంబును, అట్టిరసంబును, అని యర్థముచేయునది. ప్రధాన-మధ్య-అవర అనుపదములను “త్రికి, ద్వికి, ఏకశః” అనువానితో యథాక్రమముగ నన్వయించుటచే ప్రధానశుద్ధియందు మూడేసియన్నకాలములయందును, మధ్యమశుద్ధియందు రెండేసికాలములయందును, అధమశుద్ధియందు నొక్కొకకాలమునందును పేయాదుల నాహారము చేయవలెనని యర్థమగును. ఈయర్థమునే “క్రమేణ” అను పదము చెల్పుచున్నది.

మరియు వైజ్ఞేషుబడిన పేయాదిక్రమవివరణము నిట్లేరంగునది:—మనుజుసామాన్యముగ ప్రతిదినమున నుదయంబును సాయంకాలంబును భోజనకాలములగును. ఈవిషయమునే శివదాసుడు “అన్నకాలస్తు ఉత్సర్గతస్సిద్ధిః సాయంప్రాతశ్చ” అని వివరించెను.

ప్రధానశుద్ధిచే శుద్ధశరీరుడు నాడుసాయంకాలమునందు పేయను నాహారముగ భుజింపవలెను. అత్తైరంగుననే మరుసటిదినమున రెండుకాలములయందును పేయను ఆహారము చేయవలెను. పిమ్మట మూడవదినమున రెండుఅన్నకాలములయందును, నాల్గవదినమున నొకయన్నకాలమునందును (చేరి మూడుకాలములయందును) విలేసిని ఆహారము చేయవలెను. నాల్గవదినమున రెండవయన్నకాలమునందును, ఏడవదినమున రెండుఅన్నకాలములయందును (చేరి మూడుఅన్నకాలములయందును) అకృత-కృతయూషములను విభజించి యన్నముతో గలిపి భుజింపవలెను. పిదప నారవదినమున రెండన్నకాలములయందును ఏడవదినమున మొదటియన్నకాలమునందును (చేరి మూడుకాలములయందును) అకృత-కృతమాంసరసముల విభజించి యన్నమున జేర్చి భుజింపవలెను. ఇత్తైరంగున నేడవదినమున ప్రథమాన్నకాలమునకు పండ్రెండు అన్నకాలములతో పేయాదిక్రమము పూర్తియగును. పిమ్మట నేడవదినము రెండవయన్నకాలము మొదలుజేసి మామూలుగ మధురాదిరసయుక్తములైన వ్యంజనాదులతో యధేచ్ఛముగ భుజింపవలెను. ఈవిధమున సూత్రస్థానమున “అథైనం సాయాహ్నేఽపరేఽహ్ని సుభోదకనిషిక్తం..... సప్తరాత్రేణ ప్రకృతిభోజనమాగచ్ఛేత్.” (సూ. అ. ౧౫. సూత్ర. ౨౧. ౨౪) అను వాక్యములచే నాచార్యులు కాసించిరి.

మధ్యమశుద్ధిశుద్ధుడు వైజ్ఞేష్ఠినరీతి పేయను ప్రథమదినసాయంకాలమునను, రెండవదినమున నుదయకాలమును ఆహారము చేయునది. పిదప నిత్తైరంగుననే రెండేనియన్నకాలములయందు విలేసి-అకృతకృతయూష-మాంసరసములను పరుసగ నాహారము చేయునది. ఇట్లు చేసినచో నైదవదినమున ప్రథమాహారకాలమునకు పేయాదిక్రమము ఎనిమిదికాలములు పూర్తియగును. ఏడవదిన సాయంకాలము మొదలు మామూలుభోజనము జేయవలెను.

అవశరశుద్ధియందు పేయాదుల నాల్గిటిని పరుసగ నొక్కొక భోజనకాలమున నుపయోగించినచో మూడవదినము మొదటియన్నకాలముతో పేయాదిక్రమము పూర్తియగును. పిమ్మట మూడవదినము సాయంకాలము మొదలుచేసి మామూలుగ మధురాదిరసయుక్తమైన యాహారమును భుజింపవలెను.

మరియు మొదటి పేయాక్రమమున అకృత-కృత యూషములతో తొలుత రెండుఅన్నకాలములయందు అకృతమును, మూడవయన్నకాలమున కృత (సంస్కరింపబడిన) యూషమును అన్నముతో జేర్చి భుజింపవలెను. అకృతకృతమాంసరసమునకు నిదేవిభజన నెరుంగునది. రెండవ పేయాక్రమమున అకృతయూషము నొకయన్నకాలమునను,

కృతయూషము రెండవయన్నకాలమునను జేర్చి భుజింపవలెను. మాంసరసమునకు నిదే ప్థతి. మూడవపేయాదిక్రమమున కాలభేదమున కవకాశము లేకుండుటచే నొకయన్న కాలముననే అకృతకృతయూషముల విభజించి యన్నమున జేర్చుచు భుజింపవగును. మాంసరసమునకు నిదే విభాగము.

మరియు ప్రధానశుద్ధియందు పమనాదులవేగము లధికసంఖ్యాకములుగ నుండు టంజేసి దోషము బాహ్యశృముగ వెడలి సంక్షోభం బధికముగనుండును; దానంజేసి యగ్ని మిక్కిలి మందగించియుండును; కావున ప్రధానశుద్ధియందు అగ్ని నానాట దీపించుటకై పేయాదిక్రమము సప్తరాత్రాధికముగ జెప్పబడినది. మధ్యమశుద్ధియందు అగ్నిదీప్తి మధ్యమముగను, అవరశుద్ధియందు కొంచెము హీనముగను ఉండును, కావున తత్తదను సారముగ పేయాదిక్రమమునకు కాలావధి తక్కువగ విధింపబడినది. పేయాదిక్రమా వధికకాల తారతమ్యమునకు జాతరాగ్నిబలతారతమ్యమే కారణమని ముఖ్యభావము నెరుంగునది.

❧ పేయాదిక్రమ ప్రయోజనము. ❧

మూ. యథాణురగ్నిస్తృణగోమయాద్యైః

సస్థుశ్చ్యమాణో భవతి క్రమేణ.

౧౨

మహాకాస్థిరః సర్వపచస్తతైవ (సర్వసహస్తతైవ)

శుద్ధస్య పేయాదిభిరస్తరగ్నిః,

వ్యా. లోకముననుండు బాహ్యగ్ని మిక్కిలి సూక్ష్మముగ నున్నయెడ మిక్కిలి సూక్ష్మములైన గడ్డిపోచలు పిడకపొడి పొట్టు మున్నగువానిని క్రమముగ నగ్నిపై నుంచి రగిలించజేసినచో నయ్యది క్రమక్రమముగ రగిలి మిక్కిలి బలిష్ఠమై గాఢమైన పదార్థముల నన్నిటిని పచింప (తుదకు కరివమైన లోహములవైన కరిగింప) సమర్థమగును; (ఇది యనుభవసిద్ధము). అతైరంగుననే శోధనమునంజేసి బలహీనమై సూక్ష్మావస్థనొందిన జాతరాగ్నియు వైజెప్పిన పేయాదిక్రమముచే నాహారమును భుజించుటవలన నానాట రగిలి పృథ్వి నొంది యెట్టి ఘనపదార్థమునైనను పచనము నొందింప సమర్థమై యుండును.

❧ త్రివిధశుద్ధిలక్షణములు. ❧

మూ. జఘన్య-మధ్య-ప్రవరేషు వేగాః

చత్వార ఇప్తాః పమనే షడప్తాః;

దశైవ తే ద్వి త్రిగుణా విరేణీ;

ప్రథమైశ్చ ద్వి త్రిచతుర్గుణైశ్చ,

౧౩

పితృస్తమిష్టం వమనం విరేకా

దర్థం; కథాస్తం చ విరేకమాహుః.

౧౪

ద్విత్రా సవిత్రానపనీయ వేగా

మేయం విరేకే వమనే తు వీతమ్,

వ్యా. వమనాపథమును సేవించినపుడు నాల్గూర్లు వమనములైనచో స్వల్పముగ శుద్ధమైనదనియు, ఆరుపర్వాయములు వమనములైనయెడ మధ్యమముగ శుద్ధమైనదనియు, ఎనిమిదిపర్వాయములు వమనములైన నాడు ఉత్తమముగ శుద్ధమైనదనియు నెరుంగునది.

విరేచనాపథమును సేవించినపుడు ఐదిసార్లు విరేచనము లైనయెడ స్వల్పముగ శుద్ధమైనదనియు, ఇరుపదిసార్లు విరేచనములైనయెడ మధ్యమముగ శుద్ధమైనదనియు, ముప్పదిపర్వాయములు విరేచనములైనచో సుత్తమముగ శుద్ధమైనదనియు నెరుంగదగును.

మరియు విరేచనములు రెండుప్రస్థములపరిమితముగ దోషము వెడలినచో స్వల్పముగ శుద్ధమైనదనియు, మూడుప్రస్థములపరిమితముగ దోషము వెడలినచో మధ్యమముగ శుద్ధమైనదనియు, నాల్గుప్రస్థముల పరిమితముగ దోషము లైటవెడలినచో సుత్తమముగ శుద్ధమైనదనియు నెరుంగునది. (ఇవి దోషపరిమాణమునుబట్టి విరేచనజఘన్యాది శుద్ధలక్షణములు.)

మరియు విరేచనముల జఘన్యాదిశుద్ధలక్షణములకు జెప్పినపరిమాణములయం దర్థపరిమాణముగ దోషము వెడలినచో వమనములచే జఘన్యాదిశుద్ధముల నెరుంగునది—(ఒక ప్రస్థపరిమితముగ దోషము వెడలినయెడ స్వల్పముగ వమనముచే శుద్ధమైనదనియు, ఒక టిన్నరప్రస్థపరిమితముగ దోషము వెడలినచో మధ్యమముగ శుద్ధమైనదనియు, రెండు ప్రస్థములపరిమితముగ దోషము వెడలినయెడ వమనముచే సుత్తమముగ శుద్ధమైనదనియు భేదము నెరుంగునది).

మరియు వైజెప్పిన మూడువిధములైన శుద్ధులయందును పితృము వెడలునప్పటికి వమనముచే చక్కగ శుద్ధమైనదనియు, కఫమువెడలునప్పటికి విరేచనములచే చక్కగ శుద్ధమైనదనియు సమ్యక్గోలక్షణము నెరుంగునది.

వైజెప్పిన వేగపరిగణము మలముతోగూడిన మొదటి రెండుమూడువిరేచన వేగములను విడిచి లెక్కపెట్టవలెను. వమనమునందు మొదట నౌషధముతోగూడిన వేగముల విడచి లెక్కపెట్టవలెను.

ఇచ్చట వమనవిరేచనములగోలతకు పదుమూడున్నర పలముల పరిమితమైనప్రస్థ

మును గ్రహించునది. ఈవిషయము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“వమనే చ విరేణే చ తథా శోణితమోక్షణే, సార్థ త్రయోదశపలం ప్రస్థమాహుర్ననీషిణిః.”

— (3) “కింకృతాఽకృతేషు లింగం? తథైవాతికృతేషు?” అను మూడవ ప్రశ్నమున కుత్తరము. అందు వమనసమ్యక్గోలక్షణము. —

మూ. క్రమాత్ కఫః పిత్తమథాఽనిలశ్చ

యస్యైతి సమ్యగస్మితిస్స ఇష్టః.

౧౫

హృత్పర్శ్వమాధ్యైవీయమార్గశుద్ధౌ

తథా లఘుత్వేఽపి చ లక్ష్యమాణే,

వ్యా. వమనోషధమును త్రాగినపుడు తొలుత కఫంబును, పిదప పిత్తవసరును, దాని కంటే వాతంబును వరుసగ వెడలి, హృదయంబును, ఇరుప్రక్కలును, శిరస్సును, చక్షు రాదీంద్రియములు, శరీరమునందలి మార్గంబులును శుద్ధములై శరీరము చుట్టూనై యుండు యెడల వమనోషధముచే చక్కగ శుద్ధమైనదని సమ్యక్గోలక్షణము నెరుంగునది.

ఇచ్చట “క్రమాత్ కఫః పిత్తమథాఽనిలశ్చ” అనువచనముచేత కఫమును వెడలించి, పిమ్మట పిత్తమును, పిదప వాతమును వరుసగ వెడలించిననే సమ్యక్గోగమగును; దాని కంటే క్రమము దప్పి తొలుత పిత్తంబైనను వాతంబైనను వెడలిన నయ్యది సమ్యక్గోగము కానేరదు. ఆహారమున వైభాగమున కఫంబును దానిక్రింద పిత్రాశయమున పిత్తంబును, దానిక్రింద వాతంబును వరుసగ నుండును కావున ఆవరస ననుసరించియే క్రమముగ దోషమువెడలినయెడ సమ్యక్గోగమని నిష్కృష్టార్థము.

— వమనాఽసమ్యక్గోగలక్షణము. —

మూ. దుశ్శర్దితే సోఫీటకకోతకణ్డూ

హృత్ ఖాఽవిశుద్ధిః గురుగాత్రతా చ.

౧౬

వ్యా. వమనములు చక్కగానియెడ శరీరముపై బొబ్బలును దద్దులును గురదలయు కల్గును. హృదయంబును ఇంద్రియములును సిర్పలములుగ నుండవు, శరీరము బరువై యుండును. (ఈలక్షణములబట్టి వమనాఽయోగము నెరుంగునది).

— వమనాఽతియోగలక్షణములు. —

మూ. తృణ్తోహమూర్ఛాఽనిలకోపనిద్రా

బలాది (తి) హానిః వమనేఽతి చ స్యాత్,

వ్యా. వమనము లధికముగ పైసచో దప్పియు, చిత్తశ్రమంబును, మూర్ఛయు కల్గును. వాతము ప్రకోపము నొందును, నిద్రయు శరీరబలంబును స్వరవర్ణాదులును నశించును. (ఈలక్షణములచే వమనాతియోగము నెరుంగునది).

❖ విరేచనసమ్యక్గోగలక్షణములు. ❖

మూ. స్తోతోవిశుద్ధీయసమ్ప్రసాదో
లఘుత్వమూర్జోఽగ్నిరనామయత్వమ్.
ప్రాప్తిశ్చ విట్పితృకఫానిలానాం
సమ్యగ్విరిక్తస్య భవేత్క్రమేణ,

౧౭

వ్యా. విరేచనములు చక్కగజైనయెడ స్తోతోమార్గములు పరిశుద్ధములుగ (నిర్మలముగ) నుండును. చక్షురాదీంద్రియములు నిర్మలములై యుండును. శరీరము లేలికగ నుండును. జఠరాగ్ని బలిష్ఠముగనుండును. శరీరమునం దెట్టిరోగములు లేక యుండును. మరియు విరేచనములగునపుడు తొలుత పురిషంబును, పిదప పిత్తంబును, దానివెంట కఫంబును, పిమ్మట ఆపానవాతంబును క్రమముగ వెడలును. (ఈలక్షణములబట్టి విరేచనసమ్యక్గోగము నెరుంగునది.)

ఇచ్చట 'క్రమేణ' అని చెప్పటవలన విట్ - పిత్త - కఫ - వాతములు వరుసగ వెడలిననే విరేచనసమ్యక్గోగ మగునకాని వ్యత్యస్తముగ వెడలినయెడ సమ్యక్గోగము కాదని యెరుంగునది.

❖ విరేచనాఽయోగలక్షణములు. ❖

మూ. స్యాత్ శ్లేష్మ-పిత్తాఽనిలసమ్ప్రకోః
సాదస్తథాఽగ్నేః గురుతాప్రతిశ్ఛా
(స్వేదోఽల్పవహ్నిః గురుగాత్రతా స్యాత్).
తద్ద్రా తథా ఛర్దిః అరోచకశ్చ
వాతానులోమం న చ దుర్విరిక్తే,

౧౮

వ్యా. విరేచనములు చక్కగ కానియెడ కఫ - పిత్త - వాతములు ప్రకోపము నొందును. జఠరాగ్ని మందగించును. శరీరము బరువుగనుండును. పడినెము వట్టును. (చెమటబట్టును), తునికిపాటును వాంతియు అరోచకంబును కల్గును. వాతము అనులోమముగ సంచరించక ప్రతిలోమమై బద్ధగించును. (ఇవి విరేకాయోగలక్షణములు.)

❖ విరేచనాఽతియోగలక్షణములు. ❖

మూ. కఫాఽస్రపిత్తక్షయజాఽనిలోతాః
సుప్త్యజమర్దక్లమవేపనాద్యాః.

౧౯

నిద్రాబలాఽభావతమః ప్రవేశాః
 సోన్వాదహిక్మాశ్చ విరేచనేఽతి,

వ్యా. విరేచనములు అధికముగ నైనయెడ కఫంబును రక్తంబును పిత్తంబును
 క్షయించుటచే సంభవించురోగములును, వాతరోగంబులును కల్గును. మరియు శరీరమున
 స్పర్శమునెరుంగక మొద్దుబారియుండుట, ఒడలి నొప్పలు, బడలిక, వణకు మున్నగు
 రోగములును సంభవించును. నిదురబట్టదు. శరీరబలము నశించును. చీకటిలోనున్నవిధముగ
 మైకము గ్రమ్మును. ఉన్వాదంబును వెక్కిళ్లును కల్గును. (ఇవియన్నియు విరేచనాతియోగ
 లక్షణములు.)

— నిరూహఽనువాసనవిధానము. —

మూ. సంస్కృష్టభక్తం నవమేఽహ్ని సర్పిః

తం పాయయేతాఽవ్యనువాసయేద్వా.

౨౦

తైలాక్తగాత్రాయ తతో నిరూహం

దద్యాత్ త్రహాత్ నాఽతిబుభుక్షితాయ,

ప్రత్యాగతే ధన్వరసేన భోజ్యః

సహిష్య వా దోషబలం యథార్హమ్.

౨౧

సరస్తతో నిశ్యనువాసనార్హః

. నాత్యాశితస్స్వాదనువాసనీయః,

(ప్రత్యాగతే మాంసరసేన భోజ్యః

సాయం చ భుక్తోఽల్పబలోఽనువాస్యః)

వ్యా. వైజిషిన్యరీతిగ వమనవిరేచనములచే చక్కగ శోష్ణము శుద్ధమైనవిదప
 పేయాదిక్రమము ననుసరించి సంసర్జనక్రమముగ నెనిమిదవదినమున మామూలువద్ధతి
 ప్రకారము అన్నమును భుజించినవానికి తొమ్మిదవదినమున ఘృతమును త్రాగించవలెను.
 లేక అనువాసనపక్షి నైన చేయవలెను.

(ఇచ్చట వమనము శుద్ధమైనవానికి విరేచనము చేయించవలసియున్నచో సంస
 ర్జనక్రమానంతరము తొమ్మిదవదినమున ఘృతము త్రాగించవలెననియు, విరేచనముచే
 శుద్ధమైనవానికి నిరూహపక్షి చేయవలసియున్నయెడ సంసర్జనక్రమానంతరము తొమ్మిదవ
 దినమున అనువాసనపక్షిని చేయవలెననియు 'సర్పిస్తం పాయయేతాఽవ్యనువాసయేద్వా'
 అనువికల్పమునకు వ్యవస్థ నెరుంగునది.)

పైజెప్పినరీతిగ ననువాసనపత్తి జేసినపిదప మూడుదినములకులొకటి రోగికి శరీరముపై సభ్యంగనముచేయించి మిక్కిలి యాకలిలేక మితముగ భుజించినవానికి నిరూపావస్థ నియ్యవలెను. నిరూపావస్థచే దోషములు బ్రేటవెడలినవెనుక రోగియొక్క జఠరాగ్నిబలమును గమనించి జాంగలజంతుమాంసరసముతో వైనను, ఇతరవదార్థములతో వైనను అన్నమును భుజింపజేయవలెను.

పిదప ననువాసనపత్తి కర్చుడగువానికి నాటిరాత్రియందు వానికి మితముగ నాహారము భుజింపజేసి అనువాసనపత్తిని చేయవలెను.

❧ అనువాసనపత్తి కాలనియమము. ❧

మూ. శీతే వసంతే చ దివానువాస్యః

రాత్రౌ శరద్గ్రీష్మఘనాగమేషు.

౨౨

తానేవ దోషాః పరిరక్షతా యే

స్నేహస్య పానే పరికీర్తితాః ప్రాక్,

వ్యా. హేమంతశిశిరపమైన శీతకాలమునందు పగలు (సాయంకాలమున) అనువాసనపత్తిని చేయవలెను. శరత్కాలముందును గ్రీష్మవర్షఋతువులయందును రాత్రి కాలమున (దినప్రారంభమునకు మునుమున్ను) అనువాసనపత్తిని ప్రయోగింపవలెను. అటుగాక పైజెప్పినకాలమునకు వ్యత్యయముగ ననువాసనము జేసినయెడ అకాలమున చేసిన స్నేహపానముచే సంభవించువ్యాధులు కల్గును; కావున వైద్యుడు అట్టిరోగముల కెడమియ్యక రోగిని కాపాడుటకై పైజెప్పిన శీతాదికాలమునకు నియమింపబడిన కాలముననే అనువాసనపత్తిని ప్రయోగింపవలెనని భావము.

ఇచ్చట 'పరికీర్తితాః ప్రాక్' అనుచోట స్నేహాధ్యాయమున 'అత్యుష్ణేవా దివా పీతః' అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన స్నేహపానకాలవ్యత్యయమున గల్గరోగముల నెరుంగునది.

❧ అనువాసనమున కొన్నినియమములు. ❧

మూ. ప్రత్యాగతే వాప్యనువాసనీయే

దివాప్రదేయం వ్యషితాయ భోజ్యమ్.

౨౩

సాయం చ భోజ్యం పరతో ద్వ్యహే వా

త్ర్యహేనువాసోహని పశ్చామే వా

చ-సిద్ధి-20

(త్ర్యహే త్ర్యహే వాప్యథ ష్చమే వా
దద్యాన్నిరూహోదనువాసనం చ),
(ప్రత్యాగతే వాప్యపితస్య కాలే
భోజ్యం దివాసాయమతఃపరస్తు.)

౨౪

వ్యా. వైశిష్టినరీతిగ ననువాసనము చేసినపుడు అనువాసనస్నేహకాషధము బైట
వెడలినపిదప నాటిరాత్రియం దాహోరమిడక నుండనిచ్చి మరుసటిదినము పగలు ఆహార
కాలమున నన్నముబైటి సాయంకాలమందును భోజ్యము నిడవలెను. పిమ్మట రెండవదిన
మునందైనను మూడవదినమునందైనను విడవనిమునందైనను మరల ననువాసనవస్త్రాని
ప్రయోగింపదగును.

❧ { (4) “సంఖ్యా? కా” అను నాల్గవ ప్రశ్నమున కుత్తరము. } ❧
అందు దోహనుసారముగ వస్త్రసంఖ్యానియమము.

మూ. ఏకం తథా శ్రీక కఫజే వికారే

పితృత్తకే ష్చ తు సప్త వాః;

వాతే నవై కాదశ వా పునర్వా

వస్త్రీనయుక్తా కుశలో వి దధ్యాత్.

౨౫

వ్యా. (వస్త్రసంఖ్య దోహనుసారముగ నెన్ని? అను ప్రశ్నమున కుత్తరము.)
అనువాసనవస్త్రుల కఫవ్యాధులయందు ఒకటివైనను మూడువస్త్రులైనను చేయదగును.
పిత్తజనితవ్యాధులయందు విడువస్త్రులైనను, ఏడువస్త్రులైనను ప్రయోగింపదగును. వాత
వ్యాధులయందు తొమ్మిదివస్త్రులైనను, పదునొకండువస్త్రులైనను ప్రయోగింపవలెను.
ఇంతకన్న నధికముగ చేయించవలసినప్పుడు దేసిసంఖ్యగ వస్త్రుల నుపయోగింపవలెనుకాని,
రెండు నాల్గు మున్నగుననుసంఖ్యగ వస్త్రుల నొకప్పుడు నుపయోగింపంజనదు.

ఇచ్చట దేసిసంఖ్యగ అనువాసనమును ప్రయోగింపవలెనునువిధి ప్రభావవిశేష
మునందేసి యుపకారకమగునని యాచార్యాభిప్రాయము. మరియు ‘శ్రీకృష్ణవాఽఽ
హుః చతురోఽథ షడ్వా’ (శ్లో. ౪౯) అనువిధింపబడు ననువాసనవస్త్రులు నిరూహంగముగ
స్నేహనమునకై విధింపబడినవి. ఇచ్చట ప్రధానముగ ననువాసనము జేయునపుడు దేసి
సంఖ్యగ నుండవలెనని విధింపబడినది. కావున పరస్పరవిరోధములేదని యెరుంగునది.

మరియు కఫపిత్తములకు వస్త్రీ విధింపకున్నను వాతానుగత కఫపిత్తవికారముల
యందు వస్త్రీవిధి ఆచరణీయమని యెరుంగునది.

— శోధనానంతరము మరల శోధనముజేయుటకు కాలావధి. —

మూ. సరో విరి క్తస్తు నిరూహదానం
విసర్జయేత్సప్త దినాన్యవశ్యమ్,
శుద్ధో నిరూహేణ విరేచనం చ
తద్ధన్య శూన్యం వికషేచ్ఛరీరమ్.

౨౬

వ్యా. విరేచనముచే శుద్ధశరీరుడు ఏడుదినములవరకును నిరూహవస్తిని విసర్జింప వలెను. నిరూహవస్తిచే శుద్ధశరీరము కలవాడును ఏడుదినములు గడచునందాక విరేచనమును చేయదగదు. తొలుత విరేచనముచేసెనను నిరూహవస్తిచేసెనను శరీరము శుద్ధమై శూన్యముగ (బలహీనముగ) నున్నపుడు మరల సంశోధనమును చేసికొనినచో శరీరమును మరింత కృశతనొందించి బలహీనము చేయును; కావున వైజెప్పిన నియమప్రకారము కాలవ్యవధి గుండవలెనని భావము.

— { (౨) “కింగుణో వస్తిః?” అను నైదవప్రశ్నమునకు త్తరము. } —
అందు ఆస్థాపనవస్తి గుణములు.

మూ. వ స్తిర్వయస్థాపయితా సుఖాయు

ర్బలాగ్ని మేధాస్వరవర్ణకృచ్ఛ,

సర్వార్థకారీ శిశువృద్ధయూనాం

నిరత్యయః సర్వగదాపహశ్చ.

౨౭

విటశ్లేష్మపిత్తానిలమూత్రకర్షి

దార్ధ్యవహః శుక్రబలప్రదశ్చ,

(స్థిరత్వకృత్ శుక్ర సుతప్రదశ్చ)

విష్వక్ స్థితం దోషచయం నిరస్య

సర్వాన్వికారాన్ శమయేన్నిరూహః.

౨౮

వ్యా. నిరూహవస్తి శరీరమునందలిదోషమును వెడలించజేయునదిగాన వయస్సును స్థిరముగజేయును. శరీరసుఖమును, ఆయువును, బలమును, కాయాగ్నిని, బుద్ధిని, కంఠస్వరమును, శరీరకాంతిని కలిగించి వృద్ధి నొందించును. ఇతరచికిత్సలచే కల్లుప్రయోజనముల నన్నిటిని కల్గింపనోపును. శిశువులకును, వృద్ధులకును, యౌవనవంతులకును కూడ నిరపాయముగ రోగములనన్నిటిని పోగొట్టను సమర్థమైయుండును. శరీరమునందలి పురీషమును, క్లేష్మమును, పిత్తమును, వాతమును, వెడలించజేసి శరీరమునకు దృఢత్వమును

గల్గించును. శుక్రమునకు బలమును కల్గించును. శరీరమునందంతటను వ్యాపించియుండును. జోషనంచయమును బయిట వెడలించి రోగములన్నిటిని శమింపజేయును. (ఇచ్చట వసున విరేచనరూపమైన శోధనములు శిశువులకును, వృద్ధులకును నిషిద్ధములు. నిరూహవస్తి యటుగాక శిశువృద్ధులకుగూడ నుపయోగింప దగియుండునని “శిశువృద్ధయూనాం నిరత్యయః” అనువాక్యముచే వస్తిప్రాశస్త్యము చెప్పబడినది. (వస్తిగుణములు “శాఖా గతాః” అనుగ్రంథముచే గూడక్రిందజెప్పబడును.)

— నిరూహానంతరము అనువాసనవస్తిచే కల్గుగుణములు. —

మూ. దేహే నిరూహేణ విశుద్ధమార్గే

సంస్నేహనం వర్ణబలప్రదం చ,

న తైలదానాత్పరమస్తి కిఞ్చిత్

ద్రవ్యం విశేషేణ సమీరణార్థే.

౨౯

(నాన్వాసనాత్ కిఞ్చిదిహాస్తి కర్మ

పరం విశేషేణ సమీరణార్థే)

స్నేహేన రౌక్ష్యం లఘుతాం గురుత్వాత్

ఔష్ణ్యాచ్చ తైత్యం పవనస్య హత్వా,

తైలం దదాత్వాశు మనఃప్రసాదం

వీర్యం బలం వర్ణమథాగ్నిపుష్టిమ్.

30

మూలే నిషిక్తో హి యథాద్రుమస్యాత్

నీలచ్ఛదః కోమలపల్లవాగ్ర్యః,

కాలే మహాః పుష్పఫలప్రదశ్చ

తథా నరః స్యాదనువాసనేన.

31

వ్యా. నిరూహవస్తిని ప్రయోగించుటచే శరీరమునందలి మార్గములన్నియు శుద్ధములయిన పిమ్మట అనువాసనవస్తిచే స్నేహనమును చేయించినయెడ యాస్నేహము శరీర బలమును, వర్ణమును కల్గించును. మరియు వాతవ్యాధిపీడితునకు వాతము హరించుటకై తైలమునకన్న వేరొకద్రవ్యము శ్రేష్ఠమైనది లేదు. తైలమునందలి స్నిగ్ధత్వగుణముచేత వాతమునందలి. రూక్షగుణమును హరించును. గురుత్వముచేత వాతమునందలి లఘుత్వగుణమును హరించును. ఉష్ణగుణముచేత వాతమునందలి శీతగుణమును హరించును.

(తైలము స్నిగ్ధత్వ, గురుత్వఉష్ణగుణములు కల్గియుండుటచే వాతమునందలి రూక్షలాఘవ శీతగుణములను హరించునని భావము.)

మరియు తైలము మనస్సునకు నిర్మలత్వమును, వీర్యసటుత్వమును, శరీరబలమును పర్ణమును, జాతరాగ్నిబలమును, కల్గించును. లోకమున ఒకచెట్టుకు మొదట నీళ్లుపోసినచో నయ్యది నల్లనియాకులను కోమలములైన చిగుళ్లును, కల్గి పృథ్వి నొంది పెద్దనియై సకాలమున పుష్పములను ఫలములను కల్గియుండును. అత్రైరంగుననే నిరూపావస్థించే శుద్ధశరీరునకు తైలముచే అనువాసనవస్థిని ప్రయోగించినయెడ ప్రజెప్పినగుణముల నన్నిటిని గల్గించి ఆరోగ్యమును పెంపొందించునని భావము.

— నిరూపానువాసనవస్థుల సామాన్యగుణములు. —

మూ. స్తభాశ్చ యే సంకుచితాశ్చ యేఽపి

యే పక్లవో యేఽపి చ భగ్నరుగ్దాః,

యేషాం చ శాఖాసు చరన్తి వాతాః

శస్త్రో విశేషేణ హి తేషు వస్తిః.

3 ౨

ఆధ్వాపనే విగ్రధితే పురీషే

శూలే చ భక్తానభినన్దనే చ,

ఏవంప్రకారాశ్చ భవన్తి కుక్షౌ

యే చామయాన్తేషు చ వస్తిరిష్టః.

3 3

యాశ్చ స్త్రియో వాతకృతోపసర్గాః

గర్భం న గృహ్లాన్తి నృభిః సమేతాః,

క్షీణేన్ద్రియా యే చ నరాః కృశాశ్చ

తేషాం చ వస్తిః పరమః ప్రదిష్టః.

3 ౪

(వస్తిః ప్రశస్తః పరమం చ తేషు)

వ్యా. ఆవయవములు స్తంభించినవారికిని, ముడుచుకొని గుండువారికిని, కాళ్లు గుంటిగనుండువారికిని, కీళ్లు విధిలము లయినవారికిని, హస్తపాదాది శాఖలయందు వాతము వ్యాపించియున్నవారికిని, వస్త్రకర్మ మిగులప్రశస్తమై యుండును. మరియు కడుపుబ్బరమునందును, మలము ద్రవములేక యుండలుకట్టి యున్నపుడును, శూలనొప్పి యందును, అరోచకముచే అన్నమునం దభిలాష లేనప్పుడును, కుక్షియందు సంభవించు ఇట్టిరోగము లన్నిటియందును; వస్త్ర మిగులప్రశస్తమై యుండును.

మరియు వాతవ్యాధిచే పీడింపబడినస్త్రీలు ఋతుకాలమున పురుషులతో సంభ
గించినను అట్టివాతప్రకోపముచే గర్భమును ధరించకున్నయెడల అట్టిస్త్రీలకు వస్త్రీకర్త
మిగుల ప్రశస్తమై యుండును. ఇంద్రియము (శుక్రము) క్షీణించి శరీరము కృశతనంః
యన్న పురుషులకును, వస్త్రీ మిక్కిలి ప్రశస్తమైయుండును.

❧ { (6) “కేషుచ కశ్చ వస్త్రీః?” అను నారవప్రశ్నమున కుత్తరము. } ❧
అందు వివరీతగుణవస్త్రీకల్పనవిధి.

మూ. ఉష్ణాభిభూతేషు వదన్తి శీతాన్

శీతాభిభూతేషు తథా సుఖోష్ణాన్,

తత్ప్రీత్యనీకౌషధసంప్రయుక్తా

స్వర్వత్ర వస్త్రీక ప్రవిభజ్య యుజ్ఞాన్.

3 ౪

వ్యా. ఉష్ణప్రధానమైన వ్యాధులచే పీడింపబడినవారికి అట్టియుష్ణగుణాదులకు
విరుద్ధములయిన యౌషధములచే సిద్ధములై చల్లగనుండువస్తులను ప్రయోగించవలయును.
అత్రైరంగుననే శీతప్రధానమైనవ్యాధులు కలవారికి అట్టిశీతమునకు విరుద్ధమయినగుణాదులు
గలయౌషధములచే సిద్ధములై సుఖోష్ణముగ నుండువస్తులను ప్రయోగించవలయును.
ఇత్రైరంగుననే వ్యాధులన్నిటియందును వ్యాధ్యాదులకు వివరీతములయిన గుణాదులుగల
యౌషధములచే వస్తులను సిద్ధముచేసి యుపయోగించవలయును.

❧ నియతముగ శోధనముచేయుదగినవ్యాధులు. ❧

మూ. న బృంహణీయాన్విదధిత వస్త్రీ న్విశోధనీయేషు గదేషు వైద్యః,
కుప్తప్రమేహాదిషు మేదురేషు నరేషు యే చాపి విశోధనీయాః.

వ్యా. శోధనము చేయింపవలసినకుప్తము, ప్రమేహము మున్నగురోగముల
యందును, మేదస్సు వృద్ధి నొంది బలిసియున్నవారికిని, సంశోధనమున కర్హులగు ఇతరుల
కును, బృంహణవస్తుల నియ్యదగదు. (ఇచ్చట ‘ప్రమేహాదిషు’ అను అదిశబ్దముచేత ఆరో
చకము, తంద్ర, క్లిష్టపద మున్నగురోగములుకూడ గ్రహింపబడును).

❧ సంశోధనవస్త్రీకి అనర్హులు. ❧

మూ. క్షీణక్షతానాం న విశోధనీయాన్

న శోషితాం నో భృశదుర్బలానామ్,

న మూర్ఛితానాం న విశోధితానాం

యేషాం చ దోషేషు నిబద్ధమాయః.

3 2

పాశ్చాత్య ఊరకాశముచే తీగించినవారికిని, గాతవులు శోషించినవారికిని, మిక్కిలి బలహీనులగును, ముచ్చటగాను నటించుకొని, వసువాదసంశోధనముల చేసినవారికిని, శోధనవస్తుల నిర్దుష్టతగలదు. మరలను దోషములపైనే ప్రాణములు ఆధారపడి సంశోధనము చేసినందుచే గొప్పనటించుకొని పురణమునందుస్థితి నున్నవారికిని సంశోధనవస్తుని ప్రయోగించువారికిని.

❧ చ స్థిరముక్క విశేషగుణములు. ❧

మూ. భా.వి. రంగ. భా.వి. కొ. పు. గ. భా.వి. కొ. పు. గ.

మహాత్మాగాంధీ సర్వోదయ మహాజ్వలనము,

అనునట్లు తేలుచుం న హిం కర్పవనోన్మ

హరిదయా: పరం జన్మని హేతురస్య.

34

ವಿಜಯಾಚಾರ್ಯ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಇಸ್ರೋ, ನಾಂ

విశ్వేశ్వరస్వామి శాస్త్రి, మున్సిఫ్,

శాస్త్ర-ప్రవృత్తిని పరిమితం చేయాలి

చ. స్థం విన్నా భేదజమ స్థ విస్మయే.

37

తనోద్విగ్నేస్థమితి (మధ్య)

సంస్కృత విశిష్టమపి వాస్తవికమే,

పాశ్చాత్య సాహిత్యమునందు శాఖలుగా, బోధనములు, పరిశోధనములును, శతీరమునందలి యార్థవ్యభిచారము, సరిష్టమునందుములు, సాధనమున్నగు విశేషములను, ఆశ్రయించి సంభవించుచున్నవిగాములు గన్పిరిగినవి పాశ్చాత్యమునందున్నవిగాములు లేదు. మరియు మూలశ్రుతినియుమును, విశ్లేషములును, సాత్వాదులయందలి మలములకును, వనియూహములు సంభాసనములు గన్గించుచున్న ప్రధానముగ పాశ్చాత్యమును. అట్టిపాతము పృథ్వీలోనిచున్న దని శమింపజేయుటకును పక్షివర్గము పాశ్చాత్యమునందుబిత్తు శ్రేష్ఠమైనది కావరాదు. కాని పక్షివర్గమునందున్న బిత్తును సగభాగముగ నుండుననియు కొందరుచెప్పెదరు. బిత్తుగములుగన్పిరిగిన ప్రధానకారణమును శమింప సమర్థమగుటం జేసి సంపూర్ణముగ బిత్తు పక్షివర్గమునను మిగిలందరాచార్యులు చెప్పెదరు. (ఇదియు, “కీం గుణో వ పక్షిక” అను శైవరత్నశ్రుతిమునాళి యుత్తరమును.)

— { వస్త్రయొక్క సమ్యగ్యోగ-అయోగ-అతియోగముల విశేషలక్షణములు. }
— అందు తాత్కాలికసమ్యగ్యోగసామాన్యలక్షణము.

మూ. నాభిప్రదేశం కటిపార్శ్వకుక్షిం

గత్వా శక్పద్దోషచయం విలోడ్య.

౪౦

సంన్నేహ్యా కాయంసపురీషదోషః

సమ్యక్ సుఖేనైతి చ యస్య వస్త్రీః,

వ్యా. ప్రయోగింపబడిన వస్త్రీయషధము నాభిప్రదేశమునందును, ఇరుప్రక్కల
యందును కుక్షియందును పూర్తిగవ్యాపించి పురీషమును దోషసంచయమును చక్కగ
కలియబెట్టి, తనయందలి వీర్యరూపమైనసారమును శరీరమున వ్యాపింపజేసి, పురీషము
తోడను దోషములతోడనుకూడి, శరీరమున కాయాసమును కల్పింపక నిరవశేషముగ బైట
వెడలినచో నట్టివస్త్రీ చక్కగ జనిచేసినదని యెరుంగునది. (ఇదియును “కిం చ కృతా
కృతేషు” అనుమూడవప్రశ్నమున కుత్తరము.)

— నిరూహవస్త్రీ సమ్యగ్యోగలక్షణములు. —

మూ. ప్రసృష్టవిఘ్నాత్ర సమీరణత్వం

రుచ్యగ్నివృద్ధ్యాశయలాఘవాని.

రోగోపశాంతిః ప్రకృతిస్థితా చ

బలం చ తత్ స్వాత్ సునిరూఢలిజ్గం,

వ్యా. నిరూహవస్త్రీ బాగుగజనిచేసినచో పురీష-మూత్ర-వాతములు ధారాళముగ
వెడలును. నోట రుచికల్గును. జఠరాగ్ని వృద్ధినిొందును. ఆహార్యాశయములు చులకనగ
నుండును. నిరూహవస్త్రీచే శాంతినిొందకగిన వ్యాధులు శమించును. శరీరము వికృతిలేక
స్వాభావికస్థితి నిొందును. శరీరమునకు బలము కల్గును. ఈలక్షణమునుబట్టి నిరూహవస్త్రీ
సమ్యగ్యోగయుక్తమని యెరుంగునది. (ఈలక్షణములు నిరూహవస్త్రీని ప్రయోగించిన
వెంటనే కల్గును.)

— నిరూహవస్త్రయోగలక్షణములు. —

మూ. స్వాత్ రుక్ శిరోహృద్గుదవస్త్రీలిజ్జే

శోఘః ప్రతిశ్యాయవికర్తికే చ.

౪౧

హృల్లాసికామారుతమూత్రసజ్గః

శ్వాసో న సమ్యక్ చ నిరూహితే స్యుః,

వ్యా. నిరూహవస్తి చక్కగపనిచేయనిచో శిరస్సునందును, హృదయమునందును, వస్తియందును, మేధ్రమునందును వాపుకల్గును. పడిశముపట్టును. కడుపులో కొత్త పుట్టును. ఓకరింతలుకల్గి నోట నీరుకారును. వాతమూత్రములు సరళముగ వెడలక బద్ధ గించును. శ్వాసముపుట్టును. (ఇవియన్నియు నిరూహవస్తికి ఆయోగలక్షణములు.)

❧ నిరూహవస్తిస్థితియోగలక్షణములు. ౭౯ ❧

మూ. లిజ్జం యదేవాతివిరేచితస్య భవేత్తదేవాతినిరూహితస్య. ౪౩

వ్యా. విరేచనాతియోగమునకు చెప్పినలక్షణములే నిరూహాతియోగమునందును సంభవించును. ఇచ్చట “కఫాప్రసిత్తక్షయజానిలోత్థాః.....విరేచనేతి.” (సి. ఆ. 1, శ్లో. 19) అనిచెప్పబడిన విరేచనాతియోగలక్షణములను సలిదేశించుకొనునది.

❧ అనువాసనవస్తి సమ్యగ్యోగలక్షణములు. ౭౯ ❧

మూ. ప్రత్యేత్యసక్తం సశక్తచ్చ తైలం

రక్తాదిబుద్ధిన్వియసంప్రసాదః,

స్వప్నానువృత్తిః లఘుతా బలం చ

సృష్టాశ్చ వేగాః స్వనువాసితే స్యుః.

౪౪

వ్యా. అనువాసనవస్తి చక్కగపనిచేసినచో తైలము లోపల చిక్కక మలముతో కూడి సరళముగ బైటవచ్చును. రక్తాదిధాతువులను, బుద్ధియు, చక్షురాదిఇంద్రియంబు లును, నిర్మలములై వానివానికృత్యముల జేయుచుండును. చక్కగ నిదురపట్టును. శరీరము తేలికకల్గియుండును. శరీరబలము కల్గును. మలమూత్రాదివేగములు బద్ధములేక సరళముగ వెడలచుండును. ఇవియన్నియు అనువాసనవస్తి సమ్యగ్యోగలక్షణములు.

❧ అనువాసనవస్తిస్థితియోగలక్షణములు. ౭౯ ❧

మూ. అధశ్శరీరోదరభాహువృష్ట

పార్శ్వేషు రక్, రూక్షఖరం చ గాత్రమ్ (వర్షః),

గ్రహశ్చ విణ్ణాత్ర సమీరణానాం

అసమ్యగేతాన్యనువాసితస్య (తేస్యః).

౪౫

వ్యా. అనువాసనవస్తిచే చక్కగ పనిచేయనిచో శరీరమునం దధోభాగమునను, ఉదరమునను, భాహువులయందును, పీఠనందును, ఇరుప్రక్కలయందును, నొప్పిపుట్టును. శరీరంబును, పురీషంబును, రూక్షమై కఠినముగ నుండును. మూత్రపురీషవాతములు సరళ

ముగవెడలక బద్ధగించును. ఇవియన్నియు అనువాసనపై ఆయోగమువలన గల్గులక్షణములు. (ఈలక్షణములు శరీరము చక్కగ స్నిగ్ధముకాకుండుటవలన సంభవించును.)

❧ అనువాసనపై ఆతియోగలక్షణములు. ❧

మూ. హృల్లాసమోహక్లమసాదమూర్ఛా
వికర్తికా చాత్యనువాసితస్య,

వ్యా. అధికముగ ననువాసనముచేయుటవలన ఓకరింతలు వచ్చును, మైకము గ్రమ్మును, బడలిక సంభవించును, ప్రాలుమాలికఁను, మూర్ఛయు, వికర్తికయు కల్గును. ఇవి అనువాసన ఆతియోగలక్షణములు.

❧ అనువాసనపై స్నేహము బయటవెడలదగినకాలము. ❧

మూ. యస్మేహ యామాననువర్తతే శ్రీ

స్నేహో నరస్యాత్ స విశుద్ధదేహః.

౪౬

ఆశ్వాగతేఽన్యస్తు పునర్విధేయః

స్నేహో న సంస్నేహయతి హ్యతిష్ఠక్,

వ్యా. అనువాసనపై నుపయోగించునపుడు స్నేహరూపయాషధము మూడు జాములకాలము లోపలనే యుండి పిమ్మట బయటవెడలినచో అట్టిమనుజుడు పరిశుద్ధమైన దేహము కలవాడగును. అటుగాక వస్తిని ప్రయోగించినవెంటనే శీఘ్రముగ స్నేహము బయటవెడలినయెడల చక్కగ స్నేహనమును చేయనోపదు. కావున అట్టియెడ మరల అప్పుడే స్నేహపై స్థిని జేయవలయును.

❧ కర్మ-కాల-యోగవస్తుస్వరూపము. వానికి వేరువేరుగ సంఖ్యావిభాగము. ❧

మూ. త్రింశన్తతాః కర్మసు వస్తయో హి,

కాలస్తతోఽర్ధేన తతశ్చ యోగః.

౪౭

సాన్వాసనాః ద్వాదశః వై నిరూహాః

ప్రాక్ స్నేహ ఏకః పరతశ్చ షడ్భు,

కాలే త్రయోఽస్తే పురతస్తతైకః

స్నేహో నిరూహస్తరితాశ్చ షట్ స్వ్యః.

౪౮

యోగే నిరూహస్త్రయ ఏవ దేయాః

స్నేహశ్చ పక్షైవ పరాదిమధ్యాః,

వ్యా. ముప్పదివస్తులను వరుసగా చేసినయెడ నయ్యది కర్తవ్యస్తి యనబడును. అందు అర్థసంఖ్యయగు పదునైదువస్తులను చేయించినయెడ కాలవస్తి యనబడును. దానిలో సగము సంఖ్యగల యెనిమిదివస్తులను చేసినయెడ యోగవస్తి యనబడును. అందు తొలుత ఒక అనువాసనవస్తిని ప్రయోగించి పిదప పండ్రెండు అనువాసనవస్తులతో అంతరితములైన పండ్రెండు నిరూహవస్తులను ప్రయోగించి పిమ్మట ఆయిదు అనువాసనవస్తులను వరుసగ ప్రయోగించినచో నీముప్పదియును చేరి కర్తవ్యస్తియగును. (ఇచ్చట “సాన్వాసనాః ద్వాదశః” అనుచోట ఒక అనువాసనవస్తిని ఒకనిరూహవస్తిని మార్చిమార్చి చేసినయెడ అనువాసనవస్తి అంతరితనిరూహవస్తులు పండ్రెండు అగును.)

కాలవస్తివివరణము—మొదట ఒకఅనువాసనవస్తిచేసి పిమ్మట ఐదునిరూహవస్తులతో అంతరితములైన ఆరుఅనువాసనవస్తులను కడపట మూడుఅనువాసనవస్తులను వరుసగ చేసినయెడ నీపదునైదువస్తులనుచేరి కాలవస్తియగును.

యోగవస్తి వివరణము—మొదట నొకయనువాసనవస్తిని పిమ్మట మూడున్నేహవస్తులతో నంతరితములైన మూడునిరూహవస్తుల కడపట నొకఅనువాసనవస్తిని చేయించినయెడ యాయెనిమిదివస్తులనుచేరి యోగవస్తి యగును. (ఇనియును “సంఖ్యా కా”? అను నాల్గవ ప్రశ్నమున కుత్తరమగును.)

పైజెప్పినవస్తులుమూడును ఆయుర్వేదశాస్త్రమున కర్తకాలయోగసంజ్ఞలచే వ్యవహరింపబడుటలేదు, అయినను యీసంజ్ఞలు వివాదసమయమున పండితవ్యవహారమునకై చెప్పబడినదని యెరుంగునది.

—౨ నిరూహంగముగ చేయబడు అనువాసనవస్తి సంఖ్యావివరణము. —

మూ. శ్రీ సృష్ణు వాఽఽహుశ్చతురోఽథ షడ్వా

వాతాది (ధి) కానాం అనువాసనీయాన్.

౪౯

న్నేహాన్ప్రదాయాశు భిషగ్విదధ్యాత్

స్తోతోవిశుద్ధర్థమతో నిరూహాన్,

వ్యా. వాత మధికముగ గలవారికి తొలుత మూడు, లేక ఐదు, అనువాసనవస్తుల నైనను; నాలుగు, లేక ఆరు అనువాసనవస్తులనైనను; (నిరూహవస్తికి పూర్వాంగముగన్నేహనార్థము) అనువాసనవస్తులను చేయించి పిమ్మట స్తోత్రస్థులు పరిశుద్ధమగుటకై (శోధనార్థము) నిరూహవస్తులను ప్రయోగింపవలయును. ఇచ్చట నీయనువాసనవస్తి నిరూహవస్తికి పూర్వాంగముగ జెప్పబడినది. కావున సమసంఖ్యలైన అనువాసనవస్తులు

చెప్పబడినది. “ఏవం తథా శ్రీఁ.....వస్తీనయుక్తాఁ కుశలో విదధ్యాత్.” (సి. అ. 1 శ్లో. 25) అని విధింపబడిన (ప్రధానముగ) స్నేహవస్తీయందుమాత్రము “అయుక్తాఁ” అని బేసినంబట్టి అనువాసనవస్తులు విధింపబడినది. కాన పరస్పరవిరుద్ధములేదని యెరుంగు నది. (ఈవిషయమునే ఆశ్లోకవ్యాఖ్యయందును సూచితము.) ఇదియును సంఖ్యాప్రశ్నమున కుత్తరమగును.

❧ శిరోవిరేచన నస్యకల్పనావిధి. అందు నస్యప్రయోగము. ❧

మూ. విశుద్ధదేహస్య తతఃక్రమేణ

స్నిగ్ధం తలస్వేదితము త్తమాజ్ఞమ్.

౫౦

విరేచయేత్ త్రిద్విరశ్చైకశో వా

బలం సమీక్ష్య త్రివిధం మలనామ్,

వ్యా. (ఇంతదనుక పంచకర్తలలో వమన - విరేచన - నిరూహ - అనువాసన ములను నాల్గిటియొక్క కల్పనావిధానము సాంగముగ జెప్పబడినది. పిమ్మట క్రమస్రాప్తమయిన నస్యకర్తకల్పనము వివరింపబడును.) విరేచనాదులచే కాయశోధనము తొలుత చేసినవానికి పిమ్మట స్నేహనముచేసి (శిరోభ్యంజనాదులచే స్నేహవిధిచేసి) అరచేతితో శిరస్సుపై మద్దనచేసి నాటిదినమే నస్యవిధిచేత రోగియొక్క (వాతాదిదోషములయొక్క) ఉత్తమమధ్యమ అధమబలములను గమనించి తదనుసారముగ వరుసగ మూడు, లేక రెండు, లేక నొకసారియైనను శిరోవిరేచనము చేయించవలయును.

❧ శిరోవిరేచననమ్యగోగ - ఆయోగ - అతియోగలక్షణములు. ❧

మూ. ఉరఃశిరో లాఘవమిన్ద్రియాచ్ఛయ్యం (యాణాం)

స్తోతోవిశుద్ధిశ్చ భవేద్విశుద్ధే.

౫౧

గలోపలేపః శిరసో గురుత్వం

నిష్ఠీవనం చాప్యథ దుర్విరిక్షే;

శిరోక్షిశ్చజ్వరాన్తితో దా

అత్యర్థశుద్ధే తిమిరం చ పశ్యేత్.

౫౨

స్యాత్తర్పణం తత్ర మృదు ద్రవం చ

స్నిగ్ధస్య తీక్ష్ణం తు పునర్నయోగే,

వ్యా. నస్యకర్తము చక్కగపనిచేసినయెడ రొమ్మనందును, శిరస్సునందును తేలికగ నుండును. చక్షురాదిఇంద్రియములు లేటయై తమకృత్యముల నెరవేర్చుసామర్థ్యము

యుండును. ప్రోతస్సులు పరిశుద్ధములై యుండును. ఇవి నస్యకర్త సమ్యక్గోగ
ణములు.

నస్యకర్త అయోగమునందు కంఠమున జీగురుకల్లి శిరస్సు బరువుగనుండును. నోట
వెడలును.

నస్యకర్త అతియోగమునందు శిరస్సునందును, కండ్లయందును, కణతలయందును,
ఎరయు, పోటునుపుట్టును. కన్నులు చీకట్లు క్రమ్మునట్లు మైకమువచ్చును. అట్టి అతియోగ
మృదువును ద్రవరూపమున తర్పణరూపనస్యమును మరల ప్రయోగించవలయును.
యోగమునందు మరల స్నేహనము చేసి తీక్ష్ణనస్యమును ప్రయోగించవలయును.

— పంచకర్త ప్రయోగోపసంహారము. —

౧. ఇత్యాతురస్వస్థసుఖప్రయోగే

బలాయుషోః పృథ్వికృదామయఘ్నః.

౫౩

వ్యా. ఇతైరంగున రోగపీడితులకును, స్వస్థతనుండువారికిని, బలమును ఆయువును
నొందించుటకును, రోగములు హరించుటకును తగినపంచకర్త కల్పము చెప్పబడినది.
చుట స్వస్థతనుండువారికి బలఆయువులు పృథ్వి నొందించుననియు, రోగులకు ఆయా
ములు నివర్తించుననియు విభాగము నెరుంగునది.)

౫౪ (7-8) వస్త్రీకర్త జేసికొనునపుడు విసర్జించవలసినకృత్యములు, వానికాలనియమము. —

౧. కాలస్తు వస్త్రాదిషు యాతి యావాన్

తావాన్భవేత్ ద్విః పరిహారకాలః,

అత్యాసనస్థానవచాంసి, యానం

స్వప్నం దివా మైథునవేగరోధాన్.

౫౪

శీతోపచారాతపశోకరోషాన్

త్యజేదకాలాహితభోజనం చ,

వ్యా. చాలాకాలము కూర్చునియుండుట, నిలబడియుండుట, అధికముగ మాట
లు, గుఱ్ఱము మొదలగువానిపై సవారి చేయుట, పగలునిదురించుట, స్త్రీసంభోగము
లు, మలమూత్రాది వేగముల నిరోధించుట, చల్లనియుపచారముల జేసికొనుట,
కలలోనుండుట, దుఃఖపడుట, శోకపడుట, ఆకాలమునభుజించుట, హితముకాని
కారమును భుజించుట ఈకృత్యముల నన్నిటిని వస్త్రీకర్తనుచేసికొనునపుడు విసర్జించ

వలయును. (ఇయ్యది “కిం వర్జ్యసీయం ప్రతికర్తృకాలే” అను నేడవప్రశ్నమున కుత్తరము.)

మరియు వైజేష్ఠిన ఆత్మ్యాసనముమొదలగు నిషిద్ధవిషయములనే వస్తికర్తృచేసిన పిమ్మటను వస్తికర్తృ చేసికొనినకాలమునకన్న రెట్టింపుకాలము విసర్జించి యుండవలయును. (ఇయ్యది “కృతే కియాన్వా పరిహారకాలః” అను యెనిమిదవప్రశ్నమున కుత్తరము.)

❧ { (9-11) పస్త్రోషధము లోనప్ర వేశించకుండుటకును, } ❧
చిరకాలమునకు బైటవెడలుటకును కారణములు.

మూ. బద్ధే ప్రణీతే విషమం (మే) చ నేత్రే,

మాగ్ధే తథాఽర్చః కఫవిడ్విబద్ధే (ధే).

౫౫

న యాలి వస్తిః; న సుఖం నిరేతి

దోషావృతోఽలోపీ యది వాఽల్పవీర్యః,

వ్యా. వస్తియంత్రముయొక్క నేత్రమున (గొట్టమున) యేదైన అడ్డముపడి యున్నను, వస్తియంత్రమును విషమముగ ప్రవేశింపజేసినను, ఆర్కస్సులచేనైనను, పురిషముచేనైనను, గుదమార్గము అడ్డగింపబడియున్నను, పస్త్రోషధము లోపలికి ప్రవేశింప నేరదు (ఇయ్యది “ప్రణీయమానశ్చ న యాలి వస్తిః కేన” అను తొమ్మిదవప్రశ్నమున కుత్తరము.)

మరియు దోషము మిక్కిలిప్రబలమై ఆట్టిదోషముచే నిరోధింపబడినను, ఔషధము స్వల్పపరిమాణముగనున్నను, స్వల్పవీర్యమైయున్నను, ఆట్టి యౌషధము చిరకాలమునకు బయటవెడలును. (ఇయ్యది “సుచిరాచ్చ కే నైతి” అను పదునొంకడవ ప్రశ్నమున కుత్తరము.)

❧ (10) పస్త్రోషధము శీఘ్రముగబయటవెడలుటకు కారణములు. ❧

మూ. ప్రాప్తే తు వర్షోనిలమాత్రవేగే

వాతేఽతివృద్ధేఽల్పబలే గుడే వా.

౫౬

అత్యుష్ణతీక్షణశ్చ మృదా చ కోష్ఠే

ప్రణీతమాత్రః పునరేతి వస్తిః,

వ్యా. పురిషము, అపానవాతము, మూత్రము, వీనివేగము కల్గియున్నప్పుడును, వాతము మిక్కిలియధికముగ నున్నప్పుడు, గుడప్రదేశమునందలి సంవరణి అనువళి బల

హీనముగనున్నప్పుడును, ప్రయోగింపబడి వస్త్రోపధంబును; కోష్ఠము మృదువుగానున్నప్పుడు మిక్కిలియుష్ణంబును తీక్షణంబును నైనయాషధమును వస్తిచేసినను; అట్టియాషధము లోపల ఊణమాత్రమైన నిలువక వెంటనే బయలువెడలినప్పుడు. ఇయ్యది “కేవలైశీశ్రు” అను పదియవప్రశ్నమున కుత్తరము.

❧ { (12). చక్కగ వస్తిప్రయోగముచేసినను సాధ్యములైన కొన్ని వ్యాధులును శమింపకుండుటకు కారణములు. } ❧

మూ. మేదఃకఫాభ్యాం అనిలో నిరుద్ధః

శూలాజ్గసు ప్తిశ్వయధూన్ కరోతి.

౫౭

న్నేహస్తు యంజ్ఞాన్న బుధస్తు తస్మై

సంవర్ధయత్తేవ హి తాన్వికారాన్,

రోగాస్తథాన్వేష్యవిత్కమూణాః

పరస్పరేణావగృహీతమార్గాః.

౫౮

సద్దూషితా ధాతుభిరేవ చావైశ్చిః

వైశ్చిర్యేషజైః నోపశమం ప్రజన్తి.

వ్యా. మేదస్సుతోడను, కఫముతోడను, అడ్డగింపబడినవాతము; శూలమును, అపయవములయందు స్పర్శజ్ఞానము లేకుండుటను, వాపును గల్గించును. అట్టియెడ రోగికి వస్తిప్రయోగనిమిత్తమున్నేహకర్తను చేయించినచో అపస్తిని చక్కగప్రయోగించినను, వైజ్ఞేషినవ్యాధులు మిక్కిలి వృద్ధినిొందును. మరియు ఇతైరంగుననే వాతాదిదోషములు నొండొంటి నిరోధింపబడినపుడు వానివానిమార్గముల అడ్డగింపబడినపుడును; ఇతరధాతువులచే దూషింపబడినపుడును, అట్టివిషయములను, తెలివిమాలినవైద్యులు చక్కగగమనింపక ఆయాదోషమునకు దగినచికిత్సల చక్కగజేసినను, ఆయాషధములచే శాంతినిొందదగిన రోగములుగూడ శమింపనేరవు. ఇయ్యది “సాధ్యాగదాః వైశ్చిశమనైశ్చకేచిత్ కస్తా త్ప్రియుక్తైః న శమం, ప్రజన్తి?” అను పండ్రెండవప్రశ్నమున కుత్తరము.

❧ కొన్నిరోగములు తగుచికిత్సచే శమించకుండుటకు మరికొన్ని ఇతరకారణములు. ❧

మూ. సర్వం చ రోగప్రశమాయ కర్త

హీనాతిమాత్రం విపరీతకాలమ్.

౫౯

మిథోపచారాచ్చ న తం వికారం

శాంతిం నయేత్పథ్యమపి ప్రయుక్తమ్,

వ్యా. ఆయారోగముల శమింపజేయుటకై చేయబడిన పంచకర్మలు మున్నగు చికిత్సలన్నియు హీనముగ నైనను, అధికముగ నైనను, దానికి విధింపబడిన కాలమునకు వ్యత్యస్తముగ నైనను, ప్రయోగించినను; అవధ్యములగు నాహారవిహారాదుల సల్పినను అట్టి యావధము రోగమునకు మిక్కిలిహితకరమైనను; ఆయారోగముల శమింపజేయ సమర్థముకానోవదు.

— అథ్యాయోక్త విషయసంగ్రహము. —

తత్ర శ్లోకః—

మూ. ప్రశ్నానిమాన్వాదశః పశ్చాత్తా

బుద్ధిశ్య సిద్ధావిహ కల్పనాయామ్.

౬౦

ప్రజాహితార్థం భగవాన్ మహార్థాన్

సమ్యక్ జగాదర్షి వరోఽత్రిపుత్రః.

వ్యా. పంచకర్మములనుద్దేశించి సిద్ధిస్థానమునందలి కల్పనాసిద్ధియను నీయధ్యాయమున నుద్దేశింపబడి పండ్రెండు ప్రశ్నములకును వరుసగ నుత్తరములను ప్రజలకు హితము కొరకు బుషివర్మడైన నాశ్రేయులు సవిస్తరముగ చక్కగ వివరించిచెప్పెను.

— అథ్యాయసమాప్తి. —

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తస్త్రే చరక ప్రతిసంస్కృతే దృఢబలసంపూరితే,

సిద్ధిస్థానే కల్పనాసిద్ధిర్నామ ప్రథమోధ్యాయః.

వ్యా. ఇతైరంగన ఆగ్ని వేశకృతంబును, చరక ప్రతిసంస్కృతంబును నగు చరక సంహితయను నాయుద్వేదతంత్రమునందలి దృఢబలసంపూరిత సిద్ధిస్థానమున కల్పనా సిద్ధియను ప్రథమోధ్యాయము సమాప్తము.

ద్వితీయాధ్యాయము.

అవతరణిక:—పూర్వాధ్యాయమున పంచకర్తలకల్పనాదులు వివరింపబడినవి. అట్టిపంచకర్తల నుపయోగింపదగినవిషయములను, వానినుపయోగింపదగని విషయములను వివరించు పంచకర్తీయసిద్ధియను నధ్యాయము ఈక్రింద వివరింపబడును.—

—ॐ అధ్యాయప్రారంభము. ॐ—

మూ. అథాతః పంచకర్తీయాం సిద్ధిం వ్యాఖ్యాస్యామః. ౧

ఇతి హ స్తాహ భగవానాత్మేయః. ౨

వ్యా. పైయధ్యాయమున పమనాదిపంచకర్తలకల్పనము మున్నగువిషయములు సంగ్రహముగ జెప్పబడినవి. దానివలన పంచకర్తముల నుపయోగించుక్రమము తెలియును. పిమ్మట నట్టిపంచకర్తముల నుపయోగింపదగినవిషయములను, ఉపయోగింప దగని విషయములను అధికరించి నిరూపించు పంచకర్తీయసిద్ధి యనునధ్యాయమును భగవానుడగు నాత్మేయు లుపదేశించినదానికన్న న్యూనాతిరేకము కాకుండునట్లు వివరించెదనని యర్థము.

—ॐ విషయనిర్దేశము. ॐ—

మూ. యేషాం, యస్తాత్ పంచకర్తాణ్యగ్నివేశ! న కారయేత్,
యేషాం చ కారయేత్ తాని, తత్సర్వం సంప్రచక్ష్యతే. 3

వ్యా. పంచకర్తలను ఎవరికి ఏకారణముచే చేయంజనదు. వాని నెవరికి చేయదగును. అనునీవిషయము పూర్తిగ నీక్రింద వివరింపబడును.

ఇచ్చట పమనాదిపంచకర్తముల జేయదగనివారిని సామాన్యముగనిర్దేశించి, పిదప పమనము విరేచనము మొదలగుపంచకర్తలనుజ్ఞేశించి నిషేధవిషయముల జేరువేరుగ జెప్పబడును.

—ॐ సామాన్యముగ పంచకర్తానర్హులు, అర్హులును. ॐ—

మూ. చక్షస్సాహసికో భీరుః కృతఘ్నో వ్యగ్ర ఏవ చ,
సదై వద్యసృపవిద్వేష్టా (సద్రాజభిషజాం ద్వేష్టా)
తద్ద్విప్రుః శోకపీడితః. ౪

యాదృచ్ఛికో ముమూర్షుశ్చ విహీనః కరణైశ్చ యః,
వైరీ వైద్యవిదగ్ధశ్చ శ్రద్ధాహీనః సుశక్ష్మితః. ౫

చ-సిద్ధి—22

భిషజామవిధేయశ్చ నోపక్రమ్యాః భిషగ్విదా,
 ఏతానుపచరణ వైద్యో బహుళా దోషానవాప్నుయాత్. ౬
 ఏభ్యోఽనేయే సముపక్రమ్యాః నరాస్సరై వ్రుపక్రమైః,
 అవస్థాం ప్రవిభజ్యైషాం వర్జ్యం కార్యం చ వక్ష్యతే. ౭

వ్యా. కోపస్వభావముకలవాడు, సాహసికుడు, (యుక్తాయుక్తముల నెరుంగక పనుల జేయువాడు), భయపడు స్వభావముకలవాడు, చేసినయుపకారమును మరచువాడు, స్థిరచిత్తము లేనివాడు, సత్పురుషులను వైద్యులను, పరిపాలనముచేయు ప్రభువులను ద్వేషించువాడును, అట్టిసత్పురుషులు మున్నగువారిచే కారణాంతరములవలన ద్వేషింప బడినవాడును, ధనాదుల గోలుపోవుట మున్నగుకారణములచే దుఃఖపడువాడును, దేవుడు లేదని నాస్తికమతమును బూనినవాడును, అరిష్టలక్షణములు కల్గి చావసిద్ధముగ నున్న వాడును, చికిత్సకుకావలసిన యుపకరణ (సాధన) సంపత్తి లేనివాడును, తనకు (వైద్యు నకు) వైరిగ నున్నవాడును, తాను వైద్యమును చక్కగ తెలిసినవాడని దురభిమానము కల వాడును, చికిత్సచేసేకొనుటకు శ్రద్ధలేనివాడును, అనుమానస్వభావము కలవాడును, వైద్యుడుచెప్పిన నియమములవినక నడుచుకొనువాడును, (వీరందరును) చికిత్సనొందుటకు అర్హులుకారు. వైజెప్పబడినవారికి వైద్యముచేసినయెడ చికిత్సకుడు అనేకదోషముల నొందును; (కావున చికిత్సజేయం జనదనుట).

వైజెప్పినవారికన్న నితరులగువారికి సంశోధనరూపములైన పమనాదిపంచకర్మల చేతను, సంశయనరూపమైన చికిత్సావిధానము లన్నిటిచేతను చికిత్స చేయదగును. మరియు చికిత్సార్హులని చెప్పదగినవారికి ఆయాదోషాద్యవస్థాభేదమునుబట్టి పంచకర్మల నాచరించ వలసిన విధానములును, అట్టియవస్థాభేదముచే చికిత్స మానవలసినవిషయమును విభజించి యీక్రింద వివరింపబడును.

ఇచ్చట—కృతఘ్నుడును నాస్తికుడును ధర్మవిరుద్ధముగ నుండుటంజేసి యట్టి యధర్మముచే వానిచేయుచికిత్స ఫలవంతము కానోపదనియు, సత్పురుషునిద్వేషులకు చికిత్సచేయుటయే ధర్మవిరుద్ధమనియు, చండసాహసికాదులకు చికిత్స నిష్ఫలమగుననియు నెరుంగునది. మరియు విమానస్థానమునందలి జనపదోద్ధ్వంసనీయమున “అనవవాద ప్రతీ కారశ్య” అని యుపక్రమించియు, రోగభిషగ్జ్ఞితీయంబునందు చికిత్సాన్వర్త విషయములు నిరూపింపబడినను ఇచ్చట ప్రకరణానుసారముగ ననువదింపబడినవని యెరుంగునది.

—౨౨ వమనకర్తానర్హులు. ౨౨—

మూ. అవమ్యాస్తావత్ — తత ఊణాఽతిస్థూలాఽతికృశబాలవృద్ధ
దుర్బలశ్రాన్తపాసితక్షుధితకర్తభారాఽధ్వహతోప వాసమైకు
నాధ్యయనవ్యాయామచింతా ప్రసక్త ఔమగర్భిణీసుకుమార
సంవృతకోష్ఠదుశ్చద్రనోర్ధ్వరక్తపిత్తప్రసక్తచ్ఛర్మ్యాధ్వ వాతా
స్థాపితాఽనువాసితహృద్రోగోదా వర్తమూత్రాఘాతస్థిహగుల్మో
దరాష్ఠీలాస్వరోపఘాతతిమిరశిరశ్శబ్దకర్ణాక్షిశూలారతాః.

వ్యా. ఉరఃక్షతరోగముకలవాడు, ధాతువులు ఊణించినవాడు, మిక్కిలిస్థూల
మైన శరీరముకలవాడు, మిక్కిలికృశించినవాడును, బాలుడు, వృద్ధుడు, హీనబలుడు,
వసులచే బడలినవాడు, దప్పిగొనినవాడు, ఆకలి తీవ్రముగకల్గినవాడు, వసులజేయుట
చేతను, భారమును మోచుటచేతను, శ్రోవనడుచుటచేత అభిఘాతము నొందినవాడును,
ఉపవాసముచేసినవాడును, స్త్రీసంభోగమును వేదాదులజదువుట దేహాపరిశ్రమమును
చేయుట, చింత అనునీవ్యాపారములయందు మిక్కిలివ్యాసంగము కలవాడును, శరీరము
కృశించినవాడును, గర్భవతియు, సుకుమారశరీరుడును, వాతప్రకోపముచే సంకుచితమైన
కోష్ఠముకలవాడును, మిగులకష్టముచే వాంతియగు స్వభావముకలవాడును, ఉద్ధర్షగత
రక్తపిత్తము కలవాడును, తనంతనే వాంతియగుచున్నవాడును, వాత మూర్ధ్వముగ సంచ
రించువాడును, నిరూహవస్తి చేసికొనినవాడును, అనువాసనవస్తి చేసికొనినవాడును,
హృద్రోగవీడితుడును, ఉదావర్తబాధితుడును, మూత్రాఘాతము, స్థిహవృద్ధి, గుల్మము,
ఉదరము, ఆప్తీల, స్వరభేదము, తిమిరము, శిరశ్శూలము, శంఖశూలము, కర్ణశూలము,
నేత్రశూల, అనునీవ్యాధులచే వీడితులును; వీరందరును వమనకర్తమును చేసికొనుటకు
అర్హులుకారు. (చండ-సాహసికాదులుదక్క తక్కినవారికి వమనముచేయదగునని
“విఖ్యోఽన్యైశ్చమపక్రమ్యైః” అను ప్రైవాక్యముచే నిర్దేశింపబడినది; అట్టివమనార్హులకు
గూడ తతఊణాదివ్యాధులచే బాధకల్గినపుడు వ్యాధ్యవస్థాభేదమునుబట్టి వమనమును
జేయంజనదని యీవాక్యముచే నిషేధింపబడినది.

—౨౩ వమనానర్హులకు వమనముచేగల్గు వ్యాపత్తులు. ౨౩—

మూ తత్ర తతస్య భూయః తణాత్ రక్తాతిప్రవృత్తిస్సాన్యతే,
ఊణాఽతిస్థూల కృశబాలవృద్ధదుర్బలానాం ఔషధబలాఽసహ

త్వాత్ ప్రాణోపరోధః; శ్రాస్తపిపానితక్షుధితానాం చ తద్వత్; కర్తృభారాఽధ్వహతోపవాసమైథునాధ్యయన వ్యాయామచింతాప్రసక్తకూమాణాం రాక్ష్యాత్ వాతరక్తచ్ఛేదక్షతభయం స్యాత్, గర్భిణ్యాః గర్భవ్యాపదామగర్భభ్రంశాచ్చ దారుణా రోగ ప్రాప్తిః; సుకుమారస్య హృదయాపకర్షణాత్ (హృదయ వికర్షణాత్) ఊర్ధ్వమథోవా రుధిరాతిప్రవృత్తిః; సంవృతకోష్ఠ దుశ్శుద్ధనయోః అతిమాత్రప్రవాహణాద్ధోపాః సముల్లిక్ష్టాః అస్తఃకోష్ఠే జనయంత్యస్తరిసర్పం ప్రమృం జాడ్యం వైచిత్త్యం మరణం వా, (అస్తఃకోష్ఠే విసర్పంతః స్తమృం జాడ్యం వైచిత్త్యం మరణం వా జనయన్తి). ఊర్ధ్వగతరక్త పిత్తినః ఉదానముత్తి ప్త ప్రాణా హరేత్, రక్తం వాతి ప్రవర్తయేత్; ప్రసక్తచ్ఛదే స్తద్వత్; ఊర్ధ్వవాతాఽఽస్థాపితానువానితానాం ఊర్ధ్వం వాతపిత్తప్రవృత్తిః; హృద్రోగిణో హృదయోపరోధః; ఉదా వర్తినో ఘోరతరఉదావర్తస్స్యాత్ శీఘ్రతరహస్తా; మూత్రా ఘాతాదిభిరార్తానాం తీవ్రతరశూలప్రాదుర్భావః; తిమిరార్తా నాం తిమిరాలివృద్ధిః; శిరశ్శూలాదిషు శూలాతివృద్ధిః; తస్మాత్ ఏతే న వమ్యాః.

సర్వేష్వపి తు ఖల్వేతేషు విషగరవిరుద్ధాఽఽజ్ఞేర్జ్ఞాఽభ్యవహా రామ కృతేషు అప్రతిషిద్ధం శీఘ్రతరకారిత్యాత్ ఏషామితి శీఘ్రతర కారిత్యాద్దోషాణామ్.

F

వ్యా. వైశేష్టబడినవారిలో సురక్షితపీడితులకు వమనముజేయించినచో సురమున సధికముగవుండై రక్తం బధికముగ వాంతియగును. ధాతువులు తీగించినవారికిని, ఘోల శరీరులకును, కృశించినవారికిని, బాలులకును, వృద్ధులకును, బలహీనులకును, వమనమును చేయించినయెడ వారు కౌషధవీర్యము నోరువజాలకుండురు కావున ప్రాణహాని సంభ వించును. శ్రమనొందినవారికిని, దష్టికొన్నవారికిని, ఆకలికల్గినవారికిని, వమనము సుప యోగించినచో వైశేష్టినరీతిగ సావధనీర్యము నోరువజాలక ప్రాణముల గోలుపోవుదురు. పనులచేయుట భారమును మోచుట, త్రోవనడుచుట, ఉపవాసము, అతిసంభోగము, అధ్య

యనము, వ్యాయామము, చింత ఆనునీవ్యాపారములచే ఊఁగించినవారికి శరీరము (కోష్ఠము) రూక్షమై యుండుటంజేసి వమనయోగమువలన వాతము మిగులప్రకోపము నొంది కోష్ఠముపుండై రక్త మధికముగవెడలును. గర్భిణీస్త్రీకి వమనముచేయించినచో గర్భమునకు హానికల్గును, పక్షముకాకుండుగర్భ మూడిపడి దానంజేసి క్రూరములగు రోగములు సంభవించును. సుకుమారులకు వమనమువలన హృదయమున బాధకల్గి యూర్ధ్వార్ధోమార్గములనుండి రక్తం బధికముగ వెడలును. కోష్ఠము సంకుచితముగనున్న వారికిని మిగులకష్టముచే వమనములగువారికిని వమనములగుటవలన దోషములు మిక్కిలి సంక్షోభమునొంది కోష్ఠమున పలుచెరంగుల వ్యాపించి స్తబ్ధత్వమును జడత్వమును కల్గించి మనోచైతల్యముచుకూడ కల్గించి తుదకు మరణమునుకూడ కల్గించును. ఊర్ధ్వగత రక్త పిత్తముకలవానికిని వమనమురానున్నవానికిని వమనము నుపయోగించినయెడ ఉదాన వాతము ఊర్ధ్వమార్గమునొంది ప్రాణముల పైకి వెడలించి రక్తము నధికముగవెడలించి తుదకు ప్రాణహానిని చేయును. ఊర్ధ్వముగవాతముసంచరించువానికిని, ఆస్థాపన-ఆనువాసన వస్తి ప్రయోగముచేసినవారికిని వమనముచే వాతం బధికముగ వెడలును. హృదయరోగము కలవారికి వమనమువలన హృదయబాధ యధికమగును. ఉదావర్తరోగికి వమనమువలన ఉదావర్తమధికమై యతిశీఘ్రముగ చంపును. మూత్రాఘాతము మున్నగువ్యాధులచే బాధింపబడినవారికి వమనముచే వస్తి మున్నగు ప్రదేశములయందు తీవ్రమైనశూలనొప్పి సంభవించును. తిమిరరోగులకు తిమిరం బధికమగును. శిరస్సు కణతలు చెవులు మున్నగు వానియందు శూలకల్గినవానికి వమనయోగము శూలనొప్పి యధికమగును. కావున వైశేష్య బడిన ఉరఃక్షతాదిరోగములచే బాధితులకు వమనౌషధము నుపయోగింపంజనదు.

మరియు—విషము, గరము (కృత్రిమవిషము), విరుద్ధాహారము, ఆసుము అను నీదోషములచే రోగములు సంభవించినపుడు శీఘ్రముగ ప్రాణముల హింసించును, కావున విషాదిసంబంధము కల్గినపుడు వమననిషిద్ధులగు నురఃక్షతాదిరోగులకును కూడ వమనము (కాలాద్యనుగుణముగ) నుపయోగింపవలెను.

—ॐ వమనము చేయదగినవారు. ॐ—

మూ. శేషాస్తు వమ్యాః; (విశేషతస్తు) వీనసకుప్తనవజ్వర రాజయక్ష కాసశ్వసగలగ్రహగలగణ్డ శ్లీపదమేహమద్వాగ్నివిరుద్ధాఽజీర్ణాన్న విసూచికాలసక విషగరవీత దప్తదగ్ధవిద్ధా ధశ్శోణిత పిత్త కఫ ప్రనేక (దుర్నామ) హృల్లాసాఽరోచకాఽవిపాకాఽపచ్యపస్తా రోన్మాదాతెసారశోఘ పాణ్డ్యరోగముఖపాకదుష్ప్రస్థాదయః

శ్లేష్ఠవ్యాధయో, విశేషేణ రోగాధ్యాయోక్తాశ్చ; ఏతేషు హి
వమనం ప్రధానతమమిత్యుక్తం, కేదారనేతుభేదే శాల్యాద్యశోష
దోషవివాశవత్.

౧౦

వ్యా. వైశేష్ట్యబడినక్షతక్షీణాదులకన్న నితరరోగులకు వమనము చేయింపదగును. అందును పీనసము, కుష్ఠము, జ్వరము, రాజయత్నము, కాసము, శ్వాసము, గలగ్రహము, గలగండము, శ్లేష్మపదము, (బోదకాలు) ప్రమేహము, అగ్నిమాంద్యము, విరుద్ధాశనము, భుజించినయాహారము జీర్ణముకాకుండునపుడు మరల భుజించుట, (లేక అజీర్ణకరములగు వదార్థముల భుజించుట), విఘాచిక, అలసకము, విషమును కృత్రిమవిషమును త్రాగుట, సర్పము మున్నగువిషజంతువులచే కరవబడుట, విషసంబంధములగునాఁయుధములచే కొట్ట బడుట, ఆఫోగళరక్తపిత్తము, నోటకఫము వెడలుట, దుర్నామవ్యాధి, హృల్లాసము (ఓకరింతలు), అరోచకము, చక్కగ జీర్ణముకాకుండుట, ఆపచి, అపస్తానము, ఉన్మాదము, అతిసారము, శోఫ, పాండురోగము, నోటిపుండు, స్తన్య (చనుబాల) దోషము, మున్నగువ్యాధులచే పీడితులను, మహారోగాధ్యాయమున పరిగణనముచేయబడిన కఫ వ్యాధులచే పీడింపబడినవారును, విశేషముగ వమనమునకర్తులు వైశేష్ట్యబడినవ్యాధుల యందు వమనముచే కఫమును వెడలించినయెడ (వరివైరునందు నీళ్లు నిలచి కుట్లు మొదలగు దోషములు మైరు కయ్యలగెనిమెలనరికి నీళ్లువెళ్ల గొట్టినపుడు అట్టిజలసంపర్కదోషము హరించి చక్కగ పెరుగుచుండువిధమున) శ్లేష్మమునందలికఫము వెడలి దానజనించిన పీనసాది రోగములు పుట్టుచెడనశించును; కావున వైశేష్ఠ్యవ్యాధులయందు ప్రధానముగ వమనము చేయింపదగునని భావము.

ఇచ్చట “శ్లేష్ఠవ్యాధయో విశేషేణ రోగాధ్యాయోక్తాశ్చ” అనువాక్యముచేత, మహారోగాధ్యాయమున “శ్లేష్ఠవికారాంశ్చ వింశతిమతఃకర్ధ్వం వ్యాఖ్యాస్యామః, తద్యథా—తృప్తిశ్చ, తస్మాద... ఆవిష్కృతతమాః వ్యాఖ్యాతాః” (సూత్ర. ౧౦ ఆ. ౨౨ సూత్రము) అని నిర్దేశింపబడిన యిరువదికఫరోగములును అనువదించబడును.

మరియు మహారోగాధ్యాయమున “వమనస్తు సర్వోపక్రమేభ్యః శ్లేష్మణి ప్రధానతమం... ప్రశోషమాపద్యస్తే తద్వత్” (సూత్ర. ఆ. ౨౦ సూత్రము. ౨౧) అనువాక్యముచే నిర్దేశింపబడిన వమనప్రాధాన్యము “ఏతేషు హి వమనం ప్రధానతమ మిత్యుక్తం..... దోషవివాశవత్” అనునీవాక్యముచే ననువదించబడును. ఇత్తైరంగుననే క్రిందజెప్పబడు విరేచనప్రాధాన్యమును వస్తీప్రాధాన్యమునుగూడ ననువాదరూపముగ నెరుంగనగును.

❧ విరేచనము జేయదగనివారు. ❧

మూ. అవిరేచ్యాస్తు—సుభగక్షతగుదము క్తనాలాధోభాగ రక్తపిత్త విలక్షిత దుర్బలేద్వియాల్పాన్ని నిరూఢకామాదివ్యగ్రాల్ జీర్ణనవజ్వర మదాత్యయితాత్మాత శల్యాద్దితాభిహతాల్ తి స్నిగ్ధ రూక్షదారుణకోష్ఠాః, త్తాదయశ్చ గర్భిణ్యన్తాః. ౧౧

వ్యా. సుకుమారముగ పెరిగినవారును, గుదస్థానమున గాయపడిపుండైనవారును, గుదద్వారమును మూసికొనకయుండువారును, అధోగతరక్తపిత్తము కలవారును, లంకణము చేసినవారును, చక్షురాదీంద్రియములు బలహీనములుగ నున్నవారును, మందగించి స్వల్పమైన జాతరాగ్నికలవారును, నిరూహవస్తిచేసికొనినవారును, కామక్రోధాదులచే కలతనొందినమనస్సు కలవారును, అశీర్ణరోగముకలవారును, నూతనముగ జ్వరమువచ్చిన వారును (జ్వరము వక్రముగాకుండునపుడు అని యర్థము), మదాత్యయపీడితుడును, కడుపుబ్బరముకలవారును, శల్యముచే బాధితుడును, అభిఘాతము నొందినవారును, మిక్కిలి స్నిగ్ధంబును, మిక్కిలిరూక్షంబును, క్రూరంబునైనశోష్ణముకలవారును విరేచనమునకు అర్హులుకారు. మరియు పమనానర్హులపరిగణనముచేయుతరి చెప్పబడిన “క్షతక్షీణ... గర్భిణీ” అను నంతవరకుగల వాక్యముచే నిర్దేశింపబడినక్షతక్షీణాదులును విరేచనమునకును అర్హులుకారు.

❧ అనర్హులకు విరేచనమువలనగల్గువ్యాపత్తులు. ❧

మూ. తత్ర సుభగస్య సుకుమారోక్తో దోషః స్యాత్, త్తగుదస్య త్తే గుదే ప్రాణోపరోధకరిం రుజాం జనయేత్, ముక్తనాశ మతిప్రవృత్త్యా హన్యాత్, అధోభాగరక్త పిత్తినం తద్వత్; విలక్షితదుర్బలేద్వియాల్పాన్ని నిరూఢాః ఔషధవేగం నస హేరణ్; కామాదివ్యగ్రమనసో న ప్రవర్తతే, కృచ్ఛ్రిణ వా ప్రవర్తమానం అయోగదోషాన్ కుర్యాత్; అజీర్ణిణః ఆమదోష స్యాత్; నవజ్వరిణోఽవిపక్వాన్ దోషాన్ నిర్వరేత్, వాత మేవచ కోపయేత్; మదాత్యయితస్య మద్యక్షీణే దేహే వాయుః ప్రాణోపరోధం కుర్యాత్, ఆత్మాతస్యాద్దాయమానస్య వా పురీషకోష్ఠే (పురీషగ్రధితకోష్ఠే) నిచిత్ వాయుర్విసర్పన్

సహసాఽఽనాహం తీవ్రతరం మరణం వా జనయేత్, శల్యాద్ధి
తాఽభిహతయోః ఊతే వాయురాశ్రితో జీవితం హింస్యాత్;
అతిస్నిగ్ధస్య అతియోగభయం భవేత్; రూక్షస్య వాయురజ్జ
ప్రగ్రహం కుర్యాత్; దారుణశోష్ణస్య విరేచనోద్ధతాః దోషాః
హృచ్చూలపర్వభేదాఽఽనాహోజ్జ మర్దచ్ఛర్దిమూర్ఛాక్లమాన్
జనయిత్వా ప్రాణాన్ హన్యుః; ఊతాదీనాం గర్భిణ్యన్తానాం
ఛర్దనోక్తో దోషస్సాన్యత్; తస్మాదేతే న విరేచ్యాః. ౧౨

వ్యా. వైజేష్ఠబడినవిరేచనానర్హ లలో సుకుమారులకు విరేచనము చేయించినయెడ
వమననిషేధమునకు చెప్పినదోషమే సంభవించును. (హృదయమున బాధకల్గి ఊర్ధ్వ
మార్గమునైనను, అనోమార్గమునైనను, రక్తంబధికముగ వెడలునని భావము. మరియు
గుదమున గాయపడినవానికి విరేచనము చేయించిన గాయము అధికమై ప్రాణాంతకమైన
తీవ్రమగుబాధను కల్గించును. గుదము మూసికొనకయన్నవానికి విరేచనోషధమువలన
అధికముగ విరేచనంబులై చంపును. అనోగతరక్తపిత్తముగలవారికిని అట్టియవ
ద్రవమే కల్గును. లంకణము చేసినవారికిని, దుర్బలములైన ఇంద్రియములు కల
వారికిని, అగ్నిమందగించినవారికిని, నిరూఢవస్తిచేసినవారికిని, శరీరబలము చాల తక్కు
వగునుండుటంజేసి వారు విరేచనోషధవేగమును నహింసజాలకుండురు. కామము, శ్రోధము,
శోకము మున్నగువానిచే కలతనొందినమనస్సుగలవానికి విరేచనము నుపయోగించినచో
విరేచనములు కానోపదు, లేక మిక్కిలికష్టముచే విరేచనము స్వల్పముగనగును, దానంజేసి
విరేచనఅయోగమునగల్గు విభ్రంశము, హిక్కా, స్తంభము, మున్నగుదోషములు సంభ
వించును. జీర్ణశక్తిలేనివానికి ఆమదోషము సంభవించును. దోషములు పక్వముగాకుండు
నవీనజ్వరితునకు విరేచనము నుపయోగించినయెడ పక్వముగానిదోషములను బైటవెడలినప
నేరక కేవలము వాతమునే ప్రకోపింపజేయును. మదాత్మయము కల్గినవానికి మద్యపాన
ముచే శరీరము ఊణించియుండుటవలన వాతము మిగుల ప్రకోపమునొంది ప్రాణముల
మిగుల హింసించును. కడుపుబ్బరించినవానికి విరేచనము నుపయోగించినయెడ వాతము
ప్రకుషితమై పురిపసంచితమైన శోష్ణమున పలుతెరంగుల సంచరించుచు శోష్ణమున గడబిడ
జేసి అట్టియూనాహమును తీవ్రతరముగజేసి నొకవేళమరణమునుగూడ కలిగించును. శల్య
ముచే బాధితునకును, అభిఘాతము నొందినవానికిని, గాయమున వాతముజేరి ప్రాణహాని
జేయును. మిక్కిలి స్నిగ్ధశోష్ణలకును, విరేచనాలియోగభయము కలుగును. రూక్షశరీరుల
కును వాతము ప్రకుషితమై అవయవములయందు బాధ కల్గించును. క్రూరశోష్ణనకు

విరేచనముపయోగించినయెడ దోషములు ప్రకోపమునొంది హృదయకూలను, చర్మ భేదము, ఆనాహము, ఒడలిసోపులు, వాంతి, మూర్ఛ, బడలిక అనునీయవద్రవముల గల్గించి ప్రాణముల హింసించును. ఊతక్షణము మొదలుజేసి గర్భిణీవరకును చెప్పబడినవారికిని విరేచనమునుపయోగించినయెడ వమనాషధముచేగల్గు నాయాయవద్రవములే సంభవించును. కావున వైశేష్యబడిన సుఖమారాదులకు విరేచనాషధము నుపయోగింపదగదని భావము.

— విరేచనముచేయదగినవారు. —

మూ. శేషాస్తు విరేచ్యాః; (విశేషతస్తు) కుష్ఠజ్వరమేహార్ధ్వర క్షపిత భగన్దరోదరాస్ఫోబ్రధ్నస్థీహగుల్తార్బుద గలగణ్డ గ్రన్థివిసూచి కాలసక మూత్రాఘాత క్రిమికోష్ఠవిసర్ప పాండురోగశిరఃపార్శ్వ శూలోదావర్తనేత్రాస్యదాహ హృద్రోగవ్యజ్జనీలికానేత్రనాసి కాస్యస్తవణహలీమక శ్వాసకాసకామలూపచ్యవస్తారోన్మాదవాత రక్తయోనిరేతోదోష తైమిర్యారోచకావిపాకచ్ఛర్దిశ్చయథా దరవిస్ఫోటకాదయః, పిత్తవ్యాధయో విశేషేణ రోగాధ్యా యోక్తాశ్చ; ఏతేషు హి విరేచనం ప్రధానతమమిత్యుక్తం అగ్న్యైవ పశమే అగ్నిగృహవత్.

౧౩

వ్యా. వైశేష్యబడిన సుఖగతగుదాదులకన్న ఇతరములగురోగములు గలవారికి విరేచనాషధముచే విరేచనము చేయింపదగును. అందును-కుష్ఠము, జ్వరము, ప్రమేహము, ఉర్ధ్వగతరక్తపిత్తము, భగందరము, ఉదరము, అస్ఫోరోగము, బ్రధ్నరోగము, స్థీహము, గుల్తము, అర్బుదము, గలగండము, గ్రంథి, విసూచిక, ఆలసకము, మూత్రాఘాతము, కోష్ఠమున క్రిములు జేరియుండుట, వినర్పము, పాండురోగము, శిరశ్శూల, పార్శ్వ శూలము, ఉదావర్తము, కండ్లుమంటలు, నోరుమంట, హృద్రోగము, వ్యంగము, నీలిక, నోటునుండియు, నాసారంధ్రములనుండియు, కన్నులనుండియు నీరుగారుట, హలీమకము, శ్వాసకాసములు, కామలారోగము, అవచి, అపస్తారము, ఉన్మాదము, వాతయోని, రక్తయోని, శుక్రదోషము, తిమిరరోగము, అరోచకము, ఆజీర్ణము, వమనరోగము, శోఫ, మహాదరము, విస్ఫోటము ఇవిమున్నగురోగములును; మహారోగాధ్యాయమున జెప్పబడినపిత్తరోగములును; ముఖ్యముగ విరేచనమునకు అర్హములైయుండును. వైశేష్యబడిన రోగములయందు పిత్తము ప్రకుశితమైయుండును, గాన అట్టిపిత్తమనకు ప్రధానమై

విరేచనరూపచికిత్సను చేసినయెడ పిత్తదోషము బయలుపెడలి దానజనించినరోగములన్నియు (నిప్పుచే తగలబడుచుండుగృహము నిప్పును చల్లాల్పినయెడ బాగుపడువిధముగ) నిశ్శేషముగ శమించును. ఇచ్చట మహారోగాధ్యాయమున “పిత్తవికారాః—ఓషశ్చ ప్లోషశ్చ.....వ్యాఖ్యాతాః” (సూ. అ. 20 సూ. 18) అని నిర్దేశింపబడిన పిత్త రోగములు ఇచ్చట “రోగాధ్యామోక్తాశ్చ” అనువాక్యముచే ననువదించబడెను.

మరియు “విరేచనం తు సర్వోష్ణకృమేభ్యః పిత్రే ప్రధానతమం మన్యస్తే భిషజః .....యథాగ్నౌ వ్యపాదే కేవలమగ్నిగృహం చ శీతీ భవతి తద్వత్” (సూ. అ. 20 సూ. 21) అని మహారోగాధ్యాయమున చెప్పబడినవాక్యార్థము ఇచ్చట “ఏలేషు హి విరేచనమ్.....గృహవత్” అనువాక్యముచే అనువదించబడును.

❧ ఆస్థాపనవస్తినర్హులు. ❧

మూ. అనాస్థాప్యాస్తు—అజీర్ణతలి స్నిగ్ధవీతస్నేహోక్తిప్త దోషా ల్పాగ్నియానక్లాంతాతిదుర్బలక్షు త్తృష్ణా శ్రమారాతికృశభుక్త భక్తవీతోదకవమిత విరిక్త కృతనస్తః కర్తృకృద్ధభీతమత్తమూర్ఛిత ప్రసక్తచ్ఛర్ది నిష్ఠీనికాశ్వాసకాసహిక్కాబద్ధచ్ఛిద్రోదకోదరాడ్ధా నాలసకవిసూచికామప్రజాతామాతిసారమధుమేహకుష్మారాః.

వ్యా. అజీర్ణరోగియు, అతిస్నిగ్ధుడును, స్నేహమును పానముచేసినవాడును, దోషములు స్వస్థానమునుండి నడలి గమనోన్ముఖములైయున్నవాడును, జాతరాగ్ని మందగించినవాడును, రథము గుఱ్ఱములు మున్నగువానిపై నెక్కి సవారిచేయుటచే బడలినవాడును, మిక్కిలి బలహీనుడును, ఆకలిచేచైనను డప్పిచేచైనను శ్రమముచేచైనను పీడింపబడినవాడును, మిక్కిలి కృశించినవాడును, ఆన్నమును భుజించినవాడును, జలమును త్రాగినవాడును, పమన-విరేచన-నస్యకర్తలలో నెద్దానినైన చేసికొనినవాడును, క్రోధమునొందినవాడును, భయపడినవాడును, మత్తుగొనినవాడును, మూర్ఛనొందినవాడును, పమనము రానున్నవాడును, నోట కఫము వెడలనున్నవాడును, శ్వాసము కాసము ఎక్కిల్ల బద్ధోదరము ఛిద్రోదరము జలోదరము కడుపుబ్బరము అలసకము విసూచిక ఆమ, గర్భస్రావము, ఆమాతిసారము, మధుమేహము (ప్రమేహసామాన్యము) కుష్మము అనునీవ్యాధులలో నెద్దానిచేచైన బాధింపబడినవారను, ఆస్థాపనవస్తినీజేయ నర్హులుకారు. (ఇచ్చట మధుమేహ శబ్దముచేత ప్రమేహములన్నియు గ్రహింపబడును.)

అనర్హుల కాస్థాపనపత్తిచే గల్గువ్యాపత్తులు. ౨౭

మూ. తత్ర—అజీర్ణ్యతిన్నీగ్ధసీతన్నేహానాం దూష్యోదరం, మూర్ఛాశ్వయథుర్వాస్యాత్; ఉల్లిష్టదోషమద్దాగ్నోః అరోచకస్తీవ్రః; యానక్లావ్తస్య ఊభవ్యాపన్నో వస్త్రీః ఆశు దేహం శోషయేత్; అతిదుర్బలక్షుత్ప్రస్థాశ్రమార్తానాం పూర్వోక్తో దోషస్సాస్యత్, అతికృశస్య కార్మ్యం పునర్జనయేత్; భుక్తభక్తపీతోదకయోః ఉల్లిశోర్ధ్వమథోవా వాయుర్వస్తీముత్తివ్యక్షిప్రం ఘోరాఽవికారాఽజనయేత్; వమితవిరిక్తయోస్తు రూక్షం శరీరం నిరూహః క్షతం ఘోరఞ్చ దహేత్; కృతనస్తః కర్తణో విభ్రంశం భృశసంరుద్ధస్తోతసః కుర్యాత్, (భృశం సన్నిరుద్ధస్తోతసం కుర్యాత్) కుద్ధభీతయోః వస్తీరూర్ధ్వముపస్థవేత్; మత్తమూర్ఛితయోః భృశం విచలితాయాం సంజ్ఞాయాం చిత్తోపఘాతాత్ వ్యాపత్ స్యాత్; ప్రసక్తచ్ఛర్దినిష్ఠీవికాశ్వాసకాసహిక్మార్తానాం ఊర్ధ్వభూతో వాయుః ఊర్ధ్వం వస్త్రీం నయేత్; బద్ధచ్ఛిద్రోదకోదరాధ్ధానార్తానాం భృశతరమాద్ధాప్య వస్త్రీః ప్రాణాఽహింస్యాత్; అలసకవిసూచికామప్రజాతా౭౭మాతిసారిణాం ఆమకృతో దోషస్సాస్యత్, మధుమేహకుష్మినోః వ్యాధేః పునర్వృద్ధిః; తస్మాదేతే నా౭౭స్థాప్యాః. ౧౫

వ్యా. అజీర్ణ్యరోగముకలవారికిని, అతిన్నీగ్ధనకును, స్నేహపానముచేసినవానికిని ఆస్థాపనపత్తికర్త జేసినచో సన్నిహితముచే గల్గుదూష్యోదరంబైనను, మూర్ఛయైనను, శ్వయథు (వాపు) వైనను సంభవించును. దోషముల్లేశము నొందినవారికిని, అగ్నిమందగించినవారికిని, లీప్రమైనయరోచకము కల్గును. రథముమున్నగువానిపై సవారిచేసి బడలినవానికి సంక్షోభముచే వస్త్రీ వ్యాపత్తునొంది శరీరమును శీఘ్రముగ శోషింపజేయును. మిక్కిలి బలహీనులకును, ఆకలిదప్పలచేతను శ్రమముచేతను పీడింపబడినవారికిని కూడ వైజ్ఞేషినరీతిగ శరీరము శోషించును. శరీరము మిక్కిలి కృశించినవారికి మరింతకార్మ్యమధికముగ నగును. అన్నమును భుజించినవానికిని జలమును త్రాగినవానికిని ఆస్థాపనపత్తి

వలన వాతము ప్రకోపించి వస్త్రాని యూర్ధ్వముగనైనను అధోమార్గముగనైనను వెడలించి శీఘ్రముగ క్రూరములైనరోగముల గల్గించును. వమనమునైనను విరేచనమునైనను నుపయోగించినవారికి నిరూపవస్త్రీజేసినయెడ నయ్యది వమనవిరేచనములచే రూక్షమైన కోష్ఠమున జేరి (గాయమునందుంచబడినతొరము గాయమును మరింత దహించుభంగి,) దహింప జేయును. నశ్యకర్త జేసినవానికి ఆస్థాపనవస్త్రీ నుపయోగించినయెడ ప్రోతోమార్గమును మిక్కిలి యడ్డగించి చక్షురావీంద్రియములకు వైకల్యమును కల్గించును. శ్రోధముచేతను భయముచేతను వ్యాకులమైనవారికుపయోగించినచో వస్త్రోషధము నోరుమున్నగుమార్గముల నుండి బైటవెడలును. మత్తుకొనినవానికిని మూర్ఛనొందినవానికిని ఆస్థాపనవస్త్రీ నుపయోగించినయెడ ప్రజ్ఞ తప్పియుండునపుడు చిత్తమును బొత్తుగ చెరిచి మరింతమూర్ఛను వృద్ధి నందించును. వమనంబును, జొల్లును నోటవెడలనున్నవారికిని, శ్వాస-కాస-హిక్మలచే బాధితులకు నుపయోగించినయెడ వాతము ప్రకుపితమై యూర్ధ్వమార్గమున వస్త్రీని చేర్చును. బద్ధోదరము, ఛిద్రోదరము, జలోదరము, ఆధ్మానము, ఆనుసిరోగములచే బాధితులకు వస్త్రీ ప్రయోగముజేసిన నయ్యది మిక్కిలి యధికముగ నాధ్మానమును (కడుపుబ్బరమును) కల్గించి, తుదకు ప్రాణముల హింసించును. అలసకవినూచికలచే బాధితులకును ఆమగర్భమును ప్రసవించినవారికిని, ఆమాతిసారపీడితులకును ఆస్థాపనవస్త్రీ నుపయోగించినచో నామదోషము సంభవించును. మధుమేహము(ప్రమేహము)చేతను, కుష్ఠముచేతను బాధింపబడినవారికిని ఆస్థాపన నుపయోగించినయెడ ఆయావ్యాధులు మరింత వృద్ధి నొందును; కావున వైశేష్యబడినయజ్ఞేష్ఠాదిరోగములచే బాధింపబడినవారికి ఆస్థాపనవస్త్రీ నుపయోగింపం జనదు.

— ఆస్థాపనవస్త్రీచేయదగినవారు. —

మూ. శేషాస్త్రాస్తాప్యాః; విశేషతస్తు సర్వాశ్లేశాః కుక్షిరోగ వాతవరోపి మూత్ర శుక్రసంక్లబలవర్ణ మాంసరేతఃక్షయ దోషాధ్మానాఙ్గసుప్తి క్రిమికోఠోదావర్త శుద్ధాతిసారపర్వభేదాభితాపస్తీహగుల్మశూల పౌద్రోగభగన్దరోన్మాద జ్వరబ్రధ్నశిరః కర్ణశూలహృదయ పార్శ్వపుష్కటిగ్రహవేపనాక్షేపక గౌరవాతిలాఘవరజఃక్షయార్తవిషమాగ్నిస్థిగ్ధానుజఙ్ఘోరు గుల్మపార్శ్వ ప్రపదయోని బాహ్యజ్ఙులి స్తనాస్తదస్తనఖపర్వాస్థిశూలశోషస్తమ్భాస్త్రకూజన పరికర్తికాల్పాలృశఃశబ్దోగ్రగన్ధోత్థానాదయో వాతవ్యాధయో

విశేషేణ మహారోగాధ్యామోక్తాశ్చ; ఏతేహ్వాస్థాపనం ప్రధాన
తమమిత్యుక్తం వసస్పతేర్థాలచ్ఛేదవత్. ౧౬

వ్యా. వైనిషేధింపబడిన అజీర్ణాతిస్థిగ్ధాదిరోగులకన్న నితరులగువారికి ఆస్థాపన వస్తి చేయందగును. మరియు సర్వాంగవాతము, ఏకాంగవాతము, కుక్షీలో జనించు వ్యాధి, అపానవాతంబును, మలమూత్రములును, శుక్రంబును బంధించుట; బలము నశించుట, శరీరకాంతియు, మాంసంబును, శుక్రంబును తీజించుట; ఆధ్వానము, శరీర ముపై స్పర్శజ్ఞానము తెలియకుండుట, కోష్ఠమున క్రిములు జేరుట, ఉదావర్తము, శుద్ధాతిసారము, వ్రేలిగణువులయందు పగిలి బాధ కల్గుట, శరీరతాపము, స్త్రీహము, గుల్మము, శూల, హృద్రోగము, భగందరము, ఉన్నాదము, జ్వరము, బ్రధ్నరోగము, శిరఃశూలము, చెవిపోటు, గుండెనొప్పి, ప్రక్కలయందును, వీపునందును, కటిప్రదేశము నందును నొప్పి; కంపవాతము, ఆత్రేపకవాతము, శరీరము బరువుగనుండుట, లేక మిక్కిలి లేలికగనుండుట, స్త్రీలకు ఋతురక్తము తీజించుట, జఠరాగ్ని విషమముగ నుండుట, పిరుదులు, మోకాళ్లు, పిక్కలు, తొడలు, చీలమండ, కాలిమడిమి, మీగాళ్లు, యోని, బాహువులు, ప్రేళులు, స్తనాగ్రములు, దంతములు, గోళ్లు, ప్రేలికీళ్లు, అస్థులు, వీనిలో దేనియందైనను శూల కల్గుట; లేక శుష్కించుట; లేక స్తంభించుట; ఆంత్రికూజనము; (ప్రేవులలోకూతలు); పరికర్తిక (గుదస్థానమున కత్తిరించినవిధముగ బాధ); కొంచెము కొంచెముగ వైనను, శబ్దముతోడియైనను, తీవ్రమైనవాసనకల్గియైనను, మలము వెడలుట; ఇవి మున్నగువ్యాధులచే పీడింపబడినవారు మహారోగాధ్యాయమున చెప్పబడినవాత వ్యాధులు కలవారును, విశేషముగ (ప్రధానముగ) ఆస్థాపనవస్తి చేయుటకు తగుదురు.

వైజ్ఞేషిన వ్యాధులయందు వస్తికర్తచేసినచో అయ్యది పక్వాశయమున తోలు తనే ప్రవేశించి వాతవ్యాధికి మూలకారణమైన హేతువును నిర్మూలనముచేయును దానం జేసి వాతవ్యాధులన్నియు (ఒకవృక్షమునకు ఆధారభూతమయినచైత్రును పెకలించినచో ఆచెట్టుకు సంబంధించిన కాఘోపకాఖలతోకూడ నిర్మూలమై మరల పొడమకుండునట్లు), నిర్మూలములై మరల పొడమకూపకుండును. కావున వస్తికర్తప్రధానమని చెప్పబడినది. ఈవిషయమునే సూత్రస్థానమునందలి మహారోగాధ్యాయమున “ఆస్థాపనానవాసస్త్రాఖలు.....ఫలపలాశానాం నియతో వివాశశీ తద్వత్” (సూ. అ. ౨౦ శ్లో. ౧౭) అని చెప్పబడినది. అదియే ఇచ్చట “ఏతేహ్వాస్థాపనం.....చ్ఛేదవత్” అనువాక్యముచే ననుపదించబడినది. మరియు “నఖభేదశ్చ.....ఆతీర్యాకవికారాః” (సూ. అధ్యాయం. ౨౦. శ్లో. ౧౪) అనువాక్యముచే మహారోగాధ్యాయమున చెప్పబడినవాతరోగములను

ఇచ్చట “వాతవ్యాధయో విశేషేణ మహారోగాభ్యామైక్తాశ్చ” అని యనువదింపబడినది.

—ॐ అనువాసనప స్తికనర్హు లు. ॐ—

మూ. య ఏవ అనాస్థాప్యాః తఏవ అననువాప్యాః స్యుః, విశేషతస్తు—అభుక్త భక్తనవజ్వరపాణ్డూరోగకామలా ప్రమేహార్యః ప్రతిశ్యాయారోచకమద్వాగ్ని దుర్బలస్థీహకఫోదర - ఊరు స్తంభవరోచేదవిషగరపీతపిత్తకఫాభిష్యంత గురుకోష్ఠస్థిపదగలగడ్డాపచాక్రిమికోష్ఠినః. ౧౭

వ్యా. ఎవరికి ఆస్థాపనప స్తి చేయదగదని వైచి నిషేధింపబడినదో వారికి అనువాసనప స్తినీకూడ ప్రయోగింపజనదు. అందును—అన్నమును భుజించకుండువారును, నవ (అమావస్థయందున్న) జ్వరపీడితులును, పాండురోగులును, కామలాపీడితులును, ప్రమేహరోగముకలవారును, అర్శోరోగబాధితులును, పతిశ్యాయము (పేసన)చే బాధపడువారును, అగ్ని మందగించినవారును, బలహీనులును, స్థిహారోగులును, కఫముచే నైనను ఉదరరోగముకలవారును, ఊరు స్తంభము, మలభేదము కలవారును; విషమును, గరమును (పెట్టుడుమందును) త్రాగినవారును, పిత్తకఫములచేనైన అభిష్యందము కలవారును, గురుకోష్ఠము కలవారును, స్థిపదము, గలగండము, అపచీ, యనురోగములు కలవారును; కోష్ఠమున క్రిములు కలవారును, విశేషముగ ఆస్థాపనప స్తికి అర్హులుకారు.

—ॐ అనర్హులకనువాసనముచే గల్గువ్యాపత్తులు. ॐ—

మూ. తత్ర—అభుక్తభక్తస్య అనావృతమార్గత్వాత్, ఊర్ధ్వమతివర్తతే స్నేహః; నవజ్వరపాణ్డూరోగకామలాప్రమేహిణాం దోషానుల్లిశ్య ఉదరం జనయేత్; అర్చసస్య అర్శాస్య భిష్యంద్యాక్షానం కుర్యాత్; అరోచకార్తస్య అన్నగృధ్ధిం పునర్హన్యాత్; మద్వాగ్నిదుర్బలయోః మద్దతరమగ్నిం కుర్యాత్; ప్రతిశ్యాయస్థిహదిమతాం భృశముల్లిష్టదోషాణాం భూయ ఏవ దోషం వర్ధయేత్; తస్మాదేతే నానువాస్యాః. ౧౮

వ్యా. వైచిషేధింపబడినవారలలో అన్నమును భుజించకుండువారికి అనువాసనప స్తిప్రయోగము చేసినయెడ ఊర్ధ్వమార్గము అడ్డులేకయుండుటచేత వ స్తిలో ప్రయో

గింపబడిన స్నేహము నిరాటంకముగ వైకివ్యాపించును. నవజ్వరము, పాండురోగము, కామల, ప్రమేహము అనునీరోగములు గలవారికి ప్రయోగించినచో దోషములు కలత నొంది ఉదరవ్యాధిని కల్పించును. ఆర్శోరోగముకలవానికి గుదాంతరములను ద్రవింప జేసి ఆద్ధానమును కల్పించును. అరోచకము కలవారికి అన్నమునందభిలాషను బొత్తుగ నశింపజేయును. అగ్నిమాంద్యము కలవారికిని, బలహీనులకును, అగ్నిని మరింత మందగింప జేయును. ప్రతిశ్యామము, స్త్రీహము, కఫోదరము, ఊరు స్తంభము, వరోచ్ఛేదము కల వారికిని; విషమును గరమును పానముచేసినవారికిని, పిత్తఅభివ్యంధములుకలవారికిని, గురు కోష్ఠములకును, శ్లీపదగలగండఅపచిరోగములు కలవారికిని, క్రిమికోష్ఠలకును, అనువాసన వస్త్రీ నుపయోగించినచో ఉల్లిప్పమైనదోషములను మరింత మిక్కుటముగ వృద్ధి నొందించును. కావున వైచెప్పినవారికందరకును అనువాసనవస్త్రీని చేయందగదు.

— అనువాసనవస్త్రీకర్తృలు. ౭ —

మూ యవవాస్థాస్యాః తవవానువాస్యాః; విశేషతస్తు— రూక్ష తీక్షణ్మయః కేవలవాతరోగార్తాశ్చ; ఏతేషు హ్యనువాసనం ప్రధానతమమిత్యుక్తం వనస్పతిమూలే ద్రుమప్రసేకవత్. ౧౯

వ్యా. యెవరికి ఆస్థాపనవస్త్రీచేయదగునో వారికి అనువాసనవస్త్రీనిగూడ చేయ దగును. మరియు—రూక్షశరీరులకును, తీక్షణ్మయకలవారికిని, కేవలవాతరోగము గలవారి కిని, ప్రధానముగ అనువాసనవస్త్రీని ప్రయోగింపదగును. అట్టివారికి అనువాసనవస్త్రీచేసి నచో వస్త్రీషధమునందలి స్నేహముచే వాతముయొక్క రూక్షాదిగుణములను శమింపజేసి (యొకచెట్టునకు మొదట నీరును పోసినయెడ నయ్యది శాభోపశాఖలుగ వృద్ధి నొందు భంగి) శరీరవర్ణబలాదులను వృద్ధి నొందించును. కావున వైచెప్పినవాతవ్యాధులయందు స్నేహభూయిష్ఠమయిన అనువాసనవస్త్రీని ప్రయోగించుట చాలముఖ్యమని చెప్పబడినది.

ఈవివరణము కల్పనాసిద్ధియను వైయధ్యాయమున నిట్లు చెప్పబడినది. “మూలే నిషిత్రో హి.....అనువాసనేన” (చ. సి. అ. ౧ శ్లో. ౩౦) దానినే ఇచ్చట “ఏతేషు హ్యనువాసనం, ప్రధానతమమిత్యుక్తం మూలే ద్రుమప్రసేకవత్” అను వాక్యముచే ననువదించబడినది.

— శిరోవిరేచనమునకనర్హులు. ౮ —

మూ. అశిరోవిరేచనార్హాస్తు— అజీర్ణిభుక్తభక్తపీతస్నేహమద్యతోయ పాతుకామః, స్నాతశిరాః, స్నాతుకామః, తుత్తప్తాశ్రమార్హ

మత్తమూర్ఖితశస్త్రదణ్డహతవ్యవాయవ్యాయామపానక్లాంత నవ
జ్వరశోకాభితప్త విరిక్తానువాసిత గర్భిణీనవప్రతిశ్యాయార్తాః;
అన్యతాదుర్దినేచేతి (అన్యతుదుర్దినేచేతి). ౨౦

వ్యా. అజీర్ణరోగియు, అన్నమును భుజించినవాడును, స్నేహమునైనను మద్యము
నైనను ఉదకమునైనను త్రాగినవారును, స్నేహాదుల త్రాగ నిచ్చుగొనినవారును, శిరస్సాన్ని
నము జేసినవారును, శిరస్సాన్నినము చేయదలచినవారును, ఆకలిదప్పులచేతను పరిశ్రమము
చేతను శ్రమనొందినవారును, మత్తుగొనినవాడును, మూర్ఛనొందినవారును, ఆయుధము
లచేనైనను కఱ్ఱలచేనైనను కొట్టబడినవారును, స్త్రీసంభోగముచేతను వ్యాయామముచేతను
మద్యపానముచేనైనను బడలినవారును, నవజ్వరము కలవాడును, దుఃఖముచే సంతాపము
నొందినవాడును, విరేచనముచేసికొనినవాడును, అనువాసనవ స్తిచేసికొనినవాడును,
గర్భిణీయు, నూతనముగ పీనసము సంభవించినవాడును, శిరోవిరేచనము చేసికొన నర్హులు
కారు. మరియు నన్యకర్తకు నిషిద్ధమైన శీత-గ్రీష్మ-వర్ష ఋతువులయందును, మేఘము
లావరించియున్న దినములయందును ఎవరికైన శిరోవిరేచనము చేయంజనదు. (ఇచ్చట
“అన్యతుదుర్దినే” అను సమస్తపదపాఠమున వర్ష ఋతువునకన్న నితరకాలమున మేఘ
చ్ఛాదనము కల్గినప్పుడని యర్థము.)

— అనర్హులకు శిరోవిరేచనముచే గల్గువ్యాపత్తులు. ౨౧ —

మూ. తత్ర—అజీర్ణభుక్తభక్తయోః దోషఉద్ధర్షవహాని ప్రోతాంస్యా
వృత్య కాసశ్వాసచ్ఛర్దిప్రతిశ్యాయాః జనయేత్, పీతస్నేహ
మద్యతోయపాతుకామానాం, కృతే చ పిబతాం, ముఖనా
సాస్త్రవాఽత్యుపదేహతిమిరశిరోరోగాః జనయేత్; స్నాత
శిరసః, కృతే చ స్నానాచ్ఛిరసః ప్రతిశ్యాయం (స్నాతస్య
ప్రతిశ్యాయమ్); ఊధార్తస్య వాతప్రకోపం; తృష్ణార్తస్య పునః
తృష్ణాభివృద్ధిం ముఖశోషం చ; శ్రమార్తమత్తమూర్ఖితానాం
ఆస్థాఽనోక్తం దోషం జనయేత్; శస్త్రదణ్డహతయోః తీవ్ర
తరాం రుజం జనయేత్; వ్యవాయవ్యాయామపానక్లాంతానాం
శిరస్సున్ధనేత్రోరఃపీడనమ్; నవజ్వరశోకాభితప్తయోః ఉష్ణా
నేత్రినాడీరనుసృత్య తిమిరం జ్వరవృద్ధిం చ కుర్యాత్; విరిక్తస్య

వాయుర్ద్వియోషఘాతం కుర్యాత్; అనువాసితస్య కఫః శిరో
గురుత్వకణ్డూక్రివిదోషా జనయేత్; గర్భిణ్యాః గర్భం ప్రస్తు
యేత్; స కాణః కుణిః పక్షహతః, వీరసర్పి వా జాయతే; నవ
ప్రతిశ్శాయార్తస్య స్తోతాంసి వ్యాపాదయేత్; అన్యతా
(తు)దుర్దినే చ శీతదోషా పూతినస్యం శిరోరోగం చ జన
యేత్, తస్మాదేతే న శిరోవిరేచనార్హాః. ౨౦

వ్యా. వైనిషేధింపబడినవానిలో అజీర్ణరోగికిని ఆహారమును భుజించినవారికిని
శిరోవిరేచనము జేసినయెడ నాసారంధ్రములయందలి దోషము (మలము) ఊర్ధ్వముగ
వ్యాపించియుండు స్తోతోమార్గముల జేరి యడ్డగించి కాసక్వాసములను, పమనము, పీనస
మును కల్పించును. స్నేహమువై నను మద్యమువై నను జలమువై నను త్రాగినవారికిని, త్రాగ
నిచ్చుకొనినవారికిని, (శిరోవిరేచనమును చేసినవెంటనే స్నేహ-మద్య-జలముల త్రాగవారి
కని యర్థము). శిరోవిరేచనముచేసినయెడ నోటినుండియు నాసారంధ్రములనుండియు
ద్రవము ప్రవించును, కన్నులచెప్పు లుబ్బును, తిమిరరోగంబును శిరోరోగంబును కల్గును.
శిరస్సానముచేసినవానికిని, శిరోవిరేచనము చేయించినవెంటనే స్నానముచేయువానికిని,
ప్రతిశ్శాయము సంభవించును; ఆకలిగొన్నవానికి వాతము ప్రకోపము నొందును; దప్పి
గొన్నవానికి దప్పి మిక్కిలి యధికమై నోట ద్రవములేక యెండును; శ్రమనొందినవాని
కిని, దప్పిగొన్నవానికిని, మూర్ఛనొందినవానికిని, అస్థాపనపస్తీవలనగలగుదోషములే
సంభవించును; (శ్రమపీడితునకు దేహము శోషించుననియు, మదమూర్ఛలచే బాధితులకు
చిత్తోపఘాతములు గల్గననియు భావము.) ఆయుధములచేతను, కర్రలచేతను, కొట్ట
బడినవానికి శిరోవిరేచనము చేయించినయెడ తీవ్రమైననొప్పి కల్గును స్త్రీసంభోగము
చేతను, వ్యాయామముచేతను బడలినవానికి శిరస్సునొందును, మూపులయందును, కన్నుల
యందును, తొమ్మనందును బాధకల్గును; నవజ్వరముచేతను, శోకముచేతను సంతాపము
నొందినవానికి శిరోవిరేచనము చేయించినయెడ శరీరమునందలి వేడి నేత్రమునకు సంబం
ధించిననాడులయందు ప్రవేశించి తిమిరరోగమును గల్పించుచు, జ్వరమును వృద్ధి నొందిం
చును; విరేచనముచేసినవానికి వాతము ప్రకుపితమై చక్షుగూడిబిందువులములకు బాధ
కల్పించును; అనువాసనపస్తీని చేసినవానికి కఫము ప్రకుపితమై తలభారమును, దురదను,
క్రిమిరోగములను కల్పించును; గర్భిణీస్త్రీకి గర్భమును కదలనీయక స్తంభింపజేసును. లేక
గర్భమునందలి యాశిశువు గ్రుడ్డిగవైనను, చేతులమడుచుకొనియైనను, పక్షవాతము కల్గి
యైనను, కుంటిగవైనను పుట్టును; నూతనముగ ప్రతిశ్శాయము సంభవించినవానికి
చ-సిద్ధి—24

వెంటనే శిరోవిరేచనము చేయించినయెడ స్తోత్రస్ఫులను చెరచును; అనుకూలముకాని ఋతువునందు మేఘము లావరించియుండునపుడును; (లేక వర్షఋతువుకన్న నితరకాలమున మేఘములావరించియున్నపుడును); శిరోవిరేచనము చేయించినయెడ శీతదోషములను, పూతి (దుర్గంధ)నశ్యమును, శిరోరోగమును కల్పించును; కావున వైజెష్ఠిన అజీర్ణరోగమున్నగువారికి శిరోవిరేచనము జేయించుట యుక్తముకాదని సముచితార్థము.

— శిరోవిరేచనమున కర్హులు. ౨౯ —

మూ. శేషాస్త్యర్హాః; విశేషతస్తు—శిరోదస్తమన్యాస్తమ్భగలహనుగ్రహపీనసగలశుష్టికాశాలూక శుక్రతిమిరవర్త్యరోగ వ్యజ్ఞోపజిహ్వీకార్ధావభేదకగ్రీవాస్కుంధాంసాస్య నాసికాకణ్ఠాక్షిమూర్ధకపాలశిరోరోగార్దితాపతస్త్రకాఽపతానక గలగణ్ఠ దస్తశూలహర్ష చాలాక్షిరాజ్యర్భుదస్వరభేదవా గ్రహగద్గదక్రభనాదయః, ఊర్ధ్వజత్సగతాశ్చ వాతాదివికారాః పరిపక్వాశ్చ; ఏతేషు శిరోవిరేచనం ప్రధానతమమిత్యుక్తం; తద్ధ్యుత్తమాజ్ఞమనుప్రవిశ్య ముంజాదీషికామివ ఆసక్తాం కేవలం వికారకరం దోషమవకర్షతి.

౨౨

వ్యా. వైజెష్ఠిన అజీర్ణాదిరోగములకన్న ఇతరరోగములయందు శిరోవిరేచనము చేయనగును. మరియు—శిరస్తంభము, దంతస్తంభము, మన్యాస్తంభము, గలగ్రహము, హనుగ్రహము, పక్షమైనపీనస్యము, గలశుండికాశాలూకము అనుగళరోగములు, శుక్రము, తిమిరము అనునేత్రరోగములు, వర్త్యరోగము (కనురెప్పలయందలి వ్యాధులు), వ్యంగము (మంగు), ఉపజిహ్వీకా (కొండనాలుక), ఆర్ధావభేదనము అనుశిరోరోగము, కంఠము మూపులు అంసదేశము నోరు నాసిక చెవులు కండ్లు శిరస్సు కపాలము అనుసీప్రదేశములయందు కల్గవ్యాధులు, శిరోరోగము, ఆర్దితము, అపతంత్రకము, అపతానకము అను వాతరోగములు: గలగండము, దంతశూల, దంతహర్షము, దంతచలనము, కన్నులయందు రేఖలుగ జనించునేత్రవ్యాధి; నేత్రార్బుదము, స్వరభేదము, వాగ్గ్రహము, మాట పట్టినట్లు వెడలుట, గద్గదస్వరముతో మాటలాడుట, క్రద్ధనము (ముక్కుతో మాటలాడుట), ఇవిమున్నగువ్యాధులు కలవారును; కంఠమునకు వైభాగమునందలి పరిపక్వములైన వాతవ్యాధులుకలవారును; ప్రధానముగ నస్యకర్తుని జేసికొన నర్హులగుదురు. మరియు వైజెష్ఠిన వ్యాధులయందు శిరోవిరేచనము నుపయోగించినచో నాయకాషధము నానా

రంధ్రములనుండి శిరస్సున ప్రవేశించి వ్యాపించి అందలిదోషములనెల్ల (ముంజదర్శనాశ ములోనుండి లోపలనుండు సుడిని బైట విడదీయుభంగి) బైట వెడలించి వ్యాధుల కల్గించుదోషమును పూర్తిగ హరించును. కావున వైశిష్ట్యవ్యాధులయందు శిరోవిరేచ నము ప్రధానమైనచికిత్సితమని చెప్పబడినది.

ఇచ్చట తరుణావస్థనుండు పీనసమునందు శిరోవిరేచనము నిషిద్ధముగావున నిచ్చట పీనసశబ్దముచేత పక్షమైన ప్రతిశ్యాయము గ్రహింపబడునుగాన విరోధములేదు.

— శిరోవిరేచనము చేయదగినకాలము. ౨౨ —

మూ. ప్రావృట్కరద్వసస్తేషు ఇతరేషు ఆత్యయిక్తేషు రోగేషు నావనం కుర్యాత్ కృత్రిమగుణోపధానాత్; గ్రీష్మే పూర్వాష్ణే, శీలే మధ్యాహ్నే, వర్షాస్వదుర్దినే చేతి. ౨౩

వ్యా. ప్రావృట్కాలమునందును, శరదృతువునందును, వసంతఋతువునందును, నస్యకర్త చేయనగును. మరియు నస్యకర్త చేతనే నివర్తించదగినరోగములయందు వైశిష్ట్యములును నితరములైన శిశిరోహేమంతగ్రీష్మములయందును ఆయాఋతుధర్మములకు విపరీతములగు గుణముల సౌషధాదులకు సంస్కారసంయోగముచే గల్గించి సమవీర్యుగనుండునట్లు చేసి నస్యవిధిచేయనగును. మరియు గ్రీష్మఋతువునందు పూర్వాష్ణము (ప్రాతఃకాలము)నను, శీతకాలమునందు మధ్యాహ్నమునందును, వర్షఋతువునందు మేఘావరణములేని సమయమునను, నస్యకర్త చేయనగును.

ఇచ్చట నిషిద్ధకాలమున నస్యకర్త చేతనే సాధింపతగినరోగములు తటస్థించినపుడు కాలసౌషధాదులకు ఉపాయాంతరసంయోగాదులచే కృత్రిమగుణాదుల కల్పించి నస్యకర్త చేయవలయునని “కృత్రిమగుణోపధానాత్” అనుపదముచే విధింపబడినది. ఈ కృత్రిమగుణోపధానవిధానము రోగభిషగ్జీతీయాధ్యాయమున నిట్లు చెప్పబడినది — “ఆత్యయిక్తే పునఃకర్తణి కామమృతుం వికల్ప్య కృత్రిమగుణోపధానేన యథర్తుగుణ విపరీతేన, భేషజం సంయోగసంస్కారప్రమాణవికల్పేనోపపాద్య ప్రమాణవీర్యసమం కృత్వా, తతఃప్రయోజయేదుత్తమేన యత్నేన అవహితః.” (చ. వి. అ. ౮ సూ. ౧౬గీ.)

— అధ్యాయవిషయసంగ్రహము. ౨౩ —

తత్ర శ్లోకాః—

మూ. ఇతి పశ్చివిధం కర్త విస్తరేణ నిదగ్భితం,
ఏభ్యో యన్నహితం యస్తాత్ కర్త యేభ్యశ్చ యద్భితమ్. ౨౪

వ్యా. ఇతైరంగున వమనము, విరేచనము, ఆస్థాపనవస్త్రీ, అనువాసనవస్త్రీ, నస్య విధి అనుసీపంచకర్తలను ఎవరికి నుపయోగింపదగినదియు, ఎవరికి నుపయోగార్హము గానిదో అట్టినిషేధమునకు తగినకారణములును, యెవరికి ఈపంచకర్తలలో నెయ్యది హితమైనదియు, నీపంచకర్తయసిద్ధియను నధ్యాయమున వివరింపబడినది.

❧ వైవిధినిషేధములయందు వైద్యునియూహాఆవశ్యకము. ❧

మూ. న చై కా నై న నిర్దిష్టైవ్యర్థే భిని విశేద్బుధః,

(న చైతదేవం నిర్దిష్టం ఏ కా నై న సమాశ్రయేత్.)

స్వయమవ్యత్ర వైద్యేన తర్క్యం బుద్ధిమతా భవేత్. ౨౧

ఉత్పద్యేత హి సావస్థా దేశకాలబలం ప్రతి,

యస్యాం కార్యమకార్యం స్యాత్ కర్త కార్యంచ వర్జితమ్. ౨౨

ఛర్దిష్పాద్రోగగుల్మానాం వమనం స్వే చికిత్సితే,

అవస్థాం ప్రాప్య నిర్దిష్టం కుష్ఠినాం వస్త్రీకర్త చ. ౨౩

తస్తాత్సత్యసి నిర్దేశేకుర్యాదూహ్యా స్వయంధియా,

వినా తక్రేణ యా సిద్ధిః యదృచ్ఛాసిద్ధిరేవ చ. ౨౪

వ్యా. ఇతైరంగున వైవిధ్యపంచకర్తలవిషయమై నిర్దేశింపబడినవిధినిమాత్రమే యను సరించి పండితుడగువైద్యుడు చికిత్సావిషయమున ప్రవర్తింపక తనబుద్ధిచే ననుయోచితము నెరిగి యూహాప్రోహలచే దేశ-కాల-బల-సాత్త్వాదుల చక్కగ గమనించి తత్తదనుసారముగ అవసరమైనమార్పుల చికిత్సావిధానమున గల్పించి చికిత్సజేయుట యుక్తము. యెలనన దేశ-కాల-బలాదుల ననుసరించి వ్యాధులయొక్క అవస్థాభేదమును మార్పుగల్గుచుండును. అట్టియవస్థానుసారముగ వివ్యాధియందు ఏచికిత్స విధింపబడినదియో నయ్యది యాచరింపవలనుపడకయు నుండును. అట్టియెడ నిషిద్ధమయిన చికిత్సా విధానమును ఆచరింపవలసియుండును. ఎట్టులన—ఛర్ది, హృద్రోగము, గుల్మము అను నీవ్యాధులయందు వమనము నిషిద్ధమైనను అవస్థాభేదముచే చేయవలసినట్లు నిర్దేశింపబడినది. కుష్ఠరోగికి వస్త్రీకర్తయు నైతైరంగుననే విధింపబడినది. కావున అవస్థాభేదమును పట్టి, నిర్దేశింపబడినచికిత్సలను కొన్నిటిని వదలి దేశకాలాద్యనుసారముగ నూహించి నిషిద్ధమైనచికిత్సను కూడ స్వయముగ నూహించి చేయవలసివచ్చును. కావున బుద్ధిమంతుడగువైద్యుడు స్వబుద్ధిచేత వ్యాధ్యవస్థాభేదములను, దేశకాలాదిభేదములను చక్కగ గమనించి కేవలము నిర్దిష్టమైనచికిత్సనే అవలంబింపక తత్తదనుగుణముగ చికిత్సావిధాన

మును కల్పించుకొని యుక్తియుక్తముగ చేయవలయునని భావము. కొన్ని సమయముల యందు అట్టివితర్కములేక చేయబడినచికిత్సయు ఘనాక్షరన్యాయముగ ఫలవంతమగును. అయ్యది యాదృచ్ఛికసిద్ధియేకాని యుక్తిసాధితము కానేరదని యెరుంగునది.

—ॐ అధ్యాయసమాప్తి. ॐ—

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరక ప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసంపూరితే
సిద్ధిస్థానే పశ్చాత్తర్త్యసిద్ధిర్నామ ద్వితీయోధ్యాయః

వ్యా. ఇత్తైరంగున అగ్నివేశకృతంబును, చరక ప్రతిసంస్కృతంబును, నగుచరక సంహితయను నాయుర్వేదతంత్రమున దృఢబలసంపూరితసిద్ధిస్థానమున పంచకర్త్యసిద్ధి యను రెండవయధ్యాయము సమాప్తము.

తృతీయాధ్యాయము.

అవతరణికః—వైయధ్యాయమున పంచకర్తలప్రవృత్తి - నివృత్తివిషయములు మున్నగునవి వివరింపబడెను. పిదప కల్పనాసిద్ధియందు జెప్పబడినవస్త్రీకల్పనావిధానమును విస్తరముగ వివరించుటకై వస్త్రీసూత్రీయసిద్ధియను నీయధ్యాయము చెప్పబడును. (వస్త్రీ చేయవలసినపద్ధతిని చెలువునట్టి సూత్రమునధికరించి చెప్పబడునధ్యాయము వస్త్రీసూత్రీయమని యర్థము.)

—ॐ అధ్యాయప్రారంభము. ॐ—

మూ. అథాతో వస్త్రీసూత్రీయాం సిద్ధిం వ్యాఖ్యాన్యామః.

౧

ఇతిహస్తాహ భగవానాత్రేయః.

౨

వ్యా. పంచకర్తలయొక్క ప్రవృత్తి నివృత్తివిషయాదుల వివరించు పంచకర్త్య సిద్ధియను నధ్యాయమును జెప్పినపిదప వస్త్రీకల్పనావిధానమును వివరించుసూత్రము నధికరించి చెప్పనట్టి వస్త్రీసూత్రీయసిద్ధియను నధ్యాయమును త్రికాలజ్ఞానవేత్తయగు నాత్రేయు డుపదేశించినదానికన్న న్యూనాతిరేకము గాకుండునట్లు వివరించి చెప్పెదనని యర్థము.

—ॐ వస్త్రీవిషయమై యగ్నివేశుని ప్రశ్నములు. ॐ—

మూ. కృతక్షణం శైలవరస్య రమ్యే స్థితం భనేశాయతస్య పార్శ్వే,
మహర్షిసిద్ధైర్వృతమగ్నివేశః పునర్వసుం ప్రాజ్ఞలిరన్వృచ్ఛత్. 3

వస్త్రీర్న రేభ్యః కిమపేక్ష్య దత్త
సాన్యత్ సిద్ధిమా? కిన్తుయమస్య నేత్రం?

కీదృక్ప్రమాణాఽఽకృతి కిం గుణం చ?

కేభ్యశ్చ కిం యోనిగుణశ్చ వస్త్రీః?

౪

నిరూహకల్పః ప్రణిధానమాత్రా

స్నేహస్య కా వా? శయనే విధిః కః?

కే వస్త్రయః కేషు హితాః ఇతీదం

శ్రుత్వోత్తరం ప్రాహవచో మహర్షిః.

౫

వ్యా. పర్వతశ్రేష్ఠమగుహిమవంతమందలి రమ్యమైనయొక ప్రదేశమున సావధాన చిత్తుడై మునిబృందపరివేష్టితుడై విశ్రాంతిగనుండు నాత్రేయమహర్షిని శిష్యుడగునగ్ని వేశులు కృతాంజలియై క్రింద జెప్పబడువిధముగ వస్త్రీవిషయమై ప్రశ్న జేసెను.

(1) వేనిని పర్యాలోచనజేసి గమనించి మనుజులకు ప్రయోగింపబడువస్త్రీ కార్య సిద్ధికరమగును?

(2) వస్త్రీయొక్క నేత్రమును (గొట్టమును) దేనితో జేయవలెను?

(3) వస్త్రీ నేత్రము ఎంత ప్రమాణము కల్గియుండవలెను?

(4) వస్త్రీయొక్క యాకృతి యెట్టిది?

(5) వస్త్రీకి ముఖ్యముగ నుండవలసిన గుణములెవ్వి?

(6) ఎవరికి దేనితో నిర్మింపబడినవస్త్రీ నుపయోగింపవలెను?

(7) నిరూహవస్త్రీకల్పనమెట్టిది?

(8) నిరూహవస్త్రీకల్పనమున స్నేహక్వాగ్ధభాగకల్పనమెట్టిది?

(9) నిరూహవస్త్రీయందు శయనవిధి యెట్లు?

(10) ఎవరికి ఏవస్తుల నుపయోగించిన హితకరములగును? అనుసీపది ప్రశ్నములను అగ్ని వేశులు ఆత్రేయులనుద్దేశించి యడిగెనని వైవాక్యముతో నన్వయము.

❧ (1) వస్త్రీవిషయమై ముఖ్యముగ గమనించవలసినవిషయములు. ❧

మూ. సమీక్ష్య దోషోపధదేశకాల

సాత్త్వాగ్ని సత్త్వాది (సత్త్వోక) వయోబలాని,

వస్త్రీ ప్రయుక్తో నియతం గుణాయ

స్యాత్సర్వకర్తాణి చ సిద్ధిమన్తి.

౬

వ్యా. వస్త్రకర్తచేయనపుడు వాతాదిదోషములు, ఔషధములు, జాంగలాదిదేశము, కాలము, సాత్త్వికము, జారరాగ్ని, మనోబలము, ఓకసాత్త్వికము (వారివారి కలవాటున నుండునది). బాల్యాదివయోభేదము, శరీరబలము, అనుసీపదిటిని నిర్మలమైనజ్ఞానముతో చక్కగ పరిశీలించియు, తత్తదనుగుణముగ వస్త్రని ప్రయోగించినచో నయ్యది నియతముగ గుణవత్తమమగును. మరియు పమనాదినర్వకర్తలుచుకూడ వైనజెప్పినదోషాదుల గమనించి యుక్తియుక్తముగ సుపయోగించినచో అన్నివిధములయినచికిత్సలును ఫలవంతములగును. ఇచ్చట వైజెప్పినదేశకాలాదులనుపదిటిని ఉపకల్పనీయాధ్యాయమున నిట్లు నిర్దేశింపబడినది. “శక్యం తథా .. సూక్ష్మాణి హి దోష-భేదజ-దేశకాల-బల-శరీర-ఆహార-సాత్త్విక-సత్త్వ-ప్రకృతివయసాం, అపస్థాంతరాణి” (సూ. అ. 15. సూ. 5) ఈవాక్యమునగల వివరమంతయు యోనివ్యాపచ్ఛికిత్సమున 326 వ శ్లోకమునకు గలవ్యాఖ్యానమును మాచే విపులముగ వివరింపబడినది. ఇయ్యది “వస్త్రీర్న రేభ్యః... సిద్ధిమాన్” అను మొదటిప్రశ్నమున కుత్తరము.

— (2). వస్త్రినేత్రమును నిర్ణించుటకు దగిన లోహాదిద్రవ్యములు. —

మూ. సువర్ణరూప్యత్రపుతామ్రరీతి

కాంస్యాస్థిశస్త్రద్రుమవేణుదనైః

(కాంస్యాయసాస్థిద్రుమవేణుదనైః),

నల్లెర్విషాణైర్మణిభిశ్చ త్రైస్తైః

నేత్రాణి కార్యాణి సు (త్రి)కర్ణికాని.

(నేత్రాణి శృంగైః మణిభిర్నల్లెశ్చ

త్రికర్ణికాని ప్రచదన్తి తత్జ్ఞాః)

2

వ్యా. బంగరు, వెండి, సీసము, రాగి, ఇత్తడి, కంచు, యెముకలు, ఇనుము, కొయ్య, వెదురు, (యేనుగు మొదలగువాని) దంతములు, వెట్టిచెరుకు మొదలగువాని గొట్టము, యెనుబోతు మొదలగువానికొమ్మలు, మొదలగువానిలో వేనిచేసైనను, వస్త్రినేత్రమును సిద్ధముచేయవలయును. దీనికి మూడుకర్ణికలుండవలయును. (ఇయ్యది “కిష్టుయమస్య నేత్రం” అను రెండవప్రశ్నమునకుత్తరము) నేత్రమన—“నీయతే (ప్రాప్యతే) స్నేహకల్మాది, అనేన, ఇతి నేత్రం” అనువృత్తపత్తిచేత మేహకల్మాదులను గుదద్వారమునుండి లోనికి ప్రవేశపెట్టుటకు సాధనమైన, చిమ్మనగ్రోవి మున్నగునవియని యెరుంగునది.

—౧౭ (3-5). వయోఽనుగుణముగ వస్తినేత్రప్రమాణవిధి, ఆకృతి, గుణంబును. ౧౭

మూ. షడ్ద్వాదశౌఽష్టాఙ్గులసమ్మితాని

షడ్వింశతిద్వాదశవర్షజానాం,

స్యః ముద్గకర్కస్థుసతీనవాహి

చ్ఛిద్రాణి వర్త్యా పిహితాని వైవ. ౮

యథావయోఽఙ్గుష్ఠకనిష్ఠికాభ్యాం

మూలాగ్రయోః స్యః పరిణాహవన్తి,

ఋజూని గోపుచ్ఛసమాకృతీని

శ్లఙ్ఘాని చ స్యః గుడికాముఖాని. ౯

స్యాత్ కర్ణికై కాగ్ర చతుర్థభాగే

మూలాశ్రితే వస్తినీబద్ధనే ద్వే,

వ్యా. షష్టాషధమును ప్రయోగించుటకైన సాధనము (చిమ్మనగ్రోధి) ఆరు సంవత్సరములవయసుకలవారి కుపయోగించుటకై ఆరుఅంగుళముల నిడివీయు, కొనయందు పెసలగింజదూరునంతటి రంధ్రంబును కల్గియుండవలెను. ఇరువదిసంవత్సరములు వయసుకలవారికుపయోగించుటకైనది పండ్రెండంగుళముల నిడివీయు, కొనయందు రేగుగింజ దూరునంత రంధ్రముకల్గియు నుండవలెను. పండ్రెండుసంవత్సరములవయసు కలవారి కుపయోగించువ వస్త్రయంత్రము ఎనిమిదియంగుళములనిడివీయు, కొనయందు బటాణిగింజ దూరునంతటి రంధ్రంబును కల్గియుండవలెను. అట్టిరంధ్రములలో క్రిములుమున్నగునవి చొరబడక యుండునటు రంధ్రములపై గప్పియుంచవలెను. మరియు వస్తినేత్రము యొక్క మొదటచుట్టుకొలతపైజెప్పిన ఆయావయోభేదముకల రోగియొక్క బొటన ప్రేలివరిమాణంబును, కొనయందు చుట్టుకొలత రోగియొక్క చిటికెవ్రేలివరిమాణంబును కల్గియుండవలెను. (ఇయ్యది “కీదృక్ప్రమాణ-ఆకృతి?” అను (మూడు, నాల్గు) ప్రశ్నముల కుత్తరము.

మరియు నీవస్త్రయంత్రము వంకరలేక ఋజువుగను, ఆవుతోకవలె మొదట స్థూలమై కొనయందు సన్నగను నునుపునుకల్గియు గుటికలవలె గుండ్రమైన యగ్రభాగము కల్గియు నుండవలెను. ఈయంత్రముచివర నాల్గవభాగమున నొకకర్ణికయు, మొదటి యందు వస్త్రీని బిగించుటకు ఇరుప్రక్కల రెండుకర్ణికలు నుండవలెను. (ఇయ్యది “కిం గుణం చ?” అనునైదవప్రశ్నమున కుత్తరము).

— (6). వస్త్రీయంత్రనిర్మాణవిధి. —

మూ. జారద్ధవో మాహిషహారిణౌ వా

స్యాత్ సౌకరో వస్త్రీరజప్య వాపి.

౧౦

దృఢస్తనుర్నప్తసిరో విగ్రహః

కషాయరక్తః సుమృదుస్సశుద్ధః (బద్ధః)

నృణాం వయో వీర్య యథానురూపం

నేత్రేషు యోజ్యస్తు సుబద్ధసూత్రః

వస్త్రేరలాభే స్థవజో గళో వా

స్యాదజ్జుపాదః సుఖసంహతో వా.

౧౧

వ్యా. ముసలియెద్దు, ఎనుబోతు, జింక, అడవివంది, మేక అనునీజంతువులలో నొక దానియొక్క దృఢమై పలుచవైనవస్త్రీని (మూత్రపుసంచిని) గ్రహించి అందునంత్ర మించిన నరములను విడదీసి దూరంబుచ్చి, దుర్గంధముపోవునట్లు శుభ్రపరిచి, తుమ్మపట్ట త్రిఫలములు మున్నగు వగరుకలవానికషాయముతో భావనజేసి రంగుకల్పించి, మెత్తబడజేసి వైజేప్పబడిన ప్రమాణాదుల ననుసరించి సిద్ధముచేయబడిన నేత్రము (గొట్టము) న (మొదట) చక్కగనిమిడియుండునట్లు చేర్చి దారముతో గట్టిగ కట్టవలెను. మరియు రోగియొక్క (బలాదులను), వయస్సు గమనించి తదనురూపముగ నుండునట్లు నిర్దించవలెను.

మరియు వైజేప్పినజంతువులవస్త్రీ (మూత్రపులిత్తి) దొరకనియెడ నీరుకోడి యొక్క కంఠమునైనను ఇట్టిమొదలగు జంతువులయొక్క అంకపాదమనెడు నవయవవిశేషమునైనను, దట్టమైనపట్టనైనను వైజేప్పినవిధముగ గొట్టమున నిమిడియుండునట్లు మర్చ వలెను. వైజేప్పబడిన వస్త్రీమున్నగుదానిని పస్త్రోషధమును (కషాయాదులను) నిండింప యుక్తముగ నుండునట్లు గొట్టమున వైభాగముననుండు రెండుకర్ణికలయందు ఇమిడి యుండునట్లు కట్టవలెనని భావము. ఈవిషయము వాగ్భటమున నిట్లు చెప్పబడినది. — గ్రంథితం సాధు సూత్రేణ సుఖసంస్థాప్య భేషజమ్” (అ. హృ. సూ. అ. ౧౯)

ఇచ్చట అంకపాదమన “అజ్జుపాదః—చర్మచటకః” అని చక్రపాణిదత్త వ్యాఖ్యలో నున్నది. అష్టాంగహృదయవ్యాఖ్యానమున “వస్త్రేరభావే సతి, అజ్జుపాదం ఛాగైణాద్యవయవవిశేషం వా న్యసేత్-నేత్రే యోజయేత్” (నర్వాంగసుందరి) అని యున్నది. (ఇయ్యది “కేభ్యశ్చ కిం యోనిగణశ్చ వస్త్రీ” అనునారవప్రశ్నమున కుత్తరము).

❧ (7.) నిరూపణస్తోత్రయోగవిధి (కల్పము). ❧

మూ. ఆస్థాపనార్హం పురుషం విధిజ్ఞః

సమీక్ష్య పుణ్యేఽహని శుక్లపక్షే.

౧౨

ప్రశస్తమక్షత్రముహూర్తయోగే

జీర్ణాన్నమేకాగ్రముపక్రమేత,

(జీర్ణాన్నమేకాగ్రముపాచరేత్తమ్.)

వ్యా. రోగిని చక్కగ పరీక్షించి ఆస్థాపనపనికి అర్హుడని తోచినయెడ శుక్ల పక్షమున ప్రశస్తమైనదినునందు ప్రశస్తములగు నక్షత్రయోగలగ్నముతోగూడిన శుభ ముహూర్తమున, రోగి భుజించినయాహారము జీర్ణమై వానిమనస్సుకు వస్తికర్తయందే నిశ్చలముగ నాసక్తి కల్గియుండువేళ వానికి వస్తికర్తజేయ నుపక్రమించవలెను.

ఇచ్చట శుక్ల పక్షము సర్వారంభములకును ప్రశస్తమని దైవజ్ఞునిస్థాంతము కావున, “పుణ్యేఽహని శుక్లపక్షే” అని తంత్రకారునిచే నిర్దేశింపబడినది. రోగములును రాక్షసులును కృష్ణపక్షమున జనించిరి. కావున రోగములకు జన్మనమయమైన కృష్ణపక్ష మునందువానికి చికిత్సజేసినయెడ నయ్యది నిర్భలములై మరలపాడనూపకుండును; కావున కృష్ణపక్షమున నానావిధచికిత్సలకును ప్రారంభము మిగులప్రశస్తమని హారీతసంహితయం దిట్లు చెప్పబడినది:—“కృష్ణపక్షే కార్యం, జన్మని సర్వరోగాః హతాః సుహతా భవన్తితి వదన్తి శాస్త్రజ్ఞాః; శుక్లే దేవా జాతాః, కృష్ణే అసురాశ్చ సర్వరోగాశ్చ; తస్మాత్ రోగచికిత్సా కృష్ణే సదైవ కర్తవ్యా.”

❧ నిరూపణస్తోత్రవిధానము. ❧

మూ. బలాం గుడూచీం త్రిఫలాం సరాస్నాం

ద్యౌ పృథ్వీమూలే చ పలోన్మితాని.

౧౩

అష్టౌ ఫలాన్యర్థతులాం చ మాంసాత్

ఛాగాత్పచేత్ అప్పు చతుర్థశేషం,

పూతం యవానీఫలబిల్వకుష్ఠ

వచాశతాహ్వీఘనపిప్పలీనామ్.

౧౪

కల్మషః గుడతౌ ద్రఘృతైస్సతైః

యుతం సుఖోష్ణైస్తు పిచుప్రమాణైః,

గుడాత్పలం ద్విప్రస్పృతాం తు మాత్రాం

స్నేహస్య యుక్త్యా మధునైస్థవం చ (మధునైస్థవాది). ౧౫

ప్రక్షిప్య వస్తా మధితం ఖజేన

సుబద్ధముచ్చాస్య చ నిర్వ్యలీకం,

అజ్ఞుష్ఠమధ్యేన ముఖం పిథాయ

నేత్రాగ్రసంస్థామపనీయ వర్తిమ్. ౧౬

తైలాక్తగాత్రం కృతమూత్రవిట్కం

నాతిక్షుధార్తం శయనే మనుష్యం,

సమేఽథవేషన్నతశీర్ష (మస్త) కే వా

నాత్యుచ్చితే స్వాస్త్యరణోపపన్నే. ౧౭

సవ్యేన పార్శ్వేన సుఖం శయానం

కృత్యర్హదేహం స్వభుజోపధానం,

సంకోచ్య సవ్యేతరదస్య సక్తి

వామం ప్రసార్య ప్రణయేత్తత స్తత్. ౧౮

స్నిగ్ధే గుదే నేత్రచతుర్థభాగం

స్నిగ్ధం శనైః ఋజ్వనువృష్టవంశం,

అకమ్పనావేపనలాఘవాదీక్

పాణోర్ధ్వణాంశ్చాపి విదర్శయం స్తమ్. ౧౯

ప్రవీడ్య వైకగ్రహణేన దత్తం

నేత్రం శనైరేవ తతోఽపకర్షేత్,

వ్యా. చిట్టాముట్టి, తిప్పతీగె, త్రిఫలములు (కరక-తాని-ఉసిరికకాయలు) హస్త
పంచమూలములు, మహాపంచమూలములు, వీనిని ప్రత్యేకమొక్కొకపలప్రమాణంబును;
ఎనిమిదిమ్రంగకాయలను, అర్ధతులము (ఏబదిపలములు) మేకపోతుమాంసమును (ఇది
యన్నియుచేరిన గముదాయము అరువదిరూరుపలంబులును ఎనిమిదిమ్రంగకాయలును
అగును.) చేర్చి ఈక్వాశ్యద్రవ్యసముదాయమున నాలుగింతలుజలమును చేర్చి నాల్గవ
పాలు (క్వాశ్యద్రవ్యసమానముగ నాల్గవవంతు) క్వాశిము మిగులునట్లు కాచి వడగట్టి
యొంచుకొనునది; అందు ఓమము, మ్రంగకాయ, బిల్వవేరు, చెంగల్వకోష్ఠ, వస,

సదాసదితలు, తుంగగడ్డలు, పిప్పట్లు అనునీని ప్రత్యేకము కర్షప్రమాణమువంతున గూర్చి కల్కముచేసి యాకల్కమును; ఒకపలముబెల్లమును, రెండుపలములునేటిని, రెండుపలములునూసెను, లేనె పైంధవలవణమును ప్రకృత్యాద్యసారముగ తగువరిమాణమును కన్పించియు, వీనినన్నిటిని (వైశిష్టినక్వాధమున) జేర్చి, అయ్యది గోరువెచ్చగనున్నపుడు క్వాధ-కల్క-స్తేహాదులన్నియు నొకటిగ కలియనట్లు కవ్వముతో చిలికి కలియల్పి, వైశిష్టినదిప్రకారము సిద్ధముచేయబడినవ స్తిలో బోసి యావస్తిని యెడమచేతితో గట్టిగ పట్టుకొని వస్తి నేత్రముతో జేర్చి బిగగట్టి, వస్తిని నోటితో నూది ముడుతలు లేగుండజేసి, నేత్రాగ్రమునందుండు ద్వారమునందలి మూతను (బిరడాను) ఊడదీసి దానినప్రతిమధ్యభాగముతో నేత్రద్వారమును నొక్కి పట్టుకొనవలెను.

విష్టుట వస్తికర్త చేయవలసినరోగికి శరీరముపై తైలమును బూసి (స్వేదవిధి సాధించి): మలమూత్రముల విసర్జించి మిక్కిలి యాకలియు తృప్తియు లేక ననుభవించున్నపుడు రోగిని గుఱమైన పడకతోగూడ మిక్కిలియెత్తును తగ్గునుగాక మితప్రమాణముగ సుండాశయ్యపై సమముగవైనను కొంచెము తలప్రక్కపంగి (తగ్గుగ)యుండునట్టైనను ఎడమప్రక్కగ నొత్తగిలి యెడమకాలిని చక్కగ చాచి, కుడికాలిని ముడిచికొని యెడమకాలితోడపైబడి, శనచేతిని ముడిచి తలక్రింద తలగడగనిడికొని, చక్కగ కరుండునట్లు నియమించవలెను.

విష్టుట రోగియొక్క గుహస్థానమున వస్తినేత్రము (గొట్టము)యొక్క కర్ణికా భాగమునను ఆముదమును బూసి గొట్టముయొక్క నాల్గవంతుననుండు కర్ణికవరకు గుడచున ప్రవేశపెట్టవలెను. అప్పుడు వైద్యుడు చేతులను కదలించకయు వణకించకయు కొంచెపరచాటులేకయు నొకేసారి నొక్కి వెన్నెముకకు సరిగ ప్రవేశింపజేసి రోగికి బాధలేరుండునట్లు వస్తియంత్రములలోని కల్కాద్యోషధమంతయు లానప్రవేశించునట్లు చేయవలెను. విష్టుట రోగికి బాధ గల్గినీయక వస్తియంత్రమును మెలకువతో వెలికింపవలెను.

ఇచ్చట సీవిపగణము సెరుంగునది:—“బలాం గుడూపిం.....వలాన్వితాని” అనుచోట త్రిఫలములను లఘు మహాపంచమూలములను ఆయాగణములలోని యొక్కొక ద్రవ్యమును ఎదుగ నొక్కొకపలమువంతున గ్రహించవలెను. “అష్టా ఫలాని” అనుచోట మ్రంగరాయలను ఆకృతినిబట్టి యెనిమిదికాయలను గ్రహించవలెను. ఛాగమాంసమును ఆర్ధతులమును (ఏబదిపలములు) గ్రహించునది. ఇవియన్నియు వైశిష్టినప్రమాణమువారిము చేరినవస్తునముదాయము అరువదియారుపలములును, ఎనిమిదిమ్రంగకాయలును

క్వాథ్యద్రవ్యమగును. అట్టిక్వాథ్యమనకు నాలుగింతలునీళ్లు పోసి చతుర్థాంశము మిగులు నట్లు కాచబడినక్వాథము “క్వాథ్యాత్ క్వాథస్యమో మతః” అను పరిభాషానుసారముగ అరువదియారుపలములపరిమితము మిగులును. ఈక్వాథమును వాతాదిత్రిదోషములకు పేరుపేరుగ పడేసిపలములవంతున జేర్చి మూడుమార్లు వస్త్రీకర్త జేసినను ముప్పుది పలములుమాత్రమే క్వాథ ముపయుక్తమై తక్కినక్వాథమంతయు నిష్ప్రయోజనమగును: గాని మహర్షి వచన ప్రమాణముననుసరించి యథోక్తముగ క్వాథమును నిర్మించినగాని యౌషధము వీర్యవంశముగ నుండనోపదు. కావున నుపయోగింపగ మిగిలినయౌషధ (క్వాథ)శేషము వ్యర్థమైనను దోషావహముకానేరదని యెరుంగునది. ఈవిషయమును సూత్రస్థానమున “యథా కర్వంతి సదాపాయః” అని తంత్రకారులచే నుపదేశింపబడినది. మరియు ఓమము మున్నగుద్రవ్యములు ప్రత్యేకము కర్వమాత్రమువంతున ప్రతినిరూపావస్థి యందును జేర్పనగును. “యుక్త్యా మధునైన్ధవంచ” అనుటవలన లేనెను సైంధవ లవణమును ప్రకృత్యాద్యనుసారముగ తగుపరిమాణముతో జేర్పవలెనని యెరుంగునది. చకారసముచ్చయముచేత మాంసరస-క్షీర-గోమూత్రాదులను యథోచితముగ జేర్పవలెనని యర్థము. మరియు “తైలక్షాత్రమ్” అనుచోట ఆభ్యంగసాహచర్యముచే స్వేదవిధి కూడ గ్రహింపబడును. ఈవిషయము సుశ్రుతమున “అనువాసితమాస్థాపయేత్, ఆభ్యక్త స్విన్నశరీరమ్” (సుశ్రుత. చి. అ. 3౮) అనువాక్యముచే నుపదేశింపబడినది. “సమోఽథ పేషన్నతశీర్ష కే వా” అనుచోట రోగిసౌకర్యము ననుసరించి సమముగ నైనను లేక శిరోభాగమున తగ్గుగ నైననుండునట్లు శయనము గల్పింపవలెనని భావము.

— నిరూపావస్థి ఆసమ్యగోగమున గల్గువ్యాపత్తులు. —

మూ. తిర్యక్ప్రణీతే తు న యాతి ధారా

గుదే వ్రణస్సాస్యచ్ఛులితే తు నేత్రే

౨౦

దత్తశ్శనైః నా౭౭శయమేతి వస్త్రీః

కణ్ఠం ప్రథావత్యలిపీడితశ్శ,

శీత స్త్వలి స్తమ్భకరో విదాహం

మూర్ఛా చ కుర్యాదతిమాత్రముష్ణః.

౨౧

స్నేహోఽతిజాడ్యం, పవనం తు రూక్షః,

తన్వల్పమాత్రాలవణ స్త్వయోగం,

కరోతి మాత్రాభ్యధికోఽతియోగం

క్షౌమం తు సాన్ద్రః సుచిరేణ వైతి.

౨౨

దాహోఽలిసారౌ లవణోఽలికుర్యాత్
తస్మాత్సుయుక్తం సమమేవ దద్యాత్,

వ్యా. వస్త్రీనేత్రమును గుడస్థానమునం దడ్డముగ ప్రవేశింపజేసినయెడ గుడవశు లడ్డపడుటంజేసి ఔషధధార చక్కగ లోనికి బ్రవేశింపదు. నేత్రమును కదలించుచు ప్రవేశింపజేసినచో గుడస్థానమున పుండగును. వస్త్రీని మెల్లగ నొక్కినయెడ సౌషధము మూశనుమున జేరదు. అధికముగ నొక్కినయెడ కంఠముప్రక్కకు వెడలును. వస్త్ర్యాష ధము చల్లగనున్నచో శరీరమును స్తంభింపజేయును. మిక్కిలి వేడిగనున్నయెడ సంతాప ముచు మూర్ఛను కల్గించును (కావున సుఖోష్ణముగ నుండవలెను.) మిక్కిలి స్నిగ్ధముగ నున్నచో జడత్వము కల్గించును. రూక్షముగ నున్నయెడ వాతమును ప్రకోపింప జేయును. ఔషధము పలచగనున్నను స్వల్పపరిమాణముగనున్నను సైంధవలవణమును జేర్చుకున్నను ఔషధము చక్కగ పనిచేయక దోషమును చక్కగ వెడలించజాలదు. అతి ప్రమాణముగ నుపయోగించినచో నతియోగముచే గల్గుదోషము సంభవించును. ఔష ధము మిక్కిలి చిక్కవైయున్నచో చిరకాలమునకు లోన ప్రవేశించి రోగిని కృశింప జేయును. లవణ మధికమైనచో సంతాపంబును అతిసారంబును కల్గును. కావున తిర్య కృణిధానము శీతత్వము మున్నగుదోషముల కెడమియ్యక విధ్యుక్తప్రకారము వస్త్రీ ప్రయోగము చేయవలెనని భావము.

❧ వస్త్ర్యాషధమున ద్రవ్యనిక్షేపక్రమము. ❧

మూ. పూర్వస్తు దద్యాత్ మధునైస్థవస్తు
స్నేహం వినిర్మథ్య తతోఽనుకల్కమ్.

౨౩

విమథ్య సంయోజ్య పునర్ద్రవైస్తు
వస్త్రా నిదధ్యాత్ మథితం ఖజేన
(నిదధ్యాద్భిషగప్రమత్తః),

వ్యా. వస్త్ర్యాషధమును సిద్ధముచేయునపుడు తొలత లేనెను సైంధవలవణమును స్నేహమును ఒకటిగగూర్చి యొకపాత్రలో బోసి చక్కగ కలియనట్లు మథించి, పిత్తుట ఓమము మున్నగువానికల్కమును కషాయములో గూర్చి యాచెంటిని కలియనట్లు కలియ జెట్టి పిత్తుట నీకషాయమును లేనెమున్నగువానితో గూర్చి యన్నిటి నొకటిగ కలియనట్లు కవ్వముతోకలియజెట్టి వస్త్రీయంత్రమనబోసి వైజెప్పినవిధముగ ప్రయోగింపవలెను.

ఈయాషధసంయోజన శ్రమము సుశ్రుతమున నిట్లు చెప్పబడెను:—“దత్వాఽఽదౌ
సైన్ధవస్యాఽక్షం మధునశ్చ పలద్వయం, (మధునః ప్రసృతద్వయం) పాత్రే తలేన
మక్షియాత్” (సు. చి. అ. 3౮) వైమూలమునకు ఇది సమాసార్థకము.

❧ వామపార్శ్వశయనమునకు ప్రయోజనము. ౪౯ ❧

మూ. వామాశ్రయే హి గ్రహణీ గుదే చ
(వామాశ్రయోఽగ్నిర్గ్రహణీగుదం చ)

తత్పార్శ్వసంస్థస్య సుఖోపలభిః.

౨౪

లీయంతే ఏవం వశయశ్చ తస్మాత్

సస్యం శయానోఽర్హతి వస్త్రదానం,

వ్యా. మనుజులకు కుక్షియందు ఎడమప్రక్కన గ్రహణీయు గుదంబును జూత
రాగ్నియు చేరియుండును; కావున నెడమప్రక్కనోత్తిగిలి శయ్యవై పరుండియున్న
వారికి వస్త్రని ప్రయోగించినచో ద్రవరూపమైన వస్త్రోషధము సుఖముగ నాశయమున
జేరును. గుదమునందలివశులు (ముడతలు) అణగియుండును. కావున నెడమవైపుగ
పరుండినవారికి వస్త్రప్రయోగము చేయుట యుక్తమని భావము.

❧ వాత-పురిష వేగముకల్గినపుడు నిరూహవస్త్రప్రయోగవిధి. ౫౦ ❧

మూ. విద్వాతవేగో యది చార్ధదత్తే

నిష్కృప్య ముక్తే ప్రణయేదశేషమ్. (ప్రణయేత్తు శేషమ్). ౫౧

ఉత్తానదేహశ్చ కృతోపధానః

స్యాత్ వీర్యమాప్నోతి తథాస్య దేహః,

వ్యా. వస్త్రద్రవము కొంతవరకు లోపల ప్రవేశించినపుడు మలంబైనను అపాన
వాతంబైనను బైటవెడలనున్నపుడు వస్త్రినేత్రమును వెలికిం దీసి యించుకనేపు నిదానించి
విష్టుట తక్కినయాషధమునంతటిని మరల నెక్కించవలెను. మరియు వస్త్రోషధమును
పూర్తిగ లోపల ప్రవేశింపజేసినమెటనే తలక్రింద నెత్తుగ తలగడ నిడికొని వెలికిల
బరుండవలెను, ఇత్తెరంగున వస్త్రప్రయోగము చేసినచో శరీరమునకు చక్కగ బలము
కలుగును.

❧ వాత-పిత్త-కఫములకు ప్రత్యేకముగ నిరూహవస్త్రసంఖ్యావిధి. ౫౧ ❧

మూ. ఏకోఽపకర్ష త్యనిలం స్వమార్గాత్

పిత్తం ద్వితీయస్తు కఫం తృతీయః.

౫౨

వ్యా. వైశేషినివిధిప్రకారము ఒకతూరి వస్త్రాని ప్రయోగించినచో వాతమును స్వస్థానమునుండి వెడలించి తగ్గించును. రెండవవస్త్ర (రెండుసారులు ప్రయోగింపబడిన వస్త్ర) పిత్తమును స్వస్థానమున హరించును. మూడవతూరి (మూడుసార్లు) ప్రయోగింప బడినవస్త్ర కఫమును స్వస్థానమున హరించును. (వాతప్రకోపమున నొకసారి వస్త్రాని ప్రయోగింపవలెననియు, పిత్తమున రెండుసారులు వస్త్రాని ప్రయోగించవలెననియు, కఫమున మూడుసార్లు వస్త్రాని ప్రయోగింపవలెననియు వాతాదిదోషముల ననుసరించి వేరు వేరుగ నిరూపావస్త్రాని సంఖ్యావిధాన మీవాక్యముచే విధింపబడినదని యెరుంగునది.)

ఇదియే సమంజసమైన యర్థముగాని త్రిదోషనన్నిపాతమున వాత-పిత్త-కఫముల హరించుటకై ఏక-ద్వి-త్రిసంఖ్యావిధియని యర్థము జేయంజనదు. ఈవిధిననుసరించియే తంత్రకారులు—“స్నిగ్ధోష్ణఏకః పవనే...ద్వౌ స్నాద్వ శీతో పయసా చ పిత్తే. త్రయ స్సమూత్రాః.....కఢే నిరూహాః” (శ్లో. ౬౯) అనుగ్రంథముచే వాతాదులకు ప్రత్యేకముగ నొకటి, రెండు, మూడువస్త్రల విధించిరి. వాతమునకామాశయము స్థానము. అయ్యది నన్నిహితముగనుండుటచే నొకవస్త్రకే శీఘ్రముగ హరించునుకావున నొకపుటమే విహితము. అంతకన్న పిత్తస్థానంబును, దానికన్న కఫస్థానంబును వ్యవహితముగనుండుటం జేసి పిత్తమునకు రెండును, కఫమునకు మూడును విధింపబడినది.

వస్త్రప్రయోగముచే కేవలము పక్షాశయమునందలివాతము మాత్రము శమించు నని చెప్పబడినది. అయినను ఈవిశేషవిధిచే స్థానాంతరగతపిత్తకఫదోషములగూడ హరించు నని తెలిసిడి. మరియు పిత్తకఫముల హరణమునకు వస్త్రప్రయోగము సుఖమైన చికిత్సకా నోపదు; అయినను వాతం బనుబంధముగనున్న పిత్తకఫములయందు వస్త్రప్రయోగ ముచిత మని తంత్రకారులయభిమతము. ఈవిషయమును సుశ్రుతాచార్యు లిట్లుపదేశించిరి.— “వస్త్రస్వాతే చ పిత్తే చ కఢే రక్తే చ శస్యతే.” (సు. చి. అ. ౩౫.)

— నిరూపావస్త్రాని బైటవెడలినపిదప చేయవలసినకృత్యము. —

మూ. ప్రత్యాగతే కోష్ఠజలావనిక్తః

శాల్యన్నమద్యాత్తనునా రసేన,

జీర్ణే చ సాయం లఘు చాల్పమాత్రం

భుక్తోఽనువాస్యః పరిబృంహణార్థమ్.

౨౭

వ్యా. పస్త్యాషధద్రవము మలముతో కూడి గుదమునుండి బైటవెడలినపిదప కొంచెము వేడిగనుండునీళ్లతో సుఖముగ స్నానముచేసి జీర్ణమైనపిదప పలుచనిమాంసరసముతో

కూడినయన్నమును భుజించి, అది జీర్ణమైనపిదప సాయంకాలమున తేలికయైనయాహారమును కొంచెముగ భుజించి, పిమ్మట బలముకల్గుటకై యనువాసనవ స్తిని ప్రయోగించవలెను.

ఇచ్చట ఆస్థాపనవ స్తి ప్రయోగముచేసినప్పుడు ఔషధలేవము ణ్ణముననుండి నచో నయ్యది జీర్ణమైనపిదప నాహారము భుజింపవలెనని 'జీర్ణే చ' అని చెప్పబడినది. మరియు నిరూహవ స్తిచే ణ్ణాన్ని కొంచెము మందగించియుండును కావున తేలికయైన యాహార ముచితమని "తనునా రసేన" అని చెప్పబడినది.

మరియు విరేచనమునందువలె నిచ్చట ఆహానుబంధము లేదు. కావున పేయాది క్రమము నపేక్షింపక యన్నాహారము విధింపబడినది. కావుననే సుశ్రుతమునందును పేయాది క్రమమును రసాది క్రమానుసారముగ నాహారము విధింపబడినది. మరియు లేఖ నార్థమువిధింపబడిన నిరూహవ స్తిని చేసినవెనుక కార్యము బలహీనము కలుగకుండుటకై నాటిదినముననే బృంహణరూపముగ అనువాసనవ స్తి చేయవలెనని "సాయం లఘు చాల్ప మాత్రం భుక్తోనువాన్యః పరిబృంహణార్థమ్" అని అనువాసనవ స్తి విధింపబడినది. కావుననే కల్పనాసిద్ధియందును "నరస్తతో నిశ్చనువాసనార్హః" (సి. ఆ. ౧) అను వాక్యముచే నిరూహవ స్తిచేసిననాడే యనువాసనవ స్తిని చేయవలెనని చెప్పబడినది. జతూ కర్ణతంత్రమునందును "జీర్ణే సాయం కృతాన్నం చ పుష్కర్థమునువాసయేత్" అను వాక్యముచేత ననువాసనవ స్తి విధింపబడినది.

—ॐ స్నేహము శీఘ్రముగ బైట రాకుండుటకై చేయుకృత్యము. —

మూ. నిరూహపాదాంశసమేన తైలే

నాఽష్ట్రానిలఘ్నాషధసాధితేన,

దత్వాస్థిచా పాణితలేన హన్యాత్

స్నేహస్య శీఘ్రగమరక్షణార్థమ్.

౨౮

ఈషచ్చ పాదాఙ్గులియు క్తమాచ్ఛేత్

ఉత్తానదేహస్య తలప్రమృజ్యాత్,

స్నేహేన పార్శ్వఙ్గులిపిణ్డికాశ్చ

యే చాస్య గాత్రవయవాః రుజాంతాః.

౨౯

తాంశ్చాఽవమృద్వీత సుఖం తతశ్చ

నిద్రాముపాగీత కృతోపధానః,

చ-సిద్ధి—26

వ్యా. నిరూహవస్త్రీకి జేస్తుబడినతైలమునకు నాల్గవంతుతైలమును పులుపురసమును వాతహాకౌషధములను జేర్చి పక్వముజేసి యాతైలముచే ననువాసనవస్త్రీచేయవలెను. పిమ్మట కటిప్రదేశమున ఆరచేతులతో మర్దనము చేయవలెను. అట్లు చేసినచో లోపలనున్నతైలము వెలికి శీఘ్రముగ రాకుండును. మరియు రోగిని వెలికిల బరుండబెట్టి కాళ్లయందలి బొటనవ్రేళ్లను కొద్దిగ లాగవలెను. మరియు అరకాళ్లు మడమలు వ్రేళ్లు పిక్కలు మున్నగుస్థలములయందు బాధకల్గినచో నాస్థలములయందెల్ల వైజేషినతైలమును బూసి మర్దనము చేయవలెను. పిదప రోగి సుఖముగ నిదురజెందవలెను.

❧ (రి) నిరూహవస్త్రీయందు కషాయస్నేహముల పరిమాణము. ❧

మూ. భాగాః కషాయస్య తు పఞ్చ పిత్రే

స్నేహస్య షష్ఠః ప్రకృతౌ స్థితే చ.

30

వాతే వివృద్ధే తు చతుర్థభాగః

మాత్రానిరూహేషు కఫేఽష్టభాగః,

వ్యా. నిరూహవస్త్రీయందు ద్రవరూపమైనయౌషధము పండ్రెండు ప్రస్థములు (ఇరువది నాల్గుపలములు)గ నుండవలెను. ఇది పరమప్రమాణము. అట్టి ద్వాదశ ప్రస్థతపరిమితద్రవమున విదుభాగములు క్వాధముండవలెను. పిత్తంబధికముగ నున్న పుడును స్వస్థునకు ఆరవవంతు (రెండు ప్రస్థములు నాల్గుపలములు) స్నేహమును జేర్చి యుపయోగించవలెను. వాతము వృద్ధినందియున్నపుడు పండ్రెండు ప్రస్థముల పరిమితములలో నాల్గవంతు (మూడు ప్రస్థములపరిమితముగ) స్నేహమును జేర్చవలెను. కఫాధిక్యమున నెనిమిదవవంతు (ఒకటిన్నర ప్రస్థము) స్నేహమును జేర్చవలెను. (మూడు పలములు స్నేహమును జేర్చవలెనని భావము.) ఈపద్ధతిననుసరించియే వాగ్భటాచార్యులు ఇట్లు చెప్పెను—“తతః క్వాధాచ్చతుర్థాంశం స్నేహం వాతే ప్రకల్పయేత్, పిత్రే స్వస్థే చ షష్ఠాంశం, అష్టమాంశం కఫాధికే” (ఇది “ప్రతిధానమాత్రా స్నేహస్య కా?” అను నెనిమిదవ ప్రశ్నమునకు త్తరము.)

❧ పయోధేదము ననుసరించి నిరూహవస్త్రీప్రమాణము. ❧

మూ. నిరూహమాత్రా ప్రస్థతార్థమాద్యే

వర్షే, తతోఽర్థప్రస్థతాభివృద్ధిః.

30

ఆద్వాదశాత్ స్యాత్, ప్రస్థతాభివృద్ధిః

అష్టాదశాత్ ద్వాదశతః పరం స్యుః,

ఆసప్తతేస్తద్విహితం ప్రమాణం

(ఆసప్తతేరుక్తమిదం ప్రమాణం)

అతఃపరం షోడశవద్విధేయమ్.

39

నిరూహమాత్రా ప్రసృతప్రమాణా

బాలే చ వృద్ధే చ మృదుర్విధేయః,

వ్యా. బాలులకు నిరూహవస్తి చేయవలసినయెడ నొకసంవత్సరము నిండునంతవరకును క్వాథస్నేహములచేరిన సముదాయాషధము అర్థప్రసృతపరిమాణము (ఒకపలము)గ గల్పించనగును. (ఈసముదాయప్రమాణముననే క్వాథస్నేహములభాగమును “భాగాః కషాయస్య” అని వైజెప్పబడినభాగములప్రకారము క్వాథస్నేహముల జేర్చనగును. క్రింద జెప్పబడు తక్కినపరిమాణములయందును క్వాథస్నేహభాగముల నీప్రకారమే గల్పించవలెను.) పిమ్మట రెండవసంవత్సరముమొదలుజేసి ప్రతిసంవత్సరమునను అర్థప్రసృతము వంతున వృద్ధిచేయుచుండవలెను. ఈవిధముగ పండ్రెండవసంవత్సరము పూర్తియగువరకు వృద్ధిచేయనది. (ఇట్లు అర్థప్రసృతము వృద్ధిచేసినచో పండ్రెండవసంవత్సరమునకు ఆరు ప్రసృతములు (పండ్రెండుపలములు) పూర్తియగును.) పిమ్మట పదుమూడవసంవత్సరము మొదలుజేసి పదునెనిమిదవసంవత్సరము పూర్తియగునంతవరకును సంవత్సరమునొక ప్రసృతమువంతున వస్త్రోషధమును వృద్ధిచేయవలెను. (పదునెనిమిదవసంవత్సరము పూర్తియగునదికి క్వాథాదివస్త్రోషధము పండ్రెండుప్రసృతములు (ఇరువది నాల్గుపలములు) పూర్తియగును. పందొమ్మిదవసంవత్సరముమొదలుజేసియు డెబ్బదిసంవత్సరములు పూర్తియగునందాకకూడ పండ్రెండుప్రసృతములపరిమితమునే యుపయోగించవలెను. డెబ్బది సంవత్సరములకు పిమ్మట పదునారవసంవత్సరమునకు జెప్పినపరిమాణమును (పదిప్రసృతములు, ఇరువదిపలములను) వస్త్రోషధమును కల్పించవలెను.

మరియు బాలులకును వృద్ధులకును వైజెప్పినవిధిప్రకారమే వస్త్రోషధప్రమాణమును కల్పించవలెను; కాని బాలవృద్ధులకు వస్త్రీకుపయోగించునొషధము తీక్షణముగాక మృదువుగ నుండునట్లు గల్పించనగును. ఇదియే విశేషము.

ఇచ్చట “ద్వాదశశః చశం స్యుః, ఆసప్తతేస్తద్విహితం ప్రమాణం” అని నియమించుటవలన పండ్రెండవసంవత్సరమునకు విధించిన పండ్రెండుప్రసృతములపరిమాణమునే డెబ్బదిసంవత్సరములవయసు పూర్తియగునందాక నుపయోగించవలెగాని పరిమాణవృద్ధి జేయంజనదని నిషేధము సూచించబడినది. ఈనియమముచేత తంత్రాంతరములయందు “అర్థాధకం పరమతమం ప్రమాణం” (హరీత) “ద్వాదశప్రసృతం కేచిత్ త్రింశత్పల

మథాపరే” (సుశ్రుత) ఇవి మున్నగువాక్యములచే విధింపబడిన పరమప్రమాణము అనర్థదాయకముకావున ఆదరణీయముకాదని తెలిసెడి.

మరియు ఔషధముయొక్క తీక్షణమార్దవభేదములు ఇట్లు చెప్పబడును—
 “తీక్షణత్వం మూత్రపీల్వగ్నిలవణక్షారసర్వమైః, ప్రాప్తకాలం విభాతవ్యం క్షీరాద్వైర్ద్రార్దవం తథా” (సి. అ. ౨.) అవసరమునుబట్టి మూత్రాదుల జేర్చి తీక్షణత్వమును, క్షీరాదుల జేర్చి మార్దవమును వస్త్రాషధమునకు గల్పింపవలెనని యర్థము. (ఇతైరంగున “ఆస్థాపనార్హం పురుషం” అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన గ్రంథముచేత ‘నిరూహకల్పః కః’ అను నేడవ ప్రశ్నమునకును ‘స్నేహస్య ప్రణిధానమాత్రా కా?’ అను నెనిమిదవ ప్రశ్నమునకును సుత్రము నవిస్తరముగ నిరూహపత్తి నుద్దేశించి చెప్పబడినది).

—౧౭ (9) వ స్తినిచేసినవెనుక శయనము, ప్రశస్తత్యయ్య. ౧౭—

మూ. నాత్యుచ్చితం నాప్యతినిచపాదం

సపాదపీతం శయనం ప్రశస్తమ్.

33

ప్రధానమృద్వాస్తరణోపపన్నం

ప్రాక్ శీర్షకం శుక్లపటోత్తరీయమ్,

వ్యా. వ స్తివిధినిచేసినపిదప రోగి సుఖముగ పరుండుటకు శయనము మిక్కిలి పొడవును కురుచయుకాక మితమైన యెత్తుకల్లినకాళ్లు కల్లి, యాకాళ్లక్రింద పాదపీతములతో కూడి, మిక్కిలి మెత్తనైనపరుపును, దానిపైన తెల్లనిబట్టయు కల్లియుండవలెను. అట్టి శయ్య తూర్పున శిరోభాగముకల్లియుండిన చాల ప్రశస్తము. (ఇంతకు మున్ను. ౧౭. శ్లోకమున “నాత్యుచ్చితే స్వాస్తరణోపపన్నే సవ్యేన పార్శ్వేన సుఖం శయానం” అని చెప్పినది వ స్తికర్త చేయునపు డుండవలసినశయనవిధి యనియు, ఇచ్చటచెప్పినది వ స్తికర్త జేసినవెనుక నుండవలసినశయనవిధి యనియు నెరుంగునది.) మరియు తూర్పు దేవతలు నివసించెదరు కావున తూర్పుతలనిడి శయనించినయెడ దేవతలకు నమస్కరించినట్లగును; దానంజేసి శుభము గల్గునని “ప్రాక్ శీర్షం” అని చెప్పబడినది. ఈవిషయము సుశ్రుతమున నిట్లుచెప్పబడినది—“ప్రాచ్యాం దిశి స్థితాః దేవాః తత్సూచార్థం చ ప్రాక్ శిరాః” (సు. సూ. అ. ౧౯.) (ఇది “శయనే విధిః కః?” అనుతోడ్పిదపప్రశ్నమునకుత్తరము).

—౧౮ అనువాసనానంతరము భోజ్యవిధానము. ౧౮—

మూ. భోజ్యం పునః వ్యాధిమవేక్ష్య తద్వత్

ప్రకల్పయేత్ యూషపయోరసాద్యైః.

34

సర్వేషు విద్యాద్విధిమేతమాద్యం;

వత్స్యామి వస్తీనతఉత్తరీయాః,

వ్యా. ఈచెప్పబడినవస్తీవిధానమున నాయూవ్యాధిని, అన్నిబలమును, వాత-పిత్త-కఫములను చక్కగ గమనించి తదనుగుణముగ యూషము, తీరము, మాంసరసము మున్నగువానితో నన్నమును భుజింపనగును. ఈప్రకరణమున జెప్పబడినవిధానమంతయు వస్తీవిధానము లన్నిటియందును సామాన్యముగ ముఖ్యమైయుండును. తత్తద్దోషాద్యనుసారముగ వస్తీయోగము లీక్రింద వివరింపబడును. (“సర్వేషు విద్యాద్విధిమేతమాద్యం” అనుటచే నీశయనభోజనాదివిధులన్నియు వస్తీసామాన్యముగ నాచరింపదగినదనియు, దీని కవవాదముగ విశేషవిధులున్నచో నవి యచ్చటచ్చట జెప్పబడుననియు తెలుపబడినది).

— { (10) కొన్నిదోషహరనిరూహవస్తలు, అందు వాతహరవస్తలు } —
 ఐదు, (అందు మొదటివస్తీ).

మూ. ద్వివజ్జమాంసస్య రసోఽన్లుయుక్తః

సచ్ఛాగమాంసస్య సపూర్వవేష్యః.

37

త్రిస్తేహయుక్తః ప్రవరో నిరూహః

సర్వాఽనిలవ్యాధిహరః ప్రదిప్తః,

వ్యా. దశమూలములను (లఘు-మహాపంచమూలములను) వీనికిసమభాగముగ మేక టాతుమాంసమును ఒకటిగగూర్చి పరిభాషానుసారము నాలుగింతలునీళ్లుపోసి క్వాధముచేసి వడగట్టి, అందు కాంజీకమును “బలాం గుడూచీ” అని చెప్పబడిన నిరూహవస్తీతో నిర్దేశింపబడిన ఓషము, వ్రుంగకాయలు, బిల్వపేరు, చెంగల్యకోస్తు, వస, సదాప, తుంగ గెడ్డలు, పిప్పళ్లు, అనునీద్రవ్యములకలమును యథోక్తపరిమాణముగగూర్చి, తైలము, ఘృతము, వస, యను మూడుస్తేహములను కూర్చి విధ్యుక్తప్రకారము, నిరూహవస్తీ ప్రయోగముచేసినచో సకలవాతవ్యాధులను హరించుటకు చాలప్రశస్తముగ నుండును.

ఇచ్చట “విశ్లేయస్త్రీవిధస్తేహో వస్త్యర్థం మజ్జవర్జితః” అనుప్రమాణమును బట్టి యిచ్చట ‘త్రిస్తేహయుక్తః’ అనుచోట మజ్జను వదలి తక్కినతైల-ఘృత-వసలు మూడును గ్రహింపనగును. వైవాక్యముచేతనే యాయర్థము తెలియుచున్నను జ్ఞాపకార్థ మిచ్చట మరల చెప్పబడినది.

❖❖ (2) స్థిరాదినిరూపావస్థి (వాతహరము, రెండవది). ❖❖

మూ. స్థిరాదివర్గస్య బలాపటోల

త్రాయన్తికైరణ్డయవైర్యతస్య.

3౬

ప్రస్థోరసాత్, ఛాగరసార్థయుక్తః

సాధ్యః పునః ప్రస్థసమస్తు యావత్,

ప్రియజ్ఞుకృష్టాఘికల్మయ్యుక్తః

సతైలసర్పిర్మధునైర్ధవశ్చ.

3౭

స్యాద్దీపనో మాంసబలప్రదశ్చ

చక్షుర్బలం చాపి దదాతి వస్తిః (సద్యః),

వ్యా. స్థిరాది (హ్రస్వపంచమాల) వర్గమున జెప్పబడిన ముయ్యాకుపాన్న, కోలపాన్న, వాకుడు, పెద్దిములక, పల్లెరు, అను నీపంచమాలములు, చిట్టాముట్టి, చేదు పొట్టి, కానుగ, ఆముదపువేళ్లు, యవలు వీనినన్నిటిని క్వాథ్యముగ చేర్చి పరిభాషానుసారముగ క్వాథ్యమునకు నాలుగింతలు (నాల్గుప్రస్థములు) జలము బోసి క్వాథ్యసమముగ నొక ప్రస్థము (నాల్గవవంతు) మిగులునట్లు కషాయముకాచి, యాక్వాథ్యమున నర్ధప్రస్థము మేకపోతుమాంసరసమును జేర్చి యొక ప్రస్థము మిగులునట్లు మరలకాచి, అందు ప్రేంకణము, పిప్పళ్లు, తుంగగడ్డలు, అనునీద్రవ్యములకల్మమును నూరి కలిపి, తైలమును, ఘృతమును, తేనెను, నైంధవలవణమును, సామాన్యవస్తి విధిలో జెప్పబడిన పరిమాణముగ జేర్చి నిరూపావస్థి ప్రయోగించిన నయ్యది అగ్నిని దీపింపజేసి శరీరమాంసపుష్టిని బలమును కల్పించును. కన్నులకును బలమును కల్పించును.

ఇచ్చట స్నేహక్వాథాదిభాగమును “భాగాః కషాయస్య తు పంచ...భాగాః” అని చెప్పబడిన సామాన్యసూత్రముచే నిర్ణయించునది. తైలాదులను మధునైంధవములను సామాన్యవస్తివిధిచే లభ్యమైనను స్తారకార్థము మరల చెప్పబడినది. తక్కినస్థలములయందెల్ల పునరుక్తముల నిట్లూహించునది.

❖❖ (3) ఏరండనిరూపావస్థి (వాతహరము మూడవది). ❖❖

మూ. ఏరణ్డమూలం త్రిపలం పలాశా (పలాని)

హ్రస్వాని మూలాని చ యాని పఞ్చ.

3౮

రాస్నాశ్వగద్దాతిబలాగుడూచీ

పునర్నవాఽఽరగ్వధదేవదారు,

భాగాః పలాంశాః మదనాష్టయుక్తాః (మదనాష్టకం చ)

జలద్వికంనే క్వధితేఽష్టశేషే.

3౯

పేష్యాశ్శతాహ్వ హపుషాప్రియఙ్గుః

సపిప్పలీకం మధుకం బలా చ (వచాచ),

రసాజ్జనం వత్సకబీజముస్తం

భాగాఽక్షమాత్రం (అక్షప్రమాణం) లవణాంశయుక్తమ్. ౪౦

సమాక్షీకస్తైలయుతస్సమూత్రో

వస్తీర్నృణాం దీపనలేఖనీయః,

జఙ్గోరుపాదత్రికపృష్ఠశూలం

కఫావృతం మారుతనిగ్రహం చ.

౪౧

విణ్డాత్రవాతగ్రహణం సశూలం

ఆధ్దాత (న) తామశ్శరీశర్కరే చ,

అనాహమర్శోగ్రహణీప్రదోషా

నేరణ్డవస్త్రీః శమయే త్ప్రియుక్తః.

౪౨

వ్యా. ఆముదపుజేళ్లు మూడుపలములు, పలాశ (కచోరములు), ముయ్యాకుపొన్న, మున్నగు ప్రాస్తవంచమూలములైదును విదుపలములు, సన్నరాప్తము, పెన్నేరుగెడ్డ, పేరా ముట్టి, తిప్పతీగె, గలిజేరు, రేల, దేవదారు ఇవిప్రత్యేకమొక్కొకఫలము; మ్రంగ కాయలు ఎనిమిది వీనినన్నిటిని వైభాగముప్రకారముగగూర్చి రెండుకంస (అధక) ముల (నూట యిరువదిపలముల) నీటిలో వేసి యెనిమిదవపాలు (ఒకప్రథము) మిగులునట్లు క్వాథముచేసి వడగట్టి యుంచుకొని, అందు సదాపవిత్రులు, బోడతరము, ప్రేంకణము, పిప్పళ్లు, అతిమధురము, చిట్టాముట్టి(వస), రసాంజనము, కొడిసెపాలవిత్తులు, తుంగగడ్డలు, వీనిని ప్రత్యేక మొక్కొకకర్షమువంతున జేర్చి కల్కముచేసి కలిపి, తేనెను నైంధవలవణమును యధోచితముగ జేర్చి, తైలమును గోమూత్రమును వీనిని ప్రకృత్యాద్యనుసారముగ కలిపి, విధ్యుక్తప్రకారము వస్త్రీ సువయోగించునది.

దీనివలన—అగ్నిదీప్తి కల్గును, దోహదుల వెడలిచును. మరియు పిక్కులు, తొడలు, పాదములు, త్రికసంధి, వీపు, ఈశ్వలములయందలి శూలమును హరించును,

కఫముచే నావరింపబడినవాతమును హరించును. మలమూత్రవాతములబంధమును సడలించును. శూలమును, అద్ధానమును (కడుపుబ్బరమును), అశ్మరిని, శర్కరను హరించును. ఆనాహమును గ్రహణీదోషమును అర్శస్సులను హరించును. (ఇచ్చట పలాశా ఆనుచోట 'పలాశాశటీ' అని వ్యాఖ్యానమున నున్నది.)

❧ (4) వాతహర నిరూహవస్త్రీ (నాల్గవది). ❧

మూ. చతుష్పలే తైలఘృతప్రభృష్టాత్

ఛాగాచ్చతార్థాద్ధధిదాడిమాన్లుః,

రసస్సవేషో బలమాంసవర్ణ

రేతోఽగ్నిదశ్చాన్య శిరోఽర్తిశస్త్రః (శిరోరుజాఘ్నః). ౪౩

వ్యా. మేకమాంసరసమును ఏబదిపలములను నాల్గవలములు తైలఘృతమున పక్వము చేసి, అందు పెరుగును దానివ్వురసమును జేర్చి, నిరూహవస్త్రీకల్పమున (బలాదికల్పమున) జెప్పబడిన ఓమము మున్నగుకల్పద్రవ్యముల నూరి కలిపి వస్త్రీప్రయోగమును విధ్యుక్త ప్రకారము చేసినచో శరీరమున బల-మాంస-వర్ణములును శుక్రంబును అగ్నియు పృథ్వి నొందును, అంధత్వమునందును శిరోరోగమునందును ఇయ్యది మిగుల ప్రశస్తము.

❧ (5) వాతహరనిరూహవస్త్రీ (విదవది). ❧

మూ. జలద్వికం నేఽష్టపలం పలాశాత్

పక్వా రసోఽర్థాధకమాత్రశేషః,

కల్మైర్వచా (బలా) మాగధికాఽలాభ్యాం

యుక్తశ్శతాహ్వదిపలేన చాపి.

౪౪

ససైన్ధవః షోడ్రయతస్సతైలః

దేయో నిరూహణో బలవర్ణకారి,

ఆనాహపార్శ్వమయయోనిదోషాన్

గుల్మానుదావర్తరుజం చ హన్యాత్.

౪౫

వ్యా. మోదుగపట్ట ఎనిమిదిపలములు రెండుకంస (అధకముల) జలములూ వైచి అర్థాధకము (రెండుప్రథములు) మిగులుగట్లు క్వాధముచేసి వడగట్టి, అందు వస (లేక చిట్టముట్టి) ఒకపలమును సిష్ణుఁ డొకపలమును కల్మ-ముచేసి నూరి కలిపి సైంధవలవణమును, లేసెను, తైలమును యథాయోగముగ జేర్చి నిరూహవస్త్రీని సిద్ధముచేసి యుపయోగించు

నది. ఇయ్యది శరీరమునకు బలమును వర్ణమును కల్పించును. ఆనాహమును ప్రక్కనొప్పులను, యోనిరోగములను, గుల్మమును, ఉదావర్తమును హరించును.

❧ (1) పిత్తహరనిరూహపస్తలు నాల్గు. (అందు మొదటిది.) ❧

మూ. యష్ట్యాహ్వాయస్యాఽప్తపలేన సిద్ధం

పయశ్శతాహ్వోఫలపిప్పలీభిః,

యుక్తం ససర్పిర్కథు వాతరక్త

వై స్వర్యవీసర్పహితో నిరూహః.

౪౬

వ్యా. అతిమధురము ఎనిమిదిపలములు నలియగొట్టి, అందు ఆవుపాలు కలిపి (క్షీరపాకవిధిప్రకారము) పక్వముచేసి వడగట్టి, అందు సదాపవిత్తులను మ్రంగకాయలను పిప్పళ్లను కల్కముచేసి కలిపి, తేనెను యథోచితముగ కూర్చి, సిద్ధముచేయబడిన వస్త్రీ వాతరక్తమును, స్వరభేదమును, వినర్పమును హరించుటకు హితముగ నుండును.

ఇచ్చట పిత్తమునకు జెప్పబడు నాల్గునిరూహములయందును “భాగాః కషాయస్య తు పంచ పిత్రే స్నేహస్య షష్ఠః” అను సామాన్యవిధి ననుసరించి విదుభాగములు ద్రవంబును, ఆరవభాగము ఘృతమును జేర్పనగును. తేనెను యథోచితముగ చేర్చి సిద్ధముచేయవలెను. మరియు “ద్రవ్యాదష్టగుణం క్షీరం క్షీరాత్తోయం చతుర్దశం, క్షీరావశేషః కర్తవ్యః క్షీరపాకే త్వయం విధిః” అను పరిభాషానుసారముగ నిచ్చట అతిమధురము ఎనిమిదిపలములును అరువది నాల్గుపలములు ఆవుపాలును పాలుకు నాలుగింతలు నీళ్లును కలిపి, పాలుమాత్రము మిగులునట్లు కాచవలెనని యెరుంగునది.

❧ (౨) పిత్తహరనిరూహపస్త్రీ (రెండవది). ❧

మూ. యష్ట్యాహ్వలో ధ్రాభయచన్దనైశ్చ

శృతం పయోఽగ్ర్యం కమలోత్పలైశ్చ,

సశర్కరం తౌద్రయుతం సుశీతం

పిత్తామయా హస్తాని సజీవనీయమ్.

౪౭

వ్యా. అతిమధురము, లాఘుగుచ్ఛట, కరకకాయలబెరడు, చందనము, తామర పువ్వులు, కలువలు వీని పాలలో కలిపి క్షీరపాకవిధిప్రకారము పక్వముచేసి, అందు చక్కెరను తేనెను యథోచితముగ కలిపి, జీవనీయగణద్రవ్యములను కల్కముచేసి కలిపి చల్లగచేసి విద్యుక్తప్రకారము వస్త్రీని మ్రయోగించిన పిత్తవ్యాధులనన్నిటిని హరించును.

ఇచ్చట మృదుకోష్ఠమునందును పిత్తమునందును జౌషధము చల్లగనుండుట మిగుల ప్రశస్తము. కావున 'సుశీతం' అని చెప్పబడినది. పిత్తమునకు విధించువస్తులయం చెల్ల దీనిని సామాన్యవిధిగ నెరుంగునది.

— (3) పిత్తహరనిరూహపస్తీ (మూడవది). —

మూ. ద్వికార్షి కాశ్చస్తనపద్మ కర్ణి
యష్ట్యాహ్వరాన్నావృషసారిబాశ్చ,
సలోధ్రమజ్జిష్ఠమథాప్యనన్తా
బలాస్థిరాదితృణపశ్చమూలమ్.

౪౮

(సలోధ్రమజ్జిష్ఠబలాయవాస
స్థిరాశరాదిద్వయపశ్చమూలం)
తోయే సముత్కావృథ్య రనేన తేన
శృతం పయోఽర్థాథకమమ్బుహీనం,
జీవన్తిమేదర్థిశతావరీభిః
వీరాద్వికాకోలికశేరుకాభిః.

౪౯

సితోపలాజీవకపద్మరేణు
ప్రపౌణ్డరీకైః కమలోత్పలైశ్చ,
లోధ్రాఽఽత్తగుప్తా మధుకైర్విదారీ
ముజ్జాతకైః కేసరచంద్రైశ్చ.

౫౦

పిష్టైః ఘృతఘౌద్రయుతైర్నిరూహం
ససైన్ధవం శీతలమేవ దద్యాత్,
ప్రత్యాగతే ధన్వరనేన శాలీఁ
క్షీరేణ వాద్యాత్, పరిషిక్తగాత్రః.

౫౧

దాహోఽతిసారప్రదరాఽస్రపిత్త
హృత్పాణ్డురోగ్యా విషమజ్వరం చ,
సగుల్మమూత్రగ్రహకామలాదీఁ
సర్వామయాఁ పిత్తకృతాన్నిహన్తి.

౫౨

వ్యా. చందనము, పద్మకము, ఋద్ధి, అతిమధురము, సన్నరాష్ట్రము, అడ్డసరము, సుగంధపాలవేరు, లొద్దుగుపట్ట, మంజిష్ఠి, నల్లసుగంధిపాలవేరు, చిట్టాముట్టి, ముయ్యాకు పొన్న మొదలగు ప్రాస్తవంచమూలములు, తృణపంచమూలములు (కుశదర్భ, రెల్లుదర్భ, కాకివెదురు, దర్భ, పరిపైరు (అనునీయైదింటివేళ్లు), వీనిని ప్రత్యేకము రెండేసికర్షముల వంతున గూర్చి, క్వాథపరిభాషానుసారముగ క్వాథముచేసి, యాకషాయమున అర్థా ధకము (రెండు ప్రస్థములు,) ఆవుపాలు కలిపి కషాయమంతయు చుండి పాలుమాత్రము మిగులునట్లు కాచి, వడగట్టి, అందు—పాలకూర, మేద, ఋద్ధి, పిల్లిపీచరగడ్డలు, కోల పొన్న, కాకోలి, తీరకాకోలి, నమ్మదుంప, శీనాకల్కండ, బీవకము, తామరపువ్వులలోని కేసరములు (పుప్పొడి), ప్రపాండరీకమును గంధద్రవ్యము, తామరపువ్వులు, నల్లకలు వలు, లొద్దుకుపట్ట, దూలగండి, అతిమధురము, నేలగుమ్మడి, మంజాతకము, నాగకేసర ములు, చందనము వీనినన్నిటిని నూరి కల్కముచేసి కలిపి, అందు ఘృతమును భాగప్రకార ముగను, తేనెను యథోచితముగను కొంచెము నైంధవలవణమును కలిపి, అన్నిటి నొకటిగ గూర్చి చక్కగ చల్లారినపిదప విధిప్రకారము వస్త్రప్రయోగము చేయునది.

వస్త్రోషధము బైటవెడలినపిదప స్నానముచేయించి శాల్యన్నమును జాంగలజంతు వులమాంసరసముతోనైనను, ఆవుపాలతోనైనను భుజింపనగును. ఈనిరూపావస్థివలన తాపము, అతిసారము, స్త్రీలరక్తప్రదరము, రక్తపిత్తము, హృద్రోగము, పాండురోగము, విషమజ్వరము, గుల్మము, మూత్రబంధము, కామల, ఇవి మున్నగుపిత్తవ్యాధులన్నియు నివర్తించును.

ఇచ్చట “శరేక్షుదర్భకాశానాం శాలీనాం మూలమేవ చ” (చ. చి. అ. ౧. పాద. ౧.) అని చెప్పబడినతృణపంచమూలముల గ్రహించునది.

—౩ (4) పిత్తహరనిరూపావస్థి (నాల్గవది). ౨౩—

మూ. ద్రాక్షాదికాశ్చ ర్యమధూకసేవైః

ససారిబాచష్టనశీతపాకైః,

పయశ్శృతం శ్రావణిముద్గపణ్ణి

తుగాత్తగుప్తామధుయష్టికలైః.

౫౩

గోధూమచూర్ణైశ్చ తథాక్షమాత్రైః

సక్షౌద్రసర్పిర్మధుయష్టితైః,

పథ్యావిదారీతురనైర్గుడేన

వస్తిం యుతం పిత్తహరం విదధ్యాత్.

౫౪

హృన్నాభిపారోఽప్యత్తమదేహదాహే

దాహేఽస్తరస్థే చ సకృచ్ఛ్రీమూత్రే,

క్షీణే త్తతే రేతసి చాపి నష్టే

వైతేఽతిసారే చ నృణాం ప్రశస్తః.

౫౫

వ్యా. గ్రాతాదిగణద్రవ్యములు, పెగుమ్మడు, ఇప్పు, వట్టివేళ్లు, సుగంధపాల, చందనము, శీతపాక (బండిగురిగింజ), వీనిని చేర్చి (క్షీరపాకవిధిప్రకారము) ఆవుపాలను పక్వముచేసి, అందు—బోడతరము, అడవివెనర, తపక్షీరి, దూలగొండి, అతిమధురము, గోధుమచూర్ణము వీనిని ప్రత్యేకమొక్కొక్కకర్షణమువంతున నూరి కల్కముచేసి, కలి, తేనెను, ఘృతమును, అతిమధురముచేర్చి కాచబడినతైలమును యథోచితముగ కలిపి, కరకకాయకషాయమును నేలగుమ్మడిరసమును చెరకురసమును బెల్లమునుకూడ కలిపి వస్తి ప్రయోగముచేసినచో నియ్యది పిత్తమును హరించును. మరియు హృదయము, నాభి, ఇరుప్రక్కలు, ఉత్తమదేహము, (శిరస్సు), ఈశ్వలముల గల్గినతాపమునందును, శరీరాంతర్భాగమున కల్గినతాపమునందును, మూత్రకృచ్ఛ్రమునందును, త్తతక్షీణమునందును, శుక్రనష్టమునందును, పిత్తాతిసారమునందును మిగుల ప్రశస్తముగ నుండును. (ఇచ్చట శీతపాకియన—“శీతపాకీ—కాకణంతికాభేదః” అని వాగ్భటవ్యాఖ్యానమున నున్నది.)

— { (1) కఫరోగములయం దుపయోగింపదగిన నిరూహ } —
పస్తులనాల్గు. (అందు మొదటిది.)

మూ. రోశాత కారగర్వధదేవదారు

శార్దూలేష్టమూర్వాకుటజూఽర్కపాతాః,

పక్వా కులుత్థాః బృహతీం చతోయే

రసస్య తస్య ప్రసృతాః దశస్యః.

౫౬

తాః సర్వవైలామదనైస్సకుష్టైః

అక్షప్రమాణైః ప్రసృతైశ్చ యుక్తాః,

ఫలాహ్వతైలస్య సమాక్షికస్య

తూరస్య తైలస్య చ సార్వప్రస్యః.

౫౭

దద్యాన్నిరూహం కఫరోగిణే జ్ఞః

మద్దాగ్నయే చాప్యశనద్విషేచ,

వ్యా. చేదుబీర, కేల, దేవదారు, చాగ, పల్లెరు, కొడిసెపాలపిత్తులు, జిల్లేడువేరు, చిరుబొద్ది, ఉలవలు, నాకుడు వీనినన్నిటిని గ్రహించి జలముపోసి, పదిప్రసృతములు (ఇరువదిపలములు) మిగులునట్లు చుండకాచి, అందు ఆవాలు, వీలకులు, మ్రంగకాయలు, చెంగల్వకోష్ఠ వీనిని ప్రత్యేక మొక్కకర్షమువంతున చేర్చి కల్కముగ నూరి కలిపి, మ్రంగకాయలనుచేర్చి పక్వముచేయబడినతైలమును, తేనె, యవతొరము, ఆవనూనె వీనిని ప్రత్యేకము ప్రసృత (రెండేసిపలముల) ప్రమాణమువంతున కలిపి, కఫరోగము కల వారికి నిరూహవస్తి చేయందగును. దీనివలన మందాగ్నియు అరోచకంబును శమించును.

ఇచ్చట పదిప్రసృతములు క్వాథంబును, తేనె, తైలములు మున్నగునవి నాల్గు ప్రసృతములును చేరి పండ్రెండుప్రసృతములకన్న నధికమగును, ఐనను వైశేష్యబడిన భాగములవంతుననే ఔషధమును గూర్చి, అందు పండ్రెండుప్రసృతములపరిమితముగ నౌషధమును గ్రహించవలెను. కాని అధికముగ గ్రహించవద్దు. సంయోజనము మాత్రము వైశేష్యనరీతిగ గూర్చినగాని యౌషధము వీర్యవంతము కానేరదని యార్ష మతము.

— (2) కఫరోగమున రెండవనిరూహవస్తి. —

మూ. పటోలపథ్యామరదారుభిర్వా

సపిప్పలీకైః క్వథితైర్జలేఽగ్నౌ.

గృ

వ్యా. చేదుపొట్ట, కరకకాయలబెరడు, దేవదారు, పిప్పళ్లు, వీనిని జలమున విద్యుక్తప్రకారము క్వాథము వైశేష్యనరీతిగ పదిప్రసృతములు మిగులకాచి, అందు వై యోగమునజేప్పబడినరీతిగ సర్వపాచికల్కమును, ఫలతైలాదులనుకూడ చేర్చి విధిప్రకారము నిరూహవస్తిని కఫరోగముకలవారికి చేయనగును.

— (3) కఫహరినిరూహవస్తి (మూడవది). —

మూ. ద్విషణ్ణమూలే త్రిఫలాం సబిల్వాం

ఫలాని గోమూత్రయుతః కషాయః,

కాలిజ్జపాతాఫలముస్తకల్కః

సనైన్దవః త్సౌరయుతః సతైలః.

గృ

నిరూహముఖ్యః కఫజాన్ వికారాన్
 సపాణ్డురో గాఢలసకాఢమదోషాన్,
 హన్యాత్తథా మారుతమూత్రసజ్గం
 వస్తేస్తథాఢటోషమథాపి ఘోరమ్

ఉ ౦

వ్యా. రెండుపంచములు (మహాపంచమూలములు, హ్రస్వపంచమూలములు),
 త్రిఫలములు, బిల్వవేరు, మ్రుంగకాయలు, ఈ క్వాథ్యములను గోమూత్రమున జేర్చి పరి
 భాషానుసారముగ కషాయముకాచి వడగట్టి, అందు—కొడిసెపాలవిత్తులు, చిరుబొద్ది,
 మ్రుంగకాయలు, తుంగగెడ్డలు వీనిని కల్కముగ నూరి కలిపి, సైంధవలవణమును యవ
 ట్టారమును తైలమును కూడకలిపి వస్త్రీ చేయునది. ఇయ్యది కఫరోగములకు ముఖ్యమైన
 నిరూహవస్త్రీ. కఫరోగములను, పాండురోగములను, అలసకమును, ఆమదోషములను,
 అపానవాతబంధమును, మూత్రబంధమును, వస్త్రీ (ఇలాత్రాశయము) యందలి క్రూరమైన
 యాటోషమును శమింపజేయును.

—౧౭ (4) కఫహరనిరూహవస్త్రీ (నాల్గవది.) —

మూ. రాస్నాఢమృతైరణ్ణవిడజ్గదార్వీ
 సప్తచ్ఛదోశీరసురాహ్వానిమైబ్బః,
 శమ్యాకభూనిమ్బపటోలపాతా
 తిక్తాఢఖుపర్ణిదశమూలముస్తైః
 త్రాయన్తికాశిగుఢలత్రికైశ్చ
 క్వాథసస్పిణ్డీతకతోయమూత్రః,
 యష్ట్యాహ్వాకృష్టా ఫలినీశతాహ్వా
 రసాఢజ్జనశ్వేతవచావిడజ్జైః.
 కలిజ్జపాతాఢమ్బుదసైన్ధవైశ్చ
 కలైకస్స సర్పిర్నధుతైలమిశ్రః,
 అయం నిరూహః క్రిమికుష్ఠమేహ
 బ్రధోదరాజీర్ణకఫాతురేభ్యః.
 రూక్షోషధై రవ్యవతర్పితేభ్యః
 పతేషు రోగేష్వపి సత్పుదత్తః,

ఉ ౧

ఉ ౨

ఉ ౩

నిహత్య వాతం జ్వలనం ప్రదీప్య
విజిత్య రోగాంశ్చ బలం కరోతి.

౬౪

వ్యా. సన్నరాష్ట్రము, తిప్పతీగె, ఆముదపుపేట్ల, వాయువిడంగములు, మాని
పసుపు, ఏడాసులపొన్న, వట్టిపేళ్లు, దేవదారు, పేవపట్ట, రేలపట్ట, నేలవేము, చేదుపొట్ట,
చిరుబొద్ది, (విషబొద్ది), కటుకరోహిణి, ఎలుకచెవికూర, దశమాలములు, (మహా-హస్త
పంచమాలములు రెండును), తుంగ-గడ్డలు, కానుక, మునగపట్ట, త్రిఫలములు వీనినన్నిటిని
చేర్చి విద్యుక్తముగ నడయముకాచి; అందు స్త్రుంగాయక్వాథమును గోమూత్రమును
కూడ ఆవాపకల్పముననుసరించి చేర్చి, మరియు అతిమధురము, పిష్పిళ్లు, ప్రేంకణము,
సదాపదిత్తులు, రసాంజనము, తెల్లనివస, వాయువిడంగములు, కొడిసెపాలవిత్తులు, చిరు
బొద్ది, తుంగ-గడ్డలు, నైంధులపలుము వీనినన్నిటిని కల్కముగనూరి కలిపి, ఘృతమును,
తేనెను, తైలమును ఎసిరి నియమించినభాగములుగ కలిపి నిరూహవస్తిని విద్యుక్తప్రకా
రము చేయునది.

ఈనిరూహవస్తిని క్రిమిరోగము, శుష్కము, ప్రమేహము, బ్రధ్నమనురోగము,
ఉదరము, ఆదీర్ణము, కఫరోగములు అనునీర్గములచే బడింపబడినవారికిని, రూక్షము
లగు నొషధములచే నృశించి, ప్రతిష్ఠింపనీర్గములచే బంధింపబడుచుండువారికిని ముఖ్య
ముగ నుపయోగింపందగును. ప్రవ్యాధులన్నియు నివర్తించి శరీరమునకు బలమును
కల్గించును.

(ఇచ్చట మదనరహాయము ఆవాపవిధినినుసరించి రాస్తానిసిద్ధిక్వాథమున జేర్చు
నది.)

— సంసర్గ-సన్నిహితములయందు చేయదగిననిరూహవస్తి. —

మూ. పునర్నవైర్జన్యపాశ్చ భేద
వృత్తీరధూతీకబలాపలాశాః,
ద్విపంచమూలం చ పలాంతికాని
త్సుణ్యాని ధాతాని పలాని చాష్టౌ.
బిల్వం యహా కోలకులుప్తథాన్య
ఫలాని చైవ ప్రసృతోన్మితాని,
పయోజలద్వాధకవచ్చుతం తత్

౬౫

(పయోజలార్థాధకపాచితం తత్)

(పయోజలద్వ్యధకయోశ్శృతంతత్)

క్షీరావశేషం సితవస్త్రపూతమ్.

౬౬

వచాశతాహ్వయమరదారుకుష్ట

యష్ట్యాహ్వసిద్ధార్థకపిప్పలీనాం,

కల్లైర్యవాన్యామదనైశ్చ యుక్తం

నాత్యుష్ణశీతం గుడనైస్థవాక్తమ్.

౬౭

క్షౌద్రస్య తైలస్య చ సర్పిషశ్చ

తథైవ యుక్తం ప్రసృతైస్త్రీభిశ్చ,

దద్యాన్నిరూహం విధినా విధిజ్ఞః

స సర్వసంసర్గకృతామయఘ్నః.

౬౮

వ్యా. ఎఱ్ఱగలిజేరు, ఆముదపువేళ్లు, ఆడ్లసరము, పాహణభేది (కొండపిండి), తెల్లగలిజేరు, భూతీక (కామంచినపు), చిట్టాముట్టి, మోడుగ, మహావంచమూలములు, హ్రస్వపంచమూలములు, (ఈరెండును చేరి ద్విపంచమూలములు), వీనిని ప్రత్యేక మొక్కకవలమువంతునను; మారేడువేళ్లు ఎనిమిదివలములును, యవలు రేగు ఉలవలు దనియాలు మ్రంగకాయలు ఇవిప్రత్యేకము, (ఒక్కొక్కప్రసృతమును) రెండేసివలములును గ్రహించి, రెండుప్రస్థములు నీళ్లును రెండుప్రస్థములు పాలును అందుబోసి, పాలు మాత్రము మిగులనట్లు కాచి తెల్లనిగుడ్డతో వడగట్టియుంచుకొని; అందు వన, సదాప విత్తులు, దేవదారుచెక్క, చంగల్వకోళ్లు, అలిమధురము, ఆవాలు, పిప్పళ్లు, ఓమము, మ్రంగకాయలు వీనికల్కమును కలిపి, బెల్లమును నైంధవలవణమును యథోచితముగ జేర్చి, లేనే నూనె నెయ్యి వీనిని ప్రత్యేకప్రసృతము (రెండేసివలముల) వంతున కలిపి సమశీతోష్ణముగ నౌషధమును కల్పించి విధ్యుక్తప్రకారము నిరూహవస్త్రాని చేయునది. ఈనిరూహవస్త్ర వాతాదిత్రిదోషములనంసర్గమున కల్గినరోగముల నన్నిటిని హరించును. (ఇచ్చట “పయోజలార్థాధకయోః శృతం తత్” అనుపాఠము సమంజసము).

—ॐ వాతాదిదోషానుసారముగ నిరూహవస్త్ర సంఖ్యానిర్ణయము. ॐ—

మూ. స్నిగ్ధోష్ణ ఏకః పవనే సమాంసః

ద్వౌ స్వాదుశీతౌ పయసా చ పిత్తే,

త్రయస్సమూత్రాః కటుకోష్ఠతీర్ణాః
కఫే నిరూహాః న పరం విధేయాః.

౬౯

వ్యా. దోహనుసారముగ వైశేష్యబడిన ఆయావస్తులనుపయోగించునపుడు వాతము నందు స్నిగ్ధంబును ఉష్ణంబును మాంసముతో కూడినవియునగువస్తిని ఒకదానినే యుపయోగింపవలెను. (కాని రెండవతూరి యుపయోగింపకూడదు.) పిత్తమున మధురరసంబును శీతంబును నగువస్తిని పాలతో రెండుపర్యాయములుమాత్రముపయోగింపవలెను. కఫమునందు మూత్రముతో కూడి కటురసంబును ఉష్ణవీర్యంబును తీర్ణంబులుచైన వస్తులను మాంశ పర్యాయములుమాత్రమే ఉపయోగింపవలెను. అంతకన్న నధికముగ నొకప్పుడును ప్రయోగింపదగదని భావము.

ఇచ్చట “న పరం విధేయాః” అనుటవలన మూటికిపై నధికముగ ప్రయోగించి నచో శరీరమునకు చాలకష్టమును కల్పించును కావున వాతమున నొకటియు, పిత్తమున రెండును, కఫమున మూడును నిరూహవస్తు లుపయోగింపదగునుకాని, అంతకన్న నధికముగ వస్తుల నుపయోగింపంజనదని యెరుంగునది. సుశ్రుతమున—ద్వితీయం వా తృతీయం వా చతుర్థం వా యథార్హృతః, సమ్యజ్నిరూఢలిక్ష్ణే తు స్రాప్తే వస్తిం నివర్తయేత్” (సు. చి. అ. 32) అని నాల్గిటికన్న నధికముగ చెప్పబడినది యీతంత్రకారునకు నవ్యతముకాదని తెలిసిడి. ఇచ్చట “ద్విపంచమాలస్య” (31) అనుశ్లోకము మొదలుచేసి ఇంతదనుక చెప్పబడిన గ్రంథము “కే వస్తయః కేషు హితాః” అనువదియవ ప్రశ్నమున కుత్తరమని యెరుంగునది.

— { నిరూహానంతరము వాతాద్యనుసారముగ భోజననియమము, }
దోహనుసారముగ ననువాసనవస్తి విశేషవిధియు. —

మూ. రసేన వాతే ప్రతిభోజనంస్యాత్
క్షీరేణ పిత్తే తు కఫే చ యూషైః,
తథానువాన్యేషు చ బిల్వత్రైలం
స్వాజ్జీవనీయం ఫలసాధితం చ.

20

వ్యా. వాతమునందు నిరూహవస్తిని జేసివశిష్టట మాంసరసముతో నన్నమును భుజించవలెను. పిత్తమున నిరూహానంతరము పాలతో నన్నమును భుజించవలెను, కఫమున నిరూహానంతరము యూషములతో నన్నమును భుజించవలెను. మరియు ననువాసనవస్తి చ-సిద్ధి—28

చేయవలసినచో వాతమున బిల్వతైలమును, పిత్తమున బిల్వతైలమును, కఫమున మ్రంగ
కాయలచేర్చి సిద్ధముచేయబడినఫలతైలమును చేర్చి అనువాసనవస్తిని చేయవలెను.

ఇచ్చట స్నేహవ్యావత్సిద్ధియను క్రింది నాల్గవయధ్యాయమున “దశమూలాం
బళాం.....సాధితా” (అ. ర. శ్లో. ౪.౭.) అని చెప్పబడు బిల్వతైలమును; “జీవస్తీం
మదనం.....పిత్తఘ్నమనువాసనమ్” (అ. ర. శ్లో. ౯. ౧౨) అని చెప్పబడు జీవనీయ
యమకస్నేహంబును; “మదనైర్వాఽఘ్నసంయుక్తైః.....కల్పయేద్విషక్” అని చెప్ప
బడు మదనతైలమును ఎరుంగునది.

—ॐ అధ్యాయోక్తవిషయసంగ్రహము. ౧౭—

మూ. ఇతీదముక్తం నిఖిలం యథావత్
వస్తిప్రదానస్య విధానమగ్ర్యం,
యోఽధీత్య విద్వానిహ వస్తికర్త
కరోతి లోకే లభతే స సిద్ధిమ్.

౭౧

వ్యా. ఇత్తైరంగున నీయధ్యాయమున నగ్నివేశప్రశ్నానుసారముగ వస్తికర్తవిధాన
ముల శ్రేష్ఠమైనవస్తుల నుపయోగించువిధానము తత్తదుచితముగ నాత్రేయునిచే ప్రధా
నముగ నిరూపింపబడినది. విద్యవైద్యుడు ఈవిధిననుసరించి నిరూహవస్తిని యుక్తియుక్త
ముగ వస్తికర్తను జేసినచో కార్యసిద్ధిని తప్పక పొందకలడు.

—ॐ అధ్యాయసమాప్తి. ౧౮—

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరక ప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసంపూరితే,
సిద్ధిస్థానే వస్తిసూత్రీయసిద్ధిర్నామ
తృతీయోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇత్తైరంగున నగ్నివేశకృతంబును చరకప్రతిసంస్కృతంబును నగుచరక
సంహితయను నాయుర్వేదతంత్రమునందలి దృఢబలసంపూరితసిద్ధిస్థానమున వస్తిసూత్రీయ
సిద్ధియను మూడవయధ్యాయము సంపూర్ణము.

చతుర్థాధ్యాయము.

అవతరణిక:—వైయధ్యాయమున అభ్యంగ-సేక-అనువాసనములకు బిల్వతైలము, జీవనీయతైలము, ఫలతైలమును నిర్దేశింపబడినవి. అట్టితైలముల వివరించున్నేహవ్యాపదికీ సిద్ధియను సీయధ్యాయము క్రింద జెప్పబడును. (అనువాసనోపయోగములగు స్నేహములను, అట్టి స్నేహములయొక్కమిథ్యాయోగముచే గల్గువ్యాపత్తులను, అట్టివ్యాపత్తులకు చేయవలసినచికిత్సలను దెలుపునట్టి సిద్ధిస్నేహవ్యాపత్తిద్ధియనబడును).

—ॐ అధ్యాయప్రారంభము. ౧—

మూ. అథాతన్నేహవ్యాపదికీం సిద్ధిం వ్యాఖ్యాస్యామః. ౧

ఇతి హస్తాహ భగవానాత్రేయః. ౨

వ్యా. వస్త్రీమాత్రీయమును వివరించినపిదప అనువాసనకన్నేహాదుల వివరించునట్టి వస్త్రీవ్యాపత్తిద్ధియను నధ్యాయమును భగవానుడగునాత్రేయు లుపదేశించినదానికి న్యూనాతిరేకము కాకుండునట్లు వివరించెదనని యర్థము.

—ॐ అధ్యాయవక్తవ్యవహరనిర్దేశము. ౩—

మూ. స్నేహవస్త్రీన్నిబోధేమా వాత-పిత్త-కఫాపహాః,

మిథ్యాప్రణిహితానాం చ వ్యాపదః సచికిత్సితాః 3

వ్యా. వాత-పిత్త-కఫహరములుగ ననువాసనవస్త్రీప్రయోగమున నుపయోగింపదగిన స్నేహములను, అట్టిస్నేహముల విధినియమమునకు వ్యత్యస్తముగ నుపయోగించినచో గల్గువ్యాపత్తులను, అట్టిస్నేహవ్యాపత్తులకు జేయదగినచికిత్సములను వివరించి యీయధ్యాయమున జెప్పెదనని భావము.

—ॐ అనువాసనవస్త్రీ తైలయోగములు. అందు వాతహరబిల్వాదితైలము. ౪—

మూ. దశమూలం బలాం రాస్నాం అశ్వగంధాం పునర్నవాం,

గుడూచ్యేరణ్డభూతిక భార్గివృషకరోహిషమ్. ౪

శతావరిం సహచరం కాకనాసాం పలాంశికం (పలోన్నితాం),

యవమాషాతసీసోలకులుత్థా ప్రసృతోన్నితాః. ౫

చతుర్ద్రిణేఽమ్భసః పక్వా ద్రోణశేషేణ తేన చ,

తైలాధకం సమక్షీరం (పచేత్తైలాధకం క్షీరైః)

జీవనీయైః పలోన్నితైః ౬

అనువాసనమేతద్ధి సర్వవాతవికారనుత్,
అనూపానాం వసా తద్వత్ జీవనీయోపసాధితా.

2

వ్యా. దశమూలములు (మహాపంచమూలములు, స్రాస్వపంచమూలములు), చిట్టా ముట్టి, సన్నరాష్ట్రము, పెన్నేరుగడ్డ, గలిజేరు, తిప్పతీగ, ఆముదపువేరు, కామంచిగడ్డి (లేక ఓనుము), భారంగి, అడ్డనరము, రోహిష (తృణవిశేషము ఆవురుగడ్డి), సిల్లిపీచర, గోరింట, కాకిదొండ, ఇవి ప్రత్యేకము పలప్రమాణము; యవలు, ఉడ్డులు, అగసిపిత్తులు, ఉలవలు, ఇవి ప్రత్యేకము ప్రసృత (రెండుపలముల) ప్రమాణము; వైభాగముల ప్రకారము దశమూలాదిద్రవ్యముల క్వాధ్యముగ జేసి, అందు నాల్గదోణములుజలమును బోసి దోణమాత్రము మిగులునట్లు చుండ కషాయముకాచి వడగట్టి, అందు ఆధకపరిమితముగ తైలమును, తైలమునకు సమభాగముగ (ఆధకమాత్రము) ఆవుపాలను కలిపి, జీవనీయ గణద్రవ్యములను ఒక్కొక్కపలమువంతున కల్కముచేసి కలిపి తైలపాకవిధి ప్రకారము పక్వము చేయునది. ఈతైలముచే ననువాసనవస్తి చేసినయెడ వాతరోగములన్నియు నివర్తించును.

మరియు అనూపజంతువుల వసను వైజెప్పినదశమూలాదిక్వాధ్యమును జేర్చి జీవనీయగణద్రవ్యములకల్కమును కలిపి తైలపాకవిధి ప్రకారము పక్వముజేసి యనువాసన వస్తి జేసినయెడ వాతవ్యాధులను హరించును. ఇచ్చట “జీవస్తి కాకోశ్యా మేదే ద్వే ముద్గ మాషపశ్చ్యాచ, ఋషభకజీవకమధకంచేతి గణో జీవనీయాఖ్యః” అనుజీవనీయగణద్రవ్యముల గ్రహించునది.

మరియు నీతైలయోగమునగల దశమూలములలోని బిల్వమును ప్రధానముగ జేసి యీతైలము బిల్వాదితైలమని స్థలాంతరమునను వైయధ్యాయాంతమునను జెప్పబడినది.

—ॐ అనువాసనమునకు శతాహ్వదితైలము. ॐ—

మూ. శతాహ్వయవబిల్వామైః సిద్ధం తైలం సమీరణే,

సైన్ధవేనాఽగ్నితప్తేన తప్తం చాఽనిలనుత్ ఘృతమ్

౩

వ్యా. సదాపచిత్తులు, యవలు, బిల్వము, అనునీద్రవ్యములను కల్కముగను పులి గంజిని ద్రవముగను జేర్చి తైలపాకవిధి ప్రకారము పక్వముజేసి యనువాసనవస్తి చేసినను, సైంధవలవణమును నిష్పనకాచి దానినిచేర్చి కాచబడినఘృతమును అను వాసనవస్తి చేసినను వాతమును హరించును. (ఇచ్చట శతాహ్వేత్యాదియోగాంతరం “సైంధవేత్యసి యోగాంతరం” అని వ్యాఖ్యానమున వైనితెప్పబడినయోగముల రెండుగ విభజించి యున్నది).

— అనువాసనమునకు జీవనీయ (యమక) స్నేహము. ౧౯ —

మూ. జీవ స్తీం మదనం మేదాం శ్రావణీం మధుకం బలాం,
 శతాహ్వర్షభకౌ కృష్ణాం కాకనాసాం శతావరీమ్. ౯
 స్వగుప్తాం క్షీరకాకోలీం కర్కటాఖ్యాం శటీం వచాం,
 పిష్ట్యా తైలం ఘృతం క్షీరే సాధయేత్తచ్చతుర్థణే. ౧౦
 బృంహణం వాతపిత్తఘ్నం బలశుక్రాగ్నివర్ధనం,
 మూత్రరేతోరజోదోషా హరేత్తదనువాసనమ్. ౧౧

వ్యా. పాలహార, స్రుంగకాయలు, మేద, బోడతరము, అతిమధురము, చిట్టా ముట్టి, సదాపవిత్రులు, ఋషభకము, పిష్టస్థ, కాకిదొండ, పిల్లిపీచరగడ్డలు, దూలగొండి, క్షీరకాకోలి, కర్కటకశృంగి, కచోరములు, వస వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి నూరి కల్కముగగూర్చి (స్నేహమునకు నాల్గవంతుకలిపి), తైలమును ఘృతమును రెంటిని సమభాగములుగ గూర్చి, అందు స్నేహమునకు నాలుగింతలు ఆవుపాలు కలిపి స్నేహపాకవిధిప్రకారము పక్వముచేయునది. (ఈయది రెండుస్నేహములు కలిపి యుండుటచే యమకస్నేహమనబడును). దీని ననువాసనప స్తికుపయోగించినచో శరీరమును బలియజేసి బలమును కల్గించును. వాతపిత్తములను హరించును. బలమును శుక్రమును జాతరాగ్నిని వృద్ధినిొందించును. మూత్రదోషమును, శుక్రదోషమును, ఆర్తవదోషమును హరించును. (ఈయమకస్నేహము వైయధ్యాయాంతమున—“స్యాజ్జీవనీయమ్” అను వాక్యముచే జీవనీయతైలమని నిర్దేశింపబడినది.)

— పిత్తహర చందనాదితైలానువాసనప స్తి. ౨౦ —

మూ. లాభతశ్చస్తనాద్యైశ్చ పిష్టైః క్షీరచతుర్థణం,
 తైలపాదం (పాత్రం) ఘృతం సిద్ధం పిత్తఘ్నమనువాసనమ్ ౧౨

వ్యా. జ్వరచికిత్సితమున జెప్పబడిన చందనాదిగణమునందలి ద్రవ్యములతో దొరకి నంతమట్టుకు గ్రహించి నూరి కల్కముచేసి, నాల్గవంతుతైలమును మూడుభాగములు ఘృతమును నొకటిగ కల్పి, యాస్నేహమునకు నాల్గవంతు వైజెప్పినచందనాదికల్కమును కలిపి, స్నేహములకు నాల్గింతలు ఆవుపాలును కలిపి స్నేహపాకవిధిప్రకారము పక్వముచేసి యనువాసనప స్తి కుపయోగించునది. ఇయ్యది పిత్తహరమగు ననువాసనము.

ఇచ్చట 'చన్దనాద్యైశ్చ' అనుచోట జ్వరచికిత్సితమున "చన్దనభద్రశ్రీకాలాను సార...ఆత్మగుప్తా మధూకానామ్" (చ. చి. అ. 3 సూత్ర. ౨౧౮) అని చెప్పబడిన చందనాదిగణమును గ్రహించునది.

❧ కఫరోగముల కనువాసనప స్థితైలము. ❧

మూ. నైస్థవం మదనం కుష్ఠం శతాహ్వం నిచుళం వచామ్ (బలాం,) ౧౩
 ప్రీ టేరం మధుకం భార్గిం దేవదారు సకటఫలమ్
 నాగరం పుష్కరం మేదాం చవికాం చిత్రకం శటీం,
 విడక్టాఽలివిమే శ్యామాం హరేణుం నీలినిం స్థిరామ్. ౧౪
 బిల్వాఽజమోదే కృష్ణాం చ దన్తిం రాన్నాం చ పేషయేత్,
 సాధ్యమేర్ణజం తైలం తైలం వా కఫరోగనుత్. ౧౫
 బ్రహ్మదావర్తగుల్తాః స్త్రీహమేహాధ్యమాగుతాః,
 ఆనాహమశ్శరీం చైవ హన్యాత్తదనువాసనాత్. ౧౬

వ్యా. నైంధవలవణము, మ్రంగకాయలు, చెంగల్వకోస్తు, సదాపవిత్రులు, నీరు ప్రబ్బలి, వచ, కురువేరు, అతిమధురము, భారంగి, దేవదారు, కాయఫలము, శుంకి, పుష్కరమూలము, మేద, చవ్యము, చిత్రమూలము, కచోరములు, వాయువిడంగములు, అతివస, నల్ల తెగడ, రేణుకలు, నీలివేళ్లు, ముయ్యాకుపొన్న, బిల్వవేరు, ఓమము, పిప్పళ్లు, నేపాళపువ్వు, సన్నరాష్ట్రము వీనినన్నిటిని సమభాగములుగగూర్చి నూరి కల్కముజేసి, కల్కమునకు నాలుగింతలు ఆముదమునైనను నూనెనైనను కలిపి (స్త్రీహమునకు నాలుగింతలు జలమును చేర్చి) తైలపాకవిధిప్రకారము పక్వముచేసి యనువాసనప స్థితచేసినచో కఫరోగములన్నియు నివర్తించును. మరియు బ్రధ్నుము, ఉదావర్తము, గుల్మము, ఆరోగ్యరోగము, స్త్రీహాభివృద్ధి, ప్రమేహము, ఆధ్యవాతము, ఆనాహము, ఆశ్మరి, అనునీవ్యాధులన్నియు నీయనువాసనప స్థితచే నివర్తించును.

ఇచ్చట ద్రవమును చెప్పియుండలేదు కావున "స్త్రీహసిద్ధౌ ద్రవేనుక్తే సర్వ ప్రాంభశ్చ తుర్గణమ్" అనుపరిభాషచే స్త్రీహమునకు నాల్గింతలుజలమును చేర్చుకొనవలెను. ద్రవసిద్ధేశము లేని స్థలములయందెల్ల నీవరిభాష నెరుంగునది.

❧ కఫహరమదన ఫలతైలానువాసనప స్థి. ❧

మూ. మదనైర్వాఽన్లుసంయుక్తైః బిల్వాద్యైన గణేన వా,
 తైలం కఫహరైర్వాపి కఫఘ్నం కల్పయేద్భిషక్ ౧౭

వ్యా. మంగళాయలను కల్పముగను, కాంఠికము మున్నగువానిని ద్రవముగను గూర్చి తైలమును సిద్ధముచేసి యనువాసనముచేసినచో కఫమును హరించును (ఇది మదన తైలమని చెప్పబడును. ఇదియే వైయధ్యాయాంతమున 'ఫలసాధి తం చ' అని నిర్దేశించబడినది).

మరియు బిల్వదిగణముచే జెప్పబడిన పదిద్రవ్యములైనను, కఫహరములగు త్రికటుకము పంచకోలములు మున్నగు ద్రవ్యములైనను కల్ప-క్వాథములుగజేసి తైలమును సిద్ధముచేసినయెడ నయ్యది కఫహరమగుననువాసనమునకై యుపయోగింపనగును. (ఇచ్చట బిల్వదిగణమున “బిల్వోగ్నిమంథ...ద్వయం తథా” అని చెప్పబడిన దశమాలములని యెరుంగునది. మరియు—“క్వాథకల్పావనిర్దేశే గణాత్తస్మాత్ సమావపేత్” అనుపరిభాషానుసారము అగణోక్తద్రవ్యములనే క్వాథమునను కల్పమునను నుపయోగింపందగును).

❧ విడంగాదితైలము. ❧

మూ. విడశ్శైరణ్డరజనీపటోలత్రిఫలాఽమృతాః,

జాతీప్రవాళనిర్గుణ్డిదశమూలాః పర్ణికాః.

౧౮

నిమ్బపాతాసహచరశమ్యాకకరవీరకాః,

ఏషాం క్వాథేన విపచేత్ తైలమేభిశ్చ కల్పితైః.

౧౯

ఫలబిల్వత్రివృత్కృష్ణారాస్నాభూనిమ్బదారుభిః,

సప్తపర్ణవచోశీరదార్ద్రకుష్ఠకలిజ్జకైః.

౨౦

లతాగౌరీశతాహ్వఽగ్నిశటీచోరకపాష్కరైః,

(లతాయష్టిశతాహ్వఽగ్నిశటీసారాష్ట్రపాష్కరైః)

తత్ కుష్మాని క్రిమీన్ మేహానర్శాంసి గ్రహణీగదమ్.

౨౧

క్లిబతాం విషమాగ్నిత్వం మలం దోషత్రయం తథా,

ప్రయుక్తం ప్రణుదత్యాశు పానాభ్యజ్ఞాఽనువాసనైః.

౨౨

వ్యా. వాయువిడంగములు, ఆముదపువేళ్లు, పసుపు, చేదుపొట్ట, త్రిఫలములు, తిప్పతీగ, జాచినిగుళ్లు, వావిలివేళ్లు, దశమాలములు, ఎలకచెవియాకు, వేపపట్ట, చిరుబొద్ది, గోరంట, రేలజిగురు, గన్నేరు వీని సమభాగములుగగూర్చి విధ్యుక్తప్రకారము క్వాథము చేసి పడగట్టియుంచునది; మంగళాయలు, బిల్వవేరు, తెగడవేళ్లు, పిప్పళ్లు

సన్నరాష్ట్రము, నేలవేము, దేవదారు, ఏడాకులపొన్న, వస, వట్టివేళ్లు, మ్రానిపసుపు, చెంగల్యోకొట్టు, కొడిసేపాలవిత్తులు, మంజిష్ఠి, పసుపు, సదాపవిత్తులు, చిత్రమూలము, కచోరములు, చోరకము (గడ్డి దవనము) పుష్కరమూలము (మెట్టదామర) వీనినన్నిటిని సమభాగములుగగూర్చి కల్కముచేసి, ఈకల్కమునకు నాల్గింతలు నూనెను, తైలమునకు నాల్గింతలు వైజెప్పిన విడంగాదికషాయమును కలిపి స్నేహపాకవిధి ప్రకారము పక్వము చేసి యనువాసనమున కుపయోగించినచో కుష్ఠములును, క్రిములను, మేహములను, అర్కుస్సులను, గ్రహణీరోగములను, మండత్వమును, విషమాన్నిని, మలదోషములను, వాతాదిదోషత్రయమును వీనినన్నిటిని శీఘ్రముగ హరించును. మరియు నీతైలమును పానమునకు అభ్యంగనమునకును అనువాసనవ స్తికిని ఉపయోగించినచో వైజెప్పిన కుష్ఠాది వ్యాధులన్నియు పూర్తిగ నశించును. (ఇచ్చట "లతా మజ్జిష్ఠా, గౌరీ-హరిద్రా" అని వ్యాఖ్యలో నున్నది).

❧ స్నేహవ స్తి (అనువాసనవ స్తి) గుణములు. ❧

మూ. వ్యాధివ్యాయామకర్తాఽధ్వక్ష్మీణాఽబలనిరోజసాం,

క్షీణశుక్రస్య చాతీవ స్నేహవ స్తిర్బలప్రదః.

౨౩

పాదజంఘోరుపృష్ఠాంసకటీనాం స్థిరతాం పరాం,

జనయేదప్రజానాం చ ప్రజాం స్త్రీణాం తథా నృణామ్.

౨౪

వ్యా. వైజెప్పబడినతైలములచే చేయబడినయనువాసనవ స్తి వ్యాధిచేతను వ్యాయామముచేతను పనుల చేయుటచేతను త్రోవనడచుటచేతను శరీరము కృశించి బలము నశించి యోజస్సుచెడినవారలకు మిక్కిలి బలమును కల్గించును. అందును శుక్రము క్షీణించిన వారికి ముఖ్యముగ శుక్రమును వృద్ధినిొందించి బలమును కల్గించును. మరియు—పాదములు, పిక్కలు, తొడలు, వీపు, మూపులు, నడుము, ఈశ్వలములయందు దార్ద్ర్యమును పటుత్వమును కల్గించును. సంతతికల్గకుండు స్త్రీలకును పురుషులకును సంతానము కల్గును.

❧ స్నేహవ స్తి అనువాసనమిథ్యాయోగవ్యాపత్తులు. ❧

మూ. వాతపిత్తకఫాఽత్యన్నపురీషైః ఆవృతస్య చ,

అభుక్తే చ ప్రణీతస్య స్నేహవ స్తేః షడాపదః.

౨౫

వ్యా. వాతము, పిత్తము, కఫము, అధికాహారము, పురీషము వీనిచే నడ్డగింపబడుట చేతను, భుజించక పరగడుపున నున్నపుడు ప్రయోగించుటచేతను, స్నేహవ స్తికి సంబంధించి అరువిధములైన వ్యాపత్తులు సంభవించును.

ఇచ్చట చెప్పబడినవ్యాపత్తులు అనువాసనవస్త్రీ చేయునపుడు పయోగించబడు స్నేహములను విధికి విరుద్ధముగ నుపయోగించుటచే గల్గునవియని యెరుంగునది. స్నేహము యొక్క అయోగ-అతియోగములచే గల్గువ్యాపత్తులు ఇచ్చట చెప్పబడవు. కావుననే అధ్యామారంభమున “మిథ్యాప్రణిహితానాం చ వ్యాపదః స చికిత్సితాః” అని ప్రతిజ్ఞానూత్రమున జెప్పబడినది. మరియు అనువాసనవస్త్రీయొక్క అయోగా-అతియోగమున గల్గువ్యాపత్తులు కల్పనాసిద్ధియందు “అధశ్వరీరోదరభాహుపృష్ఠ...అనువాసికస్య” (సి. అ. ౧ శ్లో. ౪౫) అనువాక్యముచే జెప్పబడినవి. కావున నిచ్చట వివరణ మనవనరము, కావున స్నేహమిథ్యాయోగమున గల్గువ్యాపత్తులు ఆరును ఈశ్లోకమున నిర్దేశింపబడినవని యెరుంగునది.

❧ వాతాద్యావరణమునకు కారణములు. ❧

మూ. శీతోఽల్పివాఽధికే వాతే పితౌత్తైత్యుష్ణః కఫే మృదుః,

అతిభుక్తే గురుర్వర్షః సఞ్చయేఽల్పబలస్తథా.

౧౬

దత్తస్తైరావృతః స్నేహః స యాత్యభిభవాదపి (దధః),

అభుక్తేనావృతత్వాచ్చ యాత్యార్ధస్య తస్య లక్షణమ్.

౧౭

వ్యా. వాతమధికముగనున్నపుడు శీతవీర్యంబును అల్పపరిమాణంబునగు స్నేహమును అనువాసనమున కుపయోగించినచో వాతం బధికమై స్నేహమును అడ్డగించును. పితౌత్తం బధికముగనున్నపుడు మిక్కిలి యష్ణవీర్యంబగుస్నేహము నుపయోగించినచో పితౌత్తము మిక్కిలి వృద్ధినొంది స్నేహమును నిరోధించును. కఫంబధికముగనున్నపుడు మృదువైనస్నేహము నుపయోగించినచో కఫము మిక్కుటముగ నధికమై స్నేహమును నిరోధించును. అధికముగ భుజించినపుడు గురుగుణముకలస్నేహముచే అనువాసనముచేసినను, మలము సంచితమైయున్నపుడు అల్పవీర్యముగనున్న స్నేహము నుపయోగించినను అయ్యవి స్నేహమును నిరోధించును. ఇతైరంగున వాతాదులచే నావరింపబడినస్నేహము అఘోమార్దముగ బైటవెడలజాలదు. మరియు భుజించక పరగడుపుగ నున్నపుడు స్నేహవస్త్రీ ప్రయోగించినచో స్నేహము ఊర్ధ్వమార్దమున నడ్డములేకుండుటవలన నూర్ధ్వమార్దమున స్నేహము చేరునుగాని అఘోమార్దమున వెడలనేరదు. వీనిప్రత్యేకలక్షణము లీక్రింద వివరింపబడును.

❧ వాతావృతస్నేహలక్షణము, దానిచికిత్స. ❧

మూ. అజమద్వజ్వరాధ్ధానశీతస్తమోభ్రుషీదవైః,

(స్తమృతకృదనాధ్ధానజ్వరశూలాఽజమద్వవైః)

చ-సిద్ధి—29

పార్శ్వదుశ్చేష్టనైర్విద్యాత్ స్నేహం వాతావృతం భిషక్. ౨౮
స్నిగ్ధాఘ్నలవణోష్ణైస్తం రాస్నాపీతద్రుతిల్వకైః,

సౌవీరకసురాకోలకులుత్థయవసాధితైః. ౨౯

నిరూహైర్నిర్హరేత్సమ్యక్ సమూత్రైః పాఞ్చమూలికైః,
తాభ్యామేవ చ త్రైలాభ్యాం సాయం భుక్తేననువాసయేత్. ౩౦

వ్యా. వాతముచే స్నేహము అవరింపబడునపుడు ఒడలి నొప్పలు, జ్వరము, కడు
పుబ్బరము, శీతము, స్తంభము, తొడల నొప్పలు, ఇరుప్రక్కలయందు కూలనొప్పి, మెలి
దెట్టికట్టు కడుపులోబాధ ఇవియన్నియు కల్గును.

అట్టియెడ సన్నరాష్ట్రము, దేవదారు, లాద్దుకు వీనికల్కమును, సౌవీరకము
(కాంచకభేదము), మధ్యము, రేగుపండ్లు, ఉలవలు, యవలు అనువానిని చేర్చి కషాయ
మును సిద్ధముచేసి, అందు స్నేహమును, కాంజికమును, సైంధవలవణమును యధోచితముగ
జేర్చి యాయాషధముచే నిరూహప స్తిజేసి లోపల చిక్కియుండుస్నేహమును వెడలించ
వలెను. మరియు పంచమూలకషాయముతోనైనను నిరూహప స్తి చేయనగును. పిమ్మట
వాతవ్యాధిచికిత్సితమున జేప్పినరాస్నాత్రైలముచేనైనను, వైజేప్పినదేవదారు, లాద్దుకు,
పంచమూలములు మున్నగుద్రవ్యకల్కమును, సౌవీరకకాంజికాదిద్రవమును జేర్చి సిద్ధము
చేయబడినత్రైలముచేనైనను అనువాసనప స్తిని సాయంకాలము భుజించినపిదప ప్రయో
గింపవలెను.

ఇచ్చట “తాభ్యామేవ చ త్రైలాభ్యాం” అనుచోట—వాతవ్యాధిచికిత్సితమున
“రాస్నానహస్రనిర్యూహే...అనిలార్తియత్” (చ. చి. అ. ౨౮ శ్లో. ౧౬౫) అని
చెప్పబడిన రాస్నాత్రైలమును, వైజేప్పబడిన దేవదారుమున్నగుద్రవ్యముల జేర్చి సిద్ధము
చేయబడినత్రైలమును గ్రహించునది.

—౨౨ పిత్రావృతస్నేహలక్షణము, దానిచికిత్స. ౨౨—

మూ దాహరాగత్పామోహతమకజ్వరదూషణైః,
విద్యాత్ పిత్రావృతం; స్వాదుతిక్తైస్తం వస్త్రీభిర్హరేత్. ౩౧

వ్యా. స్నేహము పిత్రముచే నిరోధింపబడినపుడు తాపము కల్గును. శరీరము రక్త
వర్ణముగనుండును. దప్పి కల్గును. మూర్ఛ గ్రమ్మును. చీకటిలోనున్నట్లు మైకముగ్రమ్మును.
జ్వరమువచ్చును. అట్టియెడ మధురద్రవ్యములను తిక్తరసములనుగూర్చి సిద్ధముచేయబడిన
నిరూహపస్తలచే స్నేహమును బైటవెడలంపవలెను.

—౧౭ కఫావృతస్నేహలక్షణము. ౧౬—

మూ. తద్వాగ్నితజ్వరాలస్యప్రసేకాఽరుచిగౌరవైః,
సమ్మూర్ఛాగ్గానిభిర్విద్యాత్ శ్లేష్మణా స్నేహమావృతమ్. 3౨

వ్యా. స్నేహము కఫముచే నావరింపబడునప్పుడు కునికిపాటు, చలితోఁగూడిన జ్వరము, పసులయందు ప్రాలుమాలిక, నోట జొల్లు కారుట, అరోచకము, శరీరము బరువుగనుండుట, మూర్ఛ, బడలిక ఈలక్షణములు కల్గును. (అనువాసనవస్త్రీ చేసినపుడు ఈలక్షణములు కల్గినచో స్నేహము కఫముచే నావరింపబడినదని యెరుంగునది.)

—౧౮ కఫావృతస్నేహవ్యాపచ్ఛిత్స. ౧౭—

మూ. కషాయకటుత్థిక్ష్ణోష్ణైః సురామూత్రోపసాధితైః,
ఫలతైలయుతైస్సాన్యమైః వస్త్రీభిస్తం వినిర్వరేత్. 33

వ్యా. వైశిష్టినకఫావృతస్నేహవ్యాపత్తనంను కటుకషాయరసములును తీక్ష్ణగుణంబులును ఉష్ణవీర్యంబును కలద్రవ్యములతోడను, సురామద్యము, మూత్రముతోడను, మ్రంగకాయలతో సిద్ధముచేయబడిన తైలముతోడను, కాంజికములతోడను సిద్ధముచేయబడిన నిరూహవస్తుల నుపయోగించి బైట వెడలకుండుస్నేహమును వెడలించవలెను. ('ఫలతైలయుతైః' అనుచోట వైయధ్యాయమున చెప్పబడిన మదనఫలతైలమని గ్రహించునది.)

—౧౯ అధికాహారావృతస్నేహలక్షణము. ౧౮—

మూ. ఛర్దిమూర్ఛాఽరుచిగ్గాని శూలనిద్రాఽజమర్దనైః,
ఆమలిక్ష్ణేస్సదాహైస్తం విద్యాదత్యశనావృతమ్. 3౪

వ్యా. భుజింపబడినయాహారముచే స్నేహము అవరింపబడినయెడ హంతి యగును. మూర్ఛ సంభవించును. అరుచియు బడలికయు (జ్వరంబును) శూలంబును, నిద్రయు, ఒడలినొప్పులును కల్గును. మరియు నజీర్ణముచే గల్గులక్షణంబులును కానవచ్చును.

—౨౦ ఆహారావృతస్నేహవ్యాపచ్ఛిత్స. ౧౯—

మూ. కటూనాం లవణానాం చ క్వాఢైశ్శూర్ణైశ్చ పాచనం,
విరేకో మృదురత్రామవిహితా చ క్రియా హితా. 3౫

వ్యా. అట్టియెడ కటురసంబులును లవణరసంబులునగు ద్రవ్యములయొక్క కావ్యములచేనైనను, వానిచూర్ణములచేనైన నుపయోగించి, పాచనము (అమహారమును పచింపజేయుచికిత్స) జేయుట హితము. మరియు మృదువిరేచనము నుపయోగించుటయు, అమమునకు జెప్పినలేఖనచికిత్సయు హితముగ నుండును. (ఇచ్చట “అమం ప్రదుష్ట మన్నాభిభూతం పునరుల్లిఖేత్” (వి. అ. ౨.) అని చెప్పబడినలేఖనవిధి నెరుంగునది.)

—౨౨ మలావృతస్నేహలక్షణము, చికిత్సయు. ౨౨—

మూ. విణ్ణాత్రానిలసక్తౌ ర్రిగురుత్వాత్థానహృద్గ్రహేః,

స్నేహం విడావృతం జ్ఞాత్వా స్నేహస్వేదైస్సవర్తిభిః. 3౬

శ్యామాబిల్వాదిసిద్ధైశ్చ నిరూహైస్సానువాసనైః,

నిర్హరేద్విధినా సమ్యక్ ఉదావర్తహరేణ చ. 3౭

వ్యా. స్నేహము సంచితమైనమలముచే నిరోధింపబడినపుడు మలమూత్ర-ఆపాన వాతములు వెడలక యడ్డుపడును. కుక్షి బరువుగనుండును. కడుపుబ్బును, రొమ్మనొప్పి సంభవించును. (మలము అధికముగనున్నపుడు అనువాసనవ స్తిచేసినచో నయ్యది స్వల్ప మగుటంజేసి మందవీర్యమై మలమును బైట వెడలించనేరకుండును. దానంజేసి మలమూత్ర సంగాదులు సంభవించుననియు భావము.)

అట్టియెడ స్నేహస్వేదములను వర్తిప్రయోగములను చేసియు, తెగడతోగూడిన బిల్వాదిదశమాలములచే సిద్ధములైన నిరూహవస్తుల చేసియు, అనువాసనవస్తుల చేసియు, ఉదావర్తహరచికిత్సచేసియు బైట వెడలించవలెను. (లేక “శ్యామాబిల్వాది” అనుచోట “శ్యామాది, బిల్వాది” అని యర్థముచేసి కల్పస్తానమున “శ్యామాత్రివృచ్ఛతురణ్ణశిల్వక మహావృక్షసప్తలాశణ్ఢినీ దస్తీద్రవస్తీనాం చ” (కల్ప-అ. ౧. సూ. ౬.) అని నిర్దేశించ బడిన తెగడ మున్నగుతోవ్విది ద్రవ్యములును; బిల్వాదిదశమాలములును గ్రహించును. అట్టిరెండుగణముల ద్రవ్యములను చేర్చి షష్ట్యషధమును సిద్ధముచేసి నిరూహస్వాసములజేసి స్నేహమును వెడలించవలెనని యర్థము. మరియు “ఉదావర్తహరేణ” అనుచోట, త్రిమర్త్యయచికిత్సముగా “రసోఽస్మత్తుమ్బి” (చి. అ. ౨౬. శ్లో. ౧౬.) అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన ఉదావర్తచికిత్సల యుక్తానుసారముగ గ్రహించునది.)

—౨౩ స్నేహ మూర్ధ్వగతమైనపుడుగల్గు లక్షణములు. ౨౩—

మూ. అభుక్తే శూన్యపాయకా వా వేగాత్ స్నేహాతివీడితః,

ధావత్యూర్ధ్వం తతః కణ్ఠాత్ ఊర్ధ్వేభ్యః భేభ్య ఏత్యపి. 3౮

వ్యా. అనువాసన వస్త్రప్రయోగమున “జీర్ణే తు సాయం లఘు చాల్పమాత్రం సంక్షోభానువాసయః” (సి.ఆ.వి. శ్లో. ౨౭) అని స్వల్పభోజనానంతరము అనువాసనవస్త్ర ధింపబడినది. మరియు గుదస్థానమున తైలాదుల పూసి వస్త్రప్రయోగము చేయవలెననియు, స్త్రీని పెల్లగ నొక్కి పట్టవలెననియు చెప్పబడినది.) అట్టినియమముల మూటినతిక్రమించి గోజనము చేయించక పరగడుపుననే అనువాసనవస్త్ర ప్రయోగించినను, గుదస్థానముల తైలమును బూయక ప్రయోగించినను, వస్త్రాని మిక్కిలివేగముతో నధికముగ నొక్కినను స్నేహము అడ్డులేమింజేసి మిక్కిలివేగముతో (ఆమాశయమును దాటి) పైకి వ్యాపించును. ట్టియెడ కంఠమునకు పైనుండునోరు, నాసారంధ్రములు మున్నగురంధ్రములనుండియు పొకవేళ స్నేహము బైట వెడలును. (దానంజేసి యుపాధి యధికమగును.)

ఇచ్చట ‘ఏతి ఆపి’ అనుటవలన ఒకసమయమున స్నేహము పైకి వ్యాపించినను సుఖాదిద్వారములనుండి వెడలకయు నుండునని తెలిసెడిది. మరియు వ్యాపత్తుల కారణములను గ్రహించునపుడు “అభుక్తే చ ప్రణీతస్య” అని భోజనాభావముమాత్రము కారణముగ జేప్పబడినది. అయినను శూన్యగుదంబును, అతిపీడనంబునుకూడ స్నేహమూర్ధ్వముగ వ్యాపించుటకు కారణములగుట చేతను సమానచికిత్సిత మగుటచేతను ఇచ్చట చెప్పబడినదని మెరుంగునది.

— ఊర్ధ్వగతస్నేహవ్యాపచ్ఛికిత్స. —

మూ. మూత్ర శ్యామూత్రివృత్తిద్ధో యవకోలకులుత్థవాక్,

తత్త్విద్ధతైలఇష్టోత్త్ర నిరూహస్సానువాసః.

3౯

కణ్ఠాదాగచ్ఛతః స్తమ్భకణ్ఠగ్రహవిరేచనైః,

ఛర్దిఘ్నీభిః క్రియాభిశ్చ తస్య కార్యం నివర్తనమ్.

౪౦

వ్యా. గోమూత్రమును, నల్లతెగడ, తెల్లతెగడ, యవలు అను సీద్రవ్యములను చేర్చి పీయబడిననిరూహవస్త్రాని, ఆద్రవ్యములచేర్చి సిద్ధముచేయబడిన తైలముతోగూడిన అనువాసనవస్త్రాని ప్రయోగించుట పైజెప్పిన యూర్ధ్వగమనవ్యాపత్తుకు ప్రశస్తము. మరియు కంఠమునుండి (దాటి) స్నేహము నోటవెడలనున్నపుడు, వెడలనియక పీవనలచే వివరలు, పల్లనిసిగ్గు చల్లుట మున్నగు స్తంభనోపాయముల జేయవగును. వెడలనియక కంఠమును గట్టవలెను. లేక విరేచనమును చేయించవలెను. వమనరూపముగ నోట స్నేహము వెడలుచున్నయెడ వమనహరములగు చికిత్సల జేయవగును. (ఇచ్చట ఛర్దిచికిత్సితమున— ‘మనోఽభిఘాతే తు మనోఽనుకూలాః... సుఖమేవ జేతుమ్’ (చి.ఆ. ౨౦. శ్లో. ౪౦-౪౧) అని చెప్పబడిన ఛర్దిచికిత్సల మెరుంగునది.)

— శ్లో శ్నేహము బైటవెడలకున్నను ఉపద్రవములేనపుడు చికిత్సానిషేధము. ౧౭

మూ. యస్య నోపద్రవం కుర్యాత్ శ్నేహవస్థిరనిస్సృతః,
సర్వోఽల్పవాఽఽవృతో రాక్ష్యాత్ ఉపేక్ష్యస్స విజానతా.

వ్యా. మిక్కిలి రూక్షమైనశరీరము కలవారికి శ్నేహవస్థిని ప్రయోగించినపుడు ఒకసమయమున రూక్షాధిక్యముచే శ్నేహము బైటవెడలకయుండియు వైజెషిన్ యుపద్రవముల గల్గింపక యుండును. అట్టిశ్నేహము పూర్తిగ వెడలకున్నను, కొంచెము నిలిచి కొంచెము వెడలినను వైజెషిన్ స్తాభనము నొప్పి మున్నగుబాధల గల్గింపకున్నచో బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు వానికి చికిత్సచేయక యుపేక్షించి యుండవలెను. (అట్టి శ్నేహము జీర్ణమై రూక్షతను హరించి వాతమును హరించును కావున చికిత్స అనవసరమని భావము.)

ఈవిషయము సుశ్రుతమున నిట్లు చెప్పబడినది. “అహోరాత్రాదపి శ్నేహః ప్రత్యగచ్ఛన్న దుష్కృతి, కుర్యాద్వస్తిగుణాంశ్చసి జీర్ణస్త్వల్పగుణో భవేత్” (సు. చి. అ. 32) ఒకయహోరాత్రమునకు పిమ్మట శ్నేహము బైటవెడలినను ప్రత్యవాయము లేదు. పస్తిప్రయోగమున గల్గవలసినసుగుణములు కల్గును. ఒకవేళ నయ్యది పూర్తిగ బైట వెడలకయే జీర్ణమైన యెడల గుణములు మాత్రము స్వల్పముగ నుండును అని యర్థము.

— శ్లో అనువాసనవస్థియందు శ్నేహమువెడలిన పిదప నాహారనియమము, జలపానము ౧౮

మూ. యుక్త(ముక్త) శ్నేహం ద్రవోష్ణం చ లఘుపథోఽపసేవనమ్,
భుక్తవాక్ మాత్రయాభోజ్యం అనువాస్యస్త్యహాత్ త్ర్యహాత్
ధాన్యనాగరసిద్ధం వా తోయం దద్యాద్విచక్షణః,
వృషితాయ నిశాం కల్యం ఉష్ణం వా కేవలం జలమ్. ౪3

వ్యా. అనువాసనవస్థిజేసినపుడు వైజెషిన్ శ్నేహవ్యాఙ్మతులు లేక శ్నేహము చక్కగ కనిచేసి బైటవెడలినప్పుడు ద్రవముగను, సుభోష్ణముగను (ఉష్ణవీర్యములగు ద్రవ్యములతో కూడినదియు), తేలికగ జీర్ణమగునదిగను, హితకరములగు వ్యంజనములతో కూడినదిగనుండు అహారమును మితమైనపరిమాణముతో భుజించవలెను. ఇత్యైరంగున పథ్యాహారము చేయుచు మూడుదినములకొకతూరి యనువాసనమును చేసికొనవలెను. భోజనముచేసి పిమ్మట ననువాసనమును చేయవలెను. మరియు అనువాసనము చేసిననాడు

రాత్రి యాహారములేకుండ గడపిన పిదప మరుసటివాడుదయమున దనియాలను శుంఠిని చేర్చి కాచబడినజలమునైనను, కేవలము వేడిగ కాచబడిన వేడినీళ్లనైనను త్రాగించవలెను.

— ౧౦ ఉష్ణోదకపానగుణము. ౧౦ —

మూ. స్నేహఽజీర్ణం జరయతి శ్లేష్మాణం తద్భిన్నత్రి చ,
మారుతస్యానులోమ్యం చ కుర్యాదుష్ణోదకం నృణామ్. ౪౪
వమనే చ విరేకే చ నిరూహే సానువాసనే,
తస్మాదుష్ణోదకం దేయం వాతశ్లేష్మోపశాంతయే. ౪౫

వ్యా. వేడినీళ్లు కోష్ఠమునచిక్కి జీర్ణముకాకుండు స్నేహశేషమును జీర్ణించ జేయును. కఫమును భేదించును. వాతమును అనులోమముగ సుచరింపజేయును. కావున వమనమునైనను, విరేకమునైనను, నిరూహ-అనువాసనపద్ధతులనైనను సేవించునపుడు వాతకఫములు హరించుటకై యుష్ణోదకమును త్రాగుట చాలమంచిది.

మూ. రూక్షనిత్యస్తు దీప్తాగ్నిః వ్యాయామీ మారుతామయీ,
వజ్రణశ్రోణ్యదావర్తవతాశ్చార్హాః దినే దినే. ౪౬
ఏషాం చాశు జరాం స్నేహః యాత్యంబు సికతాస్వివ,
అతోన్యేషాం త్ర్యహస్త్రాయః స్నేహం పచతి పావకః. ౪౭

వ్యా. ఎల్లప్పుడును రూక్షమైనశరీరము కలవాడును, లేక ప్రతిదినము, రూక్ష పదార్థముల సేవించువాడును, మిక్కిలి తీవ్రమైనజాతరాగ్ని కలవారును, దేహపరిశ్రమము చేయువాడును, వాతవ్యాధిపీడితుడును, గైజలయందును పిరుదులయందును వాతముచేరి యున్నవాడును, ఉదావర్తవాతపీడితుడును, ప్రతిదినమునందును అనువాసనపద్ధతి చేయ దగినవారు. వైశేషికవారికి స్నేహము నుపయోగించినచో నయ్యది (యిసుకలోనుంచ బడిననీళ్లు శీఘ్రముగ నింకి పోవునట్లు) వెంటనే జీర్ణమగును. (కావున వారికి ప్రతిదిన మునం దనువాసనపద్ధతి ప్రయోగింపదగునని భావము.) వైశేషికవారుదక్క తక్కినవారికి మూడుదినములకు స్నేహమును జాతరాగ్ని జీర్ణింపజేయ సమర్థముగనుండును, కావున వారికి మూడుదినములకొకటూరి అనువాసనపద్ధతిని ప్రయోగింపవలెనని భావము.

ఈవిషయమునే సుశ్రుతు లిట్లుపదేశించిరి:—“రూక్షస్య బహువాతస్య స్నేహ వర్తిం దినేదినే, దద్యాద్వైద్యస్తతోన్యేషాం అగ్న్యైబాధభయాత్ త్ర్యహత్” (సు. చి. అ. ౩౨) మరియు జాతరాగ్ని ఆమాశయమునకు చేరియుండును. అయ్యది

క్రిందిభాగమున పశ్చాత్యాయమునందలిస్నేహమును ఎట్లు పచించును? అన్నచో శాళ రాగ్నికి నిమోషించియుండు అపయపములసంబంధముచేత అనూశయమునందలి స్నేహసంబును జీర్ణమగునని యాచార్యసప్తతాభిప్రాయము.

ఇచ్చట “ప్రాయః త్ర్యహత్” అనుటవలన స్నేహము మూడుదినములకును జీర్ణముకానియెడ కాలాంతరమున (స్నేహము జీర్ణమైనపిదప) అనువాసనము చేయదగునని తెలిసెడి, కావుననే కల్పనాసిద్ధియందు “పరతస్త్రిహే వా ద్వ్యహేననువాసోఽవసా పజ్ఞమే వా” (సి. అ. ౧) అని చెప్పబడినది.

— అనువాసనపస్తి విషయమై కొన్నినియమములు. —

మూ. న త్వాయం ప్రణయేత్ స్నేహం సహ్యభిష్యద్దయేద్ధదం,
సావశేషం చ కుర్వీత వాయుశ్శేషే హి తిష్ఠతి. ౪౮
న చైవ గుదకణ్ఠాభ్యాం దద్యాత్ స్నేహమనస్తరం,
ఉభయస్తాత్ సమం గచ్ఛత్ వాతమగ్నిం చ దూషయేత్. ౪౯
(సంగతస్సహ్యభయతః వాతాగ్నిదూషయేత్సమం),

వ్యా. అగ్నిసంబంధముచే పశ్చముగాక పచ్చిగనుండు ఘృతతైలది స్నేహములను అనువాసనపస్తి కుపయోగింపదగదు. పచ్చిగనుండుస్నేహము గుదమున ప్రవమును కల్గించును, (కావున నుపయోగింపందగదు.) పస్తిప్రయోగము చేయునపుడు స్నేహమును పూర్తిగ లోనికి ప్రవేశింపజేసినచో పస్తిలో పూరింపబడియుండు వాతముకూడ లోనికి ప్రవేశించుచు, కావున స్నేహము కొంచము మిగిలియుండునపుడే విరమించవలెను. మరియు స్నేహమును అనువాసనమూలముగ గుదమునుండియు, పానరూపముగ కంఠమునుండియు నొకేసమయమున ప్రయోగింపంజనదు. అట్లుచేసినచో రెండుమార్గములనుండియు లోన ప్రవేశించుస్నేహము లొకటిగ కలిసి, యేకకాలముననే వాతమును ప్రకోపింపజేసి శాళ రాగ్నిని చెరచును. (కావున రెండుమార్గములనుండియు యేకకాలమున స్నేహమును ప్రవేశింపజేయకూడదు.)

— { అనువాసననిరూపావస్తులలో నొక్కదానినే } యుపయోగింపంజనదని నిషేధము. —

మూ. స్నేహవస్తిం నిరూహం వా నైకమేవాఽతిశీలయేత్,
ఉత్లేఖాఽగ్నివధౌ స్నేహత్ నిరూహత్పవనాద్భయమ్. ౫౦

తస్మాన్నిరూఢస్సంస్నేహ్యః నిరూఢశ్చానువాసితః,
స్నేహశోధనయుక్త్యైవం వస్తికర్తృత్రిదోషముత్.

౫౧

వ్యా. స్నేహవస్తి (అనువాసనవస్తి) వైనను నిరూహవస్తివైనను ఒకదానినే యధికముగ ప్రయోగింపందగదు. అట్లుచేసినచో స్నేహవస్తి నధికముగ నుపయోగించుట వలన నయ్యది పిత్తకఫముల రేపెట్టి జాతరాగ్నిని నశింపజేయును. నిరూహవస్తి నధికముగ నుపయోగించుటవలన (శోధనాతియోగమునంజేసి) వాతము ప్రకోపమునొంది కష్టపెట్టును. కావున నిరూహవస్తిచేసినపిదప అనువాసనవస్తిచే స్నిగ్ధముగ జేయవలెను. అనువాసనవస్తిచే స్నిగ్ధుడైనవానికి మరల నిరూహవస్తి నుపయోగింపవలెను. ఇతైరంగున స్నేహశోధనవస్తులను యుక్తియుక్తముగ నొకదానివెనుక నొకదానిని ప్రయోగించినచో నట్టివస్తికర్తృత్రిదోషముల హరించి సమస్థితికి దెచ్చును.

ఇచ్చట సివివరము నెరుంగునది:—స్నేహనమునకై యనువాసనవస్తి విధింపబడినది. దానినే అధికముగ ప్రయోగించినయెడ స్నేహాతియోగమునంజేసి కఫపిత్తములు రెండు నుత్కటములై జీతరాగ్ని మందగించును. నిరూహవస్తి శోధనమునకై విధింపబడినది. దాని నొక్కదానినే యధికముగ నుపయోగించునెడ శోధనాధిక్యమునంజేసి వాతము ప్రకోపము నొందును, కావున తొలుత స్నేహనమునకై యనువాసనము నుపయోగించి, పిమ్మట శోధనమునకై నిరూహవస్తి నుపయోగించినచో వాతపిత్తకఫములను మూటిని హరించి సమస్థితికి దెచ్చును; కావున నిరూహానువాసములలో నొక్కదానినే యధికముగ నుపయోగించక మార్చి రెంటిని ఉపయోగించవలెనని భావము.

—మాత్రావస్తికి అర్హులు, దానిపరిమాణము. —

మూ. కర్తవ్యాయామభారాధ్యయా(పా) నస్త్రీకర్మితేషు చ,
దుర్బలే వాతభగ్నే చ (రుద్ధేచ) మాత్రావస్తిః సదా వతః. ౧౨
యథేష్టాహారచేష్టస్య సర్వకాలం నిరత్యయః,
హ్రస్వాయాః స్నేహమాత్రాయా మాత్రావస్తిః సమో భవేత్.

వ్యా. పనులచేయుట, శరీరవ్యాయామముచేయుట, భారమును మోచుట, త్రోవ నడచుట, అశ్వాదివాహనములపై నవారిచేయుట, (మధ్యపానము), స్త్రీసంభోగము అను సిపనులచే శరీరము కృశించినవారును; బలహీనులును, వాతవ్యాధిపీడితులును, మాత్రావస్తిని సేవించ నర్హులుగ నుందురు. అట్టివారికెల్లప్పుడును మాత్రావస్తిని చేయుటకు ఆటంకము లేదు. ఈవస్తివిషయమై అహారవిషయమునను, చేష్టావిషయమునను యెట్టి నిర్బంధ

మును లేక స్వేచ్ఛగ నుండతగును. కావున నియ్యది యెల్లప్పుడు సేవించినను బాధకము కానేరదు. మరియు నీవస్తియందును స్నేహపరిమాణము స్వల్పముగ నుండుటవలన త్రిదోషములను రేపెట్టక సమస్థితినుంచును.

స్నేహముయొక్క మాత్రాభేదములు సూత్రస్థానమున నిట్లుపదేశింపబడినది:—
“అహారాత్రమహా కృత్స్నం అర్థాహం చ ప్రతీక్ష్యతే, ప్రధానా మధ్యమా హ్రస్వా స్నేహపాత్రా జరాం ప్రతిభితి లిప్తః సముద్దిష్టాః మాత్రాః స్నేహస్య మానతః.” (సూ. అ. 13 శ్లో. 29) ఈవాక్యమునుబట్టి పగలు రెండుజాములకు జీర్ణమగునంతపరిమాణము గలస్నేహము హ్రస్వమాత్ర యనబడును. అట్టిమాత్రచే నుపయోగించుటవలన నియ్యది మాత్రావస్థి యనబడును. స్వల్పమాత్రవలననే ఇయ్యది నిర్బాధకముగనుండి గుణకరమగు నని భావము.

(తంత్రాంతరమున ఈయనువాసనవస్థి మాత్రాభేదపరిమాణమును విభజించి ఇట్లు చెప్పబడినది. “పట్నలీ తు భవేత్ జ్యేష్ఠా మధ్యమా త్రిపలీ భవేత్, కసీయసీ సార్థవలా త్రిధా మాత్రానువాసనే” అనువాసనవస్థియందు స్నేహముయొక్క మాత్ర ఆరుపలములు ఉత్తమమనియు మూడుపలములు మధ్యమమనియు ఒకటిన్నరపలము హ్రస్వమనియు యర్థము. అనువాసనవస్థినే స్వల్పమాత్రముగ స్నేహమును చేర్చినచో నదియే మాత్రావస్థియని యెరుంగునది.)

—ॐ మాత్రావస్థిగుణము. ॐ—

మూ. బల్యం సుఖోపచర్యం చ సుఖం సృష్టపురీషకృత్,

స్నేహమాత్రావిధానం హి బృంహణం వాతరోగనుత్. ౫౪

వ్యా. వైజేష్ఠబజిన మాత్రావస్థి బలకరమైనది. సుఖముగా నాచరింపదగినది. (అహారవిహారనియమము లేమింజేసి యాచరించుటకు సుఖకరమని భావము.) పురీషమును శరీరమున కాయాసమును గలిగించక బైటవెడలించును. స్నేహమాత్ర కొద్దిగనుండుటవలన వాతమును హరించుచు శరీరమునకు పుష్టిని కల్పించును.

—ॐ అధ్యాయోక్తవిషయసంగ్రహము. ॐ—

తత్ర శ్లోకా:—

వాతాదీనాం శమాయోక్తాః ప్రవరాః స్నేహవస్తయః,

తేషాం చాజ్ఞప్రయుక్తానాం వ్యాపదః సచికిత్సితాః.

౫౫

ప్రాగ్భజ్యం స్నేహవస్తేర్యత్ ధువం యేఽహ్వాఃత్ర్యహచ్ఛయే,
స్నేహవస్తేవిధిశోఽక్తో మాత్రావస్తేవిధిస్తథా. ౧౬

వ్యా. వాతాదిదోషములు ననుసరించి వేరువేరుగా చేయదగినశ్రేష్ఠములగు స్నేహ
సంస) వస్తులును, అట్టివస్తులు తెలివితక్కువగానుండు వైద్యునిచే నుపయోగింప
వలన సంభవించువస్త్యావత్తులును, అట్టివ్యావత్తులకు చేయవలసినచికిత్సలును,
యోగమునకు ముందుచేయదగిన భోజననియమములును, స్నేహవస్తేని నియతముగ
యింపదగినవారి నిర్దేశంబును, మూడుదినములకొకతూరి వానినుపయోగింపతగిన
నిర్దేశంబును, స్నేహవస్తేకి సంబంధించినవిశేషవిధులును, మాత్రావస్తేవిధియు, దాని
యలును, ఈవిషయమునంతయు స్నేహవ్యావత్విధియు నీయధ్యాయమున వివరింప

—ॐ అధ్యాయసమాప్తి. ౧౭—

త్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసంపూరితే,
సిద్ధిస్థానే స్నేహవ్యావత్సిద్ధిర్నామ
చ తుర్థోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇత్యైరంగున అగ్నివేశకృతంబును, చరకప్రతిసంస్కృతంబును నగుచరక
తయను నాయుర్వేదగ్రంథమునందలి దృఢబలసంపూరితమైన సిద్ధిస్థానమున స్నేహ
వ్యావత్సిద్ధియనునది చతుర్థాధ్యాయము సమాప్తము.

పంచమాధ్యాయము

అవతరణికః—వైయధ్యాయముచే స్నేహవస్త్యావత్సిద్ధి చెప్పబడినది. అట్టి
మును ప్రయోగించుటకు సాధనమైన నేత్ర(వస్తేకి చేరియుండుగొట్ట)మును, వస్తే
మును, విద్యుక్తప్రకారమునకు వ్యత్యస్తముగనుంచి ప్రయోగించుటచే గల్గువ్యావత్తు
లొలగించి సరియైనపద్ధతి నుపయోగించువిధానమును జెలుపునట్టి నేత్ర-వస్త్యావ
యనునధ్యాయ ముపక్రమింపబడును.

—ॐ అధ్యాయప్రారంభము. ౧౮—

అథాతో నేత్రవస్త్యావత్సిద్ధిం వ్యాఖ్యాన్యామః. ౧
ఇతి హస్తాహ భగవానాశ్రేయః. ౨

వ్యా. స్నేహవ్యాపత్తిని చెప్పినపిదప వస్త్రకర్తయందు ఉపయోగింపబడునేత్రము (గొట్టము) యొక్కయు, వస్త్ర (బొంబము నింపుటకై నిర్ణయించుకొనిన మూత్రపు సంచిమొదలగు) యంత్రముయొక్కయు అన్యథోపయోగమువలన కల్గువ్యాపత్తులను దాని ప్రతివిధానమును బోధించునట్టి నేత్రవస్త్రవ్యాపత్తిని నధ్యాయమును భగవంతు డగు నాత్రేయు డుపదేశించినదానికన్న న్యూనాతిరేకము లేకుండునట్లు వివరించి చెప్పెదనని యర్థము.

❧ ఆధ్యాయవిషయనిర్దేశము. ౭ ❧

మూ. అథ నేత్రాణి వస్త్రీశ్చ శృణు వర్జ్యాని కర్తసు,
నేత్రస్యాజ్ఞ ప్రణీతస్య వ్యాపదః సచికిత్సితాః.
(దోషాంశ్చ సచికిత్సితాన్.)

3

వ్యా. వస్త్రీవ్యాపత్తులు మున్నగువానిని చెప్పినపిదప కర్తానర్హములగుటవలన విడువందగినవస్త్రీనేత్రములను, వస్త్రులను (వస్త్రీయంత్రములను,) అట్టివస్త్రీయంత్రమునకు చేరియుండుగొట్టమును విధివిహితమునకు వ్యత్యస్తముగ జ్ఞానహీనులగువైద్యు లుపయోగించుటచే గల్గువ్యాపత్తులను, అట్టివ్యాపత్తులకు తగినచికిత్సితములను వివరించి చెప్పెద వినుము.

❧ ఆగ్రాహ్యవస్త్రీనేత్రములు, వానిదోషములు. ౮ ❧

మూ. హ్రస్వం దీర్ఘం తను స్థూలం చీర్ణం శిథిలబద్ధనం,
పార్శ్వచ్ఛిద్రం తథా వక్రం అప్టే నేత్రాణి వర్జయేత్
అప్రాప్త్యతిగతిషోభకర్షణక్షణసప్రవాః,
గుదపీడా గతిరిష్టా తేషాం దోషా యథాక్రమమ్.

౪

౫

వ్యా. మిక్కిలి హ్రస్వముగను, దీర్ఘముగను, సన్నగను, స్థూలముగను, ప్రాతదిగను, సడలినకట్టు కలదిగను, ప్రక్కలయందు రంధ్రము కలదిగను, వంకరగను నుండు వస్త్రీనేత్రము (గొట్టము) విడువందగును.

అందు హ్రస్వమయినచో, లోనికి ప్రవేశింప నోపదు, దీర్ఘమయినచో మిక్కిలి గోవలికి ప్రవేశించును. సన్నగిలియున్నచో గుదస్థానమున నలుప్రక్కల పోవుచుండును. స్థూలమయినచో గుదస్థానమున నొరసికొనును. ప్రాతదియయినచో గీచుకొనును. బంధనము (కట్టు) శిథిలముగనున్నచో జారిపోవును. చిద్రము (రంధ్రము) కల్గియున్నచో

శము కారిపోవును. గుడస్థానమున బాధ కల్గును. వంకరగనున్నచో వంకరగనే ప్రవేశించునుకావున వైశేషియైనయెనిమిదిదోషములు గలవస్త్రము నుపయోగింప

—ॐ అగ్రాహ్యవస్తులు, వానిదోషములెనిమిదియు. ॐ—

1 విషమం మాంసలచ్చిద్ర (న్న) స్థూలజాలికవాతలాః,
 స్నిగ్ధః క్షిన్నశ్చ తా నష్టౌ వస్త్రీక కర్తసు వర్జయేత్. ౬
 గతివైషమ్య - విస్త్రత్వ - స్రావ - దౌర్గ్రాహ - నిస్తవాః,
 ఫేనిలచ్యుత్యధార్యత్వం వస్త్రేః స్యుర్వస్త్రీదోషతః. ౭

వ్యా. వ్యత్యస్తముగ నుండుట, మాంసముతో కూడియుండుట, చినిగియుండుట, లముగ నుండుట, సన్ననిరంధ్రములు కల్గి యుండుట, వాతముతో కూడియుండుట, కల్లియుండుట, తడిసియుండుట, అనునీ యెనిమిదిదోషములుగలవస్త్ర గ్రహింపదగదు.

అందు వ్యత్యస్తముగ నున్నచో వక్రగతి కల్గియుండును. మాంసముతో జేయున్నయెడ దుర్గంధముగ నుండును. చినిగి యున్నచో ఔషధము కారిపోవును. లముగ నున్నచో పట్టుకొనుటకు కష్టముగ నుండును. సన్నని రంధ్రములున్నచో ఔషధము స్రవించును. వాతము కల్గియున్నచో ఔషధము సురుగుకట్టును. బిడ్డు కల్గి యున్నచో జారిపోవును. చెప్పుకల్గియున్నచో పట్టుకొనుటకు వలనుపడదు. (కావున ఔషధమును నింపుటకై నిర్ణయించుకొనబడినవస్త్రయంత్రము వైశేష్యబడిన యెనిమిది షములలో నేదోషమున్నను గ్రహింపదగదని భావము.)

—ॐ వస్త్రప్రయోగముచేయు వైద్యునిదోషములు. ॐ—

౧౦. సవాతాతిద్రుతోత్తిష్ఠిర్వర్జగుల్లుప్తకవ్వితాః,
 అతిబాహ్యగమద్ధాతివేగదోషాః ప్రణేతృతః. ౮

వ్యా. వస్త్రయంత్రమును గాలి చేరియుండుట, (ఈదోషము వస్త్రీలోనుండు లిని బైట వెడలించకున్నను ఔషధమును నిశ్చేషముగ ప్రయోగించినను కల్గును. తిశ్ఠిస్థుముగ నైనను, వైకి యెత్తియెనను అడ్డముగనైనను, వస్త్రీని పట్టుకొని ప్రయో యించుట, వస్త్రీని ఒకేతూరి నొక్కకనిలిపినిలిపి నొక్కుట, వస్త్రీని కదలించుట, వస్త్రీ త్రమును లోనికి పూర్తిగ ప్రవేశింపనియక గుడమునకు వెలుపట చేయుంచుట, మందముగ నైనను, అతివేగముగనైనను ప్రయోగించుట ఇవియన్నియు వస్త్రీకర్తను చేయువైద్యుని యన కల్గుదోషములు.

—౧౭ వ స్తియంత్రమును బిగించక యుపయోగించిన గల్లువ్యాపత్తులు, వానిచికిత్స. ౧౬—

మూ. అనుచ్ఛ్వాస్య చ బద్ధే వా దత్తే నిశ్శేష ఏవ వా,
ప్రవిశ్య కుపితో (క్షుభితో) వాయుః శూలతోదకరో భవేత్.
తత్రాభ్యజ్ఞో గుదే స్వేదో వాతఘ్నాన్యశనాని చ,

వ్యా. వ స్తియంత్రమును బిగించక బంధించినను, ఔషధమును నిశ్శేషముగ ప్రవేశింపజేసినను వాయువు లోపల ప్రవేశించి ప్రకోపము నొంది శూలనొప్పిని పోటును కల్గించును. అట్టియెడ తైలాదులచే నభ్యంగనంబును గుదస్నానమును కావడముజెట్టి చెమట వెడలించుటయు, వాతహరములగు నాహారముల దినుటయు యుక్తముగ నుండును.

—౧౮ ద్రుతప్రణీతాదిదోషములచే గల్లువ్యాపత్తులు, వానిచికిత్స. ౧౭—

మూ. ద్రుతం ప్రణీతే నిష్క్మృష్టే సహసోత్తిష్ట ఏవ వా. ౧౦
స్యాత్కృటీగుదజఙ్ఘైర్నివ స్తిస్తంభోరువేదనాః,
భోజనం తత్ర వాతఘ్నం స్నేహః స్వేదాః సవస్తయః. ౧౧

వ్యా. వ స్తినేత్రమును వేగముగ ప్రవేశపెట్టినను, వేగముగ లాగినను, వ స్తిని ఊర్ధ్వముగ ప్రవేశపెట్టినను, కటిప్రదేశమునందును గుదస్నానమునను పిక్కులయందును నొప్పి కల్గును. మూత్రాశయము స్తంభించును తొడలయందు నొప్పి పుట్టును. అట్టియెడ వాతహరమగునాహారమును భుజించుటయు, స్నేహస్వేదవిధుల జేయుటయు, వాతహరములగువస్తుల ప్రయోగించుటయు సుచితమగు చికిత్సయగును.

—౧౯ వ స్తి యూర్ధ్వముగ బోవుటకు కారణము, దానిచికిత్స. ౧౮—

మూ. తిర్యగ్వల్యావృతే ద్వారే బద్ధే వాపి స గచ్ఛతి,
నేత్రే తదృజా నిష్క్మృష్య సంశోధ్య చ ప్రవేశయేత్. ౧౨

వ్యా. వ స్తినేత్రమును (గొట్టమును) గుదమునం దడ్డముగ ప్రవేశింపజేసినను గుద వలలచే వ స్తినేత్రరంధ్రము అడ్డగింపబడును. లేక గొట్టముయొక్క ద్వారమునందెదేని యడ్డుపడినను, ఈరెండుకారణములచే విస్త్రావధము లోపల ప్రవేశింపనేరదు. అట్టియెడ వ స్తినేత్రమును చక్కగ లాగి అండడ్డపడియుండుదానిని తీసివైచి మరల వక్రములేకుండ ప్రవేశింపజేయనగును.

❖ వస్త్రప్రయోగించునపుడు నడుమ నిలిపినచో గల్లువ్యాపత్తులు, వానిచికిత్స. ❖

మూ. పీడ్యమానేఽన్తరా ముక్తే గుదే ప్రతిహతోఽనిలః,

ఉరశ్శిరోర్తిమూర్వోశ్చ సదనం జనయేద్భలి.

౧౩

వస్త్రస్యాత్తత్ర బిల్వాదిఫలశ్యామాదిమూత్రవాక్,

వ్యా. వస్త్రప్రయోగముచేయునపుడు నడుమ కొంతసేపు నిలిపి యూరకుండి మరల యంత్రమును నొక్కినయెడ గుదమున వాతము ప్రతిహతమై వృద్ధి నొంది, రొమ్ము నందును శిరంబునను నొప్పిని కల్పించును. తొడలు కృశత నొందును. అట్టియెడ బిల్వాది (దశమాల) గణద్రవ్యములను, త్రివృత్తు మున్నగువిశేషగణద్రవ్యములను మ్రంగకాయ లను చేర్చి సిద్ధముచేయబడినదియు గోమూత్రమును చేర్చినదియు నగువస్త్రప్రయోగించ వలెను. (ఇచ్చట “శ్యామా త్రివృ” అని కల్పస్థానమున జెప్పబడినవిశేషగణమును గ్రహించునది).

❖ వస్త్రినేత్రకంపనముచే గల్లువ్యాపత్తులు, వానిచికిత్స. ❖

మూ. స్యాద్దాహాః దవధుశ్శోఫః కమృనాభిహతే గుదే.

౧౪

కషాయమధురాశ్శీతాః నేకాస్తత్ర సవస్తయః,

వ్యా. వస్త్రప్రయోగముచేయునపుడు వైద్యుడు చేతిని కదలించుటచే గుదస్థాన మున నభిఘాతము కల్గినపుడు మంటయు, వణకును, శోభయు కల్గును. అట్టియెడ కషాయ- మధురరసంబులను శీతవీర్యంబులనగు క్షాధాదులచే తడవుటయు వస్త్రప్రయోగించు టయు ప్రశస్తము.

❖ { ప్రమాణాధికముగ వస్త్రినేత్రమును ప్రవేశింపజేయుటవలన గల్లు } ❖
వ్యాపత్తులు, వానిచికిత్స.

మూ. అతిమూత్రప్రణీతేన నేత్రేణ ట్టణనాద్వలేః.

౧౫

స్యాత్ సార్దిదాహానిస్తోదగుదవర్చః ప్రవర్తనం,

తత్ర సర్పిః పిచుః ట్టీరం పిచ్ఛావస్త్రీశ్చ శస్యతే.

౧౬

వ్యా. వస్త్రినేత్రమును ప్రమాణాధికముగ ప్రవేశింపజేసినయెడ గుదవళిలయందు రాపిడి కల్గి మంటయు పోటును నొప్పియు కల్గి, మలము గుదమునుండి మిగుల కష్టముతో వెడలును. అట్టియెడ నేతితో తడవబడినస్త్రాని గుదస్థానమున నుంచవలెను. ట్టీర మును పిచ్ఛావస్త్రీని ఉపయోగించుట చాలప్రశస్తము. (ఇచ్చట స్థలాంతరమున చెప్పబడు పిచ్ఛావస్త్రీవిధానము నెరుంగునది).

—౧౭ వ స్తియంత్రమును మెల్లగ ప్రవేశింపజేయుటవల్ల గల్గవ్యాపత్తులు, వానిచికిత్స. ౧౭
 మూ. న భావయతి (న వా వహతి) మన్దస్తు బాహ్యస్తావశో నివర్తతే,
 స్నేహస్తత్ర పునస్సమ్యక్ ప్రణేయస్సిద్ధిమిచ్ఛతా. ౧౮

వ్యా. వ స్తిని మెల్లమెల్లగ ప్రవేశపెట్టినయెడ ఔషధము లోపల (వక్వాశయమున) ప్రవేశింపక బైటనుండియే వెలువడును. అట్టియెడ మరల వ స్తిని చక్కగ ప్రయోగించి స్నేహమును ప్రవేశింపజేయవలెను.

—౧౮ అతిపీడనమున గల్గవ్యాపత్తు, దానిచికిత్స. ౧౮

మూ. అతిప్రసీడితః కోశ్ఠే తిష్ఠత్యాయాతి వా గలం,
 తత్ర వ స్తిర్విరేకశ్చ గలపీడాదికర్త చ. ౧౯

వ్యా. వ స్తిక్వాథాదులను అతివేగముతో తీవ్రముగ ప్రవేశింపజేసినచో ఔషధము వక్వాశయమును దాటి కోశ్ఠమున ప్రవేశించును ఒకనమయమున సూర్ధ్వభాగమున జేరి కంఠము నాసారంధ్రములు మున్నగుద్వారములనుండి బైటవెడలును. అట్టియెడ వ స్తిప్రయోగంబును విరేచనంబును హితముగ నుండును. డోర్ధ్వముగ వెడలినప్పుడు వైయధ్యాయమున జెప్పబడిన కుత్తుక బిగబట్టుట, వమనచికిత్స మున్నగునవి యుక్తముగ నుండును.

ఇచ్చట వైయధ్యాయమున అభుక్తాదికారణములచే గల్గవ్యాపత్తునకు జెప్పినరీతి గనే అతిప్రసీడనమునను వ్యాపత్తు కల్గును. అయినను కారణాంతరమగుటవలన మరల నిర్దేశింపబడినది. 'గలపీడాదికర్త చ' అనుచోట "కణ్ఠాదాగచ్ఛతః స్తమ్భ కర్ణగ్రహవిరేచనైః" (సి. అ. ౪) అనిచెప్పబడిన క్రియావిధానము నెరుంగునది.

—౧౯ అధ్యాయోక్త విషయసంగ్రహము. ౧౯

తత్ర స్లోకః—

మూ. నేత్రవ స్తి ప్రణేత్యాణాం దోషానేతాన్ సభేషజాన్,
 వేత్తి యస్తే న మతిమాన్ వ స్తికర్తాణి తారయేత్. ౨౦

వ్యా. వ స్తి నేత్రముయొక్కయు వ స్తియొక్కయు వ స్తినిప్రయోగించు వైద్యుని యొక్కయు పొరబాటువలన సంభవించుదోషములును, దానగల్గ వ్యాపత్తులును, వాని చికిత్సలును ఈయధ్యాయమున వివరింపబడినవి. వీనినన్నిటిని చక్కగ నెరింగినవైద్యుడు వ స్తికర్తను చేయ నర్హుడగును.

—ॐ అధ్యాయసమాప్తిః ౧॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తస్మై చరకప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసంపూరితే,
సిద్ధిస్థానే నేత్రవస్త్రీవ్యాపత్సిద్ధిర్నామ
పశ్చిమోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇత్యైరంగున నగ్నివేశకృతంబును, చరకప్రతిసంస్కృతంబును నగుచరక సంహితయును నాయుర్వేదతంత్రమునందలి దృఢబలసంపూరితమైన సిద్ధిస్థానమున నేత్ర వస్త్రీవ్యాపత్సిద్ధి యను పంచమాధ్యాయము సమాప్తము.

షష్ఠాధ్యాయము

ఆవతరణికః—వైయధ్యాయములయందు స్నేహవ్యాపత్సిద్ధియు, నేత్రవస్త్రీ వ్యాపత్సిద్ధియు చెప్పబడినవి. అట్టివ్యాపత్సిద్ధి ప్రస్తావనశమునంజేసి పిమ్మట వమన-విరేచన వ్యాపత్సిద్ధి (వమన-విరేచనవ్యత్యాసమున గల్గువ్యాపత్తులకు చేయదగినయుపాయముల దెలుపునట్టి) అధ్యాయము చెప్పబడును.

—ॐ అధ్యాయోపక్రమము. ౧॥

మూ. అథాతో వమనవిరేచనవ్యాపత్సిద్ధిం వ్యాఖ్యాన్యామః. ౧

ఇతి హ స్తాహ భగవానాశ్రేయః. ౨

వ్యా. నేత్రవస్త్రీ వ్యాపత్సిద్ధిని చెప్పినపిదప వమనవిరేచనములయొక్క అయోగాతి యోగములచే గల్గువ్యాపత్తులను, వానిచికిత్సితములను దెలుపునట్టి వమనవిరేచనవ్యాప త్సిద్ధి యనునధ్యాయమును భగవానుడగు నాశ్రేయు లుపదేశించినదానికి న్యూనాతిరేకము గాకుండునట్లు వివరించి చెప్పెదనని యర్థము.

—ॐ విషయనిర్దేశము. ౧॥

మూ. అథ శోధనయోగ్యమ్యక్ విధిమార్గ్యానులోమయోః,
అసమ్యక్క్రొతయోశ్చైవ దోషాః పత్యౌమి సౌషధమ్. 3

వ్యా. పిమ్మట శరీరమునందలి యూర్ధ్వభాగశోధనము లగువమనములయొక్క, అధోభాగశోధనములగు విరేచనములయొక్కయు సమ్యగ్యోగవిధిని (వమనవిరేచనముల చక్కగ నుడయోగించడలసినపద్ధతిని తెలుపువిధానమును), ఆట్టివమనవిరేచనములను చ-సిద్ధి—31

విద్యుత్తవిధానము ననుసరింపక వ్యత్యస్తముగ నాచరించుటవలన గల్గుదోషములను, అట్టి దోషముల (వ్యాపత్తుల) యం దుపయోగింపదగిన యాషధములను వివరముగ నీక్రింద చెప్పెనని యర్థము.

వమనవిరోచనవిధి యింతకుమున్ను కల్పనాసిద్ధియందును ఉపకల్పసియాధ్యాయ మునను ఇతరస్థలములయందును అచ్చటచ్చట చెప్పబడినది; ఆయినను అచ్చట చెప్పబడని విషయము లిచ్చట కొన్ని చెప్పబడును. ప్రస్తావనమునంజేసి కొన్నియను క్తవిషయములు కూడ నుండును.

— ౭౩ సంశోధనయోగ్యకాలవిభాగ-నిర్ణయములు. —

మూ. అత్యుష్ణవర్షశీతా హి గ్రీష్మవర్షహిమాగమాః,

తదంతరే ప్రావృడాద్యాః తేషాం సాధారణాస్త్రయః.

౪

వ్యా. వత్సరాత్తకమగు కాలమునందలి గ్రీష్మ-వర్ష - హేమంతఋతువులు మూడును అత్యుష్ణమును, అతివర్షమును, అతిశీతమును వరుసగ కల్గియుండును. (గ్రీష్మ ఋతువునం దుష్ణంబును, వర్ష ఋతువునందు వర్షంబును, హేమంతఋతువున శీతంబును అధికముగనుండునని భావము.) ఈఋతువులకు నడుమనడుమనుండు ప్రావృట్-శరత్-వశంతఋతువులుమూడును వరుసగ ఉష్ణ-వర్ష-శీతంబులను సాధారణముగ కల్గియుండును. (ప్రావృట్కాలమున ఉష్ణంబును, శరత్కాలమున వర్షంబును, వశంతఋతువున శీతంబును మిక్కిలి యధికంబును తక్కువయుకాక సమస్థితినుండును. ఈమూడుఋతువుల యందు వరుసగ సుష్ణ-వర్ష-శీతంబులు అత్యుత్కృటములుకాక సమస్థితినుండుటంజేసి యాఋతువులు మూడును సాధారణములని భావము.)

ఇచ్చట 'తదంతరే' అనుచోట గ్రీష్మవర్ష ఋతువున రెంటికి నడుమనుండు ప్రావృ డృతువును, వర్ష-హేమంతఋతువులకు నడుమనుండు శరదృతువును, హేమంత-గ్రీష్మ ములకు నడుమనుండు వశంతఋతువును గ్రహింపబడును.

— ౭౪ సంశోధనమునకైన ప్రావృడాదిఋతువిభాగము. —

మూ. ప్రావృట్ శుచినభా జ్ఞేయా, శరత్ ఊర్జ-సహశా పునః,

తపస్యశ్చ - మధుశైవ వసంతః, శోధనం ప్రతి.

౫

ఏతాన్పూర్వా వికలైస్త్వం దద్యాత్ సంశోధనం భిషక్,
స్వస్థపృత్తమభిప్రేత్య; వ్యాధౌ వ్యాధివశేన తు.

౬

వ్యా. ఆహార-శ్రావణమాసములు రెండును ప్రావృట్కాలము. (వర్షమునకు ప్రారంభదశగ నుండుకాలము), కార్తీక-మార్గశీర్షమాసములు రెండునుచేరి శరదృతువు. (ఈయుతువున శీతము ప్రారంభదశయందుండును.) ఫాల్గుణ-చైత్రమాసములు రెండును చేరి వసంతయుతువు. (ఈయుతువున ఉష్ణము ప్రారంభదశయందుండును కావున నియ్యది సమశీతోష్ణముగ నుండును.)

(ఇవిదక్క తక్కినమాసములలో వైశాఖజ్యేష్ఠమాసములు గ్రీష్మంబును, భాద్రపద-ఆశ్వయుజమాసములు వర్ష యుతువును, పుష్యమాఖమాసములు హేమంతయుతువును నగునని యెరుంగునది.)

ఈజెప్పిన ప్రావృడాదియుతువిభాగము స్వస్థవృత్తమున నుండువారికి సంశోధనమును గురించి చెప్పబడినది. (కావున వైజెప్పినవిధముగ ఫాల్గుణాదిమాసములలో రెండేసి మాసముల నొక్కొక్కయుతువుగ విభజించి వసంతగ్రీష్మ - ప్రావృట్, వర్ష - శరత్, హేమంతయుతువులుగ గల్పించి, అందు ఉష్ణ - వర్ష - శీతములకు సాధారణములైన ప్రావృట్ - శరత్ - వసంతయుతువుల మూటియందును స్వస్థవృత్తముగ నుండువారికి విధి ప్రకారము పమనవిరేచనాదిసంశోధనముల జేయనగునని భావము.)

ఇది స్వస్థతనుండువారికి శోధనమునకు నియమితకాలము. కావున వ్యాధిపీడితులై కేవలము సంశోధనముచేతనే వ్యాధి నివృత్తింపుచుపరిస్థితి నుండువారికి, నిషిద్ధమైన గ్రీష్మది యుతువులయందునుకూడ నుచితముగ సంశోధనము చేయవచ్చును. (ఈవిషయము ‘వ్యాధౌవ్యాధివశేన తు’ అనువాక్యముచే ననుగ్రహింపబడినది.)

ఇచ్చట సీవిమర్శనము నెరుంగునది:—యుతువిభాగము రెండువిధములు. అందొకటి వైజెప్పినరీతిగ ఫాల్గుణాదిమాసక్రమము ననుసరించి రెండేసిమాసము లొక్కొక యుతువువంతున వసంత-గ్రీష్మ-ప్రావృట్-వర్ష-శరత్-హేమంతములుగ విభజింపబడినది. ఈయుతువిభాగము ప్రావృట్ - శరత్ - వసంతములయందు పమనాదిశోధనములజేయుట కనువుగ నిర్దిష్టపడినది. శోధనమునకు ఈవిభాగము ననుసరించయే రోగభిదగ్ధజీర్యాధ్యాయమున “కాలః పునః... టేషామన్తరేష్వితరే సాధారణలక్షణాః శ్రయః ఋతవః ప్రావృట్-శరత్ - వసంతాః... వివమేలే సంశోధనమధిక్యత్య షడ్విభజ్యంతే ఋతవః” (విమా. అ. ౮ సూ. ౧౬౧) అనువాక్యముచే విధింపబడినది. మరియు “మాధవప్రథమే మాసి నభస్యప్రథమే పునః, సహస్యప్రథమే చైవ హరదే ద్దోషనంచయమ్” (సూ. అ. ౭ శ్లో. ౮౬) అనువాక్యముచే, నవేగాక్ ధారణీయమునను సంశోధనమునకు వైజెప్పిన కాలమునే నిర్దేశించియున్నది.

రెండవది శిశిరాదిఋతువిభాగము. ఈవిభాగమున మాఖమాసము మొదలుజేసి రెండేసిమాసము లాక్రొక్కఋతువువంతున పరుసగ శిశిర - వసంత - గ్రీష్మ - వర్ష-శరత్ - హేమంతములను నారుఋతువులుగ గల్పింపబడును. ఈవిభాగమును వాగ్భటమున నిట్లు చెప్పియున్నది. “మానైర్ద్విసంఖ్యైః మాఖాద్యైః...నృణాం ప్రతిదినం బలమ్” (అ. హృ; సూ. అ. 3 శ్లో. ౧౨) ఈఋతువిభాగము ఋతుచర్యాది స్వస్థవృత్తముల నాచరించుటకును, బలనిర్ణయమునకును మధురాది షడ్రసోత్పత్తి విషయనిర్ణయమునకును గ్రహింపదగినది. రసోత్పత్తివిషయమై ఆత్రేయ భర్త కాశ్యాయమున నిట్లు చెప్పబడినది. “వివమేషాం షణ్ణాం రసానాం షట్త్వమువవన్నం, ఊనాతిరేక.....షడృతుకత్వాచ్చ కాలస్యోపవన్నో మహాభూతానాం ఊనాతిరేక విశేషః” (చ. సూ. అ. ౨౬ సూ. ౧౭) ఈవాక్యముచే రసోత్పత్తివిషయమై మాఖాదిమాసక్రమముగ శిశిరాదిఋతుకల్పనమునే చెప్పియున్నది. ఈవివరణమంతయు మైగనపరచిన స్థలములయందు మాచే విస్తరముగ జెప్పబడినది కావున నచ్చట జూచునది.

— { పమనాదిశోధనముల పరుసగ జేయునపుడు నడుమ స్నేహస్వేద కర్తవ్యతానిర్ణయము. } —

మూ. కర్తృణాం పమనాదీనాం అస్తరేష్వస్తరేషు చ,

(అస్తరే చాస్తరే ఘనః)

స్నేహస్వేదా ప్రయుజ్జీత స్నేహం చాస్త్రే ప్రయోజయేత్. ౭

వ్యా. (పంచకర్తములకు పూర్వాంగముగ స్నేహస్వేదవిధులు చెప్పబడినవి. కావున స్నేహస్వేదవిధుల జేసినవిదప స్నిగ్ధస్విన్నశరీరునకు పమనాదికర్తలజేయుట విధ్యుక్తము.) అట్టిపమనవిరేచనాది పంచకర్తముల జేయుతరి నొకదానినిచేసి వేరొక కర్తను జేయవలసినప్పుడు మరల నారెంటినడమ మరల స్నేహస్వేదముల జేసియు యింకొకదాని నుపక్రమింపవలెను. (పమనవిధిచేసి, పిదప విరేచనమునైనను, విరేచనానంతరము వస్త్ర విధినైనను చేయవలసియున్నపుడు నడుమ స్నేహస్వేదవిధులజేసియు వేరొకవిధిని చేయవలెనుగాని మొట్టమొదట చేసిన స్నేహస్వేదములమాత్రము చరితార్థము కానేరదని భావము.) మరియు పమనాదిశోధనకర్తలను చేసి పూర్తియైనవిదప (సంశోధనముచే గల్గిన బడలిక శమించుటకై) మరల సంశమనీయస్నేహ ముపయోగింపవలెను.

— కొంచెముగ స్నేహనముచేసి విరేచనము చేయింపవలసినవారు. —

మూ. విసర్పవిడ కాశోఘకామలాపాణ్డ్యురోగిణః,

(కుష్ఠవీనర్పపిడక కామలాపాణ్డురోగిణి)

అభిఘాతవిషారాంశ్చ నాతిస్నిగ్ధా విరేచయేత్.

౮

వ్యా. (కుష్ఠము) వినర్పము, ప్రమేహఃటిక, శోఘము, కామల, పాండురోగము, అనునీరోగములచే పీడింపబడువారికిని, అభిఘాతము నొందినవారికిని, విషపీడితులకును విరేచనము చేయవలసినప్పుడు వారీశరీరమును కొంచెముగ స్నిగ్ధముచేసి పిదప విరేచనమును చేయించవలెను.

❧ స్నేహవిరేచనము నెవ్వరికి? రూక్షవిరేచన మెవ్వరికి? ❧

మూ. నాతిస్నిగ్ధశరీరాయ దద్యాత్ స్నేహవిరేచనం,

స్నేహోత్క్లిష్టశరీరాయ రూక్షం దద్యాద్విరేచనమ్

౯

వ్యా. కొంచెముగ స్నిగ్ధమైనశరీరము కలవానికి స్నేహముతోగూడిన విరేచననౌషధమును ఇయ్యవలెను. (కొంచెముగ స్నిగ్ధమైనశరీరము కలవానికి దోషములు స్వస్థానము నుండి చక్కగ సడలకుండును, కావున వానికి కొంచెము స్నిగ్ధముగనుండు ఔషధము నిచ్చినచో నయ్యది దోషములను చక్కగ వెడలించ సమర్థము కానోపదు, దానంజేసి ఆయోగవ్యాపత్తు కల్గును; కావున అట్టివానికి పూర్తిగ స్నిగ్ధమైన విరేచనౌషధము నియ్యవలెనని భావము.)

మరియు స్నేహోత్కలియోగమునంజేసి మిక్కిలి యుత్క్లిష్టమగు శరీరము కలవానికి స్నేహవిరేచనము నిచ్చినయెడ నయ్యది దోషము లధికముగ సడలియుండినను, వానిని హరింప సమర్థముకానేరదు. దోషములు స్త్రోతస్సునందే యణగియుండును కావున రూక్షమైన విరేచనౌషధము నియ్యవలెను.

❧ సంశోధనమున సమ్యక్గోగోపపత్తి. ❧

మూ. స్నేహస్వేదోపసన్నేన జీర్ణే మాత్రావదౌషధం,

ఏకాగ్రమనసా పీతం సమ్యక్గోగాయ కల్పతే.

౧౦

వ్యా. విధ్యుక్తప్రకారము స్నేహస్వేదవిధుల సమ్యక్గోగముచే స్నిగ్ధస్విన్న శరీరుడు, భుజించినయాహారము జీర్ణమైనసమయమున క్రిందజెప్పబడురీతిగ స్వల్పపరిమాణము కలయౌషధమును నిశ్చలమైన మనస్సుకలవాడై సేవించిన నయ్యది సమ్యక్గోగమును కల్గింప సమర్థమగును. (ఔషధమును సేవించువాడు మనసు నిల్కడలేక కామాదులయం దాసక్తమైయున్నయెడ వమనాదివేగముల నిరోధించును, దానంజేసి సంశోధనము చక్కగ గల్గినేరదు; కావున 'ఏకాగ్రమనసా' అని చెప్పబడినది.)

— శ్లో హస్తేదవిధుల ప్రయోజనము. ౧౦ —

మూ. స్నిగ్ధాత్పాత్రాద్యథా తోయం అయత్నేన ప్రణద్యతే,
కఫాదయః ప్రణద్యంతే స్నిగ్ధాద్దేహాత్తథాపదైః. ౧౧
ఆప్యం కాఠ్యం యథా వహ్నిః విష్యద్దయతి సర్వతః,
తథా స్నిగ్ధస్య వై దోషా స్వేదో విష్యద్దయేత్థిరాన్. ౧౨
క్లిప్తం వాసో యథోల్లేశ్య మలః సంశోధ్యతేఽమృశా,
స్నేహస్వేదైస్తథోల్లేశ్య శోధ్యతే శోధనైర్మలః ౧౩
(త్రోరోల్లిప్తే యథా వస్త్రే మలః శుద్ధయతి వారిణా,
స్నేహస్వేదైః తథోల్లిప్తైః దోషశుద్ధయతి శోధనైః)

వ్యా. స్నేహవిధులచే శరీరము స్నిగ్ధమైనయెడ ఆట్టిశరీరమునుండి (నూనె మున్నగువానిచే జీడ్డుకల్గిన పాత్రమునుండి జలమును స్వల్పప్రయత్నముతో పాత్రము నందు అంటుకొనక విడదీయుటకు వలనుపడువిధముగ) కఫాదిదోషములను వమనాది శోధనములచే సుఖముగ వెడలించ వలనుపడును. మరియు తడసేనకొయ్యను నివ్వన కాచి విడదీసినచో అందలి ద్రవమంతయు బైట ప్రవించువిధముగ స్నిగ్ధశరీరలకు స్వేదవిధి చేసినచో శరీరమున స్థిరముగ నాటియుండుదోషము లన్నియు సడలి ప్రవించజేయు వలనుపడును. మరియు వైశేషికరీతిగ స్నేహస్వేదవిధుల రెంటిచే శరీరమునందలి స్థిరముగ నాటియుండుదోషములు కఫాదిదోషములు స్వస్థానమునుండి చలించి గమనోన్ముఖ ములై యుండునపుడు సంశోధనముల నుపయోగించినచో, ఆట్టియోషధములచేత (వస్త్రమునందు దృఢముగ నంటికొనియుండుమలినము త్రోవప్రయోగముచే సడలి యగ్ని సంబంధముచే శిథిలమైయుండునపుడు జలముచే సులభముగ శుభ్రపరుప దగియుండునట్లు) కఫాదిదోషములను సులభముగ వెడలించదగియుండును. (కావున సంశోధనము చేయవలసిన వారికి తొలత స్నేహవిధి చేసినయెడ దోషములను మృదువుగజేయును. పిమ్మట స్వేదవిధి చేసినయెడ శిథిలమై స్వస్థానమునుండి చలించును అట్టిగమనోన్ముఖము లయినదోషములను శోధనము సులభముగ వెడలించ సమర్థమగునని భావము. ఈయభిప్రాయముచేతనే “స్నేహ స్వేదోపపన్నేన” అని నిర్దేశింపబడినది.)

— ఆహారము జీర్ణముకానియపుడు సంశోధనము త్రాగినచో గల్గులక్షణములు. —

మూ. ఆజీర్ణే వర్తతే గ్లానిః విబద్ధశ్చాపి జాయతే,
పీతం సంశోధనం చైవ విపరీతం ప్రవర్తతే. ౧౪

వ్యా. భుజింపబడినయాహారము జీర్ణముకాకుండుచపుడు సంశోధనోషధము సేవించి నచో బడలిక యధికమగును. దోషము బైటవెడలక బంధింపబడును. లేక వ్యత్యస్తముగ వెడలును. (వమనోషధము విరేచనంబుగను, విరేచనోషధము వమనముగను విరుద్ధముగ వెడలునని భావము.) ఇది “జీర్ణే” అనుదానికి వ్యతిరేకదృష్టాంతము.

— మాత్రావదోషధగుణములు. ౧౯ —

మూ. అల్పమాత్రం మహావేగం బహుదోషహరం సుఖం,
లఘుపాకం సుఖాస్వాదం ప్రీణనం వ్యాధినాశనమ్. ౧౫
అవికారి చ వ్యాపత్తౌ నాతిగ్లానికరం చ యత్,
గర్భవర్ణరసోపేతం విద్యాన్తాత్రావదోషధమ్. ౧౬

వ్యా. స్వల్పమైన పరిమాణముకలదియు, అట్టై నను మిక్కిలివేగముతో పనిచేయు నదియు, సుఖముగనే ప్రబలమైవదోషములను హరించునదియు, తేలికగ జీర్ణమగునదియు, నోటికి సుఖమైన రుచికల్గినదియు, రోగికి యిష్టమయినదియు, వ్యాధులను హరించు నదియు, వ్యాపత్తుకల్గినను వికారమును చేయకుండునదియు, స్వల్పముగ బడలికను కల్గించు నదియు, ప్రశస్తమైన గంధ-వర్ణ-రసములు కల్గినదియు నగునోషధము “మాత్రావత్” అని చెప్పబడును. (ఇయ్యది “మాత్రావదోషధమ్” అనుదానికి వివరణము.)

— ఔషధసేవనసమయమున మనస్సున కేకాగ్రత యావశ్యకము. ౨౦ —

మూ. విధూయ మానసాః దోషాన్కామాదీనశుభోఽయాన్
(కామక్రోధభయాదికాన్),
ఏకాగ్రమనసా పీతం సమ్యగ్యోగాయ కల్పతే ౧౭

వ్యా. కామము, క్రోధము, భయము, లోభము మున్నగు మనస్సుకు సంబంధించిన చెడ్డమానసికదోషములను పదలి నిర్మలమై నిష్పలముగనుండు మనస్సుతో త్రాగబడిన యోషధము సమ్యగ్యోగమున సమర్థమగును. (వ్యత్యాసములేక చక్కగ పనిచేయునని భావము.) (ఇయ్యది “ఏకాగ్రమనసా” యనుదానికి వివరణము.)

— వమనవిరేచనములకు ముందుదినము చేయవలసినభోజననియమము. ౨౧ —

మూ. నరః శ్వో వమనం పాతా భుజ్జీత కఫవర్ధనం,
సుజరం ద్రవభూయిష్ఠం లఘ్వశీతం విరేచనమ్ ౧౮
ఉల్లిష్టాల్పకఫత్వే న షీప్రం దోషాః స్రవన్తిహి,

వ్యా. వమజుడు వమనౌషధమును సేవించవలసిననాటికి ముందుదినము కఫమును వృద్ధిచేసిందిచు నాహారమును భుజించవలయును. అట్లు భుజించినచో నామాశయమున నుండుకఫాదిదోషములు గమనోన్ముఖముగ నుండును. విరేచనౌషధమును త్రాగుటకు ముంపటిదినమున సుఖముగ జీర్ణమగునదియు, ద్రవాధికముగను, కొంచెము సుభిక్షముగ నుండునదియు శీతపీర్వమును, తేలికగనుండునదియు నగు నాహారమును భుజించ వలయును. ఈభోజనముచేత వక్త్రాశయమునందలి దోషము శిథిలమై యుండును. కఫము స్వల్పముగ తీగించును. కావున నట్టి దోషములు సుఖముగ బైటవెడలును. ఈవిషయము కల్పనాసిద్ధియందు “గ్రాహ్యదకానూపరపైకి.....విరిచ్యో” (సి. అ. ౧. శ్లో.౮) అను వాక్యముచే చెప్పబడినను ఇచ్చట ప్రకరణానుసారముగ ననువదించబడినది.

—ॐ సమ్యక్ శుద్ధిలక్షణములు. —

మూ. పీతౌషధస్య తు భిషక్ శుద్ధిలిక్లాని లక్షయేత్. ౧౯
 ఊర్ధ్వం కఫానుగే పిత్తే విట్పిత్తేనుక ఫేత్సద్భః,
 హృతదోషం వదేత్ కార్యదార్పలేచేత్ సలాఘవే. ౨౦

వ్యా. వమనవిరేచనౌషధములను త్రాగినపుడు శుద్ధిలక్షణములను ఇతైరంగున నెరుంగునది. అందు వమనము లగునపుడు తొలుత కఫమువెడలి పిమ్మట పిత్తద్రవము వెడలినచో వమనముచే దోషము చక్కగ వెడలినదని యెరుంగునది. విరేచనము లగు నపుడు తొలుత పురీషంబును, పిదప పిత్తవసరును ఈరెంటికికడవట కఫమును వెడలిన యెడ విరేచనముచే దోషము చక్కగ హరించినదని యెరుంగునది. మరియు వమనవిరేచ నముల రెంటియందును శరీరకార్యము బలహీనము తేలిక ఈమూడులక్షణములు కల్గి నచో వమనవిరేచనములు రెంటిచేతను దోషములు చక్కగ వెడలినవని యెరుంగునది. (ఆది రెంటికిని సమానమైన లక్షణములు.)

ఈశుద్ధిలక్షణములు కల్పనాసిద్ధియందు “క్రమత్ కఫః పిత్తమథానిలశ్చ... లక్ష్యమాణే” (సి. అ. ౧. శ్లో. ౧౫) యనువాక్యముచే వమనసమ్యగ్శుద్ధిలక్షణంబును; “స్రోతోవిశుద్ధీన్ద్రీయ...భవేత్క్రమేణ” (సి. అ. ౧-౧౭ శ్లో) అనువాక్యముచే విరే చనసమ్యగ్శుద్ధి లక్షణము లను వివరింపబడినవి. అయినను ప్రకరణానుసారముగ సూచించ బడినది. (మరియు ఔషధకేవలమున విశేషవిధానమును చెప్పటకై యనువదించబడినదని యెరుంగునది.)

—ॐ సమ్యగ్గోగానంతరము ఔషధశేషమున్నచో వసునము చేయించవలెననుట. ౧౯

మూ. వామయేత్తు తతః శేషమాషధం న త్వలాఘవే,

స్తైమిత్యేఽనిలసం గే చ నిరుద్ధారేపి వామయేత్ . ౨౦

ఆలాఘవాత్తనుత్వాచ్చ కఫస్యాపత్ పరం భవేత్,

వ్యా. విరేచనౌషధమును త్రాగినపుడు వైశేష్యబడినరీతిగ సమ్యక్ శుద్ధిలక్షణములు కానవచ్చిన వెంటనే ఔషధశేషము నిలచియున్నయెడ దానిని వసునముచే బైట వెడలించవలయును. లేనియెడ విరేచన అలియోగము సంభవించును. మరియు తక్కినశుద్ధి లక్షణములు గానవచ్చినను శరీరము లేలికలేక గురుత్వముగ నున్నయెడ ఔషధశేషమును వసునము చేయించదగదు.

వసునౌషధమును త్రాగినపుడు శరీరము ఎంతకాలము స్తిమితమై (జడమై) వాతము నిరుద్ధమై త్రేసుపులు రాకుండునో అంతవరకు వసునమును చేయించవలయును. అట్టివసునములను శరీరమునకు లేలికయై చులకనగ నున్నంతవరకు చేయించి వెంటనే వసునము నాపవలయును. లాఘవాదిగుణములు కల్గినశిష్టుటకూడ వసునము చేయించినచో వసునాతియోగ వ్యాపత్తు కల్గును; కావున లాఘవాదిగుణములు గమనించి వసునముల నివర్తింపజేయవలయునని భావము.

—ॐ సమ్యగ్గోగయుక్తవసునప్రయోజనము. ౨౧

మూ. వమితే వర్ధలే వహ్నిః శమం దోషాః వ్రజన్తి హి. ౨౨

వమితం లఙ్ఘయేత్సమ్యక్ జీర్ణలిజ్ఞాన్యలక్షయః,

తాని దృష్ట్వా తు పేయాదిక్రమం కుర్యాత్ న లఙ్ఘయన్. ౨౩

వ్యా. విధ్యుక్తప్రకారము వసునము చక్కగనైనయెడ జాతరాన్ని వృద్ధినిొందును. దోషములు శమించును. మరియు వసునములైనపిదప వసునౌషధము చక్కగ జీర్ణమైన లక్షణములు కనుబడనిచో వానికి లంకణము చేయించవలెను. క్రింద “అనులోమోఽనిలః” అని యుపక్రమించి చెప్పబడు జీర్ణౌషధలక్షణములు గానవచ్చినపుడు పేయాదిక్రమముగ నన్నసంసర్జనవిధి నాచరించవలెను. (పేయాదిక్రమముపకల్పసియాధ్యాయమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“అథైనం సాయాహ్నే...సప్తరాత్రేణ ప్రకృతిభోజనముగ ఛేత్” సూత్ర. అ. ౧గి. సూ. ౨౪)

చ-సిద్ధి—32

❧ వమనవిరేచనానంతరము పేయాదిక్రమమునకు ప్రయోజనము. ❧

మూ. సంశోధనాభ్యాం శుద్ధస్య
హృతదోషస్య (లఙ్ఘితస్య చ) దేహినః,
యాత్యగ్నిర్నృతాం (రణుతాం) తస్మాత్
క్రమం పేయాదిమాచరేత్.

౨౪

వ్యా. వమనవిరేచనరూప సంశోధనములచే దోషములు చక్కగ వెడలి శుద్ధ ఖోష్ఠము కలవానికి వమన-విరేచనముల సంక్షోభమునంజేసి జాతరాగ్ని మందగించి మిగుల స్వల్పముగ నుండును; కావున అట్టిజాతరాగ్ని క్రమముగ వృద్ధిచొందుటకు పేయాది క్రమము ననుసరించి యాహారమును చేయవలెను.

ఇచ్చట 'సంశోధనాభ్యాం' అను ద్వివచనముచే వమనంబును విరేచనంబును గ్రహింపబడును. వమనముచేనైనను, విరేచనముచేనైనను అగ్ని మందగించునని యర్థము. నిరూహవస్తి చేయించినవానికిని అగ్నిమందగించునుగాని, అయినను వానికి పేయాది క్రమము ననుసరించవలసినంత పరిస్థితిగ మందగించదని యుద్దేశించి వమనవిరేచనములు మాత్రము నిర్దేశింపబడినదని యెరుంగునది. కావుననే "ప్రత్యాగతే ఖోష్ఠజ్ఞాపసిక్తః శాల్యన్నమద్యాత్ తనునా రసేన" (సిద్ధి. అ. 3. శ్లో. ౨౭) అనువాక్యముచే వస్తి సూత్రీయమున శాల్యన్నభోజనము విధింపబడినది సంగతము. మరియు విరేచనసమ్యగ్యోగలక్షణముల జెప్పనపుడు "స్తోతోవిశుద్ధీన్ద్రియ...లఘుత్వమూర్జోఽగ్నిః అనామ యత్వమ్" (సి. అ. ౧. శ్లో. ౧౭) అనువాక్యముచే కల్పనాసిద్ధియందు విరేచనసమ్యగ్యోగమున అగ్నిదీప్తి బాగుండునని చెప్పబడినది. అయినను విరేచనోపధముచేనైన సంక్షోభమువలన నగ్నిమాంద్యము సంభవించును, కావున నిచ్చట "యాత్యగ్నిర్నృతాం" అని చెప్పబడినది.

❧ తర్పణాదిక్రమము నాచరించవలసినవిషయము. ❧

మూ కఫపితౌ విశుద్ధేఽల్పం మద్యపే వాతపైత్తికే,
తర్పణాదిక్రమం కుర్యాత్ పేయాఽభిష్యంద్యేద్ధి తాన్. ౨౫

వ్యా. కఫపిత్తములు స్వల్పముగ శుద్ధిచొనినపుడును, మద్యపానము చేయుటల వాటు కల్గినవానికిని, వాతపిత్తప్రకృతి కలవానికిని సంశోధనానంతరము పేయాదిక్రమము ననుసరించినచో నభిష్యందము (జలంబు) కల్గును; కావున వారలకు తర్పణాదిక్రమము ననుసరించి (పేయకు బదులు అచ్చతర్పణమును, విలేకికి బదులు ఘనతర్పణమును) యాహారము నిడవలెను.

❧ జీర్ణాపధలక్షణములు. ❧

మూ. అనులోమోఽనిలః స్వాస్థ్యం తు త్ప్రస్థోఽమనస్వితా,

లఘుత్వమిద్రియోద్ధారశుద్ధిః జీర్ణాపధాకృతిః.

౨౬

వ్యా. శోధనాపధము జీర్ణమైనపుడు వాతము అనులోమముగ సంచరించును. శరీరము స్వాస్థ్యతనుండును. ఆశలియు, దస్వియు, శరీరబలంబును కల్గును. మనస్సు నిర్మలముగ నుండును. శరీరము తేలికయై యుండును. చక్షురాదీంద్రియములు పాటవముకల్గితమతమవ్యాపారములయందు సమర్థములై యుండును. శ్రేణువులు ఔషధమునకు సంబంధించిన గంధరసాదిస్వరూపములేక శుభ్రముగ వెడలును. (ఔషధమును త్రాగినవెనుక యాలక్షణములు కనబడినయెడ ఔషధము పూర్తిగ జీర్ణమైనదని యెరుంగునది.)

❧ ఔషధాఽజీర్ణలక్షణములు. ❧

మూ. క్లమో దాహోఽజ్ఞసదనం భ్రమో మూర్ఛా శిరోరుజా,

(క్లమో దాహోఽజ్ఞమర్దశ్చ భ్రమో మూర్ఛారూచిస్తథా)

అరతిర్బలహానిశ్చ సావశేషాపధాకృతిః.

౨౭

వ్యా. శోధనాపధము పూర్తిగ జీర్ణముకాక కొంచెము మిగిలియున్నపుడు బడలికయు, తాపంబును, ఒడలి నొప్పలును కలుగును. ఒడలు తిరుగును, మూర్ఛగ్రమ్మును, తలనొప్పి కల్గును. పనులయం దిచ్చ బొడమకుండును. శరీరబలము తగ్గును. (ఈలక్షణములు కల్గియున్నపుడు శోధనాపధము జీర్ణము కాలేదని యెరుంగునది.)

❧ వ్యాపత్తును కల్గించునాపధము. ❧

మూ. అకాలేఽల్పాతిమాత్రం చ పురాణం న చ భావితం,

అసమ్యక్ సంస్కృతం చైవ వ్యాపద్యేతౌషధం ద్రుతమ్.

౨౮

వ్యా. శోధనాపధమును సేవించుటకు విధించినకాఁ మునగాక యితరకాలమున సేవించబడిన యాపధంబును, పరిమాణమునకు తక్కువగవైనను అధికమగవైనను త్రాగ బడినయాపధంబును, ప్రాతదియ నమానపీర్వములైన రసాదులచే భావనచేయబడనిదియు విద్యుక్తముగ సంస్కరించబడనిదియు నగ్రాపధంబును అతిశీఘ్రముగ వ్యాపత్తుల కల్గించును.

❧ వసునవిరేచనవ్యాపత్తులు పది, అవి కల్గుటకు హేతువులు. ౨౯

మూ. ఆధ్వానం పరిక ర్తిశ్చ స్రావో హృద్ధాత్రయోగ్గ్రహః,
జీవాదానం సవిభ్రంశః స్తమ్భః సోపద్రవః క్లమః. ౨౯
అయోగాదతియోగాచ్చ దశైతాః వ్యాపదో మతాః,
ప్రేష్యభైషజ్యవైద్యానాం వైగుణ్యాదాతురస్య చ 30

వ్యా. ఆధ్వానము (కడుపుబ్బరము), పరిక ర్తిక (గుదమునందును శోష్ణమునందును, రోశకల్గుట), నోట నీరువెడలుట, హృదయమునందును, అవయవములయందును పట్టుపట్టినవిధముగ బాధ కల్గుట; జీవశక్తి కాధారమైనరక్తము నశించుట, విభ్రంశము (గుదము స్వస్థానమునందుండి జారుట), (లేక ప్రజ్ఞతప్పట), స్తంభము (శరీరము స్తంభించుట), ఉపద్రవములు, బడలక ఈపదియును సంశోధనమున గల్గువ్యాపత్తులు. ఇయ్యవి సంశోధనముయొక్క అయోగాతియోగమువలనను, పరిచారకునియొక్కయు, ఔషధముయొక్కయు, రోగియొక్కయు పారబాటువలనను సంభవించును. (ఆధ్వానము, పరిక ర్తిక, స్రావము, హృద్గ్రహము, అంగగ్రహము, జీవాదానము, విభ్రంశము, స్తంభము, ఉపద్రవము, క్లమము అనునీపదియును శోధన (వసున-విరేచన)ముల అయోగ-అతియోగములచే గల్గువ్యాపత్తులు).

పైజెప్పబడిన పది వ్యాపత్తులలో కొన్ని ఔషధములయొక్క అయోగముల వలనను, మరికొన్ని అతియోగమువలనను సంభవించును. ఈవిభాగము, లక్షణము చికిత్స మున్నగునవి క్రింద వివరింపబడును. అట్టి అయోగాతియోగములకు పరిచారక-ఔషధ-వైద్య-రోగులయొక్క పారబాటే కారణమగును. మరియు ఔషధములయొక్క ప్రవృత్తి నాల్గు తెరంగులు—అతిప్రవృత్తి (అధికముగా వ్యాపించుట), అసమ్యక్ప్రవృత్తి (యథోక్తముగ కాక వ్యతిరేకముగ ప్రవర్తించుట), ఈరెండును ఔషధా యోగముచే కల్గును. అప్రవృత్తి, అల్పప్రవృత్తి ఈరెండును అయోగజన్యములు. పైజెప్పిన నాల్గు భేదములును, అయోగాతియోగభేదములయందే అంతర్యూతము లగును. కావున నిచ్చట మిథ్యాయోగము ప్రత్యేకముగ జెప్పబడదయ్యె.

❧ సంశోధన (వసునవిరేచన) సమ్యగ్యోగ-అతియోగ-అయోగములస్వరూపము. ౩౦

మూ. యోగః సమ్యక్ప్రవృత్తిః స్యాత్ అతియోగోఽతిప ర్తనం.
అయోగః ప్రాతిలోమ్యేన న చాల్పం వా ప్రవ ర్తనమ్. 30

వ్యా. వమనమునకైనను విరేచనమున కైనను (బోషధమును) త్రాగినపుడు ఆయా షధమువలన నేదోషము వెడలవలెనో ఆదోషము పూర్తిగ బైట వెడలినయెడ నయ్యది సమ్యగ్యోగము, (వమనమున కఫంబును, విరేచనమున పిత్తంబును చక్కగ వెడలినచో సమ్యగ్యోగమని భావము). అట్టిదోషముచకంటె నధికముగ వెడలిన నయ్యది అతియోగము (పిత్తాంతము వమన మనియు, కఫాంతము విరేచన మనియు నియమము. కఫము పూర్తిగ వెడలి అంతట నిలువక పిత్తంబును, నురుగుతో కూడిన రక్తంబును మున్నగువవి వెడలిన నయ్యది వమనాతియోగము. విరేచనమున పిత్త చగురు పూర్తిగ వెడలి కఫము మున్నగు నవికూడ వెడల నారంభించిన నయ్యది విరేకాతియోగంబునని భావము).

మరియు ఏయుద్దేశముతో నౌషధ ముపయోగించబడునో దానికి ప్రతిలోమముగ దోషము వెడలినను, దోషము బొత్తిగ వెడలకున్నను, పూర్తిగ వెడలక స్వల్పముగ వెడలి నను అయోగ మనబడును. (వమనమునకు బోషధమును త్రాగినపుడు దానికి బలులు విరేచనంబును, విరేచనమునకు త్రాగినపుడు వమనంబును విసచో, నయ్యది ప్రాతిలోమ్య ప్రవృత్తి యనబడును. ఇయ్యదియు తాను కోరిన దోషము వెడలక ఇతర దోషమును వెడలించుటంజేసి అయోగ మనబడును. పూర్తిగ వెడలకున్నపుడును అయోగమనియే చెప్పబడును. సమ్యగ్యోగ - అయోగాతియోగముల సామాన్యస్వరూప మిచ్చట చెప్ప బడినది. వీనిచే గల్గు విశేషలక్షణములు సూత్రస్థానమున ఉపకల్పనీయ-చికిత్సా ప్రాభృతీ యాధ్యాయములయందును, కల్పనాసిద్ధి మున్నగుస్థలములయందును విపులముగ జెప్ప బడినది).

అయోగవివరణము. ౨౯

మూ. శ్లేష్మోష్ణైశ్చైవ దుర్గంధం అహృద్యమతి వా బహు,
విరేచన షజిణ్ణే చ పీతమూర్ధ్వం ప్రవర్తతే. 3౨
తూధార్తమృదుకోషాభ్యాం స్వలోష్ణిష్టక ఫేన వా,
తీక్ష్ణం పీతం స్థితం తుబ్ధం వమనం స్యాద్విరేచనమ్. 3౩
ప్రాతిలోమ్యేన దోషాణాం హరణాత్తే హ్యకృత్స్నశః,
అయోగసంజ్ఞే కృచ్ఛ్మణ యాఽతి దోషో న వాఽల్పశః.
(నవాఽఽగచ్ఛతిచాల్పశః) 3౪

వ్యా. కఫము ఉష్ణిష్టమై (శీథిలమై) వెడల నున్నపుడు విరేచనౌషధమును త్రాగినను, దుర్గంధంబును మనసు కింపు కానిదియు నగు నౌషధమును త్రాగినను, అధికముగ

నైనను, అనేకపర్యాయములంగనైనను విరేచనాషధమును త్రాగినను, అహారము జీర్ణము కానియపుడు త్రాగినను, అయ్యది విరేచనముల జేయింప నోహక యూర్ధ్వమార్గముననే చేరి పమనరూపముగ బైట వెడలును.

మరియు ఆకలిచే పీడింపబడినవాడును, శోష్ణము మృదువుగ నున్నవాడును, కఫము స్వల్పముగ నడలి యున్నవాడును, మిక్కిలి తీక్ష్ణగుణము కల పమనాషధమును త్రాగిన నయ్యది సంక్షోభము నొంది పక్వాశయమున జేరి విరేచనరూపముగ బైట వెడలును.

ఇతైరంగున పమన విరేచనాషధములు ప్రతిలోమముగ దోషముల వెడలించుట వలనను, వైజేశ్విన రీతిగ స్వల్పముగ వెడలును, లేక కష్టముచే కొంచెముగ వెడలును, లేక బొత్తుగ వెడలక యుండును, కావున వైజేశ్విన పమనవిరేచనాషధములు ప్రతిలోమముగ వెడలుటవలన నయోగరూపవ్యాపత్తే సంభవించునని భావము.

❧ శోధనాఽయోగమున చికిత్స. ❧

మూ. పీతాషధో న శుద్ధశ్చేత్ జీర్ణే తస్మిన్ పునః విజేత్,

ఔషధం న త్వజీర్ణే న్యత్ భయం స్యాదతియోగతః 34

శోష్ణస్య గురుతాం జ్ఞాత్వా లఘుత్వం బలమేవ చ,

అయోగే మృదు వా దద్యాత్ ఔషధం తీక్ష్ణమేవ వా. 35

వ్యా. శోధనాషధమును త్రాగినపుడు పమనముచేనైనను విరేచనముచే నైనను శోధనము కాక యున్నయెడ త్రాగిన యాషధము జీర్ణమైన పిదప నాటిదినముననే మరల నాషధమును త్రాగవలెను. తొలుత త్రాగిన యాషధము జీర్ణము కాకుండునపుడు మరల త్రాగినచో నతియోగమునంజేసి భయము కల్గును.

మరియు వైజేశ్విన రీతిగ నీయోగము కల్గినపుడు రోగియొక్క శోష్ణము గురుత్వముగను బల్గవముగ నున్నదా, లేక లఘుత్వముగను మృదువుగ నున్నదా, అని గమనించి క్రూరముగ నైనను బల్గవముగనైన నున్నచో తీక్ష్ణాషధమును, మృదువుగ లఘువుగ నున్నపుడు, మృద్వౌషధమును ఇయ్యవలెను.

❧ రెండవతొరి శోధనము చేయదగనివారు. ❧

మూ. పమనం న తు దుశ్శుద్ధం దుష్కోష్ఠం న విరేచనం,

సాయయేదౌషధం భూయో హన్యాత్ప్రీతం పునర్హి తా. 36

వ్యా. వైశేషిక శోధనాయోగమునందును, మిక్కిలి కష్టముచే వమనముగు స్వభా కల్గినవానికి మరల వమనాషధమును ఇయ్యకూడదు. మరియు క్రూరమైన శోషము వానికి విరేచనాయోగమునందును మరల విరేచనమున కియ్యకూడదు. అటుగాక ర విరేచనాషధముల మరల చెండవతూరి యిచ్చినచో వారలను తప్పక ఔషధము గును. (ఈనిషేధము “పీతాషధో న శుద్ధశ్చేత్” అని విధింపబడిన పునశ్శోధనమునకు వాదము.)

— శోధనాయోగమునగల్గు వ్యాపత్తులు. —

౧. అస్మిద్ధాఽస్మిన్న దేహాస్య రూక్షస్యాఽనవమాషధం,
దోషానుష్ఠిశ్య నిర్వర్త్యం అశక్తం జనయేద్దదాన్. 3౮
విభ్రంశం శ్వయంభుం హిక్మాం తమసో దర్శనం భృశమ్(క్లమం),
పిష్టితోద్వేషనం కణ్డూః ఊర్వోస్సాదం వివర్ణతామ్. 3౯

వ్యా. స్నేహస్వేదముల చక్కగ జేయకుండుటవలన కొంచెముగ స్నిగ్ధంబును న్దుంబునైన శరీరము కలవానికిని, కొంచెమైన స్నిగ్ధముకాక కేవలము రూక్షమైన శరీ కలవానికిని ప్రాతదియగు నాషధము నిచ్చినయెడ, నయ్యది దోషముల నుష్టేశము కించియు నిశ్శేషముగ బైట వెడలంపజాలక విభ్రంశముచు (వివరీత ప్రవృత్తిని— ఔషధము విరేచనమును, విరేచనాషధము వమనమును) కల్గించును. మరియు ను ఎక్కిళ్లు కల్గించును. చీకటిగ్రమ్మినవిధముగ కన్నులు కానరాకుండును. మిక్కిలి క కల్గును. పిక్కులయందు మెలిబెట్టినవిధముగ బాధకల్గును. శరీరమునం బెల్ల దురద . తొడలనొప్పి కల్గును. శరీరమున వివర్ణత కల్గును.

— అయోగమునగల్గు మరికొన్ని వ్యాపత్తులు. —

౧. స్నిగ్ధస్మిన్నస్య చాఽత్యల్పం దీప్తాగ్నేర్జ్వరమాషధం,
శీతైర్వాస్తభమామేవా దోషానుష్ఠిశ్య నాహశేత్. ౪౦
తానేవ జనయేద్రోగాః అయోగస్సర్వ ఏవ సః,
విజ్ఞాయ మతిమాంస్తత్ర యథోక్తం కారయేత్ క్రియామ్. ౪౧

వ్యా. స్నేహస్వేదవిధుల చక్కగ నిర్వర్తించుటవలన బాగుగ స్నిగ్ధస్మిన్న శరీ కలవాడై తీవ్రముగ దీప్తమైన జాతరాగ్నికలవానికి మిక్కిలి కొంచెముగ నుండు ఔషధమును త్రాగించినయెడ నయ్యది (అగ్నిదీప్తి యధికముగ నుండుటవలన)

శీఘ్రముఁ జీర్ణముఁను. లేక శీతోపచారములచే నౌషధము స్తంభించును. అట్టి (హీన పీర్షములైన) యౌషధంబును, దోషములు వక్ష్వము కాకుండునపుడు త్రాగబడిన యౌషధంబును, దోషముల మాత్రము త్రేల్లశము నొందించును (రేషెట్టి) బైట పెడలింప నమర్కము కానోపదు. వానంజేసియు వైజెప్పబడిన విభ్రంశాదిరోగములనే కల్పించును. ఈవైష్ణవిన అయోగము లన్నిటియందును వానికారణములను లక్షణములను చక్కగ గుఱించి బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడువైని “పీతౌషధో న శుద్ధశ్చేత్” అని యుపక్రమించి చెప్పుటకు చికిత్సనైనను, ఈక్రింద “తంత్రై” అని చెప్పబడు చికిత్సనైనను చేయవలెను.

ఇచ్చట ‘జీర్ణౌషధం’ అనునది యొకకారణము, ‘శీతైర్వాస్తబ్ధం’ అనునది రెండవది. “అమే పీఠం” అనునది మూడవకారణము. ఈకారణములముఱిచే జేరువేరసంభవించు నయోగములు మూడు, వైని “అస్మిద్ధాస్విన్న” అని చెప్పబడిన అయోగ మొకటి. ఈయయోగములచే సంభవించు వ్యాపత్తులకన్నిటికిని అయోగరూపకారణ మొక్కటియే యగుటంజేసి చికిత్సయు నేకరూపమని యెరుంగునది.

— శోధనాఽయోగజన్యవాఽత్తులకు చికిత్స. —

మూ. తం తైలవణాఽభ్యక్తం స్విన్నం ప్రస్తరసంకరైః,
పాయయేత్ పునర్జిల్లే సమూత్రైర్వా నిరూహయేత్. ౪౨
నిరూఢం చ రసైర్ధావైః భోజయిత్వానువాసయేత్,
ఫలమాగధికాదారుసిద్ధతై లేన మాత్రయా. ౪౩
స్నిగ్ధం వాతహరైః స్నేహైః పునస్తీట్లేన శోధయేత్,
(న చాఽతితీట్లేన తతోహ్యతియోగస్తు జాయతే). ౪౪

వ్యా. శోధనమును జేసినపుడు వైజెప్పినరీతిగ నయోగముచే వ్యాపత్తుకల్గినయెడ, ఆట్టోగి నైంధవలవణముతోగూడిన తైలముచే సర్వాంగమునందు నభ్యంగనముచేసి, పిమ్మట ప్రస్తరసంకరస్వేదములచే స్వేదవిధిచేసి చక్కగ చెమట పెడలినపిదప మరల శోధనౌషధమును త్రాగించవలెను. లేక గోమూత్రముతో గూడిన నిరూహవస్తిని పిష్టక్రమకారము చేయవలెను. నిరూహవస్తి సమ్యగ్యోగము కనబడినపుడు జాంగల బురుగుల మాంసరసములతో భుజింపజేసి, పిమ్మట మ్రంగకాయలు, పిప్పళ్లు, దేవదారువట్ట పినిచేస్త్రీ సిద్ధముచేయబడిన తైలముచేతను పరిమితముగ ననువాసనవస్తిని చేయవలెను. పిమ్మట వాతహరములగు స్నేహములచేత స్నిగ్ధశరీరునిగ జేసి తీట్లములగు శోధనౌషధములచే మరల శోధనము చేయవలెను. అప్పుడును మిక్కిలితీట్లౌషధము నుడయోగించినచో

ము సంభవించునుకావున శోఘాదిపరిస్థితి నెరింగి తదనుగుణముగ కొంచెముగ యాషధమును త్రాగింపవలెను. (ఇచ్చట “తత్ర వస్త్రాస్తరితైః...సంకరస్వేద యైత్” “శూకశమిధాన్య.....ప్రస్తరస్వేద ఇతివిద్యైత్” (సూ. అ. ౧౪. ౨. ౪౨) అనిచెప్పబడిన సంకరప్రస్తరస్వేదవిధుల నెరుంగునది.)

— శోధనాతియోగమున గల్గువ్యాపత్తులు. —

అతితీక్షణం తుధార్తస్య మృదుశోష్ణస్య భేషజం,
హృత్వా శు విట్-పిత్తకఫాః ధాతుః విస్త్రావయేద్భ్రవాన్.
బలస్వరక్షయం దాహం కణ్ణశోషం భ్రమం (క్లమం) తృషాం,
కుర్యాచ్చ మధురైస్తత్ర శేషమాషధముల్లిభేత్. ౪౬

శ్యా. మిక్కిలియాకలి కల్లియున్న వానికిని, మృదుశోష్ణము కలవానికిని, మిక్కిలి శోధనాషధమును (విరేచనాషధమును), త్రాగించినయెడ నాయాషధము లుగ పురీషమును, పిత్తపసరును, కఫమును (వరుసగ) వెడలించి (యంతట నిలవక) ములైన రసరక్తాదిధాతువులనుకూడ స్రవించజేయును. దానందేసి శరీరబలంబును, బును తీగించును. తాపము కల్గును. కుత్తుక ద్రవములేక యెండును. ఒడలు దప్పి యధికమగును. అట్టియెడ నిలచియున్న యాషధశేషమును వెంటనే లగు లేఖనాషధములచేత వెడలించవలెను.

చ్చట “తుధార్తస్య, మృదుశోష్ణస్య, హృత్వా శు విట్-పిత్తకఫాః” అని త నియ్యది కేవలము విరేచనాతియోగమునకు చెప్పబడిన కారణాదులని యున్నది. అయినను దీనిని బట్టియే వమనాతియోగమునకును కారణసామగ్రి గపదగును. ఎట్టులన—తీక్షణాషధము వమనాతియోగమునకును కారణమగును. క్షకఫాః” అనుచోట పిత్తాంతము వమనమునన్యాయము ననుసరించి కఫము డడలి పిత్తంబును వెంటనే వెడలి షిష్టుట ద్రవరూపములైన ధాతువులు కూడ న్న నయ్యది వమనాతియోగమని యెరుంగదగును. బలక్షయాదులు వమన ల రెంటికిని సమానలక్షణము లగునని యెరుంగునది.

— శోధనాతియోగజన్యవ్యాపత్తుల సామాన్యచికిత్స —

వమనే తు విరేకస్నాన్యైత్ విరేకే వమనం పునః (మృదు),
పరిషే కావగాహాద్యైః సుశీతైః స్తమ్భయేచ్చ తత్. ౪౭
-సిద్ధి—33

కమాయమధురైశ్శీతైరన్నపానాషధైస్తథా,

రక్తపిత్తాఽతిసారమైః దాహజ్వరహరైరపి.

౪౮

అజ్ఞానం చంద్రనోశీరమజ్జాసృక్ శర్కరోదకం,

లాజచూర్ణైః పిబేన్నన్ధం అతియోగహరం పరమ్.

౪౯

శుక్లాభిర్వా వటాదీనాం శుద్ధాం పేయాం సమాక్షికాం,

వర్చస్సాక్ష్యాహికైస్సిద్ధం క్షీరం భోజ్యం చ దాపయేత్.

౫౦

జాడలైర్వా రనైరోఘ్నిజ్యం పిచ్ఛాపస్తీశ్చ శస్యతే,

మధురైరనువాస్యశ్చ సిద్ధేన క్షీరసర్పిషా.

౫౧

వ్యా. శోధనాతియోగమునంజేసి వమనము లధికముగ నున్నయెడ మృదువైన విరేచనంబును, విరేకాతియోగమున మృదువైనవమనంబును ఇయ్యవలెను. మరియు గుణవీర్యస్ఫుర్ణములచే చల్లనైన పరిషేకములచేతను, అవగాహనము మున్నగువానిచేతను, శీరములైన యన్న - పాన - ఔషధములచేతను, రక్తపిత్త - అతిసారహరములును, తాప - జ్వరహరములును నగునన్నపానాషధములచేతను విరేచనమును స్తంభింపజేయవలెను. రసాంజనము, చందనము, వట్టివేల్లు, మజ్జ, రక్తము, చందనోదకము అనునీద్రవ్యములను యథోచితముగ నుపయోగించవలెను. మరియు పేలాలపిండిచే సిద్ధముచేయబడిన మంథమును త్రాగినచో నతియోగమున గల్గినవ్యాపత్తును హరించును. మట్టి, అత్తి, రావి, జువ్వి, కలజువ్వి, అను సీయైదిటియూడలనుజేర్చి పేయయనుగంజిని సిద్ధముచేసి, యందు తేనెను కలిపి త్రాగించవలెను మలమును బంధించునట్టి ద్రవ్యములను జేర్చి పక్షముచేయబడిన పాలను భోజ్య (ఆహార) పదార్థములను భుజింపజేయవలెను. లేక జాంగలజంతువులమాంసరసముతో నాహారమును భుజింపజేయవలెను. లేక విధ్యుక్త ప్రకారము పిచ్ఛాపస్తీ సీయవలెను. మధురద్రవ్యములను పాలను నేతిని చేర్చి సిద్ధముచేయబడిన అనువాసనవస్త్రీ ప్రయోగింపవలెను. (ఇచ్చట మంథమన పేలాలపిండిని నేతిని నీళ్లలోకలిపి చేయబడిన ద్రవపదార్థమని యెరుంగునది.)

— పమనాఽతియోగచికిత్స. —

మూ. వమనస్యాఽతియోగే తు శీతామ్బుపరిషేచితః,

పిబేత్కఫహరైర్నన్ధం సఘృతయౌద్రశర్కరమ్.

౫౨

వ్యా. పమనాషధమును త్రాగినపుడు అతియోగముచే మితిమీరి వమనము లగు చున్నయెడ రోగిని చల్లనినీటితో స్నానము చేయించి వరిపేలాలపిండిలో దానిష్టపండు

మున్నగువానిరసమును నేతిని, లేనను, చక్కెరను కలిపి మంథమును సిద్ధముచేసి త్రాగించవలయును.

❧ వమనాతియోగమునం దవస్థానుసారముగ చికిత్స. ❧

మూ. సోద్ధాగాయాం భృశంవమ్యాంమూర్ఛాయాంఘాన్యము స్తయోః,
సమధూకాజ్ఞానం చూర్ణం లేహయేన్తధుసంయుతమ్. ౫౩

వ్యా. వమనాతియోగమున శ్రేనువులతోకూడి వమనము లధికముగా వెడలుచున్నను, మూర్ఛగ్రమ్మినను, దనియాలు, తుంగగెడ్డలు, అతిమధురము, స్రోతోంజనము అనుసీద్రవ్యములను సమభాగములుగ గూర్చి చూర్ణముచేసి లేనెలో కలిపి నాకించవలయును.

❧ వమనాతియోగమున మరికొన్నివిశేషచికిత్సలు. ❧

మూ. వమతోఽస్తః ప్రవిష్టాయాం జిహ్వాయాం కవలగ్రహః,
స్నిగ్ధామలవణైః హృద్యైః యూషక్షీరరవైర్హితాః. ౫౪
ఫలాన్యస్థూని ఖాదేయః తస్య చాన్యేఽగ్రతో నరాః,
నిస్సృతాం తు తిలద్రాక్షాకల్కలిప్తాం ప్రవేశయేత్. ౫౫
వాగ్రహానిలరోగే(భే)షు ఘృతమాంసోపసాధితాం,
యవాగూం తనుకాం దద్యాత్ స్నేహస్వేదా చ బుద్ధిమాన్ ౫౬

వ్యా. వమనాతియోగమున వమనము లధికముగ నగుటచేసి నాలుక లోనికిలాగి కొనిపోయి యున్నచో నేయ్యి మొదలగు స్నేహములతోడను, దానివృషపండ్లు మొదలగు పులుపురసములతోడనుకూడి మనస్సున కింపుగనుండునట్లు యూషమలను, పాలను, మాంసరసములను సిద్ధముచేసి యాద్రవములచే కవల గ్రహమునుచేయుట చాలహితకరము. మరియు దానివృషపండ్లు మున్నగు పుల్లనిపండ్లను ఇతరులు కొందరు కూర్చుని తినుచుండవలయును. (అట్లు చేసినచో రోగికి నోటికి చెమ్మకల్గి లాగికొనిన నాలుక వెలుపలికి వచ్చునని భావము.)

మరియు వాంతులు అధికముగనగుటవలన నాలుక బైటపడి స్తంభించి యున్నయెడ నువ్వులను, ద్రాక్షపండ్లను కల్కము చేసి నాలుకకు పూసి పెల్లగ నోటిలో ప్రవేశపెట్టవలయును. మరియు నాలుక స్తంభించి వాతమునకు సంబంధించినవ్యాధులు సంభవించినపుడు నేతిని మాంసమును చేర్చి పలుచనిగ సిద్ధముచేయబడిన యవాగువును త్రాగించి, వెంటనే స్నేహస్వేదవిధుల చేయించవలయును.

❧ శోధనాతియోగమున పేయాదిక్రమవిధి. ❧

మూ. వమితశ్చ విరిక్తశ్చ మద్దాగ్నిశ్చ విలక్ష్యతః,

అగ్నిప్రాణవిపృథ్యర్థం క్రమం వేయాదికం భజేత్.

౧౭౭

వ్యా. శోధన అతియోగమునంచేసి వమనములైనను, విరేచనములైనను అధికములై జఠరాగ్ని మందగించినయెడ వానికి తొలుత లంకణము చేయించి, పిమ్మట జాఠరాగ్నియు, శరీరబలంబును, నానాట వృద్ధి నొందుటకై పేయాదిక్రమము నవలంబించి యాహారము నిడవలయును.

❧ { (1) ఆధ్వానాదిపదివ్యవత్తులలక్షణంబులును చికిత్సలును. అందు ఆధ్వానమును వ్యావత్తులలక్షణము. } ❧

మూ. బహుదోషస్య రూక్షస్య హీనాగ్నేరల్పమౌషధం,

సోదావర్తస్య చోత్క్లిశ్య దోషాన్తార్గాన్నిరుధ్య చ.

౧౭౮

భృశమాధ్వాపయేన్నాభిం పృష్ఠ పార్శ్వశిరోరుజాం,

శ్వాసవిఙ్మాత్ర వాతానాం సజ్గం కుర్యాచ్చ దారుణమ్.

౧౭౯

వ్యా. దోషములు ప్రబలముగ నున్నవారికిని రూక్షశరీరునకును, స్వల్పమైన జాఠరాగ్ని కల్గినవారికిని, ఉదావర్తరోగికిని, స్వల్పమైనమాత్రగల యౌషధము నిచ్చినచో నయ్యది దోషములనురేపెట్టి స్తోత్రోమార్గముల నడ్డగించి నాభిస్థానమున మిక్కిలి యుబ్బరమును కల్గించును. దానంజేసి వీపునందును, ఇరుప్రక్కలయందును, శిరస్సునందును బాధ కల్గును. శ్వాసమును మలమూత్రములును అపానవాతమును వీనినన్నిటిని మిక్కిలి క్రూరమై వెడలసీయక బంధించును.

ఇయ్యది “ఆధ్వానం పరికర్తిశ్చ.....దక్షైతా వ్యావదో మతాః” (సి. ఆ. ౬. స్తో. ౨౯. ౩౦) అని నిర్దేశింపబడిన శోధనాతియోగాతియోగములచే గల్గుపదివ్యావత్తులఁగ మొదటిదియగు ఆధ్వానమునకు లక్షణము. మరియు నీపదియును అతియోగాతియోగములయందు అవశ్యము సంభవించువ్యావత్తులు కావు. ఉపద్రవములే యగును. కావుననే ఉపకల్పసీమాధ్యాయమున “తత్ర అతియోగాతియోగ నిమిత్తాః ఇమానుపద్రవాః విద్యాత్. ఆధ్వానం పరికర్తికా.....ఉపద్రవ ఇతి”. (సూ. ఆ. ౧౫. సూ. ౧౮.) అని నిర్దేశింపబడినది.

అథానచికిత్స. ౧౦

మూ. అభ్యజ్ఞస్వేదవర్త్యాదిసనిరూహానువాసనం,
ఉదావర్తహరం సర్వం కర్తాత్మాతస్య శస్యతే.

౬౦

వ్యా. అట్టిఉదావర్తవ్యాపత్తునందు అభ్యంగము స్వేదము ఫలవర్తిప్రయోగము మున్నగునవియు, నిరూహానువాసనపత్తి ప్రయోగంబును, ఉదావర్తహరమైన చికిత్స లన్నియు, ఆత్మానమునకు చెప్పినచికిత్సయు, మిగుల ప్రశస్తము లగును.

(2) పరికర్తికాలక్షణము సంప్రాప్తియు. ౧౧

మూ. స్నిగ్ధేన గురుకోష్ఠేన సామే బలవదౌషధం,
తౌమేణ మృదుకోష్ఠేన శ్రాన్తేనాల్పబలేన వా.
పీతం గత్వా గుదం సామం ఆశు దోషం నిరస్య చ,
తీవ్రశూలాం సపిచ్ఛాస్త్రాం కరోతి పరికర్తికమ్

౬౧

౬౨

వ్యా. స్నిగ్ధుడును, గురుకోష్ఠము కలవాడును, ఆమదోషముకలవాడును, ఊడించిన వాడును, మృదుకోష్ఠము కలవాడును, కార్యాంతరములచే బడలిక నొందినవాడును, స్వల్పమైన బలము కలవాడును, వీరలకు బలవత్తరమైన యౌషధమును త్రాగించినచో నయ్యది తీవ్రముగ గుదమున ప్రవేశించి ఆమముతోకూడిన దోషసంచయమును వెంటనే వెడలించి, జిగురుతోకూడిన రక్తమును వెడలించును. దానివలన శూలతోకూడి కత్తెరతో కత్తిరించిన విధముగ కోశమున కోత బుట్టును. (ఇయ్యది విరేచనాతియోగమున గల్గుపరికర్తిక యను రెండవవ్యాపత్తు.)

ఇచ్చట “పీతం గత్వా గుదం సామం” అని చెప్పటవలన నియ్యది విరేచనాతియోగమున గల్గనని చెప్పదగియున్నది. ఉపకల్పనీయాధ్యాయమున ఆత్మానాదులు పదియు పమనాతియోగాయోగమున కల్గనని నిర్దేశింపబడినది. కావున నిచ్చట పమనాతియోగమునందును పరికర్తికను కల్పింపవలెను. ఈవిషయము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది — “యా తు పరికర్తికా విరేచనే తద్వమనే కణ్ఠకర్షణమ్, యోఽధః పరిస్రవః స వమనే కఫప్రసేకః” (సుశ్రుత. చి. అ. ౩౪) విరేచనాతియోగమున గుదస్థానమున కల్గకర్షణంబును, అది పమనాతియోగమున కంతమున కల్గనచియు, అధస్థానమునకు బదులు నోటనుండి కఫము ప్రవించుననియు పరికర్తికాభేదమును గల్పింపవలెనని భావము.

❖ పరికర్తికాచికిత్స. ౧౯ ❖

మూ. లఙ్ఘనం పాచనం (దీపనం) సామే రూక్షోష్ణం లఘుభోజనం,

బృంహణీయో విధిస్సర్వః ఔషమస్య మధుర స్తథా. ౬౩

వ్యా. పైజెప్పినపరికర్తికయందు దోషము సామముగనున్నపుడు లంకణము చేయించి పాచనదీపనోపధములను, రూక్షంబును ఉష్ణంబునైన లఘుభోజనమును ఉపయోగించవలెను. అయ్యది కృశించినవానికి సంభవించిన బృంహణీయవిధియంతయు హితముగ నుండును. మధురములగు నాహారముల నుపయోగించవలెను.

❖ పరికర్తికయం దామావస్థికచికిత్స. ౨౦ ❖

మూ. ఆమే జీర్ణేనబద్ధశ్చేత్ ఔరాష్ణం లఘు శస్యతే,

పుష్పకాసీసమశ్రం వా ఔరేణ లవణేన వా. ౬౪

సదాడిమరసం సర్పిః పిబేత్ వాతేంద్రికే సతి,

దధ్యష్టం(న్నం)భోజనే పానే సుయుక్తం దాడిమత్వచా. ౬౫

దేవదారుతిలానాం వా కల్కముష్ణామ్బునా పిబేత్,

అశ్వత్థోదుమ్బరస్లక్షకదమ్బైర్వా శృతం పయః ౬౬

కషాయమధురం శీతం (వస్తిం) పిచ్ఛాపస్తిమథాపి వా,

యష్టీమధుకసిద్ధం వా స్నేహవస్తిం ప్రదాపయేత్. ౬౭

వ్యా. ఆమావస్థయందు దోషము జీర్ణమై ఆము అనుబంధముగ వెడలుచున్న యెడ ఔరమును అష్టమును నగునాహారమును స్వల్పముగ భుజింపనగును. మరియు వాత మధికముగ నున్నచో పుష్పకాసీసముతోనైనను, ఔరలవణములతోనైనను, దానివృషండ్ల రసముతోనైనను కూడినఘృతమును త్రాగవలెను. మరియు భోజనమునకు పెరుగన్నమును, పానమునకు దానివృషండ్ల చూర్ణముతోకూడిన వేరును ఉపయోగించవలెను. లేక దేవదారుచెక్కను నఛలను కల్కముచేసి కడిసి త్రాగవలెను. లేక రావి ఆత్తి, జిన్నీ, కడిమి, పిండిట్టను చేర్చి కాచబడిన ఆవుపాలనైన త్రాగవలెను. లేక కషాయ (వగరు) రసము కలద్రవ్యములను, మధురరసద్రవ్యములను చేర్చి పక్వముచేసి చల్లగఁచుండు కషాయములచే వస్తిని చేయవలెను. లేక పిచ్ఛాపస్తినైనను, అతిమధురమును చేర్చి సిద్ధముచేయబడిన స్నేహవస్తినైన నుపయోగించవలెను.

❖ (౩) పరిస్రావమును వ్యావత్తులక్షణము. ౨౧ ❖

మూ. అల్పం తు బహుదోషస్య దోషముల్లిశ్య శ్య భేషజమ్,

అల్పాల్పం ప్రావయేత్ కణ్డవాం శోఘం కుష్ఠాని గౌరవమ్ ౬౮
కుర్యాచ్చాగ్ని బలోక్లేశ శైమిత్యాఽరుచిపాణ్డుతాః,
పరిస్రావః సః

వ్యా. ప్రబలమైనదోషము కలవానికి స్వల్పపరిమాణము కలయాషధము నుపయోగించినచో నయ్యది దోషమును స్వస్థానమునుండి వెడలించి దోషమును ధారాశముగ వెడలించ సమర్థము కానేరక) కొంచెముకొంచెముగ వెడలించజేయును. మరియు దురద, శోఘము, కుష్ఠము, శరీరము బరువుగనుండుట, అగ్నిమాంద్యము, ఉక్లేశము (ఓకళింతలు), జడత్వము, అరుచి, పాండురోగము ఆను నీబాధల గల్గిండును ఇయ్యది పరిస్రావ మను వ్యాపత్తు. (ఈవ్యాపత్తు అయోగముచేతల్లు మూడవది.)

❖ పరిస్రావచికిత్స. ❖

మూ. తం దోషం శమయేద్వామయేదపి.

౬౯

స్నేహితం వా పునస్తీక్ష్ణం పాయయేత్ విరేచనం,

శుద్ధే చూర్ణాఽఽసవాఽరిష్టాః సంస్కృతాంశ్చ ప్రదాపయేత్.

వ్యా. మైజెస్పినరీతిగ స్వస్థానమునుండి చలించినదోషమును శమింపజేయవలెను. లేక వమనముచే బైట వెడలించవలెను. (దోషము స్వల్పముగనున్నచో శమనాషధముచే శమింపజేయవలెననియు, దోషము అధికమైనను ఉర్ధ్వగతమైనను వాంతి చేయించి వెడలించవలెననియు భావము. వాంతిచేయించునపుడును స్నేహముచేసి వాంతి చేయించవలెను)

అట్టివమనముచేత శుద్ధమైనపిదప మరల స్నేహమునుచేసి మరల తీక్ష్ణమైన విరేచనాషధమును త్రాగించవలెను. విరేచనములచే శుద్ధమైనపిదప (గ్రహణీచికిత్సయందును అర్చశ్చికిత్సమునందును జెప్పబడిన) చూర్ణములను, అసవములను, అరిష్టములను సంస్కరించి యుపయోగించవలెను.

❖ (4) హృద్గ్రహమయ వ్యాకత్తులక్షణము. ❖

మూ. పీతౌషధస్య వేగానాం నిగ్రహాత్ మారుతాదయః,

కుపితాః హృదయం గత్వా రోధం కుర్వంతి హృద్గ్రహమ్. ౭౦

సహిక్కాకాసపార్శ్వాద్విదైన్యలాలాక్షీవిభ్రమైః,

జిహ్వం ఖాదతి నిస్సంజ్ఞో దంతాన్ కిటకిటాపయన్.

౭౧

వ్యా. శోధనాపధమును త్రాగినపుడు దోషములు బైటవెడలనున్నపుడు వాని (మలమూత్రవాతాదుల) వేగములను నిరోధించి వెడలనీయక నాపినచో వాతాది దోషములు ప్రశోషముకొని హృదయమునజేరి యడ్డగించి హృద్భ్రహమును కల్పించును. (ఇదిసంప్రాప్తి). అట్టియెడ ఎక్కిల్లు, దగ్గు, ప్రక్కనొప్పి, దీనక్షయము, నోట జొల్లుకారుట, కండ్లుతిరుగుట అనునీలక్షణములతోకూడి, పండ్లు పటపట కొరుకుచు నాలుకను కొరుకుచు చేష్టల దక్కి మైమరచి పడియుండును. (ఇయ్యవి హృద్భ్రహాలక్షణములు) ఇయ్యది శోధనామోగమువలన సంభవించు నాల్గవవ్యాపత్తు.

౨౩ హృద్భ్రహచికిత్స. ౨౩

మూ. న గచ్ఛేద్విభ్రమం తత్ర వామయేదాశు తం భిషక్,
మధురైః పిత్తమూర్ఛార్తం కటుభిః కఫమూర్ఛితమ్. ౨౩
పాచనీయైస్తతశ్చాస్య దోషశేషం విపాచయేత్,
కాయాగ్నిం చ బలం చాస్య క్రమేణోష్ఠాపయేత్తతః,
(క్రమేణాభిప్రవర్ధయేత్). ౨౪
పవనేనాఽతివమతః హృదయం యస్య పీడ్యతే,
తస్మై స్నిగ్ధాఽఘ్నలవణం దద్యాత్ పిత్త కఫేఽన్యథా. ౨౫

వ్యా. వైశేషిసరీరిగ హృద్భ్రహముచే మూర్ఛనొందినపుడు (వీడు చావనున్నాడాయని) సంశయింపక వానికి ముందుగ వాంతి చేయించవలెను. అందు పిత్తాధిక్యముచే మూర్ఛకల్గియున్నయెడ మధురద్రవ్యములతోను, కఫాధిక్యముచే మూర్ఛనొందినయెడ కటురసద్రవ్యములచేతను వాంతి చేయించవలెను. పిష్టుట పాచనీయద్రవ్యములచేత మిగిలిన దోషశేషమును పచించవలెను. పిష్టుట రోగి కాయాగ్నిని శరీరబలమును నానాట వృద్ధినింపవలెను. (ఇచ్చట మూర్ఛనొందినవానికి వమనము చేయించుట దుర్ఘటముకావున మూర్ఛాప్రారంభముననే గమనించి వమనము చేయించవలెను. ఒకవేళ మూర్ఛనొందినను ప్రేళ్లతో పెళ్లగించియైనను వాంతి చేయించుట ముఖ్యము.)

మరియు అధికముగ వమనములగునపుడు హృదయమున వాతముచే బాధకలిగినపుడు స్నిగ్ధ అఘ్న-లవణముల నియ్యవలెను. పిత్త-కఫములచే బాధకల్గినపుడు మధురాదులకు విరుద్ధములైన రూక్ష-తిక్త-కటుకాదిద్రవ్యములచే నుపశమించవలెను.

—౨౭ (5) అంగగ్రహవ్యాపత్తులక్షణము, చికిత్సయు. —

మూ. వీతౌషధస్య వేగానాం నిగ్రహేణ కఢేన వా, [మారుతః.
రుద్ధోఽతి వావిశుద్ధస్య (రుద్ధోఽతీవ విశుద్ధస్య) గృహ్లాత్కౌని
స్తమ్భవేషధునిస్తోదసాదోద్వేషనమన్తనైః,
తత్ర వాతహరం సర్వం స్నేహస్వేదాది కారయేత్. ౨౨

వ్యా. శోధనౌషధమును త్రాగినవాడు మలమూత్రాదివేగముల నిరోధించిన, లేక
కఢము ప్రకోపించినను శోధనము చక్కగ పనిచేయక దోషములు వెడలనేరవు. దానంజేసి
వాతము నిరోధింపబడి అపయవములను స్తంభింపజేయును. అట్టియెడ అపయవముల
యందు వణకు, పోటు, కృశత్వము, మెలిబెట్టినవిధముగ బాధ, మూర్ఛయు కలుగును. (ఇది
అయోగమునగల్గిన అంగగ్రహము). మరియు శోధనౌషధముచేత మితిమీరి పమన
విరేచనము లైనయెడ వాతము మిక్కిలి ప్రకోపించి వైశిష్ట్యస్తంభాదుల గల్గించును.
(ఇది శోధనాతియోగమున కల్గిన అంగగ్రహము.) వైవాక్యముచేత శోధనాతియోగము
నందును అయోగమునందును అంగగ్రహము కలుగునని తెలిసిడి. (ఇది యైదవవ్యాపత్తు.)

అట్టియంగగ్రహమునందు వాతహరములగు స్నేహస్వేదాదిచికిత్సలన్నియు
చేయదగును.

—౨౮ (6) జీవాదానమను వ్యాపత్తులక్షణము. —

మూ. అతితీక్ష్ణం మృదౌ కోష్ఠే లఘుదోషస్య భేషజం,
దోషా హృత్వా వినిర్మధ్య జీవం హరతి శోణితమ్ ౨౩

వ్యా. కోష్ఠము మృదువుగ నుండువానికైనను, దోషము స్వల్పముగ నుండువాని
కైనను మిక్కిలి తీక్ష్ణమైనయౌషధము నిచ్చినచో, నయ్యది దోషములను పరుగగవెడ
లించి యంతనిలువక ప్రాణమునకు ముఖ్యాధారమై ధాతురూపమైన రక్తమును సంక్షో
భము నొందించి బైట వెడలించును. ఇయ్యది జీవాదానమను నారవవ్యాపత్తు. (ఇది అతి
యోగముచే కల్గును.)

—౨౯ జీవరక్తపరీక్ష. —

మూ. తేనాన్నం మిశ్రితం దద్యాత్ వాయసాయ శునేఽపి వా,
భుక్తే తచ్ఛేత్ వదేజ్జీవం న భుక్తే పిత్తమాదిశేత్. ౨౪
చ-సిద్ధి—34

శుక్లం వా భావితం వస్త్రం ఆవానం కోష్ఠవారిణా,
ప్రతూలితం వివర్ణం స్యాత్ పిత్రే శుద్ధం తు శోణితే,
(పిత్రం శుద్ధంతుశోణితమ్).

౮౦

వ్యా. (వైశేషికసీతిగ శోధనాతియోగమువలన శరీరమునందలి పిత్రమిశ్రితమైన రక్తంబైనను, జీవరక్తమునకు హేతువైన ధాతురూపరక్తంబైనను వెడలవచ్చును. అట్టిరక్త భేదమును నిర్ణయించుటకై పరితూదిధాన మిక్రింద చెప్పబడును):—వైశేషికవిధముగ వాటియైన రక్తమును అన్నముతో కలిపి దానిని కాక్కినను కుక్కకైనను పెట్టవలెను. అప్పు దాయన్నమును ఆజుతువులు తినినయెడ నయ్యది జీవరూపమైన రక్తమనియు, ఆయన్నమును తినకున్నచో రక్తపిత్తమనియు నెరుంగునది. మరియు అట్టిరక్తమున (వాటియైన రక్తమున) తెల్లనిగుడ్డను తడిసి ఎంజి కొంచెము వెచ్చనైనసేళ్లచే పులిమి కడిగినయెడ (తెల్లగనుడక) వివర్ణముగనుండేనేని రక్తపిత్తమనియు, శుభ్రమై తెల్లగనుడు నేని జీవరక్తమనియు నిర్ణయించునది.

—ॐ జీవాదానవ్యాపచ్చికిత్య. ॐ—

మూ. తృష్ణామూర్ఛామదార్తస్య కుర్యాదామరణాత్ క్రియాం,
తస్య పిత్రహారం సర్వామతియోగే చ యాహితా (మతా) ౮౧

వ్యా. అందు జీవరక్తము వెడలినప్పుడు దష్ఠియు మూర్ఛయు మదంబును కల్గును. అట్టివానికి వాడు జీవించియున్నంతవరకును తృష్ణా-మూర్ఛా-మదాత్మయములకు జెప్పబడిన చింతావిధానములను చేయుచుండవలెను. మరియు అతియోగమున జెప్పబడిన పిత్రహారములగు పరిషేకాభ్యంగాదుల నన్నిటిని చేయవలెను. (ఇచ్చట నతియోగమున “చరిషేకాఽనగాహాదైగ్రి సుశీతైః స్తమృయేచ్చ తత్” అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన పిత్రహారచికిత్సల గ్రహించునది). ఇచ్చట ‘వస్త్రం ఆవానం’ అనుచోట “ఆవానమితి, ఆవానం శుష్కమ్” అని వ్యాఖ్యలలో నున్నది.

—ॐ జీవాదానవిశేషచికిత్స. ॐ—

మూ. మృగగోమహిషాజానాం సవ్యస్కం జీవతామస్యక్,
పిబేజ్జీవాభిసన్ధానం జీవం తద్ధ్యాశు గచ్ఛతి. ౮౨
తదేవ దర్భమృదితం రక్తం వస్త్రం ప్రదాపయేత్,
శ్యామాకాశ్చర్యబదరీదూర్వాశీరైః శృతం పయః. ౮౩

ఘృతమద్భాజ్జనయుతం శీతం వ స్తిం ప్రదాపయేత్,

పిచ్ఛావ స్తిం సుశీతం వా ఘృతమద్భాజ్జనవాసనమ్.

౮౪

వ్యా. మరియు జీవించియున్న జింక గోవు ఎనుబోతు మేక వీనియొక్కరక్తమును అప్పుడే (జీవించియుండగనే) గ్రహించి వెంటనే వానికి త్రాగించినచో వాంతి రక్తముతో వెడలిన జీవాణువులు మరల వానికి రక్తముతో శీఘ్రముగ సంక్రమింపజేయును. (రక్తము సజాతీయ మగుటంజేసి శీఘ్రముగ శరీరమునందలి రక్తముతో నేకీభవించి జీవ రక్తముగ పరిణమించునని భావము.) మరియు నాజంతువులరక్తమున దర్భశ్లేష్మను నూరి కల్గ్రముచేసి కలిపి విధిప్రకారము వస్తిప్రయోగము చేయవలెను. నల్లతెగడ, నేలగుమ్మడి, రేగువేరు, గఱికవేళ్లు, పట్టివేళ్లు వీనినిచేర్చి కాచబడినపాలలో నేతిమీది లేటను రసాంజనమును చేర్చి చల్లగజేసి వస్తిచేయవలెను. లేక చల్లగనుండు పిచ్ఛావ స్తినైనను, నేతి మీది లేటలో ననువాసనవస్తి వైనను చేయవలెను.

— (7) విభ్రంశభేదములు మూడు, వానిచికిత్స. —

మూ. గుదం భ్రష్టం కషాయైశ్చ స్తమ్భయిత్వా ప్రవేశయేత్,

సామగాన్ధర్వశబ్దాంశ్చ సంజ్ఞానాశైఽస్య కారయేత్.

౮౫

వ్యా. విభ్రంశమునది మూడు విధములు. అందొకటి గుదభ్రంశము, సంజ్ఞాభ్రంశము రెండవది. (ప్రజ్ఞతప్పట), (ఈరెండును అతియోగమున కల్గును). ఈ రెంటిలో గుదభ్రంశమున (విరేచనము లధికముగ నగుటవలన గుదము స్వస్థానమునుండి జారి బైటవచ్చినప్పుడు) వగరుకల వస్తువులరసముచే స్తంభింపజేసి గుదమును లోనికి జొనిపి స్వస్థానమున జేర్చునగును. సంజ్ఞానాశమునందు సామగాన్ధర్వమును సంగీతశబ్దమును వినిపించి మూర్ఛ దేరునట్లు చేయవలెను.

మూ. యదా విరేచనం పీతం విడస్తమవత్థితే,

వమనం భేషజాస్తం వా దోషానుల్లిశ్య నావపేత్.

౮౬

తదా కుర్వన్తి కణ్డావదీక దోషాః ప్రకుపితాః గదాః,

స విభ్రంశో మతస్తత్ర స్యాత్ యథావ్యాధి భేషజమ్.

౮౭

వ్యా. విరేచనోషధమును త్రాగినప్పుడు అయ్యది పురిషమును మాత్రము వెడలింపియు, వమనోషధమును త్రాగినపుడు దోషములను స్వస్థానమునుండి నడలించజేసియు, నోషధముమాత్రము వెడలింపియు, దోషములను వెడలించనేరకున్నయెడ, దానంజేసి చాళాదిదోషములు ప్రకోపము నొంది దురద మన్నగురోగములను కల్గించును. అయ్యది

విభ్రంశమని పాతిభాషికముగ జెప్పుదును. (ఇది మూడవవిభ్రంశము; అయోగమున కల్గును.) అట్టివ్యాపత్తులయందు ఆయావ్యాధికి తగినచికిత్సను యథాసంభవముగ జేయ నగును. (ఈమూడు విభ్రంశభేదములనుచేరి యేడవవ్యాపత్తగును.)

❧ (8) స్తమ్భమును వ్యాపత్తులక్షణము, చికిత్స. ❧

మూ. పీతం స్నిగ్ధేన సన్నేహం తద్దోషైర్దార్దవాత్ వృతం,
న వా వహతి దోషాంస్తుస్వస్థానాత్ స్తమ్భయేత్ చ్యుతాన్.౮౮
వాతసజ్జగుద స్తమ్భశూలైః క్షరతి చాల్పశః,
త్రిక్షం వస్త్రం విరేకం వా సోఽర్హో లఙ్ఘితపాచితః. ౮౯

వ్యా. స్నేహవిధిచే మిక్కిలి స్నిగ్ధమైన శరీరముకలవాడు స్నేహముతోకూడిన విరేచనౌషధమును త్రాగినచో నాయౌషధము మృదువు అగుటవలన దోషములచే నాపరింపబడి స్వస్థానమునుండి నడలినదోషములను (పురిహదులను) స్తంభింపజేసి బైట వెడలించునెరుదు. దానివలన వాతము స్తంభించి గుదమును స్తంభింపజేసి శూలనొప్పిని కల్పించి స్వల్పముగ దోషమును వెడలించజేయును. ఇయ్యది అయోగమునకల్గిన స్తంభ మును యెనిమిదియవ వ్యాపత్తు. ఈవ్యాపత్తునందు తొలుత లంకణమును చేసి, పిమ్మట పాచన ముచే నౌషధశేషమును పచింపజేసి, పిమ్మట తీక్షణమైన వస్త్రినైనను తీక్షణవిరేచనమునైనను వాని కుపయోగింపవలెను.

❧ (9) ఉపద్రవరూపవ్యాపత్తులక్షణము, దానిచికిత్సయు. ❧

మూ. రూక్షం విరేచనం పీతం రూక్షేణాల్పబలేన వా,
మారుతం కోపయిత్వాఽఽశు కుర్యాత్ ఘోరానుపద్రవాన్.
స్తమ్భశూలాని ఘోరాణి సర్వగాత్రేషు ముహ్యతః,
స్నేహస్వేదాదికస్తత్ర కారోఽవతహరో విధిః. ౯౦

వ్యా. మిక్కిలి రూక్షమైనశరీరము కలవాడైనను, స్వల్పమైన బలము కలవాడైనను రూక్షమైన విరేచనౌషధమును త్రాగినయెడ, నయ్యది వాతమును ప్రకోపింపజేసి వెంటనే మిక్కిలి క్రూరములగు నుపద్రవములను కల్పించును. మరియు అవయవముల నన్నిటిని స్తంభింపజేసి క్రూరమైననొప్పిని కల్పించును. దానివలన మూర్ఛకూడ సంభవించును. ఇయ్యది యుపద్రవమును తొమ్మిదవ వ్యాపత్తు. (ఇది అయోగమున కల్గినది). ఈవ్యాపత్తు నందు వాతహరములగు స్నేహస్వేదాదివిధులన్నియు చేయదగును. (ఇచ్చట నతియోగ

మునంజేసి సంభవించిన స్తోభకూలదులు స్వతంత్రములగుటచే నుపద్రవరూపములు కాకున్నను పారిభాషికముగ నుపద్రవరూపమైన వ్యాపత్తని నిర్దేశించబడినది.)

—ॐ (10) క్లమమనువ్యాపత్తు, దానిచికిత్స. ॐ—

మూ. స్నిగ్ధస్య మృదుశోష్ణస్య మృదూత్తిశ్చౌషధం కఫం,
పిత్తం వాతం చ సంరుధ్య సతద్వ్యాగౌరవం క్లమమ్. ౯౨
దౌర్బల్యం చాఽజ్ఞసాదం చ కుర్యాదాశు తదుల్లిఖేత్,
లఙ్ఘనం పాచనం చాత్ర (కాలే) స్నిగ్ధం తీక్ష్ణం చ శోధనమ్. ౯౩

వ్యా. మిక్కిలి స్నిగ్ధమైనశరీరము కలవాడైనను, మృదువైన శోష్ణము కలవాడైనను మృదువైనయాషధమును త్రాగినచో నయ్యది కఫపిత్తములను స్వస్థానమునుండి నడలించజేయును. అట్టికఫపిత్తములు వాతమును నిరోధించి, కునికిపాటుతోడను గౌరవము (శరీరము బరువుగనుండుట) తోడను కూడినక్లమమును బడలికను కల్పించును. మరియు బలహీనమును ఒడలినొప్పులనుకూడ కల్పించును. అయ్యది క్లమమను పనియవ వ్యాపత్తు. (ఇది ఆయోగమున కల్గును.)

ఈవ్యాపత్తునందు తొలుత నాషధశేషమును కఫపిత్తములను వెడలించజేసి, పిమ్మట స్నేహస్వేదవిధులజేసి స్నిగ్ధమును తీక్ష్ణంబునైన శోధనాషధమును ఇయ్యవలెను.

—ॐ అధ్యాయోక్తవిషయసంగ్రహము. ॐ—

తత్తత్త్రోకాః—

మూ. ఇత్యేతాః వ్యాపదః ప్రోక్తాః సరూపాః సచికిత్సితాః,
వమనస్య విరేకస్య కృతస్యాఽకుశలైర్నృణామ్. ౯౪
(విరేచనస్యాఽకుశలైః దత్తస్య వమనస్య చ)
ఏతాః విజ్ఞాయ మతిమాన్ అవస్థానైశ్చ తత్త్వతః,
(ధీమాన్ విజ్ఞాయ తాస్తస్మాత్ అవస్థానైశ్చ తత్త్వతః)
దద్యాత్ సంశోధనం సమ్యక్ ఆరోగ్యాధి నృణాం సదా. ౯౫

వ్యా. ఇతైరంగున ననమర్థులగువైద్యులు పొరబాటుచే ప్రయోగించిన వమన విరేచనాషధముల నీనునుజులకు సంభవించు వమనవిరేచనవ్యాపత్తులును, వానిస్వరూప లక్షణంబులును, వానిచికిత్సలును ఈయధ్యాయమున విస్తరముగ జెప్పబడినవి. బుద్ధి మంతుడగువైద్యుడు వీనినన్నిటిని వీరియవస్థాభేదములను వాస్తవ్యముగ పూర్తిగ నెరింగి

మరుజులను ఆట్టివ్యాపత్తుల గల్గుకుండునట్లు తగురీతిగ నారోగ్యము గల్గనట్లు వమనవిరేచనముల విస్మయకృతకారముగ నియ్యవలెను.

—ॐ అధ్యాయసమాప్తి. ॐ—

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్తే చరక ప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసంపూరితే,
సిద్ధిస్థానే వమనవిరేచనవ్యాపత్తిస్థిర్నామ
షష్ఠోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇత్యైరంగున నగ్ని వేశకృతంబును చరక ప్రతిసంస్కృతంబును నగుచరకసంహిత యను నాయుచ్చేదితం త్రమునందలి దృఢబలసంపూరిత సిద్ధిస్థానమున వమనవిరేచనవ్యాపత్తిస్థి యను షష్ఠాధ్యాయము సమాప్తము.

సప్తమాధ్యాయము

అవతరణిక:—వమనాదిపంచకర్మలతో తొలుత శోధనము చేసి పిమ్మట వస్తీకర్మ చేయవలెను కావున తొలుత వమనవిరేచనవ్యాపత్తులను వైయధ్యాయమున జెప్పి పిమ్మట నీయధ్యాయమున వస్తీవ్యాపత్తిస్థి చెప్పబడును:—

—ॐ వస్తీవ్యాపత్తిస్థిప్రారంభము. ॐ—

మూ. అథాతో వస్తీవ్యాపత్తిస్థిం వ్యాఖ్యాస్యామః.

౧

ఇతి హస్తాహ భగవానాత్రేయః.

౨

వ్యా. వమనవిరేచనవ్యాపత్తిస్థిని చెప్పినదిప వమనవిరేచనానంతర భావియగు వస్తీ (నిరూహవస్తీ) కర్మచే గల్గువ్యాపత్తుల నివర్తింప జేయదగు సుపాయముల బోధించు వస్తీవ్యాపత్తిస్థిని భగవానుడగు నాత్రేయు లుపదేశించినదానికన్న న్యూనాతిరేకము గాకుండునట్లు వివరించి చెప్పెదనని యర్థము. (ఈయధ్యాయమున నిరూహవస్తీచే సుఖ నియవ్యాపత్తులే చెప్పబడునుకావున వస్తీశబ్దముచేత నిరూహవస్తీయే గ్రహింపబడును.)

మూ. ధీధైర్యోదార్యగామిభిర్వక్షమాదమతపోనిధిం,

పునర్వసుం శిష్యగణః ప్రప్రచ్ఛ విసయాన్వితః.

3

కాః! కతి వ్యాపదో వస్తేః! కిం సముత్థానః! లక్షణాః!,

కా చికిత్సా! ఇతి ప్రశ్నాః శ్రుత్వా తానబ్రవీధ్యరుః.

౪

వ్యా. విశదమైనబుద్ధియు, ధైర్యంబును, ఉదారభావంబును, గంభీరతయు, ఓర్పును, ఇంద్రియనిగ్రహంబును, తపశ్శక్తియు వీనికన్నిటికిని పెన్నిధానమైన పునర్వసువను సామాంతరముకల యాత్రేయుని అన్నివేశులు మున్నగుశిష్యగణము మిక్కిలివినయముతోడ యీక్రింద చెప్పబడువిధముగ ప్రశ్నముల నడిగిరి:—

(1) విద్యుక్తమునకు వ్యత్యక్తముగ చేయబడిన వస్త్రప్రయోగమువలన సంభవించు వ్యాపత్తులెవ్వి?

(2) అట్టివ్యాపత్తు లెన్ని?

(3) ఆవ్యాపత్తులు కల్గుటకు కారణములేవి?

(4) వాని పేరుపేరులక్షణము లేవి?

(5) వానిచికిత్స యెద్ది?

అను నీయైనప్రశ్నములను వస్త్రకర్తనుజ్ఞేశించి యాత్రేయునిశిష్యబృంద మడిగె నని ముందువాక్యముతో నన్వయము.

— (1) (2) (3) వస్త్రవ్యాపత్తులు-పండ్రెండు, వానిసామాన్యకారణములును. ౧—
 మూ. నాతియోగౌ క్లమాధ్తానే హిక్కాహృత్రాప్తిరూధ్వతా,
 ప్రవాహికా శిరోఽక్షార్తిః పరికర్తః పరిస్రవః, గ
 ద్వాదశ వ్యాపదో వస్త్రే; అసమ్యగ్యోగసమ్భవాః,
 అసామేక్షైకశో రూపం చికిత్సాం చ నిబోధత. ౬

వ్యా. అతియోగము, అయోగము, క్లమము, ఆధ్తానము, హిక్క (ఎక్కిళ్లు), హృదయప్రాప్తి, ఊర్ధ్వగమనము, ప్రవాహిక, శిరోర్తి, అంగార్తి, పరికర్తము, పరిస్రవము అను నీపండ్రెండును వస్త్రకిసంబంధించిన వ్యాపత్తులు. ఇయ్యవి నిరూపవస్త్ర యొక్క అయోగ-అతియోగ-మిథ్యాయోగరూపమైన అసమ్యగ్యోగము (విద్యుక్తమునకు వ్యత్యక్తముగ ప్రయోగించుట) వలన సంభవించును. ఈపండ్రెండు వస్త్రవ్యాపత్తులకును పేరుపేరుగ లక్షణంబులును, పేరుపేరుచికిత్సలును ఈక్రింద వరుసగ వివరింపబడును. (ఇచ్చట “ద్వాదశ వ్యాపదో వస్త్రే” అనుచంతవరకుం గలవాక్యముచేత “కాః వ్యాపదః? కతి?” అను రెండు ప్రశ్నముల కుత్తరము చెప్పబడినది. “అసమ్యగ్యోగసమ్భవాః” అనువిశేషణముచేత “కిం సమ్యక్థానం” (అట్టివ్యాపత్తుకు కారణమెద్ది?) అను మూడవప్రశ్నమున కుత్తరముగ సామాన్యకారణము చెప్పబడినది. విశేషకారణంబులును అతియోగాదివివరణంబును వానివానిప్రత్యేకలక్షణముల జెప్పవలయునందు వివరింపబడును.)

మరియు మైనిద్దేశింపబడిన క్లమము మున్నగువ్యాపత్తులు కొన్ని అయోగము చేతను, కొన్ని అతియోగముచేతను సంభవించును. అయినను సంశోధనవ్యాపత్తులగు జెప్పబడిన ఆధ్వానము మున్నగు పదివ్యాపత్తులను అయోగ-అతియోగజన్యములైనను వానికి సంబంధించిన హేతువులును లక్షణములును చికిత్సలును పేరుపేరుగ జెలియటకై ప్రత్యేకముగ జెప్పినవిధముగ, నిచ్చటను క్లమము మున్నగు పదివ్యాపత్తులకు హేతు-లక్షణ-చికిత్సావిశేషములు జెలియటకై ప్రత్యేకవిశేష హేతులక్షణాదులు చెప్పబడును. పదివ్యాపత్తులైన క్లమాదులకు అయోగ-అతియోగములు సామాన్యకారణము లనియు, ప్రత్యేకముగ జెప్పబడునవి విశేషకారణములనియు ముఖ్యార్థము. ఈయుద్దేశముచేతనే “నాఁటియోగాత్ క్లమాద్ధానే...పరిస్రవః దత్తవ వ్యాపదో వస్తే” అని ప్రకారాంతరముగ కొందరు పఠించెదరు. ఈపాఠమున అయోగ-అతియోగములు క్లమాదులకు కారణములనియు, ఆరెంటిని వదలి కక్కినక్లమాదులు పదియును పదివ్యాపత్తులనియు స్ఫుటముగ నేర్పడును. ఈపాఠము పూర్వార్థాయమున జెప్పబడినపద్ధతికి సమానార్థముగ నుండును; కాని వ్యాఖ్యానమున “కేస్తపూర్వవివ పాఠో నిర్వ్యాహః” అని పూర్వపాఠమునే సమంజసముగ నభిప్రాయము సూచింపబడినది.

— (1) పదివ్యాపత్తులు పండ్రెండు. అందు అయోగవ్యాపత్తుయొక్క లక్షణము. —

మా. గురుకోఽపైఽనిలప్రాప్యే రూక్షే వాతోల్బణేఽపి వా,

శీతోఽల్బలవణాన్నేహద్రవమాత్రో ఘనోఽపి వా. ౭

పత్తిస్సంక్షోభ్య తం దోషం దుర్బలత్వాదనిర్హరక,

కరోతి గురుకోష్ఠత్వం వాతమూత్ర శక్యద్గ్రహమ్. ౮

నాభివస్తిరుజం దాహం హృల్లేపం శ్వయంధుం గుణే,

కణ్డూగణ్డాని వైవర్ణ్యం ఆరుచిం వహ్నిమార్దవమ్. ౯

వ్యా. శీతవీర్యంబును, సైంధవలవణమును స్నేహమును మిక్కిలి కొంచెముగ చేర్చబడినదియు, కొంచెముగ ద్రవమైనదియు, స్వల్పపరిమాణము కల్గినదియు, మిక్కిలి చిక్కినైనదియు నగు పత్తివధమును, క్రూరకోష్ఠము కలవానికైనను, (మలపూర్ణమైన కోష్ఠము కలవానికైనను), వాతము ప్రధానముగ కలవానికైనను, రూక్షశరీరునకైనను, వాతం బధికముగ కలవానికైన నుచయోగించినచో, నయ్యది సంక్షోభమును కల్గించి యశావధము అల్పవీర్యమగుటవలన దోషమును వెడలించ సమర్థముకానేరదు. దానంజేసి కోష్ఠము బరువుగ నుండును. వాతమూత్ర పురీషములను వెడలీయక నిరోధించును. నాభియందును

వస్త్రీయందును నొప్పినికల్గించును. తాపముకల్గును. హృదయమున పూయబడినట్లుండును. గుదస్థానమున వాపుకల్గును. దురదయు గ్రంథులును కల్గును. శరీరమున పర్ణము మార్పును. ఆరుచియు అగ్నిమాంద్యంబును కల్గును.

—ॐ ఆయోగవ్యాపత్తుచికిత్స. ॐ—

మూ. తత్రోష్ఠాయాః ప్రమథ్యాయాః పానం స్వేదాః పృథగ్విధాః,
ఫలవర్త్యైరథ వా కాలం జ్ఞాత్వా శస్త్రం విరేచనమ్ ౧౦
బిల్వమూలత్రీవృద్ధారు యవకోలకులుత్థవాన్,
సురాదిమూత్రవాన్ వస్త్రీః సప్రాక్ ప్రేష్యస్తమానయేత్. ౧౧

వ్యా. మైజెషిన ఆయోగవ్యాపత్తునందు ఉష్ణవీర్యము లైన ద్రవ్యములను పక్షము చేయబడిన ప్రమథ్య యనుపాచనకషాయమును త్రాగించవలెను. మరియు పలుచెరంగులైన స్వేదములను ఫలవర్తుల నుపయోగించవలెను. లేక విరేచనమునకు యోగ్యమైన యవస్థా భేదమును చక్కగ గమనించి యుక్తమని తోచినచో విరేచనాపథము నిర్వహించును. మరియు మారేడుపేర్లు, తెగడపేర్లు, దేవదారుచెక్క, యవలు, రేగుపట్ట, ఉలపలు అను నీద్రవ్యములతోడను; సురామద్యము, సావీరకము తుషోదకము మున్నగు ద్రవములతోడను, వస్త్రీసూత్రీయమున జెప్పబడిన బలాదివస్త్రీయందలి కల్కద్రవ్యములతోడను కూడినవస్త్రీని ప్రయోగించి, ఆయోగమును కల్గించి బద్ధమైన బాపల నిలిచియుండు వస్త్రీని వెడలించవలెను.

ఇచ్చట ‘ఉష్ణాయాః ప్రమథ్యాయాః’ అనుచోట అతిసారచికిత్సమున “పిప్పలీ నాగరం ధాన్యం... శ్లోక్వైరైతిసారిణామ్” (చి. అ. ౧౯. శ్లో. ౨౧, ౨౨) అని చెప్పబడిన ప్రమథ్యమును గ్రహించునది. ప్రమథ్యమన పాచనకషాయమునకు ఆయుర్వేదసమయ సిద్ధమైన సంజ్ఞయని యెరుంగునది. ప్రమథ్యాకల్పనము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది. “ప్రమథ్యా ప్రోచ్యతే ద్రవ్య పరిక్లిప్తతాత్ శృతాత్, తోయే షడ్గుణితే తస్యాః పానమాహుః ఫలద్వయమ్” పరిపరిమితమైన క్వాథ్యద్రవ్యమునం దారితలు జలమును చేర్చి కాచబడినది ప్రమథ్య యని యర్థము. ‘సప్రాక్ప్రేష్యః’ అనుపదముచేత వస్త్రీసూత్రీయమునందలి బలాదివస్త్రీలో “పచా శతావ్వ ఘనపిప్పలీనాం కల్పైః” అని నిర్దేశింపబడిన వస, సదాప మున్నగు ద్రవ్యకల్కమును గ్రహించునది.

— (2) వస్త్రతియోగవ్యావత్తులక్షణము, చికిత్సయు. —

మూ. స్నిగ్ధస్విన్నేఽతితీక్ష్ణోఽఘో మృదుకోఽప్రేఽతియజ్యతే,
తప్త్య లిక్టం చికిత్సా చ శోధనాభ్యాం సమా భవేత్. ౧౨

వ్యా. మృదుభాషము కలవానిని స్నేహస్వేదములచే స్నిగ్ధస్విన్నుకఠినుడుగ చున్న పుడు మిక్కిలి తీక్ష్ణమును ఉష్ణమునైన వస్త్రీ నుపయోగించినయెడ, నయ్యది అతియోగమును కల్గించును. దానిలక్షణములను చికిత్సను వమరవిలేచనాతియోగములను జెప్పినవాని వలననే యెరుంగునది. (ఇచ్చట “అతితీక్ష్ణం ఊధార్ద్రస్య... బలస్వరక్షయం దాహం కర్తా శోషం భ్రమం భృషాః, మర్యాచ్చ మధురైస్తత్ర” అని వైయధ్యాయమున జెప్పబడిన అతియోగలక్షణములను చికిత్సలను గ్రహించునది.)

— (3) వస్త్రతియోగమునగల్గు దాహమునకు చికిత్స. —

మూ పృశ్నివర్జ్యం స్థిరాం వర్షం కాశ్చర్యం మధుకం బలామ్,
(మధుకోత్పలం)

పిష్ట్యా ద్రాక్షాం మధూకం చ ఊరే తజ్జ్వలథావనే. ౧౩

ద్రాక్షాయాః పక్షలోష్ఠస్య ప్రసాదే మధుకస్య చ,
వినీయ సఘృతం వస్త్రం దద్యాద్దాహేఽతియోగజే. ౧౪

వ్యా. ముయ్యూషాన్న, కొలపాన్న, తామరకమలము, నేలగుమ్మడు, అతిమధురము, చిట్టాముట్టి, ద్రాక్షపండు, ఇసుపువ్వులు వీరిని కల్కముజేసి అపుఘాలయందు కలిపి, అందు బియ్యపుకడుగునీళ్లును, ద్రాక్షపండును, అతిమధురమును శీతకషాయముజేసి యాద్రవమును, పెంకునుకాల్చి నీటిలో ముంచి, యూలేటనీటిని కలిపి వస్త్రీని సిద్ధముచేసి ఘృతమును జేర్చి వస్త్రతియోగముచే కల్గితామమునందు వస్త్రీచేయవలెను. (ఇచ్చట ద్రాక్షపండును అతిమధురమును వేరువేరుగ నూరి నీళ్లలో కలిపి శీతకషాయవిధిప్రకారము ఊటనీటిని వేరువేరుగ రెండుద్రవముల సిద్ధముచేయునది. కానిననుట్టి పెంకులను వైచి యూలేటనీటిని గ్రహించి, అపుఘాలను, బియ్యపుకడుగును ఈయైదుద్రవముల నొకటిగ గూర్చి, అందు ముయ్యూషాన్న మొదలగు వైజెప్పినద్రవ్యముల కల్కమును కలిపి మితముగ ఘృతమును కలిపి విఘ్నక్షత్రప్రకారము వస్త్రీప్రయోగము చేయునది.)

— (4) క్లమమును వస్త్రీవ్యావత్తులక్షణము. —

మూ. ఆమశేషే(దోషే) నిరూపేణ మృదునా దోష ఈరితః,
మాన్గం రుణధి వాతస్య హస్త్యగ్నిం మూర్ఛయత్యపి. ౧౫

(మూర్ఖయత్యనిలం మార్గం రుణధ్యగ్నిం హినస్తి చ)
 క్లమం విదాహం హృచ్ఛాలం మోహవేష్టనగౌరవం,
 కుర్యాత్

వ్యా. అమశేషము నిలిచియున్నపుడు మృదువైననిరూపావస్థ నిచ్చినయెడ దానం జేసి పితృకఫములతోకూడిన అమశేషము ప్రకుపితమై స్తోత్రోమార్గముల నడ్డగించును. జతరాగ్నిని మందగింపజేయును. మార్గనిరోధముచే వాతము మిక్కిలి ప్రకోపమునొంది క్లమమును, సంతాపమును, హృదయశూలమును, మూర్ఖుని కల్గించును. శరీరమున పెరి బెట్టినవిధముగ బాధ కలుగును. శరీరము బరువుగ నుండును. ఇది క్లమమును మూడవవస్థ వ్యాపత్తు.

— క్లమమును వస్థివ్యాపత్తు చికిత్స. —

మూ. స్వేదైర్విరూక్షైస్తం పాచనైశ్చాప్యపాచరేత్. ౧౬
 పిప్పలీక తృణోశీరదారుమూర్వాశృతం జలమ్,
 పిబేత్ సౌవర్చలోన్మిశ్రం దీపనం హృద్విశోధనమ్. ౧౭
 వచానాగరశ క్యేలాదధిమద్దేన మూర్చితాః,
 పేయాః ప్రసన్నయా వా స్యుః అరిష్టేనాసవేన వా. ౧౮
 దారుత్రికటుకం పథ్యాం పలాశం చిత్రకం శటీం,
 పిష్ట్యా కుష్ఠం చ మూత్రేణ పిబేత్ డౌరాంశ్చ దీపనాన్. ౧౯
 వస్థిమస్య విదధ్యాచ్చ సమూత్రం దాశమూలికం,
 సమూత్రమథవా వ్యక్తలవణం మాధుతైలికమ్. ౨౦

వ్యా. వైశిష్టినక్లమ మనువ్యాపత్తునందు రూక్షస్వేదములజేసి పాచనౌషధముల నియ్యవలెను. మరియు పిప్పళ్లు, కామండిపూరి, షట్టివేళ్లు, దేవదారు, చాగపట్ట వీనినన్ని టిని సమభాగములుగూర్చి జలమును కాచి సౌవర్చలవణమునుకూర్చి త్రాగవలెను. దీనిచే నగ్నిదీప్తి కల్గును. హృదయమును శుభ్రపరచును. మరియు వస, శుంథి, కచోరములు, ఏలకులు వీనినన్నిటి నొకటిగ కలిపి పెరగుమిది మిగడతో నైనను, మద్యముపై లేటతో నైనను, అరిష్టమును మద్యముతో నైనను, ఆనవమునందైనను కూర్చి చక్కగ కలియబెట్టి త్రాగవలెను. మరియు దేవదారుచెక్క, త్రికటుకములు, కరకకాయలబెరడు, మోడుగ, చిత్రమూలము, కచోరములు, చెంగల్వకోష్ఠు వీనినన్నిటిని గోమూత్రమున నూరి త్రాగ

వలెను. అగ్నిని దీపింపజేయు ట్లెరములపైన గోమూత్రమున కలిపి త్రాగవలెను. మరియు దశమూలముల కషాయమున గోమూత్రమును కలిపియొరను, లవణముతోగూడిన మాధు తైలికవస్తిపైనను వస్తిప్రయోగము చేయవలెను.

ఇచ్చట ‘తౌరాంశ్చ దీపనాన్’ అనుచోట గ్రహణీచిక్తితము మున్నగుస్థల ములయందు “సమూలాం పిప్పలీం పాతాం” (చి. అ. ౧గి.) ఇత్యాదిగ్రంథముచే జెప్పబడిన పిప్పల్యాదితౌరము, భల్లాతకాదితౌరము మున్నగుతౌరముల గ్రహించునది. మరియు “ద్విపంచమూలస్య రసోఽష్టయుక్తః...వ్యాధిహరః ప్రదిప్యః” (సిద్ధి. అ. 3. ఖ్లే. 3గి.) అని నిర్దేశించబడిన “దాశమూలికం” అనుకదముచే గ్రహించునది. మాధుతైలిక వస్తితంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది.—“ఏరణ్ణక్వాథ తుల్యాంశం మధుతైలం పలాష్టకమ్, శతపుష్పా పలాథేన నైథవాథేన సంయుతమ్, మధుతైలకసంజ్ఞోఽయం వస్తిద్వారుణిలోడితః, మేదోగుల్మక్రిమిస్థిహమలోదావర్తనాశనః, బలవర్ణకరతైష్ఠవ పృష్యో దీపనపాచనః” ఈమాధు తైలికవస్తిని గ్రహించునది. దీనివివరణము స్థలాంతరమున జూచునది.

❧ (4) ఆధ్వానము వస్తివ్యాపతులక్షణము. ❧

మూ. అల్పవీర్యో మహాదోషే రూక్షే శ్రూరాశయే కృతః,
వస్తిద్ధోషావృతో రుద్ధమార్గో రుద్ధ్యాత్ సమీరణమ్,
(వస్తిద్ధోషావృతస్తూర్ధ్వమథో రుద్ధ్యాత్ సమీరణమ్). ౨౧
స విమార్గోఽనిలః కుర్యాత్ ఆధ్వానం మర్తపీడనం,
విదాహం గురుకోష్ఠస్య ముష్కవజ్జణవేదనామ్. ౨౨
రుణధి హృదయం శూలైః ఇతశ్చేతశ్చ ధావతి,

వ్యా. ప్రబలమైవదోషము కలవానికైనను, రూక్షశరీరున కైనను, శ్రూరకోష్ఠము కలవానికైనను మిక్కిలి స్వల్పవీర్యమైనవస్తిని ప్రయోగించినచో నయ్యది దోషమును హరించుసామర్థ్యము లేమింజేసి యాదోషముచే నావరింపబడి యథోమార్గమున వెడల నీయక దోషముచే నడ్డగింపబడును. అట్టివస్తి వాతమును ఊర్ధ్వాగోమార్గముల వెడల నీయక నడ్డగించును. నిరోధింపబడిన యావాతము ప్రకోపించి మార్గాంతరముల వ్యాపించి వస్తిహృదయమర్తముల బాధించునట్టి యాధ్వానమును కల్పించును. దానంజేసి కోష్ఠముదీకి బువ్వైయుండును. తీవ్రమైనతాపంబును వృషణములయందును గెజ్జలయందును తీవ్రమైన నొప్పి కల్గును. వాతము పలుచెరంగులైన పోటునొప్పి మొదలగుబాధల గల్గిం

చుచు హృదయమున వ్యాపించుచు, హృదయమును నిరోధించి కోష్ఠమున నలైడల వ్యాపించి సంపరించుచుండును. (ఇయ్యది యాధ్యానమును నాల్గవపక్షివ్యాపత్తు. ఇదియు నయోగమున కల్గునది.)

❖ ఆధ్యానవ్యాపత్తుచికిత్స. ❖

మూ. శ్యామా ఫలాదిభిః కుష్మకృష్ణాలవణస్పవైః. ౨౩

ధూమమాషవచాకిణ్వతౌరచూర్ణగుడైః కృతాం,

క రాజ్ఞుష్ఠనిభాం వ ర్తిం యవమథ్యాం నిధాపయేత్. ౨౪

(ప్రవేశయేత్.)

అభ్యక్తస్విన్నగాత్రస్య తైలాక్షాం స్నేహితే గుడే,

అథవా లవణాఽగారధూమసిద్ధార్థకైః కృతామ్. ౨౫

బిల్వాదినా నిరూహస్సాన్యత్ పీలుసర్షపమూత్రవాణ్,

సరళామరుదారుఖ్యాం సిద్ధం చై వాఽనువాసయేత్. ౨౬

వ్యా. పైజెప్పిన యాధ్యానవ్యాపత్తునందు క్రింద జెప్పబడు చికిత్స చేయునది—
కల్పస్థానమున జెప్పబడిన శ్యామాది (నల్ల తెగడ మున్నగు) విశేషనద్రవ్యముల తొమ్మిదిటిని, ఫలాది (మ్రంగకాయ మున్నగు) వసునద్రవ్యము లారింటిని, చెంగల్యకోష్ఠ, పిప్పళ్లు, నైంధనలవణము, ఆవాలు, కరిదూపము, మినుములు, వస, సురాబీజము, యవతౌరము వీనినన్నిటిని చూర్ణముచేసి (యాచూర్ణమును వర్తిగ జేయుటకు వలసినంత) బెల్లమును కలిపి, పిసికి ముద్దచేసి వర్తిణాపల యవచూర్ణ మిమిడియుండునట్లును చేతి బొటనవ్రేలిలావును పొడవును కల్గియుండునట్లును వర్తిని సిద్ధముచేసి రోగియొక్క గుద ద్వారమునకు వర్తికిని ఆముదమునుపూసి, రోగికి అభ్యంగనమును స్వేదమునుజేసి, పైజెప్పిన వర్తిని గుదద్వారమున నెక్కించవలెను. లేక నైంధవలణమును కరిదూపము తెల్లవాలను గూర్చి చూర్ణముచేసి పైజెప్పినరీతిగ బెల్లమునుచేర్చి మర్దించి వర్తిచేసియైనను పైజెప్పిన విధముగ రోగిగుదద్వారమున ప్రవేశింపజేయవలెను.

మరియు మూడవయథ్యానమున జెప్పబడిన బిల్వాదిదశమూలములచే సిద్ధమైన పత్తియందు కొండగోగుపట్టు, ఆవాలను గోమూత్రమును కలిపి నిరూహపత్తి చేయునది. పిదప తెగడను, దేవదారును చేర్చి కాచబడిన తైలముచేత ననువాసనవస్తిని చేయవలెను.

ఇచ్చట “శ్యామాఫలాదిభిః” అనుచోట ద్వంద్వంతమునందలి యాదిశబ్దమును రెండుపదములతో జేర్చి శ్యామాది, ఫలాది అని యన్వయించునది. ఈరెండుపదములచేత

కల్పస్థానమున 'ఫలజీమూతకేత్వాతు.....కృతవేదనాం; శ్యామాత్రివృచ్చతురణ్ణుళ...
ద్రవస్తీనాశ్చ" (కల్ప. ఆ. ౧. సూ. ౬) అని నిర్దేశింపబడిన శ్యామాది, ఫలాదిద్రవ్య
ముల గ్రహించునది. మరియు "బిల్వాదినా నిరూహస్యాత్" అనుచోట వస్తీమాత్రీ
యమున "ద్వివక్షములస్య రసోఽప్లుయక్తః.....వ్యాధిహరః ప్రదిష్టః" (సిద్ధి.
ఆ. ౩. శ్లో. ౩౫) అని చెప్పబడిన బిల్వాది ద్వివచములనిరూహవస్తీని గ్రహించునది.

—౨౨ (౨) హిక్కయను వస్తీవ్యావత్తులక్షణము. —

మూ. మృదుకోష్ఠేఽ బలే వ స్తిరతితీక్ష్ణోఽతినిర్హరః,

కుర్యాద్ధిక్కాం; హితం తస్మై హిక్కాఘ్నం బృంహణం చ యత్.

వ్యా. మృదుకోష్ఠము కలవానికిని బఃహీనునకు మిక్కిలి తీక్ష్ణమైనవస్తీని
ప్రయోగించినచో నయ్యది దోషము నధికముగ వెడలించి హిక్కను (ఎక్కిళ్లును)
కల్గించును. అట్టియెడ హిక్కాచికిత్సమున చెప్పిన హిక్కాహరచికిత్సలను బృంహణ
చికిత్సను చేయవలెను.

ఇచ్చట హిక్కాచికిత్సమున 'వాతికాక్ దుర్బలాక్...రసాదిభిః,.....
బృంహయేతితరాక్ భిషక్, బద్ధితిత్తిరి...హితాః" (చి. ఆ. ౧౭. శ్లో. ౯౦. ౯౩)
ఇది మున్నగుగ్రంథము చే జెప్పబడిన హిక్కాచికిత్సలను బృంహణములను ఎరుంగునది.

—౨౩ హిక్కావ్యావచ్చిత్స. —

మూ. బలాస్థిరాదికాశ్చర్య త్రిఫలాగుడనైర్ధవైః,

సప్రసన్నారనాభామైః తైలం పక్త్వానువాసయేత్.

౨౪

కృష్ణాలవణయోరక్షం విబేదుష్ణాఽమ్బునా యుతం,

(ఉష్ణామ్బునాఽక్షః పిప్పల్యాహితో లవణసంయుతః)

ధూమలేహరసక్షీరస్వేదాశ్చాఽన్నం చ వాతనుత్.

౨౯

వ్యా. చిట్టాముట్టి, క్లిరాది (హస్త) పంచమూలములు, నేలగుమ్మడి త్రిఫల
ములు, ఔల్లము, సైంధవలవణము ఈ ద్రవ్యములకల్కమును, సురామద్యము, పులిగంజి,
పులుపురసములు వీనిని ద్రవములుగను చేర్చి పరిభాషానుసారము తైలమును పక్వముచేసి
యాతైలముచే హిక్కావ్యావత్తునందు ఆనువాసనపస్తీని విధ్యుక్తప్రకారము చేయవల
యును. మరియు పిప్పళ్లును, సైంధవలవణమును చూర్ణముచేసి కర్షప్రమాణము వేడినీళ్లలో
కలిపి త్రాగవలయును. వాతమును హరించునట్టి ధూమపానమును, లేహములను, మాంస
రసములను, క్షీరమును, స్వేదవిధలను, ఆహారమును ఉడయోగింపవలెను.

ఇచ్చట పంచకర్తీయసిద్ధియందు “ప్రసక్తచ్ఛర్దినిశ్శీవికా శ్వాసకాస హిక్కా ర్తానాం ఊర్ధ్వభూతో వాయుః ఊర్ధ్వం వస్తి నయత్” (సి. అ. 2. సూ. 15) అనువాక్యముచే హిక్కా సామాన్యముగ అనువాసనవస్తి దుష్టమని నిషేధించబడినను వస్తివ్యాపత్తురూపముగ సంభవించిన హిక్కయందు అనువాసనవస్తి విశేషవిధిగ చెప్పబడి నదిగాన యాగికమునే యెరుంగునది.

❧ (6) హృదయప్రాప్తియను వస్తివ్యాపత్తులక్షణము, దానిచికిత్స. ❧

మూ. అతితీక్షణః సవాతో వా న వా సమ్యక్ ప్రవీడితః,
ఘట్టయేద్ధృదయం వస్తిః; తత్ర కాశకుశేత్రమైః, 30
స్వాత్సాన్యులవణస్కంధకరీరబదరీఫలైః,
శృతైర్వస్తిహితః సిద్ధం వాతమైశ్చాచువాసనమ్ 31

వ్యా. మిక్కిలితీక్షణమైవస్తిని ప్రయోగించినపుడు వస్తిని నిశ్శేషముగ ప్రయో గించుటచే వాతము ప్రవేశించుటవలనను, వస్తిని చక్కగ నొక్కక వృత్త్యస్తముగ నొక్కి నను, అట్టివస్తి వైకి వ్యాపించి హృదయమునజేరి బాధించును. (ఇయ్యది అయోగముచే జరించిన హృదయప్రాప్తి యను నారవవస్తివ్యాపత్తు) ఈవస్తివ్యాపత్తుగందు కుశదర్ప, రెల్లుదర్ప, నీటిరెల్లు, (రోగభివృద్ధిలీయమున జెప్పబడిన) అష్టుస్కంధ-లవణస్కంధ ద్రవ్యములును, వెదురుమొలకలు, రేగుపండ్లు వీనిని చేర్చి సిద్ధముచేయబడిన కషాయ మతో నిరూహవస్తిని చేయనగును. మరియు వాతహరములగు దశమూలములు మున్నగు ద్రవ్యములజేర్చి సిద్ధముచేయబడిన స్నేహముతో ననువాసనవస్తిని చేయవలెను.

ఇచ్చట ‘అష్టు-లవణస్కంధ’ అనుచోట రోగభివృద్ధిలీయాధ్యాయమున “అమ్రా మ్రతక లకువ కరమర్ద.....ఇత్యష్టుస్కంధః” “నైష్ఠవసౌవర్చల.....వస్తి వాత వికారణే దద్యాత్” (మూ. అ. ౮. సూ. ౧౮౦. ౧౮౧) అనువాక్యములచే జెప్పబడిన అష్టుస్కంధ ద్రవ్యములను, లవణస్కంధ ద్రవ్యములను యథాసాధవముగ గ్రహించునది.

❧ (7) ఊర్ధ్వగతమను వస్తివ్యాపత్తులక్షణము. ❧

మూ. వాతమూత్రపురీషాణాం దత్తే వేగాన్నిగృహ్లాతః,
అతి వా పీడితో వస్తిః ముఖేనాయాతి వేగవాన్. 32

వ్యా. నిరూహవస్తిని ప్రయోగించినపుడు అపానవాతముయొక్కయు మూత్ర పురీషములయొక్కయు వేగములను వెడలనీయక నిరోధించినను వస్తిని అధికముగ నొక్కి

ప్రయోగించును, అట్టివస్త్రావళము వేగముతో నోటినుండి వెడలును. ఇయ్యది యూర్ధ్వమున నేమనవచ్చునట్లు. (ఇది అతియోగముచే సంభవించును.)

—ॐ హిర్ణ్యగతవస్తి నాకర్షించునుపాయము. ॐ—

మూ. మూర్ఖావికారం తస్యాచౌ దృష్ట్యా శీతామ్బునా ముఖం,
సిక్చేత్ పార్శ్వోదరం చాధః ప్రమృజ్యత్ వీజయేచ్ఛ తమ్.
కేశేష్వాల్స్యస్య చా కాశే ధనుయాస్త్రాసయేచ్ఛ తం
(చాకేశం ధనుయాన్నామయేచ్ఛతం),
గోఖరాశ్వగజైస్సింహైః రాజప్రేమ్యైః తథోరగైః. 3౪
ఉక్థాభిరేవమన్యైశ్చ భీతస్యాఽధః ప్రవర్తతే,
(వస్తిం తస్యానయేదధః),
వస్త్రసాణిగ్రహైః కణ్ఠం రుద్ధ్యాన్న మ్రియతే యథా. 3౫
ప్రాణోదాసనిరోధాద్ధి ప్రసిద్ధతరమార్గవాః (గః),
అపానః పననో వస్తిం తమాశ్లేష్వాపకర్షతి. 3౬

వ్యా. వైశేషిక యూర్ధ్వగతమున వస్తివ్యావర్తకంను మూర్ఖసంభవించినపుడును గమించి వెంటనే చల్లదీసికట్టచేసి ముఖముపై చిలకరించవలెను. ఇయ్యప్రక్రమమున కడుపును చేతులతో క్రింది రుద్ది చరమవలెను. వీవలచే చల్లనిగాలి తగులునట్లు విసరవలెను. రోగియొక్క పెద్ద్రుకలను చేతబట్టి వైకెత్తి వివరించవలెను. మరియు గోవులచేనైనను గాడిదలచేనైనను గుఱ్ఱములచేనైనను సింహములచేనైనను రాజభటులచేనైనను సర్పములచేనైనను మందుమందు శౌరవికట్టెలచేనైనను, భయమునకల్గించు నితరసాధనములచేనైనను రోగిని పెంచించి భయము గల్గించవలెను. అట్లు భయముచే నులికిపడుటవలన వైకివ్యాపించినవస్తి క్రిందికి దిగజారును. మరియు రోగియొక్క కంఠమును గుడ్డచుట్టి యైనను చేతతోనైనను ప్రాణమునకు హానికల్గకుండునట్లు బిగదీయవలెను. అట్లు కుత్తుక బిగబట్టుటవలన ప్రాణవాతమునకును ఉదాసవాతమునకు సుచరింప వలనుపడక నిరోధము కల్గును. దానందేసి యపానవాతము చిగ్గోమగమనముకల్గి తానుసంచరించు మామూలు మార్గమున సంచరించుచు వైకి వ్యాపించినవస్తి క్రిందికి అతిశీఘ్రముగ నాకర్షించును. (కోష్ఠమున వైకివ్యాపించి సంచరించి ప్రాణ-ఉదాసవాతములు కంఠమును బిగబట్టుటచే వైకివెడల వలనుపడక క్రిందికివ్యాపించును. వానిచే నపానవాతము వైకి వ్యాపింప వలను పడక యడ్డగింపబడి యథోమార్గముగ సంచరించుచు గుడద్రావమునుండి వెడలును. అట్టి

యెడ నూర్ధ్వముగ వ్యాపించినవస్తిని అపానవాతము మరల సర్వోమార్గమునజేర్చి గుడము నుండి వెడలింపజేయునని భావము.)

—౧౭ ఊర్ధ్వగవస్తివ్యాపచ్ఛిత్స ౧౭—

మూ. తతః క్రముకకల్మాశం

పాయయేతాఽన్లుసంయుతం,

బౌష్ణ్యాత్ తైష్ణ్యాత్ సరత్వాచ్చ

వస్తిం సోఽస్యాఽనులోమయేత్.

32

వ్యా. వైజెష్ఠిన యుపాయముల జేసినపిదప గొంటుపాకలచూర్ణమును అక్ష (కర్ష) ప్రమాణము పుల్లనిగంజిలో కలిపి త్రాగించినచో నయ్యది యుష్ణపీర్వంబును తీక్షణంబును నగుటవలనను శరీరమున శీఘ్రముగ వ్యాపించు సరగుణమును కల్గియుండుట వలనను వస్తిని అనులోమముగ జేయును.

—౧౮ అపస్థాభేదముబట్టి చికిత్సావిశేషము. ౧౮—

మూ. పక్వాశయస్థితే స్విన్నే నిరూహాః దాశమూలికః,

యవకోలకులుత్తైశ్చ విధేయో మూత్రసాధితః.

3౮

బిల్వాదిపంచమూలేన సిద్ధో వస్తిరురస్థితే,

శిరస్థే నావనం ధూమః ప్రచ్ఛాద్యం సర్వవైశ్చిరః.

3౯

వ్యా. వస్తిబౌషధము పక్వాశయమున నిలచియున్నయెడ స్వేదవిధిని చేసి పిదప దశమూలములకషాయమున యవలను రేగువత్తులను ఉలవలను చూర్ణముచేసి కలిపి గోమూత్రమునురూడ చేర్చి నిరూహవస్తిని విధ్యుక్తప్రకారము చేయవలెను. పక్షిష్ణులమున వస్త్రోషధము చేరియున్నపుడు బిల్వవేరు మున్నగుమహాపంచమూలములచే సిద్ధమైన వస్తిని చేయనగును. వస్త్రోషధములో నేకదేశము శిరస్సున చేరియున్నయెడ నస్యవిధిని ధూమపానమును చేయించి ఆవాలను నూరి కల్కముచేసి శిరస్సున పూయవలెను.

—౧౯ (౧) ప్రవాహిక యనువస్తివ్యాపత్తులక్షణము. ౧౯—

మూ. స్నిగ్ధస్విన్నే మహాదోషే వస్తిర్నప్రదవ్యల్పభేషజః,

ఉల్క్లిశ్శ్యాఽల్పం హరేద్దోషం జనయేచ్చ ప్రవాహికామ్.

౪౦

సవస్తిపాయశోభేన జఙ్ఘోరుసదనేన వా,

నిరుద్ధమారూతో జన్తుః అభీక్ష్యం సమ్ప్రవాహతే.

చ-సిద్ధి—36

వ్యా. స్నేహస్వేదవిధుల జేసికొని మిక్కిలి ప్రబలమైన దోషము గలవానికి మృదువును స్వల్పచరిమాంబును నగుకాషధముచే వస్త్రీ నుపయోగించినయెడ దోషమును స్వస్థానముచుండి నడలించజేసి స్వల్పముగ జెడలించజేయును. దానంజేసి ప్రవాహికయను వ్యాపత్తును కల్గించును. మరియు వస్త్రీయందును గుఠమునందును శోఢను, పిక్కులయందును తొడలయందును పాప గల్గించును. అమచుజుడు నిరోధింపబడిన వాతముకలవాడై బలవంతముగ ముగ్గుచు, పలుమారు కఫమును కొంచెముకొంచెముగ జెడలించును. ఇయ్యది ప్రవాహిక యనువస్త్రీవ్యాపత్తు యెరుంగునది. (ఇయ్యది అయోగముచే సంభవించు నెనిమిదవ వస్త్రీవ్యాపత్తు.)

ఇచ్చట ప్రవాహికాలక్షణము సుశ్రుతమున నిట్లుచెప్పబడినది:—“వాయుర్విపృథో నిధితం బలానం యత్యథస్తాత్ అహితాశనస్య, ప్రవాహితోఽల్పం బహుశోమకాంతం ప్రవాహివాంతాం ప్రవచన్తి శ్చజ్ఞాః” (సు. ఉ. ఆ. ౪౦.) ఈ శ్లోకము అతిసారచికిత్సకమున వివరింపబడినది.

❧ ప్రవాహికావ్యాపత్తుచిత్స. ❧

మూ. స్వేదాఽభ్యక్తాన్నిరూహంశ్చ శోధనీయానులోమికాన్,
విదధ్యాల్లఘ్న యిత్వా తు వృత్తిం కుర్యాద్విరిక్తవత్. ౪౨

వ్యా. వైజేషిక ప్రవాహికయనువ్యాపత్తునందు స్వేదములను, అభ్యంగనములను, తెగడ మున్నగుశోధనీయగణద్రవ్యములతోడను వాతము ననులోమముగజేయు తీరము చెరకురసము మున్నగువానితోడను కూడిన నిరూహపస్తలను ప్రయోగించి, లంకణము చేయించి, పిష్టుల వికేచనముసేవించినవానిబోలె పెయూచిసంసర్జనక్రమమును ఆచరింపించును.

❧ (9) శోధింపవస్త్రీవ్యాపత్తులక్షణము. ❧

మూ. దుర్బలే క్రూరశోషే చ తీవ్రదోషే తనుర్నృదుః,
శీతోఽల్పశ్చాపృతో దోషైః వస్త్రీః తద్విహతోఽనిలః. ౪౩
మూర్ఛైర్గ్రాత్రాణి సన్ధావన్ ఊర్ధ్వం మూర్ధ్ని విహన్యతే,
(మూర్ఛైర్గ్రాత్రాణ్యుసరన్ ఊర్ధ్వం మూర్ధ్ని విధావతి.
(మూర్ధన్యుపాహితః)

గ్రీవాం మన్యే చ గృహ్లాతి (సంస్తభ్య) శిరః కణ్ఠం భినత్తి చ.
బాధిర్యం కర్ణనాదం చ పీనసం నేత్రవిభ్రమం,

వ్యా. బలహీనుడును, శ్రూరమైనోష్ణముకలవాడును, తీవ్రమైనదోషము కలవాడును నగుమనుజునకు మృదువును శీతపీర్వంబును అల్పపరిమితంబునైన వస్తిని ప్రయోగించినచో నయ్యది దోషములచే నావరింపబడును. దానంజేసి వాతము ప్రకోపించి శరీరమునందలి మార్గములలో సంచరించుచు వైకి వ్యాపించి, శిరస్సున నభిఘాతమునొంది, కంఠమును మన్యయను పెండ్లకు వెనుకటిసరములను వ్యాపించి స్తంభింపజేసి, శిరస్సునందును కంఠమునందును పగులదీయునట్లు బాధనుకల్పించును. చెవుడును కల్పించును. చెవులలో ధ్వని బుట్టించును. పీనసమును కల్పించును. కన్నులు తిరుగునట్లుండును. ఇయ్యది శిరోఽర్తియను తొమ్మిదవవ స్తివ్యాపత్తు. (ఇది ఆయోగముచే గల్గినది.)

— శిరోర్తి వస్తివ్యాపత్తుచికిత్స. ౧౯ —

మూ. కుర్యాదభ్యజ్ఞానం త్రైలవణేన యథావిధి.

౪౫

(త్రైలవణేనాఽవగాహయేత్.)

యుజ్జ్యాత్ ప్రథమనైర్ననైః ధూమైరస్య విరేచయేత్,

(ధూమైరాస్యవిరేచనైః)

తీక్ష్ణాఽనులోమికేనాథ స్నిగ్ధం భుక్తేఽనువాసయేత్.

(విరేచనైర్నిరూహైశ్చ వస్తిభిశ్చానులోమికైః)

౪౬

వ్యా. మైజేషిన శిరోఽర్తివ్యాపత్తునందు నైంధవలవణముతోఁబూడిన త్రైలముచే నభ్యంజనము యథోక్తముగ చేయించవలెను. మరియు ప్రథమననస్యములచేతను ధూమపానములచేతను శిరోవిరేచనమును చేయించవలెను. భుజించినపిదప స్నేహమునుచేసి తీక్ష్ణంబును వాతము ననులోమముగ చేయనదియనగు నౌషధముచే ననువాసనవస్తిని, భుజించినవెనుక చేయవలెను.

— (10) అంగార్తియను వస్తివ్యాపత్తులక్షణము. ౨౦ —

మూ. స్నేహస్వేదైరనాపాద్యగురుతీక్ష్ణోఽతిమాత్రయా,

యస్య వస్తిః ప్రయుజ్యేత సోఽతిమాత్రం ప్రవర్తయేత్. ౪౭

(సున్నిగ్ధస్విన్న దేహస్య యస్య వస్తిర్విధీయతే,

అతితీక్ష్ణో గురుశ్చైవ సోఽతిమాత్రం ప్రవర్తయేత్)

(విరేచనైర్నిరూపైశ్చ వస్తిభిశ్చానులోమితైః,

అతితీష్ణోగురుశ్చైవ సోతిమాత్రం ప్రవర్తయేత్)

స్తుతేషు తస్య దోషేషు నిరూఢస్యాతిమాత్రశః,

స్తభోదావృత్తకోష్ఠస్య వాయుస్సమ్మృతిహస్యతే.

౪౮

విలోమసముద్భూతో రుజత్యక్తోని దేహినః,

గాత్రవేష్టననిస్తోదభేదస్ఫురణజృమ్భితైః.

(రుక్తోదకమ్మసంస్తమ్భసాదవేషభుజృమ్భితైః)

౪౯

వ్యా. స్నేహస్వేదవిధులతేయకయే గురువులు తీక్షణములు నగువస్తిని అధికపరిమాణముగ ప్రయోగించినయెడ నయ్యది శరీరమునందలి దోషములను ప్రమాణాధికముగ వెదలించును. అట్టినిరూపవస్తియొక్క అతియోగమునందేని దోషము లధికముగ ప్రవించి మరుజుని కోష్ఠమునందలి వాతము ఊర్ధ్వముగ వ్యాపించును. విలోమగతి నొందిన వాతము మిక్కిలి ప్రవసితమై అవయవములయందు మెలికెట్టినవిధముగను, సూడుల బొడిచినవిధముగను, చగులదీయునట్లును బాధల గల్గించును. ఒడలివిరుపుల బుట్టించును. ఇయ్యది అంగార్తియను పదియవవస్తివ్యావత్తు. (ఇది వస్త్యతియోగమున సంభవించును.)

— అంగార్తివస్తివ్యావత్తుకిత్తు. —

మూ. తం తైలలవణాభ్యక్తం నేచయేదుష్టవారిణా,

ఏరణ్డపత్రనిష్కావ్యతైః ప్రస్తరైశ్చోపపాదయేత్.

౫౦

యవాన్ కులుత్థాన్ కోలాని షష్పమూలే తథోభయే,

జలాధకద్వయే పక్త్వా పాదశేషేణ తేన చ.

౫౧

కుర్యాత్ సబ్బిత్తైలోష్ణలవణేన నిరూహణం,

తం నిరూఢం సమాశ్వస్తం ద్రోణ్యాం సమవగాహయేత్.

౫౨

తతో భుక్తవతస్తస్య కారయేదనువాసనం,

యస్తేనుధుకితైలేన బిల్వతైలేన వా భిషక్.

౫౩

వ్యా. వైశేష్యుడిన అంగార్తివస్తివ్యావత్తుచే బాధితుడైనవానికి నైంధవలవణముతోకూడిన తైలముచే శరీరమునందుతటను అభ్యంగనముచేయించి వేడినీళ్లచే స్నానము చేయించవలెను. పిమ్మట ఆయన పాదు కషాయముచే స్వేదనముచేసి విధిప్రకారము ప్రస్తరస్వేదముల చేయవలెను మరియు యవలు, ఉలవలు, రేగుపండ్లు, మహాపంచమూలములు,

హస్తపంచమాలములు, (అను రెండువిధములైన పంచమాలములు), అను సీద్రవ్యములను రెండాధకము పరిమితమైన జలముచేర్చి నాల్గవపాలు మిగులునట్లు కావ్యశము చేసి, అందు బిల్వతైలమును సైంధవలవణమును కలిపి సుఖోష్ణముగ జేసి విఘ్నక్షత్రకారము నిరూహపత్రిని చేయవలెను. అట్టినిరూహపత్రిచే సమ్యగ్యోగమును గమనించి వానికి సేదదీర్చి సుఖోష్ణజలముతో నిండినతొట్టియందు అవగాహనమును చేయించవలెను. పిమ్మట సముచితముగ నాహారమును భుజింపజేసి అతిమధురమునైనను బిల్వపేరునైనను చేర్చి పక్వసుచేయబడిన తైలముచే విధిప్రకారము అనువాసనపత్రిని చేయవలెను.

(11) పరికర్తక యనుపత్తివ్యాపత్తు లక్షణము. ౧౦

మూ. మృదుకోష్ఠాల్పదోషస్య రూక్ష స్తీక్ష్ణోఽతిమాత్రవాక్, ౧౪
 వస్త్రీర్దోషాన్నిరన్యశో జనయేత్పరికర్తకమ్.
 త్రికవంజ్ఞణవస్త్రీనాం తోదం నాభేరథోరుజం,
 విబద్ధోల్పాల్పముత్థానం వస్త్రీనిర్లభినాద్యవేత్. ౧౫

వ్యా. మృదువైనకోష్ఠము కలవానికిని, స్వల్పదోషము కలవానికిని రూక్షంబును తీక్షణంబును నగుపత్రి ప్రయోగించినను ప్రమాణాధికముగ ప్రయోగించినను కోష్ఠము నందలి దోషములను వెడలించి పరికర్తక యనువ్యాపత్తు కల్గించును. దీనియందు త్రిక (పిన్నముకకు క్రిందిసంధి) ప్రదేశమునందును గజ్జలయందును వస్త్రీయందును సూదుల బొడిచినవిధముగ పోటును, నాభికి క్రిందిభాగమున నొప్పిని కల్గించును. మలము బద్ధగించి కొంచెముకొంచెముగ వెడలును. అట్టియుపద్రవములు తీవ్రమైనవాతము వస్త్రీనాకర్తించుటచే సంభవించును (ఈవ్యాపత్తు వస్త్రీతియోగముచే గల్గు పదునొకండవది.)

౧౦ పరికర్తకావ్యాపత్తుచికిత్స. ౧౦

మూ. స్వాదుశీతోషధాస్త్ర పయథ్యైద్విభిశ్శృతం,
 యప్త్యాహ్వతిలకల్కాభ్యం వస్త్రీస్నాన్ తక్షీరభోజినః ౧౬
 ససర్జరసయప్త్యాహ్వజిగ్గీనీకర్దమాశ్వానం,
 వీనియ దుగ్ధేవస్త్రీస్నాన్ వ్యక్తామ్లమృదుభోజినః. ౧౭

వ్యా. మైజెప్పినవస్త్రీ వ్యాపత్తునందు మధురంబులును శీతపిర్వంబులును నగు చెరకు మొదలగునాషధములను అతిమధురముయొక్కయు సువృష్టయొక్కయు కల్కమును గూర్చి కావబడినపాలచే వస్త్రీనిచ్చి పాలను ఆహారముగ బ్రేక్షవలెను. మరియు సర్జరసము

(మడ్డిపాలు), అతిమధురము, మంజుష్టి, చందనము, రసాంజనము అను నీయాషధములను పాలలో కలిపి కాచి వస్తిప్రయోగము చేయనగును. మిక్కిలి పులుపుకల్గి మృదువైన యాహారమును భుజింపనగును.

❧ (12) పరిస్రవమును వస్తివ్యాపత్తులక్షణము. ❧

మూ. పిత్త (రోగే) రక్తైఽఅప్లుఉష్ణోవా తీక్ష్ణోవా లవణోఽథవా,
 వస్తిస్థిఖతి పాయుం తు షీణోతి విదహత్యపి గృ
 స విదగ్ధః స్రవత్యస్రం పిత్తం చానేకవర్ణవత్,
 సార్వతే బహువేగేన (బహుథా హ్యతివేగేన)
 మోహంగచ్ఛతి చాసకృత్. గృ

వ్యా. సామాన్య పిత్తరోగమునందైనను, రక్తపిత్తమునందైనను, ఉష్ణవీర్యమయిన వస్తినైనను, తీక్ష్ణమైనవస్తి నైనను, లవణముతో కూడిన వస్తినైనను, ప్రయోగించినచో, నయ్యది గుఱమును గీచును. హింసాకరమైన బాధ పెట్టును. తీవ్రమైనమంట కల్గించును. అట్టివస్తి విదాహముతోకూడి అనేకవర్ణములతో కూడినరక్తమును పిత్తమును స్రవింప జేయును. మిక్కిలివేగముతోకూడి పలుమారు రక్తము స్రవించుటవలన పలుమారు మూర్ఛ కల్గును. ఇయ్యది పరిస్రవమును పండ్రెండవవ్యాధి. (ఇది వస్త్వతియోగమున సంభవించును.)

❧ పరిస్రవవ్యాపత్తుచికిత్స. ❧

మూ. ఆర్ద్రశాల్మలివృన్తైస్తు తుణ్ణైరాజం పయః శృతం,
 సర్పిషా యోజితం శీతం వస్తిమన్తై ప్రదాపయేత్. ౬౦
 వటాదిపల్లవేష్వేష కల్పో యవతిలేషు చ,
 సువర్చలోపాదికయోః కర్బుదారే చ శస్యతే. ౬౧
 గుదే సేకాః ప్రదేహాశ్చ శీతాః సువర్చధురాశ్చ యే,
 రక్తపిత్తాతిసారఘ్నై క్రియా చాత్ర ప్రశస్యతే. ౬౨

వ్యా. పచ్చివిగనుండు బూరుగపువ్వుల తొడిమలను నలియగొట్టి, మేకపాలలో కలిపి కాచి, అందు నేతినికూడకలిపి చల్లగజేసి పైజెప్పినవ్యాధిత్తునందు వస్తినియవలయును. ఈకల్పప్రకారముగా మట్టిమొదలగువాని చిగుళ్లతోను, చక్రవర్తికారతోను,

బచ్చలియాకుతోను, దేవకాంచనముతోను, కల్పించి వస్త్రప్రయోగము చేయుట చాల ప్రశస్తము. మరియు గుదస్థానమున శీతపీర్వములును, శీతస్పర్శములును, మధురరసంబులును అగుసౌష్ఠ్యములచే తడుపుటయు, పట్టువేయుటయు చాలమంచిది. మరియు చికిత్సాస్థానమున చెప్పబడిన రక్తపిత్తహరంబులును, అలిసారనాశకంబులును అగుచికిత్సలన్నియు సీచ్యాపత్తున నుపయోగించుట చాలప్రశస్తము. (ఇతైరంగున “గురుకోష్ఠే నిలప్రాయే” అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన వైగ్రంథముచేత ‘కిం లక్షణం? కా చికిత్సా’ అను నాలుగైదుప్రశ్నముల రెండిటికిని ఉత్తరముగ వండ్రెండువస్త్రీచ్యాపత్తుల లక్షణములును వానిచికిత్సలును వేరువేరుగ చెప్పబడినవి.)

❧ వస్త్రీయొక్కమృదుత్వ-తీక్ష్ణత్వముల గల్పించువిధము. ❶

మూ. తీక్ష్ణత్వం మూత్రపీల్వగ్నిలవణతౌరస్వవైః,

ప్రాప్తకాలం విధాతవ్యం క్షీరాదైర్హిర్దాదవం తథా.

❧ 3

ద్యౌ. వైశిష్ట్యబడిన వస్తులయందును, వస్త్రీప్రకరణ సామాన్యముగను, మృదుతీక్ష్ణభేదములుగ అచ్చులచ్చుట చెప్పబడినవి. అట్టిమార్దవమును తీక్ష్ణత్వమును కల్పించుద్రవ్యగణము ఈర్ణోకముచే నిర్దేశింపబడును:—గోమూత్రము, కొండగోగురకాయలు, చిత్రమాలము, సైంధవలవణము, యవతౌరము మున్నగుతౌరములు, ఆచాలు, అను సీద్రవ్యములసంసర్గముచే వస్త్రీషధమునకు తీక్ష్ణత్వమును కల్పించవగును. పాలు మొదలగుద్రవ్యముల సంసర్గముచే మృదుత్వము కల్గును. కావున ఆయాఅవసరమునుబట్టి రోగముయొక్క బలాద్యనుగుణముగ వస్త్రీషధమునకు తీక్ష్ణత్వమునైనను, మృదుత్వమునైనను వైశిష్టినద్రవ్యములసంసర్గముచే గల్పించి నుపయోగించవలయునని భావము.

❧ వస్త్రీప్రయోగముచే సర్వశరీరమలహరత్వనిర్ణయము. ❷

మూ. ఆపాదతలమూర్ధస్థాన్ దోషాన్ పక్వాశయే స్థితః,

వీర్యేణ వస్త్రీరాదత్తే ఖస్థోఽరోగ భూరసానివ.

❧ ౪

ద్యౌ. మనుజులశరీరమున పాదముల మొదలుజేసి శిరస్సువరకును గలసర్వావయవములయందలి దోషముల నన్నిటిని ఆమాశయమున ప్రయోగింపబడిన వస్త్రీషధము తనయందలి స్వభావసిద్ధమయిన శక్తిచే (ఆకసముననుండు సూర్యుడు భూమియందలి జలము నాకర్షించుభంగి) అతిశీఘ్రముగ నాకర్షించును. (తక్కినపాదనాద్యోషధములు తనయందలి పీర్వముచే కాలాంతరమున స్వకార్యమును నివర్తింపజేయును. కాని వస్త్రీషధము అటుకాక ప్రయోగించినవెంటనే తనశక్తిచే స్వకార్యమును నిర్వర్తించి దోష

మూల హరించుచు భావము. ఈవిషయమునే సుకృతాచార్యుడు నిట్లుచేడించెను. “ఏకేణ వస్తిరాదత్తే దోషానామస్తకాపి, వత్సావయథోఽమృత గోభూషేరర్కారసానివ” (సు. చి. అ. 3 గీ.)

— ౨౨ వస్తిరీకమునందలి మలాంశములమాత్రము హరించువిధము. —

మూ. యద్యత్కుసుమ్యసమిశ్రాత్తోయాద్రాగం హరేత్పటః,
తద్యద్వసికృతాత్ చేహత్ నిరూహో నిర్హరేత్సలాన్. ౬౧

వ్యా. లోకమున కుసుంభవర్ణమును కల్గించు వర్ణకరహర్ణముతో కలిసినజలము నుండి వస్త్రము వర్ణములమాత్రము (జలమును వదిలి) ఆకర్షించువిధముగ, స్నేహస్వేద విఘ్నలచే ద్రవించి పట్టువదిలి శిథిలములైనదోషములు గలకరీరమునుండి ప్రసాదాంశ ములమాత్రము వదిలి దోషములను మలములనుమాత్రము విఘ్నక్రముగ ప్రయోగించి బడినవస్తి యాకర్షించును. (మరుజులచే భుజింపబడినరూపాంశము జాతరాగ్నిచేతను ఛాత్యగ్నులచేతను విపాకమునొంది సారరూపముగను దోషములరూపముగను పరిణామించును. అందు మలములమాత్రము ఆకర్షించి శరీరమును నిర్లుప్తముగచేయునది వస్తి యని భావము.)

— ౨౩ అభ్యాసోక్తవిషయసంగ్రహము. —

మూ. ఇత్యేతాః వ్యాసదః ప్రోక్తాః వస్తేసాన్కృతిభేషజాః,
బుద్ధ్యా కాత్తేన్నన తాన్ వస్తీన్ నియుష్మాన్నాపరాధ్యతి. ౬౨

వ్యా. ఇతైరంగన వస్తియొక్క అయోగ-అతియోగ-మిథ్యాయోగములచే సంభవించువ్యావత్తులును, వానిలక్షణాబలులు, వానిచికిత్సితములను వివరించి చెప్పబడినవి. వీనినన్నిటిని పూర్తిగ నెరిగి విధ్యుక్తములకు వ్యతిరేకములేక వస్తులను యుక్తియుక్తముగ ప్రయోగించినచో వైద్యుం దొకప్పుడును పారబడక కార్యసిద్ధిని బడయగలడు. (వస్తి వ్యావత్తుల కెడవియ్యక రోగికింగలదోషముల హరింపజేయు సమర్థుడగునని భావము.)

— ౨౪ అభ్యాయసమాప్తి. —

ఇత్యగ్నిదేశకృతే తస్తే చరకప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసంపూరితే,
సిద్ధిస్థానే వస్తివ్యావత్సిద్ధిర్నామ సప్తమోఽభ్యాయః.

వ్యా. ఇతైరంగన నగ్నిదేశకృతంబును చరకప్రతిసంస్కృతంబును నగు చరక సంహిత యనునాయుక్తేపితంబ్రమున దృఢబలసంపూరితమైన సిద్ధిస్థానమున వస్తివ్యావత్సిద్ధి యను సప్తమాభ్యాయము సంపూర్ణము.

అష్టమాధ్యాయము.

అవతరణిక:—పూర్వాధ్యాయమున వస్త్రవ్యాపత్తుల శమింపజేయును పాయముల వివరింపబడినవి. పిమ్మట అట్టివస్త్రవ్యాపత్తుల శమింపజేయు మరొకొన్నియుపాయాంతరముల జెప్పునట్టి ప్రాస్తతయోగికసిద్ధి యనునధ్యాయము వివరముగ జెప్పబడును.

—ॐ అధ్యాయప్రారంభము. ॐ—

మూ. అథాతః ప్రాస్తతయోగీకీం (ప్రాస్తతయోగీయాం) సిద్ధిం

వ్యాఖ్యాస్యామః.

౧

ఇతి హ స్తాహ భగవానాశ్రేయః.

౨

వ్యా. వస్త్రవ్యాపత్తిని చెప్పినపిదప ప్రాస్తతయోగిక (ప్రాస్తతప్రమాణముచే నుపలక్షితములగు యోగముల నధికరించి చేయబడు) సిద్ధిని, భగవానుడగు నాశ్రేయమహర్షి యుపదేశించినదానికన్న న్యూనాతిరేకము కాకుండునట్లు వివరించి చెప్పెదనని యర్థము.

—ॐ విషయనిర్దేశము. ॐ—

మూ. అథేమాన్ సుకుమారాణాం నిరూహాన్ స్నేహనాన్ మృదూన్, కర్తౄణా విప్లుతానాం చ వత్స్యామి ప్రసృతైః పృథక్.

3

వ్యా. పిమ్మట సుకుమారులకును పనుల చేయుటచే బడలియున్నవారికిని ఉపయోగింపదగినవియగు మృదువులును స్నేహనములునైన నిరూహపస్తులను ప్రసృతప్రమాణములతో వేరువేరుగ చెప్పబడును.

—ॐ { (1) మార్గపన్నేహనములైననిరూహపస్తులు తొమ్మిది. అందు వాతహరంబును వర్ణకరంబునునగు నిరూహపత్తి. } ॐ—

మూ. క్షీరాత్ ద్వా ప్రసృతౌ కార్యౌ మధుతైలఘృతాత్ త్రయః, ఖజేన మధితో వస్త్రీః వాతఘ్నో బలవర్ణకృత్.

౪

వ్యా. ఆవుపాలు రెండుప్రసృతములు, లేనెయు తైలంబును ఘృతంబును వేరువేరొక్కొక్క ప్రసృతమువంతున చేరి మూడుప్రసృతములు, వీనినన్నిటి నొకటిగ కలిపి కవ్వముతో కలియబెట్టి వస్త్రప్రయోగముచేసిన వాతమును హరించి బలమును శరీరకాంతిని కల్గించును.

ఇచ్చట నీవిషయము సెదరుగునది:—ఎచ్చట ద్రవ్యములను విశేషవిధిగ ప్రత్యేకించి నిర్దేశించియుండునో ఆయోగములయందు నిర్దేశింపబడిన ద్రవ్యములమాత్రమే చ-సిద్ధి—37

గ్రహించవలెగాని నిరూహవస్తయందు సామాన్యముగ నిర్దేశింపబడిన కల్కాదుల గ్రహింప నవసరములేదు. ఈ న్యాయముననుసరించి యీ యోగమునందు వైనినిర్దేశింపబడిన తీరాది ద్రవ్యముల మాత్రమే గ్రహించవలెగాని అనుక్తకల్కాదుల గ్రహింప బలెదు. మరియు నేవస్తయోగములయందు ద్రవ్యపరిమాణము నిర్ణయముగ జేర్చినట్లగుచునో, అచ్చట నిరూహసామాన్యముగ జెప్పబడిన వస్త్రపరిమాణమును గ్రహింపక నిర్ణీతపరిమాణముగనే గ్రహింపవగును. ఏయోగములయందు ద్రవ్యేకదేశమునకు మాత్రము పరిమాణమును నిర్దేశించి, కొన్నిటిపరిమాణమును నిర్దేశింపకుండునో, అట్టిస్థలమున అనుక్తపరిమాణద్రవ్యములకు నిరూహసామాన్యముగ జెప్పబడిన పరిమాణమునే గ్రహించునది. ఈ న్యాయము ననుసరించి వైయోగమున తీరాదులకు పరిమాణము నిర్దేశింపబడినది, కావున సామాన్య నిర్దిష్టపరిమాణము గ్రహించవగదు. ఈ నిర్ణయము నీ క్రిందియోగములకును అన్వయించు కొనునది.

(2) వాతహరనిరూహవస్త్ర. ౧౯

మూ. ఏకైకః ప్రసృతస్తైలప్రసన్నాక్షౌ ద్రసర్పిషాం,
బిల్వాది మూలక్యాథాత్ ద్వా కౌలుత్థాత్ ద్వా స వాతనుత్. ౧౯

వ్యా. తైలము, మధ్యముపైలేట, లేనె, ఘృతము ఇవి ప్రత్యేక మొక్కక ప్రసృతమువంతునను, బిల్వాదిమహాపంచమూలములకన్యాధము రెండుప్రసృతములును, ఉలవలకహయము రెండుప్రసృతములును చేర్చి వస్త్రీచేసిన వాతమును హరించును.

౧౯ (3) వాతహరనిరూహవస్త్ర రెండవది. ౨౦

మూ. పృష్ఠమూలరసాత్ పృష్ఠ ద్వా తైలాత్ షౌ ద్రసర్పిషాః,
ఏకైకః ప్రసృతో వస్త్రీః స్నేహనీయో నిలాపహః. ౨౦

వ్యా. పంచమూలకహయము ఐదుప్రసృతములు, తైలము రెండుప్రసృతములు, లేనె యొకప్రసృతము, నెయ్యి యొకప్రసృతము ఈభాగముల ప్రకారము వైద్రవ్యముల నన్నిటిని గూర్చి కవ్యముతో కలియచిలికి వస్త్రీచేయించిన రూక్షముగనుండుశరీరము స్నిగ్ధ మగును. వాతమును హరించును.

(4) శుక్రకరనిరూహవస్త్ర. ౨౧

మూ. వైశ్ణవార్థాక్ష ఏకైకః షౌ ద్రతైలపయోఘృతాత్,
ప్రసృతో హపుషా కర్షో నిరూహః శుక్రకృత్పరమ్. ౨౧

వ్యా. నైంధవలవణము ఆర్థకర్షము, తేనె తైలము పాలు నెయ్యి ఇవి ప్రత్యేకము ఒక్కొక్క ప్రసృతము, బోడతరము కర్షమాత్రము వీనినన్నిటి నొకటిగగూర్చి కలియబెట్టి నిరూహవస్త్రీజేసిన శుక్రమును మిక్కిలి పృథ్వినిొందించును.

—౨౭ (౮) మేహాదిహర పంచతిక్తనిరూహవస్త్రీ. ౨౭—

మూ. పటోలనిమ్మభూనిమ్మరాన్నాసప్తచ్ఛదామ్భసః,
చత్వారః ప్రసృతాః, ఏకో ఘృతాత్ సర్వ పకల్కితః. ౮
నిరూహః షష్ఠాతిక్తోఽయం మేహాఽభివ్యంధకృష్ణనుత్,

వ్యా. చేదుపొట్ట, వేపపట్ట, నేలవేము, సన్నరాష్ట్రము, ఏడాకులపాన్న ఈయైదిటిసి సమభాగములుగగూర్చి యీక్వాఢ్యమునకు నాలుగింశలు నీళ్లు కలిపి నాల్గవపాలు మిగులునట్లు కాచబడినకషాయము నాల్గు ప్రసృతములు, నెయ్యి, యొక ప్రసృతము, ఆవాలకల్కము వీనినన్నిటి నొకటిగగూర్చి నిరూహవస్త్రీజేసిన నియ్యది పంచతిక్తనిరూహవస్త్రీ యనబడును. ఇయ్యది ప్రమేహమును, అభివ్యంధమును నేత్రరోగమును, కృష్ణమును హరించును.

ఇచ్చట సర్వ పకల్కమునకుమాత్రము పరిమాణము చెప్పబడలేదు. ఐనను ద్వాదశ ప్రసృతపరిమితవస్త్రీకి కల్కము రెండుపలములు సామాన్యముగ విహితముకావున నీయోగమునందు పటోలాదిక్వాఢ్యమును ఘృతమును చేరినసమదాయము ఐదు ప్రసృతములయందు ఆవాలకల్కమును ఆరవవంతు తక్కువైన పలప్రమాణముగ జేర్చుకొనునది. ఇతైరంగుననే స్థలాంతరములయందును ఔషధ ప్రమాణానుసారముగ కల్కపరిమాణమును కల్పించునది. ఈకల్కసామాన్యపరిమాణనిర్దేశము జతుఃకర్ణతంత్రమున నీట్లున్నది.—
“చతుర్వింశతికే పుటకే పేష్యాణాం ద్విపలమ్.”

—౨౮ (౯) క్రిమినాశన విడంగాదినిరూహవస్త్రీ. ౨౮—

మూ. విడజ్జత్రిఫలాశిగుఢఫలముస్తాఖుపర్ణిజాత్.
కషాయాత్ ప్రసృతాః షష్ఠా తైలాదేకో విమథ్య తాన్,
విడజ్జపిప్పలీకలో నిరూహః క్రిమినాశనః. ౯

వ్యా. వాయువిడంగములు, త్రిఫలములు, మునగపట్ట, మ్రంగకాయలు, తుంగగడ్డలు, ఎలకచెవియాకు వీనిని సమభాగములుగగూర్చి పరిభాషానుసారముగ కషాయము కాచి యాకషాయము ఐదు ప్రసృతములు, తైల మొక ప్రసృతము, వాయువిడజ్జములను

పిష్టమును కల్గముచేసి, యాకల్గము ఒకపలము వీనినన్నిటి నొకటిగ కలిపి కవ్వముతో చక్కగ కలియునట్లు చిలికి దీనిచే నిరూహవస్తి చేసినచో క్రిములను నశింపజేయును. (ఇచ్చట వైరిచెప్పిన న్యాయము ననుసరించి యారుప్రసృతములద్రవమున విడంగపిప్పలీ కల్గమును పలవరిమితముగ జేర్చునది.)

❧ (7) పృష్య (శుక్రవృద్ధి) కరనిరూహవస్తి. ❧

మూ. పయస్యేత్సుస్థిరాన్నావిదారీతౌ ద్రసర్పిషామ్,

ఏకైకః ప్రసృతో వస్తిః కృష్ణాకలోగ్న వృషత్వకృత్. ౧౧

వ్యా. పాలహర (లేక ఊరకాళి), చెరకు, ముయ్యాకుపాన్న, సన్నరాష్ట్రము, నేలగుమ్మడి ఈయైదిటిని వేరువేరుకషాయముచేసి యాకషాయములు వేరువేరుగ నొక్కొక ప్రసృతము, లేనె యొకప్రసృతము, నెయ్యి యొకప్రసృతము వీనినన్నిటి నొకటిగ గూర్చి; అందు పిప్పలీకల్గమును వైజెప్పినరీతిగ (ద్రవముదాయమునకు పండ్రెండవ వంతు) చేర్చి కవ్వముతో కలియచిలికి నిరూహవస్తిచేసినచో శుక్రమును వృద్ధి నొందించి పృష్యముగ నుండును.

ఇచ్చట పయస్యాదిద్రవ్యములైదిటి కషాయమని చెప్పకున్నను ద్రవరూపమైన లేనె ఘృతములతో సమముగ జేర్చి యొక్కొకప్రసృతమని నిర్దేశించియుండుటచేతను సాహచర్యముచేతను పయస్యాదులకషాయమని గ్రహించునది. చెరకుపండిమాత్రము రసమును గ్రహించుట సమంజసము.

❧ (8) మలభేదనకరనిరూహవస్తి. ❧

మూ. చత్వారస్తైలగోమూత్రదధిమడ్డాఽన్లుకాఞ్జికాత్,

ప్రసృతాః సర్వవైః కలైః (పిష్టైః) విల్సన్జానాహభేదనః. ౧౨

వ్యా. తైలము, గోమూత్రము, పెరుగువైమిగడ, పుల్లనిగంజి అనునీద్రవములు నాలుగు ప్రత్యేక మొక్కొకప్రసృతమువంతునచేసిన ద్రవసముదాయము నాల్గు ప్రసృతములను ఆచాలను కల్గముగ నూరి యాకల్గము (ద్రవములకు పండ్రెండవ వంతు)ను జేర్చి యన్నిటిని కలియచిలికి నిరూహవస్తిచేసిన మలచిక్కును విడదిపి కడు పుబ్బరమును హరించును. మలముల భేదించును.

❧ (9) మూత్రకృచ్ఛమునకు శ్వదంష్ట్రాదినిరూహవస్తి. ❧

మూ శ్వదంష్ట్రాశ్చభిదేర్ణరసాత్ తైలాత్ సురాసవాత్,

ప్రసృతాః షడ్చ యష్ట్యాహ్వకౌస్తీమాగధికా సితాః ౧౩

కల్కస్యాత్ మూత్రకృచ్ఛే తు సానాహే వస్తిరుత్తమః,
(కల్కో వస్తిస్తు సానాహే మూత్రకృచ్ఛే పరో మతః)
ఏతే సలవణాః కోష్ఠాః నిరూహాః ప్రసృతైర్నవ. ౧౮

వ్యా. ఏనుగుపల్లెరు, పాహణభేది (కొండకించెట్టు), ఆముదపువేళ్లు ఈమూటి కహాయములు పేరుపేరుగ నొక్కొక ప్రసృతము, తైల మొక ప్రసృతము, సురామద్య మొక ప్రసృతము ఇతైరంగునకూడిన ద్రవముదాయము ఐదు ప్రసృతములు; అతిమధురము, రేణుకలు, పిప్పళ్లు, చక్కెర ఈనాల్గుద్రవ్యముల కల్కనముదాయము (ద్రవములకు పండ్రెండవవంతు) వీనినన్నిటి నొకటిగ గూర్చి చక్కగ కలియచిలికి నిరూహవస్తి చేయునది. ఇయ్యది మూత్రకృచ్ఛమునందును, దానగల్గిన ఆనాహము(కడుపుబ్బరము) నందు నుపయోగించుటకు చాలప్రశస్తమై యుండును.

ప్రసృతప్రమాణమును అనుసరించి వైశేష్యబడిన వస్తులతోష్ఠిరితియందును నైంధవలవణమునుకూడ చేర్చి కొంచెము సుభోష్ణముగ జేసి ప్రయోగింపనగును.

— వస్త్రయోగాలియోగములయందు చికిత్స. —

మూ. మృదువస్తుజడీభూతేత్తిక్ష్ణోఽనోఽస్తి వస్తిరిష్యతే,
తీక్ష్ణైర్వికర్షితే స్వాదు ప్రత్యాస్థాపనమిష్యతే. ౧౯

వ్యా. వైశేషిని నిరూహవస్తులలో మృదుగుణవస్తుల నుపయోగించుటచేత జడ త్వముకల్గినచో (నిరూహవస్తి పనిచేయనియెడ) తీక్ష్ణమైన పేరొండువస్తిని ప్రయోగించ వలెను. తీక్ష్ణమైనవస్తి ప్రయోగముచే నలియోగము సంభవించినయెడ ద్రాక్షాదిమధుర ద్రవ్యములచేర్చి మృదువుగ గల్పింపబడిన ఆస్థాపనవస్తిని ప్రయోగింపవలెను. (ప్రత్యాస్థాపనమన—తొలుత ప్రయోగించిన ఆస్థాపనవస్తి నుద్దేశించి రెండవతూరి ప్రయోగింపబడు ఆస్థాపనవస్తియని యెరుంగునది. ఈవిషయమును “ఆస్థాపనం లక్ష్మీకృత్య దీయత ఇతి ప్రత్యాస్థాపనం” అని చక్రపాణివ్యాఖ్యతో వివరించెను. మరియు వస్తికి మృదు త్వమును తీక్ష్ణత్వమును కల్పించువిధము “తీక్ష్ణత్వం మూత్ర.....క్షీరాజైర్విర్వాద వం తథా” (సి. అ. ౭. స్థో. ౬౩) అనుశ్లోకముచే జెప్పబడినదాని నెరుంగునది.)

— వస్తిప్రయోగమునకల్గిన గుదదాహదులకు ద్రాక్షరసాదిపానము. —

మూ. పాతోపసృష్టసోఽస్త్వైస్సుయః గుదదాహదయో యది,
(గదా దాహదయో యది)

ద్రాక్షామ్బునాత్రివృత్కల్కం దద్యాద్దోషానులోమనమ్. ౧౬
తద్ధి పిత్తశకృద్వాతాన్ హృత్వా దాహాదికాన్ జయేత్,
శుద్ధశాపి పిబేచ్ఛితాం యవాగూం శర్కరాయుతామ్. ౧౭

వ్యా. వాతం బధిశముగ నున్నవానికి ఉష్ణవీర్యములగువస్తుల ప్రయోగించుటవలన గుప్తానమున మంట, తాపము ముచ్చగువ్యాధులు సంభవించినయెడ తెగడచూర్ణమును కల్కముజేసి ద్రాక్షపండ్లరసమునకలిపి త్రాగించినచో దోషముల ననులోమముగ జేసి పిత్తమును, మలమును, వాతమును హరించి, దాహము మోహము మూర్ఛ మున్నగు నుపద్రవముల హరించును. మైజెషిన త్రివృత్కపానముచే చక్కగ దోషము వెడలి శుద్ధ కోష్ఠమైనదవ శీతవీర్యద్రవ్యములచే సంస్కరింపబడి చల్లనైయుండు యవాగువును చక్కెర కలిపి యాహారముగ త్రాగవలెను.

❧ విరేకాతిరేకముచే గల్గినపురీషక్షయమునకు చికిత్స. ❧

మూ. ఆథవాఽతివిరిక్తస్సాన్యత్ ఖీణవిట్కుస్స భక్షయేత్,
మాషయూషేణ కుల్తాషాన్ పిబేత్ మధ్వభవా సురామ్. ౧౮

వ్యా. శోధనాతిరేకముచే విరేచనము లధికముగనై, దానంజేసి పురీషము ఖీణించి యున్నయెడ కుల్తాషములను (అలచందులు సెనగలు మున్నగుగిట్లును) మినుముల యూషము ననుపానముగ జేసి తినవలెను, లేక మధుమద్యమునైనను సురామద్యము నైనను త్రాగవలెను.

❧ వ స్తిమిథ్యాప్రయోగముచే సంభవించు అలీసారములచికిత్సలు. ❧
అందు ఆమాతిసారచికిత్స.

మూ. సామం చేత్కుణపం శూలైః ఉపవి శేదరోచకీ, [రః)
(సామంచేదతిసారేయేత పూతిశూలైరరోచకీ. శూలారోచకవాన్న
స ఘనాఽతివిషా కుష్ఠ న తదారువచాః పిబేత్. ౧౯

వ్యా. శూలంబు (పోటు)ను అరోచకంబును కల్గించి శవదుర్గంధముతోగూడి మలములేకయే కేవలము ఆమూత్రము విరేచనము అధికముగనగుచున్నచో తుంగగడ్డలు, అతివస, చెంగల్వకోష్ఠ, గ్రంథికగరము, వస అను నీద్రవ్యములను కషాయముకాచి త్రాగవలెను. (ఇచ్చట నవీనమద్రికశోశమున మొదట గనవరచినపాతమును ప్రధానముగ గనవరచియున్నది. ప్రాచీనప్రతియందు పాఠాంతరమున్నది. కాని ప్రాచీనపాతమే నమం జనము. రెండుపక్షములయందును అర్థభేదములేదు.)

ఇచ్చట విధ్యుక్తమునకు వ్యుత్క్రమముగ చేయబడిన వస్త్రప్రయోగముచే ఆమాద్యులి సారములు సంభవించును. అందు మొదటిది పురీషాదిసంబంధములేక కేవలము ఆమరూపముగ వెడలునదిసారము. దానిచికిత్స యిచట చేప్పబడినది. తక్కినఆతిసారభేదములకును చికిత్సలు క్రిందజేప్పబడును. ఆమమన—కాయాగ్నిబలహీనముగ నుండుటంజేసి చక్కగ వ్యవస్థముకాని యాహారముయొక్క రసము కోవ్యముగం దుపలేపముగ చిక్కినది ఆమశబ్దముచే నిచ్చటచెప్పబడును. ఇది స్థలాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది—ఆమాశయస్థి కాయాగ్నేః దౌర్బల్యాదవిపాచితః, ఆద్యహారధాతుర్యః స ఆమ ఇతి సంజ్ఞితః.”

—పురీషాద్యుతిసారములైదిటికిని సామాన్యచికిత్సానిర్దేశము. ౧౯—

మూ. శక్యద్వాతమస్పృక్ష్పిత్తం కఫం వా యోఽతిసార్యతే,

పక్వం, తత్ర స్వవర్గీయైః వస్త్రీశ్చేష్టం భిషగ్జితమ్.

౨౦

వ్యా. పురీషము, వాతము, రక్తము, పిత్తము, కఫము అనునీయైదిటితో నేదైనను ఆమరససంబంధములేక పక్వమై గుదమురుండి యధికముగ పలుమారు వెడలుచున్నయెడ ఆయావర్గములొజేరిన (పురీషసంగ్రహణ-వాతశోణితాస్థాపన-పిత్తకఫహర) ద్రవ్యముల చేర్చి సిద్ధముచేయబడినవస్త్రీని ప్రయోగించుట చాలశ్రేష్ఠమైన చికిత్స యగును.

ఇచ్చట “మధుమధుకరుధిర...శోణితస్థాపనాని భవన్తి” (సూ. అ. ౪. సూ. ౬౯) అని చెప్పబడిన శోణితస్థాపనవర్గమును, “ప్రియంగ్వనా...పురీషసంగ్రహణానిభవన్తి” (సూ. అ. ౪. సూ. ౭౪) అనిచెప్పబడిన పురీషసంగ్రహణవర్గమును, వాత-పిత్త-కఫ హరద్రవ్యములును “స్వవర్గీయైః” అనుపదముచే గ్రహింపబడును. లేక “తత్రామేఽన్తర పానం స్యాత్” అని యుపక్రమించి వేరువేరై క్రిందజేప్పబడు నాయాయావధములు “స్వవర్గీయైః” అని నిర్దేశింపబడినదని గ్రహించునది.

మరియు నిచ్చట “పక్వం తత్ర” అనుచోట పక్వశబ్దము పురీషాదులకు విశేషణము “పక్వస్తత్ర” అనుపాఠాంతరము ప్రత్యంతరమున నున్నది. ఈపాఠమున వస్త్రీశబ్దమునకు విశేషణమగును. ఆయావర్గద్రవ్యములచే పక్వమైనవస్త్రీ యని యర్థము. “పక్వమితి—నిరామం” అని వ్యాఖ్యిలో నున్నది కావున ప్రథమాంతపాఠము వ్యాఖ్యానవిరుద్ధము.

—వస్త్రీమిథ్యాప్రయోగముచే సంభవించు ఆతిసారభేదములు ముప్పదియారు, వానివివరణము. }—

మూ. షణ్ణామేషాం ద్విసంసర్గాత్ త్రింశద్భేదా భవన్తి తు,
కేవలైస్సహ షట్త్రింశత్ విద్యాత్ సోపద్రవానపి.

౨౧

వ్యా. వైనిదేశింపబడిన ఆమ-శక్యత్-వాత-రక్త-పిత్త-కఫభేదములతో నొక్కొక్క దానిచే నారువిధములుగను, అట్టి ఆమ-వాతాదులలో రెండేసి పరస్పరము కలిసి సంభవించు నతిసారభేదములు ముప్పువిధములుగను, అన్నియు కలిసి ముప్పుదియూరు అతిసారభేదము లగును. అయ్యవి క్రింద జెప్పబడును. శూల మున్నగునుపద్రవములతో కూడియుండును. (ఈసంసర్గ భేదములు ముప్పుదియు “శక్యతావాయునా” అని యుపక్రమించి క్రిందజెప్పబడు చికిత్సావిధానమున విశదమగును. ఇచ్చట “కేవలైస్సహచేత్రింశత్” అని ప్రాచీనశాస్త్రమున పాఠమున్నది. ఇది సంఖ్యావిరుద్ధమగుటంచేసి యనార్హ పాఠము.)

—ॐ అతిసారోపద్రవములు. ౧౦—

మూ. శూలప్రవాహికాఽఽధ్వానపరికర్త్యరుచిజ్వరాః,

తృష్ణోష్ణదాహమూర్ఛాదీంశ్చైషాం విద్యాదుపద్రవాన్. ౨౦

వ్యా. శూలము, (నొప్పి), ప్రవాహిక (బద్ధగించి బలాత్కారముగ ముక్కినపుడు కొంచెము కొంచెముగ పలుమారు వెడలుట), ఆధ్వానము, (కడపుబ్బరము), పరికర్తిక, (గుడస్థానమున కత్తిరించినవిధముగ బాధ), అరోచకము, జ్వరము, దస్పి, ఉష్ణము, దాహము (మంట), మూర్ఛ ఇవిమున్నగునవి వైజ్ఞేషిన్ యతీసారసామాన్యముగ సంభవించుచుపద్రవములు. (ఈయుపద్రవములు వ్యాధిబలానుసారముగ వ్యస్తనమస్తములగ సంభవించును.)

—ॐ వైజ్ఞేషుబడిన చికిత్సాభేదములకు వేరువేరుచికిత్సలు. అందు ఆమాతిసారచికిత్స. ౧౧—

మూ. తత్రామేఽస్తరపానం స్యాత్ (తత్రామే వమనం కార్యం)

వ్యోషాఽష్టులవశైర్యతం,

పాచనం శస్యతే వస్తీరామే హి ప్రతిషిద్ధతే.

౨౩

వ్యా. వైజ్ఞేషిన్ అతిసారములలో ఆమాతిసారమున త్రికములు, పులుపుద్రవ్యములు, లఙ్ఘము అనునీద్రవ్యములను చూర్ణముచేసి “నఘనాతివిషా” అని వైజ్ఞేషుబడిన పాచనకషాయమున జేర్చి త్రాగించవలెను. అమదోషమునందు వస్తీ నిషిద్ధము. (కావున పాచనోపధమును లోపలికి త్రాగించవలెనుకాని వస్తీ చేయదగదని “అస్తరపానం పాచనం శస్యతే” అని విశేషవిధిగ చెప్పబడినది. ఇచ్చట “అనాస్థాప్యాస్తు.....కుష్టార్తాః” (సి. ఆ. ౨) అనువాక్యముచే వస్తీనిషేధము నెరుంగునది.)

— ౧౭ కేవలపురీహతిసారమునకు చికిత్స. ౧౭ —

మూ. వాతమైః గ్రాహివర్గియైః వస్త్రశక్యతీశస్యతే,

వ్యా. ఇతరసంబంధములేక వక్ష్వపురీషముమాత్రము అధికముగ వెడలుచున్నయెడ వాతహరంబులగు దశమూలములను, షడ్విశేషనశతాశ్రితీయమున జెప్పబడిన పురీష సంగ్రహణములగు ప్రియంగాదిగణద్రవ్యములను చేర్చి సిద్ధముచేయబడినవస్త్రాని ప్రయోగించుట చాల ప్రశస్తము.

(జతూకర్ణతంత్రమున “శక్యతీశోభన్ను గ్రాహిభిః వస్త్రైః” అని చెప్పబడినది. ఇచ్చట శోభన్నుమన దశమూలములనియే యర్థము.)

— ౧౮ కేవలవాతాతిసారచికిత్స. ౧౮ —

మూ. స్వాద్వస్థులవదైశ్చస్త్రే స్నేహవస్త్రస్సమిారణే. ౧౮

వ్యా. కేవలవాతముమాత్ర మధికముగ వెడలుచున్నయెడ మధుర. ఆమ్లరస ద్రవ్యములను నైంధవలవణమునుచేర్చి వక్ష్వముచేయబడిన స్నేహముచేత అనువాసనవస్త్రాని చూపుట చాల మంచిది.

— ౧౯ కేవలరక్త-పిత్త-కఫాతిసారములచికిత్సలు. ౧౯ —

మూ. రక్తే రక్తేన పిత్రే తు కషాయస్వాదుతి క్తకైః,
సార్యమాణే కఫే వస్త్రైః కషాయకటుతి క్తకైః. ౧౯

వ్యా. కేవలరక్తాతిసారమున రక్తముచేత వస్త్రాని ప్రయోగించునది. కేవలపిత్తాతిసారమున కషాయ-మధుర-తిక్తరసములు కలద్రవ్యములచే సిద్ధమైనవస్త్రాని ప్రయోగించవలెను. కేవలకఫాతిసారమున కషాయ-కటు-తిక్తరసద్రవ్యములచే సిద్ధమైనవస్త్రానియ్యవలెను. (ఇంతదనుక పరస్పరసంస్కర్ణము లేక కేవలము ఆమ-వాత-రక్త-పిత్త-కఫములలో నొక్కొకదానిచే సంభవించు అతిసారములకు ఆచెంటికిని వేరువేరుగ చికిత్సలు చెప్పబడినవి.)

— ౨౦ ద్విసంస్కరాతిసారముల ముష్పనిటికిని వేరువేరుచికిత్సలు. ౨౦ —

మూ. శక్యతా వాయునా వాఽఽమే తేన వర్చస్యథాఽనిలే,
సంస్కృప్తేఽన్తరపానం స్యాత్ వ్యోషామ్ములవదైర్వృతమ్. ౨౦

వ్యా. అధికప్రమాణముగుటచే ప్రధానమైన ఆమము అల్పప్రమాణముగుటచే నప్రధానమైన పురీషముతోఁజైనను, అట్టివాతముతోఁజైనను కూడి వెడలుచున్నను; చ-సిద్ధి—38

ప్రమాణాధికమైన పురీషంబైనను, అట్టివాశంబైనను, స్వల్పప్రమాణమైన ఆమముతో కూడి వెడలినను, త్రికటుకములు, అష్టరసద్రవ్యములు, సైంధవలవణము వీనితోకూడిన కషాయాదులను త్రాగవలెను.

ఇచ్చట సీనిర్ణయము నెరుంగునది.—ఇచ్చట చెప్పబడు ద్విసంసర్గ (రెండేసి కలిసి) అతిసారములయందు ఒకటి యధికప్రమాణమగుటంజేసి ప్రధానమనియు, రెండవది యల్పప్రమాణమగుటవలన అప్రధానమనియు నెరుంగునది. తృతీయాంతపదముచే నిర్దేశింపబడినది అప్రధానము. అదియే అల్పప్రమాణము. సప్తమ్యంతముచే నిర్దేశింపబడినది ప్రధానము. అది అధికప్రమాణము. “సహాయోక్తేఽప్రధానే” అనువ్యాకరణసూత్రముచేత అప్రధానార్థమున తృతీయ వచ్చినది కావున తృతీయాంతనిర్దిష్టము అప్రధానమని చెప్పబడును. అల్ప-అధికప్రమాణభేదములచే అప్రధాన-ప్రధానభేదము లని యెరుంగునది. ఈనిర్ణయమును క్రింద జెప్పబడు సంసర్గభేదముల కన్నిటికిని అన్వయించునది (ఈశ్లోకముచే నాల్గు అతిసారభేదములకు చికిత్స చెప్పబడినది.)

మూ. పిత్రేనామేఽస్యజావాపి తయోరామేన వా పునః,

సంస్మృష్టయోర్భవేత్సానం సవ్యోషస్యాదుతి క్తకమ్. ౨౭

వ్యా. అధికమైన ఆమము స్వల్పమైనపితృముతోనైనను, రక్తముతోనైనను కలిసి వెడలినను; అధికపరిమాణమైన పిత్రంబైనను, అట్టిరక్తంబైనను, స్వల్పపరిమాణమైన ఆమముతో కలిసి వెడలినను, త్రికటుకములతోను మధురతిక్తరసములతోడను కూడినకషాయాదులత్రాగుట యుక్తము. (ఇది వైసాల్గు అతిసారభేదములకు చికిత్స).

మూ. తథాఽఽమే కఫసంస్మృష్టే కషాయవ్యోషతి క్తకమ్,

ఆమేన తు కఫే వ్యోషకషాయలవణైర్ముతమ్. ౨౮

వ్యా. ప్రమాణాధికమైనఆమము అల్పప్రమాణమైనకఫముతో కలిసి వెడలుచున్నయెడ కషాయరసముతోను త్రికటుకములతోడను తిక్తరసముతోడను కూడినకషాయాది పాచనపానము చేయవలెను. మరియు అల్పపరిమితికల ఆమముతో నధికపరిమితికల కఫము కలిసి వెడలుచున్నయెడ త్రికటుకములును కషాయరసంబును సైంధవలవణంబును చేరినకషాయాదుల త్రాగవలెను. (ఇది రెండు కషాయభేదములచికిత్సలు). ఇచ్చట ఇరువదియవశ్లోకమున మొట్టమొదటియోగమునందు జెప్పబడిన “అంతరపానం” అనుపదమును, వైజేష్ణబడిన యోగములన్నిటియందును అనువర్తించి యన్వయించునది.

మూ. వాతేన విషి పిత్రే వా; విట్-పిత్రాస్త్రైః తథాఽనిలే,
మధురాష్లుకషాయస్స్యాత్ సంసృష్టే వ స్తిరు త్తమః.

౨౯

వ్యా. అధికపరిమితమైన పురీషంబైనను, అట్టిపిత్తంబైనను, అల్పపరిమితమైనవాతముతో కలిసి వెడలుచున్నను; అధికమైనవాతము అల్పపరిమితములైన పురీషముతోనైనను పిత్తముతోనైనను, రక్తముతోనైనను కలిసి వెడలుచున్నయెడ మధుర-అష్లు-కషాయములతోగూడిన కషాయముచే వ స్తిని ప్రయోగించుట ఉత్తమము. (ఇది విదు అతిసారభేదములకు చికిత్స). ఇచ్చట “విట్-పిత్రాస్త్రైః” అనుచోట “విట్-పిత్రాభ్యాం” అనుపాఠము నవీనప్రతియం దున్నది. ఇది ద్విసంసర్గాత్రింశద్భేదాః” అనుసంఖ్యకు లోపించును, కావున అనార్థ పాఠము. “విట్-పిత్రాస్త్రైః” అనుప్రాచీనపాఠమే సమంజసము.

మూ. శక్పత్ - శోణితయోః, పిత్త-శక్పతోః, రక్త-పిత్తయోః,
వ స్తిరన్యోన్యసంసర్గే కషాయస్వాదుతి క్తకః.

30

వ్యా. అధికపరిమితమైనరక్తము అల్పపరిమితమైనపురీషముతో కలిసియైనను, అధికమైనపురీషము అల్పమగురక్తముతో కలిసియైనను వెడలినను; అధికమైనపురీషము అల్పమగు పిత్తముతోనైనను, అధికమైన పిత్తము అల్పమైనపురీషముతో కలిసియైనను వెడలినను; అధికమైనపిత్తము అల్పమైనరక్తముతోనైనను, అధికమైనరక్తము అల్పమైనపిత్తముతోనైనను కలిసి వెడలుచున్నను, కషాయ-మధుర-తిక్తరసద్రవ్యములతో సిద్ధమైనవ స్తిని ప్రయోగించవలెను. (ఇచ్చట శక్పత్ రక్తములును, పిత్తపురీషంబులును, రక్తపిత్తంబులును, న్యూనాధికభేదములుగ నొండొంట కలయుటవలన నారు అతిసారభేదము లేర్పడును. ఈయారిటికిని ఒకేవిధమైన వ స్తిప్రయోగము విధింపబడినది.)

మూ. కఫేన విషి పిత్రే వా కఫే విట్-పిత్త-శోణితైః,
వ్యోషతి క్తకషాయస్స్యాత్ సంసృష్టే వ స్తిరు త్తమః.

31

వ్యా. అధికపరిమితములైన పురీషంబైనను, పిత్తంబైనను స్వల్పమైనకఫముతో కూడి వెడలినను; అధికమైనకఫము స్వల్పములైన పురీషముతోనైనను, పిత్తముతోనైనను, రక్తముతోనైనను కలిసి వెడలినను, త్రికటుకములతోడను తిక్తకషాయద్రవ్యములతోను సిద్ధమైనవ స్తిని ప్రయోగించుట ఉత్తమము. (వైద్యేషిన విదుసంసర్గభేదములకును ఒకవిధమైనచికిత్స.)

మూ. స్యాద్వస్తిః వ్యోష తిక్తాష్లుః సంసృష్టే వాయునా కఫే,
మధురవ్యోషతి క్తస్తు రక్తే కఫవిమూర్చితే.

32

వ్యా. అధికమైనకఫము స్వల్పమైనవాతముతోకూడి పెడలినయెడ త్రికటుకములను త్రికృతహయరసములను కూర్చి సిద్ధముచేయబడిన వస్తిని ప్రయోగించవలెను. అధికమైనరక్తము స్వల్పకఫముతోకూడి పెడలుచున్నయెడ మధురరసంబును త్రికటుకములను కహయరసంబునుకూర్చి సిద్ధమైనవస్తిని ప్రయోగించవలెను.

మూ. మారుతే కఫసంస్మృష్టే వ్యోషాఽష్టులవణో భవేత్,

వస్తిర్వాతేన పితృతేతు కార్యః స్వాదవ్యష్టుతి క్తకః

33

వ్యా. అధికమైనవాతము స్వల్పమైన కఫముతోకూడి పెడలినయెడ త్రికటుకములను, అష్టురసమును, నైంధవలవణమును చేర్చి సిద్ధముచేయబడినవస్తిని ప్రయోగించవలెను. అధికమైనపిత్తము స్వల్పవాతముతో కలిసిపెడలినచో మధుర-అష్టు-త్రికృతసద్ద్రవ్యములచే సిద్ధమైనవస్తిని ప్రయోగించవలెను.

(ఇతైరంగున “షణ్ణామేషాం ద్విసంసర్గాత్ త్రింశద్భేదా భవంతి తు, కేవలైస్సహ షట్ త్రింశ” అని నిర్దేశించబడిన ముప్పదియారు అతిసారభేదములకును పేరుపేరుచికిత్సలు పరుసగ చెప్పబడినవి.)

❧ చతుః-పంచసంసర్గాతిసారకల్పనము. వానిచికిత్సావిధానము. ❧

మూ. త్రిచతుఃపఞ్చసంసర్గాః ఏవమేవ వికల్పయేత్,

యుక్తీశ్చైషాఽతిసారోక్తా సర్వరోగేష్వపి స్మృతా.

34

వ్యా. వైచిర్యేణపబడిన ఆమ-పురీష-వాత-రక్త-పిత్త-కఫములారిటిలో మూడేసి కలిసినసంసర్గములను, నాలుగేసికలిసినసంసర్గములను, ఐదేసికలిసినసంసర్గములను, వైశేష్యబడిన ద్విసంసర్గభేదములవలెనే ప్రధాన-న్యూనాధికముల గమనించి విభజించి అతిసారభేదముల గల్పించునది. (మరియు నట్టిసంసర్గభేదముల కనుగుణములగ ద్విసంసర్గచికిత్సాయోగములనే గల్పించి యుపయోగించునది.)

ఈయతిసారరోగమునకు జెప్పిన సంసర్గభేదములప్రకారము, తక్కినరోగములకును దోషాదిసంసర్గముల గల్పించి తత్తదుచితముగ చికిత్సలనుగూడ కల్పించునది. విస్తరభీతిచే నాభేదము లిట్ల వివరింపబడవయ్యె. మరియు నేయతిసారములయందు వాతాదిదోషములు మూడును రక్తమును మాత్రము కలిసియుండునో, అట్టిస్థలములయందును ఆనాల్గిటిసంసర్గభేదములను ప్రధానాద్యనుసారముగ గల్పించి, తత్తదుచితచికిత్స జేయునది.

అమాదు లారిటియొక్కయు, పురీహాదు లైడిటియొక్కయు }
సంసర్గమున చికిత్సాకల్పనము.

మూ. యుగపత్ పద్రసం, షణ్ణాం సంసర్గే పాచనం భవేత్ (పిబేత్),
నిరామాణాన్తు పఞ్చానాం వస్త్రీః పాద్రసికో మతః. 3౫

వ్యా. వైజేష్ణుబడిన ఆమ-పురీహాదులారును ఏకకాలమున నొకటిగ కలిసిన యతి సారమునకు మధురాది పద్రసములద్రవ్యముల నొకటిగ సమకాలమున కలిపి సిద్ధము చేయబడిన పాచనమును త్రాగవలెను. (ఆమావస్థయందు వస్త్రీనిసిద్ధము కావున ఆమవిశిష్ట సంసర్గమునందు వైజేష్ఠినరీతిగ పాచనమునే త్రాగవలెనని భావము.)

ఆమరహితములైన తక్కినపురీహాదులు ఐదు నొక్కటిగ కలిసి వైడలుచున్నచో మధురాదిపద్రసముల నొకటిగ జేర్చి సిద్ధముచేయబడినవస్త్రీని ప్రయోగించవలెను.

అతిసారహరఘృతము. ౩౬

మూ. ఉదుమ్బరశలాటూని జమ్బూమ్బ్రాదుమ్బరత్వచః,
శబ్ధం సర్జరసం లాఘౌం కర్దమం చ పలాంశికమ్. 3౬
పిష్టా తైస్సర్పిషః ప్రస్థం క్షీరద్విగుణితం పచేత్,
అతీసారేషు సర్వేషు వేయమేతద్యథాబలమ్. 3౭

వ్యా. అత్తికాయలు లేతవి, నేరేడుపట్ట, మామిడిపట్ట, అత్తిపట్ట, శంఖము, సర్జరసము, లక్క, కృష్ణాగరు వీనిని ప్రత్యేక మొక్కకవలమువంతున నూరి కల్కము చేసి ప్రస్థపరిమితమైన నేతిలో కలిపి, అందు నేతికి రెట్టింతలు రెండుప్రస్థములు ఆవుపాలను కలిపి (ఘృతపాకవిధి ప్రకారము) పక్వము చేయవలెను. ఈఘృతమును అతిసారము లన్నిటి యందును రోగియొక్కబలమును అన్నిబలమును గమనించి తదనుసారముగ త్రాగించవలెను. (దీనిచే నతిసారములన్నియు నశించును.)

అతిసారహరయవాగువు. ౩౮

మూ. కచ్చురాధాతకీబిల్వసమశ్శార క్తశాలిభిః,
మసూరాశ్చవృత్తశుక్లేశ్చ యవాగూస్యాన్యత్ జలే శృతైః. 3౮

వ్యా. దూలగొండి, ఆరపువ్వు, మారేడుపేరు, మంజిష్ఠి, ఎఱ్ఱవరిధాన్యపుబియ్యము, ఎరుసెనగలు, రావిచిగుళ్లు (లేక డోడలు) వీనినన్నిటిని జలమున చేర్చి కషాయము కాచి, అందు యవాగువును పక్వముచేసి అతిసారములన్నిటియందును త్రాగ నగును.

ఇచ్చట దూలగొండి మున్నగు ద్రవ్యములను ప్రత్యేకము కర్షప్రమాణమువంతున ప్రస్థపరిమితజలమున జేర్చి సగము మిగులునట్లు కాచి వడగట్టి యాకషాయముచే యవాగువును సిద్ధముచేసి త్రాగించవలెను. ఇదియే షడంగపానీయకల్పము. ఈవిషయము స్థలాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“యదభ్యుశృతశీతాసు షడణ్డాదిప్రయుజ్యతే, కర్షమాత్రం తతో దత్వా సాధయేత్వాస్థికే జలే, ఆర్థశృతం ప్రయోక్తవ్యం పానే పేయాది సంచిధా.”

❧ రెండవయవాగు. ❧

మూ. బాలోదుమ్మరకట్యజ్జసమక్షాప్లక్షపల్లవైః,

మసూరథాతకీఛుష్పబలాభిశ్చ తథా భవేత్.

3F

వ్యా. లేతఅత్రికించెలు, దుండేగవుమ్రానిపట్ట, ముజీష్ఠి, జువ్విచిగుళ్లు, చిరుసెనగలు, ఆరెపువ్వు, చిట్టాముట్టి వీనినన్నిటిని జలమున చేర్చి వైజెప్పిన షడంగపానీయకల్ప ప్రకారము కషాయము కాచి వడగట్టి యాకషాయముతో యవాగువును సిద్ధముచేసి అతిసారములయందు త్రాగునది.

❧ మరొకొన్నియవాగువులు. ❧

మూ. స్థిరాదీనాం బలాదీనాం (వటాదీనాం) ఇత్వాదీనామథాపి వా,

క్వాథేషు సమసూరాణాం యవాగ్వస్సుస్యః పృథక్ పృథక్. ౪౦

వ్యా. స్థిరాది(ప్రాస్వ) పంచమూలములనైనను, బలాచతుష్టయమునైనను, తృణ పంచమూలములతో శరముతక్కు తక్కినఇత్వాదుల నాల్గిటినైనను, వైజెప్పినవిధముగ వేరువేరుగ క్వాథములుచేసి యాక్వాథములతో వేరువేరుగ యవాగులను సిద్ధముచేసి అతిసారములయందు త్రాగవలెను. వైజెప్పినక్వాథ్యములతోకూడ చిరుసెనగలనుకూడ చేర్చి క్వాథముల సిద్ధముచేసి యవాగువుల షక్యము చేయునది.

ఇచ్చట—మయ్యూతుపొన్న, కోలపొన్న, వాకుడు, పెద్దములక, వట్టేరు అను నీయైడింటికేళ్లు చేరినసముదాయము స్థిరాదిగణము. బల (చిట్టాముట్టి), అతిబల (పేరాముట్టి), మహాబల (స్వనామఖ్యాతము), నాగబల (బిబిలిక), అను నీనాల్గును బలాచతుష్టయము. ఈబలాచతుష్టయము బలాభేదముగా చేరినవని భావప్రకాశకారుడు చెప్పెను. చెరకు, కుశుమర్య, కొల్లపర్య, ఎర్రపైరు అను నీనాల్గువేళ్లునుచేరి ఇత్వాదిశబ్దముచే జెప్పబడును. మరియు ‘వటాదీనాం’ అనుపాఠమున మజ్జి, అత్రి, రావి, జువ్వి, కలజువ్వి అనుక్షీరిపంచకమును గ్రహించునది.

— ఇంకొకయవాగువు. —

మూ. కచ్చురామూలశాల్యాది తణ్ణులైరుపసాధితాః,
దధి తక్రాఽఽరనాభాఽఽష్ట్యై రేష్వితురనేఽపి వా. ౮౧
శీతాస్సశర్కరా ఔద్రాః సర్వాతీసారనాశనాః,
ససర్పిర్నరిచాఽజాజ్యః మధురా లవణాశ్శివాః. ౮౨

వ్యా. దూలగొండివేళ్లను, ఎఱ్ఱవరిరాజనములు మున్నగువరిధాన్యము యొక్క బియ్యమును, పెరుగు, మజ్జిక, ఆరనాశమరుకాంజికము, అఱ్ఱకాంజికము (పుల్లనిగంజి), చెరకురసము అను నీద్రవములలో దేనిలోనైనకలిపి యవాగువుల సిద్ధముచేసి; అందు చక్కెరను, తేనెను, కలిపి; నెయ్యి, మిరియాలపొడి, జీలకర, మధురద్రవ్యములు, నైంధవలవణము అనువానినికూడ యథోచితముగ కలిపి చల్లగజేసి త్రాగించిన అతిసారము లన్నియు నివర్తించును. ఈయవాగువులన్నియు అతిసారములకు చాలప్రశస్తములుగ నుండును.

— పూర్వోక్తాతిసారచికిత్సాసంగ్రహము. —

భవంతి చాత్ర శ్లోకాః.—

మూ. స్నిగ్ధాఽఽమ్లవణమధురం పానం వస్తీశ్చ మారుతే కోష్ఠః,
శీతం తిక్తకషాయం మధురం పిత్తే చ రక్తే చ. ౮౩
తిక్తోష్ణకషాయకటుశ్లేష్మణి; సక్లాహి వాతసుచ్ఛకృతి,
పాచనమామే పానం, పిచ్ఛాఽస్పగ్వస్తయో రక్తే. ౮౪
అతిసారం ప్రత్యుక్తం మిశ్రం ద్వద్వాదియోగజేష్వపి చ,
తత్రోద్ధేకవిశేషాత్ దోషేషూపక్రమః కార్యః. ౮౫

వ్యా. స్నిగ్ధంబును అమ్లంబును నైంధవలవణముతో కూడినదియు మధురరసంబును నగుద్రవ్యముల సిద్ధమైనపాచనోషధమును త్రాగుటయు, అట్టియోషధములచే సిద్ధము చేయబడి కొంచెమువేడిగనుండు వస్తీని ప్రయోగించుటయు వాతాతిసారమునందు ప్రశస్తములు. పిత్తాతిసారమునందును రక్తాతిసారమునందును తిక్త-కషాయ మధురరసద్రవ్యములతోను శీతవీర్యద్రవ్యములతోడను సిద్ధముచేసి చల్లగనుండుద్రవమును పానముచేయుటయు, అట్టియోషధముచే వస్తీని ప్రయోగించుటయు ప్రశస్తము. శ్లేష్మాతిసారమునందు తిక్త-కషాయ-కటురసంబులును, ఉష్ణవీర్యంబులును నగుద్రవ్యములచే సిద్ధముచేయబడిన పానంబును, అట్టియోషధములచే సిద్ధముచేయబడిన వస్తీని ప్రయోగించుట ప్రశస్తము. పూరిహతిసారమున పురిషమును వెడలనీయక నిరోధించునదియు, వాతమును హరించు

నదియు నగుద్రవ్యములచే సిద్ధమైనయాషధమును త్రాగుటయు, అట్టియాషధముచే వస్త్రీని ప్రయోగించుటయు ప్రశస్తము. ఆమాతీసారమున తుంగగడ్డలు, అతివన మున్నగు పాచన (ఆమమును పచింపజేయు) ఔషధములచే సిద్ధముచేయబడిన అంతరపానము యుక్తముగ నుండును. (ఆమావస్థయందు వస్త్రీ నిషిద్ధముకావున పానౌషధమును త్రాగించ వలెనని భావము). రక్తాతిసారమున పిచ్చావస్థియు, రక్తముచే సిద్ధమైనవస్త్రీని ప్రయోగించుటయు ప్రశస్తము. (పిచ్చావస్థి స్థలాంతరమున వివరింపబడినది. ఇవి ఆమాదులలో నొక్కొకదానిచే సంభవించునతిసారములకు వేరువేరుగ చికిత్సాసంగ్రహము.

మరియు—ఆమాదులలో రెండు - మూడు-నాలుగు-ఐదు-ఆరు వరస్వరము సంక్రమించిన సంస్కృతాతిసారములయందు వానివానికి ప్రత్యేకముగ జెప్పబడిన చికిత్సా యోగములను వానివానికుగుణముగ నౌషధముల మిశ్రముగ కల్పించి యుపయోగింప వలెను. ఆందును ఆమాదులలో నేది యధికముగ నుద్దేశించియుండునో అట్టిదోషమునకు ప్రధానముగజేసి, అందుకు తగునట్లు ఔషధమును కల్పింపవలెను.

❧ అధ్యాయోక్తవిషయసంగ్రహము. ❧

తత్ర శ్లోకః.—

మూ. ప్రాస్థతికాస్సవ్యాపతే క్రియాః, నిరూహః తథాతిసారహితాః,
రసకల్ప(కల్ప-)ఘృతయవాగ్వశోచ్ఛ్వాః గురుణా ప్రస్థతసిద్ధౌచ.

వ్యా. ప్రస్థతిప్రమాణము నధికరించి కల్పించదగినవస్తులును, అట్టిమృదువస్తులచే సంభవించుజాడ్యాదివ్యాపత్తులును, వానిచికిత్సితములును, అతిసారములకు హితకరములైన నిరూహవస్తులును, అట్టియతిసారములకు రసముల నుద్దేశించి చికిత్స చేయవలసినవృషడు మధురాది, రసకల్పనావిధానంబును, అతిసారమున చికిత్స కుపయోగింపదగిన ఘృత యోగంబును, యవాగువులును ఇవియన్నియు ప్రాస్థతయోగికసిద్ధియను నీయధ్యాయమున గురువులగు నాశ్రేయమహర్షి చే నుపదేశింపబడినవి.

❧ అధ్యాయసమాప్తి. ❧

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తస్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసమ్పూరితే,
సిద్ధిస్థానే, ప్రాస్థతయోగీయాసిద్ధిర్నామ అష్టమోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇత్యైరంగున నగ్నివేశకృతంబును, చరకప్రతిసంస్కృతంబును నగుచరక సంహితయను నాయుర్వేదతంత్రమునందలి దృఢబలసంపూరిత సిద్ధిస్థానమున ప్రాస్థత యోగీయమను నెనిమిదవ యధ్యాయము సమాప్తము.

నవమాధ్యాయము.

అవతరణిక.—వస్త్రవ్యాపచ్చికితానబోధకమగు ప్రాస్తతయోగికసిద్ధిని చెప్పినపిదప త్రిమర్తములకు సంబంధించి సంభవించురోగములకు చికిత్సారూపమైన వస్త్రప్రయోగమును జెలుపునట్టి త్రిమర్తీయసిద్ధి యనునధ్యాయము చెప్పబడును. మరియు వస్త్రవ్యాపత్తులచే త్రిమర్తములకు జేరినవ్యాధులును సంభవించునుకావున వస్త్రవ్యాపచ్చికితానబోధకమగుటంజేసి శిరస్సు మున్నగు మూడుమర్తములకు జేరినవ్యాధులచికిత్సను బోధించు వస్త్రమర్తీయసిద్ధి చెప్పబడును —

❧ వస్త్రమర్తీయసిద్ధిప్రారంభము. ❧

మూ. అథాతత్త్రిమర్తీయాం సిద్ధిం వ్యాఖ్యాస్యామః.

౧

ఇతి హస్తాహ భగవానాశ్రేయః.

౨

వ్యా. హృదయము, శిరస్సు, వస్త్ర అనునీమూడుమర్తములకు సంబంధించినరోగములచికిత్సనుబోధించు త్రిమర్తీయసిద్ధి యనునధ్యాయమును భగవానుడగు నాశ్రేయుడువదేశించినదానికన్న న్యూనాతిరేకము లేకుండునట్లు వివరించి చెప్పెదనని యర్థము.

త్రిమర్తీయచికిత్సమునందు విస్తరభీతిచే కొన్ని (త్రిమర్తములకు సంబంధించిన) వ్యాధులకు చికిత్స జెప్పబడలేదు. అట్టివ్యాధులును, వానిచికిత్సములును ఈయధ్యాయమునందు చెప్పబడును. హృదయశిరో-వస్త్రరూపములైన మూడుమర్తములయందు సంభవించురోగములు త్రిమర్తశబ్దముచే జెప్పబడును. అట్టిత్రిమర్తరోగముల నధికరించి సాధ్యతారూపమైన సిద్ధి త్రిమర్తీయసిద్ధియని చెప్పబడును.

❧ మర్తములసంఖ్య. ❧

మూ. సప్తాత్తరం మర్తశతం అస్తి శరీరే స్కన్ధశాఖాసమాశ్రితమగ్నివేశ! తేషామన్యతమపీడాయాం సమధికా పీడా భవతి, చేతనానిబద్ధవై శేష్యాత్.

3

వ్యా. పాంచభౌతికమైన యీశరీరమునందు స్కంధమును (కంఠమునకు క్రిందుగను లోడలకు వైగనుండు మధ్యశరీరభాగము) శాఖలు (బాహువులు కాళ్లు) ఆశ్రయించి నూటయేడుమర్తములు మనుజునకుండును. ఈమర్తస్థానములయందు ఆభిమాతాది కారణములచే బాధ కల్గినచో మర్తములకంటె నితరస్థలములకన్న నధికమైనబాధ సంభవసిద్ధి—39

వించును. ఈమర్తముల మూటియందును తక్కినస్థలములకన్న నధికముగ చేతనాధాతువు ఆశ్రయించియుండును కావున వీనిలో దేనికైననొకదానికి అభిసూతము కల్గినయెడ మిక్కిలి బాధ కలుగని భావము.

ఇచ్చట హస్తపాదాదుల కాశ్రయమై కంఠపాదములకు నడుమనుండు మధ్య శరీరభాగము స్కంధమనబడును. అట్టిశరీరము నాధారముగ జేసి (యొకచెట్టుమోడును కొమ్మలు ఆశ్రయించి యుండువిధముగ) వ్యాపించి యుండుటంజేసి బాహువులును కాళ్లును శాఖలనబడును. మరియు నట్టిశరీరమధ్యభాగమును రక్తాదిధాతువులునూడ నాధారముగ జేసికొని వ్యాపించునుకావున రసరక్తాదిధాతువులును శాఖాశబ్దముచే గ్రహింపబడును.

వైజ్ఞేష్ఠబడిన నూటయేడుమర్తములలో నలవదినాల్గు శాఖల నాశ్రయించి యుండును. తక్కిన ఆరువదిమూడుమర్తములును స్కంధమునాశ్రయించి యుండును. ఈవిభాగమును సుశ్రుతాచార్యు లిట్లుచెప్పెను.—“లేహ మేకాదశ ఏకస్తిక్ సఖ్యే భవంతి. ఏతేనేతరసఖ్యే బాహూవ్యాఖ్యాతౌ, ఉదరోరసోద్ధౌదశ, చతుర్దశ పుష్టే, గ్రీవాం ప్రత్యుర్ధ్వం సప్తత్రింశత్.” (సుశ్రుత. శా. అ. 6. సూ. 4.) వీని ప్రత్యేకవిభాగము సుశ్రుతమున చూడదగును.

— ౧౭ మర్తములలో హృదయ-శిరో-వస్తిమర్తములకు ప్రాధాన్యము. ౧౭ —

మూ. తత్ర శాఖాశ్రితేభ్యో మర్తభ్యః స్కంధాశ్రితాని గరీయాంసి,
శాఖానాం తదాశ్రితత్వాత్. స్కంధాశ్రితేభ్యోఽపి హృత్-వస్తి-
శిరాంసి; తన్మూలత్వాచ్చరీరస్య. ౪

వ్యా. వైజ్ఞేష్ఠినరీతిగ స్కంధమును శాఖలను ఆశ్రయించినమర్తములలో శాఖల నాశ్రయించిన మర్తములకన్న స్కంధము నాశ్రయించినమర్తములు ప్రధానములు. శరీరమునందలి శాఖలు స్కంధము నాధారముగ జేసికొని యుండునుకావున అట్టిశాఖల కాధారముగనుండు స్కంధము నాశ్రయించినమర్తములు ప్రధానములని భావము. మరియు నట్టిస్కంధము నాశ్రయించియుండు మర్తములలో హృదయము, వస్తి, శిరస్సు అనుమూడుమర్తములుకు శరీరమునకు మూలాధారములై యుండునుకావున హృద్వస్తి శిరోమర్తములుమూడు ముఖ్యముగ ప్రధానములు.

ఇచ్చట నీనిర్ణయము నెరుంగునది:—శరీరమునందలి హస్తపాదాదిరూపములైన శాఖలు మధ్యశరీరరూప మైనస్కంధము నాధారముగ జేసికొని యుండును. అట్టిశాఖల

నాశ్రయించిన మర్తములకన్న ప్రత్యక్షముగనే స్కంధము నాశ్రయించినమర్తములు ప్రధానములు. మరియు స్కంధమున జనించిన రసాదిధాతువులచే కాఖలు పోషింపబడును. స్కంధమున కేవిధమైన యభిహాతము కల్గినను కాఖలకుంగూడ బాధసంభవించును. సద్యః ప్రాణహరమర్తములలో హృదయశిరోవస్తీమర్తములు చేరినవి. ఈకారణములచేత సీమర్తములుమూడును ప్రధానములు. సద్యః ప్రాణహరమర్తములు సుశ్రుతమున నిట్లు చెప్పబడినవి:—“శృణ్వేటకాన్యధిపతిః శక్ణో కణ్ఠశిరోగుదమ్, హృదయం వస్తీసాభీచ ఘ్నున్తి సద్యో హతాని వై” (సు. కారీ. అ. ౬.)

మరియు ప్రాణములకాధారములైనవానిలో సీమర్తములు మూడును ప్రధానములని ప్రాధాన్యమును సుశ్రుతు లిట్లు చెప్పెను:—“సప్తాక్షరం మర్తశతం యదుక్తం శరీర సంఖ్యామధికృత్య, తేషు మర్తాణి వస్తీ హృదయం శిరశ్చ ప్రధానభూతాన్యృషయో వదన్తి, ప్రాణాశ్రయాత్తానపి వీడయన్తో వాతాదయోఽసూనపి వీడయన్తి” (సు. కా. అ. ౬.).

హృదాశ్రితధమనులు.

మూ. తత్ర హృదయే దశ ధమన్యః ప్రాణాఽపానౌ మనోబుద్ధిశ్చేతనా మహాభూతాని చ నాభ్యామరా ఇవ ప్రతిష్ఠితాని. ర

వ్యా. వైజేష్ణబడిన మూడుమర్తములలో హృదయమర్తమునందు ఓజోవహములైన పదిధమనులును, ఉచ్ఛ్వాస.నిశ్వాసరూపములైన ప్రాణాపానంబులును, అంతఃకరణ రూపమైన మనస్సును, బుద్ధియు, బుద్ధివృత్తులలో జేరినచేతనంబును (జ్ఞానము), సూక్ష్మ రూపములైన మహాభూతంబులును (పృథివ్యాదిపంచమహాభూతములయొక్క సుసూక్ష్మంశంబులు), ఇవియన్నియు (చక్రముయొక్క మధ్యభాగముననుండు బండికుండను కొయ్యలతో చేయబడిన ఆకులు ఆధారముగజేసికొని యుండురీతిగ) హృదయము నాధారముగ జేసికొని యుండును.

ఇచ్చట అర్థేదశమహామూలీయమున “లేనమూలేన మహతా మహామూలా మతా దశ, ఓజోవహశ్శరీరేఽస్తి విధమ్యస్తే సమస్తతః” (చ. సూ. అ. ౩౦) అని యుపక్రమించి చెప్పబడినధమనులు “దశ ధమన్యః” అనుపదముచే ననువదింపబడినది. “ప్రాణాఽపానౌ” అనుచోట సుప్రసిద్ధములైన ప్రాణ-అపానవాతములనే యర్థమును కొందరు చెప్పెదరు.

❧ శిరోమర్తాశ్రితవివరణము. ౧❧

మూ. శిరసి ఇద్వియాణి, ఇద్వియప్రాణవహాని చ స్తోత్రాంసి, సూర్య
మివ గభస్తయః సంశ్రితాని. ౧

వ్యా. శిరస్సునందు చక్షురాదీంద్రియములను, ఆయాఇంద్రియములకు దర్శనాది శక్తిని వహించు స్తోత్రస్సులును సూర్యుని కిరణములు ఆశ్రయించియుండువిధమున ఆశ్రయించి యుండును. ఇంద్రియశక్తిని వహించు స్తోత్రస్సులు సుశ్రుతమున నిట్లు చెప్పబడినవి.—“శబ్దరూపరసగంధాః అష్టాభిః గృహ్ణీతే” (సు. కా. ఆ. ౯.)

❧ వస్త్రీమర్తాశ్రితవివరణము. ౧❧

మూ. వస్త్రీస్తు ఘోలగుదముష్క సేవనీశుక్రమాత్రవాహినీనాం నాడీ
(లీ) నాం మధ్యే మూత్రాధారోఽమృజవహానాం సర్వస్తోత
సాముదధిరిన, ఆపగానాం ప్రతిష్ఠా (ప్రతిష్ఠితో భవతి); బహు
భిశ్చ తన్మూలైః మర్త సంజ్ఞకైః స్తోతోభిః గగనమివ దినకరకరైః
వ్యాప్తమిదం శరీరమ్. ౨

వ్యా. వస్త్రీమర్తము ఘోలగుదమునకును, పృషణములకును, సేవనులకును, శుక్రమును వహించునాడులకును, మూత్రమును వహించునాడులకును నడుమునుండి మూత్రమున కాధారమై (పలుచెరంగులనుండి వచ్చునదులకన్నిటికిని సముద్రము బోలె) స్తోత్రస్సుల కన్నిటికిని ఉనికిపట్టై యుండును. అట్టివస్త్రీకి సంబంధించి మర్తసంజ్ఞకములై (మర్తములను పోషించు) స్తోత్రస్సులచేతను (సూర్యకిరణములచే నాకసము ఆవరింపబడిన రీతిగ) ఈ శరీరము వ్యాపింపబడియుండును.

❧ హృదయాదిమర్తత్రయరక్షణావశ్యకత. ౧❧

మూ. తేషాం త్రయాణాం అన్యత్రమస్యాపి భేదాత్ ఆశ్వేవ శరీరభేద
స్యాత్, ఆశ్రయనాశాత్ ఆశ్రితస్యాపి వినాశః; తదుపఘా
తాత్తు ఘోరితరవ్యాధిప్రాదుర్భావః; తస్మాదేతాని విశేషేణ
రక్ష్యాణి బాహ్యభిఘాతాత్ వాతాదిభ్యశ్చ. ౩

వ్యా. లోకమునం దాశ్రయమునకు నాశముకల్గినచో నాశితమునకును నాశము కల్గును కావున అతైరంగుననే మైవివరింపబడిన హృదయ-శిరో-వస్త్రీ మర్తములలో శేషమైననొకదానికి భంగము కల్గినపుడు దాని (హృదయమున) కాశ్రితమగు శరీరంబున

కును అలిశీఘ్రముగ హానికల్గును. కొంచెము వికృతికల్గినపుడు శరీరమునకు క్రూరమైన వ్యాధులు కల్గును. కావున వైద్యేషిన మర్తములమూడిటిని బాహ్యకారణములచేనైనను వాతాదిత్రిదోషములవలనను ఏవిధమైనబాధ గల్గనీయక మిగుల జాగరూకతతో కాపాడ వలెను. (శరీరారంభకములైన ప్రధానధమనుల పదిటికిని హృదయము ఆశ్రయముకావున శరీరమున కాశ్రయమని చెప్పబడును.)

— హృదయమర్తాభిహాతమున కల్గువ్యాపత్తులు. —

మూ. తత్ర హృద్యభిహతే తే కాసశ్వాసబలక్షయకర్ణశోషక్లోమాకర్షణ
జీహ్వనిర్గమముఖతాలుశోషాఽపస్తారోన్మాదప్రలాపచిత్తనాశాద
యస్సృః

వ్యా. వైద్యేషిన మూడుమర్తములలో హృదయమర్తమునకు వాతాదులచేనైనను బాహ్యకారణములచేనైనను అభిహాతము కల్గినపుడు కాస-శ్వాసములు, బలక్షయము, గొంతెండుట, క్లోమాకర్షణము (క్లోమమున లాగినట్లు బాధ), నాలుక బైటవెడలుట, నోరును తాలువులును చెప్పలేక యొండుట, అపస్తారము, ప్రలాపము, (అసంబద్ధముగ మాటలాడుట), చిత్తనాశము ఇవి మున్నగురోగములు సంభవించును.

— శిరోమర్తాభిహాతమున కల్గురోగములు. —

మూ. శిరస్యభిహతే—మన్యాస్తంభార్ధిత్చక్షుర్విభ్రమమోహోద్వేష్ట
నచేష్టానాశకాసశ్వాసహనుగ్రహమూకగద్గదత్వాఽక్షీనిమీలన
గడ్డస్పదనజృమ్భణాలాలాప్రావస్వరహానివదనజిహ్వాత్వాదీని.

వ్యా. శిరస్సు వాతాదులచే వికృతి జేరినపుడు మన్యాస్తంభము, అర్ధిత్వాతము, చక్షుర్విభ్రమము (కండ్లు తిరుగుట), మూర్ఛ, ఉద్వేష్టనము (శిరస్సున మెలిబెట్టినట్లుబాధ), చేష్టానాశము (అవయవములు చేష్టల దక్కియుండుట), కాసశ్వాసములు, హనుగ్రహము (అంకిష్ట బిగదీయుట), మూగితనము, గద్గదస్వరము, కండ్లు మూతబడుట, గండ్లస్థలములు ఆదరుట, ఒడలివిరుపులతో నావలంతలు, నోట జొల్లుకారుట, కంఠస్వరము వెడల కుండుట, నోరు వంకరటింకరగనగుట ఇవి మున్నగువ్యాధులు కల్గును.

— ప స్తిమర్తాభిహాతమున కల్గువ్యాధులు. —

మూ. వస్తౌ తు—వాతమూత్రవరోఽపిగ్రహవజ్జణ మేహనవ స్తిశూల
కుణ్డలోదావర్త గుల్మాఽనిలాఽష్ఠీలోపస్తమ్భనాభికుక్షిగుదశ్రోణి
గ్రహాదయః.

వ్యా. వస్త్రీయందు వికృతి కల్గినపుడు వాతము మూత్రము పురీషము సరళముగ వెడలక అడ్డుపడును. గెజ్జలయందును మేఘమునందును వస్త్రీ (మూత్రాశయము), యందును పోటు కల్గును. మరియు వస్త్రీయందు కుండలాకారముగ త్రిప్పినట్లు బాధ, ఉదావర్తము, గుల్మము, వాతాస్తీల, వస్త్రీస్తమ్భము, నాభీయందును కుక్షీయందును గుర్రమునందును పిరుదులయందును నొప్పి, ఇవిమున్నగురోగంబులును సంభవించును.

❧ మర్దాశ్రితవ్యాధిచికిత్సలలో వస్త్రీకర్తృప్రాశస్త్యము. ❧

మూ. వాతాద్యుపసృష్టానాం త్వేషాం లిజ్జాని చికిత్సితే సక్రియావిధీ న్యుక్తాని. కిస్త్యేతాని విశేషతోఽనిలాత్ రత్యాణి; అనిలో హి పిత్తకఫసముదీరణే హేతుః, ప్రాణమూలం చ; స వస్త్రీకర్తృసాధ్య తమః, తస్మాన్న వస్త్రీసమం కిశ్చిత్కర్తృ మర్తపరిపాలనమస్త్రీ ౧౧

వ్యా. హృదయాదిమర్తములు మూడును వాతాదులచే వికృతి నొందునపుడు కల్లలక్షణంబులును, వానిచికిత్సావిధానంబులును చికిత్సాస్థానమందలి త్రిమర్మీయ చికిత్సితమున చెప్పబడినవి. మరియు నీమర్తములంమూడును వాతమువలన వికృతి నొంద కుండునట్లు కాపాడవలెను. వాతము పిత్తకఫములను ప్రేరేపించుటకు హేతువును, ప్రాణములకు మూలాధారంబు నైయుండును, కావున మర్తముల నాశ్రయించి సంభవించు వ్యాధు లన్నిటియందును వాతవికృతి కల్గినీయక కాపాడవలెను. అట్టివాతము కేవలము వస్త్రీకర్తచే సాధింపందగియుండును. కావున మర్తముల కాపాడుటకు వస్త్రీకర్తతో సమానమైన వేరొండుచికిత్స కానరాదు.

వివరణము—“పిత్తం పిశ్చ కఫః పిశ్చిః పిశ్చివో మలధాతవః, వాయునా యత్ర సీయస్తే తత్రగచ్ఛన్తి చేతరే” అనుప్రమాణము ననుసరించి పిత్తకఫాదుల ప్రేరేపించుటకు వాతము ప్రధానకారణము. జీవితమునకును ఆధారమైనది. కావున అట్టివాతమువలన మర్తములకు బాధ కల్గినీయక కాపాడుట ముఖ్యకర్తవ్యము. అట్టియెడ యజ్జఃపురషీయ మున “వస్త్రీర్వాతహరాణాం” (సూ. అ. ౨౫, సూ. ౪౧) అని అగ్ర్యాధికారమున వాతహరచికిత్సలలో వస్త్రీ శ్రేష్ఠమని చెప్పబడినదికావున తక్కినచికిత్సలకన్న వస్త్రీ ఉత్త మోత్తమమని తెలిసెడి, మర్తములపరిపాలన చేయదలంచినవారు వస్త్రీకర్తమునే చేయవలె నని సముచితార్థము.

—౧౭ ప్రధానమర్త్యపరిపాలనోపాయము. ౧౭—

౧౭. తత్ర షడాస్థాపనస్కున్ధాన్ విమానే ద్వౌచానువాసస్కున్ధౌ,
ఇహ చ విహితాన్ వస్త్రీన్, బుద్ధ్యా విచార్య మహామర్త్యపరి
పాలనార్థం ప్రయోజయేత్, వాతవ్యాధిచికిత్సాం చ. ౧౭

వ్యా. అందు విమానస్థానమున జెప్పబడిన మధురావిరసభేదములచే నారువిధము
న నిరూహవస్త్రీ ద్రవ్యస్కంధములను, స్థావరజంగమస్నేహభేదములచే కెండువిధములైన
నువాసన ద్రవ్యస్కంధములను, ఈసిద్ధిస్థానమున జెప్పబడిన నిరూహ-అనువాసనవస్తులను
మనించి, దోషము, ఔషధము మున్నగుపదివిషయములను చక్కగ బుద్ధిచే విచారించి,
ట్టివస్తులను, వాతవ్యాధికి చెప్పినచికిత్సితములనుసూడ ప్రధానమర్త్యముల కాపాడు
కై ప్రయోగింపవలెను.

ఇచ్చట విమానస్థాన రోగభిష్కగ్రీయమున “తద్యథా జీవకర్షభకా” (వి. అ. ౮.
౧౨౮. ౧౭౯. ౧౮౪) అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన నిరూహవస్త్రీవస్త్రాగ్రములగు
ధుర-అష్ట-లవణ-కటు-తిక్త-కషాయస్కంధముల నారించిని; “అనువాసనం తు స్నేహ
వ-స్నేహాస్తు ద్వివిధః, స్థావరాత్తక్తో జడమాత్తకత్ప.....సంస్కారవిశేషాత్”
వి. అ. ౮. సూ. ౧౯౦) అనువాక్యముచే జెప్పబడిన అనువాసనార్హ స్నేహస్కంధ
ముల కెంటిని యెరుంగునది. మరియు “బుద్ధ్యావిచార్య” అనుచోట, వస్త్రీహస్త్రీయమున
సమీక్ష్య దోషాషధి.....సిద్ధిమన్తి” (వి. అ. ౩) అని నిర్దేశింపబడిన దోషము
ఔషధము మున్నగువిచార్యాంశముల పదింటి నెరుంగునది.

—౧౮ హృదయమర్త్యము వాతము వికృతిజెందినచో చికిత్స. ౧౮—

౧౮. భూయశ్చ హృది ఉపసృష్టే వాతేన హింజుచూర్ణం లవణానామ
న్యతమచూర్ణసంయుక్తం, మాతులుజ్జస్య రసేన అన్యేన
వాష్ణేన హృద్యేన వా పాయయేత స్థిరాది షష్ఠామూలీరసః
సశర్కరః పానార్థమ్, బిల్వాదిషష్ఠామూలరససిద్ధా చ యవా
గూః హృద్రోగవిహితం చ కర్త. ౧౮

వ్యా. హృదయము (వాతముచే) వికృతి నొందినపుడు ఇంగువను పొంగించి
చూర్ణముచేసి యాచూర్ణమును వైంధవాది లవణములలో జేసినైన నొకదానిని చూర్ణము
చేసి కలిపి, మాతులుంగ (ఘాదీఫల) రసముతోపైసను, ఇతరములగు పుల్లని ద్రవము

లతోనైనను మనసుకించైన యష్టరసములతోనైనను కలిపి త్రాగించవలెను. మరియు స్థిరాది (హ్రస్వ) పంచమూలములకషాయరసమును చక్కెర కలిపి పానమున కుపయోగించవలెను. బిల్వాది (మహా) పంచమూలముల చేర్చి కాచబడిన కషాయముతో పక్వము చేయబడిన యవగువును త్రాగించవలెను. ఇవిగాక త్రిమర్మీయ చికిత్సితమున జెప్పబడిన హృద్రోగ చికిత్సావిధియు చేయందగును.

— శిరోమర్ష వాతవికృతి చికిత్స. ౧౯ —

మూ. మూర్ఛి తు వాతోపసృష్టే అభ్యజ్ఞస్వేదనోపనాహస్నేహ పాన
నస్తః కర్తాఽచపీడనధూమాదీని. ౧౮

వ్యా. శిరస్సు వాతముచే వికృతి నొందినపుడు అభ్యంగనము, స్వేదనము, ఉపనాహము, స్నేహపానము, నస్యకర్మ, అవపీడననస్యము, ధూమపానము మున్నగుచికిత్సల చేయవలెను. (ఇచ్చట అవపీడనమనః—“కల్పాద్యైరవపీడస్తై తీక్షణైః మూర్ధవిరేచనమ్” అని విధింపబడిన తీక్షణములైన చూర్ణాదులచే చేయబడిన శిరోవిరేచన నస్యమని యెరుంగు నది.) అయ్యది ప్రధానముగ యాగికమని తెలియుటకై వేరుగ చెప్పబడిను.

— ప స్తిమర్ష వాతవికృతిచికిత్స. ౨౦ —

మూ. వస్తా తు-కుమ్భాస్వేదః, వర్తయః, శ్వామూదిభిః గోమూత్ర
సిద్ధో నిరూహః, బిల్వాదిభిశ్చ సురాసిద్ధః, శర కాశేక్షుదర్భగో
క్షురకమూలశృతక్షీరైశ్చ, (క్షీరం చ) త్రపునైర్వారుఖరాశ్వా
బీజయవఋషభకవృద్ధి కల్మితో నిరూహః, పీతదారుసిద్ధతైలేనా
నువాసనం, తైల్వకం చ సర్పిర్విరేకార్థం, శతావరీగోక్షురకబృ
హతీ కణ్ఠకారికాగుడూచీ పునర్నవోశీరమధుకద్విసారిబాలోద్ర
శ్రేయసీ కుశ కాశమూలకషాయక్షీరచతుర్ధణం, బలావృషర్షభ
కఖరాశ్వాపకుఞ్చికా వత్సకత్రపునైర్వారుబీజశిలివారకమధుకవ
చాశతపుష్పాఽశ్వభేదక వర్షాభూమదనఫలకల్కసిద్ధం తైలం,
ఉత్తరవ స్తిర్నిరూహోవా శుద్ధస్నిగ్ధస్విన్నస్య వ స్తిశూలమూత్ర
వికారహర ఇతి. ౧౯

వ్యా. ప స్తి వాతముచే వికృతినొందినపుడు కుంభీస్వేదంబును, ఫలవర్తలును, నిమానస్థానమున జెప్పబడిన శ్వామూదివర్షద్రవ్యములచేతను గోమూత్రముచేతను సిద్ధము

కేయబడిన నిరూపావస్థియు, బిల్వాది (మహా) పంచమూలముల కమాయముచేతను
పరమద్యముచేతను సిద్ధముచేయబడిన నిరూపావస్థియు నుపయోగింపదగును. (ఇచ్చట
పంభీస్వేదము స్వేదాధ్యాయమున—“కుమ్భిం వాతహరక్వాథ..... స్నేహైరసిల
రాశతైః” (చ. సూ. అ. ౧౪. శ్లో. ౬౧) అని చెప్పబడినదాని గ్రహించునది.
శ్యామాదిభిః’ అనుచోట రోగభిషగ్జీవీయమున “శ్యామా త్రిపుచ్చతురజ్జుళతిల్వకమహా
పృతసప్తలాశజ్ఞీసీదస్తీద్రవస్తీనామ్” (వి. అ. ౮. సూ. ౧౭౪) అని చెప్పబడిన నల్ల
తెగడ మున్నగు ద్రవ్యముల గ్రహించునది. “బిల్వాదిభిశ్చ” అనుచోట బిల్వాదిమహా
పంచమూలముల వైనను, వస్త్రీవ్యాపత్సిద్ధియందు—“తిల్వమూలత్రిపుద్గారు.....
ప్రేష్యస్తమానయేత్” (సి. అ. ౭. శ్లో. ౧౧) అని నిర్దేశింపబడిన బిల్వాదిద్రవ్యముల
వైన గ్రహించునది.)

మరియు కాకివేడరు, చెల్లదర్భ, చెరకు, దర్భలు, పల్లెరు వీనివేళ్లను చేర్చి
క్షీరపాకవిధిప్రకారము కాచబడిన ఆవుపాలను; దోసవిత్తులు, నక్కదోసవిత్తులు, భరాశ్వ
బీజ (ఓమము), యవలు, ఋషభకము, వృద్ధి అను నీద్రవ్యములకల్కమును చేర్చి
నిరూపావస్థిని విధ్యుక్తప్రకారము చేయదగును. (ఇచ్చట “తైరయవతిల్వకభృష్ట
కల్కితోవా నిరూపాః” అని ప్రాచీనకోశమున అధికపాతమున్నది. యవతైరము,
యవలు, లొద్దుకు వీనిని వేయించి కల్కముచేసి నిరూపావస్థియొగమునచేర్చి యవ
యోగించవలెనని యర్థము).

మరియు దేవదారునుచేర్చి సిద్ధము (పక్వము) చేయబడిన తైలమును (అనువాసన
ముగజేర్చి) నిరూపావస్థిని చేయవలెను. తిల్వకకల్పమున “లోధ్రకల్పేనమూత్రాష్ట
.....నర్పిషీ ద్వేచ సాధయేత్” (కల్ప. అ. ౧౦. శ్లో. ౧౬) అని చెప్పబడిన తిల్వక
ఘృతమును విరేచనమునకై యుపయోగింపవలెను.

ఓల్లివీచర, పల్లెరు, పెద్దములక, వాకుడు, తిప్పవీగె, తెల్లగలిజేరు, వట్టివేరు,
అతిమధురము, తెల్లసుగంధపాల, నల్లసుగంధపాల, లొద్దుకు, నన్నరాష్టము, కుశదర్భ
వేళ్లు, చెల్లదర్భవేళ్లు వీనినన్నిటినిచేర్చి కమాయము కాచి యాకమాయమును ఆవుపాలును
చేరి తైలమునకు నాలుగింతలగు తైలమున చేర్చి, అందు ఓట్టామట్టి, అడ్డనరము, ఋష
భకము, ఓమము, నల్లజీలకర, కొడిసెపాలవిత్తులు, దోసవిత్తులు, నక్కదోసగింజలు, శితి
వారక (దూసరిచెట్టు) వేరు, అతిమధురము, వస, సదాపవిత్తులు, పాపాణభేది, గలిజేరు,
మ్రంగకాయలు వీనినన్నిటిని కల్కముజేసి తైలమున కలిపి తైలపాకవిధిప్రకారము
పక్వముజేసి యుంచునది. రోగికి వైజెప్పిన తైలముతో నిరూపావస్థియైనను ఉత్తరవస్థి

నైనను చేయునది. తొలుత నిరూపావస్థిచే శోధనముచేసి స్నేహస్వేదవిధులజేసి పిమ్మట క్రింద జెప్పబడు విధిప్రకారము ఉత్తరవస్త్రీప్రయోగించినయెడ వస్త్రీ(మూత్రాశయము) నందలి శూలంబును, మూత్రకృచ్ఛము మున్నగు మూత్రవ్యాధులును నివర్తించును. (ఇచ్చట శతావర్త్యాదిక్వాఢ్యములచే పరిభాషానుసారముగ కషాయముకాచి యాకషాయమును అవుపాలును చేరి తైలమువకు నాల్గుభాగములుగకల్పి, అందు బలాదికల్పమును తైలమువకు నాల్గువంతును కలిసి తైలపాకవిధిప్రకారము పక్షము చేసి యాతైలముచే నిరూపా-ఉత్తరవస్త్రుల చేయవలెనని యెరుంగునది.)

❧ హృదయాది మర్మరక్షణావశ్యకత, వానిరక్షణోపాయసంగ్రహము. ❧

భవన్తి చాత్ర స్తోకాః:—

మూ. హృదయే మార్ధ్ని వస్త్రా చ నృణాం ప్రాణాః ప్రతిష్ఠితాః,
తస్మాత్తేషాం సదా యత్నం (యత్నాత్) కుర్వీత పరిపాలనే. ౧౬
ఆభాధవర్జనం నిత్యం స్వస్థవృత్తాఽనువర్తనం,
ఉత్పన్నార్తివిఘాతశ్చ మర్మణాం పరిపాలనమ్. ౧౭

వ్యా. హృదయమునందును శిరస్సునందును వస్త్రీయందును మనుజులప్రాణములు ముఖ్యముగ నాధారముగజేసికొని యుండును; కావున వాని మూటిని కాపాడుట యందు యెల్లప్పుడు మిక్కిలి మెలకువతో ప్రయత్నమును సలుపవలెను. అట్టి మర్మములకు వికృతిని కల్పించు కారణముల వివర్జించుటయు, స్వస్థవృత్తమున జెప్పబడిన దినచర్య ఋతుచర్య మున్నగునియమముల నియతముగ ననుసరించి యాచరించుటయు, తత్కాలమున వైజేష్ఠిన మర్మములకు సంభవించిన వ్యాధుల నుపేక్షింపక శీఘ్రముగనే తగుప్రతికారము చేసికొనుటయు హృదయాదిమర్మముల కాపాడుకొనుట కుపాయము లగును.

❧ హృదయాది మర్మత్రయరోగముల చికిత్సాప్రారంభము. ❧

మూ. అత ఊర్ధ్వం వికారా యే త్రిమర్మీయే చికిత్సితే,
న ప్రోక్తాః మర్మజాస్తేషాం కాంశ్చిద్వత్క్యమి సౌషధమ్. ౧౮

వ్యా. హృదయాది మర్మముల కందొంటికిని సంభవించు వ్యాధులును వానిచికిత్సలును త్రిమర్మీయ చికిత్సితమున కొన్నిజెప్పబడినవి. అందు (అధ్యాయవిస్తరభీతిచే) జెప్పక విడచినవానిలో కొన్నిటికి లక్షణంబులును వానిచికిత్సితములును ఈక్రింద జెప్పబడును.

—౧౭ హృదయమర్చరోగములు, అందు అపతంత్రకవాతలక్షణములు, సంప్రాప్తియు. —

మూ. కృధః పై వ్యః కోపవైర్వాయుః స్థానాదూర్ధ్వం ప్రపద్యతే,
 వీడయన్ హృదయం గత్వా శిరశ్శ్చై చ వీడయన్. ౧౯
 ధనుర్వన్న మయేద్ధాత్రాణ్యాక్షిపేత్ మోహయేత్తథా,
 (నమయేచ్ఛాక్షివేచ్ఛాజ్ఞాన్యచ్ఛాప్త్యసం నిరుణధి చ),
 కృచ్ఛ్రేణ చాప్యుచ్ఛ్వసితి స్తభ్రాక్షోఽథ నిమీలనః ౨౦
 కపోత ఇవ కూజేచ్ఛ నిస్సంజ్ఞ సోఽపతంత్రకః,

వ్యా. వాతము స్వకారణములైన యాహారినిహారాదులచే ప్రకోపము నొంది తన స్థానమును వదలి వైకి వ్యాపించి, హృదయమున జేరి, యాథలమునందును శిరస్సునందును కణతలయందును నొప్పిని కల్గించుచు, అవయవముల నన్నింటిని వింటిదబ్బవలె వంచి కదలించుచు మూర్ఛ నొందించును. అప్పుడు మనుజుడు చాలకాలమునకు మిక్కిలి కష్టముచే నుచ్ఛ్వసమును విడచును. కన్నులు స్తంభించి యరమోడుగూ మూసికొనును శరీరముపై ప్రజ్ఞ లేక చేష్టలదక్కి పావురమువలె కూయుచుండును. ఇయ్యది యపతంత్ర మనువాత రోగము.

—౧౮ అపతానకవాతలక్షణములు. —

మూ. దృష్టిం సం స్తభ్య సంజ్ఞాం చ హత్వా కఠ్ఠేన కూజలి. ౨౧
 హృది ముక్తే నరః స్వాప్యం యాతి మోహం వృతే పునః,
 వాయునా దారుణం ప్రాహుః ఏకే తదపతానకమ్. ౨౨

వ్యా. వైశేష్యబడిన యపతంత్రమున దృష్టి స్తంభించి ప్రజ్ఞదప్పి కంఠమున గుట్టు గుట్టుమని కూయుచుండును. ఈలక్షణములు కేవల వాతము హృదయమున చేరినప్పుడు మాత్రము కల్గి మూర్ఛ నొంది, వాతము హృదయమును వదలినప్పుడు మూర్ఛనొందక తెలివితో నున్నయెడ నయ్యది యపతానక వాతమని కొందరాచార్యులు చెప్పెదరు. ఇయ్యది కేవలవాతముచేతనే సంభవించును; కావున మిక్కిలి దారుణమైనది.

(అపతంత్రకము వాతముచేతను కఫముచేతను సంభవించుటచే రెండువిధములు. అందు కఫముచే సంభవించుదానియందు సంజ్ఞతప్పియుండును. రెండవది వాతము హృదయమున చేరినప్పుడు ప్రజ్ఞతప్పి, హృదయమును వదలినపుడు ప్రజ్ఞ తెలిసియుండును. దీనిని అపతానకమని కొందరు చెప్పెదరు.)

—ॐ ఆపతంత్రకవాతహరప్రథమననస్యము. ॐ—

మూ. శ్వసనం కఫవాతాభ్యాం రుద్ధం తస్య విమోక్షయేత్,
తీక్ష్ణైః ప్రథమనైస్సంజ్ఞాం తాసు ముక్తాసు విస్తలి. ౨౩

వ్యా. కఫవాతములచే హృదయమున శ్వాసము వెడలనీయక అడ్డగింపబడియుండు నపుడు, మిక్కిలి తీక్ష్ణములైన ద్రవ్యములచే సిద్ధమైన ప్రథమననస్యమును ప్రయోగించి తొలుత శ్వాసబంధమును తొలగించవలెను. అట్టి నస్యముచే చేతనావహములగు ప్రోతస్సులలో నడ్డు పడలినవెంటనే మూర్ఛతోలగి తెలివి నొందును.

—ॐ శిరోవిరేచననస్యము. ॐ—

మూ. మరిచం శిగ్రుబీజాని విడజ్ఞం చ ఫణిజ్ఞకం,
ఏతాని సూక్ష్మచూర్ణాని దద్యాచ్ఛీర్షవిరేచనమ్. ౨౪

వ్యా. మిరియాలు, మునగవిత్తులు, వాయువిడంగములు, మరువము వీనిని మిక్కిలి మెత్తని చూర్ణముగజేసి శిరోవిరేచనమునకై నస్యము చేయవలెను.

—ॐ ఆపతంత్రకహరయవక్వాగ్ధపానము. ॐ—

మూ. తుమ్మురూణ్యభయాహిణ్ణు (హిణ్ణుతుమ్మురుపథ్యైశ్చ)
పాష్కరం లవణత్రయమ్,
యవక్వాథామ్బునా వేయం హృద్గ్రహేచాఽపతన్త్రకే. ౨౫

వ్యా. తుంబురులు, కరకకాయలు, ఇంగువ, పుష్కరమూలము, లవణత్రయము (నైంధవ-సౌవర్ణల-బిడాలవణములు) వీనిని నమభాగములుగగూర్చి చూర్ణముచేసి, యవల కషాయాసుపానముతో త్రాగినయెడ ఆపతంత్రకవాతంబును, హృదయమున పట్టును నివర్తించును.

—ॐ ఆపతంత్రకహరహింగాద్వికాగ్ధపానము. ॐ—

మూ. హిణ్ణస్త్వప్లువేతసం శుణ్ఠీం ససౌవర్చలదాడిమం,
పిబేత్ ; వాతకఫఘ్నం చ కర్తవ్యోగ్రోగనుద్ధితమ్ ౨౬

వ్యా. ఇంగువ, అష్టవేతసము (పుల్లప్రబ్బలి), శుంఠి, సౌవర్చలలవణము, దానిమ్మ బెరడు వీనిని కషాయము కాచి త్రాగవలెను. మరియు వాతకఫముల హరించునదియు, హృద్గోగహరంబులును నగుచికిత్సా విధానమంతయు నపతంత్రకవాతమున మిక్కిలి హితముగ నుండును.

—ॐ ఆపతంత్రకమున శోధన (నిరూహ) వస్త్రీషేషము. ౧౯—

మూ. శోధనాః వస్త్రయస్త్రీష్టాః న హితాస్తస్య కృత్స్నశః,
సౌవర్చలాభయావ్యోమైః సిద్ధం తస్మై ఘృతం హితమ్ ౨౦

వ్యా. ఆపతంత్రకవాతమున (నిరూహ) శోధనవస్త్రులును తీక్షణముగనున్నవి విశేషముగ హితకరములు కానేరవు. మరియు సౌవర్చలవణము, కరకకాయలు, త్రికటుకములు వీనిని చేర్చి షక్ష్వముచేయబడిన ఘృతమును శోధనమునకై యుపయోగించుట హితకరము. (“శోధనాః వస్త్రయః కృత్స్నశః న హితాః” అని చెప్పబడువలన ఆపతంత్రకవాతమున శోధనమునకై వస్త్రుల విశేషముగ నుపయోగింపక స్వల్పముగ నిరూహవస్త్రీ నుపయోగింపదగునని తెలిసెడి.)

—ॐ తంద్రానిదానము, సంప్రాప్తియు. ౨౦—

మూ. మధురస్నిగ్ధగుర్వన్న (ప్లు) సేవనాత్ చిస్తనాత్ శ్రమాత్,
శోకాత్ వ్యాధ్యనుషణ్ణాచ్చ వాయునోదీరితః కఫః. ౨౧
యదాఽసౌ సమవస్కన్ధ్య హృదయం హృదయాశ్రయాత్,
సమావృణోతి జ్ఞానాదీన్ తదా తన్ద్రోపజాయతే. ౨౨

వ్యా. మధురంబును స్నిగ్ధంబును గురుత్వముకల్గినదియు నగునన్నమును భుజించుట వలనను, దుఃఖమువలనను, చింతనారూపమైన మనోవ్యాపారముచేతను, శ్రమవలనను ఇతరవ్యాధులనునరించి యుండుటవలనను ప్రకోపము నొందినవాతముచేత కఫము ప్రేరేపింపబడి హృదయమున జేరి బాధించి, హృదయము నాశ్రయించియుండు సంజ్ఞావహాస్రోతస్సుల నడ్డగించి జ్ఞానవిజ్ఞానాది మనోవ్యాపారములను నిరోధించినపుడు తంద్రును కల్గించును.

—ॐ తంద్రాలక్షణములు. ౨౧—

మూ. హృదయే వ్యాకులీభావః వాక్సేష్టేంద్రియగౌరవం,
మనోబుద్ధ్యప్రసాదశ్చ తన్ద్రాయాః లక్షణం మతమ్ ౩౦

వ్యా. అట్టియెడ హృదయమున వ్యాకులముగనుండును. మాటలాడుటకును ఆంగికవ్యాపారములకు చక్షురాదీంద్రియవ్యాపారములకును కష్టముగ నుండును. మనస్సును బుద్ధియు నిర్చలముగాక మందగించి యుండును. ఇవియన్నియు తంద్రావ్యాధికి లక్షణములు.

—తంద్రాచికిత్సము. ౧౯—

మూ. కఫఘ్నం తత్ర కర్తవ్యం శోధనం శమనాని చ,
వ్యాయామో రక్తమోక్షశ్చ భోజ్యం చ కటుతిక్తమ్. 3౧

వ్యా. తంద్రావ్యాధియందు కఫమునుహరించు శోధనంబును శమనౌషధంబులును, వ్యాయానుంబును, రక్తమోక్షంబును, కటు-తిక్తరసములైన పదార్థముల భుజించుటయు, హితములుగ నుండును.

—త వస్తిగతరోగములు. అందు మూత్రమునకు సంబంధించినరోగములు పదిమూడు ౧౯—

మూ. మూత్రైకసాదో, జతరం, కృచ్ఛ్చముత్పజ్జసంక్షయశా,
మూత్రాఽతీతోఽనిలాష్ఠీలా వాతవస్త్యష్టనూరుతౌ. 3౨
వాతకుణ్డలికా, గ్రన్థిః విఘ్నతో వస్త్రీకుణ్డలం,
త్రయోదశై తే మూత్రస్య దోషాః; తాన్ లిజ్జతశ్శృణు. 33

వ్యా. మూత్రైకసాదము, మూత్ర జతరము, మూత్రకృచ్ఛ్చము, మూత్రోత్సంగము, మూత్ర సంక్షయము, మూత్రాఽతీతము, అఽష్ఠీల, వాతవస్త్రీ, ఉష్ణవాతము, వాతకుండలిక, రక్తగ్రంథి, విఘ్నఘాతము, వస్త్రీకుండలము అను నీపదిమూడురోగములును మూత్రమునకు సంబంధించినవి. వీనిలక్షణములన్నియు నీక్రింద వివరింపబడును.

(ఇచ్చట చెప్పబడిన మూత్రవ్యాధులు, త్రిమర్తీయచికిత్సమున—“వ్యాయా మతీష్ఠాషధ రూక్షమధ్య...”అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన మూత్రకృచ్ఛ్చములకన్న పేరైనవని యెరుంగునది.)

—త (1) మూత్రైకసాదలక్షణము, చికిత్స. ౧౯—

మూ. పిత్తం కఫో ద్వయం వాపి వస్తా సంహన్యతే యదా,
మారుతేన తదా మూత్రం రక్తం పీతం ఘనం సృజేత్. 3౪
సదాహం శ్వేతసాన్ద్రం వా, సర్వైర్వా లక్షణైర్ద్యుతం,
మూత్రైకసాదం తం విద్యాత్; పిత్తశ్లేష్మహరైర్జయేత్. 3౫

వ్యా. పిత్త-కఫములు వేరువేరుగనైనను రెండును చేరియైనను ప్రశోభము నొంది వస్త్రీయందు వాతము నడ్డగించి దీనితో కలిసి యెప్పుడుండునో, అప్పుడు రక్తపీతవర్ణములు కల్గి చిక్కనైనమూత్రమును వెడలించును. లేక శ్వేతవర్ణము కల్గి చిక్కనైనమూత్రము నైన వెడలించును, లేక వైశిష్ట్యవర్ణము లన్నిటితో కూడిన మూత్రమునైన వెడ

య. ఇయ్యది మూత్రకసాదముని చెప్పబడును. ఈవ్యాధికి పిత్తకఫముల హరించు ధములచే చికిత్స చేయవలెను.

అము:—

మూత్రకసాదము మూడువిధములు.—అందు ప్రకుశితమైపిత్తము వాత నిరోధించి వాతముతో కలిసివుడు జనించినది యొకటి. ఈభేదమున రక్తపీతఘన మూత్రమువెడలును. కఫము ప్రకుశితమై వాతముతో కలియుటచే సంభవించునది యెవది. ఈభేదమున మంటలోకూడి శ్లేశపర్ణంబును చిక్చనయు మైనమూత్రము లును. వైజెప్పిన పిత్తకఫములురెండును ప్రకోపము నొంది వాతముతో కలిసివుడు చినది మూడవది. దీనియందు వైజెప్పిన రెంటిలక్షణము లన్నియుకలిసి మూత్రము లును. ఈమూటికిని పిత్తశ్లేష్మహరములైన చికిత్సల చేయవలెను. వాతమునకు కఫములచే నావరణముకల్గుటయే ప్రకోపకారణముకాని వేరొందు కారణములేదు. కావున పిత్తశ్లేష్మముల జయించినచో వాతము తనంతటనే శమించునని యుద్దేశించి పిత్తహరచికిత్సయే విధించబడినది.

❧ (2) మూత్రజతరలక్షణము. ❧

౧. విఘారణాత్ప్రతిహతం వాతోదావర్తితం యదా,
పూరయత్యుదరం మూత్రం తదా తదనిమిత్తరుక్. 3౬
అపక్తిమూత్రవిత్సజైః తన్మూత్రజతరం వదేత్,

వ్యా. మూత్రమును విసర్జించవలసినపుడు వెడలసీయక దానివేగమును నిరోధించు వాతము ప్రతిహామగతినొంది మూత్రమును పైకిమరలించును. అట్టియెడ ప్రతిహత మూత్రము సంచితమై యుదరమును పూరించును. అయ్యది కారణము తెలియకయే కల్గించును. ఆహారము జీర్ణముకాక మలమూత్రములు వెడలక బంధించును. సైది మూత్రము జతరమున పూరించి యుండుటచే మూత్రజతరమని యన్వర్థముగ బడును.)

❧ మూత్రజతరచికిత్స. ❧

౧. మూత్రవైరేచనీం తత్ర చికిత్సాం సమ్ప్రయోజయేత్. 3౭
హింజుద్విరుత్తరం చూర్ణం త్రిమర్శియే ప్రకీర్తితం,
హన్యాన్మూత్రోదరానాహమాధ్మానం గుడమేడ్రయోః. 3౮
(హన్యాన్మూత్రాదిసజ్ఘాతం వ్యాధించగుడమేడ్రయోః)

వ్యా. వైశేషిక మూత్ర జతరమునందు మూత్రమును బైటవెడలించు, చికిత్సను ప్రయోగము చేయవలెను. మరియు త్రిమర్షియచికిత్సమున జెప్పబడిన ద్వీరుత్తరహిం గ్వాదిచూర్ణమును సేవించినచో మూత్రోదరంబును, అనాహంబు (కడుపుబ్బరము)ను, గుఱమునందును మేష్టమునందును కల్లఆధ్వానంబును నివర్తించును. (ఇచ్చట త్రిమర్షియ మున—“ద్వీరుత్తరం హింగు.....సమీరణఘ్నమ్” (చ-చికిత్స. అ. ౨౬. శ్లో. ౨౦) అని చెప్పబడిన ద్వీరుత్తరహింగ్వాదిచూర్ణమును గ్రహించునది.)

—౩ (౩) మూత్రకృచ్ఛలక్షణము. —

మూ. మూత్రితస్య వ్యవాయాత్తు రేతో వాతోద్ధతం చ్యుతం,
పూర్వం మూత్రస్య పశ్చాద్వా స్రవేత్ కృచ్ఛం తదుచ్యతే.

వ్యా. మూత్రము వెడల నున్నప్పుడు దాన్నినిరోధించి అప్పుడే సంభోగముచేసిన యెడ రేతస్సు స్వస్థానమునుండిబాని వాతముచే నిరోధింకబడి మూత్రమునకు ముందైనను వెనుకనైనను స్రవించును. అయ్యది మూత్రకృచ్ఛమని చెప్పబడును. (ఈకృచ్ఛ)ము త్రిమర్షియమున చెప్పినదానికన్న నిశరమైనది.)

—౪ (4) మూత్రోత్సర్జలక్షణము. —

మూ. స్వవైగుణ్యానిలాక్షేపైః కిఞ్చిత్ మూత్రస్య తిష్ఠతి,
మణిసన్ధౌ స్రవేత్ పశ్చాత్ తదరుగ్వాఽథ చాతిరుక్. ౪౦
మూత్రోత్సర్జస్యః విచ్ఛిన్నం ఉచ్ఛేషగురు శేషసః,

వ్యా. వాతము స్వకారణములచే ప్రకోపమునొంది మూత్రమును అడ్డగించుటచేత మూత్రములో కొంచెము మేష్టముయొక్క మణిసంధియందు నిలబడియుండును. వృద్ధిసందినమూత్రమంతయు వెడలక కొంచెము మిగిలియుండుటవలన మేష్టము స్థూలమై కొంతకాలమునకు కిష్టుట నొప్పిలేకయైనను మిక్కిలిబాధతో కూడియైనను మూత్రము కొంచెముకొంచెముగ నిలిచి నిలిచి వెడలును. ఇది మూత్రోత్సర్జమని చెప్పబడును.

—౫ (౫) మూత్రక్షయలక్షణము. —

మూ. వాతాకృతిర్భవేద్వాతాత్ మూత్రే శుష్కతీ సంక్షయః. ౪౧

వ్యా. ప్రకుఠితమైనవాతమువలన మూత్రము శోషించి తీణించిన నయ్యది మూత్ర సంక్షయమని చెప్పబడును. ఇది వాతలక్షణములు కల్గియుండును.

— (6) మూత్రాంతీతలక్షణము. —

మూ. చిరం ధారయతో మూత్రం త్వరయాన ప్రవర్తతే,
మేహమానస్య మద్దం వా మూత్రాంతీతస్స ఉచ్యతే. ౪౨

వ్యా. మూత్రము వెడల నున్నప్పుడు దానిని వెడలనీయక చాలకాలము బిగబట్టిన యెడ మూత్రము సరళముగ శీఘ్రముగ వెడలదు. ఒకవేళ బలాత్కారముగ వెడలించినచో మెలమెల్లగ వెడలును. ఇయ్యది మూత్రాంతీతమని చెప్పబడును.

— (7) ఆస్థీలా లక్షణము. —

మూ. ఆధ్వాపయక్ వస్తిగుదం రుద్ధ్వా వాయుశ్చలోన్నతాం,
కుర్యాత్తీవ్రార్తిమస్థీలాం మూత్రవిణ్ణార్దరోధినీమ్. ౪౩

వ్యా. వాతము ప్రకుపితమై వస్తియొక్కయు గుదముయొక్కయు మార్గము నడ్డగించియు బిగించి తీవ్రమైన వేదనతో కూడిన రాయినిమూత్రమున గల్గించును. ఇచ్చట చందలమై యున్నతముగ నుండును. మల మూత్రమార్గము నడ్డగించి వానిని వెడల నీయదు. ఈవ్యాధి ఆస్థీలయని చెప్పబడును.

— (8) వాతవస్తిలక్షణము. —

మూ. మూత్రం ధారయతో వస్తా వాయుః క్రుద్ధో విధారణాత్,
మూత్రరోధార్తికణ్డాభిః వాతవస్తిస్స ఉచ్యతే. ౪౪

వ్యా. మూత్రమును వెడలనీయక యడ్డుపరచినయెడ దానంజేసి వస్తియందు వాతము ప్రకోపించి మూత్రమును వెడలనీయక వస్తియందే యడ్డగించును, దానంజేసి నొప్పియు జిలయు కల్గును. ఇయ్యది వాతవస్తి యని చెప్పబడును.

— (9) ఉష్ణవాత లక్షణము. —

మూ. ఉష్ణణా సోష్ణకం మూత్రం శోషయక్ రక్తపీతకం,
ఉష్ణవాతస్సృజేత్ కృచ్ఛాత్ వస్త్యస్థార్తిదాహవాక్. ౪౫

వ్యా. వాతము ప్రకుపితమై పిత్తమయొక్క వేడిచేత మూత్రమును శోషింపజేసి వేడికల్గి రక్తవర్ణముగనైనను పీతవర్ణముగ నైననుండు మూత్రమును మిక్కిలి కష్టముచే వెడలించును. వస్తియందును మేఢమునందును నొప్పిని మంటను కల్గించును. ఇయ్యది యుష్ణవాతమను మూత్రరోగము.

ఈవ్యాధియొక్క సంప్రాప్తిలక్షణములు తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—
 “వ్యాయామాధ్యాతయైః పిత్రం వస్త్రం ప్రాప్యైనిలాన్వితమ్, వస్త్రం మేధ్రం గుహ
 చైవ ప్రదహేత్సానయేదధః. మూత్రం హరిద్రమథ వా సరత్తం రక్తమేవ వా,
 కృచ్చాఘ్నిత్యునః పునర్జన్తోః ఉష్ణవాతం బ్రువన్తి తమ్” ఈవాక్యముచేత వ్యాయామము
 త్రోవనడచుట ఎండలో సంచరించుట అను నీకారణములచే పిత్రము ప్రకుపితమై
 వస్త్రీలో జేరి యందలి వాతమున నేకిభవించి వస్త్రీ గుహ మేధ్రములను మంట బుట్టి
 చుచు మిక్కిలి కష్టముచే పనుపురంగు కల మూత్రమునైనను, రక్తముతోకూడిన
 మూత్రమునైనను, కేవల రక్తమునైనను మాటిమాటికి వెడలించునని యర్థము.

—౧౦ (10) వాతకుండలికాలక్షణము. ౧౦—

మూ. గతిసక్లాదుదావృత్తః సమూత్రస్థానమార్గయోః,
 మూత్రస్య విగుణో వాయుః భగ్నవ్యావిధ్ధకుణ్డలీ. ౪౬
 మూత్రం విహన్తి సంస్తమ్భభజ్జగౌరవవేష్టనైః,
 తీవ్రదుక్మూత్రవిట్సజ్జైః వాతకుణ్డలికేతిసా. ౪౭

వ్యా. మూత్రస్థానముయొక్కయు మూత్రముయొక్కయు మార్గము నడ్డగించుట
 చేత వాతము ప్రకుపితమై విలోమగతి నొంది ప్రతిహతమై వక్రగతి కల్గి కుండలా
 కారముగ నుడివడి సంచరించుచు, మూత్రమున నభిఘాతము కల్గించును. అట్టిమూత్రము
 సరళముగ వెడలక స్తంభించి భగ్నమై గురుత్వముకల్గి నుడివడిదుగుచు తీవ్రమైనదాహను
 కల్గించి, మూత్ర పురీషములను బద్ధగించుచు వెడలును. ఇయ్యది వాతకుండలిక యనబడును.

—౧౧ (11) రక్తగ్రంథిలక్షణము. ౧౧—

మూ. రక్తం వాతకఫాద్ధృష్టం వస్త్రద్వారే సుదారుణం,
 గ్రంథి కుర్యాత్ సకృచ్ఛ్చేణ సృజేన్మూత్రం తదావృతమ్ ౪౮
 అశ్శరీసమమూలం తం రక్తగ్రంథి ప్రచక్షతే,

వ్యా. వాతకఫములచే దుష్టమైనరక్తము వస్త్రీయొక్కద్వారమున మిక్కిలి
 ప్రారమైనగ్రంథిని కల్గించును. అట్టిరక్తగ్రంథిచే నడ్డగింపుచు మార్గముకల యావస్తీ
 దుష్టమైనరక్తముతో కూడినమూత్రమును మిక్కిలికష్టములతో వెడలించును. ఇయ్యది
 అశ్శరీతో సమానములగు కారణములతో జనించి, అట్టిమూత్రమును కల్గినరక్తగ్రంథి
 యని చెప్పబడును. (దీనిని “మూత్రగ్రంథి స్స ఉచ్యతే” అని మూత్రగ్రంథి యనుపేర

చరు వ్యవహరించిరి). ఈ వ్యాధియందు రక్తము గ్రంథిరూపముగ గడ్డకట్టియుండుననియు, శ్లేశ్మరియందు మూత్రశుక్రదులు ఘనీభవించి కఠినముగనుండుననియు భేదము రుంగనునది.

— 12) విడ్విఘాతలక్షణము. ౧ —

పూ. రూక్షదుర్బలయోర్వాతేనోదావృత్తం శక్యద్యదా. ౪౯

మూత్రస్రోతః ప్రవద్యేత విత్సంసృష్టం తదా నరః,

విడ్విఘం మూత్రయేత్ కృచ్ఛాత్ విడ్విఘాతం వినిర్దిశేత్. ౫౦

వ్యా. రూక్షశరీరునకును బలహీనునకును వాతము ప్రకోపించి, పక్షాశయమున నుండుపురీషమును విలోమముగ వైకి వ్యాపింపజేయును. అయ్యది మూత్రమార్గమున కీడును. అట్టియెడ మానవుడు మలముతో గలిసి మలముతో సమానముగ దుర్గంధముతో నాడినమూత్రమును మిక్కిలి కష్టముచే వెడలించును. ఇయ్యది విడ్విఘాతమున మూత్ర వ్యాధియని చెప్పబడును. (విడ్విఘో విఘాతః-విడ్విఘాతః” అనువ్యుత్పత్తిచేత మలముతో నాడిన మూత్రకృచ్ఛము విడ్విఘాతమని యన్వర్థముగ జెప్పబడును.)

— 13) వస్తికుండలలక్షణము, దానిభేదములును. ౧ —

పూ. ద్రుతాఽధ్వలజ్ఘనాయాసాత్ అభిఘాతాత్ ప్రవీడనాత్,

స్వస్థానాత్ వస్తిరుద్వృత్తః స్థూలస్తిష్ఠతి గర్భవత్. ౫౦

శూలస్పన్ధనదాహారైః బిద్ధం బిద్ధం ప్రవత్యసి,

వీడితస్తు సృజేద్ధారాం సంస్తమోభద్యేష్టనార్తిమాణ. ౫౧

వస్తికుండలమాహస్తం ఘోరం శస్త్రవిఘోపమం,

పవనప్రబలం ప్రాయః దుర్నివారమబుద్ధిభిః. ౫౨

తస్మిన్ పిత్తాన్వితే దాహః శూలం మూత్రవివర్ణతా,

శ్లేష్మణా గౌరవం శోఘః స్నిగ్ధం మూత్రం ఘనం సితమ్. ౫౩

వ్యా. మిక్కిలివేగముగ త్రోవనడచుట, కాలువ గొండి మొదలగువానినిదాటుట, రీరమునకు శ్రమమును కల్పించు పనులజేయుట, వస్తిప్రదేశమున నభిఘాతము కల్గుట, స్తిప్రదేశమున గట్టిగ బిగచట్టి మద్దనచేయుట, ఈకారణములచేత వస్తి (మూత్రపులిత్తి) విఘాతమునుండి వైకి వ్యాపించి గర్భమువలె స్థూలమై యుండును. అప్పుడు నొప్పియు నాదుల బొడిచినవిధముగ పొటును గల్గి మూత్రము బొట్టబొట్టుగ మిక్కిలికష్టముచే

వెడలును. అట్టియెడ పొత్తికడుపును చేత పిసికినయెడ మూత్రము ధారగ వెడలును, అప్పుడు వస్త్రీయందు బిగబట్టి పొరలునట్లు నొప్పి కల్గియుండును. ఇయ్యది విషమున శస్త్రమునుబోలె క్రూరమైన వస్త్రీకుండలమును మూత్రరోగమని చెప్పెదరు. ఈవ్యాధియందు వాతము మిక్కిలి బలిష్ఠమై యుండును. కావున శాస్త్రజ్ఞానంబును ఆనుభవంబును లేని సామాన్యవైద్యునకు ప్రాయశముగ ననివార్యమై యుండును.

మరియు నీవ్యాధియందు పిత్తసంబంధము కల్గియున్నయెడ మంటయు పోటును కలిగి మూత్రము వివర్ణమై వెడలును, కఫముతోకూడినపుడు వస్త్రీయందు బరువును శోభంబునుకల్గి బిడ్డుతోకూడి చిక్కనై తెల్లగనుండుమూత్రము వెడలును.

—౧౭ వస్త్రీకుండలసాధ్యాసాధ్యలక్షణములు. ౧౭—

మూ. శ్లేష్మరుద్ధబిలో వస్త్రీః పిత్తోద్దిర్ఘో న సిద్ధ్యతి,

అవిబ్రాస్తబిలస్సాధ్యః న తు యః కుణ్డలీకృతః.

గృగ

సాధ్యస్తా కుణ్డలీభూతే హృన్తోహః (తృన్తోహః) శ్వాస ఏవ చ,

వ్యా. వస్త్రీకుండలమందు పిత్తము మిక్కిలి యుత్కృటమై వస్త్రీయొక్కద్వారము కఫముచే నడ్డగింపబడినయెడ, నయ్యది సాధ్యము కానేరదు. వస్త్రీద్వార మడ్డపడక వస్త్రీకుండలమువలె చుట్టికొనక యున్నచో నయ్యది సాధ్యమగును. వస్త్రీకుండలమువలె మెలిలిగినపుడు హృదయరోగంబును (దష్పియు) మూర్ఛయు శ్వాసంబును కలుగు.

—౧౮ మూత్రకృచ్ఛాదివ్యాధులకుచికిత్సావిధి. ౧౮—

మూ. దోషాధిక్యమవేత్యైతాః మూత్రకృచ్ఛాహరైర్జయేత్.

గృగ

వస్త్రీముత్తరవస్త్రీ చ సర్వేషామేవ దాపయేత్,

వ్యా. వైశేషిణ మూత్రకృచ్ఛము మున్నగువస్త్రీవ్యాధులను చక్కగ గమనించి పానియందలి యేదోషము అధికముగనుండునో దానినిర్మలించి అట్టిదోషమునకు తగినట్లు మూత్రకృచ్ఛాహరములగు చిత్తలజేసి నివర్తింపజేయనగును. మరియు మూత్రవ్యాధులన్నిటికిని వస్త్రీసైనను, క్రిందచెప్పబడు ఉత్తరవస్త్రీసైనను ప్రయోగించి చికిత్స చేయవలెను.

—౧౯ ఉత్తరవస్త్రీయంత్రనిర్మాణము. అందు పుష్పనేత్రము. ౧౯—

మూ. పుష్పనేత్రం తు హైమం స్యాత్ శ్శక్త్యవకాత్తరవస్త్రీకం. [తమ్, జాత్యశ్వహనవృత్తేన (జాతీపుష్పస్యవృత్తేన) సమం గోచుచ్ఛసంస్థి రౌష్యం వా సర్వపచ్ఛిద్రం ద్వికర్ణం ద్వాదశాణ్డలం.

గృగ

వ్యా. (పుష్పనేత్రమున—ఉత్తరవస్త్రమునకు కొనయందు దమర్పబడు గొట్టము పెరు. ఈసంజ్ఞ ఆయుర్వేదపారిభాషికము.) అట్టిపుష్పనేత్రమును (ఉత్తరవస్త్రమునకు సంబంధించినగొట్టమును) జాతిపుష్పయొక్క తొడిమకు సమానముగ నైనను యున్నపుష్పయొక్క తొడిమతో సమానముగ నైనను యాకారముకల్గి ఆపుతో కవలెనుండి పు కల్గియుండునట్లు బంగరుతో చేయవలెను. లేక మెడితోనైన చేయవలెను. పెద్ది యావగింజ దూరునంతరంధ్రమును కొనయందు కల్గి, కొనయందు దొకకర్ణికయు చుట చేతపట్టుకొనుస్థలమున నొకకర్ణికయును, కల్గి పండ్రెండంగుళములనిడివి ప్రమాణకలదిగ నుండవలెను. (ఇచ్చట ఉత్తరమార్గమున (మూత్రద్వారమున) ప్రయోగింపఁటంజేసియు, వస్తులలో నుత్తమమగుటవలనను ఉత్తరవస్త్రయని యన్వర్థముగ జెప్పఁను.)

❧ ఉత్తరవస్త్రస్నేహపరిమాణము. ❧

౧. తేనాఽజవస్త్రయుక్తేన స్నేహస్యాఽర్థపలం నయేత్,
యథా వయోవిశేషేణ స్నేహమాత్రం వికల్ప్య వా. ౧౯

వ్యా. వైజేష్ఠినప్రమాణప్రకారము చేయబడిన పుష్పనేత్రమునకు మేకయొక్క ాత్రపునంచిన యిమిడికగ నమర్చి, యందు అర్థపలము స్నేహమునుపోసి వస్త్రనేత్రము 'ట్టము) నుండి లోనికి ప్రవేశింపజేయవలెను. అట్టిస్నేహపరిమాణమును వయోభేదము నరించి తత్తదనుసారముగ తగ్గించి కల్పింపనగును.

వైజేష్ఠబడిన అర్థపలపరిమాణము ఇరువదియైదువత్సరములు వయస్సుగలవారి కేలించినది. ఇదియే పరమప్రమాణము. అంతకధికముగ వయసుకలవారికెల్ల నదియే హప్రమాణము. ఇరువదియైదువత్సరములకన్న తక్కువవయసున వయోభేదమునుబట్టి హప్రమాణమును తగ్గించవలెనని “యథా వయో విశేషేణ” అనువాక్యముచే నాచారులు శాసించిరి. ఈపరిమాణభేదమును సుశ్రుతాచార్యు లిట్లు చెప్పిరి.—“స్నేహమాణం పరమం ప్రకుశ్చక్చాఽత్రక్రీరితః. షష్ఠావింశతి వర్షాణాం అర్వాగ్నుధి వికల్పి.” (సు. చి. అ. 32.)

❧ ఉత్తరవస్త్రప్రయోగవిధి. ❧

౧. స్నాతస్య భుక్తభక్తస్య రనేన పయసాపి వా,
సృష్టవిజ్ఞాత్రవేగస్య (విసృష్టవర్చిమూత్రస్య)
వీరే జానుసమే మృదౌ.

ఋజోః సుఖోఽవిష్టస్య హృష్టే మేధే) ఘృతాఽక్తయా,
శలాకయాఽన్విష్య గతిం యద్యప్రతిహతా వ్రజేత్. ౬౦

తతః శేఫప్రమాణేన పుష్పనేత్రం ప్రవేశయేత్,
గుదవత్ మూత్రమార్దేణ ప్రణయేదను సేవనీమ్. ౬౧
హింస్యాదతిగతం (హిం స్యాద్వస్తిగతం)

వ స్తిమూనే స్నేహో న గచ్ఛతి,
సుఖం ప్రవీడ్య నిష్కమ్పం నిష్కర్షేన్నేత్రమేవ చ. ౬౩
ప్రత్యాగ్రతే ద్వితీయం చ తృతీయం చ ప్రదాపయేత్,

వ్యా. ఉత్తరవస్తిని ప్రయోగించ వలసినపుడు స్నానము చేసి మాంసరసంబును పాలునుకలిపిన అన్నము భుజించి మలమూత్రముల విసర్జించినవానిని మోకాటిపాడవు కల మృదువైనపీతముపై సుఖముగ వంకరలేక చక్కగ (కాళ్లువ్రేలజేసి) కూర్చుండ నియమించి, వానిమేత్ర మున్నులిజెంది యుండునపుడు(ఏషణీ)శలాకకు నెయ్యి బూసి మేత్ర ద్వారమున ప్రవేశపెట్టి మూత్రమార్గమును తొలత పరీక్షించనలెను. అప్పుడు శలాక మేత్రముపొడుగుకు అడ్డులేక మేత్రరంధ్రములో ప్రవేశించినయెడ స్నేహముతో నిండిన వస్తియంత్రముయొక్క పుష్పనేత్రమును గఱ్ఱముపొడుగున మూత్రమార్గము నుండి ప్రవేశపెట్టవలెను. అట్టియెడ నిరూహవస్తి ప్రయోగనమయమున కంపనాదులు లేక గమించునట్లు గమనించుచు సేవనీయనునవయవము ననుసరించి యంత్రనేత్రమును ప్రవేశింపజేసి స్నేహము వస్తిలోనికి ప్రవేశించునట్లు ప్రయోగించవలెను. మేత్ర ప్రమాణమునకన్న నధికముగ వస్తినేత్రము లోనికి ప్రవేశించినచో వస్తిని(మూత్రాశయమును) బాధించును. అటుగాక తక్కువపరిమాణముగ ప్రవేశింపజేసినయెడ స్నేహము లోపటికి ప్రవేశింపనేరదు. (కావున మేత్రప్రమాణమువరకు ప్రవేశించునట్లు మూత్ర మార్గమున ప్రవేశింపజేయవలె ననుట.) ఇతరెరుగున ప్రవేశపెట్టి వస్తియంత్రమును సుఖముగ నొక్కిస్నేహమంతయు లోనికి ప్రవేశించినట్లుట, ఇట్లునటు కదిలించక పుష్ప నేత్రమును మెట్లగ వెలికి లొగవలెను. స్నేహము బైట వెడలినచ్చినపిమ్మట మరల రెండవ తూరియు మూడవతూరియు నదేవిధముగ ప్రవేశింపజేయవలెను.

— ఉత్తరవస్తియందు స్నేహకర్షణమునకు వర్తిప్రయోగము. —

మూ. అనాగచ్ఛన్న పేక్ష్యస్తు రజనీవ్యపితస్య చ. ౬౪
పిప్పలీలవణాఽగారధూమాఽపామార్గస్త్వవైః,

వార్తాకురసనిర్గుణీశమ్పాకైః ససహాచరైః. ౬౫

మూత్రాఽఘ్నిపిప్లైః సగుడైః వర్తిం కృత్వా ప్రవేశయేత్,
అగ్రేతుస్త్వ పాకారాం పశ్యాధే మాషసన్నితామ్. ౬౬

నేత్రద్విర్హం ఘృతాఽభ్యక్తం సుకుమారామభజ్జురాం,
నేత్రవత్ మూత్రనాడ్యాస్తు పాయా చాఽజ్ఞుష్టసన్నితామ్.

వ్యా. వైశేషికప్రకారము ఉత్తరవస్త్రప్రయోగము చేసినపిదప నొకరాత్రి తయు నిరీక్షించి, అప్పటికిని స్నేహము బైటవెడలకున్నయెడ నారాత్రి గడచినపిదప, ఒక జెప్పబడువర్తిని ప్రయోగించవలెను:—విప్పట్లు, సైంధవలవణము, కరిదూపము, రేణి, ఆవాలు, వంకాయలరసము, నల్లవావిలి, రేలకాయల^{ని}నిజగురు, గోరంట మ్మిటిని గోమూత్రమును అఘ్నికాంజికమును బోసి మెత్తగనూరి బెల్లము పాకముబట్టి, ౮ వైశేషికవిష్టమును కలిపి వర్తిజేసి, యావస్తిని మూత్రమార్గమున ప్రవేశింపజేయు. మరియు నావర్తిని కొనయందు ఆవగింజుతలావును మొదట మినువగింజుతలావును వస్తినేత్రమునకు జెప్పిన దీర్ఘంబును గల్లి సుమారుంబును నునుపును కల్లి వంకరలేక ఉడునట్లు చేసి నిర్మించి దానికి నెయ్యి పూసి, యావర్తిని (వస్త్రప్రయోగమున వస్తి) మును ప్రవేశింపజేయునట్లు) మూత్రసాళమునందు ప్రవేశింపజేయవలెను. మరియు వాసనవస్తియందు స్నేహము బైట వెడలకున్నప్పుడును వైశేషికవిధముగ వర్తిని నవ్రేలిలావు కల్లియుండునట్లు నిర్మించి ఘృతమునుబూసి గుడమార్గమునందును ప్రవేశింపవలెను.

— ఉత్తరవస్త్రస్థానంతరవిధి. —

౧. స్నేహే ప్రత్యాగతే తాభ్యాం అనువాసనికో విధిః,
పరిహారశ్చ సవ్యావత్ ససమ్యుగ్ధత్తలక్షణః. ౬౭

వ్యా. వైశేషిక వర్తిప్రయోగములచే మేధ్రమునుండియు గుడమునుండియు హము బైటవెడలినపిదప అనువాసనవస్తిని జేసినపిదప నాచరించవలసినయాహారాది మములనే ఆచరింపవగును. మరియు విసర్జింపవలసిన విషయములను పత్త్యపానాదు వ్యావత్తులను అసమ్యుగ్యోగలక్షణములను వ్యావచ్చికిత్సితములను అనువాసనవస్తికి నే యెరుంగవది.

— స్త్రీలకు ఉత్తరవస్త్ర స్థానంతరవిధి. —

౧. స్త్రీణామూర్తవకాలే తు ప్రతికర్త తదాచరేత్,

ఇచ్చట ఉత్తరవస్తి కుపయోగింపబడు స్నేహపరిమాణమును 'స్నేహస్య ప్రసృతం చాత్ర' (సు. చి. అ. 32) అను సుశ్రుతవాక్యము ననుసరించి ప్రసృత(రెండుపలముల) పరిమితము ఉత్తమమాత్రయని గ్రహించునది. మరియు వాగ్భటాచార్యులు మాత్రాతార తమ్యము నిట్లు నిర్దేశించెను.—“ప్రకుంచో మధ్యమామాత్రా బాలానాం శుక్తిరేవచ” (అ. హృ. సూ. అ. ౧౯) అని చెప్పిరి. స్త్రీల కుత్తరవస్తియందు ప్రకుంచము (ఒక పలము) మధ్యమస్నేహమాత్ర యనియు, బాలురకు శుక్తిపరిమాణము (అర్థపలము) మధ్యప్రమాణమనియు నర్థము. (ఇంత దనుక వస్తిమర్మగతవ్యాధిచికిత్సితము చెప్ప బడినది.)

—ॐ { శిరోమర్మగతరోగములు. అందు శంఖకమను శిరోరోగ
లక్షణము, దానిచికిత్స. } ॐ—

మూ అతశ్శిరోవికారాణాం కశ్చిద్భేదః ప్రవక్ష్యతే. 22

రక్తపిత్తాఽనిలాః దుష్టాః శబ్దదేశే విమూర్ఛితాః,

తీవ్ర రుద్దాహరాగం హి శోఘం కుర్వన్తి దారుణమ్. 2౩

స శిరో విషవద్భేగీ నిరుద్ధ్యాశు గళం తథా,

త్రిరాత్రాజ్జీవితం హన్తి శబ్దశో నామ నామతః. 2౪

పరం త్ర్యహజ్జీవతి చేత్ ప్రత్యాఖ్యాయాచరేత్ క్రియాం,

శిరోవిరేక నేకాది సర్వం వీసర్పనుచ్చయత్. ౨౦

వ్యా. శిరోమర్మమునకు సంబంధించి త్రిమర్షీయచికిత్సితమున జెప్పబడిన కొన్ని వ్యాధులభేదములు ఈ క్రింద చెప్పబడును—రక్తపిత్తవాతములు మూడును వానికారణములచే ప్రకోపము నొంది శంఖప్రదేశములయందు (కణతలయందు) కలిసి మిక్కిలి తీవ్రమైన నొప్పియు మంటయు కల్గి యెఱ్ఱునైనవాపును కల్గించును. ఇయ్యది మిక్కిలి క్రూరమై విషమును బోలె మిక్కిలివేగముతో శిరస్సున వ్యాపించి కంఠమును అడ్డగించి, మూడురాత్రులలో ప్రాణమును హింసించును. ఇయ్యది శంఖకమను క్రూరమైనరోగము. మూడురాత్రులకుపైని రోగి జీవించియున్నచో కుదురునది కష్టమనిచెప్పి చికిత్స చేయవలెను. ఈవ్యాధియందు శిరోవిరేచనంబును, సేకము (స్నానము) మున్నగుచికిత్సలు చేయదగును. మరియు విసర్పహరము లగుచికిత్సలన్నియు సీవ్యాధియందు చేయదగును. (ఈవ్యాధి కల్గినవెంటనే కుదురుట కష్టమని చెప్పి అప్పుడే శిరోవిరేకాది చికిత్సావిధానము నాచరించవలెనని “ప్రత్యాఖ్యాయాచరేత్ క్రియాం” అని సూచించబడినది.)

— అర్థావధేదకనిదానము, లక్షణము. ౧౮ —

మూ. రూక్షాత్త్యధ్యశనాత్ పూర్వవారోఽవశ్యామైఖునైః,
 (రూక్షాశనాదధ్యశనాత్ ప్రాగ్వాతస్య చ సేవనాత్)
 వేగసన్ధారణాయాసవ్యాయామైః కుపితోఽనిలః. ౮౧
 కేవలః సకథోవాధం గృహీత్వా శిరసస్తతః,
 మన్యాభూశభక్త్యాఽక్షిలలాటార్ధేఽతివేదనామ్. ౮౨
 శస్త్రాఽరణినిభాం కుర్యాత్ తీవ్రాం సోఽర్థావధేదకః,
 నయనం వాఽథవా శ్రోత్రం ఆతివృద్ధో వినాశయేత్. ౮౩

వ్యా. రూక్షమైనయాహారమును భుజించుట, అధికముగ భుజించుట, భుజించిన వెంటనే మరల భుజించుట, తూర్పునుండి పీచుగాలిని సేవించుట, మంచులో నుండుట, అధికముగ స్త్రీసంభోగము చేయుట, మలమూత్రాదులు వెడలనున్నపుడు వానిని వెడల నీయక నిరోధించుట, శరీరమున కాయాసమును కల్పించు చనులజేయుట, కుస్తీ మున్నగు దేహపరిశ్రమమును చేయుట, ఈకారణములచే వాతము ప్రకోపము నొంది కేవలవాత మైనను, కఫముతోఁకూడియైనను శిరస్సుయొక్క అర్ధభాగమున వ్యాపించి, మన్య (మెడకు ఇరుప్రక్కలనుండు రెండు ధమనులు) ల యొక్కయు కనుబొమలయొక్కయు చెవుల యొక్కయు కన్నులయొక్కయు నుడుటిగొక్కయు సగభాగమున (వాతము వ్యాపించిన అర్ధభాగమున) కత్తితోఁ ఛేదించిన విధముగను ఆరణి (అగ్నిని మధించుటకు సాధన మైన దారువిశేషము) మధించినవిధముగను మిక్కిలి తీవ్రమైనబాధ గల్గించును. ఇయ్యది అర్థావధేదకమని యన్వర్థకముగ జెప్పబడును. ఈవ్యాధి మిక్కిలి వృద్ధి నొందినయెడ వ్యాధి వ్యాపించినభాగమునందలి కన్ను నైనను చెవి నైనను చెరచును. (అయింద్రియమును చెడగొట్టునని భావము.)

మన్యాస్వరూపము సుశ్రుతమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“తత్ర కణ్ఠనాడిముఖ యతః చతస్రోధమన్యః ద్వేషితే ద్వేషమన్యే వ్యత్యాసేన” (సు. శా. అ. ౬) కంఠమున కిరుప్రక్కల వ్యాపించియుండు ధమనులు రెండును మన్యలని చెప్పబడును. (ఇయ్యని నాలుగంగుళముల ప్రమాణము కల్గిన సిరామర్తములలో చేరినవి)

— అర్థావధేదక శిరోరోగచికిత్స. ౧౯ —

మూ. చతుస్సేహోత్తమా మాత్రా శిరఃకాయవిరేచనం,
 నాడీస్వేదో ఘృతం జీర్ణం వస్త్రీకర్తాఽనువాసనమ్. ౮౪

ఉపనాహః శిరోవస్త్రీః దహనం చాత్ర శస్యతే,
ప్రతిశ్వాయే శిరోరోగే యచ్ఛోద్ధిష్టం చికిత్సితమ్.

౧౫

వ్యా. వైశేషిక ఆర్థావభేదకవ్యాధియందు నెయ్యి, నూనె, వన (మాంససారము), మజ్జ (ఎముకలలోపల నుండుక్రోవు), అను నీనాల్గున్నేహములను ఉత్తమమాత్రను (ఒక యహారాత్ర మునకు జీర్ణమగునంత పరిమాణము) ఉపయోగించవలెను. (త్రాగించవలెను.) మరియు శిరోవిరేచనమైన నస్యకర్త, కాయవిరేచనము, నాడిస్వేదము, పదినంపత్సరములు ప్రాతబడిననెయ్యి, నిరూహ, అనువాసనపస్తికర్తలు, ఉపనాహము (కట్టుకట్టుట), శిరోవస్త్రీ, దాహకర్త, (అగ్నిచే రక్ష వేయుట), ఈచికిత్సలన్నియు చాలప్రశస్తములుగ నుండును. మరియు ప్రతిశ్వాయమునకును శిరోరోగమునందును చెప్పబడిన చికిత్స యంతయు నీవ్యాధియందు చేయవగును. (ఇచ్చట చతుస్సేషమన—“సర్పిస్తైలం వసా మజ్జా స్నేహోఘృత శ్శతుర్విధః” అని చెప్పబడిన నాల్గున్నేహములని యెరుంగునది. వానియుత్తమమాత్ర యొకయహారాత్ర మునకు జీర్ణమగునంతపరిమితము.)

మరియు శిరోవిరేచననస్యములు క్రిందచెప్పబడును. నాడిస్వేదము ఘ్రాంతరమున స్వేదాధ్యాయమున నిర్దేశింపబడినది. ఉపనాహము “తైలభృష్టై రగుర్వాదైః..... మాంసైశ్చ శస్యతే” (చ. చి. ఆ. ౨౬ శ్లో. ౧౫) అని చెప్పబడినది. శిరోవస్త్రీ కాలాశ్యమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“అశిరోవ్యాయతం చర్త కృత్వాఽప్తాశ్శులముచ్చితం, లేనాఙ్గ్యై శిరోఽధస్తాల్ మాషకల్నేన లేపయేత్, నిశ్చలంవ్యోషసిష్టస్య తైలైః కోష్ఠైః ప్రపూరయేత్, ధారయే దారుజశ్శావ్యై యామం యామార్థమేవ వా, శిరో వస్త్రీయత్యేషః శిరోరోగం మరుద్భవమ్” తలకు చుట్టివచ్చునంత నిడివియు ఎనిమిది యంగుళములమాత్రము పొడుగు (ఎత్తు)ను కలచర్తపట్టమును శిరస్సుకు క్రిందిభాగమున తలచుట్టివచ్చునట్లు చుట్టి యది కదలకుండునట్లు మినపసిండి పూసి బంధించి, త్రిఫలముల కల్మమునుచేర్చి సిద్ధముచేయబడిన తైలముచే సుఖోష్ణముగనుండునట్లు వస్త్రీపై భాగమున శిరస్సుపై నిండించి యొకజాముకాలమైనను ఒకటిన్నరజాముకాలమైనను నొప్పి శాంతి నొందువరకుంచునది. ఇయ్యది శిరోవస్త్రీవిధి. దీనివలన వాచముచే సంభవించిన శిరోరోగము శమించునని యర్థము. దహనమన—“శిరోరోగాఽధిమన్థప్రభృతిషు భ్రూలలాటశంఖప్రదేశేషు దహేత్” (సు. సూ. ఆ. ౧౨) అని సుశ్రుతమున చెప్పినప్రకారము నుదుటను కణతలయందును రెల్లుకాడలు మున్నగువానిచే రక్షవేయవలెను. ఈ దాహవిధి త్రిమర్షియచికిత్సమున “పురాణసర్పిషః పానైః తీక్ష్ణై ర్వస్త్రీభిరేవ చ, కఘా

నిలాత్థితే దాహాః” (చ. చి. అ. ౨౬ శ్లో. ౧౮౧) అని నిర్దేశింపబడినది. ఇదిగాక ప్రతిశ్ఛాయమునందును శిరోరోగమునందును త్రిమర్త్యమున జెప్పబడిననస్యము మున్నగుచికిత్సలన్నియు సమయోచితముగ నాచరింపదగునని “ప్రతిశ్ఛాయే శిరోరోగే యచ్ఛేద్యద్విష్టం చికిత్సితం” అనువాక్యముచే నుపదేశింపబడినది.

— సూర్యావర్తలక్షణము. —

మూ. సన్ధారణాదజీర్ణాద్యైః మస్తిష్కం రక్తమారుతౌ,
దుష్టౌ దూషయతే స్తచ్చ దుష్టం తాభ్యాం విమూర్ఛితమ్, ౮౬
సూర్యోదయేఽంశుసంతాపాత్ ద్రవం విష్యన్దతే శనైః,
తతో దినే శిరశ్శూలం దినవృద్ధ్యా వివర్ధతే. ౮౭
దినక్షయే తతస్తస్యనే మస్తిష్కే సంప్రశామ్యతి,
సూర్యావర్తసః

వ్యా. మలమూత్రాదివేగముల నిరోధించుటచేతను, అజీర్ణము మున్నగు కారణములచేతను రక్తంబును వాతంబును ప్రకోపము నొంది మస్తిష్కమును (శిరస్సున బుద్ధికి స్థానమైనమెదడును) చెరచును. దుష్టమైన యామస్తిష్కము దుష్టములైన రక్తవాతములతోకూడి సూర్యోదయకాలమున సూర్యకిరణములతాపముచే కరిగి ద్రవరూపమై స్రవించును. సూర్యుడు వృద్ధి నొందుకొలది మెలమెల్లగ కరగుచు తలయందు శూలముతో గ్రుమ్మినవిధముగ నొప్పిని కల్పించును. అయ్యది సూర్యునితోకూడ నప్పటప్పటికి క్రమముగ వృద్ధి నొంది, ప్రొద్దువ్రాలి సూర్యరశ్మి తగ్గుచున్నపుడు బాధయు క్రమముగ తగ్గుచుండును. అస్తమయమగుసరికి మస్తిష్కము గడ్డగట్టును. అప్పటికి బాధయు నిశ్శేషముగ నివర్తించును. ఇయ్యది సూర్యావర్తమును శిరోవ్యాధి. (ఈవ్యాధి స్వభావముచే సూర్యసంతాపముచేతమాత్రము వృద్ధి నొందును, కాని నివృత్తిగచే వృద్ధి నొందుటలేదు.)

“తంత్రాంతరమున “సూర్యోదయం వా ప్రతివన్దమన్దమక్షిప్రువం, ఝక్ సమువైతిగాఢం.....సర్వాత్తకం కప్తతమం వికారం” అని చెప్పబడినది. ఈవాక్యముచే నీవ్యాధి కంటికిని కనుబొమ్మకును సంబంధించియుండుననియు, సన్నిపాతమున జనించుననియు తెలిసెడిది. కావున నియ్యది మిక్కిలిక్రూరమై బాధ తీవ్రముగ నుండును. త్రిదోషములలో వాతము ప్రబలమై రక్తముతోకూడి యుండునని యీతంత్రకారుడు “రక్తమారుతౌ” అని ప్రధానముగ నిర్దేశించెనని తోచెడిది.

—౧౭ సూర్యావర్తదీక్ష. ౧౭—

మూ. తత్ర స్యాత్ సర్పిరౌత్తరభక్తికమ్. ౮౮
 శిరఃకాయవిరేకౌ చ మూర్ధ్నా త్రిన్నేహధారణం,
 జాఙ్గలైరుపనాహశ్చ ఘృతక్షీరైశ్చ సేచనమ్ (నావనమ్). ౮౯
 బర్హితి త్రిరిలావాదిశృతక్షీరోత్థితం ఘృతం,
 స్యాన్నావనం జీవనీయక్షీరాప్తగుణసాధితమ్. ౯౦

వ్యా. వైజెష్ఠి న సూర్యావర్తమునందు భోజనానంతరము నేలిని త్రాగవలెను. నన్యప్రయోగముచే శిరోవిరేచనమును, విఘ్నక్షప్తప్రకారము కాయవిరేచనమును చేయించవలెను. శిరస్సున (శిరోవస్తి విధిప్రకారము) త్రిన్నేహములను (నెయ్యి నూనె మాంస స్నేహము) ధరింపజేయవలెను. జాంగలజంతవుల మాంసముచే నుపనాహము చేయవలెను. ఘృతముచేతను ఆవుపాలచేతను శిరస్సును తడుపవలెను. నెనులి తీతువు షిట్ట లావుకపిట్ట మున్నగు విష్కరజాతిపక్షులమాంసమును చేర్చి పాలను కాచి, దానినుండి తీయబడిన సేతితో జీవనీయగణద్రవ్యముల కల్పమును ఘృతమునకు ఎనిమిదింతలు పాలను చేర్చి పక్వముచేయబడిన ఘృతముచే నన్యము చేయవలెను.

—౧౮ ఆనంతవాతలక్షణము, చికిత్స. ౧౮—

మూ. (ఉపవాసాఽతిశోకాఽతిరూక్షశీతాఽల్పభోజనైః,)
 దుష్టా దోషాః త్రయో మన్యా పశ్చాద్ధాతాసు వేదనాం,
 తీవ్రాం కుర్వన్తి సా చాక్షి (నాసాక్షి) భ్రాశ్చభేష్ఠవత్థితే.
 స్పష్టనం గణ్డపార్శ్వస్య నేత్రరోగం హనుగ్రహం,
 సోఽనంతవాతః తం హన్యాత్ సిరోఽర్కావర్తనాశనైః. ౯౧

వ్యా. ఉపవాసము, అధికమైనశోకము, మిక్కిలి రూక్షంబును మిక్కిలి శీతంబునైనపదార్థముల భుజించుట, మిక్కిలి స్వల్పముగ భుజించుట, ఈకారణములచేత వాతాది దోషములుమూడును ప్రకోపమునొంది మన్యాయనుసిరలయందును మెడకు వెనుక ప్రక్కనుండు సంధియందును మిక్కిలి తీవ్రమైనబాధను కల్గించును. అట్టిబాధ కండ్లను కనుబొమ్మలను కణతలయందును స్థిరముగ నిలచియుండును. ఈవ్యాధియందు చెక్కిళ్లకు ప్రక్కన అదరును, నేత్రరోగములును కల్గును. అంకితులు కదలక పట్టినట్లుండును. ఇయ్యది ఆనంతవాతమును శిరోరోగము. (ఈవ్యాధికి తంత్రాంతరమున అన్యతో వాత

మని చెప్పెదరు.) ఈవ్యాధికి సిరావ్యధనంబును, సూర్యావర్తక శిరోవ్యాధిహరము లైన చికిత్సలును చేసిన శమించును. (సిరావ్యధనము శల్యతంత్రమున నెఱుంగునది.)

శిరఃకంఠవాతము, దానిచికిత్స. ౧౯

మూ. వాతో రూక్షాదిభిః క్రుద్ధః శిరఃకమ్పముదీరయేత్,
తత్రైమృతాబలరాన్నామహావ్యేతాశ్వగన్ధకైః. ౯౩
స్నేహాస్వేదాది వాతఘ్నం శస్త్రం నస్యం చ తర్పణం,

వ్యా. వాతమును వృద్ధి నొందించు రూక్షాదిపదార్థముల భుజించుటచేత వాతము మిక్కిలి ప్రకోపము నొంది శిరఃకంఠమును (తలవణును) కల్పించును. దీనియందు తిప్ప తీగ, చిట్టాముట్టి, నన్నరాష్ట్రము, నేలగుమ్మడి, పెన్నేరుగెడ్డ అను నీయాషధములతో సిద్ధముచేయబడిన స్నేహాస్వేదాదులను వాతహరములైన యాషధంబులును, నస్యవిధియు, తర్పణంబును మిక్కిలి ప్రశస్తములు.

నస్యకర్తృగుణములు. శిరోరోగములయందు దానిప్రాశస్త్యము. ౨౦

మూ. నస్తః కర్త చ కుర్వీత శిరోరోగేషు శాస్త్రవిత్.
ద్వారం హి శిరసో నాసా తేన తత్ వ్యాప్య హన్తి తాన్, ౯౪

వ్యా. శిరోరోగము లన్నిటియందును శాస్త్ర వేత్తయగువైద్యుడు నస్యకర్తృమును విద్యుక్తప్రకారము చేయవలెను. శిరస్సుకు నాసారంధ్రములు ద్వారమైయుండును; కావున నాసారంధ్రములనుండి ప్రయోగింపబడిన చూర్ణము తైలము మున్నగునాషధములు, నాసారంధ్రములనుండి శిరస్సున వ్యాపించి శిరోగతము లైనవ్యాధుల నన్నింటిని మొదలంట నివర్తింపును. (కావున అన్నిశిరోరోగములయందును నస్యకర్త చేయుట చాల ప్రశస్తమని భావము.) ఇచ్చట నస్యకర్తను శాస్త్రపరిజ్ఞానంబును అనుభవంబును కలవాడే చేయవలెనుకాని సాధారణముగ నుండవైద్యులు చేసినచో వ్యత్యస్తమై యపాయమును కల్పించునని తెలియుటకై 'శాస్త్రవిత్' అని చెప్పబడినది.

నస్యకర్తృభేదములు. ౨౧

మూ. నావనం చావపీడశ్చ ధూపనం ధూమ ఏవ చ.
ప్రతిమర్శశ్చ విజ్ఞేయం నస్తః కర్త తు ష్ణాభా, ౯౫

వ్యా. (పంచకర్తలలో క్రమప్రాప్తమైన నస్యకర్తను వివరింపనుద్దేశించి శిరోరోగ ప్రస్తావనమున నస్యకర్తృభేదములు వానివిధానములు ఈక్రింద వివరింపబడును.)

(నస్యమన “నస్యం తత్క. ధ్యతే ధీరైః నాసా గ్రాహ్యం యదౌషధమ్” అనువచనముచే నాసారంధ్రములమూలమున ప్రయోగింపబడు నౌషధము నస్య మనబడును.) ఆయ్యది నావనము, అవపీడనము, ధ్వాపనము, ధూమము, ప్రతిమర్శము నని నస్యకర్తము విదువిధములుగ నుండును.

—౧౩ నావన-అవపీడ-ధ్వాపననస్యభేదములు. ౧౩—

మూ. శోధనం శమనం చైవ ద్వివిధం నావనం స్మృతమ్. F ౬

శోధనస్తస్యశ్చ స్యాత్ అవపీడో ద్విధా మతః,

చూర్ణస్యాఽపి ధ్వాపనం తద్ధి దేహస్రోతోవిశోధనమ్. F ౭

వ్యా. వైశేషిణ నస్యములలో నావనమనునది శోధనము, (శిరస్సునందలి దోషముల వెడలించునది.) శమనము నని రెండువిధములు. అవపీడమనునది శోధనమనియు, స్తంభనమనియు రెండువిధములు. శరీరమునందలి స్రోతస్సులదోషములను వెడలించి శుద్ధముగజేయు తీక్షణౌషధచూర్ణమును నాసారంధ్రములనుండి యూది ప్రయోగించునది ధ్వాపన మనబడును.

అవపీడనస్యస్వరూపము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“కల్పీకృతా దౌషధాద్యః పీడితో నిస్సృతేరసః, సోఽవపీడస్యముద్దిప్తః తీక్షణద్రవ్యసముద్భవః” తీక్షణద్రవ్యములను నూరి కల్కము జేసి దానినుండి పిండబడినరసముచే చేయబడిననస్యము అవపీడమని యర్థము. మరియు “కల్కాదై ర్విరవపీడస్తు తీక్షణైర్ద్రావిరేచనః, ధ్వానం విరేచనశ్చూర్ణః యజ్ఞాత్తం ముఖవాయునా” అని వాగ్భటులు చెప్పిరి. శిరోవిరేచనము నకై తీక్షణద్రవ్యములను కల్కముజేసి యాకల్కద్రవమును నస్యముచేసిన, నయ్యది అవపీడమనియు, అట్టిద్రవ్యముల చూర్ణమును నాసారంధ్రములనుండి ప్రవేశింపజేసిన నయ్యది ధ్వాపనశిరోవిరేచననస్యమనియు నర్థము. (“అవపీడ్య కల్కాదీని దీయంతై యత్ర తదవ పీడనం” అనువృత్తపత్తిచే నస్వర్థముగ నవపీడమని చెప్పబడును.)

—౧౪ ధూమపాన-ప్రతిమర్శ-నస్యములకృత్యవిశేషములు. ౧౪—

మూ. విజ్ఞేయస్త్రివిధో ధూమః ప్రాగుక్తశ్శమనాదికః,

ప్రతిమర్శో భవేత్ స్నేహః నిర్దోష ఉభయార్థకృత్. F ౮

ఏవం తద్రేచనం కర్త తర్పణం శమనం త్రిధా,

వ్యా. ధూమరూపమైన నస్యము తస్మాశీతియమున జెప్పబడిన స్నేహికరేచన శమనరూపభేదములచే మూడువిధములు. ప్రతిమర్శమనునది స్నేహరూపమైననస్యము.

ఇయ్యది స్నేహనవిరేచనరూపము లైనరెండుకృత్యముల జేయును. ఇయ్యది నిర్దుష్టమై సాధారణముగ నుపయోగించ దగి యుండును. (దీనిలక్షణము “నస్తః స్నేహజ్ఞలి” అని ఆధ్యాయాంతమున జెప్పబడును.)

పైజెప్పబడిన నావనాదినస్యము లన్నిటికిని జేరి రేచనము (దోషములను బైటవెడలించునది), తర్పణము (ఇంద్రియములకు తృప్తినిొందించునది), శమనము (దోషముల వెడలించకయే రోగముల శమింపజేయునది) నని కృత్యములు మూడువిధములుగ నుండును. (ఇచ్చట స్తంభనము శమనమునందును, స్నేహనము తర్పణమునందును అంతర్భూతము లగును కావున వేరుగ జెప్పబడలేదు. మరియు ధూమపానప్రకరణమున చెప్పబడిన శమన-స్నేహన-రేచనములు మూడుభేదములును “విజ్ఞేయస్త్రీవిధో ధూమః ప్రాగు క్తశ్శమనాదిభిః” అనుచోట గ్రహింపబడును. ఇచ్చట నస్యప్రకరణ మగుటం జేసి, అట్టిత్రివిధ ధూమ భేదములుమూడును నాసారంధ్రములనుండి యాకర్షింపబడునదియని గ్రహింపవలెనుగాని పానరూపమని గ్రహింపందగదు. స్నేహభేదము ప్రాయోగికమని యెరుంగునది. ధూమపానము నోటితో పిలువబడునది యొకటి. అయ్యది రోగభివృద్ధియమున జెప్పబడినది. నాసారంధ్రముచే పిలువబడునది వేరొకటి. ఇది నస్యరూప మిచ్చట చెప్పినది.)

—౨౭ శిరోవిరేచననస్యము నుపయోగింపదగినవ్యాధులు. ౨౭—

మూ. స్తమ్భసుప్తిగురుత్వాద్యాః శ్తైష్ఠికాయే శిరోగదాః. ౯౯
శిరోవిరేచనం తేషు నస్తః కర్తవ్యతే,

వ్యా. స్తంభము (నరములు మున్నగునవి స్తంభించియుండుట), సుప్తి (స్వర్ణజ్ఞానము లేకుండుట), గురుత్వము (బరువుగ నుండుట), ఇవి మున్నగుశ్తైష్ఠికప్రకోపమున సంభవించుశిరోగము లన్నిటియందును శిరోవిరేచన నస్యకర్తను చేయుట ప్రశస్తము.

—౨౮ సంతర్పణనస్యము నుపయోగింపదగినవ్యాధులు. ౨౮—

మూ. యే చ వాతాత్మకారోగాః శిరఃకమ్పౌర్ధితాదయః. ౧౦౦
శిరస్తర్పణం తేషు నస్తః కర్తవ్యతే,

వ్యా. శిరఃకంపము, అర్ధికవాతము మున్నగు (శిరస్సుకు సంబంధించిన) వాతరోగములయందు శిరస్సును తృప్తినిొందించు తర్పణరూపనస్యకర్తను జేయుట ప్రశస్తము.

—౨౯ శమన-ధూపన-ధూమపాననస్యముల నుపయోగింపదగినవ్యాధులు. ౨౯—

మూ. రక్తపిత్తాదిరోగేషు శమనం నస్యమిష్యతే. ౧౦౧
చ-సిద్ధి—43

ద్ధాపనం ధూమపానం చ తథా యోగ్యేషు శస్యతే,
(దోషాదికం సమీక్ష్యైవం భిషక్ సమ్యక్ కారయేత్)

వ్యా. రక్తపిత్తము మున్నగురోగములయందు శమనరూపమైన నస్యము సుపయోగింపనగును. మరియు ద్ధాపన-ధూమపానరూపములైన నస్యములను వానివానికి యోగ్యములైన రోగములయందుపయోగించునది. వైజెప్పబడిన నస్యకర్తలను దోషదుష్కారములచక్కగ గమనించి తత్తదనుగుణముగ విధ్యుక్తప్రకారము చేయదగును.

ఇచ్చట ద్ధాపననస్యగుణమును చెప్పుచున్నది “దేహస్రోతోవిశోధనమ్” అని చెప్పి యుండుటచేత దేహమునందలి స్రోతస్సులదోషములను శోధనము చేయవలసినప్పుడు ద్ధాపననస్య ముపయోగింపవలెనని యెరుంగునది. మరియు మాత్రాశీతీయమున “ప్రయోగపానే తస్యాప్రాకాలః” అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన ధూమపానవిషయముల నెరుంగునది.

❧ విరేచనసౌష్ఠ్యపథకల్పనము. ❧

మూ. ఫలాది భేషజం ప్రోక్తం శిరసో యద్విరేచనమ్. ౧౦౨

తచ్చూర్ణం కల్పయేత్ తేన పచేత్ స్నేహం విరేచనం,

యదుక్తం మధురస్కన్ధేభేషజం తేన తర్పణమ్ ౧౦౩

సాధయిత్వా భిషక్ స్నేహం నస్తః కుర్యాత్ విధానవిత్,

వ్యా. రోగభిష్గిష్ఠీయమున ఫలము, పత్రము, చూలము, కందము (గెడ్డలు), పుష్పము, నిర్యాసము (జిగురు). త్వక్కు (పట్టు) అను అవయవభేదములచే నేడువిధములైన ద్రవ్యములు శిరోవిరేచనకై నిర్దేశింపబడినవి. అట్టిద్రవ్యములను చూర్ణముగకల్పించి ప్రథమననస్యమున కుపయోగించునగును. ఆద్రవ్యములనే చేర్చి స్నేహమును పక్వముచేసి శిరోవిరేచననస్యమున కుపయోగించునది. మరియు నాయుధ్యాయముననే నిర్దేశింపబడిన మధురస్కంధద్రవ్యములను చేర్చి స్నేహమును పక్వముచేసి తర్పణరూపనస్యమున కుపయోగించునది. వైద్యవిధానమును చక్కగ నెరింగినవైద్యుడు వైజెప్పినప్రకారము విరేచన-తర్పణౌషధముల గల్పించి నస్యకర్త జేయునది.

ఇచ్చట రోగభిష్గిష్ఠీయమున—“శిరోవిరేచనద్రవ్యాణి పునః అపామార్గపిప్పలీ మరిచ...కట్టకారికాత్వచక్షేతి; శిరోవిరేచనం సప్తవిధం ఫలపత్రమూలకందపుష్పనిర్యాసత్వగాశ్రయభేదాల్...యథాయోగవిహితాని శిరోవిరేచనార్థం ఉపదిశ్యంతే ఇతి” (చ. వి. అ. ౮. సూ. ౧౯౧) అని నిర్దేశించిన శిరోవిరేచనద్రవ్యములను, చూర్ణ

స్నేహరూపముగ గల్పించి, శిరోవిరేచనమున కుపయోగించునది. మరియు—“జీవకర్ష
భకౌ జీవనీవీరా...ఇతి మధురస్కంధాః” (చ. వి. అ. ౮. సూ. ౧౭౯) అని నిర్దేశింప
బడిన మధురస్కంధద్రవ్యములను తర్పణనస్యమునకు గ్రహించునది.

◀ ఆవపీడనస్యమును ప్రయోగించువిధానము. ▶

మూ. ప్రాక్ సూర్యే మధ్యసూర్యే వా ప్రాక్కృతాఽవశ్యకస్య చ.
ఉత్తానస్య శయానస్య శయనే స్వాస్త్యతే సుఖం,
ప్రలమ్బశిరసః కిఞ్చిత్ కిఞ్చిత్పాదోన్నతస్య చ. ౧౦౫
దద్యాన్నాసాపుటే స్నేహం తర్పణం బుద్ధిమాన్ భిషక్,
అనవాక్ శిరసో నస్యం న శిరః ప్రతిపద్యతే. ౧౦౬
ఆత్యవాక్ శిరసో నస్యం మస్తులుక్లేఽవతిష్ఠతి,
అతఏవం శయానస్య శుద్ధ్యర్థం స్వేదయేచ్ఛిరః. ౧౦౭
సంస్వేద్య నాసామున్నమ్య వామేనాఽఙ్గుష్ఠపర్వణా,
హస్తేన దక్షిణేనాథ కుర్యాదుభయతస్సమమ్. ౧౦౮
ప్రణాడ్యాపిచునా వాపి నస్తః స్నేహం యథావిధి,
కృతే చ స్వేదయేత్ భూయః ఆకర్షేచ్ఛ పునః పునః. ౧౦౯
తం స్నేహం శ్లేష్మణా సాకం (సార్థం) తథా(యథా)
స్నేహో న తిష్ఠతి,

వ్యా. సూర్యుడు తూర్పుదెస నుండగలైనను, మధ్యమున నుండగలైనను తర్పణ
నస్యమును ప్రయోగించవలెను. నస్యకర్తచేసికొన దలచినవాడు ఉదయకాలమున నావశ్య
కములైన మలవిసర్జన దంతభావనాదికృత్యముల నెరవేర్చి మంచినడకతో కూడినశయ్యపై
సుఖముగ వెలికిల బరుండి, కొంచెముగ తలను వెనుప్రక్కకు వెలికిల వంచి పాదములను
కొంచెముగ నున్నతముగనిడికొని యుండవలెను. అత్తైరంగు పరుండియున్నవానికి నాసా
రంధ్రములయందు తర్పణస్నేహమును ప్రయోగింపవలెను. తలను వంచకుండగ ప్రయో
గింపబడిన నస్యము శిరస్సున చేరనేరదు. తలను అధికముగ వంచినయెడ నస్యము మస్తు
లుంగమున మెదడున ప్రవేశించును; కావున వైజ్ఞేష్ఠినరీతిగ తలను కొంచెముగవంచి
కాళ్లును కొంచెము ఎత్తుగ నిడికొని పరుండువానికి నస్యమును ప్రయోగింపవలెను. మరియు
శిరస్సు శుద్ధమగుటకై తొలుత స్వేదనముచేసి యెడమచేతిబొటనప్రేలితో ముక్కును

వైకెత్తి పట్టుకొని కుడిచేతితో నస్యోపయోగమునకు నేర్పరచికొనిన గొట్టము చేతబట్టి దానినుండియైనను ప్రత్తితోఁజైనను రెండునాసారంధ్రములయందును స్నేహము సమముగ నుండునట్లు విధ్యుక్తప్రకారము ప్రయోగింపవలెను. ఇత్తైరంగున స్నేహనస్యమును ప్రయోగించి వెంటనే మరల శిరస్సుకు స్వేదనమును చేయవలెను. మరియు నాసారంధ్రముల విడువబడినస్నేహము ముక్కులోని క్లేష్టముతోఁకూడి నిలువకుండునట్లు మాటి మాటికిని స్నేహమును వెలికి దీయవలెను.

ఇచ్చట గ్రీష్మకాలమునం దుదయమునను, శీతకాలమున మధ్యాహ్నమునందును నస్యకర్త చేయవలెనని “ప్రాక్ సూర్యే, మధ్యసూర్యే వా” అనువాక్యమునకు వ్యవస్థ నెరుంగునది. మరియు నస్యమును ప్రయోగించునపుడు ఒకముక్కురంధ్రమును మూసి వేరొకరంధ్రమున నస్యమును ప్రయోగించి, పిదప రెండవరంధ్రమున ప్రయోగింపవలెను. ఈవిషయమును వాగ్భటాచార్యు లిట్లు చెప్పిరి—‘నాసాపుటం పిథాయైకం పర్యాయేణ నిషేచయేత్’ (అ. హ. సూ. అ. ౨౦)

—ॐ ధూమనస్యోపయోగప్రయోగము. ॐ—

మూ. స్వేదేనోక్లేశితః శ్లేష్మా నస్తః కర్తవ్యుపస్థితః. ౧౧౦
 భూయః స్నేహస్యై తైత్యేన శిరసి స్త్రాయతే తతః,
 శ్రోత్రమన్యగలాద్యేషు వికారాయ స కల్పయేత్. ౧౧౧
 తతో నస్తః కృతే ధూమం పిబేత్కఫవినాశనం,
 హితాన్నభుక్ నివాతోష్ణసేవీ స్యాన్నియతేద్వియః. ౧౧౨

వ్యా. వైశేషినిరీతిగ స్వేదకర్తనుచేసినచో దానివలన స్వస్థానమునుండి చలనము నొందిన శ్లేష్మము మరల ప్రయోగింపబడు స్నేహమయొక్క శైత్యముచే శిరస్సున గడ్డకట్టి చెవులు మెడకు వెనుకప్రక్క నరములు కంఠము మున్నగుస్థలములయందు ఆయారోగముల గల్గించును; కావున నస్యకర్తను చేసినవెంటనే కఫమును హరించునట్టి ధూమమును నాసారంధ్రములనుండి పీల్చవలెను. పిమ్మట ఆయాదోషముల కనుకూలముగ హితమైన యాహారమును భుజించి, గాలిలేని స్థలముననుండి ఇంద్రియముల స్వవశమున నుంచుకొని యుష్ణపదార్థములను సేవించుచు నుష్ణోపచారముల జేసికొనుచు నుండవలెను.

—ॐ ప్రద్ధాపననస్యము నుపయోగించుక్రమము. ॐ—

మూ. విధిరేషోఽవపీడస్య కార్యః, ప్రద్ధాపనస్య తు. ౧౧౩
 తత్ పడజ్జులయా నాడ్యా ధమేచ్ఛార్ణం ముఖేన తు,

విరిక్తశిరసం తూర్ణం పాయయిత్వామ్బు భోజయేత్. ౧౧౪
లఘు త్రిష్వవిరుద్ధం చ నివాతస్థమతన్నితః,

వ్యా. వైశిష్టినవిధిప్రకారము అవశీడనస్యమును చేయవలెను. ప్రధాన నస్యమును చేయవలసినప్పుడు శిరోవిరేచనచూర్ణమును సిద్ధముచేసి ఆరంగుళములనిడుపును (రెండుకొసలయందును రంధ్రమును) కల్లియుండు గొట్టమున యాచూర్ణము నునిచి రోగి నాసారంధ్రమున గొట్టముకొన నిడి యా గొట్టమునుండి చూర్ణము నాసారంధ్రములో పూర్తిగ ప్రవేశించునట్లు నోటితో నూదవలెను. ఈనస్యప్రయోగముచే శిరస్సునందలి దోషమంతయు బైటవెడలినపిదప నీళ్లుత్రాగించి వాత-పిత్త-కఫములమూటికిని విరుద్ధముగాక తేలికయైన యాహారమును రోగికి భుజింపజేసి గాలిలేనిప్రదేశమున మిక్కిలి జాగరూకుడై యుండవలెను.

ప్రథమననస్యవిధిని వాగ్భటు లిట్లుచెప్పిరి:—“యుజ్జ్యాత్ తం ముఖవాయునా, షడఙ్గులద్విముఖయా నాడ్యా భేషజగర్భయా, స హి భూరితరం దోషం చూర్ణత్వాదప కర్షతి” (ఆ. హృ. సూ. ఆ. ౨౦. శ్లో. ౮). చూర్ణరూపమైన యానస్యము ప్రబలమైన దోషమునుకూడ వెడలించునని యావాక్యముచే దెలిసెడి.

— { నస్యకర్తయందు మిథ్యాహారాదులచే గల్గువ్యాపత్తులు. అందు విరేకనస్యముచే గల్గువ్యాపత్తులు, వానిచికిత్సయు. } —

మూ. విరేకశుద్ధో దోషస్య కోపనం యస్య సేవతే. ౧౧౫
సదోషో విచరంస్తత్ర కరోతి స్వాగదా బహూక్,
యథాస్వం విహితాం తేషు క్రియాం కుర్యాద్విచక్షణః. ౧౧౬
అకాలకృతజాతానాం రోగాణామనురూపతః,

వ్యా. వైశిష్టినరీతిగ శిరోవిరేచననస్యప్రయోగముచే శిరస్సు శుద్ధమైనవాడు ఏదోషమును ప్రకోపింపజేయు నాహారవిహారాదుల సేవించునో, దానివలన నాదోషము ప్రకుపితమై శిరంబున సంపరించుచు తనకు సంబంధించిన నానావిధరోగముల గల్గించును. అట్టియెడ నిదానలక్షణాదులచే నాయావ్యాధులగమనించి వానివానికి విధింపబడిన చికిత్సల జేయునది. మరియు నస్యకర్తకు విధించినకాలమునగాక ఇతరకాలమున నస్యవిధి చేయుటచే సంభవించినరోగములకు వానివానికిం దగినచికిత్సావిధి నాచరింపవలెను.

నస్యప్రయోగకాలమును వాగ్భటు లిట్లునిర్దేశించిరి:—“అథ నస్యం ప్రయోజయేత్, ప్రాతః శ్లేష్మణి, మధ్యాహ్నం పిత్తే, సాయం నిశోశ్మతే, న్యస్తవృత్తే తు పూర్వాహ్నం

శరత్కాలవసంతయోః, శీతే మధ్యస్థినే గ్రీష్మే సాయం వర్షాసు సాఽఽతపే”
(అ. వృ. సూ. అ. ౨౦. శ్లో. ౧౩, ౧౪) దీనియర్థము స్పష్టము.)

— శ్లో శ్నేహనసస్యమిథ్యాయోగమున గల్గువ్యాపత్తులు వానిచికిత్సయు. —

మూ. అజీర్ణే భోజనే భుక్తే తోయే వీతేఽథ దుర్దినే. ౧౧౭

(అజీర్ణే భుక్తభక్తే చ తోయవీతేఽథ దుర్దినే)

ప్రతిశ్యాయే నవే స్నానే (తే) శ్నేహపానేఽనువాసనే,

నావనం శ్నేహనం రోగాః కరోతి శైష్టికాః బహుళాః. ౧౧౮

తత్ర శ్లేష్మహరః సర్వః తీక్ష్ణోష్ణాదిః విధిర్హితః,

వ్యా. అజీర్ణముగ నున్నపుడును, భుజించినప్పుడును, నీరు ద్రావినపుడును, మేఘము లావరించి యున్నపుడును, ప్రతిశ్యాయము జనించిన వెంటడియైనను, స్నానముచేసిన వెంటడియైనను, శ్నేహపానము జేసినప్పుడును, అనువాసనవస్త్రీ జేసినప్పుడును, (ఈసమయ ములయందు) శ్నేహనమైన నావనమును (నస్యమును) చేసినయెడ శ్లేష్మసంబంధములైన యనేకరోగములు కల్గును. అట్టియెడ శ్లేష్మహరములైన తీక్ష్ణము ఉష్ణమునైన గుణాదులు కలఁబడ-అన్న-పాన-విహారాదులన్నియు, చికిత్సావిధానంబున హితముగ నుండును.

— శ్లో రూక్షనసస్యముచే గల్గువ్యాపత్తులు, వానిచికిత్సయు. —

మూ. తౌమే విరేచితే గర్భే వ్యాయామాఽభిహతే తృప్తి. ౧౧౯

వాతో రూక్షేణ నస్యేన క్రుద్ధః స్వాః జనయేద్గదాః,

తత్ర వాతహరస్సర్వః విధిః శ్నేహనబృంహణః. ౧౨౦

స్వేదాదిః స్యాత్, ఘృతం ఊరం గర్భిణ్యాస్తు విశేషతః,

వ్యా. శరీరము కృశించినపుడును, విరేచనౌషధమును సేవించి విరేచనములైననపు డును, గర్భవతియైనపుడును, వ్యాయామముచే నభిఘాతము జెందినపుడును, దక్షిణోః యున్నపుడును, రూక్షమైన నస్యము నుపయోగించినయెడ, దానంజేసి వాతము మిక్కిలి ప్రకోపము నొంది తనకు సంబంధించిన యనేకరోగముల గల్గించును. అట్టియెడ వాత హరములగు స్వేదాదిచికిత్సావిధానమంతయు, బృంహణచికిత్సయు హితముగ నుండును అందును గర్భిణీస్త్రీకి (వాతమును జయించుటకును గర్భమునకు పుష్టికల్గుటకు) ఘృతమున ఊరమును విశేషముగ నుపయోగించు దగును.

—ॐ నస్యప్రయోగవ్యత్యయముచేగల్గిన తిమిరరోగమునకు చికిత్స. ॐ—

మూ. జ్వరశోకాఽతి (ది) తప్తానాం తిమిరం మద్యపస్య తు. ౧౨౧
రూక్షైః శీతాఽఙ్గనైర్జ్వలైః పుటపాకైశ్చ సాధయేత్,

వ్యా. జ్వరముచేతను, శోకము, భయము మున్నగువానిచేతను మిక్కిలి తాపము నొంది పీడింపబడినవారికిని, మద్యపానము చేసినవారికిని స్నేహననస్యము నుపయోగించిన యెడ తిమిరమును నేత్రరోగము సంభవించును. రూక్షములగు స్తోతోంజనములచేతను, రూక్షములైన లేపములచేతను, పుటపాకములచేతను చికిత్స చేయవలెను. (ఇచ్చట శీతాంజనమున స్తోతోంజనమని చెప్పబడును. లేక తిక్తద్రవ్యములచే సిద్ధము చేయబడినది శీతాంజనమని కొందరు చెప్పెదరు.)

—ॐ ప్రతిమర్శనస్యోపయోగక్రమము, దానగల్గుగుణము. ॐ—

మూ. స్నేహనం శోధనం చైవ ద్వివిధం నావనం మతమ్. ౧౨౨
(నస్య ముచ్యతే)

ప్రతిమర్శస్తు నస్యార్థం కరోతి న చ దోషవాఙ్,

నస్తః స్నేహోఽఙ్గులిం దద్యాత్ ప్రాత ర్నిశి చ సర్వదా. ౧౨౩
నచోచ్ఛిజ్ఞే దరోగాణాం ప్రతిమర్శస్స దార్ఢ్యవాఙ్,

వ్యా. వైజేప్పబడిన నస్యకర్తలన్నియు స్నేహనము (స్నిగ్ధముగ జేయునది) శోధనము (శిరమునందలిదోషముల వెడలించునది)నని రెండువిధములు. (నస్యములకు స్నేహన-శోధనములు కృత్యములని భావము.) అట్టి స్నేహన-శోధనరూపకృత్యముల రెండిటిని ప్రతిమర్శనస్యము చేయును. తక్కిననస్యములవలె నస్యకర్త వ్యత్యయముచే నగుదోషములను (వ్యాఙ్మతులను) కల్గించనేరదు. (కావున నియ్యది కాలనియమములేక సర్వకాలమునందు నుపయోగింప దగియుండును. ఈవిషయమే “ప్రతిమర్శో భవేత్ స్నేహః నిర్దోష ఉభయార్థకృత్” (శ్లో. ౯౮) అనుశ్లోకముచే నిర్దేశింపబడినది.)

మరియు—స్నేహమునందు తనప్రేలిని ముంచి యాప్రేలిని నాసారంధ్రములలో నిడి శిరస్సును పంచి యుంచుకొనినయెడ నాప్రేలినుండి స్నేహబిందువు నాసారంధ్రముల నుండి తనంతనే లోనికిప్రవేశించును. పైకిపీల్చవలసిన యవసరము లేదు. ఈనస్యమును బుతుభేదములేక రాత్రియందైనను పగటియందైనను సర్వకాలములందును ఉపయోగింప దగియుండును. మరియు రోగము స్వస్థతనుండువారు ప్రతిదినమును నుపయోగించినయెడ (శిరస్సుకును కపాలమునకును) దార్ఢ్యమును కల్గించును.

ఇచ్చట ప్రేమిని తైలమునముంచి నాసారంద్రముననిడిన యెంతతైలము లోనికి ప్రవేశించునో, అయ్యది ప్రతిమర్మనస్కుతైల ప్రమాణముని వైగ్రంథముచే ప్రమాణము చెప్పబడినది. ఈవిషయమే తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది.—“ఈమదుచ్చిష్ణునాల్ స్నేహా యావాక్వక్త్రం ప్రవద్యతే, నస్తో నిషిక్తం తం విద్యాత్ ప్రతిమర్మః ప్రమాణతః” మరియు నట్టిస్నేహమును పీల్చినచో కంఠమున ప్రవేశించును. కావున నోట ప్రవేశించకుండునంత పరిమితిగ నుండవలెనని తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది.—“ప్రతిమర్మం తు న పితేత్ కణాస్రావ భయాన్నరః, యావత్ స్నేహో వ్రజేదాస్యం తత్ ప్రమాణం చ తస్య తు.”

—ॐ ఆధ్యామోక్తవిషయసంగ్రహము. ॐ—

తత్త్ర స్లోకాః—

మూ. శ్రీణి యస్తాత్ ప్రధానాని మర్త్యాణ్యభిహతేషు చ. ౧౨౪

తేషు లిజ్గం చికిత్సాం చ రోగభేదాశ్చ సౌషధాః,

విధిరుత్తరపస్తేషు నస్తః కర్మవిధిస్తథా,

సవ్యాపత్ భేషజం సిద్ధౌ మర్త్యాఖ్యాయాం ప్రకీర్తితమ్. ౧౨౫

వ్యా. శరీరమునందలి నూటయేడుమర్తములలో హృదయ-పస్తి-శిరోమర్తముల మూటికిమాత్రము ప్రాధాన్యకారణంబును, అట్టిమూడుమర్తల కభిఘాతముకల్గినచో గల్లు లక్షణంబులును, వాని వేరువేరుచికిత్సలును, వానిరోగభేదంబులును, ఉత్తరపస్తేవిధానంబును, నస్యకర్మవిధానంబును, నస్యకర్మచే కల్లువ్యాపత్తులును, వానిచికిత్సితములును, ఈవిషయములన్నియు సీత్రిమర్తీయసిద్ధి యనునధ్యాయమున చెప్పబడినవి.

—ॐ ఆధ్యాయసమాప్తి. ॐ—

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసంపూరితే,

సిద్ధిస్థానే త్రిమర్తీయసిద్ధిర్నామ

నవమోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇత్యైరంగన నన్నివేశకృతంబును, చరకప్రతిసంస్కృతంబును నగుచరక సంహిత యనునాయుర్వేదతంత్రమునందలి దృఢబలసంపూరిత సిద్ధిస్థానమున త్రిమర్తీయ సిద్ధియను తొమ్మిదియవధ్యాయము సమాప్తము.

దశమాధ్యాయము

అవతరణిక:—త్రిమర్త్యసిద్ధియందు అనేకరోగములు నిర్దేశించబడినవి. అట్టి రోగములకు అన్నిటికిని హితమైన వస్త్రవిధానమును దెలుపుటకై వస్త్రసిద్ధియనునీయధ్యాయము చెప్పబడును:—

—ॐ ఆధ్యామోపక్రమము. ॐ—

మూ. అథాతో వస్త్రసిద్ధిం వ్యాఖ్యాన్యామః.

౧

ఇతి హస్తాహ భగవానాత్రేయః.

౨

వ్యా. త్రిమర్త్యసిద్ధిని చెప్పినపిదప సిద్ధవస్తుల దెలుపునట్టి వస్త్రసిద్ధిని (సిద్ధవస్త్ర విధానమును దెలుపునట్టి యధ్యాయమును) భగవానుడగు నాత్రేయు డుపదేశించినదాని కన్న న్యూనాతిరేకము గాకుండునట్లు వివరించి చెప్పెదనని యర్థము.

—ॐ ఆధ్యాయవిషయనిర్దేశము. ॐ—

మూ. సిద్ధానాం వస్త్రీనాం శస్తానాం తేషు తేషు రోగేషు,

శృణ్వన్నివేశ! గదతః సిద్ధిం సిద్ధిప్రదాం భిషజామ్.

౩

వ్యా. ప్రసిద్ధమయిన ఫలము గల్గినవియు, ఆయారోగములయందు సుఖయోగించుటకు మిక్కిలి ప్రశస్తములైనవియు నగువస్తులయొక్క చికిత్సచేయువారికి చికిత్సా సాఫల్యరూపమయిన సిద్ధిని గల్గించు గ్రంథమును చెప్పెదను విషయము.

—ॐ బలాద్యనుగుణముగ నౌషధముల విభజించి చేయబడువస్త్రగుణోత్తరము. ॐ—

మూ. బలదోషకాలరోగప్రకృతీః ప్రవిభజ్య యోజితాః సమ్యక్,

స్వై స్వైర్విరోధధవర్తైః స్వాన్వాన్వాక్ రోగాన్నియచ్ఛన్తి.

౪

వ్యా. శరీరాదిబలమును, వాతాదిదోషములను, గ్రీష్మాదికాలమును, బాల్యాది వయోభేదమును, ఆయారోగభేదములను, వాతాదిప్రకృతిభేదమును, చక్కగ గమనించి విభజించుకొని, ఆయాదోషాదుల ననుసరించి, ఈక్రింద నిర్దేశించబడు ఔషధవర్గములచే గల్పించబడినవస్తులు ఆయా యౌషధములచే సాధ్యములగు నాఋరోగములను అతి శీఘ్రముగ నివర్తింపజేయును. (ఇచ్చట చెప్పబడినవిషయములే మూడవయధ్యాయమున “సమీక్ష్య దోషౌషధ....సిద్ధిమన్తి (సి. అ. ౩. శ్లో. ౬) అని నిర్దేశించబడినది ప్రకరణవశముచే మరల ననువదించబడియె.)

❧ వస్త్రప్రాశస్త్యము. ❧

మూ. కర్తాన్యద్యస్తీసమం న విద్యతే శీఘ్రసుఖవిశోధిత్యాత్,
ఆశ్వపతర్పణతర్పణయోగాచ్చ నిరత్యయత్వాచ్చ. ౧

వ్యా. వస్త్రకర్త అతిశీఘ్రముగను, సుఖముగను దోషముల శోధించును. వస్త్ర ప్రయోగముచేత సంతర్పణంబైనను అపతర్పణం బైనను అతిశీఘ్రముగ గల్గును. దీని ప్రయోగమువలనయేవిధమయిన బాధయు సంభవింపదు. కావున చికిత్సావిధానములలో వస్త్రకర్తతో సమానమైనది వేరొండు లేదు.

❧ విరేచనాదిశోధనములకన్న వస్త్రీ శ్రేష్ఠత్వము. ❧

మూ. సత్యసి దోషహరత్వే కటుత్తిష్ఠోష్ణాదిభేషజాదానాత్,
దుఃఖోద్ధారోక్లేశాహృద్యత్వకోష్ఠరుజా విరేకే స్యుః. ౬
అవిరేచ్యో శిశువృద్ధౌ తావప్రాప్తప్రహీణధాతుబలౌ,
ఆస్థాపనమేవ తయోః సర్వాస్థకృదుత్తమం కర్త. ౭
బలవర్ణహర్షమార్దవగాత్రన్నేహాన్ నృణాం దదాత్యాశు,

వ్యా. వమనవిరేచనకర్త లుకూడ దోషముల శోధించి వెడలించునవియే; వినను అట్టివమనవిరేచనముల కుపయోగింపబడు నౌషధములు కటు-తీక్ష్ణ-ఉష్ణాదిభేదముల గల్గి యుండుటవలన దానిని త్రాగినప్పుడు మిక్కిలి కష్టముగను, త్రేనువులును, దోషోక్లేశంబును, మరస్సు కింపులేకుండుటయు, శోష్టమునందు నొప్పి మున్నగుబాధయు సంభవించును. మరియు శిశువులకు బలము పూర్తిగ బాల్యమున గల్గక ధాతువులు పూర్తిగాక యుండును. వృద్ధులకు బలము పీనమై ధాతువులు తీరించి యుండును. కావున శిశువులకును, వృద్ధులకును, సంశోధనమునకు వమనవిరేచనముల నొకప్పుడును నుపయోగింపంజనదు. వారికి ఆస్థాపనవస్త్రీతో అవశ్యముగ నుపయోగింపవలసి యుండును. కావున వస్త్రకర్త వలన వైజేష్ఠిన కష్టములులేకయు, బాలవృద్ధులకు అవశ్య ముపయోగార్హంబును అగుటవలన వమనవిరేచనములకన్న సంశోధనమునకు వస్త్రకర్తయే మిగుల ప్రశస్తమై సకలప్రయోజనముల గల్గించునది యగును. మరియు శరీరబలము, వర్ణము, సంతోషము, మృదుత్వము, శరీరమునకు స్నిగ్ధత్వము అనునీగుణములను నతిశీఘ్రముగ గల్గింపనోవును. కావున శోధనమునకై వమనవిరేచనములకన్న వస్త్రకర్త ఉత్తమోత్తమౌబని భావము.

❧ వస్త్రీభేదములు, వానియుపయోగమునకు జేరినవిశేషవిధి. ❧

మూ. అనువాసనం నిరూహశోత్తరవస్త్రీశ్చ స త్రివిధః. ౮

శాఖావాతార్తానాం సంకుచిత స్తబ్ధభగ్నరుగ్జ్ఞానామ్(సస్థినామ్),
విట్సక్తోద్ధానారుచిపరిక ర్తిరుగాదిషు చ శస్త్రః
ఉష్ణార్తానాం శీతాన్ శీతార్తానాం తథా సుఖోష్ణాంశ్చ,
తద్యోగ్యౌషధయుక్తా వస్త్రీక సస్తర్క్య వినియుజ్ఞాన్యత్. ౧౦

వ్యా. అనువాసనము, నిరూహము, ఉత్తరవస్త్రయు నని వస్త్రీకర్త మూడువిధములు, హస్తపాదాదిశాఖలయందు బాధకలవారికిని, సంధులు సంశోచము నొందియైనను, స్తంభించియైనను, విరిగియైనను, యున్నవారికిని, మలబంధము, కడుపుబ్బరము, ఆరోచకము, పరికర్తిక మున్నగురోగములు గలవారికిని వస్త్రీకర్త చేయుట మిగులప్రశస్తము. మరియు ఉష్ణప్రధానమయిన వ్యాధులు కలవారికి గుణవీర్యములచే శీతలములగు వస్తువుల చేతను, శీతసంబంధమయిన వ్యాధులు గలవారికి సుఖోష్ణమయిన ద్రవ్యములచే కల్పింపబడినవస్తులను గల్పించి సుపయోగింపవగును. వస్తులకు నియమింపబడిన యాషధవర్గముల వానిగుణాదుల చక్కగ నూహించి ప్రజెప్పినరీతిగ తత్తద్గుణానుసారమగు ఔషధయోగముల గల్పించి వస్త్రీకర్తల చేయవగుచు.

— బృంహణీయవస్త్రీకిని శోధనీయవస్త్రీకిని అనర్హులు. ౧౧ —

మూ. వస్త్రీన్న బృంహణీయాద్దద్యాద్వ్యాధ్యధిషు విశోధనీయేషు,
మేదస్విరో విశోధ్యాః యేఽపి నరాః కుష్ఠమేహాంతాః. ౧౧
నక్షీణక్షతదుర్బలమూర్ఛితకృశశుష్కదేహానాం,
యుజ్జ్యాద్విశోధనీయాన్ దోషనిబద్ధాయుషో యే చ. ౧౨

వ్యా. మేదోరోగము, కుష్ఠరోగము, ప్రమేహము అనునీరోగములు గలవారు శోధనమునకు నర్హులుగా నుందురు. అట్టిశోధనార్హులకును, శోధనచికిత్సచేయవలసిన యితరరోగములయందును, బృంహణౌషధములచే సిద్ధముచేయబడిన వస్తుల సుపయోగింపజనదు. మరియు క్షీణించినధాతువులు గలవారును, అభిఘాతము నొందినవారును, బలహీనులును, మూర్ఛనొందినవారును, శరీరము కృశించినవారును, శరీరమునందలి ద్రవధాతువు శోషించినవారును, బృంహణమునకు నర్హులుగా నుందురు. కావున అట్టివారికి శోధనీయములైన వస్తుల సుపయోగింపదగదు. మరియు రాజయత్నము, శోష మున్నగు వ్యాధులు గలవారికి జీవితము మలరూపమయినదోషమును ఆధారముగ జేసికొని యుండును. కావున అట్టివారికిని శోధనీయవస్తుల సుపయోగింపకూడదు. (శ్రువిషయమునే చికిత్సా

స్థానమున నిట్లుపదేశించిరి:—“శోషీ ముఖ్యతి గాత్రాణి పురీషస్రంసనాదపి, అబల
పేషీణీమాత్రాం కిం పునః యో విచ్యతే” (చి. అ. ౮. స్లో 32.)

—౧౧ కార్యవిశేషములబట్టి వ స్తిసంస్కారవిశేషవిధి. ౧౧—

మూ. వాజీకరణేఽస్పృక్ష్పిత్యయోశ్చ మధుఘృతపయోయుక్తాః,
శస్తాః; సతై లమూత్రారనాలలవణాశ్చ కఫవాతే. ౧౩
(లవణాః కఫావృతే వాతే)

యజ్ఞ్యాత్ ద్రవ్యాణి వ స్తిష్వప్లుం మూత్రం పయః సురాం
క్వాథాన్, అవిరోధాద్ధాతునాం రసయోనిత్వాచ్చ జలముష్ణమ్

వ్యా. వాజీకరణమునకును, రక్తపిత్తములకు సంబంధించినవ్యాధులయందును ప్రయోగింపబడువస్తులయందు లేనెను, ఘృతమును, విశేషముగ చేర్చి ప్రయోగించుట చాలప్రశస్తము. మరియు వాతము కఫముతోకూడి యావరింపబడియున్నపుడు తైలమును గోమూత్రమును, ఆరనాశమును కాంజికమును, లవణమునుకూడ చేర్చి నిద్రముచేయబడిన వస్తుల నుపయోగింపవలయును.

మరియు కాంజికము మొదలగు నష్టద్రవ్యములును, గోమూత్రమును, ఆవు పాలను, సురామద్యమును, క్వాథములను వీనిని రసాదిధాతువులకు విరోధములేకుండునట్లు తగినవానిని వస్తులయందు చేర్చదగును. మరియు జలము మధురాదిషడ్రసములకును ప్రధానకారణముగును, కావున అట్టిజలమును వెచ్చజేసి వస్త్ర్యాషధములయందు జేర్చుట యుక్తముగా నుండును. (ఇచ్చట వ స్తిసూత్రీయమున “కల్లైః గుడత్సేద్రయుతైః... యుక్త్యామధునైస్థవం చ” (సి. అ. 3. స్లో. ౧౫) అనువాక్యముచే తేద్రమున చేర్చుట విధింపబడినను ఈవ స్తియందు లేనెను అధికముగ జేర్చవలెనని యుద్దేశించి “మధుఘృత పయోయుక్తాః” అని మరల విధింపబడినది. మరియు జలము, రసములకు ప్రధానకారణ మగుటజేసి క్వాథకల్కాదులతోకూడ చేర్చినచో రసముల నన్నిటిని నొకటిగచేర్చి పోషించునని యుద్దేశముతో “రసయోనిత్వాచ్చ జలముష్ణమ్” అని నిర్దేశింపబడినది. లేక చూర్ణరూపమయిన వ స్తిప్రయోగమునందు ఉష్ణజలమును చేర్చవలయునని అపూర్వవిధి యగును. చూర్ణవ స్తి తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది. “రాస్నావచా బిల్వశతాహ్వయైలా పూతీక కృష్ణాఫలదారు కృష్ణైః సనైస్థవామ్నైష్ఠ జలస్సతైః శూలస్సు ఇష్టైః ఖిలు చూర్ణవ స్తిః” ఇవి మున్నగు చూర్ణవ స్తిప్రయోగములయందు ఉష్ణజలమును చేర్చవలయునని తంత్రకారుని యుద్దేశము.)

—ॐ వస్త్రావాపద్రవ్యములు, వానియుపయోగనిర్ణయము. ౧—

మూ. సురదారుశతాహ్వేలాకుష్ఠమధుకపిప్పలీమధున్నేహః,
ఊర్ధ్వానులోమభాగాః ససర్వపాః శర్కరాలవణమ్. ౧౫
ఆవాపాః వస్త్రీనాం, అతః ప్రయోజ్యాని యేషు యాని స్యుః,
యుక్తాని, సహ కషాయైః తాన్యత్తరతః ప్రవక్ష్యామి. ౧౬

వ్యా. దేవదారువు, సదాపవిత్రులు, ఏలకులు, చెంగల్వకోష్ఠ, అతిమధురము, పిప్పళ్లు, తేనె, స్నేహద్రవ్యము, (నెయ్యి మున్నగునవి); వసువరేచనద్రవ్యముల భాగములు, ఆవాలు, చక్కెర, సైంధవలవణము ఇవి వస్తులకన్నిటికిని ప్రత్యేకద్రవ్యములు. కావున దీనిలో యేకషాయయోగములయందు యేద్రవ్యములు చేర్చిన యుక్తముగ నుండునో దానిని చక్కగ గమనించి ఆయాకషాయములతోచేర్చి వస్తుల ప్రయోగింప వలయును. అట్టికషాయవస్త్రయోగములు వరుసగ స్త్రీకింద జెప్పబడును.

—ॐ వ్యాధిబలాద్యనుసారముగ తీక్ష్ణ-మృదు ఆవాపద్రవ్యముల జేర్చునియమము. ౨—

మూ. చిరజాతకఠినబలేషు వ్యాధిషు తీక్ష్ణాః విపర్యయేచ మృదవః,
సప్రతివాపకషాయాః యోజ్యాస్త్యనువాసననిరూహాః. ౧౭

వ్యా. చాలకాలముగ జనించి యనువర్తించియుండు వ్యాధులయందును, (స్వభావముచేతనే) మిక్కిలిబలిష్ఠము లగువ్యాధులయందును, తీక్ష్ణమైనద్రవ్యములతో సిద్ధమైన కషాయములను, వైజేష్ణుబడిన యావాపద్రవ్యములతో తీక్ష్ణములగుద్రవ్యముల నావాపముగనుచేర్చి సిద్ధముచేయబడిన అనువాసనవస్తులను, నిరూహపస్తులను ప్రయోగింపదగును. మరియు వైజేష్ణినదానికి వ్యత్యయముగ తత్కాలమునజనించిన నూతనవ్యాధులయందును, స్వభావముచేతనే యల్పబలములైన వ్యాధులయందును, మృదుకషాయములతో మృదుగుణము కలయావాపద్రవ్యముల జేర్చి సిద్ధముచేయబడిన అనువాసన-నిరూహపస్తులను ప్రయోగింపవలెను.

ఇచ్చట అనువాసనమునందు స్నేహసాధనమునకై కషాయము చెప్పబడినది. ఆవాపద్రవ్యప్రత్యేకముకూడ ననువాసనవస్త్రయందు విధించబడినది. “పిప్పలీం మధుకం కుష్ఠం శతాహ్వం మధుకం వచాం, యోజయన్తాత్రయా పిష్ట్యా ఆవాపమనువాసనే” అని స్థలాంతరమున అనువాసనమున కుపయోగింపదగిన ఆవాపద్రవ్యములు చెప్పబడినవి.

❧ సిద్ధపస్తులు ముప్పుదియెడు. వానియుపయోగవిధి. ౧౯ ❧

మా. అర్థశ్లోకైరతస్సిద్ధాన్ నానావ్యాధిషు సర్వశః,

వస్త్రీన్ వీర్యసమైర్భాగైః యథార్హాలోడనాన్ శృణు. ౧౮

వ్యా. ఈయథ్యాయప్రారంభమునుండి యంతదనుక వస్త్రీసామాన్యమునకు సంబంధించిన కొన్నివిషయము లుపదేశింపబడినవి. పిమ్మట “సిద్ధానాం వస్త్రీనాం” అని ప్రతిజ్ఞ చేసి నిర్దేశింపబడిన సిద్ధపస్తులు వరుసగ నీక్రింద నర్థశ్లోకముచే నొక్కొక్క వస్త్రీయోగము వంతున చెప్పబడును. ఈవస్త్రీయోగముల జెప్పబడినవస్తువులను ఒకదానితోనొకటి ప్రతి హతముగాక సమవీర్యములుగ నుండునట్లు వానివానికి యుక్తములైన భాగములగల్పించి నముచితముగ కలిపి, ఆయావ్యాధులయందును దోషములయందు నుపయోగింపం దగును. మరియు నొక్కొక్కవ్యాధియందును దోషమునందును అనేకయోగముల నుపయోగించు నట్లు చెప్పబడును. (ఇచ్చట వ్యాధిశబ్దముచే నాయావ్యాధులును, వానికి కారణములైన వాతాదిదోషములను గ్రహింపబడును. వ్యాధులకును వాతాదిదోషములకును దగినవస్త్రీయోగముల చెప్పెదనని యర్థము.)

❧ { (1-3) ముప్పుదియెడుపస్తులవివరణము. అందు వాతమున ప్రశస్త } ❧
ములగు మూడువస్త్రీయోగములు.

మా. బిల్వోఽగ్నిమన్థః శోశనాకః కాశ్చర్యఃపాటలిస్తథా,

శాలివర్ణి పృశ్నివర్ణి బృహత్యై వర్ధమానకః. ౧౯

యవాః కులుత్థాః కోలాని స్థిరా చేతి త్రయోఽనిలే,

శస్యన్తే సచతుస్సేహః పిశితస్య రసాన్వితాః. ౨౦

వ్యా. మారేడుపేరు, కూరనెల్లిపేరు, కోలపొన్న, నేలగుమ్మడిపేరు, పాదిరిపేరు, (ఈయైదునుచేరి యొకవర్గము); ముయ్యకుపొన్న, కోలపొన్న, వాకుడుపేరు, ములకపేరు, ఆముదపుపేరు, (ఈయైదునుచేరి రెండవవర్గము), యవలు, ఉలవలు, రేగుగింజలు, ముయ్యకుపొన్న, (ఈనాల్గునుచేరి మూడవవర్గము); ఈమూడువర్గముల ద్రవ్యములను పేరుపేరుగజేర్చి మూడుకషాయములను విధ్యుక్తప్రకారము సిద్ధముచేసి, అందు (ఘృతము, తైలము, వన, మజ్జయను) నాల్గున్నేహములను మాంసరసమునుకూడ చేర్చి మూడువస్త్రీయోగములుగ కల్పించునది. ఈపస్తులుమూడును వాతమునం దుపయోగించుటకు చాల ప్రశస్తములు. (ఇచ్చట చెప్పబడు వస్త్రీయోగము లన్నిటియందును పైజెప్పబడిన ఆవాపాదిద్రవ్యముల తత్త్వదనుగుణముగ జేర్చి సంస్కరించవలెనని యెరుంగునది.) ఇచ్చట

మూడుఅర్థస్థోకములచే మూడువస్త్రద్రవ్యవర్గములు నిర్దేశింపబడినవి. నాల్గవఅర్థస్థోకముచే దానివివరము తెలుపబడినది. ఈవిషయమును క్రిందియోగములయందును గమనించుచది.

— (4-6) పిత్తవికారముల ప్రశస్తములగుమూడువస్తులు. —

మా. నలవజ్జులవానీర శతపత్రాణి శైవలం,
మజ్జిష్ఠాసారిబాఽనంతా పయస్యా మధుయష్టికా. ౨౧
చద్దనం వద్ధకోశీరం తుజ్గం, తే పైత్తికే త్రయః,
సశర్కరాఽద్రఘృతాః సక్షీరాః వస్తయో హితాః. ౨౨

వ్యా. కిక్కిసగడ్డి, ప్రబ్బలి, నీరుప్రబ్బలి, తామరపువ్వు, పాచితీగెలు, (ఇవి యైదునుచేరి యొకగణము); మంజిష్ఠి, సుగంధపాలవేరు, నల్లసుగంధపాల, కాశోళి, అలిమధురము, (ఇవియైదునుచేరి రెండవగణము); చందనము, వద్దకము, పట్టివేరు, సురపొన్న, (ఈనాల్గునుచేరి మూడవవర్గము); ఈమూడువర్గద్రవ్యములను వేరువేరుగ క్వాధముచేసి, అందు చక్కెరను తేనెను నేతిని ఆవుపాలను కలిపి, మూడువస్తులుగ సిద్ధముచేసి పిత్తరోగములయందు వస్త్రప్రయోగము చేయునది.

— (7-9) కఫరోగములకు ప్రశస్తములయిన మూడువస్త్రయోగములు. —

మా. అర్కస్తతైవ చాలర్కః ఏకాష్ఠీలా పునర్నవా,
హరిద్రా త్రిఫలా ముస్తం పీతదారుకుటన్నటమ్. ౨౩
పిప్పల్యశ్చిత్రకశ్చేతి త్రయస్తే శ్లేష్మరోగిషు,
సక్షారాఽద్రగోమూత్రాః నాతిన్నేహాన్వితా హితాః. ౨౪

వ్యా. జిల్లేడువేరు, తెల్లజిల్లేడువేరు, విషబొద్ది, గలిజేరు, (ఈనాల్గునుచేరి యొక వర్గము); పసుపు, త్రిఫలములు, తుంగగెడ్డలు, చేవదారు, కైవర్తముస్తలు, (ఈయైదును చేరి రెండవవర్గము); పిప్పల్ల, చిత్రమూలము, (ఈరెండునుచేరి యొకవర్గము) ఈమూడు వర్గముల ద్రవ్యములను వైశేషినిరీతిగ వేరువేరుగ క్వాధములుచేసి, అందు యవతొరము, తేనె, గోమూత్రము, కొంచెముగన్నేహము, వీనినిచేర్చి సిద్ధముచేయబడిన మూడువస్తులును శ్లేష్మముచే కల్గినరోగములయందు చాల హితకరములుగ నుండును.

త్రిదోషముల నుద్దేశించి వేరువేరుగ వైచేష్ట్యబడిన వస్తులుతోమిడియు సంగ్రహమున “త్రికాస్తయోనిలాదీనాం” అని నిర్దేశింపబడును,

❧ 10-13 పక్వాశయశోధనములగు నాల్గవ స్తియోగములు. ❧

మూ. ఫలజీమూత కేఱ్ఱాకు ధామార్గవకవత్సకాః,

శ్యామా చ త్రిఫలా చైవ స్థిరా ద స్తీ ద్రవ స్త్యపి. ౨౫

ప్రకీర్యా చోదకీర్యా చ నీలినీ క్షీరిణీ తథా,

సప్తలా శఙ్ఖినీ లోధ్రం ఫలం కంపిల్లకస్య చ. ౨౬

చత్వారో మూత్రసిద్ధాస్తే పక్వాశయవిశోధనాః,

వ్యస్తైరపి సమస్తైశ్చ చతుర్యోగా ఉదాహృతాః. ౨౭

వ్యా. మ్రంగకాయ, దేవదాళి, చేదుసార, తెల్లపువ్వుల ఆవడ, కొడిశపాల విత్తులు, (ఈయెదునుచేరి యొకయోగము); నల్ల తెగడ, త్రిఫలములు, ముయ్యాకుపాన్న, దంతిపేళ్లు, పెద్దదంతిపేళ్లు, (ఈయెదునుచేరి రెండవయోగము); కానుగ, పెద్దకానుగ, నీలి, పాలుగుమ్మడి, (ఈనాల్గునుచేరి మూడవయోగము); సంబరేణు, శంఖపుష్పి, లొద్దుగు, కంపిల్లకఫలము, (ఈనాల్గునుచేరి నాల్గవయోగము); పైన నిర్దేశింపబడిన నాల్గు గణముల ద్రవ్యములును వేరువేరుగ గోమూత్రమున గలిపి నాల్గుయోగములుగల్గించి నుపయోగించినచో పక్వాశయమునందలి దోషములను శోధించును. మరియు మైజెప్ప బడిన నాల్గుగణముల ద్రవ్యములను వ్యస్తముగ వైసను, సమస్తముగ వైసను జేర్చి నాల్గు వ స్తియోగములుగ గల్గించవగును.

❧ (14-17) పృష్ఠ (శుక్ర-మాంసవృద్ధికర) వ స్తియోగములు నాలుగు. ❧

మూ. కాళోలీ క్షీర కాళోలీ ముద్గపల్లీ శతావరీ,

విదారీ మధుయస్త్వాహ్వ శృణ్గాటకకశేరుకే. ౨౮

ఆత్మగుప్తా ఫలం మాషాః సగోధూమాయ వాస్తథా,

(జలజా) జాఙ్గలానూపజం మాంసం ఇత్యేతే శుక్రమాంసదాః ౨౯

వ్యా. కాళోళి, క్షీరకాళోళి, అడవిపెసర, పిల్లిపీచర, (ఈనాల్గునుచేరి యొక గణము); నేలగుమ్మడి, అతిమధురము, పెద్దపల్లెరు, నమ్మదుంప, (ఈనాల్గునుచేరి రెండవ గణము); దూలగొండికత్తులు, ఉద్దులు, గోధుమలు, యవలు, (ఈనాల్గునుచేరి మూడవ గణము); జలజంతువుల మాంసము, జలప్రాంతమున నివసించు జంతువుల మాంసము, (ఈ రెండునుచేరి నాల్గవ గణము); ఈనాల్గుగణముల ద్రవ్యములను నాల్గు వ స్తియోగములుగ సిద్ధముచేసి నుపయోగించునది. ఈనాల్గు వ స్తియోగములును శుక్రమును మాంసమును వృద్ధిచేయుటకును, పృష్ఠమునకును చాల ప్రశస్తములై యుండును.

—౧౭ (18, 21) సాంగ్రహికపస్తయోగములు నాల్గు. ౧౭—

మూ. జీవస్తీ చాగ్నిమథశ్చ ధాతశీపుష్పవత్సకౌ,

ప్రగ్రహాః ఖదిరః కుప్తం శమీపిణ్డీతకో యవాః. 3౦

ప్రియక్షూర క్తమూలీ చ తరుణీ స్వర్ణయూధికా,

వటాద్యాః కింశుకం లోధ్రమితి సాంగ్రహికా మతాః. 3౧

వ్యా. పాలకూర, కూరనెల్లి, ఆరెపువ్వు, కొడిసెపాలవిత్తులు, (ఈనాల్గునుచేరి యొకవర్గము); ప్రగ్రహము (పిన్నరేల), చంద్ర, చెంగల్వకోష్ఠ, జమ్మిపట్ట, మ్రంగ కాయలు, యవలు, (ఈయారును చేరి రెండవవర్గము); ప్రేంకణము, మంజిష్ఠి, తరుణీ (చేమంతి), స్వర్ణయూధిక(అడవిమొల్ల), (ఈనాల్గునుచేరి మూడవవర్గము); మట్టి మొదలగుక్షీరవృక్షములపట్ట, మోదుగపట్ట, లొద్దుగపట్ట, (ఇవియన్నియుచేరి నాల్గవవర్గము); ఈనాల్గువర్గములలో ఒక్కొక్కవర్గ ద్రవ్యములను చేర్చి యొక్కొక్కపస్తయోగముగ కల్పించి యుపయోగించునది. ఈనాల్గుపస్తయోగములను సంగ్రహికములుగ నుండును. (పాచనదీపనములచే ద్రవమును శోషింపజేయుశక్తి కలవి యని భావము.)

ఇచ్చట పటాదులన మట్టి, అత్తి, రావి, జువ్వి, కలజువ్వి యను షీరిపంచకమని యెరుంగునది. పైజెప్పబడిన పక్ష్యాశయశోధనములు నాల్గును, వృష్యములు నాల్గును, సాంగ్రహికములు నాల్గునుచేరి పండ్రెండు పస్తయోగములును “చతుష్కాశ్చాపరే త్రయః పక్ష్యాశయవిశుద్ధ్యర్థం, వృష్యాః, సాంగ్రహికస్తథా” అని విషయసంగ్రహమున నిర్దేశింపబడినది.

—౧౮ (22-23) పరిస్రావోపయోగపస్తయోగములురెండు. ౧౮—

మూ. పరిస్రావే శృతం షీరం సవృశ్చీరపునర్నవం,

ఆఖుపర్ణికయా వాపి తండులీయకయు క్తయా. 3౨

వ్యా. ఎర్రగలిజేరు, తెల్లగలిజేరు, ఈరెంటిని షీరమునచేర్చి సక్వముచేసి సిద్ధము చేయబడిన పస్తయొకటి; ఎలుకచెవియాకు, చిరికూర, ఈరెంటిని ఆవుపాలతోచేర్చి కాచి సిద్ధముచేయబడినపస్తయొకటి రెండవది. ఈరెండుపస్తలను పరిస్రావమునెడు పస్తవ్యాపత్తునం దుపయోగించుటకు చాలప్రశస్తము.

—౧౯ (24-25) దాహహరపస్తయోగములు రెండు. ౧౯—

మూ. (కోలకతక) కాలం కతక కాండేక్షుదర్భపోటగ లేక్షుభిః,

దాహఘ్నుః సఘృతక్షీరో ద్వితీయశ్చోత్పలాదిభిః. 33

చ-సిద్ధి—45

వ్యా. రేగుగింజలు, చిల్లగింజలు, తెల్లచెరుకు, దర్భవేళ్లు, కిక్కినగడ్డి అనునీద్రవ్యములచే సిద్ధముచేయబడిన వస్త్రయొక్కటి; తెల్లకలుపలు, నల్లకలుపలు మున్నగుజలమునందు జనించుపువ్వులచేర్చి సిద్ధముచేయబడినవస్త్ర రెండవది; ఈరెండువస్త్రయోగములయందును నేటిని ఆవుపాలను కూడ చేర్చి సిద్ధముచేసి నువయోగించినచో దాహమును, (తాపమును), హరించును.

❧ (26-27) పరికర్తృపయోగ్యవస్త్రయోగములు రెండు. ❧

మూ. కర్పదారాధకీనీపవిదులైః ఊరసాధితైః,
వస్త్రైః ప్రదేయో భిషజా శీతః సమధుశర్కరః. 3౪
పరికర్తే తథా వృన్తైః శ్రీషర్ణికోవిదారజైః,
(దేయో వస్త్రైః సువైద్యైస్తు యథావత్ విదితక్రియైః). 3౫

వ్యా. దేవకాంచనము, కందులు, నెమ్మి, ప్రబ్బలి అను నీనాల్గును ఆవుపాలలో చేర్చి కాచి, అందు తేనెను, చక్కెరను కలిపి వస్త్రీ ప్రయోగించునది. బేకుమ్రాని యొక్కయు, దేవకాంచనముయొక్కయు తొడిమలను పాలలోకలిపి కాచి సిద్ధముచేయబడిన వస్త్రీయందు తేనెను చక్కెరను కలిపి ప్రయోగించునది. ఈరెండువస్త్రీలును పరికర్తనునెడు వస్త్రీవ్యాపత్తునకు మిగుల ప్రశస్తములుగ నుండును. కావున నీవస్త్రీలను వస్త్రీ విధానమున చక్కగ తెలిసిన వైద్యవరులు విధ్యుక్తముగ నుపయోగింపదగును.

❧ (28-29) ప్రవాహణోపయోగ్యవస్త్రయోగములు రెండు. ❧

మూ. వస్త్రైః శాల్మలివృంతానాం ఊరసిద్ధోఘృతాన్వితః,
హితః ప్రవాహణే తద్వద్వస్త్రైః శాల్మలికస్య చ 3౬

వ్యా. బూరుగపువ్వులయొక్క తొడిమలను పాలలో చేర్చి కాచి, అందు ఆవు నేటినిచేర్చి వస్త్రీపయోగించునది. మరియు బూరుగబంకను ఆవుపాలలోచేర్చి కాచి ఘృతమునుచేర్చి వైశిష్టినరీతిగనే వస్త్రీని జేయనగును. ఈరెండువస్త్రీలును ప్రవాహణమున వస్త్రీవ్యాపత్తునం దుపయోగించుటకు చాల ప్రశస్తము.

❧ (30-31) వస్త్రీతియోగమున నుపయోగింపదగిన వస్త్రీయోగములు రెండు. ❧

మూ. అశ్వావరోహికాకాకనాసారాజకశేరుకైః,
సిద్ధాః ఊరేతయోగే స్యుః శ్చాద్రాంజనఘృతైర్ద్యుతాః. 3౭
స్యగ్రోథాద్యైశ్చతుర్భిశ్చ తేనైవ విధినాఽపరః,

వ్యా. పెన్నేరుగడ్డ, కాకిదొండ, భద్రముస్తలు అనుసీనాల్లిటిని చేర్చి ఆవు పాలను పక్షము చేసి, అందు తేనెను, రసాంజనమును, నేలిని, చేర్చి సిద్ధముచేయబడిన వస్త్రీ యొకటి. మర్రిపట్ట, ఆత్తిపట్ట, రావిపట్ట, జువ్విపట్ట, ఈనాల్లిటినిచేర్చి పక్షముచేయ బడిన యావుపాలయందు వైజెప్పినరీతిగ తేనె మున్నగువానినిచేర్చి సిద్ధము చేయబడిన వస్త్రీ రెండవది. ఈరెండువస్తులును అతియోగమును వస్త్రీవ్యాపత్తునం దుపయోగించుట మిక్కిలి ప్రశస్తము లగును.

ఇచ్చట పరిస్రావము మొదలుచేసి యైదువ్యాపత్తులకును నొక్కొక్కదానికి రెండేసి వస్త్రీయోగములవంతున యేర్పడిన పదివస్త్రీయోగములును “పరిస్రావే, తథా దాహే, పరి కర్తే, ప్రవాహణే, సాఽలియోగే మతౌ ద్వా ద్వా” అని విషయసంగ్రహమున పరి గణనము చేయబడెను.

— { (32-34) జీవాదానమును వస్త్రీవ్యాపత్తున కుపయోగించదగిన వస్త్రీయోగములు మూడు. } —

మూ. బృహతీ ఊరకాకోళీ పృశ్నిపర్ణీ శతావరీ. 3౮

కాశ్మర్యబదరీమూర్వాః తథోశీరప్రియజ్ఞవః,
జీవాదానే శృతౌ ఊరే ద్వా ఘృతౌఽజ్ఞనసంయుతౌ. 3౯

వస్త్రీ ప్రదేయకా భిషజా శీతౌ సమధుశర్కరౌ,
గోవ్యజామహిషీక్షీరైః జీవనీయయుతైస్తథా. ౪౦

శలైణదక్షమాఞ్జారమహిషాఽవ్యజశోణితైః,
సద్యసైన్ధవైః మృదితైర్వస్త్రీః జీవాదానే ప్రశస్యతే. ౪౧

వ్యా. వాకుడు, ఊరకాకోళి, కోలపాన్న, పిల్లిపీచర, (ఇవి చేరి యొకవర్గము); నేలగవ్వుడి, రేగు, చాగపట్ట, పట్టివేళ్లు, (ఇవి నాల్గులు చేరి రెండవవర్గము); ఈరెండు వర్గములను వేరువేరుగ ఆవుపాలలోచేర్చి కాచి, అందు తేనెను చక్కెరనుచేర్చి, రెండు యోగములుగ గల్పించి, చల్లాల్చి, జీవాదానమును (ప్రాణమున కాధారమైన రక్తమును వెడ లించు) వస్త్రీవ్యాపత్తునందు ప్రయోగించవలెను. మరియు-గోవు, మేకలు, గొఱియలు, ఎనుము అను నీజంతువులపాలతో జీవనీయగణద్రవ్యములజేర్చి పక్షముజేసి, అందు— కుందేలు, జింక, కోడి, పిల్లి, ఎనుబోతు, గొరియలు, మేకలు అనునీజంతువులరక్తమును అప్పుడే క్రొత్తగతీసినదానిని కలిపి, అన్నిటి నొకటిగ కలియబెట్టి వస్త్రీని ప్రయోగింప

వలెను. ఈమూడువస్తులును జీవాదానమున వ స్తివ్యాపత్తునందు మిక్కిలి ప్ర శ స్తములై యుండును.

ఇచ్చట జెప్పబడిన జీవాదానోపయోగ్యవస్తులు మూడును—“జీవాదానే తథా త్రయః” అని విషయసంగ్రహమున పరిగణింపబడును.) “అర్థక్షోక్తైరతస్సిద్ధాః” అని చెప్పినది ప్రాయశమును సుద్దేశముతో చెప్పినదికావున నిచ్చట తదధికముగ చెప్పినను విరుద్ధముకాదని యెరుంగునది.

— (35-36) ర క్తపిత్తోపయోగ్యవ స్తియోగములు రెండు. —

మూ. మధూకమధుక ద్రాక్షౌ దూర్వాకాశ్చ ర్యచన్దనైః,
తేనై వ విధినా వ స్తిః దేయస్సత్యౌ ద్రశర్కరః,
మజ్జిష్ఠా సారిబాఽనన్తా పయస్యా మధుక్తై స్తథా,
శర్కరాచన్దన ద్రాక్షౌ మధుధాత్రీ ఫలోత్పలైః
ర క్తపి త్తైః

౪౨

వ్యా. ఇప్పపట్ట, అతిమధురము, ద్రాక్షపండు, గరిక, పెద్దగుమ్మడి, చందనము, ఈద్రవ్యములనుచేర్చి వైజెప్పినవిధముగ వ స్తినిసిద్ధముచేసి, అందు తేనెను చక్కెరనుకలిపి వ స్తిప్రయోగము చేయునది. మరియు మంజిష్ఠ, సుగంధపాల, నల్లగుంధపాల, పాల కూర, అతిమధురము అనునీద్రవ్యములతో వ స్తిని వైజెప్పినవిధముగ సిద్ధముచేసి, అందు—చక్కెర, చందనము, ద్రాక్షపండు, తేనె, ఉసిరికకాయలరసము, నల్లకలువలు అను నీద్రవ్యముల కూడచేర్చి వ స్తిప్రయోగము చేయునది. ఈరెండువస్తులును ర క్తపి త్తమున చాలప్ర శ స్తములు.

— (37) ప్ర మేహోపయోగ్యవ స్తియోగ మొకటి. —

మూ. ప్ర మేహే తు కషాయస్సోచువల్కజః.

౪౩

వ్యా. వెలిచండ్రపట్టకషాయముతో సిద్ధము చేయబడిన వ స్తిని ప్ర మేహముల యందు ప్రయోగించుట ప్ర శ స్తము. (ఈవ స్తియోగము “మేహేచైకః” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.)

ఇతైరంగున వాతాదిదోషములకు కొన్నివ్యాధులకును సుఖముగ నుపయోగింప దగిన సిద్ధపట్టలు ముప్పదియేడు చెప్పబడినవి. అందు పరిశ్రవాదివ్యాపత్తులు వ స్తివ్యాపత్తిద్వియందు “నాతియోగౌ క్లమాద్ధానే.....ద్వాదశ వ్యాపదో వ స్తేః ఆనమ్యగ్యోగ

సంభవాః” (సి. ఆ. ౭ స్లో. ౧-౬) అని నిర్దేశింపబడిన పండ్రెండువ్యాపత్తులలో చేరినవి. వీనిలక్షణాలు అచ్చటనే వివరింపబడినవి కావున నియ్యని వివరింపబడవయ్యె.

— అభ్యాసోక్తవిషయసంగ్రహము. ౧ —

తత్ర శ్లోకాః—

మూ. త్రికాస్త్రయోఽనిలాదీనాం చతుష్కాశ్చాపరే త్రయః,
 పక్వాశయవిశుద్ధ్యర్థం వృష్యాః సాక్షాహికాస్తథా. ౪౪
 పరిస్రావే తథా దాహే పరికర్తే ప్రవాహణే,
 సాఽతియోగే మతౌ ద్వా ద్వా; జీవాదానే తథా త్రయః ౪౫
 ద్వా రక్తపితౌ; మేహేతు చైకః త్రింశచ్చ సప్త తే,
 సులభాఽల్పషధక్లేశాః వస్తయో గుణవత్తరాః. ౪౬

వ్యా. వాత - పిత్త - కఫములకుద్దేశించి వేరువేరుగ నొక్కొక్కదాని మూడేసివస్త్రయోగంబులును, పక్వాశయశోధనవస్త్రయోగములు నాల్గును, శుక్రమాంసవృద్ధికర, (వృష్య) వస్త్రయోగములు నాల్గును, సాంగ్రహికవస్త్రయోగములు నాల్గును; పరిస్రవము, దాహము, పరికర్తము, ప్రవాహణము, అతియోగము అను నీవస్త్రవ్యాపత్తుల నుద్దేశించి యొక్కొక్కదానికి రెండేసివస్త్రయోగంబులును; జీవాదానమును వస్త్రవ్యాపత్తుకు మూడు వస్త్రయోగంబులును; రక్తపిత్తమునకు రెండు వస్త్రయోగంబులును; ప్రమేహమున కొక వస్త్రయోగంబును; ఇవియన్నియుచేరి ముప్పదియేడు సిద్ధవస్త్రయోగము లీవస్త్రసిద్ధియందు చెప్పబడినవి. మరియు నీవస్త్రయోగము సులభముగ చేయదగినవియు, కొద్దియకాషధములచే సిద్ధముచేయదగినవియు, స్వల్పప్రయాసతో సాధింపదగినవియు నై యుండును. కావుననే యివి సిద్ధవస్త్రులని చెప్పబడును.)

— అనుక్తవస్త్రకల్పనావిధి. ౨ —

మూ. గుల్తాఽతిసారోదావర్తస్తమ్భసంకుచితాదిషు,
 సర్వాశ్లేశాజ్జరోగేషు రోగేష్యేవం విధేషు చ. ౪౭
 యథా నైవ్రోషధైస్సిద్ధా వస్త్రీక్షదద్యాత్ విచక్షణః,
 పూర్వోక్తేన విధానేన కుర్వత్ యోగాః పృథగ్విధాన్. ౪౮

వ్యా. గుల్మము, అతిసారము, ఉదావర్తము, స్తంభము, హస్తపాదాదిసంకోచము ఇవిమున్నగు సర్వాంగ-ఏకాంగవాళిరోగముల యందును, వీనికి సమానలక్షణము లైన

యితరరోగములయందును, ఆయావ్యాధులకు ప్రత్యసేకములైన యాషధములచే వస్తులను సిద్ధములుచేసే వైశిష్ణవరీతిగ నాయావ్యాధికి దగినఆవాపకలక్కడలజేర్చి సంస్కరించి యెలుచెరంగుల గల్పించి పండితుడగువైద్యుడు ఆయావ్యాధులయందు ప్రయోగింపవలెను.

—ॐ అధ్యాయసమాప్తి: ॥—

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరక ప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసంపూరితే
సిద్ధిస్థానే వ స్త్రీసిద్ధిర్నా మ దశమోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇతైరంగున నగ్నివేశకృతంబును, చరక ప్రతిసంస్కృతంబును నగు చరక సంహితయను నాయు ర్వేదతంత్రమునందలి దృఢబలసంపూరిత సిద్ధిస్థానమున వ స్త్రీసిద్ధియను నది పదియవయధ్యాయము సమాప్తము.

ఏ కా ద శా ధ్యాయము.

అవతరణిక:—వైశిష్ణవజ్ఞున సిద్ధులయందు ఆచ్చటచ్చట నానావస్తుల నుద్దేశించి ఆయావస్తుల చేర్చదగిన మ్రంగకాయ మున్నగుఫలములు తంత్రకారులగు నాచార్యులచే నిర్దేశింపబడినవి. అట్టివస్తులలో నుపయోగింపబడు ఫలములలో ప్రధానముగ నిర్ణీతమైన గుణములను, మైగ్రంథముచే జెప్పబడని యపూర్వమైన యేనుగులు మున్నగుజంతువుల కుపయోగించదగిన వస్తులను, వానివిధానమును, పరిమితిని యెలుపునట్టి ఫల-మాత్రాసిద్ధియను నీయధ్యాయము చెప్పబడును:—

—ॐ అధ్యాయప్రారంభము. ॥—

మూ. అథాతః ఫలమాత్రాసిద్ధిం వ్యాఖ్యాస్యామః.

౧

ఇతి హ స్తాహ భగవానాత్రేయః.

౨

వ్యా. వ స్త్రీసిద్ధిని చెప్పినపిదప వస్తుప్రయోగించుట యోగ్యములైన ఫలముల నిర్ణయమును, ఏనుగులు మున్నగుజంతువుల కుపయోగించదగిన వ స్త్రీసిద్ధిని యస్త్రైషధపరి మాణమును యెలుపునట్టి ఫలమాత్రాసిద్ధి యనునధ్యాయము భగవానుడగు నాత్రేయు డుపదేశించినదానికన్న న్యూనాతిరేకము గాకుండునట్లు వివరించి చెప్పబడును.

ఇచ్చట గజాదులను ద్వేషించి వస్తులజెప్పుట యప్రస్తుతము; అయినను వస్త్రయోగము గజాదిజంతువులకును యాగికములని వానిమాత్రానిర్ణయమును, వస్త్రీఫలగుణాదినిర్ణయంబును ఈయధ్యాయమున జెప్పబడునని యెరుంగునది.

❧ { వస్త్రయోగములయందు ఫలాదిగుణతారతమ్యమును నిర్ణయించుటకై } ❧
బుుషినమావేశము.

మూ. భగవస్తముదారసత్త్వధీశ్రుతవిజ్ఞానసమృద్ధమత్రిజం,
ఫలవస్త్రీ వరత్వనిశ్చయే సవివాదాః మునయోఽభ్యుపాగమన్.
భృగుకౌశికకాప్యశౌనకాః సపులస్త్యాఽసితగౌతమాదయః,
కతమత్ ప్రవరం ఫలాదిషు స్త్రుతమాస్థాపనయోజనాన్వీతి. ౪

వ్యా. భృగువు, కౌశికుడు, కాప్యుడు, శౌనకుడు, పులస్త్యుడు, అసితుడు, గౌతముడు మున్నగుబుుషిపుంగవులు కొందరు ఆస్థాపనవస్త్రీనుద్దేశించి చెప్పబడినఫలములలో శ్రేష్ఠత్వమును గూర్చి వివాదపడి, భగవత్స్వరూపుడును, మిక్కిలి యుత్కృష్టమైన సత్త్వగుణంబును, బుద్ధికౌశలంబును, శాస్త్రపరిజ్ఞానంబును సమృద్ధిగకల యత్రిమహర్షి సాన్నిధ్యమున జేరి, ఆస్థాపనవస్త్రీలో జేర్చుటకు ఫలాదులలో (మంగకాయ మున్నగువానిలో) నెయ్యది మిక్కిలి గుణోత్తరమై శ్రేష్ఠముగనుండును అనువిషయమును నిర్ణయించ గోరి యుండిరి. (ఇచ్చట ఫలాదులకు వస్త్రీయోగములయందు గుణములదెలుపుటకై పూర్వకాలమున జరిగిన బుుషివర్ణల విమర్శనమును జూపుచు వారివారిమతముల నిద్దేశించి చూపబడును.)

❧ మదనాదిఫలముల గుణాదినిర్ణయమునశౌనకాదులయభిప్రాయములు. ❧

మూ. కఫపిత్తహరం వరం ఫలేష్వభజీమూతకమాహ శౌనకః,
మృదువీర్యతయా భినత్తి తత్ శక్రదిత్యాహ నృపోఽథ వామకః.
కటుతుమ్బు మనుస్యతోత్తమం వమనే దోషసమీరణం చ తత్,

వ్యా. మంగకాయ మున్నగుఫలములలో కఫపిత్తముల హరించుటయందు సమర్థమగుటవలన జీమాతఫలము (దేవదాళి, డావరడంగి) ఆస్థాపనవస్త్రీకి మిగుల శ్రేష్ఠమని శౌనకుడు చెప్పెను.

దేవదాళి మృదువీర్యమగుటవలన మలమునుమాత్రము భేదించునుకాని దోషముల పూర్తిగ హరింపనేరదు; కావున చేదుసొర పమనములచే దోషమును వెడలించి హరించుటకు సమర్థమగుటంజేసి మిక్కిలి శ్రేష్ఠముగనుండునని వామకు డనురాజు చెప్పెను.

మూ. తదవృష్య (తదయోగ్య)మశైత్యతీక్షణతా
కటురౌఝ్యాదితి గౌతమోఽబ్రవీత్.

౬

కఫసి త్తనిబర్హణం పరం

స చ ధామార్గవమిత్యమన్యత (ధామార్గవమేష్వమన్యత)
(ధామార్గవమేవమన్యతే),

వ్యా. వైశేష్యబడిన చేదుసార ఉష్ణవీర్యంబును, తీక్ష్యగుణంబును, కటురసంబును, రూక్షగుణంబు నగుటవలన వ స్తి యోగ్యముకాదనియు; ధామార్గము, (చేదుపుచ్చు, లేక పెద్దచేదుబీర) కఫసి త్తముల హరించునదికావున మిగులశ్రేష్ఠమనియు గౌతముడు చెప్పెను.

మూ. తదమన్యత వాతలం ఫునః బడిశోగ్లానికరం బలాపహమ్. ౭
కుటజం ప్రశశంసచోత్తమం న బలఘ్నం కఫసి త్తహారి చ,

వ్యా. వైశేష్యబడిన ధామార్గవము వాతమును వృద్ధి నొందించునదియు, బలమును హరించునదియు, బడలికను కల్గించునదియు నగుటంజేసి యుక్తము కానోపదనియు, కుటజము (కొడినెపాలవిత్తులు) బలమునకు హాని చేయకయే కఫసి త్తముల హరించును కావున నియ్యది వ స్తియోగమున జేర్చుటకు మిక్కిలి యుక్తమంబనియు, బడిశు డనుమహర్షి తన మతమును చెప్పెను.

మూ. అతివిజ్వలమార్ధ్వభాగికం పవనఃకోభి చ కాప్య ఆహ తత్. ౮
కృతవేధనమాహ వాతలం కఫసి త్తం ప్రబలం హరేదితి,

వ్యా. వైశేష్యిని కొడినెపాల మిక్కిలి పిచ్చిలంబును, శరీరమునం దుర్ధ్వభాగమును పొందునదియు, వాతము ప్రేరేపించునదియు నగును, కావున శ్రేష్ఠమైనదికాదనియు; కృతవేధనము (చేదుబీర చిన్నది) వాతమును వృద్ధి నొందించునది యైనను ప్రబలములైన కఫసి త్తముల రెండిటిని హరించునదియగును కావున నియ్యది యుక్తమమనియు కాపురుడు చెప్పెను.

మూ. తదసాధ్వీతి భద్రశౌనకః కటుకం చాఽతిబలఘ్నమిత్యపి. ౯

వ్యా. వైశేష్యిని చేదుబీర కటురసంబును, బలమును మిక్కిలి హరించునదియు నగునుకావున నియ్యది వ స్తికి యుక్తముకానోపదని భద్రశౌనకుడు చెప్పెను.

(ఇచ్చట ఋషులవివాదమూలముగ దేవదాళి మున్నగునౌషధద్రవ్యముల గుణదోషములు వివరింపబడినవని యెరుంగునది,

—ॐ ఫలగుణములవిషయమున నాత్మేయసిద్ధాంతము. ౧౯

మూ. ఇతి తద్వచనానిహేతుభిః సువిచిత్రాణి నిశమ్య బుద్ధిమూఢా.

ప్రశశంస ఫలేషు నిశ్చయం పరమం చాత్రిసుతోఽబ్రవీదిదమ్.

వ్యా. ఇతరంగున వస్త్రోవధములలో నుపయోగింపదగు దేవదాళి మున్నగుఫలముల గుణాదులనుద్దేశించి సహేతుకముగ జెప్పబడిన పలుచరంగులైన ఋషివాక్యములను విని యాత్మేయుడు చాల ప్రశంసించెను. పిమ్మట అట్టిఫలములలో మిక్కిలి శ్రేష్ఠమైనదానిని నిర్ణయించి వారికి చెలువుటకై యీక్రింద జెప్పబడువిధముగ వారికి బదులు నెప్పెను.

మూ. ఫలదోషగుణాన్ సరస్వతీ ప్రతి సరైర్వరపి సమ్యగీరితా,
స తు కిఞ్చిదదోషనిర్దణం గుణభూయస్త్యమతో విచిన్త్యతే ౧౧

వ్యా. ఫలములయొక్క దోషములను గుణములను గూర్చి మీరందరును చెప్పిన వాక్యములన్నియు మిక్కిలి యుక్తియుక్తములుగనే యున్నవి. కాని ప్రతిద్రవ్యంబును గుణదోషములు మిశ్రములుగ నుండును కాని యొకవస్తువైన గుణదోషసంకరము లేక యుండబోదు. కావున నేవస్తువునందు గుణము లధికముగ నుండునో దానిని ముఖ్యముగ యోచించి గమనించవలెను. (ప్రతివస్తువునందును గుణములను దోషములను చక్కగ గమనించి గుణము లధికముగ గలద్రవ్యమునే ఆయా యోగముల జేర్చవలెనని భావము.)

—ॐ దేవదాళి మున్నగునాని ప్రత్యేకోపయోగము; మదనఫలప్రాశస్త్యము. ౨౦

మూ. ఇహ కుష్ఠహితా గరాగరీ హితమిత్వౌకు తు మేహినే మతం,
కుటజస్య ఫలం హృదామయే ప్రవరం కోతఫలం చ పాణ్డుషు.
ఉదరే కృతవేధనం హితం మదనం సర్వగదాఽవిరోధి తు,
మధురం సకషాయతి క్తకం తదరూక్షం సకటూష్ణవిజ్వలమ్. ౧౩
కఫపి త్తహృదాశుకారి చాప్యనపాయం పవనాఽనులోమి చ,
ఫలనామవిశేషత స్త్యతో లభతేఽన్యేషు ఫలేషు సత్స్వపి. ౧౪

వ్యా. మీచే జెప్పబడిన వస్తువులో దేవదాళి కష్టములయందు శ్రేష్ఠము. చేదు సార ప్రమేహరోగికి హితమైనది. కొడిసెపాలకత్తలు హృద్రోగములయందు మిక్కిలి హితము. చేదుబీరకాయ పాండురోగములయందు మిగుల శ్రేష్ఠము. చేదుబీరబిన్నది ఉదర

రోగములయందు హితకరము. మదనఫలము (మ్రంగకాయ) అన్నిరోగములయందును విరోధములేక మిక్కిలి హితకరమై యుండును.

మరియు—మ్రంగకాయ మధుర-కషాయ-తిక్త-కటురసంబులును, ఉష్ణవీర్యంబును పిచ్చిలగుణంబును కలిగి, రూక్షగుణములేక యుండును. కఫశిత్తములను హరించును. దోషములను అతిశీఘ్రముగ వెడలించును. అపాయము నేమాత్రము కల్గింపదు. వాతమును అనులోమముగ జేయును. కావున మ్రంగకాయ తక్కినఫలము లెన్నియున్నను వానిలో మిగుల శ్రేష్ఠమైనది. కావుననే నిరుపపదముగ 'ఫలం' అనుపదమును సామాన్యముగ చెప్పినస్థలములయందెల్ల తక్కినఫలముల వదలి మ్రంగకాయయే (మదనఫలమే) గ్రహింపబడును.

మూ. గురుణేతి వచస్యదాహృతే మునిసంక్షేన చ పూజితే తతః (తథా),
ప్రణిపత్య ముదా సమన్వితః సహితశ్శిష్యగణోఽనుపృష్టవాన్.

వ్యా. వైశిష్ఠ్యప్రకారము గురువుచెప్పినవాక్యమును శిష్యబృందమున చేరినటుని పర్యులందరును పూజించి, మిక్కిలి సంతసమంది, పిమ్మట గురువును నమస్కరించి, మరల నీక్రింద చెప్పబడువిధముగ నడిగెను.

❧ వ స్తిగుణములనుద్దేశించి శిష్యగణప్రశ్నము. ❧

మూ. సర్వకర్తగుణకృద్గురుణోక్తో వ స్తిః, ఉద్ధృష్టమథ నై తి నాభితః,
నాభ్యథో గుదమతః సశరీరాత్ సర్వతః కథమపొహతి

దోషాన్ (రోగాన్). ౧౬

వ్యా. వ స్తి తక్కినపమనాదులచేతను, లంఘనబృంహణాదులచేతను కల్లగుణముల నన్నిటిని కల్గించునని గురువర్యులగు తమరిచే నుపదేశింపబడినది; అట్టివ స్తి శరీరమున నాభికి వైభాగమున వ్యాపింపనేరదు. గుదము నాభికి క్రిందిభాగమున నున్నది. దానినుండి ప్రయోగింపబడిన వస్త్రావధము శరీరమునంతటను వ్యాపించియుండు దోషములను రోగములను ఎట్లు పొగొట్ట సమర్థమగును? (అని శిష్యగణము ప్రశ్న జేసెనని వైవాక్యముతో నన్వయము.)

❧ వ స్తిగుణములగూర్చి యాశ్రేయులప్రశంస. ❧

మూ. తద్గురురబ్రవీదదం శరీరం-తన్ప్రయతేఽనిలః సజ్జవిఘాతాత్,
కేవలఏవ దోషసహితో వా-స్వాఽఽశయగః ప్రకోపముపయాతి.

తం పవనం సపిత్తకఫవిట్కు-శుద్ధికరోఽనులోమయతి వస్త్రీః,
సర్వశరీరగళ్యగదసంఘః-తత్రప్రశమాత్ ప్రశాంతిముపయాతి.

వ్యా. వైజ్ఞేషివనిధముగ శిష్యులడుగ గురువగునాత్రేయు లిట్లు బదులునెప్పెను:-
వాతము తనకు ప్రకోపకారణములతో సంబంధము లేకుండుటవలన మనుజులశరీర
మును (ఆయావ్యాపారముల ప్రవర్తింపజేయుచు) ధరించియుండును. అట్టివాతము కేవల
మొక్కటియైనను, లేక వాతపిత్తములతో కలిసియైనను తనయాశయము (పక్వాశయము)
నందే (ప్రాయికముగ) ప్రకోపము నొందును. (వాతము స్థానాంతరమునజేరి ప్రకోపము
నొందుటకును స్యాశయమున ప్రకోపమే కారణమని భావము). అట్టికఫపిత్తములములతో
కూడినవాతమును, వస్త్రీ వాతమునకు స్థానమైన పక్వాశయశోధనమూలముగ శుద్ధిజేసి
ఆనులోమముగ ప్రవర్తింపజేయును. అట్టివస్త్రీప్రయోగముచే సర్వశరీరమున వ్యాపించి
యుండువాతము శాంతి నొందినపుడు శరీరమునందెల్ల వ్యాపించియున్న రోగసముదాయ
మంతయు శమించును. (వాతము పక్వాశయమున ప్రధానముగనుండి కఫ-పిత్తములతో
గూడి సర్వశరీరమును ధరించి యుండును. అయ్యది స్యాశయమున ప్రకోపమునొంది
స్థలాంతరముల వ్యాపించి ఆచారోగముల గల్గించును. అట్టియెడ ప్రధానమూలకారణ
మైన వాతమును, దానిస్థానమైన యామాశయశోధనముచే వస్త్రీవర్త వాతమును శమింప
జేయును. పిమ్మట వాతముచేగల్గిన సర్వశరీరవ్యాప్తము లగురోగములన్నియు తమకు
తామే శమించునని ముఖ్యభావము.)

ఈవిషయము వస్త్రీసిద్ధియందు “కర్త్యాన్యద్వస్త్రీ సమం” అని యుపక్రమించి
విపులముగ జెప్పబడినది, స్థలాంతరములయందును వలమురు ప్రశంసించబడినది.

—౧౧ గజాశ్వాదిజంతుచికిత్స. అందును వస్త్రీశ్రేష్ఠత్వము. ౧౧—

మూ. అథాఽభిగమ్యార్థమఖిణ్ణితం ధియా

గజోష్ట్రగోఽశ్వాఽవ్యజ కర్తరోగనుత్,

అపృచ్ఛదేనం స చ వస్త్రీమబ్రవీత్

విధిం చ తస్యాహ పునః ప్రచోదితః.

౧౯

వ్యా. వస్త్రీషధయోగమునందు జేర్చదగిన మదనఫలాది ద్రవ్యగుణాదుల నిర్ణ
యమునుజ్ఞేషించి యాత్రేయునిచే జెప్పబడిన సిద్ధాంతవిషయమును శిష్యుణ్ణము బుద్ధిచే
చక్కగ తెలిసికొని; పిమ్మట యేనుగలు, ఒంటెలు, గోవులు, గుఱ్ఱములు, గొఱియలు,
మేకలు మన్నగుజంతువులయొక్క రోగముల పోగొట్టుటకు దగిన చికిత్స యేది? యని

యడుగ, వానికి దగినది శ్రేష్ఠమైనచికిత్స వ స్తికర్తయని బదులు సెప్పిరి; వానికి జేయం దగినవ స్తివిధాన మెట్టులని శిష్యుడు మరలనడుగుటయు, ఆశ్రేయలు గజాదుల కుపయో గింపదగిన వ స్తివిధి సీక్రింద చెప్పబడరీతిగ బదులు సెప్పెను.

— ౧౧ గజాదుల కుపయోగింపదగిన వ స్తియంత్రము. —

మూ. అజోరణౌ సామ్య! గజోష్ట్రయోః కృతే
గవాశ్వయోః వ స్తిముశ స్తి మాహిషం,
అజావికానాం తు జరద్ధవోద్భవం
వద స్తి వ స్తిం తదుపాయచిన్తకాః.

౨౦

వ్యా. ఏనుగులకును, ఒంటెలకును వ స్తికర్తమును జేయుటకు మేకపోతువ స్తి (మూత్రపుసంచి) వైనను, గొట్టెమూత్రపుసంచివైనను గ్రహించవగును. మరియు ఆవుల కును, గుఱ్ఱములకును వ స్తిని ప్రయోగింపుటకై యెనుబోతుమూత్రాశయమును గ్రహించ వలెను. మేకబోతులకును గొఱియలకును వ స్తికర్తచేయుటకై ముసలియెద్దుయొక్క మూత్రపుసంచిని గ్రహించవలెను.

— ౧౨ గజాదులకు వ స్తికర్తయం దుపయోగింపదగిన వ స్తినేత్రపరిమాణము. —

మూ. సువ స్తి మష్టాదశపోడశాఙ్గుళం
తథైవ నేత్రం హి దశాఙ్గులం క్రమాత్,
గజోష్ట్రగోశ్వావ్యజవ స్తినన్ధౌ
చతుర్థభాగోపనయం హితం వదేత్.
(చతుర్థభాగే కృతకర్ణికం వదేత్.)

౨౧

వా. వ స్తినేత్రము (గొట్టము), ఏనుగులకును, ఒంటెలకు సుపయోగించుటకు పదు నెనిమిదియంగుళములు పొడుగుకల్గి యుండవలెను. గోవులకును, గుఱ్ఱములకును సుపయో గించువ స్తినేత్రము పదు నారంగుళములు నిడివి కల్గి యుండవలయును. మేకలకును, గొరి యలకును సుపయోగించువ స్తినేత్రము పదియంగుళములనిడివి కల్గియుండవలయును. వైజేశిన్ వ స్తినేత్రమయొక్క నాల్గవవంతు లోనికి ప్రవేశింప తగునట్లు కర్ణిక నుంచ వలయును.

—౧౧౧ గజాదుల కుపయోగింపదగిన వస్త్రోపధమాత్రానిర్ణయము. —

మూ. ప్రస్థస్త్విజావోఽర్హి నిరూహమాత్రా
గవాదిషు ద్విత్రిగుణం యథాబలం,
నిరూహ ఉప్రస్థ తథాథకద్వయం
గజస్య వృద్ధిస్త్వినువాసనేఽప్తమః.

౨౨

వ్యా. మేకలకును, గొఱియలకును నిరూహవస్త్రీజేయుటకు క్వాథాధియోపధముల పరిమాణము ప్రస్థపరిమితముగ నుండవలయును. గోవులకును, ఎనుబోతులకును, గుఱ్ఱములకును బలము ననుసరించి రెండులేక మూడుప్రస్థములపరిమితిగ నుండవలయును. ఒంటెలకు రెండాథకముల పరిమితముగ వస్త్రోపధ ముండవలయును. యెనుగులకు నాల్గాథకముల పరిమితముగ వస్త్రోపధము నుండవలయును. ఇది నిరూహవస్త్రోపధ ప్రమాణము. మరియు వైశేష్యిని జంతువులకు అనువాసనవస్త్రీ చేయవలసియున్నచో వానివానికి నిర్దేశింపబడిన నిరూహవస్త్రోపధ ప్రమాణములో యెనిమిదవవంతు స్నేహమును చేర్చవలయును. (ఇచ్చట “గవాదిషు ద్విత్రిగుణం” అనుచోట “గవాదిష్వితి గోప్రభృతిషు; గోమహిష ఆక్వా నాం గ్రహణాత్ బహువచనం సాధు” అని చక్రపాణిదత్తవ్యాఖ్యలో నున్నది. దాని ననుసరించి ఆదిత్యముచే మహిషఅశ్వములు గ్రహించి వ్యాఖ్యానము చేయబడినది.

—౧౧౨ గజాదిజంతుసాధారణమగు వస్త్రోపధయోగము. —

మూ. కలిజక్తుస్త్రీ మధుకం చ పిప్పలీ
వచా శతాహ్వ మదనం రసాంజనం,
హితాని సర్వేషు గుడః సస్థైస్థవో
ద్విపశ్చమూలం చ

వ్యా. కొడికపాలవిత్తులు, చెంగలవ్వుతోవ్వు, అలిమధురము, పిప్పళ్లు, వస, సదాప విత్తులు, మ్రంగకాయ, రసాంజనము, దశమూలములు వీనినన్నిటిని చేర్చి కషాయము చేసి, అందు బెల్లమును, సైంధవలగమును యథోచితముగ చేర్చి ఒంటెలు మున్నగుజంతువుల కన్నిటికిని వస్త్రీర్త చేయుట మంచిది. (ఈయోగము వైశేష్యినిజంతువులకన్నిటికిని సాధారణముగ నుండును.)

—౧౧౩ ఎనుగులకు విశేషవస్త్రోపధయోగకల్పనము. —

మూ. వికల్పనా త్రియమ్.

౨౩

గజేఽధికాఽశ్వత్థవటాశ్వకర్ణికాః
సఖాదిరాః ప్రగ్రహసాలతాలజాః,
తథాచ పర్ణా ధవశిగ్రుపాటలీ
మధూకసారాః సనికుంభచిత్రకాః.

వ్యా. రావిపట్ట, మట్టిపట్ట, మద్ది, చంద్ర, రేల, ఏసి, తాటిపండు, కొమయ్యాకుపొన్న, వెలిచంద్ర, మునగ, పాదిరి, ఇష్టుబంక, దంతి, చిత్రమూల నన్నిటిని వైజెప్పిన కషాయద్రవ్యములతోకూడ చేర్చి కషాయము కాచి, అఁమును, సైంధవలవణమును చేర్చి వైజెప్పినరీతిగ యేనుగులకు వస్త్రీకర్తచేయునఁ యేనుగులకు సంబంధించిన వస్త్రీశేషకల్పనము.)

❧ గోవులకు వస్త్రీషధయోగము. ❧

మూ. పలాశభూతీకసురాహ్వరోహిణీ
కషాయ ఉక్తస్త్యధికో గవాం హితః,

వ్యా. మోదుగ, కానుగ, దేవదారు, కటుకరోహిణి ఈకషాయద్రవ్య కషాయముకాచి వైజెప్పిన సామాన్యముతోగలిసి గోవులకు వస్త్రీకర్తచేయవలెనఁ

❧ ఖర-ఉష్ణముల కుపయోగింపదగిన వస్త్రీషధయోగము. ❧

మూ. పలాశదస్తీసురదారుకత్త్రణ ద్రవస్య ఉక్తాఃతురగస్యచ

వ్యా. మోదుగ, దంతిపేళ్లు, దేవదారు, కామంచిగడ్డి, పెద్దదంతిపేళ్లు కి ముగజేర్చి కషాయము కాచి గుఱ్ఱములకు వస్త్రీకర్తచేయుట హితకరము.

మూ. ఖరోష్ట్రయోః పీలుకరీరఖాదిరాః
శమ్యాకబిల్వాదిగణస్య చ చ్ఛదాః,

వ్యా. షరగోగు, వెదురుమోపు, పుల్లవెలగవేరు, రేలజిగురు, బిల్వాది (ః మూల-హస్త్యపంచమూల) వర్గమునందలి మారేడు మున్నగువానిచిగుళ్లు వీని జేర్చి కషాయము కాచి యింటికి వస్త్రీకర్తచేయునది. (ఇచ్చట బిల్వాదిదశః సెరుంగునది.)

❧ మేకలకును గొఱియలకును వస్త్రీషధయోగము. ❧

మూ. అజావికానాం త్రిఫలాపరూషకం
కపిత్థకర్కశుసంబిల్వకోలజమ్.

వ్యా. త్రిఫలములు, చిట్టియాత, వెలగ, రేగు, మారేడు, పెద్దరేగు ఈ ద్రవ్యముల నధికముగ జేర్చి కషాయము కాచి మేకలకును గొఱియలకును వస్త్రీకర్త చేయునది.

—ॐ ఎల్లప్పుడును రోగవీడలు. ॐ—

మూ. అథాఽగ్నివేశః సతతాఽఽతురాన్ నరాన్

హితం చ పప్రచ్ఛ, గురుస్తదాహ చ,

సదాఽఽతురాః శ్రోత్రియ - రాజసేవకాః

తదైవ వేశ్యాః సహ పణ్యజీవిభిః.

౨౭

వ్యా. వైశేషినివిషయమునంతయు అగ్నివేశులు విని దీర్ఘకాలముగ నెల్లప్పుడును వ్యాధులచే బీడింపబడువారెవ్వరు? వారికి చేయదగినవస్త్రీవిధానమెద్ది? యని యడిగెను. గురువైనయోశ్రేయస్థీక్రింద జెప్పబడువిధముగ బదులు నెప్పెను. —పేదముల విధ్యుక్తప్రకారము అధ్యయనముచేసి, పేదవిహితకర్మల సకాలముగ నిర్వర్తించుకొను శీలసంసన్నులగు బ్రాహ్మణులును, రాజస్థానమున సేవకావృత్తిచేయుదు రాజాజ్ఞాపరతంత్రులుగ నుండుసేవకులును, బోగముచానఁచును, క్రయ-విక్రయాది వ్యాపారములచే జీవించువర్తకులును, ఎల్లప్పుడు రోగవీడితులై యుందురు.

—ॐ ద్విజాదులను దీర్ఘకాలము రోగములు వీడించుచు సంభవించుటకు కారణములు. ॐ—

మూ. ద్విజో హి వేదాధ్యయనప్రతాపింక

క్రియాదిభిః దేహహితం న చేష్టతే (సేవతే),

సృహోపసేవీ నృపచిత్తసమక్షాత్

పరాఽనురోధాత్ బహుచింతనాత్ భయన్తే.

౨౮

సృచిత్తవర్తన్యపచారతత్పరా

మృజాఽభి (ని) భూషానిరతా పణ్యానా,

సదాఽఽసనాత్ ఆత్యనుబధ్ధనిక్రయ

క్రయాదిలోభాదపి, పణ్యజీవినః.

౨౯

సదైవ తే హ్యంగతవేగనిగ్రహం

సదాఽఽచరన్తే (సమారభన్తే సమాశ్రయన్తే న చకాలభోజనం),

అకాల నిర్వారవిహారసేవనాత్

భవన్తి యేఽన్యేఽపి సదాఽఽతురా నరాః.

౩౦

వ్యా. ద్విజుడు వేదాధ్యయము, ఉపవాసాదివ్రతముల నాచరించుట, వేదవిహితములగు సంధ్యాజపహోమ వైశ్వాదేవాదినిత్యవైమితీకర్తృముల విధ్యుక్తముగ నాచరించుట, ఇవి మున్నగువనులచే శరీరమునకు హితముగ నాహారవిహారాదుల సకాలమున నిర్వర్తింప నవకాశములేకుండును. రాజసేవకుడు ప్రభువుయొక్కచిత్తమును అనుసరించి యెల్లపుడును వారియాజ్ఞను కాపాడుకొనుటవలనను, ఇతరులగు రాజపురుషుల ననుసరించి నటించుటవలనను, పలుచెరంగులైన మనోవ్యాకులముచేతను, పరతంత్రతచే గల్గిన భయమువలనను, శరీరమునకు హితముగ నాహారవిహారాదుల నలువ నవకాశములేకుండును.

వేశ్యాంగనలు తనవిటగాండ్రచిత్తము ననుసరించి వారికి దగినయుపచారముల యందు ఆసక్తికల్గి యుపచరించుచుండుటచేతను, జారపురుషుల చిత్రాకర్షణమునకై శరీరసమర్పణము, భూషణాద్యలంకార చిత్రీకరణము మున్నగువ్యాపారములయందు ఎల్లచప్పుడును ఆసక్తచిత్తులై యుండుటవలనను, హితకరము లగునాహారవిహారాదుల నలువ నవకాశము లేకుండుదురు.

పర్వకులు—ఎల్లపుడు కూర్చునియుండుటవలనను, ఎల్లపుడును క్రయవిక్రయములయందు మిక్కిలి యాసగొని అట్టివ్యాపారములందు ఆసక్తచిత్తులై యుండుటవలనను, హితములగు నాహారవిహారాదుల నాచరింప వలనుపడకుండురు. కావున వైశేష్యబడిన ద్విజులు మున్నగు నాల్గుతెగలవారును మలమూత్రాదివేగములు ఆసన్నములైనపుడు వానిని సకాలమున విసర్జింపక నిరోధించి బిగబట్టియుండుదురు. సకాలమున భోజనము చేయరు. అట్టివేగనిరోధ-అకాలభోజనాది మిథ్యోపచారములవలన వాఁలెల్లపుడును దీర్ఘవ్యాధిబాధితులై యుండుదురు.

మరియు సెవ్వరైనను భోజనవిహారాదులకు విధించినకాలము ననుసరింపక యకాలాహారవిహారాది మిథ్యోపచారముల సలిపినయెడ వారందరును ఎల్లకాలము దీర్ఘవ్యాధులచే పీడింపబడుచుండుదురు. (అందు ప్రధానముగ ద్విజాదుల సుదాహరణమునకై చెప్పబడియెనని యెరుంగునది.)

— సకతరోగపీడితులకు ఫలవర్తిప్రయోగము. —

మూ. సమీరణం వేగవిధారణోద్ధతం
విబద్ధసర్వాజ్జరుజాకరం భిషక్,
సమీక్ష్య తేషాం ఫలవర్తిమాదితః
సుకల్పితాం స్నేహవతీం ప్రయోజయేత్.

వ్యా. వైజెష్ఠినకారణములచే మలసూత్రాదివేగముల నిరోధించుటవలన వాతము మిక్కిలి ప్రకోపించి మలసూత్రాదిబంధమును, సర్వావయవములయందును బాధను కల్పించును. వైద్యవరుడు దానిని చక్కగ గమనించి ఫలవర్తిని విధ్యుక్తప్రకారము గల్పించి తగిన స్నేహమును బూసి వైజెష్ఠిన వ్యాధిపీడితునకు ప్రయోగింపవలయును. (ఫలవర్తివిధానము స్థలాంతరమున వివరింపబడినది.)

— సతతరోగులకు నిరూహవస్త్ర. ౭౭ —

మూ. పునర్నవైరణ్ణనికుమ్భచిత్రకాఙ్
సదేవదారుత్రివృతానిదిగ్ధికాఙ్,
మహోన్తి మూలాని చ షష్ఠియాని
విషచ్య మూత్రే దధిమణ్ణ (స్తు) సంయుతే. 3౨
సతైలసర్పిర్లవతైశ్చ షష్ఠిభిః
విమూర్చ్ఛితం వస్త్రమథ ప్రయోజయేత్,
నిరూహితం ధన్వరసేన భోజితం
నికుమ్భితైలేన తతోఽనువాసయేత్. 3౩

వ్యా. గలిజేరువేళ్లు, ఆముదపువేళ్లు, దంతి (నేపాళపువేళ్లు), చిత్రమూలము, దేవదారు, తెగడ, వాకుడువేళ్లు, బిల్వదిమహాపంచమూలములు వీనిని సమభాగములుగ చేర్చి గోమూత్రమున (పరిభాషానుసారముగ) క్వాధము చేసి, అందు పెరుగుమీదలేట, కలిపి తైలమును, నేతిని, పంచలవణములను (భోగప్రకారము) కలిపి అన్నిటి నొకటిగ కలియ గూర్చి వైజెష్ఠిన సతతరోగపీడితులకు నిరూహవస్త్రని విధ్యుక్తప్రకారము ప్రయోగించునది.

నిరూహవస్త్రని చేసినపిదప రోగికి జాంగలజంతువుల మాంసరసముతో భోజనంబిడి దంతివేళ్లకషాయమును, కల్కమును జేర్చి సిద్ధముచేయబడిన తైలముతో ననువాసనవస్త్రని విధిప్రకారము చేయునది.

— రోకనిరూహవస్త్రయోగము. ౭౮ —

మూ. బలాం సరాస్నాం ఫలబిల్వచిత్రకాఙ్
ద్విషష్ఠమూలం కృతమాలకాత్ ఫలం,
యవాన్కులుత్థాంశ్చ పచేజ్జలాథకే
రసః సవేమైస్తు కలిజ్ఞకాదిభిః. 3౪

చ. ధి—47

సత్రైలసర్పిర్గుడనైన్ద్రవో హితః

సదాఽఽతురాణాం బలవర్ణవర్ధనః,

వ్యా. చిట్టాముట్టి, సన్నరావ్వుము, (మ్రంగకాయ, బిల్వము, చిత్రమూలము, మహాప్రాస్థపంచమూలములుచెందును, (దశమూలములు) రేలకాయలోని గిజరు, యవలు, ఉలవలు వీనినన్నిటిని సమభాగములుగగూర్చి అధకపరిమితమైనజలమున (పరిభాహు సారముగ) క్వాథమును సిద్ధముచేసి యారసమున కొడిసెపాలవిత్తులు, చెంగల్వకొప్పు, అతిమధురము, మారేడువేరు మున్నగుకల్పద్రవ్యములను నూరి కలిపి త్రైలమును, నేతిని, బెల్లమును, నైంధవలవణమును, వానివానిభాగముల ప్రకారము వైజెప్పిన క్వాథమున కలిపి సదా రోగపీడితులకు నిరూహవస్తిని చేసినయెడ బలమును, శరీరకాంతి పృథ్వి నొందించి, మిక్కిలి హితకరముగ నుండును.

— సతతరోగులకు అనువాసనప స్తియోగములు. —

మూ. తథానువాస్యే మధుకేన సాధితం

ఫలేన బిల్వేన శతాహ్వయాఽపి వా.

3౫

వ్యా. మరియు అతిమధురముచేనైనను, మ్రంగకాయచేనైనను, బిల్వఫలముచేనైనను, సదాబవిత్తులచేనైనను సిద్ధము చేయబడిన త్రైలముచే వైజెప్పిన సదారోగులకు అనువాసనప స్తిని చేయనగును.

— బాలల కువయోగ్యములగు నిరూహ-అనువాసనప స్తియోగములు. —

మూ. సజీవనీయస్తు రసోఽనువాసనే

నిరూహణే చాలవణో శిశోర్హితః,

న చాన్యదాశ్వజ్జబలాభివర్ధనం

నిరూహవస్త్రేః శిశువృద్ధయోః పరమ్.

3౬

వ్యా. జీవనీయకల్పద్రవ్యములను క్వాథముచేసి యాక్వాథమునుచేర్చి సిద్ధముచేయబడిన త్రైలముచేనైనను, అనువాసనప స్తి బిడ్డలకు చేయనగును. మరియు నాకహాయమున నైంధవలవణమును మాత్రము చేర్చక శిశువులకు నిరూహవస్తిని చేయుటయు చాలాహితకరము. శిశువులకును, వృద్ధులకును శరీరబలమును అతిశీఘ్రముగ కల్గించుటకు నిరూహవస్తికన్న వేరొండుచికిత్సావిధానము ఉత్తమమయినది కానరాదు. (కావున శిశువుల

కును, వృద్ధులకును వాతవ్యాధులు సంభవించినప్పుడు వారిబలాద్యనుసారముగ నిరూహ వస్తిని చేయుట ముఖ్యకర్తవ్యమని తంత్రకారుల సిద్ధాంతము.)

—ॐ ఆధ్యాయవిషయసంగ్రహము. ౧౬—

తత్ర శ్లోకః.—

మూ. ఫలకర్తవస్తివరతా నేత్రం యద్వస్తయో గవాదీనాం,
సతతాతురాశ్చ దృష్టాః ఫలమాత్రాయాం హితం చైవ మే.

వ్యా. మ్రంగకాయ, దేవదాళి మున్నగుఫలములయొక్క కృత్యవిశేషంబును; వానిలో వస్తికర్తయం దుపయోగించుటకు శ్రేష్ఠత్వనిర్ణయమును; గోవులు, గుఱ్ఱములు మున్నగువాని కుపయోగించదగిన వస్తినేత్రప్రమాణంబును; అట్టిజంతువులకు హితములగు వస్త్రావధయోగములును; యెల్లప్పుడు రోగపీడితులగువారి నిర్దేశంబును; కారణంబులును; అట్టివారికి హితమైనవస్తిచికిత్సితంబును; ఈవిషయములన్నియు యీఫలమాత్రాసిద్ధియను నధ్యాయమున వివరింపబడినవి.

—ॐ ఆధ్యాయసమాప్తి. ౧౭—

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరక ప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసంపూరితే,
సిద్ధిస్థానే ఫలమాత్రాసిద్ధిర్నామ
ఏకాదశోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇత్యైరంగున అగ్నివేశకృతంబును, చరక ప్రతిసంస్కృతంబును వైన చరకసంహితయను నాయుర్వేదతంత్రమునందలి దృఢబలసంపూరిత సిద్ధిస్థానమున ఫలమాత్రాసిద్ధియను పదునొకండవయధ్యాయము సమాప్తము.

ద్వాదశాధ్యాయము.

అవతరణికః.—ఫలమాత్రాసిద్ధిని చెప్పినపిదప ఉత్తమమైన కొన్నివస్తులు పైగ్రంథమున జెప్పబడక పరిశిష్టములైనవి యీతంత్రమున కడపటిదియగు నుత్తరవస్తి సిద్ధియను నీయధ్యాయమున జెప్పబడును.—

—ॐ ఆధ్యాయోపక్రమము. ౧౮—

మూ. అథాత ఉత్తరవస్తిసిద్ధిం వ్యాఖ్యాస్యామః.
ఇతి హ స్తాహ భగవానాశ్రేయః.

౧

౨

వ్యా. ఫలమాత్రాస్థిని జెప్పినదవ పరిశిష్టములగు సుత్తములైన కొన్నివస్తుల స్థిని బోధించు సుత్తరవస్థిస్థి యనునధ్యాయమును భగవానుడగు నాత్రేయు లుపదేశించినవానికన్న న్యూనాతిరేకము లేకుండునట్లు వివరించెదనని యర్థము. (ఇచ్చట ఉత్తర శబ్దము శ్రేష్ఠవాచకము. శ్రేష్ఠములైన (నిరపాయములగు) వస్తుల నధికరించి చెప్పబడు నధ్యాయము 'ఉత్తరవస్థిస్థి' యని యధ్యాయసంజ్ఞ నెరుంగునది.)

— ౨౨ వమనాదిశోధనానంతరము రోగిని మిథ్యోపచారములనుండి కాపాడువిధము. ౨౨ —

మూ. అథ ఖల్వాతురం వైద్యః సంశుద్ధం వమనాదిభిః,

దుర్బలం కృశమల్పాగ్నిం ముక్తసన్ధానబన్ధనమ్: 3

నిర్మూతానిలవిణ్ణాత్రకఫపిత్తం కృశాశయం,

శూన్యదేహం ప్రతీకారానహిష్ఠం పరిపాలయేత్. ౪

యథాబ్జం తరుణం పూర్ణం, తైలపాత్రం తథైవ చ,

(యతైవ చ)

గోపాల ఇవ దణ్డీ గాః సర్వస్థాదపచారతః.

౫

వ్యా. వైజెప్పిన వమన-విరేచన-నిరూహ-సమ్యక్రల్పచే చక్కగ శుద్ధశరీరుడై బలహీనుడును, శరీరము కృశించినవాడును, మందగించిన జాతరాగ్ని కలవాడును, శిథిలములైన సంధిబంధములు కలవాడును, వాతంబును మలమూత్రములును కఫపిత్తంబును బైటవెడలిన వాడును, సంశోధనముచే దోషములు వెడలుటంజేసి దోషరహితములైన ఆమాద్యాశయములు కలవాడును, చిక్కి బడలినశరీరము కలవాడును, బిగ్గరగమాటలాడుట మున్నగు పనులకును వమనాదిక్రియలకును ఓరుపజాలనివాడును వై నరోగిని, పలుచెరంగులైన మిథ్యాహారవిహారాద్యపచారములబారి బడసీయక వైద్యవరుడు మిక్కిలి జాగరూకుడై (తరుణమైన గుడ్డును పక్షులు కాపాడువిధముగను, తైలపురితమైన కుండను పగలసీయక కాపాడువిధముగను, ఆవులకాపరి చేత కఱ్ఱనుబూని పశువుల కాపత్తుకల్గినీయక కాపాడు రీతిని) కాపాడవలెను.

ఇచ్చట నీవివరణము నెరుంగునది:—వమన-విరేచనాదినంశోధనములచే సమ్యక్ శుద్ధశరీరునకు వైజెప్పిన బలహీనాదిపరిస్థితి కల్గియుండును. అట్టియెడ జాతరాగ్ని బలహీనస్థితి నుండును కావున సాధారణమైన (మామూలు) యాహారమును జీర్ణింప సమర్థము కానోపదు. శరీరము దుర్బలముగ నుండుటవలన మామూలుగ తానుచేయు చంక్రమణాదివిహారములకును సమర్థత చాలియుండదు. కావున అట్టిసమయమున క్రింద

జెప్పబడు పేయాదిక్రమము ననుసరించి యాహారమును సేవించవలెను. అందును వమన విరేచనములచే శోధితునకుమాత్ర మిక్రిందజెప్పబడు పేయాదిక్రమము పూర్తిగ ననుసరింపవలెను. నిరూహ-శిరోవిరేచనములచే శుద్ధునకు విశేషముగ ప్రాముఖ్యము లేదు, “వమనాదిభిః” అను బహువచననిర్దేశము శోధన సామాన్యముగ చేయబడినదియని యెరుంగునది. మరియు—తరుణాల్లా-తైలపూర్ణ పాత్ర - గోరూపదృష్టాంతములమూఁటిని చెప్పటచేత అవచారములనుండి రోగిని కాపాడుట ముఖ్యకర్తవ్యమని దృఢపడుచున్నది.

—౧౨ సంశుద్ధకాగ్నిసంధుక్షణమునకు పేయాదిక్రమవిధి. ౧౯—

మూ. అగ్నిసంధుక్షణార్థం తు పూర్వం పేయాదినా భిషక్,
రసోత్తరేణోపచరేత్ క్రమేణ క్రమకోవిదః

౬

వ్యా. వమనవిరేచనములచే వైజెష్ఠినరీతిగ జాతరాగ్ని మిక్కిలి మందగించి స్వల్పముగ సండునుకావున అట్టియగ్ని నానాట వృద్ధి నొందుటకై పేయాది (అన్నసంసర్జన) క్రమము ననుసరించి యాహారమును భుజింపజేయనగును. నిరూహవస్తి చేసినపుడు అగ్ని మిగుల కొంచెముగ తగ్గియుండునుకావున అట్టివానికి బలము పూర్ణముగ కల్గి కొంచెము తగ్గిన యగ్ని పూర్ణముగ వృద్ధి నొందుటకై మాంసరసక్రమము ననుసరించి యాహారము నిడవలెను. (ఇత్తైరుంగున ‘పేయాదినా’ అని చెప్పబడిన క్రమము వమన-విరేచనముల సుద్దేశించి చెప్పబడినది యనియు, “రసోత్తరేణ” అని చెప్పినది నిరూహవస్తి సుద్దేశించి యనియు వ్యవస్థ నెరుంగునది.)

ఇచ్చట—“రసాభ్యాసక్రమః ఉత్తరకాలం యస్మిన్ పేయాదిక్రమే తేన పేయాదినా” అనువిగ్రహముచేత ‘రసోత్తరేణ’ అనుపదమును ‘పేయాదినా’ అనుదానికి విశేషణముగ జెప్పి, మొదట పేయాదిక్రమము నాచరించి, పిదప రసాదిక్రమము నాచరింపవలెనని కొందరుచెప్పెదరు. వ స్తిసూత్రీయసిద్ధియందు—“ప్రత్యాగ తేజోష్ఠ జలౌ౨వ సీక్తః శాల్యన్నమద్యాత్ తనునా రసేన” (సీ. ఆ. ౩. శ్లో. ౨౬.) అని నిరూహవస్తి యందు అన్నాహారమునే తంత్రకారు లుపదేశించిరి. కావున పేయాదిక్రమము వమన విరేచనవిషయమని యాచార్యసమ్మతము. ఇచ్చట జెప్పిన రసాదిక్రమంబును నిరూహవస్తి సుద్దేశించి రెండవపక్షముగ నిర్దేశింపబడినదని తోచెడి. సుశ్రుతాచార్యులను నిరూహమున రసాదిక్రమమునే యుపదేశించిరి.

—౧౩ మధురాదిరసక్రమాభ్యాసము. ౨౦—

మూ. స్నిగ్ధామృతాద్వదూర్వాని తతోఽమృతవచో రసా,
స్వాదుతిక్తౌ తతో భూయః కషాయకటుకౌ తతః.

౭

అన్యోఽన్యప్రత్యసీకానాం రసానాం స్నిగ్ధరూక్షయోః,
వ్యత్యాసాదుపయోగేన ప్రకృతిం గమయేత్ భిషక్.

౮

వ్యా. నిరూపాశుద్ధునకు తొలుత స్నేహద్రవ్యముతోగూడి స్నిగ్ధంబును, అష్ట-
మధురరసములు కల్గినదియు మనసు కింపైనదియు నగుపదార్థములతో కూడినయాహార
మును బెట్టవలెను. పిమ్మట అష్టలవణరసములతో కూడినయాహారమును భుజింపజేయవలెను.
అటుపిమ్మట, మధురతిక్తరసములకూర్చియు, దానికిపిమ్మట కషాయ-కటురసములకూర్చియు
భోజనమును క్రమముగ నిడవలెను. ఇత్తెరంగున పరస్పరవిరుద్ధములై (యొకదానితో
నొకటి విరుద్ధములై) యుండురసములను, పరస్పరవిరుద్ధగుణములైన స్నిగ్ధరూక్షాదిపదార్థ
ములను క్రమముగ మార్చిమార్చి కలుపుచు నాహారము నుపయోగించవలెను. ఇట్లు రసా
దుల వ్యత్యాసముగ క్రమక్రమముగ నానాటమార్చియభ్యాసముచేసి యుపయోగించుచు
కడపట సర్వరసములతోగూడిన యాహారమును భుజించునట్లు చేయవలెను. (ఇదియే
రసక్రమాభ్యాసము.)

వివరణము:—మనునవిరోచనాదికర్తలచే శోధనముజేసిన పిదప తొలుత పేయాది
క్రమము ననుసరించి యాహారమును మామూలుగ భుజించునపుడు సంశోధనములకు
మూలభూతశరీరమునకు బలమును ఆప్యాయతయు కల్గించుటకై మధురాదిరసముల
పైజెప్పిన క్రమము ననుసరించి కలుపుకొనుచు రసాభ్యాసముచేసి తుట్టతుడకు మధురాది
రసముల నన్నిటినిచేర్చి మామూలుగ భుజించునట్లు ఆభ్యాసముచేయవలెనని యొకపక్షము.
మరియు పేయాదిక్రమమునందే మధురాదిరసములచే సంస్కారము చేయునపుడు
పైజెప్పిన మధురాష్టాదిక్రమముగ రెండేసిరసముల జేర్చుచు సంస్కరించి క్రమాభ్యాసము
చేయవలెనని వేరొకపక్షము. ఈరెండుపక్షములయందును,—పశ్చాత్యయమున నుండువాత
మును శమింపజేయుటకై తొలుత మధురాష్టరసముల జేర్చువలెననియు, పిమ్మట పశ్చా
త్యయమునకు వైభాగముననున్న జాతరాన్ని వృద్ధి నొందించుటకై అష్టలవణరసములను
జేర్చినివలెననియు, పిమ్మట పిత్తమును శమింపజేయుటకై మధురతిక్తరసముల నుపయో
గింపవలెననియు, అటుపిమ్మట పిత్తమునకు వైభాగమునందుండు ఆమాశయమునందలి కఫ
మును శమింపజేయుటకై కషాయకటురసముల రెంటి నుపయోగింపవలెననియు పైజెప్పిన
రసక్రమోపయోగమునకు ప్రయోజనము.

పైజెప్పినరీతిగ పేయాదిక్రమమున రెండేసిరసములవంతున జేర్చి సంస్కరించి
యుపయోగించునెడ పేయాదిక్రమమువలెనే పండ్రెండు అన్నకాలములతో రససంస్కరణ

క్రమంబును పూర్తియై పదిమూడవ భోజనకాలమున సర్వరసయుక్త స్వాభావికభోజనము సిద్ధించును. పేయాదిక్రమము స్థలాంతరమున వివరింపబడినది.

మరియు “స్నిగ్ధరూక్షయోః, వ్యత్యాసాదుపయోగేన” అనుచోట వరస్పద విరుద్ధములగు స్నిగ్ధ-రూక్షగుణములు గలనూహారద్రవ్యములలో తొలుత స్నిగ్ధగుణము కలదాని నుపయోగించి, పిమ్మట రూక్షముగలదాని నుపయోగించవలెను. ఇత్తైరంగున వ్యత్యాసముగ విరుద్ధగుణములగు గురు-లఘు మున్నగువిరుద్ధగుణములు గలద్రవ్యద్వంద్వమును వ్యత్యస్తముగ నుపయోగించి క్రమాభ్యాసము చేయవలెనని యర్థము. ఇచ్చట “స్నిగ్ధరూక్షయోః” అనుపదము తక్కిన గురులఘ్వాదిగుణముల కుపలక్షణము.

— పేయాదిక్రమముచే స్వస్థతనొందినవానిలక్షణములు. —

మా. సర్వక్షమో (కృతక్రమో) నిరాసజ్ఞః (హ్యసంసర్గః) రతియుక్తః
స్థిరేంద్రియః, బలవాక్ సత్వసంపన్నో విజ్ఞేయః ప్రకృతిం గతః ॥
(బలవాక్ వర్ణవాక్ సర్వరతిః స్వజ్ఞః స్థిరేంద్రియః,
ప్రసన్నాత్మా సర్వసహః విజ్ఞేయః ప్రకృతిం గతః.)

వ్యా. వైజ్ఞేసిన్రీతిగ పేయాదిక్రమమును క్రమరసాభ్యాసమును బోరబాటు లేక యాచరించినమనుజుడు మధురాదిసరసముల సభ్యాసముగ నుపయోగించుటకును, నకలకార్యముల నిర్వహించుటకును సమర్థుడును; మలమూత్రాదిబంధము లేనివాడుగను, శ్రీడాసత్తుడును, స్థిరమైన చక్షురాదీంద్రియబలము కలవాడును, ప్రశస్తమైన బలము కలవాడును, మనోబలసంపన్నుడును వైయుండును. (ఈలక్షణమున్నియు కల్గియున్నయెడ అట్టిమనుజుడు రోగవిముక్తుడై మామూలుగ నుండుపరిస్థితి కల్గియున్నవాడని యెరుంగునది.)

— ప్రకృతినొందనివాడు విసర్జించవలసినవిషయము తెనిమిది. —

మా. ఏతాం ప్రకృతిమప్రాప్తః సర్వవర్జ్యాని వర్జయేత్,
మహాదోషకరాణ్యష్టౌ ఇమాని తు విశేషతః. ౧౦
ఉచ్చైర్భాష్యం రథక్షోభం అతిచక్రమణాఽఽసనే,
అజీర్ణాఽహితభోజ్యే చ, దివాస్వప్నం సమైకునమ్. ౧౧

వ్యా. సంసర్జనక్రమాభ్యాసముచేగూడ వైజ్ఞేసిన్ప్రకృతిని బొందకయుండు మనుజుడు వర్జనీయములగు నాహారవిహారాదివిషయముల నన్నిటిని (ప్రకృతిస్థితిని పొందు

వరకును) బొత్తుగ మానియుండవలెను. అందును—ఉచైచ్చరాభ్యవ్యము (బిగ్గరగ మాటలాడుట), రథక్షోభము, (రథముపై నెక్కి సంచరించుటచే నైనసంచలనము), అతిచంద్రమణము (అధికముగ సంచారము), అత్యాసనము, (ఎల్లప్పుడును కూర్చుని యుండుట), అజీర్ణభోజనము (ఆహారము జీర్ణముకాకుండునపుడు మరల భుజించుట), అహితభోజనము, (వాతాదులకు అనుకూలముకాని యాహారమును భుజించుట), దివాన్వష్టము, (పగటి నిద్ర), మైథునము (స్త్రీసంభోగము) అను నీసెనిమిదివిషయములను బొత్తుగ మాని యుండవలెను.

❧ ఉచైచ్చరాభ్యవ్య-అతిసంభాషణాదులచే వేరువేరుగ గల్గవ్యాధులు. ❧

మూ. తజ్జాః దేహార్ధ్వ-సర్వాధో - మధ్యపీడామ దోషజాః,
శ్లేష్మజాః క్షయజాశ్చైచ స వ్యాధయస్సృజ్యే యథాక్రమమ్. ౧౨

వ్యా. వైజెషిన్ సెనిమిదివిధములైన యవచారములచే నీక్రిందజెప్పబడు సెనిమిది విధములైన రోగములును వరుసగ సంభవించును:—అందు బిగ్గరగ మాటలాడుటచే దేహమునం దూర్ధ్వభాగమున వ్యాధులును, రథక్షోభమున సర్వాంగబాధయు, అతి సంచారముచే నధశ్వరీరమున బాధలును, అత్యాసనముచేత మధ్యశరీరవ్యాధులును, అజీర్ణభోజనముచేత అహితభోజనముచే త్రిదోషములకు జేరినరోగములును, పగటి నిద్రచేత శ్లేష్మరోగములును, మైథునముచేతను ధాతుక్షయముచే నైనవ్యాధులును వరుసగ సంభవించును. (కావున వైజెషుబడిన ఉచైచ్చరాభ్యవ్యాదుల సెనిమిదిటిని ప్రకృతిస్థితినొందువరకును బొత్తుగ మానియుండుట ముఖ్యకర్తవ్యమని భావము.)

❧ ఉచైచ్చరాభ్యవ్యాదులచే గల్గవ్యాధులయొక్క సంగ్రహము. ❧

మూ. తేషాం విస్తరతో లిజ్గం ఏకైకస్య చ భేషజం,
యథావత్ సంప్రవక్ష్యామి సిద్ధాః వస్తీంశ్చ యావనాన్. ౧౩

వ్యా. వైజెషిన్ ఉచైచ్చరాభ్యవ్యాదులచే గల్గవ్యాపత్తులకు వేరువేరులక్షణములను, అధూరోగమునకు దగిన వేరువేరుచికిత్సములను ఈక్రింద విస్తరముగ జెప్పెదనని యర్థము.

❧ (1) ఉచైచ్చరాభ్యవ్య-అతిసంభాషణములచే గల్గవ్యాధులు. ❧

మూ. తత్ర - ఉచైచ్చరాభ్యవ్యాధిభాష్యాభ్యాం శిరస్తాప - శఙ్ఖకర్ణ
నిస్తాద-శ్రోత్రోఽరోధ - ముఖతాళకణ్ఠశోష - తైమిర్య - పిపాసా-

జ్వర - తమక - హనుగ్రహ-మన్యాస్తమ్భ - నిశ్చీవనోరఃపార్శ్వ
శూల - స్వరభేద - హిక్కా-శ్వాసాదయస్సుక్తిః. ౧౪

వ్యా. వైజేషివనిలో బిగ్గరగ మాటలాడుటచేతను, మితిమీరి వదరుటచేతను—
శిరస్తాపము (తలనొప్పి, మంట), కణతలయందును చెవులయందును సూదుల బొడిచిన
విధముగ పోటు, చెవుడు, నోటియందును తాలువులయందును కుత్తుకయందును చెమ్మలేక
యెండుట, తిమిరమసెడు నేత్రరోగము, దప్పి, జ్వరము, తమకశ్వాసము, అంకిలి
పట్టికొనుట, మన్యాస్తంభము, నోట నీరువెడలుట, రొమ్మనందును పార్శ్వములయందును
శూలనొప్పి, కంఠస్వరభేదము, వెక్కిళ్లు, శ్వాసము ఇవి మున్నగువ్యాధులు సంభవించును.
(ఇచ్చట ఉచ్చైర్భాగ్య-అతిభాగ్యములచే గల్గువ్యాధులు సమానములగుటవలన నిచ్చట
రెండును చెప్పబడినవి. కావున సంఖ్యావిరోధముకాదని యెరుంగునది. ఈన్యాయమును
“అజీర్ణాఽధ్యశనాభ్యాం” “విషమాఽహితాశనాభ్యాం” అను స్థలములయందును
గమనించునది.)

—౨౩ (2) రథక్షోభముచే గల్గువ్యాధులు. ౨౩—

మూ. రథక్షోభాత్ - సద్ధిపర్వశైధిల్య - హనునాసాకర్ణశిరశ్శూల-తోద-
కుక్షిక్షోభాఽఽటోపాఽఽస్త్రకూజనాఽఽధ్వాన హృదయేద్ద్వి
యోపరోధ - సిక్ఠి పార్శ్వవజ్జణ పృషణకటీ పృష్ఠవేదనా-
సద్ధిస్కంధగ్రీవాదౌర్బల్యాఽఽక్లాఽభితాప - పాదశోఫప్రస్వాప
హర్షణాదయః. ౧౫

వ్యా. రథసంక్షోభమువలన—కీళ్లయందును, వేళ్లు మున్నగువాని గణపుల
యందును శిథిలత్వము (నడలి బిగిచెడి యండుట), అంకిళ్లయందును, ముక్కునందును,
చెవులయందును, శిరస్సునందును నొప్పియు పోటును కల్గుట, కుక్షియందు
సంక్షోభము, ప్రేగులలో కూతలు కడుపుబ్బరము హృదయమునందు చలనము లేకుండుట,
చక్షురాదీంద్రియములవ్యాపారముల కాటంకము, పిరుదులయందును ఇరుప్రక్కల
యందును గెజ్జలయందును పృషణములయందును నడమమునందును వీపునందును బాధ,
కీళ్లయందును మూపులయందును కంఠము (పెద) యందును బలహీనత, శరీరమునందంతట
బలహీనతయు మంటయు, మిగాళ్లయందు శోఫము, స్పర్శము నెరుంగజాలకుండుట,
పాదహర్షము (కాళ్లయందు ఒలబలమనుకట్టు తిమ్మిరి), ఇవి మున్నగు సర్వాంగవ్యాధులు
సంభవించును.

చ-సిద్ధి—48

—౧౭ (3) అతిచక్రమణమున గల్గువ్యాధులు. ౧౭—

మూ. అతిచక్రమణాత్ - పాదజఙ్ఘోరుజానువజ్జణశ్రోణీపుష్ట శూల-
సక్తిసాద - నిస్తోద-పిణ్డికోద్దేవున - అజమద్దానసాభితాప - సిరా
ధమనీహర్ష - శ్వాసకాసాదయః స్యుః. ౧౬

వ్యా. అధికముగ సంచరించుటవలన—పాదములయందును పిక్కలయందును
తొడలయందును, మోకాళ్లయందును గెజ్జలయందును పిరుదులయందును వీపునందును
శూలనొప్పి, తొడయందు కృశతయు సూదులగుచ్చినవిధముగ పోటును, పిక్కల
(చిరుదొడల) యందు మెలిబెట్టినవిధముగ బాధయు, ఒడలి నొప్పులు, మూపులయందు
మంట, సిరలయందును ధమనులయందును హర్షము (జిలజిల యనుబాధ), శ్వాసకాసము,
ఇవి మున్నగుబాధలు కల్గును.

—౧౮ (4) అత్యాసనముచే గల్గువ్యాధులు. ౧౮—

మూ. అత్యాసనాత్ రథక్షోభజాః - స్ఫిక్ - పార్శ్వ - వజ్జణ-వృషణ-
కటిపుష్టవేదనాదయః స్యుః. ౧౭

వ్యా. అధికముగ కూర్చుని యుండుటవలన రథసంక్షోభముచే సంభవించువ్యాధు
లలో పిరుదులయందును ఇరుప్రక్కలయందును గెజ్జలయందును వృషణములయందును
నడుమునందును వీపునందును వేదన, ఇవి మొదలగు రథసంక్షోభవ్యాధులన్నియు కల్గును.
(ఇచ్చట “రథక్షోభజాః” అనిమాత్రము చెప్పినయెడ సంధిపర్వతైథిల్యము మున్నగు
వ్యాధులనూడ గ్రహింపబడును కావున వానినిపృత్తికై “రథక్షోభజాః స్ఫిక్పార్శ్వ
.....వేదనాదయః” అని నిర్దేశింపబడినది.)

—౧౯ (5) అజీర్ణ-అధ్యశనముచే గల్గువ్యాధులు. ౧౯—

మూ. అజీర్ణాఽధ్యశనాభ్యాం తు—ముఖశోషాఽఽధ్వాన-శూల-నిస్తోద
పిపాసా - గాత్రసాద - చ్ఛర్ధ్యతీసార - మూర్ఛా - జ్వర - ప్రవా
హణాఽఽమ విపాదయః ౧౮

వ్యా. అజీర్ణభోజనముచేతను అధ్యశనముచేతను—నోరెండుట, కడుపుబ్బరము,
కడుపులో శూలయు, పోటును, డప్పి, ఒడలి నొప్పులు, వాంతి, అతిసారము, మూర్ఛ,
జ్వరము, ప్రవాహణము (బంకవిరేచనము), ఆమవిషము (జీర్ణముకానిపదార్థము విష
రూపముగ పరిణమించుట), ఇవి మున్నగు ఆమజనితరోగములు కల్గును.

ఇచ్చట బీర్ణముకాని రసశేషమున్నపుడు మరల భుజించుట అజీర్ణాశనమనియు, భుజించినవెంటనే మరల భుజించుట అధ్యశనమనియు శైరుంగనది. ఈరెంటిచే గల్లవ్యాధులు ఒకజాతిగ నుండుటచే నిచ్చట రెండును నిర్దేశింపబడినది.

—౧౬ (6) విషమా-అహితాశనములచే గల్లవ్యాధులు. ౧౬—

మూ. విషమా-అహితాశనాభ్యాం— అనన్నా-భిలాష - దౌర్బల్య-
వైషర్ణ్య - కణ్ఠా-పామా - గాత్ర-వసాద-వాతాది ప్రకోప
జాశ్చ, గ్రహణ్యరోగవికారాదయః. ౧౯

వ్యా. విషమాశనము (అకాలభోజనము)చేతను అహితాశనము (అసాత్వ్యాహారము)చేతను—అన్నముపై యభిలాషలేకుండుట, బలహీనము, శరీరమున వర్ణముమారుట, జీల, గజ్జి, ఒడలినొప్పులు, వాతాదిదోషప్రకోపమున జనించుఇతరవ్యాధులు, గ్రహణీరోగము, అరోగ్యరోగములు ఇవి మున్నగువ్యాధులు సంభవించును. (ఇచ్చట విషమాశన-అహితాశనములచే గల్లవ్యాధులు సమానములుకావున విషమాశనమును నిర్దేశింపకున్నను ఇచ్చట చెప్పబడినది.)

—౧౭ (7) దివాస్వప్నముచే గల్లవ్యాధులు. ౧౭—

మూ. దివాస్వప్నాత్—అరోచకా-విపాకా-గ్నినాశ - సైమిత్య-
పాణ్డుత్వ, కణ్ఠా-పామా - దాహ-చ్ఛర్మజ్వర - హృత్ స్తమ్భ-
జాడ్య-తద్దా- నిద్రా-ప్రసజ్జ - గ్రథిజన్త - దౌర్బల్య - రక్త-
మూత్రా-క్షీతా-తాలులేపాః, (పిపాసా చ.) ౨౦

వ్యా. పగటిపూట నిదురించుటవలన.—అరోచకము, అజీర్ణము, అగ్నినాశము, జడత్వము, పాండుత్వము, జీల, గజ్జి, సంతాపము, వాంతి, ఒడలినొప్పులు, హృదయము (మామూలుగనుండు)స్పందనము, లేక స్తంభించి యుండుట, కనులయం చాలస్యము, తంద్ర (కునికిపాటు), నిదుర బట్టకుండుట, గ్రంథులు పుట్టుట, బలహీనము, మూత్రంబు ఎఱ్ఱనై యుండుట, కన్నులు ఎఱ్ఱబారుట, తాలువులు జిగురుకల్లి అంటికొనుట, దప్పి అనునీళ్లేవ్వ రోగములు సంభవించును.

—౧౮ (8) మైథునముచే గల్లవ్యాధులు. ౧౮—

మూ. వ్యవాయాత్— ఆశు బలనాశో-రసాద - శిరోవ స్తిగుదమేధ-
వజ్రణో-రుజాను జఙ్ఘాపాదశూల - హృదయస్పన్దన - నేత్రపీడా-
—

జుజ్జైథిల్య - శుక్రమార్గశోణితాఽఽగమన - కాస-శ్వాస - శోణి
తష్ఠీవన - స్వరాఽవసాద - కటిదార్బల్యైకాఽఽజ్జసర్వాజ్జరోగ
ముష్కశ్చయథు-వాతవరోఽఽమూత్రసజ్జ - శుక్రవిసర్గ - జాడ్య-
వేపథు - బాధిర్య-విషాదాదయస్సయ్యః; అవలుప్యత ఇవ గుదః,
తాడ్యత ఇవ మేధ్గిం, అవసీదతీవ మనః, వేపతే హృదయం,
పీడ్యస్తే సస్థయః, తమః ప్రవేశ్యత ఇవ చ. ౨౦

ఇత్యేవమేభిరష్టభిరపచారైః ఏతే ప్రాదుర్భవన్తి ఉపద్రవాః. ౨౧

వ్యా. మైథునమువలన—శరీరబలము వెంటనే క్షీణించుట, తొడలు నొప్పి,
శిరస్సు వస్త్రీ గుదము మేధ్రము గెజ్జలు తొడలు మోకాళ్లు పిక్కలు పాదములు అను
నీయవయవములయందు శూలనొప్పి, గుండె అధికముగ నదరుట, కండ్లబాధ, అవయవ
ములు శీథిలములుగ నుండుట, శుక్రము వెడలుమార్గమునండి రక్తము స్రవించుట, కాస
శ్వాసములు, నోట రక్తము వెడలుట, కంఠస్వరము హీనమగుట, నడుము బలహీనమగుట,
ఏకాంగవాతరోగములు, సర్వాంగవాతరోగములు, పుష్కణములయందు వాపు, వాత-
మూత్ర-పురీషములు వెడలక బద్ధగించుట, శుక్రము తనంతటనే స్రవించుట, అలసత,
శరీరకంపము, చెవుడు, మనోవ్యాకులము అను నీరోగములు కల్గును.

మరియు గుదస్థానమున చీలువబడినట్లు బాధ కల్గును. మేధ్రమున కొట్టినవిధముగ
బాధ జనించును. మనస్సు నశించినవిధముగ తనవ్యాపారమును మాని యుండును. గుండె
తటతట గొట్టికొనుచు కదలుచుండును. కీళ్లన్నియు నొప్పికల్గియుండును. చీకటిలో నున్న
విధమున నేమియు దెలియక మైకము గ్రమ్మును.

ఇతైరంగున నుద్దేశానుసారముగ వైశిష్ట్యబడిన ఉచైచ్చర్భాష్యము మున్నగు నెని
మిది యపచారములచే వేరువేరుగ జనించు నీయుపద్రవములు ఎనిమిదియు వరుసగ
వివరింపబడినవి.

— { (1) వైశిష్ట్యయెనిమిదింటికి వరుసగ చికిత్సితము. } —
అందు ఉచైచ్చర్భాష్య-అతిభాష్యలచికిత్స.

మూ. తేషాం సిద్ధిః.—తత్ర ఉచైచ్చర్భాష్యాఽతిభాష్యజానాం, అభ్య
జ్ఞ-స్వేదోపనాహధూమనస్యో పరిభక్తస్నేహపాన - రసక్షీరాదిః
వాతహరః సర్వో విధిః మూనం చ. ౨౩

వ్యా. మైశేషబడిన ఉచ్చైర్భాష్యుడు లెనిమినిటిచే వేరువేరుగ గల్గినరోగములకు చికిత్స యీక్రింద వేరువేరుగ జెప్పబడును. — అందు బిగ్గరగ మాటలాడుటచేతను అధికముగ మాటలాడుటచేతను సంభవించు శిరస్తాపాది వ్యాధులయందు అభ్యంగనము, స్వేదము, ఉపనాహము, ధూమపానము, నస్యవిధి, భుజించినపిదప స్నేహపానము, మాంస రసము, క్షీరపానము ఇవి మున్నగుచికిత్సలును, వాతహరములగు నన్నిచికిత్సలును, మానమును బూని యుండుటయు, యుక్తములుగ నుండుట. (ఇచ్చట సిద్ధియన సాధన భూతమైన చికిత్స యని యర్థము.)

— 2-3-4 రథసంక్షోభ-చంచ్రమణ-అత్యాసనములచే గల్గినవ్యాధులచికిత్స. —

మూ. రథక్షోభాతిచక్ష్మ్రమణాఽత్యాసనజానాం స్నేహస్వేదాదివాత హరం సర్వం నిదానవర్జనం చ. ౨౪

వ్యా. రథసంక్షోభ-అతిచంచ్రమణ-అత్యాసనములచే గల్గినవ్యాధులకు స్నేహము స్వేదము మున్నగు వాతవ్యాధిహరచికిత్సావిధానమంతయును, నిదానమును (వ్యాధికి కారణములుగ జెప్పబడిన రథయాన అతిచంచ్రమణ అత్యాసనముల) మానియుండుటయు తగినచికిత్స యగును. ఇచ్చట “సంక్షేపతః క్రియాయోగో నిదాన పరివర్జనమ్” అను పద్ధతి ప్రకారము ఆయావ్యాధుల కారణముల వర్జించుట మంచిదిని ‘నిదానవర్జనంచ’ అని చెప్పబడినది.

— (5) అజీర్ణ-అధ్యశనములచే గల్గినవ్యాధులచికిత్స. —

మూ. అజీర్ణాఽధ్యశనజానాం నిరవశేషతః ఛర్దనం, రూక్షః స్వేదః,

లఙ్ఘనీయ - పాచనీయ - దీపనీయశాషధాఽవచారణం చ. ౨౫

వ్యా. అజీర్ణ-అధ్యశనములచే గల్గినవ్యాధులకు అజీర్ణహరశేషము బొత్తుగ బైట వెడలునట్లు వాంతి చేయుటయు, రూక్షమైనస్వేదనమును చేయుటయు, లంఘనీయములును, పాచనీయములును, దీపనీయములును నగునౌషధముల నుపయోగించుటయు తగిన చికిత్స యగును.

— (6) విషమ-అహితాశనములచే గల్గినవ్యాధులచికిత్స. —

మూ. విషమాఽహితాశనజానాం యథాస్వందోషహరాః క్రియాః ౨౬

వ్యా. విషమాశన - అహితాశనములచే గల్గిన వాతికాది దోషజవ్యాధులయందు ఆయాదోషముల హరింప నమర్థములైన చికిత్సల చేయునది.

—౭ (7) పవలు నిదురించుటచే గల్గిన తైష్ఠికవ్యాధులచికిత్స. ౭—

మూ. దివాస్వప్నజానాం ధూమపాన - లఙ్ఘన - పమన - శిరోవిరేచన -
వ్యాయామ - రూక్షాశనాఽరిష్ట దీపనీయాషధోపయోగః,
ప్రఘర్షణోన్మర్దన - పరిషేచనాదిశ్చ, శ్లేష్మహరస్సరోష్వి విధిః. ౨౭

వ్యా. పగలు నిదురించుటచే గల్గిన తైష్ఠికవ్యాధులయందు ధూమపానము, లంఘనము, పమనము, శిరోవిరేచన నశ్యకర్త, దేహపరిశ్రమము, రూక్షములైన యాహారములను ఆరిష్టములను సేవించుట, దీపనీయములగు నౌషధముల సేవించుట, ఇవియన్నియు మిక్కిలి హితకరములు. మరియు ప్రఘర్షణము, శరీరమును నలుగురిండి మొదలగువానిచే రుద్దుట, మర్దించుట, పరిషేకములు మున్నగు కఫహరచికిత్సలన్నియు మిక్కిలి హితకరములు.

—౭ (౮) స్త్రీసంభోగముచే గల్గిన వ్యాధులచికిత్స ౭—

మూ. మైథునజానాం జీవనీయసిద్ధయోః ఊరసర్పిషాః ఉపయోగః,
తథా వాతహారాః స్వేదాఽభ్యజ్ఞోపనాహః, వృష్యాశ్చాఽఽ
హారాః, స్నేహః, స్నేహవిధయః యాపనావస్తయోఽను
వాసనం చ; మూత్రవైకృతవస్తిశూలేషు చోత్తరవస్తిః విదారి
గంధాదిగణజీవనీయఊరసంసిద్ధం తైలం స్యాత్, యాపనాశ్చ
వస్తయః సర్వకాలం దేయాః. ౨౮

వ్యా. మైథునముచే సంభవించిన బలక్షీణాది రోగములయందు జీవనీయగణద్రవ్యముల జేర్చి పక్వముచేయబడిన ఊరమును, ఘృతమును ఉపయోగించవలెను. మరియు వాతహరములగు స్వేదవిధులును, ఆభ్యంగనమును, ఉపనాహంబులును, వృష్యంబులగు నాహారంబులును, స్నేహపానంబును, స్నేహవిధులును, యాపనావస్తలును, అనువాసనంబును, మిక్కిలి యుపయోగించదగును. మరియు సంభోగముచే వైనమూత్రకృచ్ఛాది మూత్రవ్యాధులయందును వస్తిశూలమునందును విదారిగంధాది గణద్రవ్యములను జీవనీయగణద్రవ్యములను క్వాఢకల్కములజేసి, యాక్వాఢకల్కములను ఆవుపాలను చేర్చి విఘ్నకృప్రకారము తైలమును సిద్ధముచేసి, యాతైలముచే నుత్తరవస్తిని విధిప్రకారము ప్రయోగించవలెను. మరియు నీక్రింద జెప్పబడు యాపనావస్తలును కాలనియమములేక సర్వకాలమందును ఉపయోగించదగ్గును.

ఇచ్చట నిరూపించినవస్తులకు కాలనియమము కలదుగాని అట్టికాలనియమములేక యెల్లప్పుడు నుపయోగింపదగినవి యాపనావస్తులని గెలుపుటకై “సర్వకాలం జేయాః” అని చెప్పబడినది. యాపనావస్తియన:—“అయుషో యాపనం (దీర్ఘకాలానువర్తనం) ధర్మస్తీతి-యాపనాః వస్తయః” అనువిగ్రహముచేత దీర్ఘకాలము ఆయువును వృద్ధిచేసి ఆరోగ్యస్థితినుంచునవి యాపనావస్తులని యర్హర్థముగ జెప్పబడును. జీవనీయగణము స్థలాంతరమున వివరింపబడినది.

(ఇత్తైరంగున “తేషాం విస్తరణో లిప్తం ఏకైకస్య చ భేషజా” అని నిర్దేశించిన ప్రకారము శోధనము చేసినప్పుడు అవచారములచే గల్గవ్యాధులును వానిచికిత్సితములును వివరింపబడినవి. పిమ్మట అధ్యాయారంభమున ప్రతిష్ఠ చేయబడిన ప్రకారము ఉత్తమములైన యాపనావస్తులు ఈక్రింద వివరింపబడును.)

— { (1) ఒక్కొక్కయోగమువంతున నిర్దేశింపబడిన యాపనవస్తులు } —
 ఇరువదితొమ్మిది. (29). అందు ముస్తాదియాపనవస్తి.

మూ. తానుపదేక్ష్యమః. — ముస్తాశీరబలారగ్వధ రాస్నా మజ్జిష్ఠాకటు రోహిణీత్రాయమాణా పురర్న వావిభీతక గుహాచీస్థిరాదివశ్చ మూలాని పలికాని ఖడ్జశః స్లుప్తాని, అప్తౌ చ మదనఫలాని ప్రతౌళ్యః జలాధకే పరిక్వాళ్య పాదశేషో రసః; ఊరద్విప్రస్థ సంయుక్తః పురః శృతః ఊరావవిశేషః; పాదజాఙ్గలరసః, తుల్య మధుఘృతయుతః, శతకుసుమామధుకకుటజఫలరసాఙ్గాన ప్రియఙ్గు కల్పీకృతః, సనైస్థవః, సుఖోష్ణో వస్తీః; శుక్రమాంస బలజననః, ఊతక్షీణకాన గుల్మ శూలవిషమజ్వరబ్రధ్న (వర్ధ) కుణ్డలోదా వర్త కుక్షీశూల, మూత్రకృచ్ఛాగ్ని సృగ్రజో విసర్పప్రవా హికా శిరోరుజా జానూరు జఙ్ఘావస్తీగ్రహశ్శర్యున్తాదార్భుః ప్రమేహాత్మానవాతరక్త పిత్తశ్లేష్మవ్యాధిహరః సద్యోబలజననో రసాయనశ్చేతి.

౨౯

వ్యా. పైననిర్దేశింపబడిన యాపనవస్తులు యీక్రింద చెప్పబడును:—తుంగ గెడ్డలు, వట్టివేళ్లు, చిట్టాముట్టి, రేలకాయగిజరు, నన్నరాష్ట్రము, మంజిష్ఠి, కటుకరోహిణి, కలుక్రానుగ, గలిజేరు, తానికాయలు, తిప్పతీగ, స్థిరాది (హస్త) వశ్చములములు ఇవి

— (7) పవలు నిదురించుటచే గల్గిన తైష్ఠికవ్యాధులచికిత్స. ౧౯

మూ. దివాస్వప్నజానాం ధూమపాన - లజ్జన - వమన - శిరోవిరేచన - వ్యాయామ - రూక్షశనాఽరిష్ట దీపనీయాషధోపయోగః, ప్రఘర్షణోన్మర్దన - పరిషేచనాదిశ్చ, శ్లేష్మహరస్సర్వో విధిః. ౨౭

వ్యా. పగలు నిదురించుటచే గల్గిన తైష్ఠికవ్యాధులయందు ధూమపానము, లంఘనము, పమనము, శిరోవిరేచన నన్యకర్త, దేహపరిశ్రమము, రూక్షములైన యాహారములను అరిష్టములను సేవించుట, దీపనీయములగు శాషధముల సేవించుట, ఇవియన్నియు మిక్కిలి హితకరములు. మరియు ప్రఘర్షణము, శరీరమును నలుగుదిండి మొదలగువానిచే రుద్దుట, మర్దించుట, పరిషేకములు మున్నగు కఫహరచికిత్సలన్నియు మిక్కిలి హితకరములు.

— (౮) స్త్రీ సంభోగముచే గల్గువ్యాధులచికిత్స ౧౯

మూ. మైథునజానాం జీవనీయసిద్ధయోః క్షీరసర్పిషాః ఉపయోగః, తథా వాతహారాః స్వేదాఽభ్యజ్ఞోపనాహః, పృష్ఠాశ్చాఽఽహారాః, స్నేహః, స్నేహవిధయః యాపనావస్తయోఽనువాసనం చ; మూత్రవైకృతవస్తిశూలేషు చోత్తరవస్తిః విదారిగంధాదిగణ-జీవనీయక్షీరసంసిద్ధం తైలం స్యాత్, యాపనాశ్చ వస్తయః సర్వకాలం దేయాః. ౨౮

వ్యా. మైథునముచే సంభవించిన బలక్షీణాది రోగములయందు జీవనీయగణద్రవ్యముల జేర్చి పక్వము చేయబడిన క్షీరమును, ఘృతమును ఉపయోగించవలెను. మరియు వాతహరములగు స్వేదవిధులును, ఆభ్యంగమును, ఉపనాహంబులును, పృష్ఠంబులగు నాహారంబులును, స్నేహపానంబును, స్నేహవిధులును, యాపనావస్తలును, అనువాసనంబును, మిక్కిలి యుపయోగించదగును. మరియు సంభోగముచే నైనకూత్రకృచ్ఛాది మూత్రవ్యాధులయందును వస్తిశూలమునందును విదారిగంధాది గణద్రవ్యములను జీవనీయగణద్రవ్యములను క్వాధకల్కములజేసి, యాక్వాధకల్కములను ఆవుపాలను చేర్చి విధ్యుక్తప్రకారము తైలమును సిద్ధముచేసి, యాతైలముచే నుత్తరవస్తిని విధిప్రకారము ప్రయోగించవలెను. మరియు నీక్రింద జెప్పబడు యాపనావస్తలును కాలనియమములేక సర్వకాలమందును ఉపయోగించదగును.

ఇచ్చట నిరూపించినట్లులకు కాలనియమము కలదుగాని అట్టికాలనియమములేక యెల్లప్పుడు నుపయోగించదగినవి యాపనావస్తులని నెలపుటకై “సర్వకాలం జేయాః” అని చెప్పబడినది. యాపనావస్తుయనః—“అయుషో యాపనం (దీర్ఘ కాలానువర్తనం) కర్వంతీతి-యాపనాః వస్తుయః” అనువిగ్రహముచేత దీర్ఘ కాలము ఆయువును వృద్ధిచేసి ఆరోగ్యస్థితినుంచునవి యాపనావస్తులని యన్వర్థముగ జెప్పబడును. జీవనీయగణము స్థలాంతరమున వివరింపబడినది.

(ఇతైరంగున “తేషాం విస్తరణో లిప్తం పితృకన్య చ భేషజా” అని నిర్దేశించిన ప్రకారము శోధనము చేసినప్పుడు అపచారములచే గల్గువ్యాధులును వానిచికిత్సితములును వివరింపబడినవి. పిష్టులు అధ్యాయారంభమున ప్రతిజ్ఞ చేయబడినప్రకారము ఉత్తమములైన యాపనావస్తులు ఈక్రింద వివరింపబడును.)

— { (1) ఒక్కొక్కయోగమువంతున నిర్దేశింపబడిన యాపనవస్తులు } ౨౯
 ఇరువదితొమ్మిది. (29). అందు ముస్తాదియాపనవస్తు.

మూ. తానుపదేక్ష్యమః.— ముస్తాశీరబలారగ్వధ రాస్నామజ్జిష్ఠాకటు రోహిణీత్రాయమాణా పురర్న వావిభీతక గుడూచీస్థిరాదివశ్శు మూలాని పలికాని ఖడ్జశః క్లుప్తాని, అష్టౌ చ మదనఫలాని ప్రత్యౌశ్య; జలాధకే పరిక్వాథ్య పాదశేషో రసః; క్షీరద్విప్రస్థ సుయుక్తః పురః శృతః క్షీరావనిశేషః; పాదజాఙ్గలరసః, తుల్య మధుఘృతయుతః, శతకుసుమామధుకకుటజఫలరసాశ్చాన ప్రియఙ్గు కల్మీకృతః, సనైస్థవః, సుఖోష్ణో వస్త్రీః; శుక్రమాంస బలజననః, క్షతక్షీణకాస గుల్మ శూలవిషమజ్వరబ్రథ్న (వర్ధ) కుష్ఠలోడా వర్త కుక్షీశూల, మూత్రకృచ్ఛాఽస్య సృగ్రజో విసర్పప్రవా హికా శిరోరుజా జానూరు జఙ్ఘావస్తిగ్రహాశ్చ ర్యున్మాదార్కః ప్రమేహాఘ్నానవాతరక్త పిత్తశ్లేష్మవ్యాధిహరః సద్యోబలజననో రసాయనశ్చేతి.

౨౯

వ్యా. పైననిర్దేశింపబడిన యాపనవస్తులు యీక్రింద చెప్పబడును:—తుంగ గడ్డలు, పట్టివేళ్లు, చిట్టాముట్టి, రేలకాయగిజరు, సన్నరాష్ట్రము, మంజిష్ఠి, కటుకరోహిణి, కలుక్రానుగ, గలిజేరు, తానికాయలు, తిప్పతీగె, స్థిరాది (హ్రస్వ) పశ్చాత్తములములు ఇవి

బృహతీ కణ్ణికారి శతావరీ చ్చిన్నరుహః శృతేన పయసా,
మధుకమదనపిప్పలీకల్మిషేన పూర్వవద్వస్తిః. 30

వ్యా. గోరంటవేరు, చిట్టాముట్టివేరు, దర్భవేరు, సుగంధిపాలవేరు వీనిని సమ భాగములుగ గూర్చి నలుగ గొట్టి అవుపాలలో కలిపి తీరపాకవిధి ప్రకారము పక్వము చేసి వడగట్టి వైజెప్పినరీతిగా వస్త్రాషధమును సిద్ధముచేసి వస్త్రప్రయోగము చేయునది. (ఇది మూడవ వస్త్రయోగము.)

ములకవేరు, వాకుడువేరు, పిల్లిపీచరగడ్డలు, తిప్పతీగ వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి నలుగ గొట్టి పాలలో గలిపి వైజెప్పినరీతిగ సిద్ధముచేసి, అందు అతిమధురము, మ్రంగకాయలు, పిప్పళ్లు వీనిని సమభాగములుగ కల్పముచేసి కలిపి వైజెప్పినరీతిగ వస్త్రప్రయోగము చేయనగును. (ఇది నాల్గవ వస్త్రయోగము.)

ఈవస్త్రయోగములరెంటిని ప్రత్యేకఫలవిశేష నిర్దేశములేదుగాన వస్త్ర సామాన్యముగ “ఇత్యేతే వస్త్రయః” అని యుపక్రమించి చెప్పబడుఫలము నెరుంగునది.

— (౧) బలాదియాపనవస్త్ర. —

మూ. తథా బలాఽతిబలా-విదారీ - శాలివర్ణీ - పృశ్నివర్ణీ - బృహతీ-
కణ్ణికారికా - దర్భమూల - పరూషక - కాశ్చర్య - బిల్వఫల-యవ
సిద్ధేన-పయసా; మధూ (ధు)కమదనకల్మిషేన, మధు - ఘృత -
సౌవర్చలయుక్తేన కాస - జ్వర - గుల్మ - స్తీ, హార్దితస్త్రీమద్యక్తి
ప్రాణాం సద్యోబలజననో, రసాయనశ్చ. 31

వ్యా. చిట్టాముట్టి, పేరాముట్టి, పెద్దగుమ్మడి, కోలపొన్న, ముయ్యాకుపొన్న, ములక, వాకుడు, దర్భవేళ్లు, చిట్టిత, నేలగుమ్మడి, మారేడుకాయ, యవలు వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి నలుగ గొట్టి, అవుపాలలోకలిపి తీరపాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేసి వడగట్టి, అందు అతిమధురమును మ్రంగకాయలను కల్పముచేసి కలిపి, లేనెను నేతిని సౌవర్చలవణమును కూడ కలిపి, విధ్యుక్తప్రకారము వస్త్రాన్ని ప్రయోగించునది. ఇయ్యది కాసము, జ్వరము, గుల్మము, స్తీహము అను నీరోగములచే పీడింపబడినవారికిని, స్త్రీసంభోగముచేతను మద్యపానముచేతను కృశించినవారికిని వెంటనే బలమును కల్గించును. రసాయనం బగును. (ఇది యైదవ వస్త్రయోగము.)

— (6) బలాదియాపనవస్తి రెండవయోగము. —

మూ. బలాతిబలారాన్నారగ్వధమదనబిల్వగుడూచీ పునర్నవైరజ్ఞా
శ్వగన్ధానహచరపలాశదేవదారు ద్విపక్ష్యమూలాని పలికాని;
యవకోలకులుత్తద్విప్రస్థతం శుష్కమూలకానాం చ జలద్రోణ
సిద్ధం నిరూహప్రమాణావశేషం కషాయం పూతం మధుకమ
దనశతపుష్పా కుప్తపిప్పలీవచావత్సకఫలరసాజ్ఞానప్రియభ్యయవా
సీకల్పీకృతం గుడఘృతతైలక్షౌద్రక్షీరమాంసరసామ్లం కాజ్జీక
వైర్ధవయుక్తం సుఖోష్ణం వస్త్రీంద్రాత్; శుక్రమూత్రవర్ష
సక్లేఽనిలజే, గుల్మహృద్రోగార్ధాన బ్రధ్నపార్శ్వ పృష్ఠకటీ
గ్రహసంజ్ఞానాశబలక్షయేషు చ. 33

వ్యా. చిట్టాముట్టి, పేరాముట్టి, నన్నరాష్టము, రేల, మ్రంగకాయ, బిల్వకాయ,
తిప్పతీగ, గలిజేరు, ఆముదపువేళ్లు, పెన్నేరుగెడ్డ, గోరింటవేళ్లు, మోదుగపట్ట, దేవదారు
చెక్క, మహాపంచమూలములు, హ్రస్వపంచమూలములు ఇవియన్నియు ఒక్కొక్కటి
ఒక్కొక్కవలము; యవలు, రేగుగింజలు, ఉలవలు ఇవి ప్రత్యేకము నాలుగేసివలములు;
యెండుముల్లంగియు నాలుగువలములు; ఈభాగములప్రకారము వీనినన్నిటినిచేర్చి నలుగ
గొట్టి ద్రోణపరిమితమైన జలమున చేర్చి నిరూహవస్తి మూడుపుటములకు వలసినంతకషా
యము మిగులునట్లు (కావ్యధరిభాషానుసారముగ) కషాయము కాచి పడగట్టి యంచు
కొని, అందు ఆతిమధురము, మ్రంగకాయలు, సదాపవిత్రులు, చెంగల్వకొఱ్ఱ, పిప్పళ్లు,
వన, కొడిసెపాలవిత్రులు, రసాంజనము, ప్రేంకణము, ఓమము ఈద్రవ్యములను సమభాగ
ములుగగూర్చి ఆపావకల్పముగచేసి కల్పనది. మరియు బెల్లము, నెయ్యి, నూనె, లేనె,
ఆవుపాలు, మాంసరసము, (అమ్మకాంజీకము) పులింగంజీ, నైంధవలహము ఈద్రవ్య
ములను వానివానికి విధించినపరిమాణానుసారముగ మైవల్వ్యాపధకావ్యధమన కలిపి
సుఖోష్ణముగ చల్లారాచి వస్త్రీప్రయోగము చేయునది. ఇయ్యది వాతముచే కల్గిన శుక్ర
మూత్ర - పురీషములయొక్క బద్ధకమనందును, గుల్మము, హృద్రోగము, అర్ధానము,
బ్రధ్నరోగము, ప్రక్కనొప్పి, వీపునొప్పి, కడుపునొప్పి, ప్రజ్ఞతప్పట, బలక్షయము
అను నీవ్యాధులయందును నుపయోగింపదగును. (ఇయ్యది నూరవవస్త్రీయోగము. ఇప్పుట
పుటత్రయములకుచేరి నిరూహవస్తి కషాయప్రమాణము విదుప్రస్థతములు (పదివల
ములు) అని నిరూహసామాన్యముగ విధింపబడినది కావున 'నిరూహప్రమాణావశేషం'
అను పదమునకు పదివలములు మిగులునట్లు కావ్యధమ చేయవలయునని యెరుంగునది.)

బృహతీ కణ్ణకారి శతావరీ చ్చిన్నరుహః శృతేన పయసా,
మధుకమదనపిప్పలీకల్మిషేన పూర్వవద్వస్తిః. 30

వ్యా. గోరంటవేరు, చిట్టాముట్టివేరు, దర్భవేరు, సుగంధిపాలవేరు వీనిని సమ భాగములుగగూర్చి నలుగగొట్టి ఆవుపాలలో కలిపి తీరపాకవిధి ప్రకారము పక్వము చేసి వడగట్టి వైశిష్ఠినరీతిగా వస్త్రావధమును సిద్ధముచేసి వస్త్రప్రయోగము చేయునది. (ఇది మూడవవస్త్రయోగము.)

ములకవేరు, వాకుడువేరు, పిల్లిపీచరగడ్డలు, తిప్పతీగ వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి నలుగగొట్టి పాలలో కలిపి వైశిష్ఠినరీతిగ సిద్ధముచేసి, అందు ఆతిమధురము, మ్రంగకాయలు, పిప్పళ్లు వీనిని సమభాగములుగ కల్పముచేసి కలిపి వైశిష్ఠినరీతిగ వస్త్రప్రయోగము చేయనగును. (ఇది నాల్గవవస్త్రయోగము.)

ఈవస్త్రయోగములరెంటిని ప్రత్యేకఫలవిశేష నిర్దేశములేదుగాన వస్త్ర సామాన్యముగ “ఇత్యేతే వస్త్రయః” అని యుపక్రమించి చెప్పబడుఫలము నెరుంగునది.

— ౩ (౪) బలాదియావనవస్త్ర. —

మూ. తథా బలాఽతిబలా-విదారీ - శాలివర్ణీ - పృశ్నివర్ణీ - బృహతీ-
కణ్ణకారికా - దర్భమూల - పరూషక - కాశ్మర్య - చిల్వఫల-యవ
సిద్ధేన-పయసా; మధూ (ధు)కమదనకల్మిషేన, మధు - ఘృత -
సౌవర్చలయుక్తేన కాస - జ్వర - గుల్మ - స్తీ, హర్దితస్త్రీమద్యస్త్రి
ప్తానాం సద్యోబలజననో, రసాయనశ్చ. 31

వ్యా. చిట్టాముట్టి, పేరాముట్టి, పెద్దగుమ్మడి, కోలపాన్న, ముయ్యాకుపాన్న, ములక, వాకుడు, దర్భవేళ్లు, చిట్టిత, నేలగుమ్మడి, మారేడుకాయ, యవలు వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి నలుగగొట్టి, ఆవుపాలలోకలిపి తీరపాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేసి వడగట్టి, అందు ఆతిమధురమును మ్రంగకాయలను కల్పముచేసి కలిపి, తేనెను నేతిని సౌవర్చలవణమును కూడ కలిపి, విద్యుక్తప్రకారము వస్త్రని ప్రయోగించునది. ఇయ్యది కాసము, జ్వరము, గుల్మము, స్తీహము అను నీరోగములచే వీడింపబడినవారికిని, స్త్రీసంభోగముచేతను మద్యపానముచేతను కృశించినవారికిని వెంటనే బలమును కల్పించును. (ఇది యైదవవస్త్రయోగము.)

— (6) బలాదియాపనవస్తి రెండవయోగము. —

మూ. బలాతిబలారాన్నారగ్వధమదనబిల్వగుడూచీ పునర్నవైరణ్ణా
శ్వగన్ధాసహచరపలాశ దేవదారు ద్విపశ్చుమూలాని పలికాని;
యవకోలకులుత్థద్విప్రసృతం శుష్కమూలకానాం చ జలద్రోణ
సిద్ధం నిరూహప్రమాణావశేషం కషాయం పూతం మధుకమ
దనశతపుష్పా కుష్టపిప్పలీవచాపత్సకఫలరసాజ్ఞానప్రియణ్ణయవా
సీకల్పీకృతం గుడఘృతతైలక్షోద్రక్షీరమాంసరసామ్లం కాజ్జిక
వైశ్ణవయుక్తం సుఖోష్ణం వస్తిం దద్యాత్; శుక్రమూత్రవర్ష
సజ్జేఽనిలజే, గుల్మహృద్రోగార్థాన బ్రధ్నపార్శ్వ పృష్ఠకటీ
గ్రహసంజ్ఞానాశబలక్షయేషు చ.

33

వ్యా. చిట్టాముట్టి, పేరాముట్టి, సన్నరాష్టము, రేల, మ్రంగకాయ, బిల్వకాయ,
తిప్పతీగె, గలిజేరు, ఆముదపువేళ్లు, పెన్నేరుగెడ్డ, గోరింటవేళ్లు, మోదుగపట్ట, దేవదారు
చెక్క, మహాపంచమూలములు, హస్తపంచమూలములు ఇవియన్నియు ఒక్కొక్కటి
ఒక్కొక్కపలము; యవలు, రేగుగింజలు, ఉలవలు ఇవి ప్రత్యేకము నాలుగేసిపలములు;
యెండునుల్లంగియు నాలుగుపలములు; ఈభాగముల ప్రకారము వీనినన్నిటిని చేర్చి నలుగ
గొట్టి ద్రోణపరిమితమైన జలమున చేర్చి నిరూహవస్తి మూడుపుటములకు వలసినంతకషా
యము మిగులునట్లు (క్వాథపరిభాషానుసారముగ) కషాయము కాచి వడగట్టి యుంచు
కొని, అందు ఆతిమధురము, మ్రంగకాయలు, సదాపవిత్రులు, చెంగల్యకొవ్వు, పిప్పళ్లు,
పస, కొడిసెపాలవిత్రులు, రసాంజనము, ప్రేంకణము, ఓమము ఈద్రవ్యములను సమభాగ
ములుగగూర్చి ఆవాపకల్కముగచేసి కల్పనది. మరియు బెల్లము, నెయ్యి, నూనె, తేనె,
ఆవుపాలు, మాంసరసము, (అష్టకాంజికము) పులిగంజి, వైంధవలవణము ఈద్రవ్య
ములను వానివానికి విధించినపరిమాణానుసారముగ వైపస్త్రియధక్వాథమున కలిపి
సుఖోష్ణముగ చల్లనార్చి వస్తిప్రయోగము చేయునది. ఇయ్యది వాతముచే కల్గిన శుక్ర
మూత్ర - పురీషమయొక్క బద్ధకమనందును, గుల్మము, హృద్రోగము, అర్థానము,
బ్రధ్నరోగము, ప్రక్కనొప్పి, వీపునొప్పి, కడుపునొప్పి, ప్రజ్జితవృట, బలక్షయము
అను నీవ్యాధులయందును నుపయోగింపదగును. (ఇయ్యది నూరవపస్తియోగము. ఇప్పుట
పుటత్రయములకుచేరి నిరూహవస్తి కషాయప్రమాణము విదుప్రసృతములు (పదిపల
ములు) అని నిరూహసామాన్యముగ విధింపబడినది కావున 'నిరూహప్రమాణావశేషం'
అను పదమునకు పదిపలములు మిగులునట్లు క్వాథము చేయవలయునని యెరుంగునది.)

❧ (7) హపుషాదియాపనవ స్తి. ❧

మూ. హపుషార్థకుడవో ద్విగుణార్థక్షుణ్ణయవః, క్షీరోదకసిద్ధః క్షీర శేషో మధుఘృతతైలలవణయుక్తః, సర్వాజ్ఞవిసృతవాతరక్తసక్త విఞ్ఞాత్ర స్త్రీభేదితహితో వాతహరః, బుద్ధిమేధాగ్నిబల జననశ్చ. 38

వ్యా. బోడతరము అర్థకుడవము (రెండుపలములు), సగము మెదుగునట్లు వక్కుముక్కులుగ నలియగొట్టబడిన యవలు ద్విగుణము, (నాలుగుపలములు), ఈభాగములు ప్రకారము రెంటిని కూర్చి, అందు ఆపుపాలను, జలమునుచేర్చి పాలుమాత్రము మిగులు నట్లు పరిభాషానుసారముగ కషాయము కాచి వడగట్టి అందు తేనెను, నేతిని, నూనెను, నైంధవలవణమును విహితపరిమాణము ననుసరించి చేర్చి వ స్తి చేయునది. ఇయ్యది సర్వ శరీరమున వ్యాపించిన వాతరక్తమునందును, మలమూత్రసంగమునందును, స్త్రీప్రసక్తిచే క్షీణశరీరులకును మిక్కిలి హితకరము. వాతమును హరించునది. బుద్ధిని, జ్ఞానమును, అగ్నిని, బలమును కల్పించును. (ఇయ్యది యేడవవ స్తియోగము.)

❧ (8) హ్రస్వపంచమూలాది యాపనవ స్తి. ❧

మూ. హ్రస్వపిచ్ఛమూలీకషాయః క్షీరోదకసిద్ధగి విప్పలీమధుకమదన కల్మీకృతః, సగుడఘృతతైలలవణః క్షీణవిషమజ్వరకర్శితస్య వ స్తిః. 39

వ్యా. హ్రస్వపంచమూలములను, క్షీరోదకముల చేర్చి కషాయముకాచి, అందు పిప్పళ్లను, అతిమధురమును, మ్రుంగకాయలను కల్కముగచేసి కలిపి, అందు బెల్లమును, నేతిని, నూనెను, లవణమునుకూడచేర్చి వ స్తి చేయునది. ఇయ్యది ధాతువులు క్షీణించిన వారికిని, విషమజ్వరములచే కృశించినవారికిని, మిక్కిలి ప్రశస్తమైనది. ఇయ్యది యెనిమిదవవ స్తియోగము.)

❧ (9) బలాదియాపనవ స్తి మూడవయోగము. ❧

మూ. బలాఽతిబలాఽపామార్గాఽఽత్తగుప్తాఽష్ట పలాఽర్థక్షుణ్ణయవా జ్ఞాలీకషాయః, సగుడఘృతతైలలవణయుక్తః, పూర్వవద్వ స్తిః, స్థవీరదుర్బల-క్షీణశుక్రరుధిరాణాం పథ్యతమః. 39

వ్యా. చిట్టాముట్టి, పేరాముట్టి, ఉత్తరేశి, దూలగొండి ఇవి ప్రత్యేకము యెనిమి దేసిపలములు; సగము మెదుగుచట్టు నలుగగొట్టబడిన యవలు ఒకఅంజలి(నాలుగుపలములు) వీనిని క్వాథపరిభాషానుసారముగ కషాయము కాచి వడగట్టి, అందు బెల్లమును, ఘృతమును, తైలమును, నైంధవలవణమును కలిపి వైశిష్ట్య విధి ప్రకారము వస్త్రీచేయ దగును. ఈవస్త్రీవృద్ధులకును, బలహీనులకును, ధాతువులు తీగించినవారికిని, శుక్రంబును రక్తంబును తీగించినవారికిని, మిక్కిలి హితకరంబులుగ నుండును. (ఇయ్యది తొమ్మిదియవ వస్త్రీయోగము.)

— (10) బలాదియాచనవస్త్రీ, (నాల్గవయోగము). —

మూ. బలామధుకవిదారీదర్భమూలమృద్వీకాయవైః కషాయమాజేన
పరమసా పక్త్వా మధుకమదనకల్మితం సమధుఘృతనైస్థవం జ్వరా
రేభ్యో వస్త్రీ దద్యాత్. 32

వ్యా. చిట్టాముట్టి, అతిమధురము, పెద్దగుమ్మడి, దర్భవేళ్లు, ద్రాక్షపండ్లు, యవలు వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి పరిభాషానుసారముగ కషాయము కాచి వడగట్టి, దానికి సమము ఆవుపాలనుకలిపి పాలుమాత్రము మిగులునట్లుకాచి, అందు అతిమధురమును, మ్రంగకాయలును కల్కముచేసి కలిపి తేనెను ఘృతమును నైంధవలవణమును గూడ చేర్చి జ్వరపీడితులకు వస్త్రీ నీయవలయును. (ఇయ్యది పదియవ వస్త్రీయోగము.)

— (11) కాలిపర్ణ్యాదియాచనవస్త్రీ. —

మూ. కాలిపర్ణి-పృశ్నిపర్ణి-గోతురకమూల-కాశ్వర్య - పరూషక-ఖర్జూర
ఫల-మధూకపుష్పైరజాతీర జలప్రస్థాభ్యాం సిద్ధః కషాయః
విప్పలీమధుకోత్పలకల్మితః సఘృతనైస్థవః తీక్షణేంద్రియవిషమ
జ్వరకర్మితస్య వస్త్రీ శస్త్రః. 33

వ్యా. కోలపొన్న, ముయ్యూకుపొన్న, పల్లెరువేళ్లు, నేలగుమ్మడివేరు, చిట్టితపండ్లు, ఖర్జూరపువండ్లు, ఇష్టఫూలు వీనిని సమభాగములుగగూర్చి ఒకప్రస్థము మేకపాలను, ఒకప్రస్థము జలమును కలిపి పాలుమాత్రము మిగులునట్లు కాచి సిద్ధముచేయబడిన కషాయమున విప్పళ్లును, అతిమధురమును, నల్లకలువలును, కల్కముచేసి కలిపి, అందు ఘృతమును నైంధవలవణమును చేర్చి వస్త్రీప్రయోగము చేయునది. ఇయ్యది ఇంద్రియము తీగించినవారికిని, విషమజ్వరముచే కృశించినవారికిని మిగుల ప్రశస్తము (ఇయ్యది పదు నొకండవ వస్త్రీయోగము.)

— (12) స్థిరాది (ప్రాశ్నపంచమాలాది) యాపనపత్తి. —

మూ. స్థిరాదిపంచమాలీ పంచమాలేన శాలిపప్తికయవగోధూమమాష
పంచమాలేన ఛాగం పయః శృతం పాదశేషం కుక్కుటాణ్డ
రససమమధుఘృతశర్కరానైర్ధవసౌవర్చలయుక్తో వస్త్రీః, వృష్య
తమం బలవర్ణ (మాంస) జననశ్చ. ఇతి యాపనావస్తయో
ద్వాదశ.

౪౯

వ్యా. స్థిరాది ప్రాశ్నపంచమాలములు ఏదును ఒక్కొక్కటి ఒక్కపలము
వంతున చేరినది ఏదుపలములు, రాజనములు, అరువదినాళ్ల సంబావులు, యవలు,
గోధూమలు, ఉడ్డులు ఈయైదును ప్రత్యేకము ఒక్కొక్కప్రసృతమువంతున చేరినది
ఏదుప్రసృతములు (పదిపలములు). వీని నన్నిటిని మేకపాలనాచేర్చి నాల్గవపాలు మిగుల
కాచి, అందు కోడిగ్రుడ్లరసమునకు సమముగ లేసెను ఘృతమును చేర్చి చక్కెరను
నైర్ధవలవణముచు, సౌవర్చలవణముచు, కూడకలిపి చేయబడినవస్త్రీమిక్కిలి వృష్యంబును,
బలముచు, వర్ణంబుచు కల్పించునదియు నగును. (ఇది పండ్రెండవవస్త్రీయోగము) ఇతైరంగున
యాపనావస్త్రులు వరుసగ నొక్కొకటిగ చెప్పబడినవానిలో పండ్రెండు.

— { కుక్కుటాణ్డరసకల్పముననుసరించి కల్పించబడిన
అతిదేశికయాపనపత్తులు మూడు. (3) } —

మూ. కల్పశైచ్యః శిఖిగోనర్దహంసాణ్డరసేషు స్వాత్. ౪౦

వ్యా. వైజెప్పబడిన కల్పము ననుసరించి స్థిరాది పంచమాలాది సిద్ధమయిన
మేకపాలయందు కోడిగ్రుడ్లరసమునకు బదులుగ నెవ్వల యొక్కయు సారసముల
యొక్కయు, హంసలయొక్కయు గ్రుడ్లరసమును వేరువేరుగ జేర్చుచు వేరువేరుపత్తుల
మూడిని కల్పించునది. (అతిదేశికరూపము లైన యామూడువస్త్రీయోగములును “శిఖిగో
నర్దహంసాణ్డః దక్షవత్ వస్త్రీయః త్రయః” అని విషయసంగ్రహమున పరిగణింప
బడును.)

— (13) తిత్తిర్యాది యాపనపత్తియోగము. —

మూ. సతిత్తిరిః సమయూరః సరాజహంసః పంచమాలీః, యస్సిద్ధః, శత
పుష్పా-మధుక-రాన్నా-కుటజ-మదనఫల-సిప్పలీకలోక్, ఘృతతైల
గుడనైర్ధవయుక్తో వస్త్రీః, బలవర్ణశుక్రజననో రసాయనశ్చ. ౪౧

వ్యా. తీతుకపిట్టయొక్కయు, నెమలియొక్కయు, రాజహంసములయొక్కయు, మాంసములను; పంచమూలములను చేర్చి కాచబడిన పాలయందు సదాపవిత్తులు, అతిమధురము, సన్నరాష్టము, కొడిసెపాలవత్తులు, మ్రంగకాయలు, పిప్పళ్లు వీనికల్కమును; నేలిన, నూనెను, బెల్లము, నైంధవలవణమును చేర్చి చేయబడిన యాపనవస్తి బలమును, శరీరవర్ణమును శుక్రమును కల్పించి రసాయనమగును. (ఇయ్యది పదిమూడవ యాపన వస్తియొగ మగును.)

— (14) ద్విపంచమూలాదియాపనవస్తియొగము. —

మూ. ద్విపంచమూలీకుక్కుటరససిద్ధం పయః పాదశేషం పిప్పలీమధు
కరాన్నా మదనకల్కం శర్కరామధుఘృతయుక్తం, స్త్రీప్వతికా
మానాం బలజననో వస్తిః. ౪౨

వ్యా. ప్రాస్తమహాపంచమూలములు రెండును, కొడిగుడ్డురసమును, పాలలో చేర్చి నాల్గవపాలు మిగులునట్లుకాచి, అందు పిప్పళ్లును, అతిమధురమును, సన్నరాష్టమును, మ్రంగకాయలును కల్కముచేసి కలిపి; చక్కెరను, తేనెను, నేలినగూడచేర్చి వస్తిచేయునది. ఈవస్తి స్త్రీలయందు మిక్కిలి కామముగలవారికి బలమును కల్పించును. (ఇయ్యది పదునాల్గవవస్తియొగ మగును.)

— (15) మయూరాది చూపనవస్తియొగము. —

మూ. మయూరమపిత్తపక్షపాదాస్యాస్త్రం (కృత్వా) స్థిరాదిభిః పలకైః
సజలే పయసి పక్త్వా క్షీరశేషం; మదనపిప్పలీవిదారీశతకుసుమా
మధుకకల్కీకృతం మధుఘృతనైర్ధవయుక్తం వస్తిం దద్యాత్;
స్త్రీప్వతిప్రసక్తక్షీణేంద్రియేభ్యో బలవర్ణకరం. ౪౩

వ్యా. నెమలిని, దానిపిత్తమును, రెక్కయీకలును, కాళ్లును, తలను, ప్రేవులను, లేకయుండునట్లు వీటినిదూరముచ్చి తక్కినమాంసమును దీసికొని స్థిరాదిపంచమూలములను ఒక్కొక్కపలమువంతున గూర్చి వీనినన్నిటిని జలముతోకూడిన పాలయందు పాలు మాత్రము మిగులునట్లు కాచి, అందు మ్రంగకాయలు, పిప్పళ్లు, మోడి, సదాపవిత్తులు, అతిమధురము వీనికల్కమును; తేనెను, ఘృతమును, నైంధవలవణమును కూడకలిపి, వస్తిప్రయోగము చేయునది. దీనివలన స్త్రీలయందు మిక్కిలి సంచారముకల్గుటచే క్షీణించినయింద్రియములు గలవారికి మిక్కిలి హితకరముగను, బలవర్ణములను కల్పించునదియు నైయుండును. (ఇయ్యది పదునైదవవస్తియొగము.)

❧ { మయూరకల్పప్రకారము విష్ణురాదిగణములైదిటిచే
సిద్ధముచేయబడినవస్తులు నూటపదునైదు. (115) } ❧

మూ. కల్పశైవుః విష్ణుర-ప్రతుద-ప్రసహ-అంబుచరేషు స్యాత్ ;
అక్షిరోరోహితాదిషు చ మత్స్యేషు. ౪౪

వ్యా. పైనిచెప్పబడిన మయూరకల్పమును (నెమలికి చెప్పినవిధమును) ననుసరించి విష్ణురజాతిలోచేరిన లావాదివత్సలను, ప్రతుదములను, ప్రసహములను, అంబుచరములను, ఈనాల్గుజంతువర్గములతో వైజెప్పినరీతిగ స్థిరాదిపంచమాలములనుచేర్చుచు పాలను సిద్ధముచేసి మదనాదికల్పమును, మధుఘృతనైంధవములను చేర్చి వేరువేరుగ ఒక్కొక్కవక్కి ఒక్కొక్కయోగమువంతున—వస్త్రయోగమువంతున సిద్ధముచేయునది. మరియు రోహితాది మత్స్యములనుగూడ పాలనుమాత్రము చేర్చక వైజెప్పిన కల్పమువలెనే వస్త్రయోగముల చేయనగును.

వైజెప్పిన వస్త్రీవరణము:—అన్నపానవిధి ఆధ్యాయమున “లావోవతీ రక శైవుః.....వర్తకో వర్తికా చైవ...—వారటాశ్శేతి విష్ణురాః”(చ. సూ. అ. ౨౨. శ్లో. ౪౨. ౪౯.) అని నిర్దేశింపబడిన విష్ణురజాతివత్సలలో నొక్కొక్కదానిని చేర్చి నొక్కొక్కయోగమువంతున గల్పించబడినవి (20) ఇరువదియోగములు.

“శశపత్రో భృంగరాజః” (చ. సూ. అ. ౨౨. శ్లో. ౫౨.) అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన ప్రతుదములచే వేరువేరుగ గల్పింపబడినయోగములు (30) ముప్పది.

“గోఖరాశ్వతరోష్ఠోఽశ్వ.....మృగపక్షిణః” (చర. సూ. ఆధ్య. ౨౨. శ్లో. 3౫, 3౬.) అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన ప్రసహజంతువులచే వేరువేరుగ గల్పింపబడిన యోగములు (29) ఇరువదితొమ్మిది.

“వక్ష్యస్తే వారిచారిణి హంసక్రాభో...సన్త్యమ్బుచారిణి” (చ. సూ. అ. ౨౨. శ్లో. ౪౧-౪౪.) అని నిర్దేశింపబడిన (27) నిరువదియేడువారిచరములతో వేరువేరుగ కల్పింపబడిన యోగములు (27) ఇరువదియేడు.

రోహితాదిమత్స్యములచే కల్పింపబడినయోగములు (9) తొమ్మిది. (యాయోగములన్నియుచేరి వైజెప్పిన మయూరకల్పము ప్రకారము సిద్ధముచేయబడిన యాపనావస్తయోగములు నూటపదునైదు వస్త్రయోగములు.)

❧ (16) గోధాదిహంసములచే సిద్ధమగు యాపనావస్త్ర. ❧

మూ. గోధానకులమార్జారమూషికశల్లకమాంసానాం దశపలాన్భా
గా౯ సఞ్ఞామూలా౯ పయసి పక్వా, తత్పయః విప్పలీఫలకల్ప

వైధవసౌవర్చలశర్కరామధుఘృతతైలయుక్తో వ స్తిః, బల్లోన్య
రసాయనః క్షీణక్షతస్య సంధానకరో మథితోరస్కరభగజహయ
భగ్నవాతబలాసక ప్రభృత్యుదావర్తవాతసక్త మూత్రవర్చ
శ్శుక్రాణాం హితతమశ్చ. ౪౫

వ్యా. ఉడుము, ముంగిస, పిల్లి, మూషకములు, ముండ్లపందులు వీనిమాంసములు
సమభాగములుగచేరి పదిపలములు; దశమూలములు వీనిని ఆవుపాలలో పక్వయు చేసి
పడియకట్టి, అందు పిప్పళ్ల, మ్రంగకాయలు ఈరెంటిని కల్కము చేసి కలిపి; నైంధవ
లవణము, సౌవర్చలవణము, చక్కెర, లేనె, నెయ్యి, నూనె అను నీద్రవ్యములను వాని
పరిమాణానుసారముగ జేర్చి వ స్తి చేయునది. దీనివలన బలము కల్గును. రసాయనమై
యుండును. క్షతక్షీణలకు సంధానకరమై యుండును. మరియు రొమ్మన నభిఘాతము
కల్గినవారికిని, రథములు, యేనుగలు, గుఱ్ఱములు మున్నగువానిపై నవారి చేయుటవలన శ్రమ
నొందినవారికిని వాతబలాసకము మున్నగురోగములయందును, ఉదావర్తవాతమునందును,
మలమూత్ర శుక్రములు బద్ధగించినవారికిని మిక్కిలి హితకరమై యుండును. (ఇయ్యది
పదునారవవ స్తియోగము.)

❧ { (17) కూర్మమాంససిద్ధయాపనావ స్తియోగము పదు నేడవది. } ❧
కర్కటకాదిసిద్ధ అతిదేశికవ స్తియోగములు పది (10) యు. }

మూ. కూర్మాదీనామన్యతమపిశితసిద్ధం పయో గోవృషనాగహయనక్ర
హంస కుక్కుటాండరసమధుఘృత శర్కరానైన్ధవేత్తురకాత్మ
గుప్తాఫలకల్కసంస్పృష్టో వ స్తిర్వృద్ధానామపి బలజననః. ౪౬

వ్యా. తాదేలు మొదలగు (పదునొకండు) జంతువులలో యేదైననొకదాని
మాంసమును చేర్చి పక్వముచేయబడిన పాలయందు యెద్దు, యేనుగ, గుఱ్ఱము, మొనలి,
హంస వీనియొక్కమాంసమును; రోడి గుడ్డరసమును కూడ కలిపి, లేనెను, ఘృతమును,
చక్కెరను, నైంధవలవణమును కూడకలిపి; నీరుగొట్టివీత్తులు, దూలగోవిలవీత్తులు, మ్రంగ
కాయలు వీనికల్కమును కూడ కలిపి సిద్ధముచేయబడినవ స్తి వృద్ధులకు కూడ బలమును
వృద్ధి నొందించును. (ఇయ్యది పదు నేడవవ స్తియోగము.)

ఇచ్చట తాదేలుమాంసమును చేర్చి కాచబడిన క్షీరమునందు వైజెప్పిన కల్కా
దులనుచేర్చి సిద్ధముచేయబడినవ స్తిని ప్రధానముగజేసి పదునేడవదిగ పరిగణనము చేయ
బడినది. మరియు “కూర్మాదీనాం” అనుచోట ఆదిగ్రహణముచే గ్రహింపబడిన కర్కట
చ-సిద్ధి—50

కాదుల పదిటిచే వేరువేరుగ వైజెప్పిన రీతిగ సిద్ధముచేయబడిన వస్తులు (10) పది యగును. (ఈపదియు అతిదేశరూపముగ నిర్దేశింపబడినవి.) కూర్తాదులు “కూర్తః కర్కటకో మత్స్యః.....మకరాదయః. ఇతి వారిశయాః ప్రోక్తాః” (చ. సూ. అ. ౨౭. శ్లో. ౪౦) అని నిర్దేశింపబడినవి.

❧ (18) గోవుషాది సిద్ధయాపనావస్తీ. ❧

మూ. గో-వృష - బస్త - వరాహ వృషణ, కర్కటక, చటకసిద్ధం
క్షీరం ఉచ్చటకేతురకాత్తగుప్తా మధుఘృతసైన్ధవయుక్తః
కిఞ్చిల్ల వశితః వస్తీ. ౪౭

వ్యా. వృషభము, మేక, పంది వీనియొక్క వృషణములను, కర్కాటకములను, ఊరపిచ్చుకమాంసమును చేర్చి కాచబడినపాలయందు నాగముస్తలు, నీరుగొబ్బిత్తులు, దూలగొండివిత్తులు వీనియొక్కకల్కమును; లేసెను, నేలిని, కొంచెము సైంధవలవణమును చేర్చి సిద్ధముచేయబడినవస్తీని ప్రయోగించునది. (ఇయ్యది పదునెనిమిదవ వస్తీయోగము.)

❧ (19) కర్కటకరసాదియాపనవస్తీయోగము. ❧

మూ. కర్కటకరసః చటకాండరసయుక్తః సమధుఘృతశర్కరో వస్తీః
ఇత్యేతే వస్తయః పరమవృష్యాః; ఉచ్చటకేతురకాత్తగుప్తా
శృతక్షీరప్రతిభోజనానుపానాత్ స్త్రీశతగామినం నరం కుర్యుః.

వ్యా. కర్కాటకరసము, ఊరపిచ్చుకగుడ్డరసము కలిపి, అందు మధుఘృతము లను, చక్కెరను చేర్చి వస్తీచేయునది. (ఇయ్యది పందొమ్మిదవ వస్తీయోగము.) “కూర్తా దీనాం” అని యుపక్రమించి వైజెప్పిన మూడుయోగములను మిక్కిలి పృష్ఠములై (శుక్రమును వృద్ధి నందించువదియై) యుండును. మరియు యీమూడువస్తుల నుపయోగించి, తుంగముస్తలు, నీరుగొబ్బిత్తులు, దూలగొండివిత్తులు, యీమూటిని చేర్చి కాచ బడిన ఆవుపాలతో భోజనముచేసి యాపాలనే పానమున కుపయోగించినయెడ పురుషుని నూర్గురుస్త్రీలతో రమించుశక్తి గల్గునట్లు చేయును.

ఇచ్చట వ్యాఖ్యానమున “ఇత్యేతే వస్తయ ఇత్యనేన కూర్తాదీనామన్యతమ మిత్యాదిగ్రథోక్తా వస్తయః ప్రత్యవమృశ్యంతే” అని యున్నది.

❧ (20) దశమూలాదియాపనవస్తీయోగము. ❧

మూ. దశమూలమయూరహంసకుక్కుటక్వాథాత్ పఞ్చప్రస్మతం

తైలఘృతవసామజ్జాచతుష్ప్రసృతయుక్తం, శతపుష్పాముస్త
హపుషా కల్మీకృతః సలవణో వస్త్రీః; పాదగుల్ఫోరుజాను
జఙ్ఘాత్రికవజ్రణవస్త్రీ వృషణానిలరోగహరః. ౪౯

వ్యా. దశమూలములు, నెనులియొక్కయు, హంసయొక్కయు, కోడియొక్కయు
మాంసమును; వీనిని చేర్చి కాచబడినకషాయము అయిదుప్రసృతములు; అందు తైలము,
ఘృతము, వస, మజ్జ అను నీన్నేహముల నాల్గిటిని ఒక్కొక్కటి ప్రసృతమువంతున (చేరి
నాల్గుప్రసృతములును) కూడచేర్చి సదాచిత్తులును, తుంగగడ్డలును, బోడతరమును
కల్పముచేసి కలిపి పైంధవలవణమును కూడచేర్చి వస్త్రీని సిద్ధము చేయునది. ఇయ్యది
పాదములు, నీలమండ, తొడలు, మోకాళ్లు, పిక్కలు, నడుముక్రింద త్రికసంధి,
గజ్జలు, వస్త్రీ, వృషణములు అను నీయవయవములయందు కల్గిన వాతరోగముల హరిం
చును. (ఇయ్యది ఇరువదియవ వస్త్రీయోగము.)

— { జాంగలమృగ-విష్కిర-ఆనూప-బిలేశయజంతువులచే దశమూలాది
కల్పప్రకారము సిద్ధముచేయబడిన యావనావస్తులు విబదితోమిది } ౧౯
(౧౯) యోగములు.

మూ. మృగ - విష్కిర - ఆనూప - బిలేశయానాం - ఏతేనైవ కల్పేన
వస్త్రయో దేయాః. ౫౦

వ్యా. వైజెప్పబడిన దశమూలాదియోగకల్పము ప్రకారముగ ననుసరించి హంస
కుక్కటుములకు మారుగ జాంగలమృగములను, విష్కిరములను, ఆనూపమృగములను,
బిలేశయములను, వేరువేరుగ జేర్చి తైలఘృతాదులను శతపుష్పాదికల్పమును చేర్చి
వైజెప్పినరీతిగ సిద్ధముచేయబడిన వస్తులను ప్రయోగించునది.

వీనివివరణము:—అన్నపానవిధి అధ్యాయమున “పుషత శ్వరభో రామః.....
విశ్లేయాః జాగ్లా మృగాః” (చ. సూ. ఆ. ౨౭. శ్లో. ౪౫, ౪౬) అని నిర్దేశింపబడిన
పదునేడుజాంగలమృగములను వేరువేరుగ జేర్చుచు ప్రత్యేకముగ గల్పింపబడిన యోగ
ములు పదునేడు (17) అగును.

“లావో వస్త్రీకవస్త్రైవ.....వారటాశ్చేతి విష్కిరాః” అను విష్కిరశాతి
పక్షులలో మయూర కుక్కటుములను మాత్రము వదలి తక్కిన పందొమ్మిదిపక్షులమాంస
ములను వేరువేరుగజేర్చి సిద్ధముచేయబడిన వస్తులు పందొమ్మిది (19) యగును. మయూర
కుక్కటుములు వైయోగమున జెప్పబడినవిగాన వానిని రెంటిని వదలి తక్కిన పందొమ్మిది

గ్రహింపనగును. “సృమరః చమరః ఖడ్గో.....అనూపాః మృగాః సర్పేరురుస్తథా” (చ. సూ. అ. ౨౭. శ్లో. ౩౯.) అని నిర్దేశింపబడిన అనూపమృగజంతువుల తొమ్మిదిటిచే పేరుపేరుగ సిద్ధముచేయబడిన వస్తులు తొమ్మిది (9) యగును. “శ్వేతః శ్యామః చిత్ర పృష్ఠః.....ఇతి భూమిశయాః స్పృతాః” (చ. సూ. అ. ౨౭. శ్లో. ౩౭, ౩౮.) అని నిర్దేశింపబడిన బిలేశయజంతువులచే పేరుపేరుగ సిద్ధము చేయబడిన వస్త్రయోగములు పదునాలుగు (14) యగును. ఇవియన్నియు చేరి అతిదేశరూపముగ నిర్దేశింపబడిన వస్త్రయోగములు (59) యేబదితొమ్మిది.

— { (21) మధుఘృతైకవస్త్రయోగములు. అందు మధు-ఘృతాది
యాపనవస్త్రయోగము. } —

మూ. మధుఘృతద్విప్రసృతః తుల్యోష్ణోదకః, శతపుష్పార్ధపలః
(హపుష్పార్ధపలః), సైధ్వార్ధాక్షయుక్తః వస్త్రీః, దీపనో
బృంహణో బలవర్ణకరో నిరుపద్రవో వృష్యతమో రసాయనః,
కృమికుష్ఠోదరాక్షర్తవగుల్తాక్షో బ్రధ్వస్తీహమేహహరః. ౧౮

వ్యా. తేనెయు ఘృతమును పేరుపేరుగ నొక్కొకప్రసృతమువంతున చేరి రెండు ప్రసృతములును, (నాల్గవలములు), దీనికి సమభాగము వేడినీళ్లును ఒకటిగకూర్చి, అందు సదాపవిత్రులు ఆర్ధపలమును, సైంధవలపణమును ఆర్ధకర్షమును కూడ కలిపి సిద్ధముచేయ బడినవస్త్రీ అగ్నిని దీపింపజేయును. శరీరమును బలియజేయును. బల-వర్ణముల కల్గించును. ఏవిధమైన యుపద్రవమును కల్గింపదు. మిక్కిలి శుక్రమును వృద్ధిచేయును. రసాయన ముగ నుండును. మలియు కృమిరోగము, కుష్ఠము, మహోదరము, ఆర్తవరోగము, గుల్తము, అర్శోరోగము, బ్రధ్వరోగము, స్త్రీహరోగము అను నీవ్యాధులనన్నిటిని హరించును. (ఇయ్యది యిరువదియొకటవ వస్త్రయోగము).

* (ఇచ్చట నీయోగమునకు పిమ్మట “ఘృతతైలేత్యాదితో ద్వావింశతితమః” అని వ్యాఖ్యానమున ప్రతీకమున్నది. అట్టి యిరువదిరెండవయోగము యే ప్రతియందును మూలమున కానరాదు. ఇది లోపించినచో యోగముల మొత్తములో నొకటి తగ్గుచున్నది.

— { (22) మధుఘృతాదియాపనవస్త్రయోగము రెండవవిధము. } —

మూ. తద్వన్మధుఘృతాభ్యాం పయస్తులోయ వస్త్రీః పూర్వకల్నన బల

వర్ణకరో వృష్యతమో నిరుపద్రవో వస్త్రమేద్రపాకపరికర్తికా
మూత్రకృచ్ఛృపిత్తవ్యాధిహరః, రసాయనశ్చ. ౫౨

వ్యా. తేనెను ఘృతమును సమభాగములుగను ఈరెంటికిని సమభాగముగ ఆవు
పాలను కూర్చి, అందు వైయోగమున జెప్పబడినరీతిగ సదాపవిత్రులు అర్ధపలంబును, అర్ధ
కర్ణము నైంధవలవణమును కూడ కల్కముజేసి కలిపి సిద్ధముచేయబడిన వస్త్ర బలవర్ణకరం
బును మిక్కిలి వృష్యంబును, రసాయనంబును, నిరుపద్రవంబును, వస్త్రయందును మేద్రము
నందును కల్గినపుండు నార్పునదియు, పరికర్తిక, మూత్రకృచ్ఛృములను, పిత్తరోగములను
హరించునదియు నగును. (ఇయ్యది యిరువదిరెండవ వస్త్రయోగము.)

❧ (23) మధుఘృతయాపనవస్త్రయోగము మూడవవిధము. ❧

మూ. తద్వన్తధుఘృతాభ్యాం మాంసరసశుల్కీ, ముస్తాక్షయుక్తః
పూర్వవద్వస్త్రీః వాతబలాస-పాదహర్ష - గుల్మ - త్రికోరుజానూరు
నికుఞ్చనవస్త్రీవృషణమేద్రత్రికవృష్ణశూలహరః. ౫3

వ్యా. వైజెష్ఠినరీతిగ మధుఘృతములకు సమముగ మాంసరసమును గూర్చి, అందు
కర్ణపరిమితముగ తుంగగడ్డలకల్కమును కలిపి వైజెష్ఠినరీతిగ నైంధవలవణమును చేర్చి
వస్త్రీచేయునది. దీనివలన వాతబలాసంబును, పాదహర్షంబును హరించును. మరియు
గుల్మము, త్రికము, మోకాళ్లు, తొడలు ఇవి ముడుంచుకొనువ్యాధియు, వస్త్రయందును,
వృషణములయందును, మేద్రమునందును, త్రికసంధియందును, వీపునందును సంభవించు
శూలనొప్పి యుపశమించును. (ఇయ్యది యిరువదిమూడవ వస్త్రయోగము)

❧ (24) సురాసౌవీరకాది యాపనవస్త్రయోగము. ❧

మూ. సురాసౌవీరకకులుత్థమాంసరసమధుఘృతతైలసప్తప్రసృతో ముస్త
శతాహ్వోకల్కితః సలవణో వస్త్రీః సర్వవాతరోగహరః. ౫౪

వ్యా. సురావద్యము, సౌవీరకము, ఊలవలకషాయము, మాంసరసము, సెయ్యి, తేనె,
తైలము, వీనిని ప్రత్యేకము ఒక్కొక్కప్రసృతమువంతున నేడుప్రసృతముల (పదునాల్గు
పలములు) నొకటిగ గూర్చి, అందు తుంగగడ్డలను సదాపవిత్రులను కల్కముచేసి కలిపి,
నైంధవలవణమును కూడకలిపి సిద్ధముచేయబడిన వస్త్రీ వాతరోగముల నన్నిటిని హరించును.
(ఇయ్యది యిరువదినాల్గవ వస్త్రయోగము.)

❖ (25) ద్విపంచమూలాది యావనప స్తియోగము. ❖

మూ. ద్విపంచమూల - త్రిఫలాబిల్వమదనఫలకషాయో, గోమూత్ర
సిద్ధః కుటజమదనఫలము స్తపాతాకల్మితః, సైన్ధవయావశూక
క్షౌద్రతైలయు క్తః వ స్తిః; శ్లేష్మవ్యాధివస్త్యాహోపవాతశుక్ర
సజ్గ - పాణ్డురో గాఽజీర్ణ విసూచికాఽలసకేషు దేయ ఇతి. ౫౫

వ్యా. మహా-హస్తపంచమూలములు రెండును, త్రిఫలములు, బిల్వవేరు, మ్రంగ
కాయలు వీనిని సమభాగములుగ గోమూత్రమున శేర్పి క్వాథపరిభాషానుసారముగ
కషాయము కాచి (వడగట్టి), అందు—కొడిసెపాలవెత్తులు, మ్రంగకాయలు, తుంగ
గడ్డలు, చిరుబొద్ది వీనిని కల్కముచేసి కలిపి నైంధవలవణమును, యవక్షారమును, తేనెను,
నూనెనుచేర్చి వ స్తిని సిద్ధముచేయునది. ఇది కఫవ్యాధులను, వ స్తియందుకల్గు ఉబ్బర
మును, అపానవాత శుక్రబ్రంధమును, పాండురోగమును, అజీర్ణములను, విషూచిక-అల
సకములను హరించును. (ఇయ్యది యిరువదియైదవ వ స్తియోగము.) వైశేష్యబడిన
యోగము లైదిదియందును, మధుతైలము ప్రధానములుగ నుండుటవలన మధుతైలికవస్తు
లనియు చెప్పబడును.

❖ { (26) శతావర్యాదితైలసిద్ధి అనువాసనరూప యావనావస్తులు } ❖
మూడు. అందు మొదటియోగము.

మూ. అత ఊర్ధ్వం వృష్యతమాన్ సే హాన్ వత్సృమః—

శతావరీ-గుడూచీతు-విదార్యామలక ద్రాక్ష-ఖర్జూరాణాం
యస్త్రపీడితానాం రసప్రస్థం పృథగేకైకం తద్వత్ ఘృత-తైల-
గోమహిష్యజాక్షీరాణాం ద్వా ద్వా దద్యాత్; జీవక-ర్షభక-
మేదా-మహామేదా - త్వక్ క్షీరీ - శృక్లాటక-మధూలికా-మధుక-
ఉచ్చటా - పిప్పలీ-పుష్కరబీజ-నీలోత్పల - కదమ్బపుష్ప-పుణ్డరీక
కేసరకల్కాత్, పృషతతరతుమాంస - కుక్కుటచటకచకోర-
మత్తాక్ష - బర్హి-జీవజ్జీవ-కులిబ్ధ - హంసాణ్డరస - వసామజ్జాదేశ్వ
ప్రస్థం దత్వా సాధయేత్.

బ్రహ్మఘోష-శఙ్ఖ-పటహాభేరినినాదైః సిద్ధం సితచ్ఛత్రకృతచ్ఛా
యం, గజస్కున్ధమారోపయేత్ భగవన్తం పృషద్వ్యజమభిపూజ్య;

తం స్నేహం త్రిభాగమాక్షికం, మజ్జభాఽఽశీస్తుతి దేవతార్చనైః వస్త్రం గమయేత్.

నృణాం స్త్రీవిహారిణాం, నష్టరేతసాం, క్షతక్షీణ విషమజ్వరా ర్తానాం, వ్యాపన్నయోనీనాం వధ్వానాం, రక్తగుల్మినీనాం, మృతాఽపత్యానాం అనార్తవానాం చ స్త్రీణాం, క్షీణమాంస రుధిరాణాం, పథ్యతమం రసాయనముత్తమం వలీఽలితనాశనం చిద్యాత్.

౫౬

వ్యా. పిష్టుట మిక్కిలివృష్టములగు అనువాసనవస్తుల కుపయోగింపదగు స్నేహ వస్తులను చెప్పబడును:—పిల్లిపీచరగడ్డలు, తిప్పతీగె, చెరకు, నేలగుమ్మడి, ఉసిరిక కాయలు, ద్రాక్షపండ్లు, భిక్షారపుపండ్లు వీనిని ప్రత్యేకముగ యంత్రములచే (గానుగ మొదలగుసాధనములచే) రసములదీసి యారసములను నొక్కొక్కటి ఒక్కొక్కప్రస్థము వంతునను; అత్తైరంగుననే నెయ్యి, నూనె, ఆవులయొక్కయు, గేదెలయొక్కయు, మేకలయొక్కయు పాలును; వెరువేరుగ రెండేసిప్రస్థములవంతున చేర్చునది. మరియు నందు జీవకము, ఋషభకము, మేద, మహామేద, తవక్షీరి (వెదురువ్వు), నవ్వుదుంబ, (నివ్వుటము), చాగ, అతిమధురము, గుండ్రముగనుండు తుంగగడ్డలు, పిప్పళ్లు, పుష్కర బీజములు (మెట్టదామరవిత్తులు), నల్లకలువపువ్వులు, కడిమిపువ్వులు, తెల్లదామరపువ్వుల కేసరములు వీనినన్నిటిని సమభాగముగ కల్పముచేసి తైలమునకు నాల్గవవంతున కలిపి, పొడలయిట్టి, సివంగి వీనియొక్కమాంసమును, కోడి, ఊరపిచ్చుక, చకోరపువ్వు, కోవెల, నెమలి, జీవజ్వోవకము (వెన్నెలపులుగు), కులింగము (పిచ్చుకజాతిలో చేరినపక్షివిశేషము), హంసము అను నీపక్షులయొక్క గ్రుడ్లొగ్గనిరసమును; వనసు; మజ్జ మున్నగువానిని యొకప్రస్థపరిమితముగను చేర్చి వీనినన్నిటి నొకభాండమున నునిచి తైలమును పక్వము చేయునది.

పక్వమైన యాస్నేహము వేదఘోషము, శంభుద్వని, పటహము, భేరి మొదలగు వాద్యఘోషములతో, తెల్లనిగొడుగునీడతో కూడినయేనుగుమూపువై నునిచి, భగవంతుడగు నీశ్వరుని పూజించునది. అట్టిస్నేహమును ఋషభవంతు లేనెను కలిపి మంగళాశీర్వచనములు, దేవతాస్తుతి, దేవపూజలు మున్నగుమంగళముల కావించి విద్యుక్తప్రకారము వస్త్రీని ప్రయోగించునది.

ఈయనువాసనవస్త్రీ అధికముగ స్త్రీసంచారము చేయువారికిని, శుక్రనష్ట మైనవారికిని, ఉర్రోక్షతముచేతను, ధాతుక్షయముచేతను, విషమజ్వరములచేతను పీడింపబడిన

హరికిని; మిక్కిలి హితమైయుండును. మరియు యోనివ్యాపత్తులచే వీడితులును, వంధ్యలును, రక్తగుల్మరోగపీడితులును, కలిగినసంతానము నశించువారును, అర్థవములేనివారును నగుస్త్రీలకును; రక్తమాంసములు తీగించినవారికిని మిక్కిలి హితమైయుండును. రసాయనములలో నియ్యది మిగుల శ్రేష్ఠమై పలీపలితములను నశింపజేయ కల్గియుండును. (ఇయ్యది ఇరువదియారవ వ స్తియోగము.) ఇచ్చట వేదఘోషాదులు ఔషధముయొక్క వీర్యమును రాక్షసు లపహరింపకుండుటకై శాంతికరముగ చేయబడినదియని యెరుంగునది.

❖ (27) బలాదితైలసిద్ధయావనా (అనువాసన) వ స్తియోగము. ❖

మూ. బలాగోక్షురక-రాన్నాఽశ్వగద్ధా-శతావరీ-సహచరాణాం శతం శతమాపోధ్య, జలద్రోణశతే ప్రసాధ్యం; తస్మిన్ జలద్రోణావ శేషే రనే వస్త్రపూతే విదార్యామలకస్వరసయోః, బస్త-మహిష-వరాహ - వృషకుక్కుటబర్హిహంసకారణ్యవసారసాణ్డరసానాం, ఘృతతైలయోశ్చ ఏకైకం ప్రస్థం, అష్టా ప్రస్థా తీరస్య దత్త్వా; చందన-మధుక-మధూలికా-త్వక్ తీరీ-బిస-మృణాళ-నీలో త్వల-పటోలాత్త గుప్తాఽన్న పాకి - తాలమస్తక-ఖర్జూర - మృద్వీ కాతామలకీ-కణ్ణికారి-జీవక-ఋషభక - తుద్ర సహ-మహాసహ - శతావరీ-మేదా-పిప్పలీ-ప్రీజేర - త్వక్పత్ర-కల్మా-శ్చ దత్త్వా సాధయేత్. బ్రహ్మఘోషాదినా విధినా తత్పిద్ధం వ స్తిం దద్యాత్. తేన స్త్రీశతం గచ్ఛేత్ న చాత్రాస్తే విహారాహరయస్త్రణా కాచిత్. ఏష వృష్యా బల్యో బృంహణ ఆయుష్యో పలీపలి తనుత్ ఊతక్షీణనష్టశుక్రవిషమజ్వరాంతానాం వ్యాపన్నయో నీనాం చ షడ్వత్సరముః.

౫౭

వ్యా. చిట్టామట్టి, పల్లెరు, నన్నరాప్తము, పెన్నేరుగడ్డ, పిల్లిపీచరగడ్డ, పచ్చ పువ్వుల ములుగోరింట ఇవి వేరువేరుగ నూరేసిపలములవంతున చేర్చునది. ఈక్వాధ్య ములను నలుగగట్టి నూరుద్రోణములు ఒలమున వైచి క్వాధపరిభాషానుసారముగ ద్రోణ పరిమితముగ మిగులంట్లు కషాయము కాచునది. సిద్ధమయిన యాకషాయమును వడకట్టి, అందు గుప్తడి, ఉసిరికకాయలు ఈరెంటియొక్క స్వరసములను పొట్టేలా, యెనుబోతు, ఘంది, వృషభము అను నీజంతువుల మాంసరసమును; కోడి, నెయిలి, హంస, పెన్నెడ

పులుగు, సారసపువడి అను నీవత్తుల గ్రుడ్లరసమును; ప్రత్యేక మొక్కకప్రస్థపరి మితంబుగను; ఘృత-తైలంబులు వేరువేరుగ నొక్కొక్కప్రస్థంబును; అపుపాలు యెనిమిది ప్రస్థములును చేర్చి; అందు చందనము, అతిమధురము, చాగ, తవక్షీరి, తామరకాడలు, తామరదుంపలు, నల్లకలువలు, చేదుపొట్ట, దూలగోవిల, అన్నపాకి (నల్లపువ్వులగోరింట), తాటిచెట్టుకొననుండుపువ్వు, భిర్జూరపుచండు, ద్రాక్షచండు, నేలయుసిరిక, వాకుడు, జీవకము, ఋషభకము, తుద్రసహ, మహాసహ (ఈరెండును గణికలూభేదము), పిల్లిసీచర, మేద, పిప్పళ్లు, కురువేరు, దాల్చినచెక్క అను నీద్రవ్యముల నన్నిటిని కల్కము చేసి తైలమునకు నాల్గవంతు చేర్చుచుది. వైశేష్ఠినద్రవ్యములను, ఘృతతైలములను, కల్కమును, నొకటిగ గూర్చి తైలపాకవిధి ప్రకారము తైలమును సిద్ధముచేయుచుది.

సిద్ధమయిన యీతైలము వైశేష్ఠిన వేదఘోషాదులచే మంగళమాచరించి యేనుగుపై నిడి వైశేష్ఠినరీతిగనే యనువాసనవస్తిని చేయవలెను. ఈవస్తివలన నూరుగురు స్త్రీలతో రమించుకొని కల్గును. దీనిని సేవించునపుడు నాహారవిహారములకు సంబంధించిన నిబంధనము లేకముగూడ లేదు. మరియు నియ్యది వృష్యమగును. శరీరమును బలియ జేయును. దీర్ఘాయుష్యము నొసంగును. వలీపలికముల బోనడచును. త్వితక్షీణులకును, శుక్రవృద్ధమయిన వారికిని, విషమజ్వరపీడితులకును, యోనివ్యాపత్తుచే బాధింపబడిన స్త్రీలకును నియ్యది మిక్కిలి హితకరము లైయుండును. (ఇయ్యది ఇరువదియేడవ వస్తి యగును.)

—౨౮ (28) సహచరాదితైలసిద్ధయాపనాఅనువాసనవస్తియోగము. —

మూ. సహచరపలశతం ఉదకద్రోణచతుష్టయే పక్త్వా, ద్రోణశేషే రసే పూతే, విదారీతురసప్రస్థాభ్యాం, అష్టగుణక్షీరం, ఘృతతైల ప్రస్థం, బలామధుకమధూకచన్దనమధూలికాసారిబామేదామహామేదాకాకోలీ క్షీరకాకోలీపయస్యాఽగురుమంజిష్ఠావ్యాఘ్రనఖ శటీసహచరసహస్రవీర్యావరాజ్ఞలోధ్రాణాం అక్షమాత్రైః ద్విగుణశర్కరైః కలైః సాధయేత్ బ్రహ్మఘోషాదినా విధినా. తత్సిద్ధం వస్తిం దద్యాత్, ఏష సర్వరోగహరో, రసాయనో లలితానాం శ్రేష్ఠః అంతః పురచారిణీనాం, త్వితక్షయవాతపిత్త వేదనాశ్వాసకాసహరః, త్రిభాగమక్షిరోఽకాలవలీపలికనుత్ వర్ణరూపబలమాంసశుక్రవర్ణనః.

గీ॥

వ్యా. పచ్చగోరింటను నూరుపలములు చేర్చి నలుగగొట్టి నాల్గద్రోణములు జలమునచేర్చి ద్రోణమాత్రము మిగులునట్లు క్వాఙ్ముచేయునది. ఆకమానుమును వడగట్టి, అందు నేలగుమ్మడిరసమును ఒకప్రస్థమును, చెరకురసము ఒకప్రస్థమును, ఘృతతైలములను ఒకప్రస్థమును, ఘృతతైలముల కెనిమిదింతలు (యెనిమిదిప్రస్థములు) ఆవుపాలను చేర్చునది. మరియు చిట్టాముట్టి, అతిమధురము, ఇప్పపువ్వులు, చందనము, చాగపట్ట, సుగంధపాల, మేద, మహామేద, కాళోలి, ఊరకాళోలి, మచబాల, అగరు, మంజిష్ఠి, పులిగోరుచెట్టువేరు, కచోరములు, పచ్చగోరింట, గఱిక, దాల్చినచెక్క, టొండుగుపట్ట వీనిని వేరువేరుగ నొక్కొక్కకర్షమువంతునను; వీనికన్నిటికిని దిద్దుగణముగ చక్కెరను చేర్చి కల్కము చేసి, ఈకల్కమును వైజేషినతైలమునకు నాల్గవంతుచేర్చి ద్రవ-తైల-కల్కముల నన్నిటి నొకటిగ చేర్చి వేదఘోషాదివిధిప్రకారము తైలపాకవిధిగ వక్ష్యముచేసి వస్తిచేయునది.

ఈవస్తి రోగముల నన్నిటిని హరించును. రసాయన మగును. అంతఃపురమున నుండు సుందరవతులైన స్త్రీలకు మిగుల శ్రేష్ఠమయినది. మరియు ఉరఃక్షతము, క్షయము, వాతపిత్తములచే కల్గినవేదనలు, శ్వాసకాసములు అను నీవ్యాధుల హరించును. మరియు నీసేహమున మూడవవంతు లేనను కలిపి వస్తి చేసినయెడ సకాలమున సంభవించు వలీపలితములనుమాన్చి, శరీరమునకు వర్ణమును, రూపమును, బలమును కల్గించి, శుక్రమును వృద్ధిచేయును. (ఇయ్యది ఇరువదియెనిమిదవ వస్తి యోగము.)

పైన ఒక్కొక్కయోగమువంతున కనుపరచబడినయోగములు విషయసంగ్రహమున “వీక్షోనత్రింశత్” అని పరగణనము చేయబడినది యిరువదితొమ్మిది. అందు ఇరువది యొకటవయోగమునకు పిమ్మట నొకయోగము మూలమున కానరాకుండుటచే నొకటి తగ్గి యిరువదియెనిమిదియోగములే సంఖ్య యేర్పడినది. ఈయోగములును వైజేష్యబడిన ఆతివేషిక (అతిదేశరూపముగ నిర్దేశింపబడిన) యోగములును కలిసి యావనవస్తియోగములు రెండువందల షడునారు (216) అగును.

— శతపాక-సహస్ర పాకవస్తివిధానము. —

మూ. ఇత్యేతే రసాయనాః స్నేహవస్తయః సతి విభవే శతపాకాః
సహస్రపాకా వా కార్యాః, వీర్యబలాధానార్థమితి. ౧౯

వ్యా. ఇతైరంగున వైజేష్యబడిన అనువాసనవస్తి కుపయోగించదగినవస్తలు మూడును మిక్కిలి వైభవముగ మహారాజులు మున్నగువారు నూరుమారులైనను, చేయిమారులైనను పాకముచేసి నుపయోగించినచో అట్టితైలములు వీర్యబలాధిక్యములు కల్గి ఉత్తమమయిన రసాయనము లగును.

ఇచ్చట శతపాదములన స్నేహమునకు నూరింతలు ద్రవములు చేర్చియు, సహస్ర పాదమున స్నేహమునకు వేయింతలు ద్రవములుచేర్చి తైలముమాత్రము మిగులు నట్లు కాచబడినది యనియు కొందరు చెప్పెదరు.

❧ యాపనాప స్తి సామాన్యగుణములు. ❧

భవ చాత్ర:-

మూ. ఇత్యేతే వస్తయః స్నేహశ్చక్తాః యావనసంజ్ఞితాః,

స్వస్థానామాతృరాణాం చ వృద్ధానాం చావిరోధినః. ౬౦

అతివ్యవాయశీలానాం శుక్రమాంసబలప్రదాః,

సర్వరోగ ప్రశమనాః సర్వేష్వతుషు యాగికాః. ౬౧

నాగిణామృతజాతానాం నరాణాం చాప్యపత్యదాః,

ఉభయార్థకరః దృష్టాః స్నేహవస్థినిరూపాయోః. ౬౨

శ్రీశైలం గను ప్రసవస్థానమన నిరూపావస్థలను, స్నేహవస్థలు (అనువాసన వస్థలు)ను నిరూపావస్థలని చెప్పుచును. (శ్రీశైలము ఆయువును వృద్ధిపందించునని చెప్పడంబట్టి, దేవతానించును భిక్షము). అప్పుడులే నవ్వనత నుండువారలకును, రోగినివేయించు, వృద్ధులను విశ్రాంతి చేయించు లెల్లవపు. అధికముగ స్త్రీసంభోగము చేయునవ్వభిక్షము కలవారికి శుక్రమును, శరీరమున పంపమును వృద్ధిపందించి, బలమును కల్పించును. పలుకరంగులైన రోగముల సన్నిధిని శమింపజేయినపుడు. శిశిరాది ఋతువు అన్నిటినుండిను (తక్కినవస్థలవలె కాలనియమునలేక) ఉపయోగింపదగినవి యగును. అంతరిక్షంబు స్త్రీలనును పుష్కలమును (వారంగల శుక్రార్ద్రరూపమైన బీజమునకు సంబంధించి సంతాననిరోధకమైన బీజమునుకోరిగిది) సత్కృతీనమును కల్పించును. ఇంతియ గాక స్నేహవస్థల గల్గుస్నేహానరూపకార్యమును, శోధనవస్థలచే (నిరూపావస్థల) గల్గు సంతోషానరూపకార్యమును గూడ చేయవలెను. (ఇది యావనవస్థలకు సామాన్యముగ జేప్పుచున్నదియనుట. ఇదిగాని అయిదుస్థి ప్రత్యేకముగ నిర్దేశింపబడిన విశేషకృత్యముల గూడ చేయవలెను యాచార్యుల లెఖింపబడియు.)

— (౧) పాపనాశిని పుష్కరిణి మున విష్ణుగోపవలసినది. —

మూ. పోయినా పోయినా కృష్ణుని మనస్థితి పాథుని శిశిరము చ,

సమర్థుడనిం బుధుడోభిః పశ్యన్మృతం గర్హితమ్.

మొదటి గ్రంథమునందు, ప్రతిభాగము, ముగిసినదనియు, చట్టసభలము, అధిక
ముగి, భూమియందు, చట్టమును గానమునందు, చట్టమును గానమునందు, చట్టమును గానమునందు,
చట్టమును గానమునందు, చట్టమును గానమునందు, చట్టమును గానమునందు, చట్టమును గానమునందు,

—ॐ యాపనావస్తియోగముల వివరణము. ॥—

తత్ర శ్లోకాః.—

మూ. శిఖిగోనర్దహంసాణ్డైః దక్షవద్వస్తయస్తయః,

వింశతిర్విష్కిరైః త్రింశత్ప్రతుదైః, ప్రసహార్నవ. ౬౪

వింశతిశ్చ తథా సప్తవింశతిశ్చాఽమ్బుచారిభిః,
నవ మత్స్యదిభిశ్చైవ, శిఖికల్పేన వస్తయః. ౬౫

దశ కర్కటకాద్యైశ్చ శ్చ కూర్మకల్పేన వస్తయః,
మృతైస్సప్తదశ, ఏకోనవింశతిర్విష్కిరైః, నవ. ౬౬

ఆనూపైః దక్షశిఖివత్, భూశయైశ్చ చతుర్దశ,
ఏకోనత్రింశదిత్యేతే సహస్నేహైః సమాసతః. ౬౭

ప్రోక్తాః విస్తరశో భిన్నాః ద్వే శతే షోడశోత్తరే,
ఏతే మాక్షికసంయుక్తాః కుర్వన్త్యతివృషం నరమ్. ౬౮

నాఽతియోగం నవాఽయోగం స్తమ్భితాస్తే చ కుర్వతే,

వ్యా. నెమలి, గోనర్దము (కంకజాలిలో చేరిన పక్షివిశేషము) హంసము అను
సీపక్షుల మూటియొక్క గుడ్డచే కుక్కుటాండకల్పప్రకారము సిద్ధముచేయబడిన వస్తులు
మూడు (3) శిఖిహంసకల్పము ననుసరించి విష్కిరజాతిపక్షులచే గల్పింపబడిన వస్తులు
ఇరువది (20) ప్రతుదజాతిలో చేరినపక్షులచే శిఖికల్పప్రకారము కల్పింపబడిన వస్తులు
ముప్పది (30) ప్రసహములచే శిఖికల్పప్రకారము కల్పింపబడినవస్తులు ఇరువదితొమ్మిది.
(29) అంబుచరములచే శిఖికల్పప్రకారము గల్పింపబడిన వస్తులు ఇరువదియేడు (27)
మత్స్యములచే శిఖికల్పానుసారముగ కల్పింపబడినవస్తులు తొమ్మిది (9) వైశిష్ట్యబడిన
విష్కిరారిగణము లైదిటిచే శిఖికల్పప్రకారము వేరువేరుగ గల్పింపబడినవస్తులు
మొత్తము నూటపదునైదు (115.)

కూర్మకల్పము ననుసరించి కర్కటకాదుల పదిటిచే గల్పింపబడిన వస్తులు
పది (10).

కుక్కుటమయూరకల్పముల ననుసరించి జాంగలమృగములచే సిద్ధముచేయబడిన
వస్తులు పదునేడు (17). అదేకల్పమున విష్కిరములచే సిద్ధముచేయబడిన వస్తులు పం
దొమ్మిది (19). ఆనూపమృగములచే సిద్ధముచేయబడిన వస్తులు తొమ్మిది (9). భూశయ
(బిలేశయముల)చే సిద్ధముచేయబడినవస్తులు పదునాలుగు (14). ఈమృగాది నాల్గిగణ
ములచే వేరువేరుగ షోడి, మయూరములకు చెప్పినకల్పప్రకారము సిద్ధముచేయబడిన
వస్తులమొత్తము యేబదితొమ్మిది. (59).

ఇవిగాక “మస్తాశీరబలా” అని యుష్కమించి ఒక్కొక్కవ స్తియోగమువంతున చెప్పబడిన నిరూపణ స్తియోగములను “అత డ్దోర్ధ్వం వృహ్యోన్ స్నేహాన్ వహ్యోమః” అని యుష్కమించి చెప్పబడిన మూడుస్నేహములచే పేరుపేర సిద్ధముచేయబడిన అనువాసనవస్తులు మూడును చేరి ఇరువదితోమ్మిది వ స్తియోగములు. (29). వైశేష్యబడిన వ స్తియోగములన్నియు చేరి రెండువందల పదునారు (216). వ స్తియోగములు యాపనవస్తులని పేర్కొనబడినవి యీయధ్యాయమున వివరింపబడినవి.

మరియు నీయాపనవ స్తియోగములయందు లేనెను యుక్తాసుసారముగచేర్చి అయోగాతియోగములులేక స్తంభించి శుక్రమును మిక్కిలి వృద్ధిచేసి సంభోగశక్తి నధికముగ కల్పించును. ఈయాపనవస్తులు అయోగ-అతియోగవ్యాపత్తుల గల్గింపవు.

* (ఇచ్చట వైశేష్యబడిన యాపనవస్తులమొత్తముసంఖ్యలో, క్రమసంఖ్యలో చేరిన ఇరువదిరెండవవ స్తియోగము గ్రంథపాతముచే లోపించుటవలన ఒక్కయోగము మాత్రము మొత్తముమీద తగ్గి రెండువందలపదునైదే యేర్పడును.)

— యాపనావ స్తి బైటవెడలకున్న చేయదగినవిధానము. ౧౭ —

మూ. మృదుత్వాన్న నివర్తంతే యస్య త్వేతే ప్రయోజితాః. ౬౯

సమూత్రైః వ స్తిభిః తీక్ష్ణైః ఆస్థాప్యః ఊప్ర మేవ సః,

వ్యా. వైశేష్యబడిన యాపనవస్తులను ప్రయోగించినపుడు అట్టివస్త్యాషధము మృదువగుటచే బయలువెడలకున్నయెడ గోమూత్రముకూడిన తీక్ష్ణవీర్యములయిన నిరూపణ వస్తుల ప్రయోగించి, వెంటనే బయలువెడలించవలయును.

— యాపనావస్త్యుతిసేవనముచే గల్గునుపద్ధ్రవములు. ౧౮ —

మూ. శోఘాగ్నినాశ పాణ్డుత్వశూలార్కుః పరిక ర్తికాః. ౭౦

స్యః జ్వరశ్చాతిసారశ్చ యాపనాత్యర్థనేవనాత్,

వ్యా. యాపనావస్తులను అధికముగ ప్రయోగించుటవలన శోఘ, అగ్నిమాంద్యము, పాండురోగము, శూల, ఆర్శోరోగము, పరికర్తిక అను నీవ్యాపత్తులు అతియోగమునంజేసి సంభవించును.

— అతిసేవనోపద్ధ్రవముల చికిత్స. ౧౯ —

మూ. అరిష్టక్షీరశీఘ్వాద్యాః తత్రేష్టా దీపనీ క్రియా. ౭౧

యుక్త్యా తస్మాన్నిషేవేత యాపనాన్న ప్రసజ్జతః,

వ్యా. వైశేష్య అతియోగముచే సంభవించిన వ్యాపత్తులయందు అరిష్టములు, క్షీరము, శీఘ్నుద్యము వీనిని నుపయోగించుటయు; అన్నిటి దీపింపజేయుచికిత్స జేయుటయు యుక్తముగా నుండును. అతియోగముచే వైశేష్య యుపద్ధ్రవములు తప్పక

సంభవించునుగాన యాపనావస్తులను విశేషముగ ప్రయోగింపక యుక్తియుక్తముగ నుపయోగించుట ముఖ్యకర్తవ్యము.

—అథాయోక్తవిషయసంగ్రహము. ౨౦—

మూ. ఇత్యుచ్చైర్భాష్యపూర్వాణాం వ్యాపదః సచికిత్సితాః. ౨౧
విస్తరేణ పృథక్ ప్రోక్తాః తేభ్యో రక్షేన్నరం సదా,

వ్యా. ఈయధ్యాయమున ఉచ్చైర్భాష్యము మున్నగువానిచే గల్గవ్యాపత్తులును, వానిచికిత్సలును, వేరువేరుగ విస్తరించి చెప్పబడినవి. అట్టివ్యాపత్తుల కెడమియ్యక మనుజుని (రోగిని) వైద్యుడు మిక్కిలి జాగరూకుడై యెల్లప్పుడును కాపాడవలయును.

—అథ సిద్ధిస్థానపదనిర్వచనము. ౨౧—

మూ. కర్తృణాం పమనాదీనామసమ్యక్కరణాపదామ్. ౨౩
యత్రోక్తం సాధనం స్థానే సిద్ధిస్థానం తదుచ్యతే,

వ్యా. పమన-విచేచన-నిరూహ-అనువాసన-నస్యకర్తృలను పంచకర్తృలను విద్యుక్త ప్రకారము విరుద్ధముగ నాచరించినచో దానివలన సంభవించినవ్యాపత్తులకు సాధన భూతములయిన చికిత్సావిధానములు యేస్థానమున చెప్పబడునో ఆయ్యది సిద్ధిస్థానమని పేర్కొనబడును. (పమనాదివ్యాపత్తులకు ప్రతీకారము దెల్పునది సిద్ధిస్థానమని సిద్ధిస్థానశబ్దఫలితార్థము). ఇచ్చట పమనాద్యపదయోగకల్పనవిధానము మున్నగువిషయములు పంచకర్తృలకు అనుబంధముగ జెప్పబడినవని యెరుంగునది.

—అథ తంత్రోపసంహారము. ౨౨—

మూ. ఇత్యధ్యాయశతం వింశం ఆత్రేయమునివాజ్మయమ్. ౨౪
హితార్థం ప్రాణినాం ప్రోక్తం అగ్నివేశేన ధీమతా,

వ్యా. ఇత్యైతరంగున ఋషివర్ణుడగు నాత్రేయనిచే నూటయిరువదియధ్యాయముల పరిమితమైన ఈతంత్రము పూర్తిగ చెప్పబడినది. అట్టి నాత్రేయనివాజ్మయమును ననుకరించి మిక్కిలి బుద్ధిమంతుడగు నగ్నివేశునిచేత లోకమునకు హితార్థమై చెప్పబడెను.

—అథ తంత్రపఠనమున గల్గుఫలము. ౨౩—

మూ దీర్ఘమాయుః, యశః, స్వాస్థ్యం త్రివర్గం (ప్రజ్ఞామారోగ్యం) చాపి పుష్కలమ్. ౨౫

సిద్ధిం చానుత్రమాం లోకే ప్రాప్నోతి విధినా శతః,

వ్యా. అట్టియాతంత్రమును రోగభిష్టగీతీయాధ్యాయమున చెప్పబడినవిధి ననుసరించి పఠించినమనుజుడు దీర్ఘకాలము ఆయుష్యమును, లోకమున, అప్రతిహతమైన

త్తిరిని ఆరోగ్యరూపమైన స్వస్థతను ప్రకర్షమైనజ్ఞానమును, ధర్మ-ఆర్థ-కామరూపములైన త్రివర్గమును యెన్నటికిని నాశరహితమై పరమపురుషార్థరూపమయిన మోక్షమును పొందగలడు.

ఈశాస్త్రము విఘ్నక్షప్తకారము నియమముతో పఠించి ఇందు చెప్పబడినవిఘ్నల ననుష్ఠించినచో అట్టిపథనముచే గల్గిన యశూర్వమువలనకూడ మనుజుడు వైశేషికసత్ఫలములు కల్గునని యభిప్రాయము.

—ॐ ప్రతిసంస్కారకర్తవ్యము, చరక-దృఢబలప్రతిసంస్కారవిభాగము ॐ—

మూ. విస్తారయతి లేశోక్తం సంక్షిప్త్యతివిస్తరమ్ 2౬

సంస్కర్తా కురుతే తన్త్రం పురాణం చ పునర్నవం,

అతస్తన్తోత్తమమిదం చరకేణాతిబుద్ధినా 2౭

సంస్కృతం; తత్త్వసంపూర్ణం త్రిభాగో నోపలక్ష్యతే,

తచ్ఛంకరం భూతపతిం సంప్రసాద్య సమాపయత్. 2౮

అఖడ్వార్థం దృఢబలో జాతః పశ్యునదే పురే (రా),

కృత్వా బహుభ్యః తన్త్రేభ్యో విశేషోఽన్యసిలోచ్ఛయమ్. 2౯

సప్తదశౌ షడాధ్యాయసిద్ధికలైర్వరపూరయత్,

ఇదమన్యూనశబ్దార్థం తన్త్రం దోషవివర్జితమ్. ౩౦

షట్త్రింశతా విచిత్రాభిః భూషితం తన్త్రయుక్తిభిః,

వ్యా. ఒకగ్రంథమును సంస్కరించువాడు స్వల్పముగ చెప్పబడినవిషయమును (ఇతరులకు) చక్కగ తెలియుటకై విస్తరింపజేయును. మిక్కిలి విస్తరించి చెప్పినవిషయమును సుఖముగ బోధపడుటకై స్వప్రముగ సంగ్రహించి చెప్పును. అట్టివిస్తారసంగ్రహములచే తంత్రమును సంస్కరించి, మరల కొత్తగానినిగ జేయును. కావున తంత్రములగోనుత్తమమై యగ్నివేశకృతమైన ఈతంత్రము మిక్కిలి విశాలబుద్ధియగు చరకమహర్షిచే లేశోక్త అతివిస్తరదోషములు లేకుండునట్లు సంస్కరింపబడినది. (సంక్షేపముగనున్నచోట విస్తరించుటయు, అతివిస్తృతముగ నున్నచోట స్వప్రముగ సంగ్రహించి చెప్పుటయు సంస్కర్తయొక్క కృత్యమని భావము.) అట్టిసంస్కారవిశేషముచేత సంస్కరించు యీతంత్రమును చరకమహర్షి చెప్పెను. ఇట్టిసంస్కారవిశేషమే స్థూలంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“సంక్షేపోక్తం మతి హస్తా విస్తరోక్తం న గృహ్యతే సంక్షేపవిస్తరా హిత్యా సంస్కూర్వాత్ శాస్త్రమాదితః”.

వైశేషికబడిన చరకసంస్కృతమైనతంత్రమున మూడవపంతు కానరాకుండెను. అట్టియొక పంచనదపురమున పుట్టిన దృఢబలుడు అను నాయుర్వేదతంత్రకుశలుడు చరక

మును కనుబడక లోపించిన గ్రంథశేషమును పూర్తిచేయదలంచి భూలేశుడను పరమేశ్వరుని పూజించి అట్టిశంకరుని యనుగ్రహమువడసి, సుశ్రుతము విదేహతంత్రము మొదలగు నార్షగ్రంథముల సహాయముచేసికొని అట్టికంత్రములయందలి విషయములను సీల ఉభ్యవ్యాపారముచే (పరిగయేరువిధముగ) నేర్పరచి గ్రంథలోపములేక పూర్తిగావించెను. అందు చికిత్సాస్థానమున పదునేడుఆధ్యాయములను, కల్పసిద్ధిస్థానములను పూర్తిగను తాజేయు (సంస్కారవిశేషముచే) సంస్కరణమున త్రొత్తగ జేర్చి తంత్రము లోపించకుండునట్లు పూర్తి గావించెను.

మరియు నీతంత్రము శబ్దార్థములు లోపింపక పునరుక్తాదితంత్రదోషములులేక వైశిష్ట్యబడు విచిత్రార్థములతో కూడిన ముప్పదియారు తంత్రయుక్తులచే సమలంకృతమై యుండును. ఇచ్చట రోగభివృద్ధిరీయాధ్యాయమున “పునరుక్తం దుష్ప్రణీతం సూత్రసంగ్రహము క్రమమ్” అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన పదునాల్గుతంత్రదోషములను చూచునది. మరియు దృఢప్రతిసంస్కారమును గూర్చి చికిత్సాస్థానమునందు చివరభాగమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“అస్మిన్ సప్తదశాధ్యాయాః కల్పాస్సీద్ధయ ఏవ చ, నాసాద్యస్తేఽగ్నివేశస్య తస్మై చరకసంస్కృతే తానేతాన్ కాపిలబలిః శేషాన్ దృఢబలోఽకరోత్ తస్మస్యాఽస్య మహార్థస్య పూరణార్థం యథాతథా” ఈశ్వోకములయర్థమే యిచ్చట తంత్రాంతమునందును దృఢబలనిచే మరల చెప్పబడినది. ఇచ్చట దృఢబల సంపూరితచికిత్సాస్థానమునందలి పదునేడధ్యాయముల వివరము చికిత్సాస్థానమున విస్తరముగ జెప్పబడినది కావున నచ్చట జూచునది.

—ॐ ముప్పదియారుతంత్రయుక్తులు, వానివివరణము. ॐ—

మూ. తత్రాధికరణం యోగో హేత్వర్థోఽర్థః పదస్య చ. ౮౧

ప్రదేశోద్దేశనిర్దేశవాక్యశేషాః ప్రయోజనం,
ఉపదేశాపదేశాతిదేశార్థాపత్తి నిర్ణయాః. ౮౨

ప్రసజ్జేకాంతనైకాంతాః సాపవర్గో విపర్యయః,
పూర్వపక్షవిధానానుమతవ్యాఖ్యాన సంశయాః. ౮౩

అతీతానాగతావేద్యాస్వసంజ్ఞోహ్య సముచ్చయాః,
నిదర్శనం నిర్వచనం సంనియోగో వికల్పనమ్. ౮౪

ప్రత్యుత్సారః తథోద్ధారః సంభవస్తంత్రయుక్తయః,

వ్యా. అధికరణము, యోగము, హేత్వర్థము, పదార్థము, ప్రదేశము, ఉద్దేశము, నిర్దేశము, వాక్యశేషము, ప్రయోజనము, ఉపదేశము, అపదేశము, అతిదేశము, అర్థాపత్తి, నిర్ణయము, ప్రసంగము, ఏకాంతము, అనేకాంతము, అపవర్గము, విపర్యయము,

పూర్వపక్షము, విధానము, అనుమతము, వ్యాఖ్యానము, సంశయము, అతీవేక్షణము, అనాగతావేక్షణము, స్వసంజ్ఞ, ఊహ్యము, సముచ్చయము, నిదర్శనము, నిర్వచనము, సన్నియోగము, వికల్పనము, ప్రత్యుత్సారము, ఉద్ధారము, సంభవము అనునీముప్పది యారును తంత్రయుక్తులగును.

ఈముప్పదియారును శాస్త్రాంతరసుప్రసిద్ధములు కావున నియ్యది విస్తరభీతిచే నిట వివరింపబడవయ్యె. మరియు నీతంత్రయుక్తులు సుశ్రుతాదితంత్రకారులు కొన్నిటి సధికముగను, కొందరు తక్కువగను చెప్పియున్నారు.

మూ. (తన్త్రే వ్యాససమాసాభ్యాం భవన్త్యేతా హి కృతస్సశః,
ఏకదేశేన దృశ్యన్తే సమాసాభిహితాస్తథా (స్తుతాః),)
తన్త్రే సమాసవ్యాసోక్తే భవన్త్యేతా హి కృతస్సశః. ౮౫
ఏకదేశేన దృశ్యన్తే సమాసాభిహితే తథా,

వ్యా. వైశేషికతంత్రయుక్తులు ముప్పదియారును తొలుత సంగ్రహరూపముగ తెలుపునట్టి విషయమును మరల విస్తారముగ వివరించుతంత్రమున పూర్తిగనుండును. కేవలము సంక్షేపరూపముగ జెప్పబడుతంత్రమునందు వైశేషిక తంత్రయుక్తులలో కొన్ని మాత్రము ఉండునుగాని అన్నియు వుండజాలవు.

— తంత్రయుక్తిప్రయోజనము. ౮౪ —

మూ. యథామ్బుజవనస్యార్కః ప్రదీపో వేత్సనో యథా. ౮౬
ప్రబోధనప్రకాశార్థాః తథా తన్త్రస్య యుక్తయః,

వ్యా. లోకమునకెల్ల ప్రకాశకుడగు సూర్యుడు సంకుచితమై ముకుళించియున్న తామరకమలములను వికసింపజేసి లోపల కనుబడకయుండిన శోభాతిశయమును కెల్లడించు విధముగ వైశేష్యబడిన తంత్రయుక్తులలో కొన్ని తంత్రమున నిగూఢమైయున్న గ్రంథ విశేషములను విపులముగ వ్యక్తపరచును. మరియు కొన్నితంత్రయుక్తులు ఇంటనుండు దీపము ఆయింటియందుండు ఘటపటాది వదార్థములను యెట్లు స్ఫుటముగ గనుపించ జేయునో అత్తైరంగుననే అయావాక్యములయందు ఇమిడియున్నయర్థమును స్ఫుటముగ తెలియపరచును. (ఈరెండును తంత్రయుక్తులకు ముఖ్యప్రయోజనమని భావము.)

— ఈతంత్రమునకు ప్రాశస్త్యము. ౮౫ —

మూ. ఏకస్మిన్నపి యన్యేహ శాస్త్రే లభ్యాస్పదా మతిః. ౮౭
స శాస్త్రమనన్యదప్యాశు యుక్తజ్ఞత్వాత్ప్రబుధ్యతే,
చ-సిద్ధి—52

అధీయానోపి శాస్త్రాణి తస్త్రియక్త్యా వినా భిషక్.

౮౮

(తస్త్రియక్త్యవిచక్షణః)

నాధిగచ్ఛతి శాస్త్రార్థాన్ అర్థాన్ భాగ్యక్షయే యథా,

వ్యా. ఈశాస్త్రమునం దొక్కదానియందైనను సంపూర్ణమైనజ్ఞాన మెవరికి యుండునో వాడు యుక్తుల నన్నిటిని పూర్తిగ తెలిసియుండుటవలన ఇతరశాస్త్రములు అతిసులభముగ నెరుగును. మరియు శాస్త్రములన్నిటిని జదివినను తంత్రయుక్తులమాత్రము నెరుంగనివైద్యుడు (భాగ్యహీనుడయిన దరిద్రుడు ధనమును సంపాదించ లేనిభంగి) శాస్త్రార్థములను చక్కగ నెరుంగజాలడు.

— శాస్త్రసమ్యక్ జ్ఞానఫలము. —

మూ. దుర్లభహీతం షీణోత్త్యేవ శాస్త్రం శస్త్రమివాబుధమ్.

౮౯

సుగృహీతం తదేవ జ్ఞం శాస్త్రం శస్త్రం చ రక్షతి,

(తస్మాదేతాః ప్రవక్ష్యంతే విస్తరేణోత్తరే పునః.

౯౦

తత్వజ్ఞానార్థమన్యైవ తస్త్రియ గుణదోషతః)

వ్యా. లోకమున నొక తెలివిమాలిన యోధునకు భద్రము చేజిక్కినచో దాని నుపయోగించు తెలియక నుపయోగించి తనచేతికి భంగము తెచ్చుకొనును. అత్తైరంగున నే శాస్త్రార్థమును చక్కగ నెరుంగని పండితండును నున్నట్లైనను కార్యములపట్ల భంగ పడును. మరియు అయుధమును బట్టినేర్చినభటుడు తన్ను గాపాడికొనగలడు. అత్తైరంగున శాస్త్రమును సమర్థకముగ నెరింగినబుద్ధిమంతుడు తన్ను చక్కగ కాపాడుకొనగలడు.

(కావున అట్టిశాస్త్రజ్ఞానమును పూర్తిగ నెరుంగుటకై తంత్రయుక్తులు ఉత్తర తంత్రమున విపులముగ జెప్పబడును. అట్టితంత్రయుక్తుల నెరింగిన శాస్త్రమునందలి గుణ దోషములను గమనింప ననుభవగురువు.) ఇచ్చట ఈతంత్రకారుడు సిద్ధిస్థానముతో నీతంత్రము పూర్తి చేసిరి. కాని ఉత్తరతంత్రమును వేరుగ జెప్పియుండలేదు కావున నీష్టోకము అనార్హమని కొందరిమతము నొకవేళ ఈతంత్రమున అంతర్భూతముగ ఉత్తరతంత్రమును జెప్పుకున్నను స్వతంత్రముగ వేరొందుగ్రంథమును రచించెనేమోయని యూహింపవలసియున్నది.

— ఈతంత్రపఠనముచేగల్గు దృష్టాదృష్టఫలము. —

మూ. ఇదమఖిలమధీత్య సమ్యగర్థాన్

విమృశతి యోవిమనాః ప్రయోగనిత్యః,

స మనుజసుఖజీవితప్రదాతా

భవతి ధృతిస్తృతిబుద్ధిధర్మయుక్తః.

౯౦

వ్యా. ఈతంత్రమును పూర్తిగ విధ్యుక్తప్రకారము గురువులవద్ద చక్కగ జపివి, ఇందుజెప్పబడిన విషయముల నన్నిటిని చంచలములేని మనస్సుకలవాడై విమర్శించుచు చికిత్సావిధానము నెల్లప్పుడు నాచరించువైద్యవరుడు, ధృతి (ధైర్యము) స్తృతి, బుద్ధి (సమయోచితజ్ఞానము) ధర్మము ఇవియన్నియుకల్గి, మనుజులకెల్ల సుఖమైన, (ఆరోగ్య వంతమైన) జీవితమును కల్గించ సమర్థుడగును.

మూ. యస్య ద్వాదశసాహస్రీ హృది తిష్ఠతి సంహితా,

సోఽర్థజ్ఞః స విచారజ్ఞః చికిత్సాకుశలశ్చ సః.

౯౧

రోగాఽ తేషాం చికిత్సాం చ స కిమర్థం న బుధ్యతే,

చికిత్సావహ్ని నేశస్య సుస్థాఽఽతురహితం ప్రతి.

౯౩

యది హాఽస్తి తదన్యత్ర యన్నే హాఽస్తి న తత్ క్వచిత్,

అగ్ని వేశకృతే తస్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే

౯౪

సిద్ధిస్థానే ఽప్యమే ప్రాప్తే తస్మిన్ దృఢబలేన తు,

సిద్ధిస్థానం స్వసిద్ధ్యర్థం సమానేన సమాపితమ్.

౯౫

వ్యా. ఏవిద్వాంసునకు ద్వాదశసహస్ర శ్లోకాత్మకమైన యీచరకసంహిత పూర్తిగ మనస్సున దృఢముగ నిలచి యుండునో. ఆట్టివిద్యుద్యురుడు అర్థమును పూర్తిగ నెరింగినవాడును, విచారదక్షుడును, చికిత్సల నాచరింప నేర్పరియు నగును. ఆట్టివిద్యుద్యురుడు ఆయారోగములను, వానిచికిత్సావిధానమును ఏల యెరుంగడు? (అవశ్యమెరుంగగలడని భావము.) మరియు ఈయగ్ని వేశకృతంత్రమున స్వస్థతనందువారికిని ఆతురకును హితమునకై యేచికిత్సావిధానము చెప్పబడినదియో, అదియే యితరతంత్రములయందును కానంబడును. ఈతంత్రమున యేచికిత్స లేదో, ఆయ్యది యితరతంత్రములలో (మచ్చునకైన) కానరాదు. (చికిత్సలన్నియు సీతంత్రముచే గతార్థములగునని భావము.)

అగ్ని వేశకృతంబును, చరక ప్రతిసంస్కృతంబును నగు ఎనిమిదవది యగుసిద్ధిస్థానము వచ్చునరికి (అయ్యది కనుపడుకుండుట్లుండేసి) దృఢబలండును తనయభీష్టము సిద్ధించుటకై (గ్రంథపూరణరూపమైన కోరిక నెరవేరుటకై) దృఢబలండు, అట్టిసిద్ధిస్థానమును పూర్తిచేసి తంత్రమును సమగ్రముగ (లోపములేక) సమాప్తి నొందించెను.

—ॐ అధ్యాయసూక్తి. ॐ—

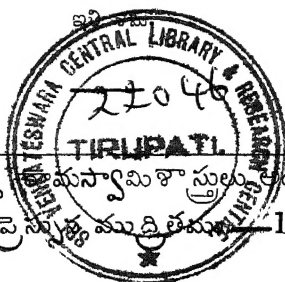
ఇత్యగ్ని వేశకృతే తస్త్రే చరక ప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసంపూరితే,
సిద్ధిస్థానే ఉ త్తరవ స్తిసిద్ధిర్నామ
ద్వాదశోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇత్యైరంగున నగ్ని వేశకృతంబును, చరక ప్రతిసంస్కృతంబును, నగు చరక సంహితయను నాయు ర్వేదతంత్రమునందలి, దృఢబలసంపూరిత సిద్ధిస్థానమున ఉత్తరవ స్తి సిద్ధి యనునది పండ్రెండవయధ్యాయము సమాప్తము.

ఇతి విశ్వనాథవిరచితసద్వ్యాఖ్యానాం తు చరకకౌముద్యాం,
సిద్ధిస్థానం చేదం పరిపూర్ణం భగవతః కృపాలేశాత్.

శ్రీచన్ద్రమాడకరుజారసపూరితేయం
వ్యాఖ్యా నిగూఢపరకార్థసుబోధచఞ్చుః,
ఆచన్ద్రితారమవనౌ ముదమాదధానా
జేజీయతాం! హృది సతాం, దివి చన్ద్రికేవ.

ఇది శ్రీశ్రీశ్రీకాళహస్తిసంస్థానాధిపాస్థానవిద్వదవతంస సర్వతంత్రస్వతంత్ర బ్రహ్మశ్రీ కుంభకోణము లక్ష్మీనృసింహశాస్త్రి వరేణ్యచరణకమల సంసేవాసమాసాదిత పాణినీయాదిశాస్త్రవిజ్ఞాన సముల్లసితుండును, అష్టాక్షహృదయ-పరహితసంహితా-మాధవ నిదానాద్యాయుర్వేదతంత్రాంధ్రవ్యాఖ్యాతయు, శ్రౌతప్రక్రియాధౌరేయండును, ఆపస్తంబసూత్ర-కౌండిన్యగోత్రపవిత్ర సుదురుపాటి వంశపయఃపారావారసుధాకరుం డును, వేదవేదాక్షరౌతాభిజ్ఞ-బ్రహ్మశ్రీ మహాగ్ని చిత్-సీతారామవిద్వద్వాఙ్మపేయయాజీ శ్రీమతీసీతామ్బాసోమపీఠినీ సాధ్వీమతల్లికాతనూభవుండును, ఉభయభాషాకవితాధురీణ-శ్రౌతాగమధౌరేయ-బ్రహ్మశ్రీ సుబ్రహ్మణ్యాయామజాకానుజుండును నగు వైయాకరణ విద్వాన్ శ్రీ వణ్ణిత సుదురుపాటి విశ్వనాథశాస్త్రి చే విరచితమగు కౌముదియను చరక సంహితాంధ్రవ్యాఖ్యానమున సిద్ధిస్థానంబును, తంత్రంబును సమాప్తము.

చెన్నపురి : వావిళ్ల ముస్సామిశాస్త్రి లిండ్ సన్స్ వారి

'వావిళ్ల' ప్రెస్సులో ముద్రితము—1941.